

A fenntartható fejlődés hatása a szellemi tulajdon-védelem rendszerére

KESERŰ BARNA ARNOLD

Dialóg Campus

Keserű Barna Arnold

A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS HATÁSA
A SZELLEMITULAJDON-VÉDELEM RENDSZERÉRE

Keserű Barna Arnold

A FENNTARTHATÓ
FEJLŐDÉS HATÁSA
A SZELLEMITULAJDON-
VÉDELEM RENDSZERÉRE

DIALÓG CAMPUS ❖ BUDAPEST, 2019

A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú,
„A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés”
elnevezésű kiemelt projekt keretében jelent meg.

Szakmai lektor
Menyhárd Attila

© Kiadó, 2019
© Keserű Barna Arnold, 2019

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

Tartalom

Prológus – témaválasztás és kutatási módszertan	9
I. A fenntartható fejlődés fogalmi kialakulása és különböző jelentéssíkjai	15
1. A fenntartható fejlődés előzményei	15
1.1. Ókori és középkori előzmények	15
1.2. Újkori előzmények	17
2. A fenntartható fejlődés fogalma	23
2.1. Mi a fenntarthatóság?	23
2.2. Mi a fejlődés?	26
2.3. Mi a fenntartható fejlődés, és hogyan alakult ki?	43
2.4. A fenntartható fejlődés szerkezeti elemeinek kritikai vizsgálata	58
3. Utópia a fenntartható fejlődésről	79
II. A szellemi tulajdon-jogok és a fenntartható fejlődés kapcsolódási pontjai	87
1. A szellemi tulajdon-jog mint ösztönzőerő	87
1.1. A tulajdonjog és a szellemi tulajdon-jog gazdasági jelentősége	87
1.2. A szellemi tulajdon-jog, a fejlődés és az emberi jogok kapcsolata	92
2. Globális kormányzás a szellemi tulajdon-jogban	100
2.1. A WIPO mint a szellemi tulajdon-jogok fejlődésének mozgatórugója	101
2.2. A WTO bekapcsolódása a szellemi tulajdon-jog nemzetközi rendszerébe	107
3. A WIPO Development Agenda	118
3.1. A Development Agenda előkészítése és elfogadása	118
3.2. A Development Agenda tartalmi ismérvei	123
III. A szellemi tulajdon-jog klasszikus formái és a fenntartható fejlődés kapcsolata	131
1. A szerzői jog szerepe a fenntartható fejlődésben	134
1.1. A szerzői jog az emberi jogok rendszerében	134
1.2. Az oktatás, a kutatás és a szerzői jog kapcsolata	136
1.3. Oktatási és kutatási rugalmasságok, kivételek és korlátozások a szerzői jogban	139
2. A szabadalmi jog szerepe a fenntartható fejlődésben	161
2.1. A szabadalom jelentősége a fenntartható fejlődés előmozdításában	161
2.2. Tudásmonopólium vagy haladás: közkinccs a szabadalmi jogban	162
2.3. A szabadalmi jog hatása a közegészségügyre	171
2.4. Kutatás-fejlesztés és szabadalom, avagy a Bolar-kivétel és a kutatás szabadsága	176
2.5. Zöldszabadalmakkal a környezetvédelemért	185

3. A védjegyek és földrajzi árujelzők szerepe a fenntartható fejlődésben	190
3.1. A védjegyek gazdasági jelentősége	190
3.2. A közkincs értelmezése a védjegyjogban	191
3.3. A földrajzi árujelzők társadalmi-gazdasági hatásai és a nemzetközi védelmének új irányai	197
IV. A szellemitulajdon-védelem új területei	203
1. A genetikai erőforrások védelme	206
1.1. A genetikai erőforrások fogalma és jelentősége az élelmezésbiztonságban	206
1.2. A genetikai erőforrásokhoz történő hozzáférés biztosításának nemzetközi rendszere	207
1.3. A hozzáférés és haszonmegosztás elve (access and benefit-sharing, ABS)	210
1.4. A genetikai erőforrások szellemitulajdon-jogi vonatkozásai	212
2. A tradicionális tudás védelme	225
2.1. A tradicionális tudás fogalma és formái	225
2.2. A tradicionális tudás a szellemitulajdon-jogok hagyományos rendszerében	230
2.3. A WIPO egyezménytervezete a hagyományos tudás védelméről	236
3. A hagyományos kulturális kifejeződések védelme	240
3.1. A szellemi kulturális örökség védelme	240
3.2. A hagyományos kulturális kifejeződések fogalmi köre	242
3.3. A hagyományos kulturális kifejeződések helye a szellemitulajdon-jogok rendszerében	243
3.4. A hagyományos kulturális kifejeződések védelmének sui generis formái	255
4. Az új oltalmi formák összevetése	264
V. Következtetések	271
Epilógus	281
Felhasznált irodalom	283
Felhasznált jogforrások	299
Nemzetközi szerződések	299
Nemzetközi szervezetekhez köthető dokumentumok	300
Nemzeti jogforrások	305
Felhasznált internetes források	307
Egyéb források	308
Rövidítések jegyzéke	309

„A kihalt fajok múzeumáról Ann és Paul Ehrlich könyvében olvastam. A termeken végighaladva sorra láthatók azok a lények, amelyek már örökre eltűntek bolygónkról, az élőhelyüket kisajátító emberi beavatkozás következtében. Az utolsó teremben egy tükör áll.”

Lányi András

Vákát oldal

Prológos – témaválasztás és kutatási módszertan

A témaválasztás indokltsága: A könyv mottójául választott idézet rávilágít egy olyan kor- és társadalmi jelenségre, amellyel foglalkozni kell. Foglalkoznak vele a közgazdászok, a mérnökök, a természettudósok, az orvosok, a jogászok és sok más tudományterület képviselői. Ugyanis nap mint nap saját bőrünkön is tapasztalhatjuk azokat a folyamatokat, amelyek egyre veszélyesebb helyé teszik a világot. Az emberiség természete rendkívül ambivalens. Egyfelől képes csodálatos művészi, műszaki és emberi teljesítmények elérésére, amelyek révén valóban értékes és értékteremtő civilizációként tekinthetünk saját magunkra. Gondoljunk csak az ókori világ kincseire, Leonardo da Vinci alkotásaira vagy az emberiség több ezer éves tudományos gondolkodásának eredményeképpen felfedezett Higgs-bozonra és a gravitációs hullámokra. Az emberi elme fantasztikus dolgok elérésére hivatott. Másfelől viszont képes a mértéktelen pusztításra, nemcsak a környezete, de saját maga elpusztítására is. Láthatjuk, tapasztalhatjuk, hogy egyes emberi tevékenységeknek milyen káros és pusztító hatásai is vannak. Az emberiség katonai konfliktusai emberek sokaságát semmisítik meg fizikai értelemben is. Békeidőben sem sokkal jobb a helyzet, a kevesek által fenntartott legnagyobb civilizációs struktúra, a gazdaság is éppen olyan sok egyént képes nyomorba taszítani és a létezését ellehetetleníteni. *Gyilkos vagy humánus gazdaság?* – teszi fel a kérdést könyvének címében David C. Korten, nem véletlenül. Mindeközben legértékesebb kincsünk, a Föld is súlyos károkat szenvedett el, alig néhány évszázad (különösen a 20. század) alatt. A bolygó és a bolygót körülölelő ökoszisztéma az ember biológiai létezésének alapját jelenti. Roppant összetett és bonyolult rendszerről lévén szó, működésének csupán töredékét ismerjük, mégsem óvjuk eléggé. Ennek eredményeképpen az élő és élettelen környezetünk is egyre gyorsuló ütemben pusztul.

Ezeket a káros folyamatokat kezdetben néhány felvilágosult gondolkodó, majd egyre több kutató és végül a nemzetközi közösség is felismerte. Ennek az intellektuális mozzanatnak az eredménye a fenntartható fejlődés eszméje, amely meglehetősen gyorsan beépült a köztudatba. A fenntartható fejlődés egyszerre lett politikai hívószó és tudományos beszámítási pont. A nemzeti és nemzetközi politikai közbeszédben egyre újabb és újabb területek jelennek meg a fenntartható fejlődés zászlaja alatt, ezzel együtt pedig a hétköznapi életünkben is egyre több helyen jelen van, és a figyelem középpontjába kerül. Ezt tükrözi többek között a 2015 decemberében, Párizsban megrendezett ENSZ-klíma-csúcstalálkozó, amelyet talán soha nem látott médiaérdeklődés övezett. A fenntartható fejlődés ugyanakkor a tudományban is jelentős fokmérővé vált, és minden tudományterület igyekszik saját magát is a fenntarthatóság jegyében újradefiniálni, és a fenntartható fejlődést szolgálni.

Jelen írást is ez az újradefiniálási szükséglet ihlette. A jognak is reflektálnia kell a környezetünkben tapasztalható tudományos és társadalmi változásokra. Függetlenül attól, hogy a jogot a társadalmi változásokat utólagosan követő, retrospektív jelenségnek fogjuk fel, vagy a társadalmi mérnökösködés eszközeként előremutató jelleggel, a változások motorjaként tekintünk rá, ugyanarra az eredményre jutunk. A fenntartható fejlődés eszméje

itt van körülöttünk, de sokat kell még tennünk ahhoz, hogy el is érhessük. Azaz a jog sem teheti meg azt, hogy figyelmen kívül hagyja. A jog regulatív funkciójából eredően az aktív és előremutató szerepfelfogást támogatom. A jognak feladata és kötelessége, hogy a társadalom javát szolgálja, így meg kell teremtenie azt a jogi keretrendszert, amely alkalmas arra, hogy befogadja a fenntartható fejlődés eszméjét és az általa elérni kívánt célokat.

E cél megvalósítása még a jog rendszerén belül is számos eszközzel támogatható. A polgári jogn belül is több terület, illetve jogintézmény hozható kapcsolatba a fenntartható fejlődés célkitűzéseivel. A könyvben egy ilyen jogterületet, a szellemitulajdon-jog terrénját veszem vizsgálat alá, és a fenntartható fejlődéssel összefüggő kapcsolódási pontjait tárom fel a jogtudomány eszközeinek segítségével. A fenntartható fejlődés és a szellemitulajdon-jogok összekapcsolása a hazai szakirodalomban eddig viszonylag szűk keretek közé szorult, míg külföldön az egyik legfontosabb és leginkább kutatott területté vált a szellemi tulajdonnal foglalkozó szakemberek körében.

A fenntartható fejlődés és a szellemitulajdon-jogok közötti kapcsolatteremtés célja, hogy abból a nézőpontból vizsgáljam meg a szellemitulajdon-jogok rendszerét, hogy mennyiben képes előmozdítani a fenntartható fejlődés célkitűzéseit, vagy éppen mennyiben hátráltatja azokat. Első pillantásra talán szokatlan vagy meglepő lehet e két terület egymásra vetítése, de láthatóvá fog válni, hogy a szellemitulajdon-jogok mennyire mélyrehatóan képesek befolyásolni a fenntartható fejlődés egyes területeit. A kapcsolat nem pusztán látszólagos vagy mesterkéltné, hanem nagyon is intenzív és termékeny.

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy jelen mű nem a fenntartható fejlődésről, és nem a szellemitulajdon-jogról szól, hanem a kettő interakciójáról. Talán hosszúnak tűnhet az első, a fenntartható fejlődés fogalmát vizsgáló rész, azonban ennek kifejtése nem céltalan. Olyan fogalomról van ugyanis szó, amelyről már könyvtárnyi irodalom létezik, mégis rengeteg a nyitott kérdés és az ellentmondás. Ezért úgy gondolom, hogy a fenntartható fejlődést nem lehet pusztán néhány oldalban, axiomatikus módon leírni, hiszen az egész szellemitulajdon-jogi elemzés e fogalom tükrében történik. Ha pedig a beszámítási pont egy ilyen problematikus és sok kihívást rejtő eszme, akkor mindenképpen szükségesnek tartom alaposabban is megvizsgálni, mert az ennek során feltett kérdések alapvetően meghatározzák a szellemitulajdon-jogok rendszerében adható válaszokat. A fenntartható fejlődés koncepciója nem egységes, többféle alternatívája és még több kritikája létezik, így már csak emiatt is indokolt a részletesebb tárgyalása. A fenntartható fejlődés mainstream fogalmával magam sem tudok azonosulni, és a későbbi fejezetekben részletesen rávilágítok arra, hogy az meglátásom szerint minden elemében ellentmondásokkal küzd. A kritikai megállapítások során olyan alternatív elméleteket igyekszem szintetizálni, amelyek alkalmasak lehetnek az emberi fejlődés fenntartható pályára állítására.

A kiindulópont meghatározása után a szellemitulajdon-jog rendszerét a fenntartható fejlődésre vetítve elemzem. A könyv nem kívánja átfogóan bemutatni a szellemitulajdon-jogokat. Ehelyett szelektíven, egy keresztmetszetet megrajzolva azokat a jogintézményeket vizsgálom meg pró és kontra, amelyek valamilyen módon érdemi hatást gyakorolnak a fenntartható fejlődésre és annak pilléreire. A szellemitulajdon-jogok gazdasági hatásait nem tárgyalom külön-külön, hanem együttesen, mivel a szellemitulajdon-jogok alapvetően gazdaságösztönző eszközök, így azok rendszere átfogóan is kihat a fenntartható fejlődés gazdasági pillérére. Így az egyes szellemitulajdon-jogi formáknál már csak az azokra jellemző sajátosságokat tekintem át.

A könyv egyik legfontosabb üzenete, hogy a jog nem önmagáért való és nem öncélú. Valamilyen társadalmilag hasznos és előremutató célt kell szolgálnia. Éppen ezért tartózkodom az öncélú „jogáskodástól” és attól, hogy a jog elefántcsonttornyából szemlélve egy önmagába visszazáródó, légüres térben mozgó pályán vizsgáljam a választott jogterületet. Ehelyett azt célhoz kötötten, egy kitűzött cél eléréséhez szükséges eszközként tételezem, és e szemléletmód alkalmazásával kívánom gondolataimat kifejezésre juttatni. E megközelítés gyökerei a Nicolai Hartmann által kidolgozott – és a jogra Peschka Vilmos által vonatkoztatott – finális determináció eszméjében rejlenek,¹ amelyet a választott témára adaptálva azt mondhatjuk, hogy a nemzeti és nemzetközi jogalkotók által meghatározott cél a fenntartható fejlődés megteremtése, és e célkitűzés már eredendően meghatározza az eléréséhez szükséges jogi és nem jogi eszközök mibenlétét. Azaz a célválasztás egyben eszközválasztás is, és a jogász feladata, hogy a kitűzött célokhoz a megfelelő eszközöket rendelje hozzá. Az pedig a realizálódás és a jogérvényesülés hosszú folyamatában lesz értékelhető, hogy az eszközök kiválasztása sikeres volt-e. Ez persze nem egy pillanatszerű jelenség, hiszen a cél megvalósulása vagy annak elmaradása folyamatos visszacsatolást biztosít a választott jogi eszközök helyes szabályozásáról és alkalmazásáról. Ebben a szellemben kívánom bemutatni a fenntartható fejlődés és a szellemi tulajdon-jogok viszonyrendszerét. A könyv első részében magát a célkitűzést vizsgálom meg alaposabban, hogy ennek belső struktúrája és logikája alapján elemezzem a szellemi tulajdon-jogokat mint eszközöket. Az eszközök áttekintése során részben a már meglévő és az eddigi visszacsatolások alapján értékelhető szellemi tulajdon-jogokat mutatom be, részben pedig a fenntartható fejlődés eléréséhez szükségesnek tartott, új eszközként megjelenő szellemi tulajdon-jogi variánsokat. Ez a megközelítés egyben szelekciót is kíván, hiszen a szellemi tulajdon-jogok egyébként széles és sokrétű világából azokat a szegmenseket szükséges kiemelni, amelyek az elérendő cél tekintetében is relevánsak.

Az új eszközök, a szellemi tulajdon-jogi jogfejlődés legújabb irányai kapcsán fontos megjegyezni, hogy azok alapvetően az őslakos népekhez és a helyi közösségekhez köthetők. A kutatásnak azonban nem célja, hogy az őslakos népekre vonatkozó teljes jogi keretrendszert és a jogaikkal kapcsolatos szabályozást megvizsgáljam, csupán a fenntartható fejlődés szempontjából számukra potenciálisan hasznos szellemi tulajdon-jogokra fókuszálok.

Tudományterületi kölcsönhatások: Arra tekintettel, hogy a könyvben a jogot a fenntartható fejlődés céljának eléréséhez szükséges eszközként tételezem, e cél vizsgálata során – mint-hogy nem pusztán jogi célról és jogi jelenségről van szó – kismértékben kitekintek a jogtudomány vizsgálati horizontjából. Mivel a fenntartható fejlődés a környezeti, a gazdasági és a társadalmi fenntarthatóság szintézisének eredménye, a fenntartható fejlődést az ehhez kapcsolódó tudományterületek felől is szükségesnek érzem megvilágítani, hiszen a pontos célkijelöléshez hasznos lehet a jog zárt világán kívüli kutatási eredményeket is felhasználni. A jogtudomány és jogalkotás ugyanis ezeknek a jagon kívüli jelenségeknek kíván jogi keretet adni, így indokoltnak tartom az egyes diszciplínák kohézióját. És hogy ez multidiszciplinaritás vagy interdiszciplinaritás? Gyakran találkozni e két fogalom következtlen használatával. A multidiszciplináris kutatás alatt több tudományterület összeolvasztás nélküli bevonását, az egyes diszciplínák különálló szemléletmódjának érvényesülését értjük.

¹ SZIGETI Péter – TAKÁCS Péter (2004): *A jogállamiság jogelmélete*. Budapest, Napvilág. 153–154.

Ebben a tudományterületek azért működnek együtt, hogy egy-egy jelenséget vizsgáljanak, és közös cél eléréséért dolgozzanak. Ilyenkor a diszciplínák megtartják saját egyedi jellemzőiket. Ezzel szemben az interdiszciplinaritás „két vagy több tudományterület bevonása, a megadott célok és feltételek között folytatott tevékenységek szintetizálásával. A technikák és metódusok az adott célok elérése érdekében keverednek és összeolvadnak, állandósulnak”.² E fogalomkészlet alapján jelen könyvet az interdiszciplinaritás kutatás jegyében született írásműnek tartom. A célom nem pusztán az volt, hogy az eltérő tudományágak vizsgálati módszereit és eredményeit egymás mellé állítsam, hanem hogy egyúttal a hartmanni finális determináció mechanizmusában a célra és az eszközre vonatkoztatható eltérő tudományterületi sajátosságokat ötvözzem az újfajta szemléletmód és az ettől remélt új eredmények elérése érdekében.

A könyvre nemcsak a tágan vett tudományterületi interdiszciplinaritás a jellemző, hanem a jogtudományon belüli ágazati diszciplínák keveredése is. Ugyanis jogági besorolása nem egyszerű, mert a polgári jog és a nemzetközi jog szoros összefonódásában készült. A szellemitulajdon-jog klasszikusan a polgári jog sajátos, önálló részterületét képezi, azonban a könyv területiális értelemben túlmutat Magyarország vagy más nemzetállamok szintjén. A tradicionális polgári jogi tartalmat a nemzetközi erőterbe helyezve, a regionális és nemzetközi szerveződések szintjén kutatom. Ezt jól tükrözi a felhasznált források köre is, hiszen elenyésző arányban találhatók meg benne hazai jogforrások. Ezzel szemben a vizsgálat jogforrási vázát a különböző nemzetközi szervezetek által kibocsátott vagy államok által kötött, magánjogi tartalmat hordozó nemzetközi jogi jogforrások képezik. Ez szükségképpen magán viseli az interdiszciplinaritás jellegét, mivel egyszerre kell alkalmazni a polgári jog és a nemzetközi jog vizsgálati módszereit és jogtudományi sajátosságait.

A könyv felépítése e szerint két fő rendezőelvet követ. Egyrészt az interdiszciplinaritástól, illetve az általános társadalom- és természettudományi aspektusoktól kezdve halad a jogtudományi szemléletmód felé. Így az I. részben ötvöződnek a különböző tudományterületek nézőpontjai, a II. részben ehhez párosul a jogtudomány eszköztára, a III. és IV. rész pedig már elsősorban a jogi értekezés terepére. Másrészt hasonló joglogikai rendezőelvként hatja át a könyvet, hogy az a generálistól halad a speciális felé. Ebben a kontextusban a könyv I. része az általános, célmeghatározó szerkezeti egység, a II. rész képezi a köztes, a polgári jogban tipikusnak nevezett szintet, ahol az általános célkitűzéshez még általános jelleggel hozzárendelem a szellemitulajdon-jogokat mint eszközöket, majd a III. és IV. rész adja a különös szintet, ahol már az egyes szellemitulajdon-jogi formákat és azok sajátosságait bontom ki.

Ami a szerkezeti tagolást illeti, a fő részek folyamatosan sorszámozott fejezetekből állnak. Ezeket követi összegző jelleggel az V. rész. Az egyes fejezeteken belül ott, ahol új alfejezet nyitása szükségtelen lenne, de a gondolatmenetben egy újabb tartalmi egység következik, bekezdéscímek irányítják az olvasó figyelmét.

² DUDÁS Anikó (2010): Az interdiszciplinaritás vonzásában: a társadalomtudományi könyvtárak tudományterületi határainak alakzatai. In WITT, Steven W. – RUDASILL, Lynne M. eds.: *Social Science Libraries. Interdisciplinary Collections, Services, Networks*. Berlin–New York, De Gruyter Saur. Elérhető: <http://ki.oszk.hu/kf/2013/04/az-interdiszciplinaritas-vonzasaban-a-tarsadalom-tudomanyi-konyvtarak-tudomanyteruleti-hatarainak-alakzatai/> (A letöltés ideje: 2016. 03. 02.)

Forráskezelés: A vizsgálati módszertanhoz tartozó kérdés a források szelekciójának és felhasználásának mikéntje. E vonatkozásban alapvetően három nagy csoportba sorolhatók be a felhasznált források. Az első csoportba tartoznak primer forrásként a jogforrások, legyenek azok akár normatívak, akár egyedi döntések. A második csoportot azok a nemzetközi szervezetek által készített dokumentumok, tanulmányok, jelentések és egyéb írásművek adják, amelyek az általuk kibocsátott jogforrásokat mutatják be, elemzik vagy értelmezik, illetve ezekhez valamilyen módon kapcsolódnak. Annak érdekében azonban, hogy ne váljon egyoldalúvá vagy propagandistává a könyv, a források harmadik csoportjaként mindenképpen szükséges a kritikai szakirodalmat is a vizsgálat tárgyává tenni. E három pólus szintézisével törekszem arra, hogy minél több nézőpontot és érvrendszert megjelenítsek az objektivitásra és tárgyilagosságra törekvő kutatásban, amelyekhez képest saját gondolataimat is kifejezésre juttathatom.

Vákát oldal

I. A fenntartható fejlődés fogalmi kialakulása és különböző jelentéssíkjai

1. A fenntartható fejlődés előzményei

A fenntartható fejlődés az elmúlt két és fél évtizedben rendkívül divatos és sokat használt kifejezéssé vált, noha már évszázadokkal, sőt évezredekkel a fogalom definiálása és a szóhasználat kialakulása előtt megjelentek olyan művek, illetve olyan elvek, amelyek tartalmilag a fenntartható fejlődés különböző elemeit hordozták magukban. A környezettudatosság és a túlzott mértékű fogyasztás problematikája egyaránt megjelent a szaktudományokban és a politikai diskurzusban is. Ebben a fejezetben ezeket a korai előképeket tekintem át, bemutatva azt, hogy az emberiség gondolkodásában a fenntartható fejlődés iránti igény sokkal korábban kialakult, mint ahogyan azt a nemzetközi környezetvédelmi jogalkotás eredményei tükrözték.

1.1. Ókori és középkori előzmények

A Bős–Nagymaros-ügyben a Nemzetközi Bíróság által 1997. szeptember 25-én meghozott ítélethez a Sri Lanka-i Christopher Weeremantry különvéleményt fogalmazott meg, amelyben a fenntartható fejlődés gondolati csíráit az ókorig visszavezette. Saját hazájára, a Sri Lanka-i ősi, öntözéses alapú civilizációra utalt vissza. Már itt szembekerült egymással a két nehezen kibékíthető szükséglet, a fejlődés és a környezetvédelem. Az ókori Sri Lankán a fejlesztés jegyében sorra épültek az újabb és újabb öntözési létesítmények, ugyanakkor világosan kifejeződtek a környezetvédelmi szempontok is, amelyeket a jogrend is tükrözött. Ugyanis tiltották bizonyos erdők kivágását, a vadállatok számára védett területeket hoztak létre, a természetes vízforrásokkal gondosan, pazarlás nélkül kellett bánni.³ Az ókori Sri Lankán a természeti értékek megóvása egyben az emberi élet megóvását is jelentette, mivel azon a technikai és társadalmi fejlettségi szinten az emberiség harmóniában élt a természettel. Emellett az ember kiszolgáltatottsága révén a természetnek alávetett volt, életben maradása tőle függött.⁴

A Sri Lanka-iak környezettudatossága a 20. századi tudósok figyelmét is felkeltette, így többek között Arnold Toynbee, Edward Goldsmith és Nicholas Hildyard is foglalkozott

³ Magyarország v. Szlovákia, *Gabčíkovo–Nagymaros-ügy*, Cristopher Weeremantrynak a Nemzetközi Bíróság 1997. szeptember 25-ei ítéletéhez fűzött különvéleménye. 95. Elérhető: www.icj-cij.org/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-03-EN.pdf (A letöltés ideje: 2019. 08. 18.)

⁴ ATAPATTU, Sumudu (2001): Sustainable Development, Myth or Reality?: A Survey of Sustainable Development Under International Law and Sri Lankan Law. *Georgetown International Environmental Law Review*, Vol. 14, No. 2. 286.

ezzel a rendkívül kiterjedt csatornahálózatokkal és tározólétesítményekkel (a nagy tározók 25–30 ezer kisebb tározót tápláltak) rendelkező ősi öntözékes rendszerrel. Olyan, a környezet megóvására tett technológiai megoldásokat tártak fel, mint az *eróziószabályozó tartály*, amely az iszaplerakódás problémáját kezelte még azelőtt, hogy az iszap a fő víztároló tartályba került volna. Minden faluban több eróziószabályozó tartály szolgált a megfelelő vízminőség fenntartását. Hasonló megoldás volt az *erdei tartály*, amelyet a dzsungelokban építettek a vadállatok itatása céljából. A Bős–Nagymaros-ügyhöz kapcsolódóan Weeremantry kiemelte, hogy a 2000 évvel korábbi Srí Lanka-i öntözőrendszer többszörösét adja a per tárgyaül szolgáló vízműnek, mégis sikerült – az akkor még ki nem mondott – fenntartható fejlődés égisze alatt a fejlesztési és környezetvédelmi szempontokat egyaránt kielégíteni. Idézte emellett Parakrama Bahu királyt (1153–1186), aki szerint „az esőből származó legcsekélyebb vízmennyiség sem kerülhet anélkül az óceánba, hogy előtte az ember hasznát ne szolgáltassa”.⁵ A létrehozott rendszer az élénk mezőgazdaság és a roskadozó magtárak révén az ország felemelkedését célozta, amit a mai terminológiával élve alapvetően fejlődésként és növekedésként definiálnánk, ezt azonban mindvégig áthatotta a környezet megóvása iránti elhivatottság. E filozófia az ősi krónikák szerint Kr. e. 223-ig nyúlik vissza, amikor Arahat Mahinda, az indiai uralkodó, Asóka fia egy vadászat alkalmával a buddhizmusról beszélt Devanampiya Tissa királynak (Kr. e. 247–207): „Ő nagy király, a levegő madarainak és a vadállatoknak ugyanolyan joga van élni és a földön járkálni, mint neked. A föld az embereké és minden élőlényé, a te szereped csak a gyámé.” Arahat Mahinda buddhista szavai a környezetvédelem leglényegesebb elvét fogalmazták meg, miszerint az embernek cselekednie kell az élővilág megóvása érdekében. Érdemes kiemelni a bölcs szóhasználatot, miszerint az ember nem tulajdonosa, hanem gyámja környezetének, ez pedig alapvetően határozza meg az emberi szabadság korlátait, valamint az emberiség környezetért viselt felelősségét. A ceyloni tradicionális jog a 18. századig fenntartotta e buddhizmus által inspirált növény- és állatvédelmi doktrínát.⁶

Weeremantry különvéleményében további ókori civilizációkat is vizsgálat alá vett, úgy mint a sonjo és a chagga törzset Tanzániából, az iráni qanat törzset, a kínai és az inka kultúrát. Többségében elmondható, hogy jellemző volt rájuk a természet megőrzésének és forrásainak gazdaságos felhasználása mellett, hogy egyben a civilizációjuk felemelkedéséért is munkálkodtak. Ezzel szemben a környezettudatos gazdálkodás ellenpéldája az iráni qanat törzs, amelynek tagjai elhanyagolták a föld szükségleteinek kielégítését, és az öntözés helyett a városi vízellátásra összpontosítottak, ugyanis a rohamosan növekvő városi társadalom igényeit helyezték előtérbe. E kizsákmányoló magatartás végül súlyos környezeti pusztuláshoz vezetett: szivárgások, áradások és túlöntözés lett a következménye, és egyszerre jelent meg az elmocsarasodás és a szikesedés.⁷

A fejlesztési és környezetvédelmi szempontok gondos összehangolása a későbbi történelmi korokban is megfigyelhető volt, különösen az úgynevezett természeti népeknél. Az amerikai indiánok, a csendes-óceáni szigetvilág lakosainak vagy az afrikai kultúrák életének szerves részét képezte a Föld és az állatok megóvása. Jól tükrözi ezt a perszifikáció, azaz az állat- és növényvilág, valamint a Föld megszemélyesítése és összekapcsolása

⁵ Magyarország v. Szlovákia, *Gabčíkovo–Nagymaros-ügy*. 96–98. www.icj-cij.org/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-03-EN.pdf (A letöltés ideje: 2019. 08. 18.)

⁶ Magyarország v. Szlovákia, *Gabčíkovo–Nagymaros-ügy*. 98–99.

⁷ Magyarország v. Szlovákia, *Gabčíkovo–Nagymaros-ügy*. 101–103.

vallási elemekkel, istenekkel és különféle hiedelmekkel, amelyek a környezetet az ember fölé helyezték. Egy olyan világban, ahol az emberi élet a környezeti kiszolgáltatottság függvénye volt, a túlélés egyik zálogát jelentette a hittel átítatott tisztelet tanúsítása a természet iránt. Az iszlám jog, hasonlóan a fent idézett buddhista tanításhoz, kifejezetten megfogalmazta a modern környezetvédelmi jog alaptételét, amikor a Földet Isten tulajdonaként tételezte, amely csak az ember gondnoksága alatt állhat, de tulajdonában nem. Ez pedig magában foglalja a megfelelő gondoskodást, az észszerű gazdálkodást és a jövő nemzedékek számára történő megőrzést. Ez az attitűd jellemző volt Európára is, ám a többi kontinenshez viszonyított gyors fejlődése miatt hamar háttérbe szorult, amit az ipari forradalom pecsételt meg. Már a felvilágosodás nagy gondolkodói is a múlt eme megőrzésre érdemes hagyományait hiányolták saját korukból.⁸

1.2. Újkori előzmények

1.2.1. John Evelyn és a Sylva (1664)

Az újkorban a fenntarthatóság eszménye az erdészeti tudományából fejlődött ki. Ennek kulturális és tudományos hátterét a 17–18. századi felvilágosodás adta, amikor szerte Európában és azon kívül is jelentős társadalmi, gazdasági és politikai változások történtek (például a tengerentúli területek meghódítása és nyersanyagaik kitermelése, a vallásháborúk, az abszolút monarchiák létrejötte, a merkantilizmus és a kameralizmus kialakulása). A felvilágosodás tudományos forradalmat hozott magával, amely a racionális gondolkodáson és az empirikus megfigyeléseken alapult. A tudományos paradigmaváltás hozzájárult ahhoz, hogy az emberiség jobban megismerhesse az őt körülölelő világot és annak jelenségeit, valamint a háttérben munkálkodó természeti törvényeket. A világot elkezdték ismétlődő törvényszerűségek szerint működő gépként felfogni, amelynek megfejtésével a környezet is alakíthatóvá válik, és az emberiség érdekeit szolgálhatja, akár csak az ember alkotta gépek. Hasonló folyamat játszódott le a humán tudományok terén is, az emberi test működését éppúgy, mint a szociális-társadalmi jelenségeket, a természeti törvények által vezérelt mechanikus rendszereknek fogták fel.⁹

A felgyorsult és mozgásban lévő Európában, amelynek nyersanyagéhsége egyre csak fokozódott, az erdőpusztítás jelei először egy 1662-ben készült jelentésben tűntek fel, amelyet a Brit Királyi Haditengerészet tisztjei írtak. Aggodalmukat fejezték ki ugyanis amiatt, hogy jelentős mértékben megcsappant a hasznosítható faanyag mennyisége, különösen a magas tölgyfák hiánya miatt, ami veszélyeztette a tengerészet arra vonatkozó elképzelését, hogy

⁸ Magyarország v. Szlovákia, Gabčíkovo–Nagymaros-ügy. 105–106.

⁹ ВЕЖКАМÄKI, Seppo (2005): The Concept of Sustainability in Modern Times. In JÄLKÄNEN, Anneli – NYGREN, Pekka eds.: *Sustainable Use of Renewable Natural Resources: From Principles to Practices*. Helsinki, University of Helsinki, Department of Forest Ecology. 2–3. Elérhető: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.460.880&rep=rep1&type=pdf> (A letöltés ideje: 2019. 08. 18.)

a flottát nagyobb és jobb hajók megépítésével tegyék még ütőképesebbé, ezáltal a hollandok és más riválisok megelőzésével a tengereket teljes ellenőrzésük alá vonhassák.¹⁰

Az admirálisok a problémát az újonnan, 1660-ban megalapított Királyi Természettudományos Társaság (The Royal Society of London for Improving Natural Knowledge)¹¹ elé tárták megvitatásra. Az ügy megoldásában alkotó módon működött közre John Winthrop (Connecticut kormányzója, vegyész), Jonathan Goddard (fizikaprofesszor és a fás szárú növények szakértője) és Christopher Merret (fizikus, erdészeti szakértő). De a legnagyobb hatást John Evelyn gyakorolta, aki a megoldási javaslat megszövegezését vezette. Evelyn egyike volt a társaság alapítóinak, rendkívül sokoldalú polihisztorként ismerték. Kétévi munkát követően, 1664. február 16-án mutatta be II. Károly királynak és a társaságnak a *Sylva or a Discourse of Forest-Trees, and the Propagation of Timber in His Majesties Dominions* (*Sylva, avagy diskurzus az erdei fákról és a fák szaporításáról Őfelsége birodalmában*, a továbbiakban: *Sylva*)¹² című munkáját, amely azóta számos kiadást és utánnymást ért meg.¹³

Evelyn műve a kortárs dendrológiai ismeretek (a fás szárú növények tudománya) összefoglaló ismeretanyaga. Tárgyalta benne a föld, a talaj, a magok, a levegő és a víz kérdéseit és ezek összefüggéseit, az ültetés és átültetés mikéntjét, valamint részletes leírást tartalmazott mintegy 60 fafajról.¹⁴ Feltárta azokat a gazdasági és társadalmi okokat, amelyek elvezettek a faállomány kritikus kipusztításához, és egyben támadta spekuláló és kapzsi kortársait. Határozott igényként fogalmazta meg a környezetben okozott károk helyreállítását és a megmaradt természeti értékek megőrzését, mert nézete szerint minden földtulajdonosnak a nemzet érdekét szolgálva kötelessége lenne fákat ültetni, hogy a természeti források túlzott mértékű felhasználásának gátat lehessen szabni. Elhíresült mondása, miszerint „keljünk fel és ültessünk!” (‘let us arise then and plant!’), számos sikeres erdőtelepítési mozgalom mottójává vált Európa-szerte. Evelyn külföldi példákkal (Nürnberg, Montello, Luxemburg) mutatta be, hogyan lehet fenntartani a folyamatos és kiegyensúlyozott fakitermelést.¹⁵

A fenntartható fejlődés lényegi elemét fogalmazta meg azzal a princípiummal, miszerint egyetlen generáció sem csak a maga számára létezik (*non sibi soli natus*), hanem tekintettel kell lennie az utódok, az eljövendő nemzedékek érdekeire is. Ennek jegyében propagálta a folyamatos ültetés szükségességét, mert csak így lehetséges a későbbi generációk számára

¹⁰ A tisztek féltelme nem volt alaptalan. Az 1500-as évektől kezdődően Britannia egyre nagyobb területű erdőket vesztett. Ez egyrészt a rohamosan gyarapodó lakosságnak, másrészt a fejlődő iparnak (amit később az ipari forradalom megsokszorozott) volt köszönhető. Az újonnan épülő üvegyárak és vasöntödék óriási mennyiségű faszenet használtak fel, más tüzelőanyag pedig nem volt. A polgári forradalom alatt a faállományt védő régi szokásjogi szabályok érvényüket veszítették, így az angliai vidéken rohamosan felgyorsult az erdőirtás. GROBER, Ulrich (2007): *Deep roots – A conceptual history of ‘sustainable development’ (Nachhaltigkeit)*. Berlin, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung. 8. Elérhető: <http://bibliothek.wzb.eu/pdf/2007/p07-002.pdf> (A letöltés ideje: 2014. 08. 08.)

¹¹ A legrégebben alapított angliai tudományos társaság. A tudományos gondolkodás és fejlődés előmozdítója, tagjai csak a kiemelkedő tudományos eredményeket felmutató tudósok lehettek, mint például Sir Isaac Newton, Benjamin Franklin, Niels Bohr, Albert Einstein, Kármán Tódor, Gábor Dénes vagy Stephen Hawking.

¹² A *Sylva* (silva) latin szó jelentése erdő. A mű negyedik kiadásától kezdődően a címben a latin helyesírásnak megfelelően *Silva* szerepelt.

¹³ GROBER 2007, 8–9.

¹⁴ EVELYN, John (1706): *Sylva, or A Discourse of Forest-trees, and the Propagation of Timber in His Majesty's Dominions. I.* London, Arthur Doubleday & Company Ltd. Elérhető: www.gutenberg.org/ebooks/20778 (A letöltés ideje: 2014. 08. 08.)

¹⁵ GROBER 2007, 10–11.

megfelelő famennyiséget biztosítani a szükségletek kielégítéséhez.¹⁶ A fatelepítés kérdése kiváló táptalajt biztosított a nemzedékeken átívelő gondolkodás meggyökeresedéséhez, hiszen évtizedek szükségesek ahhoz, hogy a tettek eredményre vezessenek. A meglévő fákat szüleinktől és nagyszüleinktől örököltük, ahogy gyermekeink és unokáink is azokat fogják örökölni, amelyeket mi ültetünk és gondozunk. Ezt az esszenciális gondolatot ismerte fel Evelyn, korát messze megelőzve. Tanítása időtállóan bizonyult, és örökre egybeforrt a fenntartható fejlődés későbbi eszméjével.¹⁷

1.2.2. Colbert és a „Grande Rèformation des Forêts” (1661)

Angliával párhuzamosan és szinte egy időben jelentkeztek az újító gondolatok Franciaországban is. 1661-ben XIV. Lajos betiltotta a királyi erdőkből származó fák eladását. Az intézkedés mögöttes oka csakúgy, mint Angliában, a flotta helyreállítása volt, amelynek kapcsán a Napkirály felismerte, hogy több faanyagra lenne szükség a hajók megfelelő összeszereléséhez. A fatartalékok kezelésével a sokoldalú és elsősorban pénzügyi-gazdasági politikájáról ismert Jean Baptiste Colbert-t bízta meg az uralkodó.¹⁸

Colbert személyes felügyelete alatt indult meg az erdőreform (Grande Rèformation des Forêts) végrehajtása. Első lépésként 1662-ben általános felmérést készíttetett a királyi erdőkről, az ezt követő években pedig hatalmas adatbázist alakított ki az erdők elhelyezkedéséről, földminőségéről, faállományuk összetételéről, a fák koráról, a vágási engedéllyel rendelkezőkről és az ebből származó bevételekről. A jelentések rávilágítottak, hogy a koronához tartozó erdőket a megújulókéességüket messze meghaladó módon használták ki (ami egyfelől a korrupt hivatalnokok által intézett illegális fakivágásoknak, másfelől pedig a faspekulánsok, a földesurak, a parasztok, az állattartók, a nincstelenek és a csavargók fakivágásainak köszönhető). Ezt követően számos intézkedés született, amelyek közös célja volt a királyi erdők helyreállítása és megőrzése. A reform a *la réduction des usages à leur possibilité*, azaz az eltartókéesség szintjére csökkentett használat doktrínájának jegyében zajlott. Új rendeletek születtek a vágások számának csökkentése érdekében. Colbert szakértők bevonását látta szükségesnek, hogy meghúzzák azt a mennyiségi, illetve magassági limitet, amely alatt tilos a fákat kivágni, hogy ezzel is biztosítható legyen a fenntartható fahozam. Az erdőgazdálkodás igazgatási oldala is változásokon esett át, egyrészt a korrupció

¹⁶ EVELYN 1706, LXVIII.

¹⁷ GROBER 2007, 11–12.

¹⁸ GROBER 2007, 12–13. Colbert merkantilista gazdaságfilozófiájában az erdőgazdálkodás fontos szerepet töltött be, mivel a fa az egész ország szempontjából stratégiai jelentőségű nyersanyag, amely szükséges az ipar és a kereskedelem fellendítéséhez, végső soron pedig az állami bevételek és a királyi dicsőségének növeléséhez. A korabeli ipar rengeteg faszenet igényelt, a nagy volumenű tengeri kereskedelemhez pedig megfelelő minőségű és mennyiségű kereskedőhajókra volt szükség. Ezek a hajók ráadásul – mivel a kalózok számára csábító célpontok voltak – védelemre szorultak, ami az armada bővítése nélkül nem lett volna kivitelezhető. Ekkoriban azonban Angliával és Hollandiával szemben Franciaország tengeri ereje elenyésző volt, így XIV. Lajos és Colbert a hajógyártást a legfontosabb célok közé sorolta, hogy ezzel csökkentse Franciaország hátrányát a riválisokkal szemben. Annak érdekében, hogy e cél megvalósítható legyen, létfontosságú kérdés volt a faállomány megóvása és helyreállítása, valamint a fapusztítás megakadályozása. SARGENT, Arthur John (1899): *The Economic Policy of Colbert*. New York–Bombay, Longmans, Green and Co. 105. Elérhető: <https://archive.org/stream/economicpolicyof00sargrich#page/104/mode/2up> (A letöltés ideje: 2014. 08. 11.)

felszámolásával, másrészt a hatékony igazgatást célzó átszervezéssel, a szükségtelen és hozzá nem értő tisztségviselők eltávolításával és hasznos szakértői tisztségek bevezetésével, valamint a reformok végrehajtásáért felelősök megbízásával.¹⁹

A reformok az 1669-ben kiadott *erdő ordonnance*-ban²⁰ öltöttek testet. A rendelet rengeteg adminisztratív szabályt tartalmazott, többek között az erdészek minimális életkoráról vagy a csavargásért és a gyűjtogatásért járó büntetésekről. Említést érdemel a rendelet második preambulumbekzdésének utolsó mondata, miszerint nem elég helyreállítani a rendet, a szabályoknak biztosítaniuk kell, hogy az utókor is élvezhesse ezek gyümölcsét.²¹

A rendelet a hatálybalépését követően rövid időn belül megfelelő eredményeket hozott, ugyanis 10 év alatt jelentősen megnövekedtek a faeladásból származó királyi bevételek. Ahogy azonban Grober rámutat, az eredmények nem bizonyultak időtállóknak. Az új szabályok végrehajtása rendkívül aprólékosná vált, a közigazgatás hanyagsága és a régi szokások ereje miatt a nagy erdőreform sikerei szertefoszlottak. Egy bő évszázad elteltével, a forradalom idején kevesebb erdő volt Franciaországban, mint 1669-ben. Ennek ellenére a colbert-i elvek – a fenntartható használat és gazdálkodás – a 300 évvel későbbi környezetvédelmi jogalkotás és a fenntartható fejlődés szempontjából is aktuálisak.²²

1.2.3. Hans Carl von Carlowitz és a *Sylvicultura oeconomica* (1713)

Az 1645-ben, Chemnitz közelében született Hans Carl von Carlowitz már gyermekkorában közel került az erdészethez. Miután édesapja visszavonult a katonai pályáról, fővadászmesternek nevezték ki. E feladatkörében többek között a folyami hajózási tevékenységet is felügyelte. Ekkoriban vált jelentőssé a kivágott fa szállítása a távoli erdők és bányák, valamint kohászati létesítmények között. A megnövekedett faigény miatt ugyanis a bányavárosok körüli erdőket letarolták, messze meghaladva az erdők eltartókéességét. Carlowitz fiatal korában több évet töltött külföldön, mialatt Evelyn *Sylvája* és Colbert erdőreformja meghatározta a korszak erdészeti gondolkodását. Olyan impulzusok érték, mint a leydeni iskola korai felvilágosult tanai, az 1666-os londoni tűzvész vagy a temzei holland–brit hajóútközlet. Carlowitz a hazatértét követően több mint 3 évtizeden keresztül magas rangú tisztviselőként dolgozott az ezüsbányáiról híres Freibergben. 1713-ban nevezték ki a bányagazgatás vezetőjének, amely évben megjelent a *Sylvicultura oeconomica oder haußwirthliche Nachricht und Naturmäßige Anweisung zur wilden Baumzucht* (*Sylvicultura oeconomica, avagy a természetes erdők termesztésére vonatkozó ökonómiai újdonságok és előírások*, a továbbiakban: *Sylvicultura oeconomica*) című műve.²³

¹⁹ DEVÈZE, Michel (1962): *Une admirable réforme administrative. La grande réformation des forêts royales sous Colbert 1661–1680; une admirable réforme administrative*. Nancy, École Nationale des Eaux et Forêts. 192–195. Elérhető: http://documents.irevues.inist.fr/bitstream/handle/2042/33607/AEF_1962_19_2_169.pdf?sequence=1 (A letöltés ideje: 2014. 08. 11.)

²⁰ XIV. Lajos 1669. augusztus 13-ai rendelete az erdőkről (*Ordonnance du 13 août 1669 sur le fait des Eaux et Forêts*). Elérhető: <http://legilux.public.lu/eli/etat/leg/ord/1669/08/13/n1/jo> (A letöltés ideje: 2019. 08. 18.)

²¹ GROBER 2007, 15. « Mais comme il ne suffit pas d'avoir rétabli l'ordre & la discipline, si par de bons & sages Reglemens on ne l'assure pour en faire passer le fruit à la posterité. »

²² GROBER 2007, 15.

²³ GROBER 2007, 18.

Ebben Carlowitz felhívta a figyelmet arra a súlyos jövőbeni gazdasági válságra, amelyet az Európában – és különösen Szászországban – tapasztalható fahiány okozhat. Véleménye szerint a nyersanyaghiány hosszú távon a szász ezüsbányák és öntödék tönkremeneteléhez, valamint a szász gazdaság összeomlásához vezethet. Ennek elkerülése érdekében Carlowitz az erdők fenntartható használatának elveit fogalmazta meg (erdészeti szakkifejezéssel élve a tartamosságot), miszerint csak annyi fát lehet kivágni, mint amennyi a tervezett erdősí-tési fázisban újrano. Az erdő megújulóképesége és a vágások között meg kell teremteni az egyensúlyt, mert csak így lehet folyamatosan és sokáig élvezni az erdő nyújtotta természet kincseket.²⁴ Ezt az elvet a fenntarthatóság (*Nachhaltigkeit*) fogalmában sűrítette össze, ezért tekintik sokan Carlowitzot a fenntarthatóság megalapozójának.²⁵ A korábban használatos erdészeti terminológia az óvatos használat (*pfllegliche Nutzung*) volt, ezt azonban alkalmatlannak tartotta a megfelelő és hosszú távú erdőgazdálkodás fenntartásához. Ezért a tradicionális kifejezést felváltotta a fenntartható használat (*nachhaltende Nutzung*) koncepciójával. Ebben közrejátszott erőteljes vallásossága is. A természetben nem pusztán nyersanyagkészletet látott, hanem Isten mindenhatóságának megnyilvánulását. Éppen ezért az isteni ajándékkal – bányákkal, erdőkkel – gyengéden kell bánni.²⁶

Carlowitz szembeszállt azzal a korabeli szűk látókörű gondolkodásmóddal, amely csakis a rövid távú profitszerzésre fókuszált. Ugyanis sok helyen egyszerűen kiirtották a fákat pusztán azért, hogy a mezőgazdaságnak teret adjanak, mivel az jövedelmezőbb az erdészetnél. Az átlagember nem is volt érdekelt a faültetésben, mert valószínűleg saját életében nem is vághatta volna azt ki. A jövőbe tekintő gondolkodás hiánya miatt pedig úgy pazarolták a fát, mintha kimeríthetetlen nyersanyagforrás lenne. A probléma leküzdése érdekében a *Sylvicultura oeconomica* számos gyakorlati javaslatot megfogalmazott, többek között az energiatakarékos kályhákról, a házak hőszigetelésének javításáról, a fa helyett használható más, alternatív fosszilis energiaforrásokról (például tőzegekről) vagy az erdők telepítéséről.²⁷

A fenntartható fejlődés klasszikus, hárompilléres modelljét sokan a 20–21. századi világkonferenciák eredményeinek tartják (amelyekről a későbbiekben részletesen lesz szó), azonban a három fő szempont, a környezetvédelem, a gazdaság és a társadalom érdekei már a carlowitzi fenntartható erdőgazdálkodásban megjelentek. A könyvében kifejtett fenntarthatóság célja, hogy Európát megóvj a fahiány okozta gazdasági és szociális

²⁴ SOMOGYI Zoltán (2013): Egy háromszáz éves könyv margójára. *Erdészeti Lapok*, 148. évf. 5. sz. 134–135. Elérhető: http://erdeszetilapok.oszk.hu/01781/pdf/EPA01192_erdeszeti_lapok_2013_05_134-137.pdf (A letöltés ideje: 2016. 03. 13.)

²⁵ BÁNDI Gyula (2013a): *A fenntarthatóság értelmezésének egyes jogi szempontjai*. MTA-doktori értekezés. 10. Elérhető: http://real-d.mtak.hu/6517/dc_618_12_doktori_mu.pdf (A letöltés ideje: 2014. 08. 15.); CORDONIER SEGGER, Marie-Claire (2010): Sustainability, Global Justice, and the Law: Contributions of the Hon. Justice Charles Doherty Gonthier. *McGill Law Journal*, Vol. 55, No. 2. 343.; TAMÁS Pál (2006): *Fenntartható Magyarország*. Vázlatok egy zöld társadalompolitikáról. In BULLA Miklós – TAMÁS Pál szerk.: *Fenntartható fejlődés Magyarországon. Jövőképek és forgatókönyvek*. Budapest, Új Mandátum. 17. Elérhető: http://szociologia.tk.mta.hu/uploads/files/archive/5_fenntarthato_fejlodes.pdf (A letöltés ideje: 2014. 08. 15.)

²⁶ WILDERER, Peter A. – SCHROEDER, Edward D. – KOPP, Horst eds. (2005): *Global Sustainability. The Impact of Local Cultures. A New Perspective for Science and Engineering, Economics and Politics*. Weinheim, Wiley-VCH Verlag GmbH & Co. KGaA. 6.

²⁷ GROBER 2007, 18.

összeomlástól, amellyel megerősíthető a keresztény kultúra, és a természet szépségei is megkímélhetők.²⁸

Carlowitz – csakúgy, mint Evelyn – visszanyúlt a Bibliához, miszerint Isten azért helyezte az embert az „Éden kertjébe, hogy művelje és őrizze azt”.²⁹ A vallási alapokon nyugvó evelyni gondolat – az ember csak őrzője és nem tulajdonosa a természetnek, így felelősséggel tartozik érte – Carlowitznál is visszaköszönt, emellett pedig azzal a gazdasági felismeréssel párosult, hogy a természeti erőforrások kihasználhatóságának is van egy határa, amelyen nem szabad túlterjeszkedni.³⁰

A *Sylvicultura oeconomica* a szociális gondoskodás jegyeit is magán viselte. Alapvető tézise, hogy mindenkinek joga van a táplálkozáshoz és a létezéshez, még a legszegényebbeknek, sőt a még meg sem született, eljövendő utódoknak is. A közösségek stabilitása és tartóssága, valamint a későbbi generációkért való felelősségvállalás eszméje hatotta át Carlowitz gondolkodását.³¹

Carlowitz egy évvel műve megjelenése után, 1714-ben meghalt, azonban a gondolatai rendkívül nagy hatásúak voltak, és meghatározták a későbbi évtizedek erdészétét.

1.2.4. Carlowitz hatása a későbbi erdészettudományra

A Carlowitz által lefektetett út alapjait a 18. században tovább építették, és a fenntarthatóság követelménye az erdészettudomány széles körben elfogadott princípiumává vált. A német kame-ralizmusban a fenntartható (*nachhaltig*) jelző ráadásul más összefüggésben is létjogosultságot nyert, így például Wilhelm Gottfried Mosernél megjelent a fenntartható gazdaság (*nachhaltige wirtschaft*) kifejezés is. Moser 1757-ben megjelent *Grundsätze der Forst-Ökonomie* című műve olyan erdőgazdálkodási rendszert mutatott be, amelynek elsődleges elve – Carlowitz nyomán – az erdőkkel való fenntartható gazdálkodás volt.³² A korszak kiemelkedő tudósai foglalkoztak a hosszú távon is fenntartható erdőgazdálkodással, többek között Alexander von Humboldt, Johann Gottfried Beckmann, Johann Jakub Trunk vagy Georg Ludwig Hartig. Mindegyikükben közös volt az a szemlélet, hogy a jövő számára is legalább annyi természeti kincset kívántak megőrizni, mint amennyiből maguk is részesülhettek.³³

1761-ben a Hohenzollern-dinasztiából származó Anna Amália porosz hercegnő, Quedlinburg főapácája első ízben rendelt el általános erdőfelmérést a fenntarthatóság jegyében. Az erdőket egyenlő területekre osztották fel, a föld minőségét megvizsgálták, az állat- és növényvilágot rendszertani csoportokba sorolták. A hercegnő erdészei olyannyira hosszú távú telepítési programban gondolkodtak, hogy jövőképüket 2050-ig felvázolták.³⁴

Az erdészet ekkorra tudománnyá fejlődött, amiről legszembetűnőbben az 1761-ben Ilsenburgban és 1785-ben Zillbachban alapított erdészeti iskolák tanúskodtak. Nem sokkal később, 1811-ben Heinrich Cotta megalapította világhírű erdészeti akadémiáját Tharandtban.

²⁸ VEHKAMÁKI 2005, 3.

²⁹ 1. Móz. Gen. 2,15.

³⁰ GROBER 2007, 20.

³¹ GROBER 2007, 20.

³² BÁNDI 2013a, 10.

³³ GROBER 2007, 21.; VEHKAMÁKI 2005, 4.

³⁴ GROBER 2007, 22.

Az akadémiák révén Európában széles körben elterjedt a fenntartható erdőgazdálkodás eszméje. Kezdetben a skandináv államokban és Franciaországban vették át a német erdészeti tanításokat, majd a 19. század végére az USA-ban is teret nyert az erdők megújulóképeségének biztosítása.³⁵

2. A fenntartható fejlődés fogalma

A fenntartható fejlődés fogalmát sokan és sokféleképpen próbálták meghatározni. Alapul vehetők hozzá nemzetközi jogi jogforrások és filozófiai, társadalom- és természettudományos magyarázatok is. A fenntartható fejlődés mára olyan sokrétű, tudományos diszciplínákon átívelő fogalommmá vált, hogy a jelentését szinte minden egyes tudományterület megkísérli saját fogalomkészletével jellemezni. Ez persze elvezethet oda, hogy az egyes részrendszerekben egymástól eltérően definiálunk egy fogalmat úgy, hogy az általános jelentését nem adjuk meg, amely összekapcsolhatná valamennyi részrendszert egy teljes egészé. E fejezetben a különböző szemléletű megközelítéseket kívánom bemutatni, azt követően pedig ennek szintézisaként a fenntartható fejlődést komplex fogalomként értelmezni.

A fenntartható fejlődést először elemeire bontva vizsgálom meg, és arra keresem a választ, hogy mit tekinthetünk önmagában véve fenntarthatónak, és mit tekinthetünk fejlődésnek. Ezt követően a két fogalom összekapcsolásával kívánom meghatározni együttes jelentéstartalmukat.

2.1. Mi a fenntarthatóság?

Elsőként a fenntartható fejlődést és a fenntarthatóságot (*sustainable development* és *sustainability*) szükséges összevetni, ugyanis mindkét kifejezés gyakorta használatos, ám egymáshoz való viszonyuk nem tisztázott. Hol szinonimaként kezelik őket, és azonos jelentést tulajdonítanak nekik, hol pedig éles határvonalat húznak közöttük. A fenntartható jelző egyre több helyen fordul elő, és újabban divatos vezérszóként használják (holott, ahogyan az látható volt, a kifejezés a 18. századi erdészetből származik).

A két kifejezés szétválasztása körüli nézetkülönbségek a hazai tudományos közéletben legélesebben a Bándi Gyula és Kilényi Géza közötti vitában mutatkoztak meg. Bándi álláspontja szerint a két fogalom együtt kezelendő, és csupán annyi árnyalatnyi különbséget lát közöttük, hogy a fenntarthatóság jobban utal az ökológiai alapokra, míg a fenntartható fejlődés további (gazdasági, szociális) aspektusokat is értelmezési körébe von. Bándi alapvetően összetartozónak véli a két fogalmat, már csak azért is, mert sem a kortárs irodalom jelentős része, sem pedig a jogi, politikai dokumentumok nem tesznek különbséget a két fogalom között.³⁶ Szerinte – utalva a 2012-ben elfogadott Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégiára – a fenntarthatóság alatt azt értjük, „hogy az egyéni jó élet és a közös biztosításának feltételeit az adott időpillanatban saját jólétét megteremtő generáció nem éli fel, nem meríti ki

³⁵ GROBER 2007, 23–27.

³⁶ BÁNDI 2013a, 15.; BÁNDI Gyula (2013b): *A fenntarthatóság értelmezésének egyes jogi szempontjai – Tézisek*. 4. Elérhető: http://real-d.mtak.hu/651/1/dc_618_12_tezisek.pdf (A letöltés ideje: 2014. 08. 15.); BÁNDI Gyula (2014): *Válasz az opponensi véleményekre*. 5–6. Elérhető: <http://real-d.mtak.hu/651/11/V%3A%C3%A1llasz.pdf> (A letöltés ideje: 2014. 08. 15.)

erőforrásait, hanem megfelelő mennyiségben és minőségben a következő generációk számára is megőrzi, bővíti azokat”.³⁷

Ugyanakkor Bándi maga is megemlíti, hogy vannak ettől eltérő nézetek is. Itt elsősorban C. J. Barrow-ra utal, aki felhívta a figyelmet a két kifejezés közti különbségre és szinonimaként való használatuk helytelenségére. Fenntarthatóság alatt az ökoszisztémához vagy forrásfelhasználáshoz kapcsolódó folyamatos funkciót ért, amelynek legfőbb jellemzőjét a konstans szükségletek adják, míg a fenntartható fejlődés a növekvő szükségletek kielégítésének és a növekvő populáció élhető jövőjének eszméje.³⁸

Barrow nézeteit vallja Kilényi Géza is, aki a fenntartható fejlődés és fenntarthatóság elválasztása mellett tör lándzsát. Mindkét kifejezés használatát indokoltnak tartja, de nem egymást átfedő terminusként, hanem egymás mellett, egymást kiegészítő fogalomként. Értelmezésének kiindulópontja, hogy a fenntarthatóság önmagában véve alacsonyabb rendű fogalom, mint a fenntartható fejlődés. Számos példával illusztrálja, hogy mit tekinthetünk fenntarthatónak. Utal többek között az elnéptelenedő vagy tovább nem növekvő településekre, közösségekre, illetve bizonyos dolgok műszaki fenntarthatóságára. Ezzel egyrészt láthatóvá válik, hogy fenntartható sok minden lehet manapság (használatos kifejezés a fenntartható növekedés, fenntartható erdőgazdálkodás, fenntartható társadalom, fenntartható közigazgatás, fenntartható turizmus, fenntartható innováció, fenntartható közlekedés és még hosszasan lehetne sorolni), másrészt hogy a fenntarthatóságnak más mennyiségi és minőségi jellemzői vannak, mint a fenntartható fejlődésnek. Kilényi értelmezésének magvát – csakúgy, mint Barrownál – az állandó szükségletkielégítés adja, amely csupán arra utal, hogy egy már elért szintet kívánnak fenntartani, amely lehet a működőképesség minimuma is, amelynél lejjebb nem szabad ereszkedni, de lehet egy bizonyos rendszer optimális működése is, amelynél jobbra nem is törekszenek.³⁹

Kilényi értelmezéséből leszűrve tehát azt mondhatjuk, a fenntarthatóság valójában egyfajta mennyiségi szinten tartás, amelyhez nem szükségképpen társul minőségi változás. Elképzelhető, hogy a minőség javítása nélkül is fenntartható valami (ez tipikusan akkor fordulhat elő, ha további bővítési szándék hiányában az addig elért szintet kívánjuk fenntartani), de adott esetben szükség lehet minőségi változtatásokra annak érdekében, hogy továbbra is biztosított legyen a fenntarthatóság (erre akkor kerülhet sor, amikor a működőképesség minimuma kerül veszélybe, és minőségi előrelépés kell ahhoz, hogy a minimális szint tartható maradjon).

Bándi Gyula és Kilényi Géza két ellentétes álláspontot vall, részben azonban mindkét állásponttal egyet tudok érteni. Egyetértek Bándival abban, hogy a többségi álláspont a két fogalom azonosságát vagy legalábbis közel azonosságát vallja. Akár a szakirodalom jelentős részét, akár a különböző korszakokból és területekről származó jogforrásokat tekintjük át, érdemi különbséget nem tapasztalunk a fogalomhasználatban, a fenntarthatóságot és a fenntartható fejlődést felváltva, ugyanazon eszmei tartalom leírására használják. Ugyanakkor nem biztos, hogy a tudományban és a politikai retorikában meghonosodott fogalomhasználat helyes. Egyetértek

³⁷ BÁNDI 2013a, 15.; 18/2013. (III. 28.) OGY-határozat a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégiáról, 3.1. fejezet.

³⁸ BARROW, C. J. (2006): *Environmental Management for Sustainable Development*. London–New York, Routledge. 11. Elérhető: <http://marno.lecture.ub.ac.id/files/2012/06/PENGELOLAAN-LINGKUNGAN-UNTUK-PEMBANGUNAN.pdf> (A letöltés ideje: 2014. 08. 15.)

³⁹ KILÉNYI Géza (2014): *Dr. Kilényi Géza, az MTA doktora értékelése Dr. Bándi Gyula disszertációjáról*. 7–10. Elérhető: <http://real-d.mtak.hu/651/8/Kil%C3%A9nyi%20G%C3%A9za.pdf> (A letöltés ideje: 2014. 08. 15.)

Barrow-val és Kilényivel abban, hogy különbséget kell tenni fenntarthatóság és fenntartható fejlődés között. Kilényi fenntarthatóság címén azokról írt, „akik – többnyire önhibájukon kívül – nem tudnak vagy nem is akarnak sem megőrizni, sem bővíteni”.⁴⁰ A fenntarthatóság effajta értelmezését azonban túlzottan szűknek találom, a magam részéről a megőrzést mindenképpen a fenntarthatóság részének tekintem. A fenntarthatóság ebben az értelemben a status quo megőrzését jelenti, legyen szó akár közösségről, akár terményhozamról vagy bármi másról. A fenntarthatóság jegyében megőrzi azokat a struktúrákat, amelyek képesek szinten tartani – további bővítés nélkül – a már kialakult működési mechanizmusokat. A megőrzés természetesen nem jelent szükségképpen sok évszázados előretekintést, de mindenképpen egy olyan hosszabb időtávot foglal magában, amely a pillanatnyi igénykielégítésen túlmutat, és változatlanul lehetővé teszi a jövőbeni igények kielégítését is. Amennyiben a megőrzési elem hiányzik, véleményem szerint fenntarthatóságról sem beszélhetünk. Történelmi példák bizonyítják, hogy az erdőket ki lehet irtani a hirtelen megnövekedett igények kielégítése érdekében, ez azonban nem volt fenntartható, és hamar súlyos környezeti és gazdasági károkhoz vezetett. Lehet ugyanakkor ellensúlyozni ezt tudatos erdőtelepítéssel és vágási szabályzatokkal, amelyek révén biztosítható a hosszú távú fautánpótlás (ahogy történt ez a 17–18. századi erdészettudomány útmutatása szerint). Ezzel fenntarthatóvá vált az erdőgazdálkodás, de még nem beszélünk bővítésről, csupán az állandó igények folyamatos kielégítéséről. Bányák esetében már egészen más a helyzet. Akárhogyan próbálnánk megszervezni a kitermelést, lehetetlen lenne megvárni, hogy a nyersanyag újratermelődjön. Ez már túlmutat az emberiség által tervezhető időtartamon. A bánya jellegéből adódóan tehát azt megőrizni nem tudjuk, így az ott található nyersanyag kitermelése nem lesz fenntartható. Ez nem jelenti azt, hogy ne lehetne észszerűen és gazdaságosan végezni a kitermelést, de fenntarthatóan semmiképp. Tekinthetjük ugyan ezt egyfajta „kvázi fenntarthatóságnak”, amely alapján a nem megújuló erőforrások tervezett kitermelése a bánya élettartamán belül racionális módon, pazarlás nélkül, a lehető legtovább biztosítható, de ezt nem tekintem a fenntarthatóság körébe eső kérdésnek, hiszen időben kiszámítható, véges dologról van szó (a fenntartható fejlődés és a környezetvédelem körébe viszont beletartozik, amelyekről a későbbiekben lesz szó). Összegezve tehát fenntarthatónak azt tartom, ami folyamatos megújulás útján képes a kijelölt szinten maradni, és ez előreláthatóan, az aktuális ismereteink szerint időben nem korlátozott, vagy legalábbis időbeli végessége bizonytalan.

A fentiekben leírtak szerinti fenntarthatóság azonban nem jelenti egyszersmind a fenntartható fejlődést is. A fenntartható fejlődésnek részét képezik bizonyos fenntartható elemek, sőt akár még a fenntarthatatlanokkal való gazdálkodás is (például a nem megújuló energiaforrások). A következő alfejezetekben azt kívánom bemutatni, hogy a fenntartható fejlődés éppen a „fejlődés” miatt válik többé, mint a pusztá fenntarthatóság. Sajátos rész-egész viszony van a két fogalom között, ugyanis mint oly sok minden, a fejlődés is lehet fenntartható és fenntarthatatlan. Tehát a fejlődés is a fenntarthatóság egyik aspektusa, azonban a fejlődés sokrétűsége miatt visszahat számos egyéb fenntartható területre, ezáltal közös nevezőjévé válik mindegyiknek. A következőkben a fejlődés rendkívül összetett fogalmának fontosabb aspektusait vizsgálom.

⁴⁰ KILÉNYI 2014, 10.

2.2. Mi a fejlődés?

A fenntartható fejlődés második szövelemét definiálni vagy körülírni nem egyszerű feladat. Tudományterületeken átívelő kifejezésről lévén szó, számos értelmezése lehetséges a természettudományoktól kezdve a társadalomtudományokon keresztül egészen a filozófiáig, és adott esetben az egy tudományterületen belül alkotott fogalmak közül sem mindig sikerül az egyiket általánosan elfogadottá tenni. A fejlődés fogalmának vizsgálatával olyan kérdésekhez is eljutunk, mint az univerzum vagy az emberiség születése, illetve a véletlen és a tervszerűség (lásd kreacionista mozgalmak és az értelmes tervezettség hívei) szerepe, amelyek megválaszolása a tudomány és a hit kereszttüzében merész vállalkozás, emellett pedig az emberi gondolkodást meghatározó és korlátozó axiómák miatt objektíve talán nem is lehetséges, így e könyvnek sem célja ilyen mélységekig vizsgálni. Csupán a főbb gondolati csomópontokat kívánom megvilágítani, amelyek a fejlődés értelmezésénél szerepet játszanak.

2.2.1. A fejlődés rendszerelméleti alapjai

Jól érzékelteti a fogalmi sokszínűségből eredő definíciós problémát Náray-Szabó Gábor, amikor egy csecsemő fejlődéséről ír. Hiszen gondolhatunk itt a testsúly gyarapodására mint a fejlődés legegyszerűbb meghatározására, amely ebben a kontextusban a növekedést jelenti. De fejlődés alatt érthetjük azt is, ahogy egyre több mindent képes felfogni a világból, és képes is reagálni rá. Ezt a fajta fejlődést már nem lehet olyan könnyedén kifejezni egyetlen mérőszámmal.⁴¹ A fejlődés ilyen értelemben Pierre Teilhard de Chardin szavaival élve folyamatos „bonyolódás”, azaz a rendszer komplexebbé válása. Teilhard de Chardin nemcsak az emberi vagy más biológiai, de az élettelen jelenségek, az atomok és a világegyetem fejlődésének kulcsát is az adott rendszer egyre nagyobb komplexitásában látta.⁴² Ugyanezt vallotta Todd LaPorte is, aki a bonyolult társadalmi jelenségek vizsgálata során arra a következtetésre jutott, hogy a szervezett szociális rendszerek összetettségét az összetevők száma, egymástól való függésük foka és változatosságuk határozza meg.⁴³

A rendszerelméleti gondolkodás egészen új aspektusokat nyit meg egy-egy jelenség vizsgálatakor, ezért érdemes az áttekintést ezzel kezdeni. A rendszerelméletek alapja, hogy minden rendszer, legyen az akár biológiai, akár társadalmi, akár kulturális, ugyanolyan közös mintázatokon alapul, amelyek lehetővé teszik a nagyfokú absztrakciót.

A rendszerek nem léteznek csupán önmagukban, mert minden rendszer egyben egy nagyobb rendszer alrendszere is. Azt, hogy mi a legátfogóbb, legvégső rendszer, valószínűleg soha nem tudjuk meg. Ahogy ismereteink gyarapodtak, úgy tágultak az általunk érzékelt rendszerek határai is, a Földtől a Naprendszerig, majd a tejútrendszerig és az egész világegyetemig, néhány modern elmélet pedig ennél is tovább megy, a „multiverzumig” és a párhuzamos világegyetekig. A legvégső rendszer mibenléte azonban mindig is a tudomány, a tudományos fantasztikum és a hit sajátos elegyének homályába fog burkolózni.

⁴¹ NÁRAY-SZABÓ GÁBOR (2006): *Fenntartható a fejlődés?* Budapest, Akadémiai. 9.

⁴² TEILHARD DE CHARDIN, Pierre (1968): *Az emberi jelenség*. Elérhető: www.tat-tokod.hu/tdc/books/Az_emberi_jelenség.pdf (A letöltés ideje: 2014. 08. 18.)

⁴³ NÁRAY-SZABÓ 2006, 12.

A rendszerek sajátossága, hogy alkotóelemeik dinamikusan változó kölcsönhatásainak együtteséből jönnek létre. Azaz az egyes elemek közötti egyszerűbb vagy bonyolultabb kapcsolati háló képezi a rendszer sajátos struktúráját, ebből a szerkezeti összetételből pedig következik egy sajátos belső működés is. Így a rendszerek szerkezete és működése egymástól elválaszthatatlan. A szerkezeti elemek megváltoztatásával a működés is átalakul. A rendszer elemei közötti kölcsönhatás leírható az együttműködés és versengés dichotómiájával, másrészt a környezetükhöz való viszonyukkal. Ugyanis minden rendszer valamilyen környezetben értelmezhető, ez a környezet pedig a felettes rendszer és annak elemei, amelyben a vizsgált rendszer is létezik.⁴⁴

Ha a környezeti feltételek viszonylag állandók, úgy a rendszer elemei közötti kölcsönhatások is stabilizálódnak. Egyensúlyi állapot azonban sosem következik be, ugyanis a rendszerek szükségszerűen változnak, dinamizálódnak alkotórészeik viszonyrendszere folytán. A folyamatos változás éppen abból fakad, hogy a rendszerek kapcsolatban állnak egymással, és sokszor kiszámíthatatlan hatást gyakorolhatnak egymásra. Felidézve a káoszelméletben elterjedt, Edward Lorentztől származó pillangóhatás-elméletet, egyetlen alkotóelemben bekövetkezett változás is óriási kilengéseket okozhat a rendszer működésében.⁴⁵ A környezet folyamatos változása miatt a rendszerekre irányuló legfontosabb kényszer az alkalmazkodás, mivel csak így biztosítható a rendszer fennmaradása. Az alkalmazkodás maga is változást jelent, azonban egy alrendszer megváltozásából még nem következik szükségszerűen az összetett rendszer változása is. Egy bonyolult, többszörösen összetett rendszerben ugyanis egy alrendszer eltérő vagy nem megfelelő működése esetén a funkcióit képes átvenni és helyettesíteni a többi alrendszer. Ennek valószínűsége a rendszer összetételének sokszínűségével arányosan növekszik, így a heterogén rendszereknek van a legnagyobb esélyük az alkalmazkodásra.⁴⁶ Az élővilág rendszerén belül ezért tekinthetjük a sokféleséget, a biodiverzitást az egyik legfontosabb attribútumnak.⁴⁷

Egy rendszer komplexitása abban áll, hogy a részek közötti kölcsönhatások révén olyan rendszerszintű tulajdonságok alakulnak ki, amelyek önmagukban a részekre nem lennének jellemzők, és e spontán szerveződési folyamatok hiányában nem is alakulnának

⁴⁴ GYULAI Iván (2009): Fenntartani a fenntarthatatlant. In KÓRÓDI Mária szerk.: *Az erőszak kultúrája. Fenntartható-e a fejlődés?* Budapest, Pallas. 136–137.

⁴⁵ LORENZ, Edward (1972): *Predictability: Does the Flap of a Butterfly's wings in Brazil Set Off a Tornado in Texas?* (Előadás az American Association for the Advancement of Science 139. találkozóján, 1972. december 29. Cambridge, Massachusetts.) 1. Elérhető: http://caps4.mit.edu/research/Lorenz/Butterfly_1972.pdf (A letöltés ideje: 2015. 02. 08.)

⁴⁶ GYULAI 2009, 139–140.

⁴⁷ A Biológiai Sokféleség Egyezmény értelmező rendelkezése alapján a biodiverzitás a bármilyen forrásból származó élő szervezetek változatossága, a forrásokon érte többők között a szárazföldi, tengeri és egyéb vízi ökológiai rendszereket és azokat az ökológiai komplexumokat, amelynek a részei. Ez magában foglalja a fajon belüli és fajok közötti sokféleséget, valamint az ökológiai rendszerek sokféleségét. A biodiverzitás egy fajok milliőiből álló, komplex rendszer, amely a fajokat szövevényes hálóban köti össze a tápláléklánc, a beporzás, a szimbiózis, az antibiózis, valamint egyéb kémiai és biológiai kölcsönhatás, amelyeknek nagy részét még csak nem is ismerjük. Egy ilyen érzékeny és összetett rendszerből el lehet távolítani egy-egy elemet anélkül, hogy komoly problémát okozzon, de ha rossz elemet veszünk el, a teljes rendszer is összeomolhat. Ezért a biológiai diverzitás felbecsülhetetlen értékű, és minden elemét védeni kell, hiszen valamely faj kipusztulása/kipusztítása a bonyolult kölcsönhatások miatt hosszú távon előre nem látható következményekhez, akár a teljes ökoszisztéma összeomlásához is vezethet. NORMANDER, Bo (2012): *Küzdelem a hatodik tömeges kihalás ellen.* In VARGA Éva szerk.: *A világ helyzete 2012. Fenntartható jólét.* Budapest, Föld Napja Alapítvány. 227–229.

ki. Ebből következően egy komplex, és ebben a relációban fejlettnak tekintendő rendszernek egymástól különböző, de egymással szoros interakcióban lévő elemekből kell állnia ahhoz, hogy a kölcsönhatások révén valamilyen új jelenség keletkezessen.⁴⁸

Mivel rendszerelméleti nézőpontból a környezethez való alkalmazkodás kiemelt jelentőségű, az alkalmazkodás sikeressége a fejlődés mércéjét is jelenti. Az fejlődik, ami az alkalmazkodásban egyre jobbra válik. Az a rendszer, amelyik képes eleget tenni az alkalmazkodási kényszernek, fejlettnak tekinthető. Ilyen értelemben nem tehető különbség a ma létező kultúrák és élőlények között, hiszen ha léteznek, az azt jelenti, hogy kiállták az alkalmazkodás próbáját, és fennmaradtak, míg a fejletlennek tekintendő rendszerek már összeomlottak. A különbségek sokkal inkább abból adódnak, hogy miként sikerült alkalmazkodniuk a környezethez.⁴⁹ Az alkalmazkodás módja lényegében felleltározhatatlan, ahány rendszer, annyiféle megoldás. Ha csak az élővilágot vesszük alapul, a természet csodálatos sokszínűsége is mind-mind az eltérő túlélési stratégiáknak köszönhető. Ezek közül természetesen vannak hatékony és kevésbé hatékony variációk, illetve olyanok is, amelyek hosszú távon is fenntartják a fejlődés lehetőségét, vagy éppen beszűkítik a továbblépési irányokat. Utóbbi esetkörte nevezhetjük túlfejlődésnek is, amikor a rendszer egyetlen környezeti probléma leküzdésére specializálódik, ezzel viszont számos másik kihívásnak teszi ki magát, amelyre nem tud adekvát módon reagálni. Ahogy a következő fejezetben látható lesz, evolucionista megközelítésben ez a tétel különösen igaz.

Itt említendő meg az ember sajátos alkalmazkodási képessége. Az emberi faj egyedülálló módon nem a rendszer változásaihoz adaptálódik, hanem saját – bizonyos tekintetben túlzottan összetett és túlfejlett – alrendszeréhez mértén megváltoztatja a befoglaló rendszer milyenségét.⁵⁰ Ilyen aspektusból szemlélve az emberiség történelme valójában olyan események láncolata, amelyek révén a biológiai adaptálódás helyett technikai eszközökkel és tudománnyal reagált a környezeti ingerekre.

2.2.2. A fejlődés mint evolúció

A rendszerelmélet egyik külön is kiemelkedő területe az élővilág, azon belül az egyedek és törzsek mint rendszerek fejlődése. Az evolúciós folyamatok jól leképezik a rendszerekre vonatkozó absztrakt működési mechanizmusokat, ezért ebben a kontextusban vizsgálom tovább a fejlődés mibenlétét.

A rendszerelméletnél láthattuk, hogy az összetettségnek megvannak a maga előnyei, de önmagában egy rendszer komplexitása még nem feltétlenül jelent fejlettséget, ahogy arra Charles Darwin is utalt, aki az 1859-ben írt, *A fajok eredete* című korszakalkotó munkájában részletesen foglalkozott a fejlődéssel. A szerves élet fejlődésében a mutáció és a genetikai rekombináció mellett a legfontosabb jelenség az alkalmazkodást biztosító természetes kiválasztódás. A természetes kiválasztódás kapcsán megállapította, hogy az élőlények a különböző szerves és szervetlen körülmények hatására változnak, a rendelkezésre álló információk közül az életben maradáshoz szükségeseket magukba építik, ismereteket szereznek

⁴⁸ NÁRAY-SZABÓ 2006, 11–12.

⁴⁹ GYULAI 2009, 143.

⁵⁰ GYULAI 2009, 143.

a környezetről, így egyre jobban tökéletesednek, azaz fokozatosan fejlődnek. De azt, hogy ez a fejlődés mit is jelent, addig nem sikerült egzakt módon definiálni. A gerincesek körében jelentősnek tartotta az értelem szintjét és az emberi felépítéshez való hasonlóságot, a testrészek differenciáltsági fokát, ezek különféle funkcióját és specializáltságát, az élettani munkamegosztás tökéletességét. E mércék azonban semmitmondók akkor, ha nem tudjuk azokat egységesen megítélni.⁵¹ A fejlődés ilyen értelemben relatív fogalom, és ahogy Darwin is utalt rá, a természettudósok között is sok vita folyt arról, melyik élőlény a fejlettebb. Ehhez először is azt kell megvizsgálni, hogy mihez kell tökéletesedni, mert csak a végcél ismeretében dönthető el egyáltalán, hogy a szervezetben bekövetezett változás fejlődés-e. Ebből következően a fejlődés – a bevezetőben említett kifejezéssel élve – finálisan determinált, azaz az elérendő cél meghatározza az odavezető utat. Ennek hiányában akár a komplexebb, akár az egyszerűbb létformákat is fejlettebbnek tekinthetjük a másikkal, hiszen nem tudjuk, mihez mérten vizsgáljuk a fejlettséget. Ha csak a komplexitást vizsgáljuk, az ember minden bizonnyal a legfejlettebb lény a Földön, de ahogyan Darwin is megjegyezte, a komplexitás ilyen foka veszélyt is hordoz magában, mivel az összetettséggel növekszik a meghibásodás lehetősége, és a komplex rendszerek sokkal kényesebbek az egyszerűeknél, nem képesek megfelelően adaptálódni a szélsőségesen változó körülményekhez. Számos, a komplexitásban egyszerűbb életforma létezett már jóval az emberiség előtt, és fog létezni az emberiség kihalását követően is, így a faj hosszú távú fennmaradása szempontjából az embernél fejlettebbnek tekinthetjük őket.

Darwin a fejlődést valamilyen előnyhöz kötötte: „miféle előnye származhatna (már amennyire ezt meg tudjuk ítélni) egy békének vagy akár egy földigilisztának abból, hogy magasabb rendű lenne a szervezete? Ha nincs ilyen előny, akkor a természetes kiválasztás változatlanul hagyja ezeket a formákat, vagy csak egy kicsit javít rajtuk, és a jelenlegi alacsonyrendű állapotukban maradhatnak az idők végezetéig.” Darwin ezzel tehát azt a tézist fektette le, hogy a fejlődés nem lehet öncélú és magában való, annak a fejlődő szervezet előnyére kell válnia.⁵² A természettudományok számos területén megfogalmazták azokat a törvényeket, amelyek a természet „észszerűségét” bizonyítják, vagyis azt, hogy a természet nem dolgozik feleslegesen, és mindig a legkevesebb energiabefektetésre törekszik. Így ha nincsen várható előny, a fejlődés sem fog bekövetkezni. Történhetnek persze véletlen változások és mutációk, azonban ezek a fentiek alapján kívül esnek a fejlődés fogalmi körén, minthogy céltalanok, és előnyt sem feltétlenül hordoznak magukban. Darwini értelemben tehát azt mondhatjuk, hogy a fejlődés az evolúció egyik, úgymond előremutató formája. Az evolúció a fejlődésnél tágabb fogalmi kört ölel fel, mert az élővilág összetételének bármilyen irányú – akár véletlenül alapuló – változását, átalakulását és fajok kihalását is magában hordozza.

A fejlődés evolucionista értelmezése kapcsán megkülönböztethetünk egyedfejlődést (*ontogenesis*) és törzsfjlődést (*philogenesis*). Előbbi esetén egy konkrét egyed szervezetének fejlődéséről beszélünk, amíg a petesejtből teljesen kifejlett példánnyá válik. A törzsfjlődés

⁵¹ DARWIN, Charles (2003): *A fajok eredete. Természetes kiválasztás útján, avagy a létért való küzdelemben előnyhöz jutott fajták fennmaradása*. Budapest, Typotex. 107–108.; LORENZ, Konrad (2001): *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. Budapest, Cartaphilus. 11–12.

⁵² DARWIN 2003, 109.

pedig a különböző fajok⁵³ evolúciós átalakulását írja le, ahogyan egy-egy faj egyre komplexebb organizmussá válik, míg ki nem hal. A törzsfejlődés és az evolúció ad lehetőséget arra, hogy az egyes fajok közötti kapcsolatok feltérképezhetők legyenek több ezer és millió éves időtávban. A 19. században Darwin, Ernst Haeckel és mások az akkori ismeretek alapján törzsfejlődési térképeket készítettek a fajok eredetéről.⁵⁴ Ha az egyed- és törzsfejlődést a biológiánál és a genetikánál szélesebb kontextusba helyezve vizsgáljuk meg, akkor látni fogjuk, hogy a fenntartható fejlődésben a fejlődés e két jelentésének egyaránt jelentősége van. Az egyedfejlődés, az egyes ember boldogulása, segítése és jobbá tétele a születéstől a halálig éppúgy eleme a fenntartható fejlődésnek, mint a törzsfejlődés, azaz az egész társadalom, az emberiség formálása és a hosszú távú túlélés biztosítása érdekében történő átalakítása.⁵⁵ Ilyen értelemben tehát a fejlődés biológiai aspektusa áttételesen megjelenik a fenntartható fejlődésben, de ennek tartalmáról részletesebben a későbbiekben szólok majd.

Náray-Szabó Gábor rávilágít arra, hogy az evolúció során megfigyelhető egy sajátos jelenség, a megőrizve haladás. Az evolúció során az egyszer már kialakult és bevált megoldások megőrződnek, a későbbi rendszerek erre alapozva válnak még összetettebb rendszerekké. A biológiai fejlődés tehát nem képes a semmiből építkezni, hanem felhasználja a régit: a felesleges vagy hibás elemeket kiküszöböli és további előnyös jellemzőkkel egészíti ki. A megőrizve haladás törvényét kiválóan illusztrálja a DNS-láncok szerkezete, hiszen legyen bármilyen bonyolult és komplex egy élőlény, a DNS-e ugyanazokból a szerves bázisokból (adenin, timin, citozin, guanin), dezoxiribózból és foszfátsoportból épül fel. A DNS részét képező génállomány fokozatos átörökítődése és az evolúció során „megőrizve haladó” fejlődése a törzsfejlődés különböző állomásain jól megfigyelhető (például jelenlegi ismereteink szerint ez magyarázza a közös őstől származó ember és csimpánz 99,4%-ban azonos génkészletét).⁵⁶ Fontos megjegyezni, és e fejezet szempontjából a genetikánál jelentősebb kérdés, hogy a civilizációban, a társadalomban, a családban és az egyes ember életében is érvényesül ez az elv, azaz a fejlődés fontos tartalmi ismérve, hogy a múltban kialakult struktúrákat felhasználva, azokat az új és változó igényeknek megfelelően átalakítva válik jobbá az adott rendszer. Másként nehéz is lenne elképzelni, hiszen az adott természeti, társadalmi vagy szellemi környezetéből kiszakítottan aligha értelmezhető bármi is, a múlt egyes elemei valamiképpen meghatározzák azt.

A megőrizve haladás mellett az evolúció másik meghatározó tényezője – a rendszerelméletben kifejtetteknek megfelelően – a verseny és az együttműködés. Az élőlények folyamatosan versenyt vívnak egymással a korlátozott mértékben rendelkezésre álló

⁵³ Evolúciós értelemben fajokról valójában nem beszélhetünk. A faj ebben a vonatkozásban csupán egy kifejezést könnyítő, egyszerűsítő címke. Az evolúció lényege éppen abban áll, hogy nincsenek fajok, hanem egymástól különböző egyedek, amelyek kisebb-nagyobb mértékben eltérnek egymástól, és az öröklődés során e különbségek hógolyószerűen egyre nagyobbá duzzadhatnak. Gondolatilag a változások során keletkezett, egymáshoz viszonylag hasonló egyedeket el lehet határolni és fajként kezelni őket, ám evolúciós értelemben ennek nincs jelentősége. Darwin művének címében ugyan a faj szó szerepel, de hosszasan elemzi a szó jelentését, és maga is amellett érvel, hogy fajok valójában nincsenek. STÖCKERT GÁBOR (2008): A tudás nem demokratikus. (Interjú Kampis Györggyel.) *Index*, 2008. 07. 01. Elérhető: <http://index.hu/tudomany/kamp080701/> (A letöltés ideje: 2014. 08. 20.)

⁵⁴ DARWIN 2003, 385.

⁵⁵ Ennek szélsőséesebb változata a szociáldarwinizmus, amely a társadalmi fejlődést az egyes emberi csoportok, nemzetek vagy eszmék versengésével írja le.

⁵⁶ NÁRAY-SZABÓ 2006, 25.

erőforrásokért (például élelem, víz, élettér, szexuális partner), amely verseny kulcsmozzanata – a darwini evolúció szerint – a környezethez való megfelelő alkalmazkodás. Az evolúció az utódszámkülönbségben testesül meg, vagyis azok az egyedek lesznek képesek több utódot hátrahagyni és génjeiket továbbörökíteni, amelyek a versenyben erősebbnek bizonyultak, és a többi élőlénynél ügyesebben alkalmazkodtak a környezeti kihívásokhoz. Ez a természetes kiválasztódás folyamata, az alkalmazkodóképes egyedek életben maradnak és szaporodnak, a gyengébbek pedig elhullanak. Az emberiség esetében a természetes kiválasztódás viszont már alig működik, mivel mindenkinek közel egyforma esélye van utódot hagyni. A létező utódszámkülönbséget azonban nem a biológiai tényezők határozzák meg, hanem társadalmi jelenségek (például pénz, vallás), amelyek a biológiai alapú kiválasztódással nem állnak összefüggésben.⁵⁷ Ilyen megközelítésben tehát azt mondhatjuk, hogy az emberi nem fejlődése már nem a természetes, biológiai alapú evolúciónak megfelelően zajlik, hanem új irányt vett. Azt, hogy ennek az irányváltásnak hosszú távon milyen hatásai lesznek, csak találgatni lehet, de egyes elméletek szerint ennek köszönhető, hogy a mai civilizációs életfeltételek között egyetlen olyan szelekciós tényező sincsen, amely a jóságot vagy tisztességet helyezné előtérbe, mivel a gazdasági versenyen alapuló nyugati kultúra ezek kontraszelekcióját hajtja végre.⁵⁸

A versennyel ellentétes hajtóerő az együttműködés, amely a sejtek szintjétől kezdődően a rovarokon keresztül az emberig mindenütt megfigyelhető. Ha a fejlődés lényegét a folyamatosan növekvő összetettségben ragadjuk meg – ami a fentiekben kifejtettek szerint nem egyenes következménye a darwinista evolúciónak –, akkor az egyik legjobb módszer az összetettség fokozására, ha nemcsak egyeden belül, de egyedeken kívül is létrejönnek komplex rendszerek. A különböző adottsággal rendelkező egyedek saját tulajdonságaik együttes felhasználásával képesek mindannyiuk számára előnyösebb helyzetet teremteni, ezáltal a túlélés esélyeit növelni, szemben azzal, mintha önállóan kísérelnék meg az életben maradást.⁵⁹ Éppen ezért van kiemelt jelentősége az emberek és társadalmak közötti együttműködésnek, mert a fenntartható fejlődés nélkül elérhetetlen.

2.2.3. A fejlődés technikai értelemben

Amikor a fejlődés kifejezést használjuk, nagyon sok esetben – akár kizárólag, akár csak döntő mértékben – a technikai haladásra gondolunk. Gyakran hangoztatott frázis, hogy egyre jobban gyorsuló világban élünk, amely elsősorban a technikai átalakulásnak köszönhető. Az elmúlt 70 évben az emberiség tudásanyaga megduplázódott ahhoz képest, mint amennyit az azt megelőző 1 millió évben halmozott fel.⁶⁰ Jól érzékelteti a fejlődés ütemét Carl Sagan, amikor az univerzum közel 15 milliárd éves történetét egyetlen évre levetítve mutatja be kozmikus naptárában. Ebben a relációban január 1-jén történt az ősrobbanás, május 1-jén született meg a Tejútrendszer, szeptember 25-én alakult ki a földi élet. December 31-e estéjén az események egyre sűrűbbé váltak, az emberi faj megjelenése 22 óra 30 perckor történt, a társadalommá válás pedig az utolsó 25 másodperc eseménye. Ezen belül is a tudomány

⁵⁷ NÁRAY-SZABÓ 2006, 30–31.; STÖCKERT 2008.

⁵⁸ LORENZ 2001, 70–71.

⁵⁹ NÁRAY-SZABÓ 2006, 32–33.

⁶⁰ NÁRAY-SZABÓ 2006, 87.

és a technológia széles körű fejlődése, az űrtechnológia és a földön kívüli élet kutatása már az új kozmikus év kezdetébe átforduló másodperc története.⁶¹

A technika fejlődése előmozdította az emberek közötti kapcsolatok számát. A távíró, a vezetékes, majd a mobiltelefon és az internet mind-mind hozzájárult ahhoz, hogy az emberi kapcsolatok meghatványozódjanak. Ez ugyan csak mennyiségi növekedés, és sokan aggasztónak tartják azt, hogy az emberek többsége az okostelefonján csüngve már csak a kibertérben érintkezik másokkal, míg a személyes kontaktus egyre inkább háttérbe szorul. A korábban bemutatott La Porte-féle társadalmikomplexitás-elméletben azonban ez is fejlődésként értékelhető, hiszen a rendszer egyes alkotóelemei között a kölcsönhatások száma és gyorsasága robbanásszerűen megnövekedett, így maga a rendszer is összetettebbé vált.⁶²

A technikai fejlődés sajátossága, hogy sok esetben azon ártalmak leküzdését szolgálja, amelyeket az azt megelőző technikai eredmények okoztak. Ahogyan Simai Mihály találóan megjegyzi, a 20. század második felében megnyílt a lehetőség az emberiség előtt arra, hogy a biológiai létezés feltételeit megsemmisítse. Ez megtörténhet gyors és radikális módon, például egy nukleáris holokauszt formájában, vagy lassan és sokszor észrevehetetlenül a környezet és a biodiverzitás fokozatos pusztításával.⁶³ Előbbit szerencsére eddig sikerült elkerülni, utóbbi azonban hosszú ideje kíséri életünket, ahogy arról majd a későbbiekben szó lesz részletesen.

A technikai fejlődés részét képezi az önreflexió is, azaz segítségével képesek vagyunk például olyan betegségeket vagy környezetszennyező folyamatokat felfedezni, amelyeket a korábban ártalmatlannak hitt technikai eredmények okoztak. Ez a folyamat a környezetvédelemben a legjellemzőbb, hiszen rengeteg technikai újítás a korábban feltalált, környezetre káros technikai megoldások leváltását és a környezeti károk enyhítését célozza.

Ennek ellenére az emberiség fejlődésében mindig is nagy szerepet játszott a technológia fejlődése, a tüztől és keréktől kezdődően a gőzgépen és az elektromosságon át egészen az informatikáig és a nanotechnológiáig. Rengeteg olyan tudományos eredmény született, amelyek a mindennapi használatba áttételve javították az emberi életminőséget. Az ENSZ Közgyűlése 1975-ben az A/RES/30/3384 számú határozatába foglalt nyilatkozatban felismerte az emberiség fejlődésében a technológiai haladás fontosságát, és hogy képes lehet jobb életfeltételeket teremteni, de egyúttal komoly veszélyforrást is jelenthet az emberi jogokra, különösen akkor, ha erőszakos célokra használják. És bár a nyilatkozat nem említi, környezetünkre is ugyanolyan kártékony lehet. Éppen ezért a nyilatkozat célja, hogy arra ösztönözze a tagállamokat, a tudományos és technológiai fejlődést a nemzetközi béke és biztonság, a szabadság és függetlenség, valamint a gazdasági és szociális fejlődés szolgálatába állítsák, és hogy hozzájáruljanak általa az emberi jogok legteljesebb biztosításához.

⁶¹ SAGAN, Carl (1986): *The Dragons of Eden. Speculations on the Evolution of Human Intelligence*. New York, Ballantine Books. 14–16. Elérhető: http://books.google.hu/books?id=BQxZsou-RdwC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (A letöltés ideje: 2014. 09. 29.)

⁶² NÁRAY-SZABÓ 2006, 90.

⁶³ SIMAI Mihály (2001): *Zöldebb lesz-e a világ? A fenntartható fejlődés szerkezeti problémái a XXI. század elején*. Budapest, Akadémiai. 25.

A nyilatkozat 3. pontja szerint az így elért tudományos és technikai vívmányoknak az emberiség materiális és spirituális szükségleteinek kielégítéséhez kell hozzájárulniuk.⁶⁴

László Ervin szerint vannak olyan téveszmék, amelyek leküzdése mindenképpen szükséges egy új és jobb világ megteremtéséhez. Többek között ide sorolja a technika mindenhatóságába vetett hitet és azt, hogy az új mindig jobb a réginél.⁶⁵ Való igaz, hogy a technika nem képes mindent megoldani, és bizonyos kérdéseket nem is lenne szükséges a technika bűvkörébe vonni, mégis szinte minden területen megfigyelhető a technicizálódás és a technokrata gondolkodás terjedése. Meggyőződésem azonban, hogy az emberi nem egyik legfontosabb differencia specifikája a tudás bővítésére és az alkotótevékenységre irányuló képessége, ami határtalan lehetőségeket nyit meg. Lehetnek káros vagy előre nem látható hatásai a technikai fejlődésnek, de mivel az az addigi ismereteink határait feszegeti, szükségszerűen hordoz magában kockázati tényezőt, azonban a gondos, körültekintő fejlesztéspolitikával és kockázatkezeléssel a potenciális veszélyforrások általi fenyegetés optimalizálható, és az elérhető társadalmi előnyök miatt elfogadhatóvá tehető. Egyetértve László Ervinnel, az új valóban nem mindig jobb a réginél, s ez különösen jól kitapintható a felfokozott fogyasztói igényeket és piaci termelést generáló fogyasztói társadalmakban, ahol az új, gyorsan és tömegesen termelhető, silány minőségű és rövid élettartamú termékek olcsóságukkal és hathatós reklámkampányukkal kiszorítják a piacról a régebbi technológián alapuló, ugyanakkor sokszor jobb minőségű árukat.

A technikai fejlődés egyik legjobb fokmérőjét a szellemi tulajdon-jogok, azon belül is kiváltképpen a szabadalmak száma jelenti. Míg 1883-ban a technológiai fejlődés motorjának számító USA-ban 21 162 találmány kapott szabadalmi oltalmat, addig 1960-ban már 47 170, 1980-ban 61 827, 2017-ben pedig 318 829.⁶⁶ Ez az exponenciális növekedés azonban nemcsak az USA-ra, hanem a világ többi részére is jellemző. A Szellemi Tulajdon Világszervezete (World Intellectual Property Organization, a továbbiakban: WIPO) 150 országra kiterjedő statisztikai felmérései alapján 1985-ben összesen 921 715 szabadalmi bejelentést tettek, míg 2017-ben már közel 3,2 millió bejelentés született, és ez a növekvő tendencia jó ideje töretlen. E rengeteg bejelentés nagy része (82%-a) öt szabadalmi hivatalhoz érkezett be (Kína, USA, Japán, Dél-Korea, Európai Szabadalmi Hivatal). 2017-ben – 120 szellemi tulajdon-védelmi hivatal adatait figyelembe véve – több mint 13,7 millió szabadalom volt hatályban. A vezető szerepet 2011-ben Kína átvette az USA-tól, és jelenleg is szédületes ütemben növekszik a kínai szabadalmi bejelentések száma.⁶⁷

A növekedés mértéke rendkívüli, 2011 és 2012 között 9,2%-kal nőtt a bejelentések száma, ami 18 éves rekordot múlt felül. Azóta is jellemzően 4–5%-os éves növekedés tapasztalható. Kiugró adatokat mutat Kína, ahol 2014-ben az azt megelőző évhez képest 12,5%-kal több szabadalmi bejelentést nyújtottak be. A folyamatos növekedés azt eredményezte, hogy az elmúlt

⁶⁴ *Declaration on the Use of Scientific and Technological Progress in the Interests of Peace and for the Benefit of Mankind* (1975). A/RES/30/3384 számú ENSZ-közügylési határozat, 1975. november 10. Elérhető: www.un-documents.net/a30r3384.htm (A letöltés ideje: 2016. 03. 15.)

⁶⁵ LÁSZLÓ Ervin (2006): *Káoszpont*. Budapest, Kossuth. 81.

⁶⁶ 1980 előtti adatok: www.wipo.int/export/sites/www/ipstats/en/statistics/archive/historical_data/wipo_ip_historical_data.zip (A letöltés ideje: 2019. 08. 18.) 1980 utáni adatok: www3.wipo.int/ipstats/index.htm?tab=patent (A letöltés ideje: 2019. 08. 18.)

⁶⁷ World Intellectual Property Indicators 2018 (2018). Geneva, World Intellectual Property Organization. 7, 31. Elérhető: www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_941_2018.pdf (A letöltés ideje: 2019. 08. 18.)

30 évben háromszorosára nőtt a szabadalmi bejelentések száma, ami egyértelműen tükrözi a technikai fejlődés ütemét.⁶⁸ Megjegyzendő, hogy a szabadalmaztatás nem jellemző minden iparágban. Az úgynevezett szellemi tulajdon-intenzív iparágak – azaz amelyek fenntartása jelentős mértékben támaszkodik a szellemi tulajdon-jogokra – közül az amerikai kutatások alapján 2010-ben 26 iparág minősült szabadalomintenzív ágazatnak, amelyek közvetlenül 3,9 millió munkahelyet érintettek.⁶⁹ Az Európai Unióban végzett hasonló felmérés szerint 140 szabadalomintenzív ágazat különíthető el (a nagy számbeli különbség a módszertani eltérésekből és az európaiak részletesebb tagolásából fakad), amelyek közvetlenül 22,4 millió, közvetve további 12,7 millió munkahelyet biztosítanak.⁷⁰ Ezek alapján megállapítható, hogy napjainkban a számítástechnika, az elektromos berendezések, a távközlés, a navigáció és a vegyipar területén tapasztalható gyors ütemű technikai fejlődés.

2.2.4. A fejlődés gazdasági értelmezése

A fejlődést eddig mint természettudományos, biológiai és technikai jelenséget vizsgáltam, de emellett szükséges azt közgazdaságtani szempontból is elemzés tárgyává tenni. Ebben a megközelítésben fejlődés alatt leg többben a gazdasági növekedést értik. A közgazdaságtan a gazdasági növekedést tekinti egy ország hosszú távú sikeressége zálogának. A kibocsátás az elmúlt 200 esztendőben óriási ütemben növekedett (ezerszeres nagyságrendben mérhető), és ez alatt a 200 év alatt az emberiség történetében nagyobb változások következtek be, mint az azt megelőző korszakokban bármikor. „A makroökonómiában a gazdasági növekedés azt a folyamatot jelöli, amelyben a gazdaságok egyre több tőkefelszerelést halmoznak fel, kifelé tolják a technikai tudás határait, és folyamatosan termelékenyebbé válnak.”⁷¹ A gazdasági növekedés tehát a produktivitás folyamatos emelkedését jelenti, ami az adott ország GDP-jének vagy nemzeti kibocsátásának bővülése. Ha ezt egy főre vetítjük le, akkor az életszínvonal növekedéséről kapunk képet, feltételezve persze azt az egyszerű matematikai képletet, hogy önmagában a gazdasági növekedés javuló életszínvonalat és jobb életet eredményez (ennek kritikájáról a későbbiekben lesz szó). Samuelson és Nordhaus 4 tényezőt különböztet meg, amelyek a növekedést meghatározzák:

- emberi erőforrások (munkakínálat, iskolázás, szakértelem, fegyelem, motiváció);
- természeti erőforrások (föld, ásványkincsek, energiaforrások, a környezet minősége);
- tőke (gyárak, gépek, utak, immateriális tőkeelemek, például szellemi alkotások);
- technológiai fejlődés és innováció (tudomány, műszaki ismeretek, menedzsment, vállalkozó szellem).

⁶⁸ *World Intellectual Property Indicators* (2015). Geneva, World Intellectual Property Organization. 24. Elérhető: www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_941_2015.pdf (A letöltés ideje: 2015. 03. 27.)

⁶⁹ *Intellectual Property and the U.S. Economy: Industries in Focus* (2012). Washington, U.S. Department of Commerce. v–vi. Elérhető: www.uspto.gov/news/publications/IP_Report_March_2012.pdf (A letöltés ideje: 2014. 09. 29.)

⁷⁰ *Intellectual Property Rights Intensive Industries: Contribution to Economic Performance and Employment in the European Union. Industry-level Analysis Report* (2013). München–Alicante, European Patent Office – Office for Harmonization in the Internal Market. 7., 51. Elérhető: [http://documents.epo.org/projects/babylon/eponet.nsf/0/8E1E34349D4546C3C1257BF300343D8B/\\$File/ip_intensive_industries_en.pdf](http://documents.epo.org/projects/babylon/eponet.nsf/0/8E1E34349D4546C3C1257BF300343D8B/$File/ip_intensive_industries_en.pdf), (A letöltés ideje: 2019. 08. 18.)

⁷¹ SAMUELSON, Paul A. – NORDHAUS, William D. (2012): *Közgazdaságtan*. Budapest, Akadémiai. 453.

Az első három tényezéből képzett termelési függvényt összevetve a technológia színvonalával megkapjuk a nemzeti összkibocsátást. A közgazdaságtudomány ezt a mutatót nevezi aggregált termelési függvénynek.⁷² E tényezők globális megoszlása óriási szórást mutat, és bizonyos országokban sokkal hatékonyabban kapcsolják őket össze, mint másutt. Emellett a rendelkezésre álló források eltérő kombinációja ugyanúgy sikerre vezethet. Az egyes államok között a legnagyobb és legszembetűnőbb különbséget a természeti erőforrások megoszlása jelenti, kezdve a vizsgált terület nagyságától az ivóvízen át az ásványkincsekig. Napjaink modern társadalmaiban ezek hiányában is kialakítható sikeres gazdasági modell, elsősorban a szolgáltatászektor fejlesztésével és a megfelelő kereskedelmi kapcsolatokkal (például New York, Hong Kong, Szingapúr).

Az első három tényezőt tekintjük a növekedés klasszikus hajtóerejének, a technológiai fejlődésnek ehhez képest más jellemzői vannak. A technológiai színvonal napról napra változik, ahogy az előző fejezetben volt róla szó, az elmúlt 100 évben rendkívüli mértékben fejlődött, és e tendencia folyamatosan gyorsul. Ennélfogva sokkal gyorsabban változó tényezőről van szó, mint a három klasszikus faktor esetében (ahol a természeti erőforrások szintje a legjobb esetben is csak stagnál, de általánosságban gyorsuló ütemben csökken). Emellett sokkal nehezebben leírható és befolyásolható tényező, mint a másik három. A technológiai fejlődés rendkívül sokoldalú és soktényezős folyamat, bizonyos társadalmi-gazdasági berendezkedések nem is képesek fenntartani, például a szovjet típusú központi tervutasításos gazdaságok.

„A világ kibocsátásának és vagyonának növekedése elsősorban a tudás gyarapodásából fakad nagyon hosszú távon. A tudás megteremtésének és elterjedésének intézményei és az ösztönzők, amelyek az emberek erőfeszítéseit erre irányítják, azonban csak az emberi történelem késői szakaszában fejlődtek ki – lassú ütemben az utolsó ötszáz év folyamán – Nyugat-Európában.”⁷³

Az innovációt alapvetően különböző ösztönzők és jogintézmények határozzák meg, úgy mint a magántulajdon, a szabadalmi rendszer vagy a megfelelő vitarendezési eljárások.⁷⁴ Alan Greenspan a globális növekedés más tényezőit emeli ki, amelyek a következők:

- belsőpiaci verseny mértéke, és különösen a fejlődő országok esetében a nemzetgazdaság kereskedelemre való nyitottsága, illetve integrációja a világ többi részével;
- az ország gazdaságot működtető intézményeinek minősége;
- az ország politikaalakítóinak sikeressége a makroökonómiai stabilitás eléréséhez szükséges intézkedések végrehajtásában.⁷⁵

Hasonlóan a Samuelson és Nordhaus által idézett William Baumolhoz és Joel Mokyr-hez, Greenspan is az államilag érvényre juttatott tulajdonjogokat tekinti a legjelentősebb növekedésösztönző tényezőnek, mert azok érvényesülése nélkül a szabadkereskedelem és a verseny előnyei nem realizálódhatnak. Ugyanis a tőkefelhalmozás mindaddig nem következik be, amíg az emberek a pénzt és egyéb vagyonelemeket nem érezhetik sajátjukénak. A számos közjogi és magánjogi korlát, különösen a kisajátítás lehetősége mind-mind szűkebbre szabja a tulajdonjog határait, amely ennek ellenére ugyan a legteljesebb dologi

⁷² SAMUELSON–NORDHAUS 2012, 454.

⁷³ SAMUELSON–NORDHAUS 2012, 457.

⁷⁴ SAMUELSON–NORDHAUS 2012, 457.

⁷⁵ GREENSPAN, Alan (2008): *A zűrzavar kora. Kalandozások az új világban*. Budapest, HVG Könyvek. 298.

jog, de egyre korlátozottabb. Ez pedig azzal a negatív hatással jár, hogy megszűnnek a felhalmozást és befektetést ösztönző mechanizmusok, aminek következtében a növekedés is lelassul, majd leáll.⁷⁶

A gazdaságtudományban a többségi vélemény a gazdasági növekedést kívánatosnak tartja, ám a módszerek és eszközök tekintetében több különböző elképzelés létezik. Adam Smith és Thomas Robert Malthus klasszikus modelljeikben a földterületre és a népességre vezette vissza a gazdasági fejlődést. Az ő korukban a földterület gyakorlatilag korlátlanul rendelkezésre álló erőforrás volt, ezért a sokasodó népesség azt egyszerűen elfoglalhatta. A kibocsátás így a népesség növekedésével és az új területek elfoglalásával arányosan bővült. Ez a smithi „aranykor” azonban nem tarthat örökké, és ezt ismerte fel Malthus a csökkenő hozadék elméletével. E szerint azt követően, hogy eltűnnek a szabad földterületek, a népsűrűség növekedésével csökkenni fog a kibocsátás szintje, mivel munkásonként csökkenni fog az egységnyi földterület nagysága is. Azaz a mértani haladvánnyal gyarapodó emberiséggel nem tud lépést tartani a számtani haladványként növekvő gazdasági termelés. Ez pedig végső soron abba a pesszimista egyensúlyi állapotba kényszerítheti az országot, hogy a dolgozók a minimális létfenntartás szintjén élnek. Ezzel együtt pedig az alacsony életszínvonal miatt emelkedő halandóság ellensúlyozni fogja a népességnövekedést.⁷⁷

A Nobel-díjas Robert Solow nevéhez köthető neoklasszikus növekedési modell központi eleme a tőkefelhalmozás és a munkamennyiség bővülése. A neoklasszikus elmélet rációfolt Malthausra, mert a szabad földterületek elfogyása nem határolta be a gazdasági növekedést, a tőkebefektetés és a technológiai fejlődés képes volt legyőzni a csökkenő hozadék törvényét. A neoklasszikus növekedési modell lényege, hogy a munkamennyiség növekedését állandónak tekintjük, de szemben a klasszikus elméletekkel, itt megjelenik a tőke és a technológiai változás is mint tényező. A növekedés folyamatát tekintve a közgazdászok a tőkeintenzitás növekedésének szükségességét hangsúlyozzák, ami az egy dolgozóra jutó tőke mennyiségének emelkedését jelenti, azaz azt az állapotot, amikor a tőke gyorsabban nő, mint a munkások létszáma. Ez növeli az egy munkásra jutó kibocsátást, a munka határtermékét⁷⁸ és a reálbéreket, de csökkenti a tőke hozadékát és hozamrátáját.⁷⁹ A kibocsátás és a reálbér egy pont után stabilizálódik, ha nem történik technológiai fejlődés. Ez ugyan

⁷⁶ GREENSPAN 2008, 298. Ez a folyamat jól megfigyelhető azokban a szocialista és kommunista rendszerekben, ahol a magántulajdon abszolút másodrendű szerepet töltött be a társadalmi tulajdon mellett, és lényegében csak a személyes használati tárgyakra terjedt ki. Greenspan a Szovjetuniót és Kínát hozza fel példaként, ahol a központi ideológia ellenére szükségesnek bizonyult a magántulajdonnak nagyobb teret engedni, ami gyors hozam- és életszínvonal-emelkedéshez vezetett.

De ugyanígy említhetnénk Magyarországot is, ahol az 1968-as új gazdasági mechanizmus lazította fel a növekedést korlátozó béklyókat. Világszerte terjedő jelenség a munkavállalói rész tulajdonosi program, amely szintén arra a felismerésre épül, hogy növekedésfokozó hatása van annak, ha a munkavállalók tulajdonjoggal is érdekeltté válnak a termelésben. A tulajdonosi vagyongerékelttség fokozza a munka intenzitását, javítja a minőséget és növeli a termelékenységét. Emellett csökkenti a társadalmi feszültségeket és előmozdítja a gazdasági stabilitást. Közgazdasági szempontból tehát e konstrukció lényeges mozzanata a tulajdonjog megerősítése által generált növekedés. LENKOVICS Barnabás (2014): *Magyar polgári jog. Dologi jog*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó. 171.

⁷⁷ SAMUELSON–NORDHAUS 2012, 457–458.; VIDA Gábor (2009): Véges Föld és végtelen vágyak. In KÓRÓDI Mária szerk.: *Az erőszak kultúrája. Fenntartható-e a fejlődés?* Budapest, Pallas. 72.

⁷⁸ Az a többletkibocsátás, amit a munkamennyiség utólagos egységnyi növelése eredményez, ha a többi tényezőt változatlanul hagyjuk.

⁷⁹ A befektetett tőke egy pénzegységre jutó éves nettó hozama.

sokkal kedvezőbb egyensúlyi állapot, mint amit Malthaus vizionált, de rámutat arra a fontos körülményre, hogy pusztán a tőkefelhalmozás nem képes folyamatos növekedést biztosítani. A mennyiségi növekedés mellett szükség van a minőségi változásra is, azaz a technológia megújulására és fejlődésére. Az egyre jobb és hatékonyabb technológiák megnövelik az adott ráfordítással elérhető kibocsátást, ezért kulcsfontosságúak egy ország gazdasági növekedése szempontjából. Az új növekedésmélet, vagy másképpen az endogén technológiai változás elmélete szerint „a technológiai változás a gazdaság kibocsátása, amely súlyos piaci kudarcokkal küszködik, hiszen a technológia költségesen előállítható, viszont olcsón lemásolható közjószág. A kormányzatok mind határozottabban erősítik az új technológiák kifejlesztőinek szellemi tulajdon-jogait”.⁸⁰ Egyelőre a technológia fejlődését eredményező folyamatokat nem sikerült teljes egészében feltárni és modellezni, mert rendkívül összetett kérdéssről van szó, de a kutatások 2 fő attribútumot kiemelnek. Egyrészt azt, hogy a technológiai változás nem misztikus jelenség, hanem szintén a gazdaság kibocsátása, produktuma, hiszen jelentős mennyiségű befektetett tőke, idő és kutatómunka eredményeként születik meg, másrészt a technológia a nem versengő javak körébe tartozik, azaz sokan használhatják anélkül, hogy a mennyisége csökkenne.

A gazdasági növekedést Benjamin Morton Friedman új kontextusba helyezve, társadalmi és politikai fejlődéssel egybevetve vizsgálta. Az életszínvonal növekedésének jelentőségét nem abban látja, hogy az egyének életkörülményei ténylegesen javulnak, hanem abban, ahogyan egy nép társadalmi, politikai és végső soron morális jellemzőit alakítja. A gazdasági növekedés (ha elfogadjuk azt, hogy ez a többség életszínvonalának növekedését jelenti), új kapukat nyit meg, így lehetővé teszi a toleranciát, a mobilitást és a demokratikus intézmények megszilárdulását. Friedman szerint e jellemzők csak akkor fejlődhetnek tovább, ideértve a fejlett nyugati társadalmakat is, ha az életszínvonal is emelkedik. Ha utóbbi nem teljesül, e célok tekintetében alig vagy egyáltalán nem mutatkozik fejlődés. Sőt, az életszínvonal visszaesése a demokratikus értékek és intézményi védőbástyák meggyengülésével jár, ahogy azt Nyugat-Európában vagy az USA-ban is tapasztalni lehetett. Friedman ezért a gazdasági fejlődést a társadalmi és politikai fejlődés alapfeltételének tekinti, így a gazdasági növekedést a középpontba helyezi, elméletében mégsem ragad meg az anyagi oldal bővületében, mert végső soron a növekedés lényegének az elérhető erkölcsi hasznot tartja.⁸¹

2.2.5. A fejlődés mint szabadság

A fejlődésnek egészen másfajta értelmezését adja Amartya Sen Nobel-díjas közgazdász. *A fejlődés mint szabadság* című művében olyan filozófiai és etikai dimenziókat nyitott meg, amelyek új megvilágításba helyezték a fejlődést. Ezzel a fejlődés – a korábban alkalmazott gazdaságmetriai adatokon túl – más értékek által is leírhatóvá vált. Sen álláspontja szerint a szabadságjogok gyarapítása a fejlődés legfontosabb célja és egyben eszköze is. Ennélfogva a fejlődést a szabadsághiány különféle típusainak megszüntetéseként definiálja, vagy pozitív megközelítésben, a szabadság fokozatos bővüléseként értelmezi. A szabadságjogok hiánya

⁸⁰ SAMUELSON–NORDHAUS 2012, 462.

⁸¹ FRIEDMAN, Benjamin Morton (2010): *Jólét és erkölcsösség*. Budapest, Napvilág. 11–15.

ugyanis korlátozza az emberek választási lehetőségeit, akik így nem képesek cselekvőerejüket átgondolt módon gyakorolni.⁸²

A szabadság bővülését, így magát a fejlődést, számos dolog befolyásolhatja, többek között az iparosodás, a technológiai haladás vagy a társadalmi modernizálódás. Ahhoz, hogy a szabadság kiszélesedésével a fejlődés útjára léphessünk, Sen szerint először is meg kell szüntetni a szabadsághiány fő forrásait, úgymint a szegénységet, a zsarnokságot, a korlátozott gazdasági lehetőségeket, a társadalmi lehetőségek szisztematikus megvonását, a közintézmények elhanyagolását, az elnyomók intoleranciáját és túlkapásait. Amíg Friedman azt hangsúlyozza, hogy a növekedés alapozza meg a demokratikus értékek fejlődését, addig Sen a kölcsönhatások reciprocitását emeli ki, miszerint a szabadságjogok bővülése nagymértékben képes előmozdítani a gazdasági haladást is.⁸³

Sen a szabadság öt, egymást kiegészítő fajtáját különbözteti meg, amelyek mindegyike hozzásegíti az egyént ahhoz, hogy képességeit kihasználja:

- politikai szabadságjogok,
- gazdasági lehetőségek,
- szociális lehetőségek,
- átláthatósági garanciák,
- létbiztonság.⁸⁴

Gondolatiságában végig megfigyelhető a cél-eszköz dichotómia, folyamatosan hangsúlyozza a fejlődés céljai és eszközei közötti különbséget. A fejlődés céljában az életminőség javulását és a szabadságjogok bővülését látja, és szemben a hagyományos közgazdaságtani nézetekkel, a gazdasági növekedést nem tekinti végcélnek, kiváltképp nem önértéknek, pusztán egy eszköznek a fejlődés eléréséhez. Míg tehát a klasszikus és neoklasszikus növekedéselméletek a gazdasági növekedést az életszínvonal javulásával és a fejlődéssel azonosítják, addig Sen a fejlődést a szabadság kiteljesedésében látja, amelynek a gazdasági növekedés csupán az egyik eszköze. Idézi Arisztotelészt, aki szerint a vagyon „csak arra való, hogy felhasználjuk, s nem önmagáért, hanem másért van”. A gazdaság és a gazdasági növekedés tehát nem önmagáért létezik.⁸⁵

Sen a liberális demokráciák híve, vizsgálatai alapján a gazdasági növekedés is csak a barátságos, demokratikus környezetben bontakozhat ki.⁸⁶ Ezzel ellentétben vannak

⁸² SEN, Amartya (2003): *A fejlődés mint szabadság*. Budapest, Európa. 10.

⁸³ SEN 2003, 19–22.

⁸⁴ SEN 2003, 30.

⁸⁵ SEN 2003, 35.

⁸⁶ A demokrácia és a fejlődés egymást kölcsönösen kiegészítő, komplementer jelenségek. A történelem is azt bizonyítja, hogy az esetek többségében a demokrácia és a fejlődés szétválasztása az állam kudarcát eredményezte. Ahhoz, hogy egy demokratikus rendszer megszilárdítsa önmagát, olyan gazdasági és szociális intézkedéseket kell fogantatnia, amelyek a fejlődést elősegítik, másik oldalról pedig egy fejlődési stratégia hatékony végrehajtásához szükség van a demokratikus participációra. Sen az emberi szabadság első összetevőjeként a szabadságjogokat említi, ezek legteljesebb biztosítása pedig csak demokráciákban képzelhető el. A fejlődés jogi értelmezésénél látható lesz, hogy a fejlődés magában hordozza az emberi jogok maradéktalan érvényesülését, így csak olyan demokratikus környezet fogadható el a fejlődés bölcsőjeként, amely a jogállamiság talaján állva ellenzi a megkülönböztetést és az önkénnyt. Végül pedig a demokrácia és a fejlődés interakciója hozzájárul a békéhez is. A demokratikus társadalmi berendezkedés számos békés vitarendezési lehetőséget kínál, a konfliktusok békés feloldása pedig ösztönzőleg hat a fejlődésre, ami visszahat a demokráciára, ezáltal a békére. BOUTROS-GHALI, Boutros (2002): *The Interaction Between Democracy and Development*. Paris, UNESCO. 12–13.

olyanok – elsősorban az ázsiai országok képviselői között –, akik a demokráciát és annak értékeit a gazdaságot akadályozó tényezőknek tekintik. Ezt a politikai és gazdaságfilozófiát Lee-tézisnek nevezik, Lee Kuan Yew szingapúri miniszterelnök után. A tézis szerint az ázsiai gazdaságok csak az elnyomó politikai rezsimekben képesek növekedésre, mert a demokrácia és a politikai jogok, az állampolgári szabadság és a politikai felelősségre vonás szociális instabilitást és belpolitikai viszályokat szítanak, amelyek akadályát képezik a gyors gazdasági fejlődésnek. Ezzel szemben egy erőskezü, autoriter vezetés képes a reformokat előmozdítani és a kitűzött célokat a különböző érdekcsoportok befolyása nélkül végrehajtani.⁸⁷ Példaként a rendkívüli gazdasági eredményeket felmutató Kínát szokták felhozni a tézis teoretikusai, azonban – a többi ázsiai országot is figyelembe véve – a nyugati demokráciákéhoz képest nem mutatható ki különbség az autoriter politikai rezsimek gazdasági növekedésének mértékében.⁸⁸

A szabadságközpontú modellben a fejlődés egyrészt folyamat, másrészt lehetőség. Olyan folyamatok láncolata, amelyek lehetővé teszik a cselekvés és a döntés szabadságát, és olyan lehetőségek, amelyek az emberek személyes és társadalmi körülményeit meghatározzák. E kétféle szerep végső soron az egyének szabadságjogaira épül. Kulcsfontosságú az a kétirányú reláció, hogy a közösségi politika szélesítheti ezeket a szabadságjogokat, ugyanakkor a politika iránya befolyásolhatóvá válik e szabadságjogok gyakorlásával.⁸⁹ Sen számos példával igyekszik alátámasztani a szabadság átütő erejét. Az amerikai polgárháborút követően a felszabadított rabszolgákat megpróbálták a korábbi fizetésük több mint kétszeresével visszacsábítani az ültetvényekre, azonban még ilyen javadalmazás mellett sem sikerült a földbirtokosoknak fenntartani a korábbi munkacsapatrendszert, mert az a szabadság eszményét tiporta. Ehhez kapcsolódóan idézi Karl Marx ítéletét, miszerint a kapitalizmus kedvezőbb minden más korábbi társadalmi formánál, ahol a munkavállalási rendszerek korlátozottak voltak.⁹⁰

2.2.6. A fejlődés mint emberi jog

Tágabb megközelítésben elsőként az Emberi jogok egyetemes nyilatkozatát (a továbbiakban: Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata) érdemes kiemelni, amely a második világháborúra adott reflexióként igyekezett az emberi élet és az emberi szabadság értékét kifejezni. E dokumentumban már megjelentek olyan elemek, amelyekből később tovább lehetett bontani a fejlődéshez való jogot. A 27. cikk (1) bekezdése szerint „minden személynek joga van a közösség kulturális életében való szabad részvételhez, a művészetek élvezéséhez, valamint a tudomány haladásában és az abból származó jótéteményekben való részvételhez”. A (2) bekezdés ehhez képest már közvetlenebbül utal a szerzői jogi védelemre, amelyről a későbbiekben lesz szó.

⁸⁷ KNUTSEN, Carl Henrik (2010): Investigating the Lee thesis: how bad is democracy for Asian economies? *European Political Science Review*, Vol. 2, No. 3. 452. Elérhető: https://www.researchgate.net/publication/232010899_Investigating_the_Lee_thesis_How_bad_is_democracy_for_Asian_economies (A letöltés ideje: 2019. 08. 18.)

⁸⁸ KNUTSEN 2010, 470.

⁸⁹ SEN 2003, 39–42.

⁹⁰ SEN 2003, 56–57.

A fejlődés fogalmának jogi aspektusát részletesebben tárgyalja az ENSZ Közgyűlésének 1986-ban elfogadott, 41/128. számú határozata, amely a Fejlődéshez való jogról szóló nyilatkozat (a továbbiakban: Nyilatkozat) címet viseli (Declaration on the Right to Development).⁹¹ A Nyilatkozat abban hozott újdonságot a fejlődés fogalmába, hogy az addig hangsúlyosan gazdasági szempontú fejlődést kitágította szociális, kulturális és politikai aspektusokra is, és olyan folyamatok láncolataként értelmezte, amelynek végső célja az emberiség életszínvonalának növelése.⁹²

A deklaráció a preambulumban rögzíti, hogy a fejlődés egy átfogó gazdasági, szociális, kulturális és politikai folyamat, amelynek célja a teljes népesség jólétének fokozása azáltal, hogy mindenki aktívan, szabadon és értelmesen részt vesz e folyamatban és a javak tisztességes elosztásában.⁹³ A fejlődés jogát a Nyilatkozat a korábbi emberi jogi dokumentumok kontextusában helyezi el, így kifejezetten tekintettel van Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányára és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányára, de emellett az összes, az ENSZ vagy valamely szakosított szerve égisze alatt elfogadott jogforrást is figyelembe veszi, amelyek érintik az emberiség jólétét és fejlődését. A preambulumból világossá válik, hogy a fejlődés jogát azokkal a társadalmi és politikai jelenségekkel szembeni ellentétként kívánták deklarálni, amelyek az emberi jogok súlyos megsértését eredményezték, mint például a rasszizmus, a gyarmatosítás, az apartheid, az agresszió vagy bármilyen más szuverenitást, területi integritást sértő cselekedet. A Nyilatkozat a fejlődést emberközpontú folyamatként határozza meg, ennél fogva az embert teszi annak főszereplőjévé és kedvezményezettjévé is. Ehhez elismeri a polgári, politikai, gazdasági, szociális és kulturális jogok további erősítésének és védelmének szükségességét, valamint kiemeli a fegyverleszerelés és a fejlődés közötti szoros kapcsolatot.

A Nyilatkozat 1. cikke alapján a fejlődéshez való jog olyan „elidegeníthetetlen emberi jog, amely alapján minden ember és minden nép joga, hogy a gazdasági, szociális, kulturális és politikai fejlődésben – amelyben minden alapvető szabadságjog a lehető legteljesebben érvényesül – részt vegyen, ahhoz hozzájáruljon és élvezze előnyeit”. A szövegezésből kitűnik, hogy a fejlődéshez való jog alanya kettős, mert egyszerre individuális és kollektív jogosultság. A fejlődéshez való jog emellett kiterjed a népek önrendelkezésének legteljesebb elismerésére, beleértve a természeti kincseken és erőforrásokon fennálló teljes szuverenitást is.

A 2. cikk a fejlődés emberközpontúságát hangsúlyozza, ugyanakkor a fejlődést nemcsak mint jogot deklarálja, hanem ahhoz kötelezettségeket is társít. Így egyénileg és kollektíven is minden ember felelősséggel tartozik a fejlődésért, köteles tiszteletben tartani mások emberi jogait csakúgy, mint a közösséggel szemben fennálló kötelezettségeket, mivel

⁹¹ *Declaration on the Right to Development* (1986). A/RES/41/128 számú ENSZ-közgyűlési határozat, 1986. december 4. Elérhető: www.un.org/documents/ga/res/41/a41r128.htm (A letöltés ideje: 2014. 08. 23.)

⁹² IGLESIAS, Stephen – SALDIVAR, Lara (1996): A Background to the BECC and its Impact on Mexico's Right to Development. *NAFTA: Law and Business Review of the Americas*, Vol. 2, No. 2. 35.

CORDONIER SEGGER, Marie-Claire (2009): The Role of International Forums in the Advancement of Sustainable Development. *Sustainable Development Law and Policy*, Vol. 10, No. 1. 4.

⁹³ Nem véletlenül emeli ki a nyilatkozat az igazságos elosztást, ugyanis napjainkban a legtöbb világszintű probléma az egyenlőtlen elosztási viszonyokból fakad. Nemcsak a javak és a hasznok, de a környezeti és társadalmi terhek is rendkívül egyenlőtlenül oszlanak meg. BASHEER, Shamnad (2016): *IP and Social Justice: A 3-D Framework?* Előadás az *International Conference on Intellectual Property and Development* című konferencián, 2016. április 7-én. Geneva, WIPO.

csak ezek képesek biztosítani az emberi lét kibontakozását. Éppen ezért az emberek kötelesek előmozdítani és védeni a fejlődés számára megfelelő politikai, szociális és gazdasági rendet.⁹⁴ Az utóbbi mondat megfogalmazása tág teret enged a társadalmi és gazdasági berendezkedéseknek, mert az angol szövegezésből kiderül, hogy nem pusztán egyetlen ilyen követendő rend képzelhető el, hanem több is.

A Nyilatkozat ezt követően a fejlődés előmozdítására irányuló állami kötelezettségeket állapít meg. Ezek közé tartozik a lakosság és valamennyi tagja jólétének növelésére irányuló nemzeti és nemzetek közötti fejlődési stratégiák kidolgozása, valamint a nemzetközi együttműködés és a nemzetközi jog alapelveinek feltétlen betartása. A Nyilatkozat egy olyan ideális gazdasági rend megteremtését célozza, amely a szuverén egyenlőségen, a függetlenségen, az érdekek kölcsönös előmozdításán és a kooperáción alapul az emberi jogok tiszteletben tartása mellett. A fejlődéshez való jognak tehát van egy intern és extern vetülete. Az intern, azaz befelé ható aspektusa tükröződik a nemzeti fejlődési stratégiák kidolgozásának kötelezettségében és az emberi jogok érvényesítésében. Az extern, azaz kifelé ható dimenziója pedig a nemzetközi együttműködésre és stratégiaalkotásra irányul, amelyek célja a globális politikai és gazdasági egyenlőtlenségek csökkentése. Szintén extern reláció – a nemzetközi béke és biztonság jegyében – a leszerelés fontosságának hangsúlyozása.⁹⁵

⁹⁴ Az elképzelés alapját az 1974. május 1-jén elfogadott A/RES/S-6/3201 számú, *Declaration on the Establishment of a New International Economic Order*. Elérhető: www.un-documents.net/s6r3201.htm (A letöltés ideje: 2014. 09. 08.) című (a továbbiakban: NIEO) ENSZ-közgyűlési határozat képezte. A NIEO azt tűzte ki célul, hogy olyan gazdasági rendet alakítson ki, amely lehetővé teszi a szociális rendszerekben fellelhető egyenlőtlenségek és igazságtalanságok leküzdését, valamint alkalmas arra, hogy a fejlett és fejlődő országok közötti egyre növekvő szakadékokat áthidalja folyamatosan gyorsuló gazdasági és szociális fejlődés révén. A Közgyűlés szerint 1974-re ugyan rengeteg nemzet szabadult fel a gyarmatosítás béklyója alól, de a megszállások, az apartheid és a neokolonialista jelenségek miatt a fejlődő országok jelentős része még ekkorra sem élvezett teljes szabadságot. A technológiai fejlődés és az ebből származó gazdasági növekedés is egyenlőtlenül oszlott meg, a Föld lakosságának 70%-a élt ekkor fejlődő országokban, de a világ összbevételének csak 30%-ából részesedtek. E tendenciák megfékezéséhez a NIEO egy olyan új gazdasági rend létesítésére tett kísérletet, amely többek között a szuverén egyenlőségen és ennek legkülönfélébb aspektusain, valamint a legszélesebb együttműködésen alapult. Ebben a gazdasági rendszerben igazságos és méltányos kapcsolatot kell fenntartani a fejlett és fejlődő országokból származó nyersanyagok és termékek árai között, emellett pedig a természetes anyagok versenyképességét növelni kell a szintetikus anyagokkal szemben. Az új pénzügyi rendszer legfőbb célkitűzése a fejlődő országok helyzetének előmozdítása lenne, amelyhez a preferenciális elbánás társulna a gazdaság minden területén, lehetővé téve azt, hogy a nyersanyagok és a pénzügyi források könnyedén hozzáférhetővé váljanak ezekben az országokban. A politikai és katonai tényezőktől mentes aktív összefogás és segítségnyújtás eszménye nem volt hosszú életű, 1981-ben Ronald Reagan bukottnak nyilvánította a NIEO-t. A fejlődő államok jelentős része az 1970-es években nyerte el függetlenségét, aminek következményeként a neoklasszikus értelemben vett gazdasági növekedés igénye terjedt el ezen államok körében. A környezetvédelem ekkoriban még gyerekcipőben járt, így a NIEO képtelen volt a környezetvédelmi szempontokat az új gazdasági rendszerbe integrálni. Ennek ellenére a nemzetközi jogi retorikában továbbra is egyfajta beszámítási pontként megmaradt, amelyből aztán pár évvel később kifejlődhetett a fejlődéshez való jog. ACHARYA, Upendra D. (2007): Is Development a Lost Paradise? Trade, Environment, and Development: A Triadic Dream of International Law. *Alberta Law Review*, Vol. 45, No. 2. 404.; MARONG, Alhaji B. M. (2003): From Rio to Johannesburg: Reflections on the Role of International Legal Norms in Sustainable Development. *Georgetown International Environmental Law Review*, Vol. 16, No. 1. 39.

⁹⁵ SALOMON, Margot E. (2008): Legal Cosmopolitanism and the Normative Contribution of the Right to Development. *LSE Law, Society and Economy Working Papers*, No. 16. London School of Economics and Political Science. 2.

A fejlődéshez való jog meglehetősen sajátos, harmadik generációs emberi jog. Egyrészt speciális az alanyában, mert egyidejűleg egyéni és kollektív jog is, másrészt tartalmában is sajátos, mert magában hordozza az összes többi emberi jog érvényesülésének immanens igényét. Lényegében a fejlődés előfeltételként megkívánja az emberi jogok tiszteletben tartását. A Nyilatkozat cikkeiben túlsúlyban vannak a kötelezettségek, és a felelősség áll a közép-pontban. Ezekhez képest a jogosultságokat kevésbé részletezi a dokumentum. E konstrukció abból a sajátosságból fakad, hogy új típusú szabadságjog lévén nem az egyén autonómiáján és az állam tartózkodó magatartásán van a hangsúly, hanem az állami intézményvédelmi kötelezettségen, azaz az állam és az államok közösségének aktív, tevőleges magatartása és önkorlátozása szükséges a fejlődéshez való jog biztosításához. A fejlődés mikéntjét, vagy az annak megfelelő gazdasági-társadalmi rend kritériumát nem részletezi a Nyilatkozat, így több különböző variáns is megfelelő lehet. A szabadságjogok feltétlen érvényesülésének igénye miatt azonban a korábban bemutatott Lee-tézis szerinti antidemokratikus államok nem járnak a fejlődés útján még akkor sem, ha némelyikük jelentős gazdasági növekedést produkál. A Nyilatkozat megoldásainak mentén, ám hangsúlybeli eltolódással értelmezte a fejlődést Sen, aki nem a fejlődésből vezette le a szabadságjogok érvényesülését, hanem éppen fordítva, a szabadságjogok folyamatos kibővítéséből vezette le a fejlődést.⁹⁶

Hasonló módon, emberi jogi nézőpontból közelíti meg a fejlődést az 1993. június 14–25. között Bécsben tartott emberi jogi világkonferencián elfogadott Bécsi Deklaráció és Akcióprogram (a továbbiakban: Deklaráció).⁹⁷ A Deklaráció több ponton is visszautal a fejlődéshez való jogra. Elsőként az önrendelkezési jog egyik alkotóelemeként említi, amely jognál fogva minden nép szabadon meghatározhatja politikai státusát, és szabadon léphet a gazdasági, szociális és kulturális fejlődés útjára. A 8. pont az Amartya Sen-féle fejlődésinterpretációt hordozza magában, ugyanis a demokráciát, a fejlődést és az emberi szabadságjogok tiszteletben tartását egymástól függő és ugyanakkor egymást erősítő értékeknek tartja. Ezt az összefüggést felismerve a Deklaráció a demokrácia, az emberi jogok és a fejlődés „szentháromságának” világszintű megerősítésére sarkallja a nemzetközi közösség tagjait. A 10. pont megerősíti a Fejlődéshez való jogról szóló nyilatkozat lényegi elemét, miszerint a fejlődéshez való jog univerzális és elidegeníthetetlen jog, amelynek központi alakja maga az ember. A fejlődés és az emberi jogok közötti reláció egyirányú, azaz a Deklaráció szerint attól függetlenül, hogy a fejlődés az emberi jogok teljesebb elismerését mozdítja elő (legalábbis a fejlődés seni értelmében), a fejlettség alacsonyabb foka nem igazolhatja a nemzetközi jogilag elismert emberi jogok korlátozottabb mivoltát. Ezt követően a Deklaráció többször utal a fejlődéshez való jog érvényesíthetősége érdekében a nemzetek fokozott együttműködési és stratégiaalkotási kötelezettségére. A fejlődéshez való jog érvényesülése azonban nem áll mindenekfelett, ugyanis egyaránt és egyenlő mértékben figyelembe kell venni a fejlődés iránti szükségleteket és a környezet megóvása során keletkező szükségleteket, legyenek ezek akár a jelen, akár a jövő nemzedékeinek szükségletei.⁹⁸ A Deklaráció

⁹⁶ Vö. 2.2.5. fejezet.

⁹⁷ *Vienna Declaration and Programme of Action* (1993). A/CONF.157/23, 1993. június 25. Elérhető: www.un-documents.net/ac157-23.htm (A letöltés ideje: 2014. 09. 06.)

⁹⁸ ALAM, Shawkat – KARIM, Saiful (2011): Linkages of Development and Environment: In Search of an Integrated Approach through Sustainable Development. *Georgetown International Environmental Law Review*, Vol. 23, No. 3. 353.

10. pontja az emberi életet veszélyeztető környezeti problémák közül a toxikus és veszélyes hulladékokat emeli ki, és ennek mielőbbi orvoslására szólítja fel a nemzetközi közösséget.

Az 1986-ban definiált fejlődéshez való jog 1993-ra jelentős változáson esett át, ugyanis környezetvédelmi szempontokkal egészült ki, vagy más megközelítésből szemlélve környezetvédelmi korlátokkal, amelyek a köztes időben kialakult nemzetközi jogi jogfejlődésnek is köszönhetők, így különösképpen a fenntartható fejlődés fogalmi kialakulásának és az 1992-es riói konferenciának, amelyekről a későbbiekben lesz szó részletesen.

2.3. Mi a fenntartható fejlődés, és hogyan alakult ki?

A fentiekben a fenntartható fejlődés szókapcsolat két elemének különböző jelentéseit vizsgáltam. A nehéz kérdés azonban ezután következik: mit jelent egymásra vetítve a fenntarthatóság és a fejlődés fogalma? A fejlődés melyik jelentéstartalmát hordozza magában, csak az egyiket vagy többet is? Mennyivel több a fenntartható fejlődés a fenntarthatóságnál, és mennyivel több a fenntartható fejlődés a pusztai fejlődésnél? Több-e a fenntartható fejlődés az alkotóelemeinek összességénél?

2.3.1. A növekedés határai és a káoszpont elérése, avagy a változás szükségessége

Néma tavasz: A környezeti problémák globális hatásaival már az 1960-as évektől kezdődően többen is foglalkoztak, ezek közül kiemelkedő Rachel Carson 1962-ben megjelent *Silent Spring* (*Néma tavasz*) című könyve, amelyet sokan a környezetvédelem egyik előfutárának tekintenek. Művében a rovarirtó szerek madarakra gyakorolt hatását vizsgálta. Kiindulópontjául az szolgált, hogy az emberiség történelmében először következett be, hogy minden emberi lény a fogantatásától a haláláig veszélyes vegyi anyagokkal áll kapcsolatban. A szintetikus peszticidek alig két évtized alatt olyan mértékben elterjedtek, hogy teljesen áthatották az élő és élettelen környezetet. A földben a vegyi anyagok maradványai évtizedekkel a használatuk után is kimutathatók, a halak, a madarak, a hüllők, a házi és vadállatok mind-mind ezen szerek hatása alatt állnak.⁹⁹ Már Carson is érzékelte az emberiség döntési kényszerét, a válaszút közeledtét. Ezért két választási lehetőséget vázolt fel. Az egyik a régóta járt és könnyű út, amely a gyors növekedést kínálja, ám kétségtelenül katasztrófával végződik. Ezzel szemben az általa javasolt járatlan út biztosítja az utolsó esélyt mindannyiunk közös otthona, a Föld megóvására.¹⁰⁰ Felhívta a figyelmet arra, hogy már az 1960-as éveket megelőzően is kialakultak a biológiai szabályozásnak olyan módjai, amelyekkel a hatékony és környezetkímélő növényvédelem megvalósítható volt, emellett pedig számos új, kísérleti stádiumban zajló kutatás mutatkozott ígéretesnek. A biológiai szabályozás anynyiban több és jobb a szimpla vegyi rovarirtásnál, hogy az adott faj biológiai megismerésén alapul, és olyan eszközöket alkalmaz, amelyek nem közvetlenül pusztítják el a kártevőket, hanem a biológiai körforgásba beavatkozva lényegében önmaguk elpusztítását váltják ki.

⁹⁹ CARSON, Rachel (1962): *Silent Spring*. Greenwich, Fawcett Publications. 17. Elérhető: https://ia600704.us.archive.org/10/items/fp_Silent_Spring-Rachel_Carson-1962/Silent_Spring-Rachel_Carson-1962.pdf (A letöltés ideje: 2014. 09. 22.)

¹⁰⁰ CARSON 1962, 144.

Ilyen biológiai módszer a rovarok sterilizálása, amelynek működési elve, hogy bizonyos vegyi anyagok révén¹⁰¹ a kártevő hímek jelentős részét sterilizálják, ami már elegendő ahhoz, hogy a termékeny hímeket kiszorítsák a párzásból, így a nőtények előbb-utóbb csak terméketlen petéket raknak le, míg végül kihal a teljes populáció.¹⁰² Érdemes ugyanakkor kiemelni, hogy e biológiai szabályozó eszközök sem alkalmazhatók felelőtlenül, rendkívül alapos kutatásokra és hatásvizsgálatokra van szükség ahhoz, hogy valóban csak a célba vett kártevők pusztulását okozza, máskülönben semmivel sem lesz környezetkímélőbb, mint a vegyszeres rovarirtások. Meglátásom szerint az pedig még alaposabb vizsgálatot igényel, hogy egy kártevőnek bélyegzett rovarfaj kipusztulása/kipusztítása milyen további következményekkel járna. Rövid távú hatásként természetesen a védendő növények mennyiségi megőrzése jelentkezne, de ha a bioszféra hihetetlenül összetett, és kártyavárként felépülő rendszeréből akár csak egyetlen elemet is rossz helyről iktatunk ki, az hosszú távon súlyos ökológiai katasztrófához vezethet. Carson könyve olvasmányos stílusban hívta fel a figyelmet egy súlyos és aktuális problémára, ami nagy lökést adott a környezetvédelmi mozgalmaknak, és lényegében a környezetvédelmi jogalkotás katalizátorává vált. Az Egyesült Államokban 1973-ban született meg a veszélyeztetett fajokról szóló Endangered Species Act, illetve a környezetvédelem 1972-től a nemzetközi jogalkotás fókuszpontjába került.

A közlegelők tragédiája: 1968-ban Garrett Hardin a *Science Magazine*-ban publikálta a *Tragedy of the Commons* (*A közlegelők tragédiája*) című tanulmányát, amelyben Carsonhoz hasonlóan egy jelentős globális kihívással foglalkozott, nevezetesen a gyarapodó populációval. Kiindulási pontja a korábban bemutatott malthausi elmélet, miszerint a népesség természetes módon exponenciálisan növekszik. Ezzel szemben a Föld véges jóság, ezért az exponenciálisan növekvő lakosság miatt az egy főre jutó erőforrások mennyisége folyamatosan csökken. Így pedig a véges Föld csak egy maximálisan meghatározható populációs szintig képes eltartani az emberiséget.¹⁰³ A javak eloszlása szempontjából ez a maximum azonban több, mint az optimális, utóbbit meghatározni viszont rendkívül nehéz feladat. A tanulmány angol címe arra utal, hogy az emberi viselkedés és a rendszer, amelyben élünk, önkéntelenül is a túlzott szaporodáshoz vezet. Hardin az állattartók példáján keresztül vezeti le, hogy ha a közös legelőt (*commons*) felosztják egymás között, előbb-utóbb mindenkiben felmerül a kérdés, hogy milyen haszon származna abból, ha plusz 1 állatot tartanának a mezőn. A csorda bővülésének kétféle kimenetele lehetséges. Ha az állatot, húsát vagy tejét sikerül eladni, azaz megtérül a befektetés, az állat pozitív hasznossága közel plusz 1 értéket mutat. Ha azonban nem sikerül pénzzé tenni az állatot, akkor csak feleslegesen táplálják a közös legelőn. A túllegeltetésből származó kárt azonban mindenki közösen viseli, minthogy a legelő is közös, így az állat negatív hasznossága fejenként mínusz 1-nek csupán a töredéke. Ennélfogva mindenki abban lesz érdekelt, hogy minél több állatot tartson egy korlátozott területen, hiszen a hátrányokat egyenletesen megosztják egymás között. Ezt a közjó és az önérdék párharcából származó konfliktushelyzetet nevezi Hardin tanulmánya címében *tragedy of the commons*-nak. A folyamatot általánosítva

¹⁰¹ Amelyek lehetnek olyanok, hogy beépülnek a rovarok anyagcsere-folyamataiba, és úgy fejtik ki hatásukat, illetve lehetnek olyanok, amelyek a megcélzott rovarok kromoszómáira hatnak, és a gének anyagával kölcsönhatásba lépve kromoszómátörést idéznek elő.

¹⁰² CARSON 1962, 144–147.

¹⁰³ HARDIN, Garrett (1968): *Tragedy of the Commons*. *Science*, Vol. 162, No. 3859. 1243.

azt az eredményt kapjuk, hogy ahol a közjavak szabadon használhatók, ott a fokozódó túlfogyasztás miatt mindenkire nézve összeomlás vár.¹⁰⁴

A Carson által feltárt negatív környezeti folyamatok is visszavezethetők a népesség növekedésére. Az agrárium termékei iránti növekvő igények arra készítetik a mezőgazdaságot, hogy a megfelelő hozam érdekében különféle vegyszereket használjanak, és értelemszerűen ezzel profitot termeljenek. Azonban a szennyezés is olyan, mint a közös legelő, nem ismer kerítéseket, a szennyezést mindenki elszenvedi. Ahhoz, hogy a túlnépesedés elkerülhető legyen, Hardin szükségesnek látta a családtervezést és a születésszabályozást. Nem lenne rá szükség, ha minden család a saját erőforrásaitól függene, és a felelőtlen szülők gyermekei éhen halnának, hiszen így az eltartóképességet meghaladó túlszaporodás megbosszulná önmagát és stabilizálná a népesség szintjét. A modern társadalmak és a jóléti államok szociális ellátórendszerei azonban nem erre rendezkedtek be, sőt sok esetben támogatják is a valóságban erőn felüli gyermekvállalást, ebben látva az ország jövőbeni gazdagságát.¹⁰⁵ Megjegyzendő azonban, és a későbbiekben bővebben is szólok róla, hogy az elmúlt évtizedekben éppen hogy nem a jóléti társadalmakban és a jómódú rétegek körében következett be óriási népességnövekedés, hanem a szegényebb, sok esetben nyomorral sújtott, fejlődő országokban. Hardin tehát a szaporodás szabadságában az emberiség vesztét vélte felfedezni, amelynek elkerülését nem a technikai eszközök által kínált lehetőségekben látta, hanem egyfajta morális változásban, amely a tudatos és felelősségteljes gyermekvállalást ösztönzi.¹⁰⁶ Ugyan világszinten aligha érvényesíthető ez a tudatosság és globális felelősség – ahogy a történelem egyértelműen bizonyította az elmúlt 50 év során, ez nem is járt sikerrel –, Hardin mégis olyan problémakört vetett fel, amely azóta a fenntartható fejlődés rendszerében központi témaként szerepel, és egyértelművé vált, hogy foglalkozni kell vele.

A növekedés határai: Az 1960-as években Carson és Hardin úttörő szellemiségű munkájának köszönhetően kezdetét vette az a fajta tudományos gondolkodás, amely megalapozta a fenntartható fejlődés koncepciójának megszületését. Az első, nagy vitákat generáló mérőföldkő a Római Klub által 1972-ben kiadott *The Limits to Growth (A növekedés határai)* című jelentés volt. A jelentés komplex módon, globális modellek segítségével tárta fel többek között a népességnövekedés, az élelmiszer-termelés, az erőforrások felhasználásának és a szennyező anyagok kibocsátásának akkori tendenciák szerinti hosszú távú hatásait. A szerzők rámutattak arra, hogy a 21. század közepére ezek a folyamatok globális katasztrófához fognak vezetni. Ennek oka, hogy a világ véges. Régen elmúltak azok a történelmi korszakok, amikor az ember azt hihette, hogy a Föld és annak kincsei korlátlanul rendelkezésre állnak, és az ember csupán jelentéktelen tényező a természet végtelenségében. Amikor a Föld eléri tűrőképességének határát, választási ponthoz érünk, ahol a sokasodó emberiség számára már nem lesz elegendő élelem.¹⁰⁷ Hasonlóan vélekedett Kenneth Boulding ökológiai közgazdász is, aki a *The Economics of the Coming Spaceship Earth (A közelgő Föld-Űrhajó gazdasági rendszere)* című, 1966-os munkájában megkülönböztette a cowboy-gazdaságot és az űrhajós gazdaságot. A cowboy a határtalan, korlátok nélküli és kimeríthetetlen bolygó szimbóluma, aki meggondolatlan, kizsákmányoló és erőszakos, míg az űrhajós szigorú

¹⁰⁴ HARDIN 1968, 1244.; SZLÁVIK János (2005): *Fenntartható környezet- és erőforrás-gazdálkodás*. Budapest, KJK-Kerszöv. 57–58.

¹⁰⁵ HARDIN 1968, 1245–1246. Ez szorosan összefügg azzal a jelenséggel, hogy az evolúciós kiválasztódást felváltották más társadalmi mechanizmusok. Vö. 2.2.2. fejezet.

¹⁰⁶ HARDIN 1968, 1248.

¹⁰⁷ MEADOWS, Donella H. et al. (1973): *A növekedés határai*. Budapest, Kossuth. 84.

fizikai korlátok között él, erőforrásai limitáltak, és csak tudatos tervezéssel képes fenntartani saját magát. A Föld az űrhajó, az emberiség pedig jelenleg a cowboy, de cowboyként élni egy űrhajóban tragikus eredményekre vezet, éppen ezért tudatos űrhajóssá kell válni.¹⁰⁸

A technikai fejlődéssel a választás ugyan elodázható egy darabig, egy bizonyos szint után a Föld képtelen lesz változatlan színvonalon kielégíteni az emberi szükségleteket. Ezért a Római Klub tagjai azt javasolták, hogy a növekedést korlátozni kell, és nem mennyiségi, hanem minőségi változásokat kell végrehajtani mind a technológiában, mind a termelésben, mind pedig a fogyasztásban.¹⁰⁹

Ezt a választási kényszerűséget nevezi László Ervin káoszpontnak. Elméletében egy-egy átalakulási folyamat négy szakaszra bontható: az előkészítő, a felhalmozási és a döntési szakaszra, végezetül pedig a káoszpontra. Az első három fázison át vezető utat mutatta be a Római Klub, hogyan is jut el az ember addig a döntési pontig, amelynél még a kezében van a választás lehetősége a súlyos társadalmi és környezeti kataklizmák elkerülése mellett. Ezen túl már csak a káosz marad, amelyből kétféle kiút lehetséges. Vagy – jelentős áldozatok árán, de – sikerrel végbemegy az átalakulás, amely biztosíthatja a fennmaradást, vagy pedig a totális összeomlás következik be.¹¹⁰ A káoszhoz vezető folyamat több tényezőre is visszavezethető, úgymint a) a gazdaság fenntarthatatlanságára, b) a szociális fenntarthatatlanságra és c) a környezeti fenntarthatatlanságra. E területek azonban nem értelmezhetők csak önmagukban, egymásra kölcsönösen is hatnak, és szoros összefüggésben állnak.

Gazdasági fenntarthatatlanság: A káoszpont egyik kiváltó oka a gazdaság fenntarthatatlansága, amelyet az óriási mértékű túlfogyasztás okoz. A Föld lakossága szédítő ütemben gyarapodik, amivel párhuzamosan fokozódik az energiaigény és a természeti erőforrások felhasználása. Az emberi fogyasztás mérésére egyre elterjedtebb az ökológiai lábnyom elmélete, amelyet ugyan sok oldalról bírálnak, és ha a fenntarthatóság pontos számmal való kifejezésére nem is alkalmas teljes mértékben, a tendenciák jelzésére mindenképpen megfelelő. Az ökológiai lábnyom megmutatja, hogy egy adott technológiai szint mellett az adott közösségnek milyen mennyiségű földre és vízre van szüksége önmaga fenntartásához és a megtermelt hulladék elhelyezéséhez. Öt tényező játszik szerepet ennek meghatározásakor:

- a szénlábnyom (a fosszilis energiahordozók kitermeléséből és a kibocsátott gázok erdők általi megkötéséből fakad);
- a beépített területek nagysága (az emberi infrastruktúra által felhasznált terület);
- az erdőlábnyom (a rönkfa, papíralapanyag vagy tűzifa kitermeléséhez szükséges terület);
- a szántó- és legelőlábnyom (az emberi fogyasztásra alkalmas élelmiszerek és állatok takarmányozásához szükséges növények megtermeléséhez szükséges földterület); valamint
- a halászati lábnyom (a halászathoz szükséges vízterület nagysága).¹¹¹

¹⁰⁸ BOULDING, Kenneth (1966): *The Economics of the Coming Spaceship Earth*. 4. Elérhető: www.ub.edu/prometheus21/articulos/obsprometheus/BOULDING.pdf (A letöltés ideje: 2016. 06. 01.); SZLÁVIK János (2013): *Fenntartható gazdálkodás*. Budapest, CompLex. 30–31.

¹⁰⁹ LÁNG István (2009): Félreértett üzenet. In KÓRÓDI Mária szerk.: *Az erőszak kultúrája. Fenntartható-e a fejlődés?* Pallas, Budapest. 30.

¹¹⁰ LÁSZLÓ 2006, 30–31.

¹¹¹ *Ecological footprint* (é. n.). Elérhető: www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/page/footprint_basics_overview/ (A letöltés ideje: 2014. 09. 20.)

Ezekből a tényezőkből áll össze az emberiség ökológiai lábnyoma, amely kifejezi azt, hogy mekkora területre lenne szükség az emberiség igényeinek kielégítéséhez. Ezzel áll szemben a Föld biokapacitása, azaz eltartóképesége.¹¹²

A Global Footprint Network minden évben meghatározza, hogy az adott évben mennyi erőforrás termelődik újra a Földön, hogy az ellensúlyozhassa az ember ökológiai lábnyomát. 1970 óta több forrást használunk fel, mint amennyit a Föld képes reprodukálni. A 2015-ös évre vetítve ez azt jelenti, hogy már augusztus 13-án a túlfogyasztás állapotába jutottunk, azaz az egy év alatt újratermelődő erőforrásokat 7 és fél hónap alatt feléltük. A „túlfogyasztás napja” minden évben egyre korábbra esik, 2000-ben még csak októberben lépte át az emberiség a kritikus küszöbértéket.¹¹³ Ez a fajta túlfogyasztás a modern kori fogyasztói társadalmak rettentő erőforrásigényének eredménye. A pazarló fogyasztási szokások a magasabb társadalmi és gazdasági státuszban lévő osztályok fenntarthatatlan modelljéhez igazodnak.¹¹⁴ Az aránytalanságot mutatja, hogy ha a teljes populáció az észak-amerikai életszínvonalon élne, a Föld négyszeresére lenne szükség ahhoz, hogy az emberiség ökológiai lábnyoma fedezett legyen. Ugyanez európai mércével mérve a Föld két és félszeresét igényelné. Jelenleg az ázsiai–óceániai és az afrikai ökológiai lábnyom mellett nem lépnénk a túlfogyasztás állapotába, azonban Kína és India rohamos fejlődése miatt valószínűleg már Ázsia sem lesz ebből a szempontból kielégítő mércé.¹¹⁵ A túlfogyasztást négy faktor határozza meg a legerőteljesebben. Egyrészt a fogyasztás mennyisége, másrészt a termelési folyamatok hatékonysága, harmadrészt a Föld lakossága, negyedrészt pedig a természet megújulóképesége.¹¹⁶

Szociális fenntarthatatlanság: A sorsfordító változásokat igénylő káoszpont második oka a szociális fenntarthatatlanság. A 20. század második felében és a 21. század elején a legnagyobb társadalmi változásokat kétségtelenül a rohamosan növekvő népesség okozta, amiből rengeteg megoldandó probléma fakad. Az utolsó jégkorszak végén a Földön mindössze 4 millió ember élt, amely szám a Nyugatrómai Birodalom bukásakor már 350 millió volt.¹¹⁷ A világ népessége 1650 óta exponenciálisan növekedett. Míg az 1800-as évek elején az 1 milliárd lakost léptük át, és az 1920-as évek környékén a 2 milliárdot, addig 1999-re a 6 milliárdot, 2015-re pedig a 7,3 milliárd főt is meghaladta a teljes populáció. Az ENSZ becslései szerint 2030-ra ez a szám eléri majd a 8,5 milliárdot, 2050-re pedig 9,7 milliárd fő körül stabilizálódik. Természetesen minél távolabbiak az előrejelzések, annál nagyobb

¹¹² Az ökológiában egy terület eltartóképeségén azt a legnagyobb populációt értik, amely adott területen hosszú távon képes megélni anélkül, hogy az adott terület károsodna. A Föld esetében ezt pontosan nem lehet meghatározni, hiszen sok olyan tényezőtől függ, amelyet nem ismerünk pontosan, így optimista és pesszimista becslések is készülnek. KERÉKES Sándor (2007): *A környezetgazdaságtan alapjai*. Budapest, Aula. 29.

¹¹³ *Earth Overshoot Day 2017 is August 2, the earliest date since ecological overshoot began is the early 1970s* (2017). Oakland, Global Footprint Network. Elérhető: www.overshootday.org/newsroom/press-release-english/ (A letöltés ideje: 2016. 03. 27.)

¹¹⁴ MATTAR, Helio (2012): A fenntarthatóbb fogyasztás közpolitikái. In VARGA Éva szerk.: *A világ helyzete 2012. Fenntartható jólét*. Budapest, Föld Napja Alapítvány. 187–188.

¹¹⁵ <https://www.footprintnetwork.org/resources/data/> (A letöltés ideje: 2019. 08. 18.)

¹¹⁶ *Media Backgrounder: Earth Overshoot Day* (2014). Oakland, Global Footprint Network. 2. Elérhető: www.footprintnetwork.org/images/article_uploads/EarthOvershootDay_2014_Media_Backgrounder.pdf (A letöltés ideje: 2014. 09. 20.)

¹¹⁷ NÁRAY-SZABÓ 2006, 90.

eltérések lehetségesek. A számok nagyban függenek a jövőbeni termékenységi rátától, amelyben visszaesés várható a túlnépesedett országokban. De ha változatlan termékenységi mutatóval számolunk (ez jelenleg a világ átlagában 2,42 gyermek/nő arányt jelent),¹¹⁸ 2100-ra 11 milliárd ember is prognosztizálható.¹¹⁹ A népességnövekedés társadalomszervezési hatásai miatt azonban ez a forgatókönyv valószínűtlen. Ennél is extrémebb elképzelés, hogy ha a termékenységi átlag az 1990 és 1995 közötti szintet folyamatosan tartaná, 2150-re 296 milliárd ember élne a Földön, ami már fizikailag és ökológiailag is nyilvánvalóan lehetetlen.¹²⁰ A növekedés földrajzi eloszlása rendkívül egyenlőtlen, mivel Afrikára és Ázsiára koncentrálódik, és a jövőbeni népességnövekedés 90%-a is e két kontinensen fog lezajlani.

Az óriási ütemű népességnövekedésnek köszönhetően az emberek egyre nagyobb része él városokban. 2014-ben már a teljes lakosság 54%-a élt urbanizált környezetben, 2050-re ez várhatóan 66%-ra fog emelkedni. Ezzel szemben 1950-ben ez a mutató csak 30% volt. Jelenleg 28 úgynevezett megaváros létezik, amelyeknek egyenként több mint 10 millió lakosa van. Ezek közül Tokió a legnagyobb a maga 38 millió lakosával, ezt követi Delhi, Sanghaj, Mexikóváros, Mumbai és São Paulo 20–25 millió város lakó polgárral. E városokban óriási mértékű népességnövekedés várható, és 2030-ra a megavárosok köre is 41-re bővíülhet.¹²¹

A fenti demográfiai változások rengeteg veszélyt hordoznak magukban. Azzal, hogy az egyre növekvő lakosság folyamatosan városokba tömörül, azaz a népsűrűség drasztikusan emelkedik, szembe kell nézni olyan társadalmi együttélést nehezítő tényezőkkel, mint például a fokozódó bűnözés, a növekvő agresszió, az emberi kapcsolatok erodálódása és az érzelmi elsivárosodás.¹²² Emellett egyre több problémát okoz a nemzetközi migráció és a munkaerő-elszívás által okozott feszültség, annak gazdasági kihatásai, a leszakadó és szegény rétegek bővülése, ezzel együtt pedig a nyomornegyedek¹²³ gyarapodása és koncentrálódása, valamint a fejlett országokra jellemző demográfiai előregedés miatt fenntarthatatlan szociális ellátórendszerek.

¹¹⁸ *The world factbook* (é. n.). Forrás: www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/xx.html (A letöltés ideje: 2016. 03. 27.)

¹¹⁹ *World Population Prospects. The 2012 Revision* (2013). New York, United Nations Department of Economic and Social Affairs. 1. Elérhető: https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2012_HIGHLIGHTS.pdf (A letöltés ideje: 2019. 08. 18.); *World Population Prospects. The 2015 Revision. Key Findings and Advance Tables* (2015). New York, United Nations Department of Economic and Social Affairs. 1–2. Elérhető: https://population.un.org/wpp/Publications/Files/Key_Findings_WPP_2015.pdf (A letöltés ideje: 2019. 08. 18.)

¹²⁰ NÁRAY-SZABÓ 2006, 135.

¹²¹ *World Urbanization Prospects. The 2014 Revision* (2014). New York, United Nations Department of Economic and Social Affairs. 1. Elérhető: <https://population.un.org/wup/Publications/Files/WUP2014-Highlights.pdf> (A letöltés ideje: 2019. 08. 18.)

¹²² LORENZ 2001, 21–24.; 34.

¹²³ Példaként említhető a Nairob mellett található Kibera nevű nyomortelep, ahol egyes becslések szerint 1 millió ember él. Ez a Föld egyik legsűrűbben lakott területe, a becsült népsűrűség 300 000 fő/km². 70 ezer ember él a Rio de Janeiróban található Rocinha favelában, a népsűrűség 48 000 fő/km², amivel Brazília legnagyobb nyomornegyede. Sok esetben a csillogás és a pénz eltereli a figyelmet a szegénységről, így például Hongkong, Sanghaj vagy Makaó felhőkarcolói és luxuslakásai árnyékában többszázszáz nyomortelepek fekszenek. Talán a nyomornegyedek legironikusabb szimbóluma a Caracasban lévő Dávid-torony, amely egykoron Venezuela pénzügyi központjának készült, ám a gazdasági összeomlás miatt a felhőkarcoló építése félbeszakadt, és a félkész épületet mintegy 3000 otthontalan ember szállta meg.

Környezeti fenntarthatatlanság: A harmadik tényező a káoszpont felé vezető úton a környezeti fenntarthatatlanság. A korábban bemutatott rendszerelmélet szerint egyetlen részrendszer sem írhatja felül a magasabb rendszert. Az emberiség azonban mégis ezt teszi, és napjainkban annak lehetünk szemtanúi, ahogyan az emberi nem megváltoztatja a felettes rendszerének szerkezetét, emiatt azonban kénytelen alkalmazkodni a saját maga által létrehozott változásokhoz is.¹²⁴ Ez az adaptáció az emberiség jelleméből fakadóan továbbra sem biológiai, hanem technikai, ez pedig újabb változásokat eredményez az összetettebb rendszer szerkezetében. Így olyan ördögi körforgás áll elő az emberiség mint alrendszer és a bioszféra mint felettes rendszer között, amelyben az ember folyamatosan saját cselekedetei rabjává válik.

Ahhoz mérten, hogy az emberi faj a teljes földi bioszférának csak kis töredékét jelenti, meglehetősen az a fenyegetés, amelyet a földi életre nézve jelent.¹²⁵ Egyetlen faj tevékenysége képes több millió másik faj létezését veszélybe sodorni. Mivel az emberiség adaptációja a környezetre gyakorolt hatásban nyilvánul meg, a talaj, a levegő, a víz és az éghajlat mind elszenvedője ennek. Statisztikai adatok végeláthatatlan sora támasztja alá, hogy az elmúlt évtizedekben folyamatosan romlott – a talajerózió miatt egyébként is fogyatkozó – termőföldek termőképessége, a levegő minősége folyamatosan degradálódik, míg a megárvosokban, különösen Kínában a szmog elképesztő ütemben növekszik, az édesvízfogyasztás meghaladja annak újratermelődését, az üvegházhatású gázok hatása miatt egyre több terület sivatagosodik el, és a globális felmelegedés miatt a jégsapkák egyre gyorsuló ütemben olvadnak. Különösen fájó tény, hogy az élővilág rosszabb állapotban van, mint valaha. Az Élő Bolygó Index (Living Planet Index) több ezer gerinces faj populációját vizsgálja, és sajnálatos módon a legutóbbi adatok szerint 1970 és 2010 között 52%-kal csökkent a bolygón élő gerinces állatok száma, azaz a bioszféra már így is súlyos és visszafordíthatatlan károkat szenvedett el.¹²⁶

A fenntarthatatlanság fenti három dimenziója egyre közelebb hozza a választási pontot, vagy másképpen a káoszpontot, amikor is a régi paradigmákat félretéve új utakon kell levezényelni az átalakulást, hogy az összeomlás helyett a további fejlődés mezejére léphessünk. Az átalakulás természetének két szélső értéke az extenzív és intenzív átalakulás. Előbbi a mennyiséget helyezi előtérbe, és leírható a „3Gy”, azaz a győzelem, a gyarmatosítás és a gyártás együtteseként. Az emberi történelem jelentős részében az extenzív átalakulás volt a jellemző, jól mutatja ennek dominanciáját a malthausi közgazdaságtan is, az újkor évszázadai pedig a területi hódításoktól, a gyarmatosításoktól és az industrializációtól túlfűtött időszakot jelentették. Ezzel szemben az intenzív átalakulás a minőségre épít, a meglévő struktúrák megerősítését vagy átszervezését tűzi ki célul a „3K” jegyében, azaz a kommunikáció, a kapcsolat és a kognitáció (gondolkodás) szem előtt tartásával.¹²⁷

A Római Klubnak a fenntarthatatlanság leküzdésére tett javaslatait az 1970-es években nagyon vegyes fogadtatás övezte. A fejlődő országok a növekedés korlátozásában saját szegénységük és elmaradottságuk konzerválását látták, ugyanakkor a fejlett országok érdekeit

¹²⁴ GYULAI 2009, 135.

¹²⁵ A bioszférára nehezedő terhet a legegyszerűbben az alábbi képlettel lehet leírni: $I = NFT$, ahol a környezeti hatás (I) 3 tényező szorzatából áll. A népességszámból (N), az 1 főre jutó gazdasági termelésből (F), valamint a tevékenység technikájával járó környezeti hatásból (T). Jól látható, hogy a fenntartható fejlődésben e tényezőknek kulcsszerepe van. VIDA Gábor (2003): *Helyünk a bioszférában*. Budapest, Typotex. 91.

¹²⁶ *Living Planet Report 2014. Species and Spaces, People and Places* (2014). Gland, WWF International. 8.

¹²⁷ LÁSZLÓ 2006, 60–62.

is sértette, mert a dinamikusan fejlődő piacgazdaságuknak szabna gátat a korlátozás. Ezért egy olyan újfajta megközelítésre volt szükség, amely egyaránt képes támogatni a gazdasági növekedést, a fejlődő országok jogos és igazságos igényeit, valamint a környezet megóvását, és amely a mennyiségi szemlélet helyett a minőséget helyezi előtérbe.¹²⁸

A kicsi szép: A Római Klub jelentését követő évben, 1973-ban jelent meg Ernst Schumacher *Small is Beautiful (A kicsi szép)* című könyve, amelyben a korábbi évek gondolati előzményeire reflektáló problémaérzékenységgel mutatta be az akkori világban fennálló súlyos környezeti, gazdasági és társadalmi kihívásokat. Művét csattanós felütéssel kezdi, miszerint a kor „legvégzetesebb tévedése az a hit, hogy »a termelés problémáját« megoldottuk”.¹²⁹ Ezt a téves illúziót Schumacher arra a rendszerelméleti ellentmondásra vezette vissza, hogy az ember viszonya megváltozott az őt körülölelő természethez. A modern ember már nem a természet részének, annak egyik alrendszerének tételezi magát, hanem olyan külső erőként gondol önmagára, amely egyre fokozódó technikai fejlettségénél fogva uralja és meghódítja a környezetét, azaz felülírja a felettes rendszerét.¹³⁰ Teszi ezt azon téveszme jegyében, hogy a modern civilizáció – szemben a korábbiakkal – már megszabadult a természettől való függéstől, holott a népességnövekedés gyorsulása és az új, meghódítható földek hiánya miatt egyre jobban érezhetjük környezetünk szorongató korlátait.¹³¹

A fenntartható társadalom építése: A fenti tudományos előzmények után, folytatva az azok által kitaposott gondolati utat, 1981-ben jelent meg Lester Brown *Building a Sustainable Society (A fenntartható társadalom építése)* című munkája, amellyel a fenntarthatóság fogalma a tudományos és politikai diskurzusokban is egyaránt elterjedtté vált. Brown több mint 100 oldalon keresztül vizsgálta a talajerózió egyre súlyosabbá válását, a Föld bioszféráját érő nyomást, a fosszilis energiaforrások csábító ölelésében élő ipusztársadalmunkat, az élelmezésbiztonság és a mezőgazdaság visszaságait, valamint a gazdaságot érintő stresszhatásokat. Ezt követően közel 300 oldalban vázolta fel javaslatait a fenntarthatóság elérése érdekében. Ezeknek még vázlatos bemutatása is meghaladná a rendelkezésre álló terjedelmi korlátokat. Művében rendkívül szerteágazóan, a társadalom, a gazdaság és a környezet fenntarthatóságára vonatkozóan ismertette téziseit. Külön fejezet foglalkozik természeti kincseink megóvásával, az erdőtelepítéssel, a biológiai sokféleség megőrzésével, és szintén külön fejezet szól a nem megújuló energiaforrásokban rejlő lehetőségekről. Figyelemreméltó a 12. fejezet, amelyben a vállalatok, vallások, egyetemek, érdekcsoportok és a média szerepét is megvizsgálta a fenntartható társadalom tükrében.¹³² Brown munkájának érdeme, hogy visszafordíthatatlanul megalapozta a fenntartható fejlődés eszméjét, és Schumacherhez hasonlóan implicite felvázolta annak hárompilléres belső szerkezetét, amelyre a nemzetközi jogalkotás csak több év elteltével reflektált.

¹²⁸ LÁNG 2009, 30–31.

¹²⁹ SCHUMACHER, Ernst F. (1991): *A kicsi szép*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 11.

¹³⁰ SCHUMACHER 1991, 12.

¹³¹ SCHUMACHER 1991, 105.

¹³² Lásd BROWN, Lester R. (1981): *Building a Sustainable Society*. New York, Norton.

2.3.2. A Brundtland-bizottság definíciója és a hárompilléres modell létrejötte

Közös jövőnk: A vázolt eredményeket követően az 1983 és 1987 közötti időszak kiemelkedő volt a fenntartható fejlődés fogalmi kimunkáltsága szempontjából. 1983-ban az ENSZ Közgyűlése elfogadta a 38/161. számú határozatot, amellyel létrehozták a Gro Harlem Brundtland norvég miniszterelnök által vezetett Környezet és Fejlődés Világbizottságot¹³³ (World Commission on Environment & Development, a továbbiakban: WCED), amelyet gyakran Brundtland-bizottságként is emlegetnek. A WCED megbízatása elsősorban arra terjedt ki, hogy ajánlást tegyen az ENSZ felé a 2000-es évekig – és azon túlnyúlóan is – egy olyan hosszú távú környezetvédelmi stratégiára, amellyel a fenntartható fejlődés elérhető.¹³⁴ A WCED 1984-ben ülésezett először, majd 900 nap után (amely időszakra esett például a csernobili atomkatasztrófa is), 1987-ben megszületett a híres jelentése, *Our Common Future* (*Közös jövőnk*) címmel.

A jelentés egyik legnagyobb eredménye, hogy először definiálta a fenntartható fejlődés fogalmát, amely aztán később hivatkozási alappá vált. A fenntartható fejlődés nézetük szerint „olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen generáció szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generáció esélyeit arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket”.¹³⁵ A definíció 2 kulcseleme a szükséglet – elsősorban a világ szegényeinek szükséglete, amelynek elismerése politikai gesztus volt a fejlődő országok irányába, amelynek feltétlen elsődlegességet kell biztosítani –, valamint a korlátozások eszméje és a globális felelősség, amelyeket a technológiai fejlettség¹³⁶ és a társadalom szervezete hív életre, hogy a környezet hosszú távon is alkalmas legyen e szükségletek kielégítésére.¹³⁷ A jelentés másik központi eleme a méltányosság, mégpedig nemzedékek között és nemzedéken belül egyaránt. A nemzedékek közötti méltányosság abban ölt testet, hogy a jelenkori nemzedékek mindenkor kötelesek felelősen megőrizni a Föld kincseit az utókornak. A nemzedéken belüli méltányosság

¹³³ A bizottság 22 főből állt, amelyet 20 fős titkárság és 1000 fős szakértői apparátus segített. A bizottság létrehozására azért volt szükség, mert globális szinten is óriási változások zajlottak le a világban. Egyre nagyobb méreteket öltött a környezetszennyezés, egyre fokozódott a túlnépesedés, és megállás nélkül nyílt tágabbra az olló a gazdag és szegény országok között. E problémák zömmel a fejlődő országok iparosodására vezethetők vissza. Ez azonban nem volt elszigetelhető jelenség, hiszen a globális egymásrautaltság miatt világszintű problémákról volt/van szó, és azokra világszintű megoldásokat kell keresni. Nem lehetett ugyanis azt elvárni, hogy ezen országok hagyjanak fel a fejlődéssel azért, mert az „északi erdő” fejlett országai már kellőképpen tönkretették a Földet, így az újabb fejlődő országokat már az nem bírná el. HARLEM BRUNDTLAND, Gro (2008): Taking Stock of Sustainable Development at 20: What We Have Accomplished and What Comes Next? *Pacific McGeorge Global Business & Development Law Journal*, Vol. 21, No. 2. 155.

¹³⁴ CARROLL, Ellie (2010): Twenty-five Years in the Making: Why Sustainable Development Has Eluded the U.N. and How Community-Driven Development Offers the Solution. *Houston Journal of International Law*, Vol. 32, No. 2. 550.

¹³⁵ ‘Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs.’

¹³⁶ Vö. 2.2.3. fejezet.

¹³⁷ *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future* (é. n.). 41. Elérhető: www.un-documents.net/our-common-future.pdf (A letöltés ideje: 2014. 09. 14.); GELLÉRTHEGYI István (2011): A környezetvédelem nemzetközi szabályozásának fejlődése. *Pro Publico Bono Online*, 1. évf. 6.

pedig e természeti javaknak az emberek közötti (nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt) méltányos elosztását jelenti.¹³⁸

A fenntartható fejlődés fogalma per definitionem a későbbi nagy világkonferenciák alkalmával lényegében változatlan maradt. A *Közös jövőnk* által lefektetett axiómákból kiindulva adottnak vették a fenntartható fejlődés fogalmát, s csupán újabb kapcsolódási pontok bevezetésével tágitották ki jelentéstartalmát. Klasszikusan – és némileg egyszerűsítve – a fenntartható fejlődést a hárompilléres modellel szokás sematizálni, amely már a *Közös jövőnk*ből is kiolvasható volt, de jellemzően az alább bemutatott nagy nemzetközi konferenciákhoz mint fontos állomásokhoz kötik azt. E három pillér a környezetvédelem, a gazdaság, valamint a társadalom. E területek fejlődését együttesen kellene előmozdítani ahhoz, hogy az emberiség fejlődése fenntartható legyen. Ez a törekvés azonban – ahogy azt a későbbiekben bemutatjuk – komoly szerkezeti ellentmondásokat generál a fenntartható fejlődés koncepcióján belül.

A stockholmi környezetvédelmi konferencia: A fentiek közül a környezetvédelem gyökerei nyúlnak vissza időben a legtávolabbra, egészen az ókorig, ahogy az a történeti előzményekről szóló fejezetben is olvasható. Azonban az első, modern kori és nemzetközileg is releváns állomásaként az 1972. június 5–16. között megrendezett stockholmi konferencia említendő, amely az ENSZ égisze alatt első ízben foglalkozott környezetvédelmi kérdésekkel. A konferencia két fő érdeme, hogy elfogadták Az emberi környezetről szóló nyilatkozatot (Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment), valamint megszületett az ENSZ környezetvédelmi programja (United Nations Environment Programme, a továbbiakban: UNEP), amely immáron több mint 40 esztendeje működik. Ekkor még a környezetvédelem kapcsán nem beszéltek fenntartható fejlődésről, de a Brundtland-bizottság jóvoltából a környezetvédelem az 1990-es évekbe beépült a fenntartható fejlődés koncepciójába, és talán annak legfontosabb elemévé vált.¹³⁹

Az első riói konferencia: Az 1992. június 3–13. között Rio de Janeiróban tartott ENSZ Környezet és Fejlődés Konferencián (United Nations Conference on Environment and Development, a továbbiakban: UNCED vagy Earth Summit) a nemzetközi környezetvédelmi jogalkotás újabb nagy mérföldkőhöz érkezett, hiszen olyan fontos kérdések kerültek napirendre, mint az éghajlatváltozás elleni küzdelem és a biodiverzitás megőrzése. A fenntartható fejlődés fogalma szempontjából a Riói Nyilatkozat (Rio Declaration on Environment and Development) és a *Feladatok a 21. századra* (Agenda 21) című dokumentum jelentős. Míg a Riói Nyilatkozat alapelveket fogalmaz meg a gazdaság és a környezetvédelem kapcsolódási pontjairól, addig az Agenda 21 részletesen kifejtett ajánlásokat tesz a gazdaságpolitika és a környezetvédelem integrálása érdekében. A Nyilatkozat 8. elvében megjelenik a termelés és fogyasztás korlátozásának eszméje és fenntartható mederbe terelése. A 12. elv együttműködési kötelezettséget fogalmaz meg a részes államok számára a tekintetben, hogy egy támogató

¹³⁸ BOER, Ben (1995): Institutionalising Ecologically Sustainable Development: The Roles of National, State, and Local Governments in Translating Grand Strategy into Action. *Williamette Law Review*, Vol. 31, No. 2. 319–320.

¹³⁹ Ugyanakkor kifejezetten sajnálatos tény, hogy míg nemzetközi és európai uniós szinten is a környezetvédelmi jogalkotás rendkívül nagy volumenű, addig az eredmények ezt nem tükrözik. Ahogy az újabb és újabb ENSZ-jelentésekből is látszik, a környezet állapota folyamatosan, gyorsuló ütemben romlik. Talán az egyetlen terület, ahol mérsékelt sikereket tudhat magáénak a nemzetközi közösség, az ózonréteg védelme, mivel a káros gáz kibocsátások betiltásával sikerült lassítani az ózonréteg pusztulását.

és nyitott nemzetközi gazdasági rendszert hozzanak létre, amely valamennyi országban gazdasági növekedéshez és a környezetromlás megakadályozásához vezethet. Az Agenda 21 figyelembe veszi, hogy az elfogadott dokumentumokban megfogalmazott környezetvédelmi elvek érvényre juttatása jelentős anyagi forrásokat kíván, ezért új anyagi forrásokat kell biztosítani – elsősorban a fejlődő országok számára – az intézkedések megtételére, valamint az ehhez szükséges intézményrendszer fenntartására.¹⁴⁰ Kiindulópontnak tekinti, hogy önmagukban a környezetvédelmi normák nem képesek orvosolni a környezetvédelem problémáit, mert ahhoz szükség van megfelelő gazdaságpolitikára, amely kiegészítő jelleggel képes formálni a környezettel szemben tanúsított emberi magatartást.¹⁴¹ A stockholmi konferencia környezetvédelmi eredményeit tehát az UNCED helyezte gazdasági-pénzügyi kontextusba, megteremtve ezzel a fenntartható fejlődés második pillérét.

A johannesburgi konferencia: A 2002. szeptember 2–4. között Johannesburgban megrendezett Fenntartható Fejlődés Világtaglalkozót (World Summit on Sustainable Development, a továbbiakban: WSSD) szokták hagyományosan a társadalmi, szociális pillér megteremtőjeként aposztrofálni, és bár kétségtelen, hogy a konferencia középpontjában ezek a kérdések álltak, a tudományos világ már évtizedekkel korábban foglalkozott a fenntarthatóság és a társadalom kapcsolatával, ahogy arról a fentiekben már volt szó, többek között Hardin és Brown munkásságát illetően. Emellett pedig már 1987-ben a *Közös jövőnk* is számos ponton vizsgálta a szegénységgel és népesedéssel kapcsolatos problémákat, valamint a szociális fenntarthatatlanságot. A riói konferencia óta eltelt 10 év rávilágított arra, hogy a gazdasági-társadalmi folyamatokba nem sikerült a környezetvédelmi szempontokat integrálni, és továbbra is az ökoszisztéma túlhasználata volt megfigyelhető. Ezért a konferencia egyik fő célkitűzése az volt, hogy a globalizációs folyamatokat a fenntartható fejlődés szolgálatába állítsa.¹⁴²

A csúcstalálkozó eredményeképpen elfogadták A fenntartható fejlődésről szóló Johannesburgi nyilatkozatot (a továbbiakban: Nyilatkozat), valamint az ahhoz kapcsolódó Végrehajtási Tervet. Az ünnepélyes hangvételű Nyilatkozat bevezetőjében kiemelt hangsúlyt kapnak a gyermekek mint a jövő képviselői, és a részt vevő országok elsősorban az ő számukra kívántak egy szebb és jobb jövőt elérhetővé tenni. A leküzdendő kihívások között jelen vannak a gazdasági és környezeti problémák is, ugyanakkor a Nyilatkozat első helyen a szegénység felszámolásának szükségességét említi. Kiemeli a globális partnerség és együttműködés iránti igényt, hogy megszüntethetők legyenek olyan társadalmi krízisek, mint a hajléktalanság, a megfelelő egészségügyi ellátás hiánya, a HIV/AIDS terjedése, az éhezés, a tiltott drogok terjedése, a szervezett bűnözés, a korrupció, a fegyverkereskedelem vagy az intolerancia különböző formái.¹⁴³ A Végrehajtási Tervben is első helyen szerepel a szegénység felszámolása, különböző részterületekre lebontva. A dokumentum a záró fejezetében hosszasan foglalkozik a fenntartható fejlődés intézményi keretrendszerével, és az alapvető célok meghatározása után

¹⁴⁰ Agenda 21 (1992). Rio de Janeiro, United Nations. 1.4. bekezdés. Elérhető: <http://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> (A letöltés ideje: 2015. 01. 11.)

¹⁴¹ Agenda 21 1992, 8.27. bekezdés.

¹⁴² BÁNDI Gyula (2004): *Környezetjog*. Budapest, Osiris. 488.

¹⁴³ Report of the World Summit on Sustainable Development. Johannesburg, South Africa, 26 August – 4 September 2002 (2002). A/CONF.199/20, New York, United Nations. 1–5. Elérhető: https://digitallibrary.un.org/record/478154/files/A_CONF-199_20-EN.pdf (A letöltés ideje: 2019. 08. 18.)

az ENSZ szerveinek szerepét rögzíti, valamint a nemzetközi, regionális és nemzeti szinteken történő intézményi fejlesztésre tesz javaslatokat, iránymutatásokat.

A második riói konferencia: 2012. június 20–22. között, szintén Rio de Janeiróban rendezték meg a Rio+20 ENSZ-konferenciát a fenntartható fejlődésről (United Nations Conference on Sustainable Development, a továbbiakban: UNCSDD). A Rio+20 elsősorban az azt megelőző 20 évben tett kötelezettségvállalások megerősítését tűzte ki céljául, és felülvizsgálta a környezeti, gazdasági és szociális kihívásokat, valamint az addig elért eredményeket, illetve azok hiányát. A konferencia két fő témája az intézményi rendszer további erősítése, valamint a zöldgazdaság kiépítése volt. Ezzel egyrészt reflektált a WSSD intézményfejlesztő kezdeményezéseire, másrészt a Stockholmban és Rióban felvázolt környezetvédelmi és gazdasági mechanizmusokat próbálta meg a zöldgazdaság fogalomrendszerébe integrálni. A konferencián a jelentős politikai ellentétek miatt áttörést nem sikerült elérni, csupán bizonyos érdekcsoportok tettek önkéntes vállalásokat, ezek száma viszont meghaladja a 700-at. Végrehajtási terv nem született, mindössze egy politikai deklarációt fogadtak el a résztvevők, amely a *The future we want (A jövő, amit szeretnénk)* címet viseli.¹⁴⁴ E nyilatkozat a már eddig ismertetett pillérek közötti még szorosabb összekapcsolódásra helyezte a hangsúlyt.

A Millenniumi Nyilatkozat és a millenniumi célkitűzések: A fenntartható fejlődés célkitűzései szempontjából fontos megemlíteni a 2000. szeptember 6–8. között, New Yorkban tartott millenniumi csúcstalálkozón elfogadott, az új évszázadra iránymutatásnak szánt ENSZ Millenniumi Nyilatkozatát (a továbbiakban: Millenniumi Nyilatkozat).¹⁴⁵ A fenntartható fejlődés fogalmi kimunkáltsága szempontjából e dokumentum sem volt újító jellegű, viszont központi eleme és fő témája a fenntartható fejlődés előmozdítása és az egyes elemei iránti elköteleződés. A világ vezetői e dokumentumban számos vállalást tettek, amely célkitűzéseket 2015-re kívánták elérni. E 8 pontban összefoglalt vállalások Millenniumi Fejlesztési Célokként (Millennium Development Goals, a továbbiakban: MDG) váltak ismertté.

1. táblázat

Millenniumi Fejlesztési Célok

1. cél:	Véget kell vetni a súlyos szegénységnek és éhínségnek.
2. cél:	Meg kell valósítani a mindenkire kiterjedő alapfokú oktatást.
3. cél:	Elő kell mozdítani a nemek közötti egyenlőséget, és segíteni kell a nők felemelkedését.
4. cél:	Csökkenteni kell a gyermekhalandóságot.
5. cél:	Javítani kell a várandós anyák egészségügyi helyzetét.
6. cél:	Küzdeni kell a HIV/AIDS, a malária és más betegségek ellen.
7. cél:	Biztosítani kell a környezeti fenntarthatóságot.
8. cél:	A fejlődés érdekében globális partnerséget kell kiépíteni.

Forrás: a szerző szerkesztése

¹⁴⁴ *The future we want* (2012). A/RES/66/288 számú ENSZ-közügylési határozat, 2012. július 27. Elérhető: www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/66/288 (A letöltés ideje: 2015. 01. 12.)

¹⁴⁵ *United Nations Millennium Declaration* (2000). A/RES/55/2 számú ENSZ-közügylési határozat, 2000. szeptember 18. Elérhető: www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/55/2 (A letöltés ideje: 2015. 01. 24.)

E 8 fő cél elérése érdekében az államok több, számokkal kifejezhető konkrét célt tűztek ki maguk elé. Szinte minden területen pozitív változás volt tapasztalható az elmúlt 15 évben, de a 2000-ben kitűzött célértékeket nem sikerült maradéktalanul teljesíteni, így továbbra is óriási egyenlőtlenségek és társadalmi krízisek léteznek, és még most is rengeteg ember él kiszolgáltatott helyzetben.¹⁴⁶ Leginkább a környezeti célkitűzések maradtak beteljesítetlenek, amit jól illusztrált a 2015 decemberében, Párizsban megrendezett ENSZ-klíma-csúcs-találkozó. A tárgyalásokat óriási érdeklődés övezte, ami fokmérője annak a felismerésnek, hogy a környezeti fenntarthatóság elérése érdekében egyre sürgetőbb, egyre határozottabb lépésekre van szükség.

A Fenntartható Fejlődési Célok – 2015: A Millenniumi Nyilatkozat talaján állva, annak folytatásaként 2015. szeptember 25-én fogadta el az ENSZ a 2030-ig tartó időszakra vonatkozó Fenntartható Fejlődési Célokat, amely dokumentum 2016. január 1-jén lépett hatályba.¹⁴⁷ Ez jogi kötőerővel nem rendelkezik, ugyanakkor az államokat politikailag köti, és elvárt, hogy az abban foglalt célok előmozdításában hatékonyan közreműködjenek. A célok a 2000-es célokhoz képest kibővültek, tárgyukban és célcsoportjukban is változtak. Egyrészt differenciálódtak, másrészt újak is megjelentek, így a fenntartható fejlődés három pilléréhez kapcsolódóan összesen 17 célt fogalmaznak meg. Ezek a következők:

2. táblázat

A Fenntartható Fejlődési Célok 2015–2030

1. cél: Véget vetni mindenhol a szegénység összes formájának.
2. cél: Véget vetni az éhínségnek, elérni az élelmiszer-biztonságot, fejleszteni az élelmiszert, és előmozdítani a fenntartható mezőgazdaságot.
3. cél: Biztosítani az egészséges életet, és előmozdítani a jólétet mindenki számára, minden korosztályban
4. cél: Biztosítani az átfogó és igazságos minőségi oktatást, és előmozdítani az egész életen át tartó tanulási lehetőségeket mindenki számára.
5. cél: Megvalósítani a nemek közötti egyenlőséget, valamint segíteni minden nő és lány felemelkedését.
6. cél: Biztosítani a fenntartható vízgazdálkodást, valamint a vízhez és közegészségügyhöz való hozzáférést mindenki számára.
7. cél: Biztosítani a megfizethető, megbízható, fenntartható és modern energiát mindenki számára.
8. cél: Előmozdítani a hosszan tartó, átfogó és fenntartható gazdasági növekedést, a teljes és eredményes foglalkoztatást, valamint méltó munkát mindenki számára.
9. cél: Alkalmazkodó infrastruktúrát építeni, előmozdítani az átfogó és fenntartható iparosodást, valamint elősegíteni az innovációt.

¹⁴⁶ Lásd bővebben: *The Millennium Development Goals Report 2015* (2015). New York, United Nations. Elérhető: www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20%28July%201%29.pdf (A letöltés ideje: 2016. 02. 28.)

¹⁴⁷ *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development* (2015). A/RES/70/1 számú ENSZ-közügyűlési határozat, 2015. szeptember 25. Elérhető: www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (A letöltés ideje: 2016. 02. 28.)

- 10. cél:** Csökkenteni az országokon belüli és országok közötti egyenlőtlenségeket.
- 11. cél:** A városokat és emberi településeket befogadóvá, biztonságossá, alkalmazkodóvá és fenntarthatóvá tenni.
- 12. cél:** Biztosítani a fenntartható fogyasztási és termelési szokásokat.
- 13. cél:** Sürgősen cselekedni a klímaváltozás és hatásai leküzdése érdekében.
- 14. cél:** A fenntartható fejlődés érdekében megőrizni és fenntarthatóan használni az óceánokat, tengereket és tengeri erőforrásokat.
- 15. cél:** Védni, visszaállítani és előmozdítani a földi ökoszisztémák fenntartható használatát, fenntarthatóan kezelni az erdőket, leküzdeni az elsivatagosodást, valamint megfékezni és visszafordítani a talaj degradációját és a biodiverzitás csökkenését.
- 16. cél:** A fenntartható fejlődés érdekében előmozdítani a békés és befogadó társadalmakat, biztosítani a mindenki számára elérhető igazságszolgáltatást, és minden szinten hatékony, felelősségre vonható és befogadó intézményeket létrehozni.
- 17. cél:** Megerősíteni a végrehajtás módjait, és feléleszteni a fenntartható fejlődés globális partnerségét.

Forrás: www.unis.unvienna.org/unis/hu/topics/2013/post-15-development-agenda.html
(A letöltés ideje: 2016. 02. 28.)

A legszembetűnőbb változás a környezetvédelmi tárgyú célkitűzések gyarapodása, ami jól jelzi a *Millenniumi Fejlesztési Célokhoz* képest a fókuszpont eltolódását. A 17 cél összesen 169 pontban határozza meg, mely területeken szükségesek a változások ahhoz, hogy a fenntartható fejlődés útjára léphessünk.

A 2000-es és a 2015-ös célok hosszas elemzése nem tárgya a könyvnek, de felsorolásuk nem is cél nélküli, ugyanis a későbbi fejezetekben látható lesz, hogy sok cél tekintetében jelentős közrehatást fejtenek ki a szellemitulajdon-jogok, így ezeken keresztül válik összekapcsolhatóvá a fenntartható fejlődés és a szellemitulajdon-jog.

2.3.3. *Melyek a fejlődő és a fejlett országok?*

A fenntartható fejlődés koncepciójában kulcskérdés a fejlődő és fejlett országok közötti kapcsolat, ennek megértéséhez azonban szükséges ezen államokat egymástól elhatárolni.

Angol szóhasználatul *least developed countries* (a továbbiakban: LDC), azaz legkevésbé fejlett országok jelzővel jelenleg 47 államot jelöl az ENSZ.¹⁴⁸ E kategória létrehozása 1964-ig nyúlik vissza, amikor elkezdett kibontakozni az a törekvés, hogy szükséges lenne a nemzetközi közösség legebevezetőbb és legszegényebb tagjait speciális elbánásban részesíteni, különösképpen azért, hogy az ENSZ második fejlesztési évtizedében minden ország képes legyen a lehető legnagyobb előrelépést megtenni. Az ENSZ Kereskedelmi

¹⁴⁸ Ezek Afganisztán, Angola, Banglades, Benin, Bhután, Burkina Faso, Burundi, Kambodzsa, Közép-Afrikai Köztársaság, Csád, Comore-szigetek, Kongói Demokratikus Köztársaság, Dzsibuti, Eritrea, Etiópia, Gambia, Guinea, Guinea-Bissau, Haiti, Jemen, Kiribati, Laosz, Lesotho, Libéria, Madagaszkár, Malawi, Mali, Mauritánia, Mozambik, Mianmar, Nepál, Nigéria, Ruanda, Sao Tomé és Príncipe, Szenegál, Sierra Leone, Salamon-szigetek, Szomália, Dél-Szudán, Szudán, Kelet-Timor, Togo, Tuvalu, Uganda, Tanzánia, Vanuatu, és Zambia. www.un.org/development/desa/dpad/least-developed-country-category/ldcs-at-a-glance.html
(A letöltés ideje: 2019. 08. 18.)

és Fejlesztési Konferenciájának (UN Conference on Trade and Development, a továbbiakban: UNCTAD) első ülésén elhangzott felvetések hamar elérték céljukat, és különböző felméréseket végeztek a legkevésbé fejlett országok beazonosítására.¹⁴⁹ Ennek eredményeként első alkalommal 25 ország került az LDC listájára, amelyet 1971. november 18-án az ENSZ Közgyűlése el is fogadott.¹⁵⁰

A listát háromévente vizsgálja felül az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa (Economic and Social Council, a továbbiakban: ECOSOC) a Fejlesztéspolitikai Bizottság (Committee for Development Policy, a továbbiakban: CDP) javaslatai alapján. A vizsgálat során a CDP három mutatót vesz figyelembe. Az első az egy főre jutó éves jövedelem, amit a GNI hároméves átlagából számolnak ki. Ez az 1035 USA-dollárt nem haladhatja meg, ahhoz viszont, hogy a listáról egy ország lekerülhessen, az egy főre jutó éves jövedelemnek legalább 1242 dollárnak kell lennie. A második tényező az emberi erőforrás fejlettségi szintje, amelyet egy olyan összetett indexszel (Human Assets Index, a továbbiakban: HAI) mérnek, amely figyelembe veszi az alultápláltságot, a gyermekhalandóságot, az iskolázottsági arányt és a műveltséget. A harmadik kritérium a gazdaság sebezhetősége, amelyet szintén egy összetett indexszel (Economic Vulnerability Index, a továbbiakban: EVI) fejeznek ki. Az EVI olyan körülményeket foglal magában, mint a természeti katasztrófák hatása a mezőgazdaságra és a lakosságra, az export instabilitása, az alacsonyan fekvő területen élő emberek fokozottabb veszélyeztetettsége, a GDP mögöttes gazdasági szerkezete, a népesség összetétele és a világkereskedelemben való bekapcsolódáshoz szükséges földrajzi távolságok, ami különösen a tengerparttal nem rendelkező országok gazdaságában okoz jelentős többletköltségeket. Amennyiben egy állam e fenti három mutató szerint beleesik a meghatározott mérési tartományokba, a lakossága kevesebb mint 75 millió fő (ez egy 1991-ben bevezetett korlátozás), és az érintett ország kormánya ehhez hozzájárul, úgy megszerzi a legkevésbé fejlett ország státuszát. Az utolsó felülvizsgálat 2018-ban történt, s eddig csupán öt országnak sikerült lekerülnie az LDC listájáról: Botswana-nak 1994-ben, a Zöld-foki Köztársaságnak 2007-ben, a Maldív-szigeteknek 2011-ben, Szamoának 2014-ben és Egyenlítői-Guineának 2017-ben. A státusz megszüntetéséhez az ENSZ Közgyűlésének jóváhagyása szükséges, amelyet egy 3 éves türelmi időszak követ annak érdekében, hogy a jogállás megszűnéséből eredő gazdasági és szociális hátrányok elkerülése végett megfelelő stratégiát dolgozhassanak ki az átmenet idejére, és valójában csak ezt követően lép hatályba a Közgyűlés döntése.¹⁵¹

Az LDC mellett, az ENSZ keretein kívül használatosak más kifejezések is, ilyenek a *less-developed countries*, azaz kevésbé fejlett országok, vagy a *less economically developed countries*, azaz a gazdaságilag kevésbé fejlett országok. Az általános szóhasználatban valamennyi kategóriát a fejlődő országok körébe soroljuk, azonban az ENSZ általi LDC

¹⁴⁹ *Handbook on the Least Developed Country Category: Inclusion, Graduation and Special Support Measures* (2008). New York, United Nations Committee for Development Policy and United Nations Department of Economic and Social Affairs. 1–3. Elérhető: www.un.org/development/desa/dpad/least-developed-country-category/ldcs-at-a-glance.html (A letöltés ideje: 2014. 09. 28.)

¹⁵⁰ *Identification of the least developed among the developing countries* (1971). A/RES/2768 (XXVI) számú ENSZ-közgyűlési határozat, 1971. november 18. 4. pont. Elérhető: www.un.org/en/development/desa/policy/cdp/ldc2/gares2768xxvi.pdf (A letöltés ideje: 2014. 09. 28.)

¹⁵¹ *The Least Developed Countries Report 2015. Transforming Rural Economies* (2015). New York, United Nations Conference on Trade and Development. 4. Elérhető: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ldc2015_en.pdf (A letöltés ideje: 2016. 03. 27.)

státusz jelent különleges jogállást. Ugyanakkor a Nemzetközi Valutaalap (International Monetary Fund, a továbbiakban: IMF) és a Világbank is rendelkezik saját osztályozási rendszerrel. Ez merőben más képet mutat, mint az ENSZ-féle klasszifikáció, itt ugyanis a világ országainak többsége a fejlődő országok közé tartozik, beleértve olyan európai uniós tagállamokat is, mint Magyarország, Lengyelország vagy Románia.¹⁵²

A fejlett országok meghatározására az ENSZ nem alkalmaz kifejezett skálát, leginkább szokásjogi alapon sorolnak egy-egy országot a fejlettek közé, a köztes tartományba eső államokat – például a kelet-európai országokat vagy a FÁK-tagállamokat – pedig nem sorolják be egyik kategóriába sem. Az IMF jelenleg 37 országot jelöl az úgynevezett *advanced economies*, azaz fejlett gazdaságú ország kifejezéssel, többek között az USA-t és az eurózóna tagjait.¹⁵³

2.4. A fenntartható fejlődés szerkezeti elemeinek kritikai vizsgálata

2.4.1. Szükségletek és igények

A Brundtland-bizottság által elfogadott – és fentebb idézett – angol nyelvű definícióban szereplő *needs* kifejezést a magyar nyelvben a szükséglet és az igény szóval is le lehet fordítani. A két szó között jelentős tartalmi különbség adódhat, ezért indokoltnak tűnik azt megvizsgálni, hogy a magyar irodalomban miért a szükséglet kifejezés használandó. Mahatma Gandhi frappáns idézetéből kiindulva, miszerint „a világ erőforrásai elegendők ahhoz, hogy kielégítsék mindenki szükségleteit, de nem elegendők ahhoz, hogy kielégítsék mindenki mohóságát”,¹⁵⁴ a szükséglet és az igény között elsősorban kvantitatív különbséget kell tennünk. A szükséglet azon erőforrások objektív mennyiségét jelöli, amelyek egy bizonyos szint eléréséhez és annak fenntartásához szükségesek. Ezzel szemben az igény egy szubjektív kategória, amely – ha a létfenntartási ösztön megfelelően működik – legalább a szükségletek szintjét eléri, de jellemzően ennél nagyobb erőforrás-mennyiséget feltételez. Az igény szubjektív volta miatt magában foglalja a mohóságot, a kapzsiságot, a céltalan felhalmozást, a luxus hajhászását és a pazarlást is. Az emberek és az emberiség igénye messze meghaladja a szükségleteket. A fenntartható fejlődés fogalmából azonban arra nem kapunk választ, hogy az objektív szükségletek milyen mércéhez mérendők.

Úgy vélem, nyilvánvaló az eltérés a létfenntartáshoz szükséges erőforrások, az emberhez méltó feltételek megteremtéséhez szükséges erőforrások, az euroatlanti demokráciákban kialakult (és még ezen belül is rendkívül változatos) életszínvonalhoz szükséges erőforrások vagy éppen a legfejlettebb szociális ellátórendszerrel rendelkező jóléti államokban biztosított életszínvonalhoz szükséges erőforrások között. A legobjektívabb kategória a létfenntartáshoz kapcsolódó alapszükségletek köre, hiszen – figyelembe nem véve az egyedi tulajdonságokból fakadó különbségeket – általánosítva nagy pontossággal meghatározható, hogy egy ember életben maradásához mennyi élelemre, az időjárási viszonyok ellen milyen lakásra,

¹⁵² *World Economic Outlook. Uneven Growth. Short- and Long-Term Factors* (2015). Washington, D. C., International Monetary Fund. 147. Elérhető: www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/pdf/text.pdf (A letöltés ideje: 2016. 03. 27.)

¹⁵³ *World Economic Outlook. Uneven Growth. Short- and Long-Term Factors* 2015, 152.

¹⁵⁴ SCHUMACHER 1991, 32.

ruházatra, a komoly egészségügyi kockázatok leküzdésére milyen gyógyszerre lehet szüksége. Viszont az ezen felüli, életminőséghez kapcsolódó szükségletek relativizálódnak, hiszen azok a társadalmi, gazdasági és szociális fejlődés keretében – és az abban kialakult hagyományok és elvárások alapján – értékelhetők. Ezeket a szükségleteket az egyén társadalmi szocializációja határozza meg. Anélkül, hogy a gandhi-i mohóság és kapzsiság párosulna hozzá, és igénynek tekintenénk, egy jóléti államban született és abban a szociokulturális közegben nevelkedett ember számára a jogosan elvárható – az állam, illetve a gazdasági szereplők által plántált és kialakított – szükségletek mértéke messze meghaladhatja egy elmaradott ország emberének legmerészebb igényeit is. Ezek a szükségletek egész egyszerűen más környezetben fogannak meg. Sok esetben társul ehhez az a fogyasztói társadalmakban megfigyelhető mechanizmus, amely nem a szükségletkielégítést helyezi előtérbe, hanem a hamis szükségletek kialakítását, hogy ezzel újabb és újabb piacokat hozzanak létre. Ezek az álszükségletek azonban már a tágabb kört felölelő – és nem feltétlenül igazolható – igények körébe tartoznak.

Érdemes megemlíteni az emberi szükségletek hierarchiájának elméletét, amit Abraham Maslow 1943-ban írt le először, majd 1954-ben bontotta ki teljes egészében. E szerint a felnőtt és egészséges emberek különféle típusú szükségletei piramisszerűen, egymásra épülően rendeződnek el, és a magasabban lévő szükségletek csak akkor kezdik el motiválni az egyént – akár tudatosan, akár tudattalanul –, ha az alacsonyabban lévőket – relatíve – kielégítette. A szükségletek legalsó szintjén a fiziológiai szükségletek állnak. Ezek olyan elemeket foglalnak magukban, mint a homeosztázis fenntartása, a levegő-, élelem-, víz- és alvásigény vagy a nemi vágyak kielégítése. Ha ezek a szükségletek biztosítottak, az ember biztonsáigénye megnövekszik. Biztonságban szeretné tudni saját magát, az egészségét, a munkáját, a családját, a vagyonát. Eggyel magasabb szinten helyezkednek el az érzelmi szükségletek a kölcsönös barátság, a családi kapcsolatok és a szerelem iránt. Ezt követik a megbecsültséggel kapcsolatos szükségletek, amelyek magukban hordozzák az önbecsülést, a siker utáni vágyat, az önbizalmat és a mások általi tiszteletet. A piramis csúcsán az önmegvalósítást és a kibontakozást elősegítő szükségletek találhatók, így elsősorban a kreativitás sorolható ide. Maslow ezt a szintet azzal jellemzi, hogy minden embernek szabadjára kell engednie a benne rejlő tehetséget.¹⁵⁵

A szükségletek körének meghatározására tesz kísérletet a speciálisan emberi alapszükséglet elmélete (a továbbiakban: SEASz). Ennek értelemben a SEASz olyan tevékenységben elégülhet ki, amelynek alapvető jellemzője a termelés vagy a termelésre jellemző struktúra. Ez persze nem azt jelenti, hogy a szükséglet csak akkor elégül ki, ha az ember termelőmunkát végez, hanem olyan jelenségekkel összefüggésben is, mint a szépség, a vallás, a cinikus értéktagadás, a vandalizmus vagy a modern szerelem, megfigyelhető az a jellegzetes tevékenység és tárgykezelés, amelynek szerkezete a termelőmunkáéval izomorf.¹⁵⁶ Az elmélet lehetővé teszi, hogy a túlzott szükségletkielégítés szenvedélybetegséggé változhasson. Az egyik legjobb bizonyíték arra, hogy a termelőmunka szükségletet elégít ki, az annak – az elmélet megszületését bő egy évtizeddel követően tanulmányozni kezdett – jelenségnek a felismerése, amit munkamániának (*workoholism*) neveznek a pszichológiában,

¹⁵⁵ MASLOW, Abraham H. (1943): A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, Vol. 50, No. 4. 370–396. Elérhető: <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm> (A letöltés ideje: 2014. 10. 10.)

¹⁵⁶ GARAI László (2009): A specifikusan emberi alapszükséglet. *Magyar Tudomány*, 170. évf. 9. sz. Elérhető: www.matud.iif.hu/2009/09sze/16.htm (A letöltés ideje: 2014. 09. 17.)

és szenvedélybetegségként tartják számon. A SEASz hipotézise bizonyos tekintetben megfelel Marx gazdaságfilozófiai elméletének, mert „azt a termelőmunkát, amelynek empirikusan adott szerkezete nem felel meg a termelőmunka fent megállapított antropológiai szerkezetének, úgy tartja számon, mint az ember gazdaság-filozófiai lényegétől elidegenedett munkát”.¹⁵⁷ E pszichológiai megfontolásból kiindulva indokoltnak tekinthető a *Közös jövőnk* azon megközelítése, miszerint a fizikai életben maradáshoz szükséges tényezők mellett a munkalehetőséget is az alapszükségletek körébe vonja.

A *Közös jövőnk* a szükségletek értelmezésekor tekintettel volt arra, hogy az esszenciális szükségletek – úgymint ételmezés, ruházkodás, lakóhely, munkalehetőség – a fejlődő országok nagy részében kielégítetlenek, de ezeket az alapvető szükségleteket meghaladóan is elismeri az emberek legitím törekvéseit a magasabb életminőség elérése érdekében. Mindenki számára biztosítani kell tehát a szükségletek legelemibb szintjét, amely a létfenntartást lehetővé teszi, ezen felül pedig ki kell szélesíteni annak lehetőségét, hogy mindenki képes legyen magának jobb életet teremteni. Ez utóbbi, magasabb életszínvonalat jelentő szükségletek azonban csak akkor felelnek meg a fenntartható fejlődésnek, ha ezekhez mindenütt hosszú távon is fenntartható fogyasztási szokások társulnak.¹⁵⁸ Max Weber volt az első, aki leírta, hogy a fogyasztási minták és az életstílus nagymértékben meghatározza az egyén társadalmi hierarchiában betöltött helyzetét, ezért sok esetben az úgynevezett presztízs-fogyasztás elégti ki az emberi igényeket.¹⁵⁹ Ez a Maslow-féle szükségletpiramisban ugyan összekapcsolhatónak tűnik a társadalmi megbecsültség iránti igénnyel, ha azt feltételeznénk, hogy az ember által birtokolt anyagi javak határozzák meg a társadalmi elismertségét, azonban a fenntartható fejlődés fogalmi keretei közé aligha illeszthetők be, így ezek sokkal inkább a szükségleteket meghaladó igényekként generálják a fenntarthatatlan fogyasztási szokásokat. Külön érdekesség, hogy a világ valamennyi fő vallása elítéli a túlzott fogyasztást és a javak végtelen halmozását, és helyette a mértékletességre nevelnek.¹⁶⁰ A Föld

¹⁵⁷ GARAI 2009; MARX, Karl (1977): *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. Budapest, Kossuth. 40. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/04500/04532/04532.pdf> (A letöltés ideje: 2014. 09. 17). „Először is abban, hogy a munka a munkás számára *külsőleges*, azaz nem tartozik lényegéhez, hogy tehát munkájában nem igienli, hanem tagadja, nem jól, hanem boldogtalannak érzi magát, nem fejt ki szabad fizikai és szellemi energiát, hanem fizikumát sanyargatja és szellemét tönkreteszi. Ezért a munkás csak a munkán kívül érzi magát magánál levőnek, a munkában pedig magán kívül levőnek. Otthon akkor van, amikor nem dolgozik, és amikor dolgozik, akkor nincs otthon. Munkája ennél fogva nem önkéntes, hanem kényszerű, *kényszermunka*. Ezért nem szükséglet kielégítése, hanem csak eszköz a rajta kívül levő szükségletek kielégítésére. A munka idegensége tisztán előtűnik abban, hogy mihelyt nem exisztál fizikai vagy egyéb kényszer, úgy menekülnek előle, mint a dögvész elől. A külsőleges munka, az a munka, amelyben az ember külsővé-idegenné válik, az önfeláldozás, a sanyargatás munkája.”

¹⁵⁸ *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future* é. n., 42.

¹⁵⁹ NÁRAY-SZABÓ 2006, 92–93.

¹⁶⁰ A hinduizmus szerint „mindened megvan, ha megvan az elégedettség aranyajándéka”. Az iszlám vallásban így fejezik ki a mértékletességet: „Nehéz a gazdagságot cipelő embernek a boldogsághoz vezető meredek ösvényen felmászni.” A tao azt vallja, hogy a tudás a legnagyobb gazdagság, a konfucianizmusban a többlet és a hiány egyaránt káros, azaz a köztes mértékletesség az arany középút. A buddhizmus szerint „a gazdagság utáni vágyakozásban a buta ember éppúgy tönkreteszi önmagát, mintha a saját ellensége volna”. A keresztény vallásban rengeteg tanítást találhatunk a kapzsiságról és a mohóságról. Lukács evangéliumában (12,15) ezt olvashatjuk: „Megláttátok, hogy eltávoztassátok a telhetetlenséget, mert nem a vagyonnal való bővülködésben van az embernek az ő élete.” *Human Development Report 1998* (1998). New York, Oxford University Press. 40. Elérhető: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/259/hdr_1998_en_complete_nostats.pdf (A letöltés ideje: 2014. 10. 10.)

lakosainak körülbelül 33%-a keresztény, 23%-a muszlim, 14%-a hindu és 7%-a buddhista, és pusztán 10–12% azoknak az aránya, akik nem gyakorolnak semmilyen vallást, vagy ateisták.¹⁶¹ Ennek ellenére a túlfogyasztás mégis akut problémát jelent napjainkban, amiből az következik, hogy az emberek nagy része nem él tételes vallásának megfelelő életet, vagy csak figyelmen kívül hagyja a mértékletességre vonatkozó tanításokat.

2.4.2. Az ember és a környezet viszonya: antropocentrikus és fizikocentrikus megközelítések

Az egyes modellek elhatárolása: A fenntartható fejlődés fogalmából látható (és a fentiekben leírtak szerint a fejlődés jogi értelmezéséből is), hogy az elsődlegesen az emberiség köré szerveződik. Az antropocentrikus megközelítés miatt sok kritika érte a Brundtland-bizottságot. A *Közös jövőnk* ugyanis olyan emberközpontú, antropocentrikus világrendszert vázolt fel, amely a generációk közötti egyenlőség elérését célozza. Ez a felfogás – ugyan nem szükségképpen, de – szöges ellentétben áll az úgynevezett ököcentrikus vagy fizikocentrikus világképpel, amelyek a környezet, az élővilág és a természet megóvását helyezik előtérbe. Ez a fajta humanizmus és naturalizmus azonban csak akkor kerül konfliktusba egymással, amikor a rendelkezésre álló erőforrások nem elegendők arra, hogy mind a humanista, mind a naturalista igények kielégíthetők legyenek. Ilyenkor az egyensúlyteremtési lehetőség az emberiség kezében van, hiszen az képes eldönteni, hogy saját kényelméből, saját egzisztenciájából mennyit hajlandó feláldozni annak érdekében, hogy az őt körülölelő világot megóvja.¹⁶² A pillanatnyi emberi érdekek pedig sok esetben felülírják a természeti környezet kívánalmait.

A kétfajta megközelítést szokták gyenge, illetve erős fenntarthatósággként is aposztrofálni (*weak–strong sustainability*), előbbi alapvetően az 1992-es riói világkonferenciához kapcsolják, noha az előzőekben kifejtettek alapján a Brundtland-bizottság fogalma is erre épített, míg utóbbit a *Föld chartához* (*Earth Charter*) társítja a szakirodalom. Az antropocentrikus megközelítést elsősorban az államok és a gazdasági szereplők preferálják, míg az ököcentrikus világképet a civil társadalom, a nemzetközi civil szervezetek (Non-governmental Organization, a továbbiakban: NGO) és az őslakos népek képviselik.¹⁶³ Egyes álláspontok ezt a fajta felosztást túlzottan leegyszerűsítőnek tartják, és a fenntartható fejlődés három pillére, a környezetvédelem, a gazdaság és a szociális szféra által kreált, egymással konkuráló szükségletek kielégítésének integrációjában látják a fenntartható fejlődés lényegét. Az érdekek mentén három modell különíthető el. Az első a gazdasági növekedést központba helyező, és elsősorban a gazdasági érdekeket érvényesítő modell. A második az ökológiai integritást központba helyező modell, amely a környezetvédelmi értékek mentén szerveződik. A harmadik pedig az emberi szükségleteket kiemelő szociális modell. Fontos azonban leszögezni, hogy a fenntartható fejlődés bármely modellje érvényesüljön is, az nem jelenti a többi modell által védett értékek tagadását, csupán azt, hogy a központi eszme elsődlegessége

¹⁶¹ *The world factbook* é. n.

¹⁶² KERÉKES Sándor (2006): A fenntarthatóság közgazdasági értelmezése. In BULLA Miklós – TAMÁS Pál szerk.: *Fenntartható fejlődés Magyarországon. Jövőképek és forgatókönyvek*. Budapest, Új Mandátum. 202. Elérhető: http://szociologia.tk.mta.hu/uploads/files/archive/5_fenntarthato_fejlodes.pdf (A letöltés ideje: 2014. 08. 15.)

¹⁶³ BOSSELMANN, Klaus (2002): Rio+10: Any Closer to Sustainable Development? *New Zealand Journal of Environmental Law*, Vol. 6. 303.

kihathat a másik két értékrendszer szimultán érvényesülésére. Ebben a kontextusban a gazdasági növekedést és az emberi szükségleteket középpontba állító modelleket tekinthetjük antropocentrikusnak, míg a környezetvédelmi modellt ököcentrikusnak.¹⁶⁴

Az antropocentrikus megközelítés széles körű elterjesztéséért az 1992. évi Riói Nyilatkozat a felelős. A Riói Nyilatkozat ugyan sok helyen kiemeli a környezet és a természet fontosságát, és elismeri, hogy a Föld átfogó és sokszorosán összefüggő rendszert alkot, mégis az antropocentrikus megközelítést teszi magáévá akkor, amikor az 1. elvben úgy szól, hogy „a fenntartható fejlődés érdekeinek középpontjában az emberek állnak. Ők jogosultak – a természettel összhangban – egészséges és termékeny életre”. A 3. elv utal vissza a *Közös jövőnk* által definiált fogalomra, amikor a fejlődéshez való jog érvényesítésének feltételül tűzi, hogy mind a ma élő, mind pedig a jövő nemzedékek fejlődési és környezeti szükségleteinek kielégítését biztosítani kell.

A Riói Nyilatkozat megközelítése egyértelműen tükrözi az 1987-es definíció emberi szükségletet központba helyező antropocentrikus modelljét, de azt már nem tükrözi kellőképpen, hogy a fenntartható fejlődés keretén belül az ember szükségletei csakis az ökológiai határokon belül elégíthetők ki.¹⁶⁵ Az emberközpontú fenntartható fejlődés kapcsán problémát jelent a jövő nemzedékeinek definiálása. Vajon kik tartoznak a ma, és kik a jövő generációihoz? El lehet-e ilyen élesen választani egymástól a generációkat? E fogalmi bizonytalanság nehezíti az antropocentrikus megközelítés alkalmazhatóságát.

Az antropocentrikus felfogás vallási alapjai: Az ember és a természet viszonya kapcsán érdemes egy pillantást vetni a *Genézisre*, és a bibliai teremtéstörténetet alapul venni, ahol a következőt olvashatjuk:

„És monda Isten: Teremtsünk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra; és uralkodjék a tenger halain, az ég madarain, a barmokon, mind az egész földön, és a földön csúszó-mászó mindenféle állatokon. Teremté tehát az Isten az embert az ő képére, Isten képére teremté őt: férfivá és asszonnyá teremté őket. És megáldá Isten őket, és monda nékik Isten: Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet és hajtátok birodalmatok alá; és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain, és a földön csúszó-mászó mindenféle állatokon.”¹⁶⁶

Már a Biblia is magasabb rendű létformaként tekintett az emberiségre, és a növények és állatok feletti uralkodásra hivatottnak vélte azt, ezáltal az ember természettel szembeni kitüntetett szerepe már évezredes vallási megalapozottságú. Nem szabad azonban félreértelmezni a *Szentírás* szavait, ugyanis az ember nem lehet önkényes használója a természetnek. Isten a maga képére és hasonlatosságára teremtette az embert, ennél fogva az emberiség kötelezettsége, hogy megőrizze és fejlessze mindazt, amit Isten megalkotott és megáldott. Az isteni gondviselésnek kellene tükröződnie az ember és környezete viszonyában is,

¹⁶⁴ TLADI, Dire (2004): International Monetary Fund Conditionality, Debt and Poverty: Toward a Strong ‘Anthropocentric’ Model of Sustainability. *South African Mercantile Law Journal*, Vol. 16, No. 1. 33–34.

¹⁶⁵ BOSSELMANN, Klaus (2008): *The Principle of Sustainability: Transforming Law and Governance*. Hampshire–Burlington, Ashgate. 30.

¹⁶⁶ 1. Móz. Gen. 1. 26–28.

a teremtéstörténet fenti sorait azonban sokszor tévesen interpretálják, és felhasználják a természetet kizsákmányoló hatalomgyakorlás vallási legitimálására.

A katolikus egyház érdekkiegyenlítő értelmezését jól tükrözi az Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa, amely szerint ugyan a természet nem lehet a manipuláció és a felhasználás pusztja tárgya, de nem is lehet abszolút és az ember méltósága feletti, valamint nem lehet a természetet vagy a Földet isteníteni.¹⁶⁷

A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia *Felelősségünk a teremtett világért* című körlevele részletesen elemzi és szembeállítja egymással az antropocentrikus és ököcentrikus felfogást. Az emberközpontúság tézise, hogy a természeti környezet megóvásának alapja nem annak önértéke, hanem annak hasznossága az ember számára. Ennélfogva ugyan van értéke a természetnek, de nem az erkölcsi alapon elismert önérték, hanem az embert szolgáló „eszközértéket”. Az emberközpontú nyugati gondolkodásban – az ókortól fogva – az elméleteket elkülöníthetjük úgynevezett erős és gyenge antropocentrizmusra.¹⁶⁸

Az erős vagy másképpen radikális antropocentrikus felfogásról a püspöki konferencia elítélően nyilatkozik, mert nézetük szerint az végletekig utilitarista megközelítés. Ez az irányzat a társadalmak fejlődését pusztán mennyiségi, gazdasági fejlődésként értelmezi, és képviselőik rendkívül önközpontú és rövidlátó módon csak a technikai és információs fejlődéstől várják a társadalmi problémák megoldását. Az erős antropocentrizmus sajátos önellentmondása, hogy önpusztító jelenség, mert feltett célja az emberi jólét maximalizálása, ám e cél érdekében az emberi létezés alapját jelentő természetet pusztítja egyre jobban és jobban, ami a legkritikusabb környezetvédelmi problémákban (biodiverzitás csökkenése, klímaváltozás, szennyezés) nyilvánul meg. Ezzel szemben a mérsékelt antropocentrizmusként tételezett relatív vagy gyenge emberközpontú felfogás a hosszú távon is fenntartható emberi jólétet tűzi ki céljául, amihez az a racionális meglátás társul, hogy ehhez a környezet megóvására is szükség van. A természet itt sem önérték, de védelme az emberiség érdekeit szolgálja. Azok a mérsékelt antropocentrikus elméletek, amelyek a természet megőrzését jobban hangsúlyozzák, tekintettel vannak a jövő generációinak érdekeire, és belátják, hogy a növekedésnek természeti korlátai vannak. A fenti antropocentrikus modellek hiányossága, hogy nem teremtenek erkölcsi kapcsolatot az ember és a környezet között, a természet egyedüli mércéje az ember számára való hasznossága.¹⁶⁹

A nem antropocentrikus elméletek: A nem antropocentrikus elméletek és filozófiai irányzatok meglehetősen heterogén rendszert alkotnak, több szempont alapján is csoportosíthatók. Mindegyikben közös, hogy nem tekintik az emberi fajt a többihez képest feljebbvalónak, és ezáltal tagadják a természeti rendszerben elfoglalt kitüntetett helyét. Egyes ököcentrikus elméletek – szemben az emberközpontú tézisekkel – a természet önértékét hangsúlyozzák, míg mások pszichológiai-kozmológiai valóságként fogják fel a környezetet, amit – a lejjebb ismertetett – mélyökológiaként vagy transzperszonális ökológiaként definiálnak.¹⁷⁰

¹⁶⁷ LÁNG 2009, 54.

¹⁶⁸ *Felelősségünk a teremtett világért. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a teremtett világ védelméről* (2008). 31. pont. Elérhető: <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=209#T29> (A letöltés ideje: 2014. 10. 05.)

¹⁶⁹ *Felelősségünk a teremtett világért. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a teremtett világ védelméről* 2008, 31–36. pont.

¹⁷⁰ *Felelősségünk a teremtett világért. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a teremtett világ védelméről* 2008, 37. pont.

A nem antropocentrikus elméletek osztályozhatók akként is, hogy azok a teljes környezeti rendszert, az élő és élettelen alkotórészeit egyaránt védeni kívánják-e, vagy pedig csak az élőlények esetében ismerik el az önértéket. Az előbbi megközelítést nevezhetjük ököcentrizmusnak, míg az utóbbit biocentrizmusnak. A biocentrizmus köréből pedig kiemelendő a szenziocentrizmus, amely a fájdalomérző képesség alapján ismeri el az élőlények etikai értékét, és ezzel tulajdonképpen az intézményesített állatvédelem filozófiai alapjait teremti meg.¹⁷¹

A biocentrikus felfogás négy alapvető téziséből indul ki. Egyrészt az embert a földi közösség tagjának tekinti, másrészt elismeri, hogy minden faj integráns részét képezi egy kölcsönös egymásrautaltságon alapuló rendszernek,¹⁷² harmadrészt vallja, hogy minden organizmus az élet központjában áll, és saját jólétükre törekednek, végül pedig nem tekinti az embert születésénél fogva felsőbbrendűnek a többi létformához képest.¹⁷³ Kiváltképpen ez utóbbi teszi elfogadhatatlanná a biocentrikus elméleteket az antropocentrikus filozófia hívói számára. Az alapján, hogy mire helyezik a fő hangsúlyt, magának a biocentrizmusnak is többféle irányzata különíthető el, például a teleologikus, deontologikus vagy utilitarista nézőpont. Ezáltal a természet védelme mint erkölcsi kötelesség megalapozhatóvá válik pusztán a természet önértékéből, a természet és az ember harmóniájának megteremtéséből vagy az élőlények jólétének hangsúlyozásából.¹⁷⁴ Ez utóbbi törekvés elvezet a morális talajon álló állat- és növényjogi mozgalmakhoz, amelyek szerint a természetet önmagában is megilletethetnékvázi „alanyi jogok”. Az elképzelés talán abszurdnak hat, de kezdetben hasonlóan abszurd ötlet volt a rabszolgák vagy a nők jogainak elismerése is, azonban a morális és jogi fejlődés megteremtette ezek erkölcsi alapjait.¹⁷⁵

A természet önértékét igazolni kívánó ököcentrikus gondolkodók három olyan kritériumot emelnek ki, amelyek legitimálják a természet önmagában vett értékességét, és meghaladják a pusztá eszközértéket. E kritériumok a fájdalomérző képesség, az életjelenségek összessége és az önreprodukciós képesség. A fájdalomérző képesség mint kizárólagos erkölcsi szempont nem elegendő, hiszen azzal a környezetnek nemcsak az élettelen összetevőit zárja ki a védendő értékek köréből, hanem a magzatot vagy a kómában lévő betegeket is, így aztán e kritérium még az emberi élet védelmét sem képes annak minden szakaszában megalapozni. Az életjelenségek vizsgálata individualizál, az élőlényeket mint egyedeket veszi figyelembe, és ezáltal a biocentrikus irányzatok egyenlő mértékben próbálják védeni az egyébként rendkívül eltérő életformákat. Ezen az egyediesítő megközelítésen enyhít az önreprodukciós képesség figyelembevétele, amivel az egyes egyedek tágabb kontextusba

¹⁷¹ *Felelősségünk a teremtett világért. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a teremtett világ védelméről* 2008, 38. pont; DERNBACH, John C. (2004): Citizen Suits and Sustainability. *Widener Law Review*, Vol. 10, No. 2. 519.

¹⁷² Egyes szerzők azonban különbséget tesznek még az alapján is, hogy valamilyen összetett rendszerről van-e szó, például egy egész fajról vagy valamilyen közösségről, vagy pedig egy individuális egyedről, és e szerint más-más belső önértéket tételeznek. EICHNER, Thomas – PETHIG, Rüdiger (2004): Efficient Nonanthropocentric Nature Protection. *CESifo Working Paper*, No. 1262. 3. Elérhető: <http://ssrn.com/abstract=597782> (A letöltés ideje: 2014. 10. 05.)

¹⁷³ BARRETT, Christopher B. – GRIZZLE, Ray (1999): A Holistic Approach to Sustainability Based on Pluralistic Stewardship. *Environmental Ethics*, Vol. 21, No. 1. 31.

¹⁷⁴ KEITSCH, Martina Maria (2011): Etyka w ekologii przemysłowej. *Ethics in Industrial Ecology. Problemy Ekorozwoju – Problems of Sustainable Development*, Vol. 6, No. 2. 24–25.

¹⁷⁵ SCHOLTZ, Werner (2005): The Anthropocentric Approach to Sustainable Development in the National Environmental Management Act and the Constitution of South Africa. *Journal of South African Law*, No. 1. 70.

helyezhetők, és fajként¹⁷⁶ válik igazolhatóvá az önértékük.¹⁷⁷ A tágabb környezetre kiterjesztett etikai megfontolások teszik lehetővé, hogy a teljes ökoszisztéma védelmet élvezhessen, ne csak az élővilág. Amikor pedig a hangsúly már teljes egészében a létezés teljességére tevődik át, és nem csak az egyedi létezőket veszi figyelembe, olyan panteista hagyományokra épülő pszicho-kozmológiai megközelítésekről beszélünk, mint például a mélyökológia elmélete, amely a természeti környezetet mindannyiunk belső részeként értelmezi, alapot teremtvé ezáltal egy olyan holisztikus természetfelfogásnak, amelyben az egyén feloldódik a környezeti totalitásban. Ezért nevezik ezt az elméletet transzpersionális ökológiának is.¹⁷⁸

Az ökológiai etikának tehát számos irányzata különíthető el, így az erős és a gyenge antropocentrizmus, az ökocentrizmus, a biocentrizmus, a szeniocentrizmus vagy a transzpersionális ökológia mind-mind lehetséges alternatívát jelentenek a fenntartható fejlődés értelmezésében. Mindegyik elméletnek megvannak a maga erősségei és hiányosságai, teljes egészében azonban egyik sem képes feloldani azt az etikai nehézséget, hogy pusztán erkölcsi alapon hogyan óvjuk meg környezetünket, és védjük meg minden létezőt, tekintet nélkül a közöttük meglévő különbségekre, egyúttal pedig ismerjük el az emberiség sajátosan kiemelt szerepét és a környezethez való viszonyát. Jelenleg a gyenge antropocentrikus felfogás képes a leghatékonyabban megteremteni az egyensúlyt az emberiség és az ökoszisztéma többi összetevője között, és a Riói Nyilatkozat megfogalmazása is ezt tükrözi. Az embert helyezi a fenntartható fejlődés középpontjába, de elutasítja az erős antropocentrizmus haszonelvű természetfilozófiáját, és az emberi fejlődést a természet igényeivel összhangban tartja megvalósíthatónak. Tekintetbe veszi ugyanis, hogy az emberiség elválaszthatatlan részét képezi a természetnek, és szoros egymásrataltságra él annak egyéb alkotórészeivel. Ha a természet pusztulása miatt az addig fennálló egyensúly megbomlik, az az emberiség számára is ugyanúgy végzetes lehet. Ha pedig számításba vesszük a későbbi generációk érdekeit is, az még tovább fokozza a természet megóvásának szükségességét, ugyanis a jövőbeli lehetőségek szűkülhetnek azáltal, ha a jelenben egy kevésbé hasznosnak tűnő létformát vagy természeti kincset veszni hagyunk. Így tehát az emberiségnek mindenkor feladata ezek megőrzése és megóvása.¹⁷⁹

Hasonló megközelítés érvényesült 2002-ben Johannesburgban, ahol kevés újdonság született a 10 évvel korábbi Riói Nyilatkozat eredményeihez képest, ugyanakkor a fenntartható fejlődés mint társadalmi cél jelentősen felértékelődött.¹⁸⁰ A 2015-ös fejlesztési célok is hasonló szellemben születtek, és emberközpontú fejlődést vizionálnak, amit a bevezető 2. pontja kifejezetten is rögzít. Ugyan sok utalás irányul a bolygó mint teljes ökológiai rendszer védelmére, azonban elsődlegesen abból a megközelítésből, hogy alkalmas legyen az emberiség jelenkori és jövőbeni szükségleteinek kielégítésére, azaz képes legyen a *Közös jövőnk* által definiált fenntartható fejlődést szolgálni.

¹⁷⁶ Ugyanakkor evolucionista szempontból fajokról nem beszélhetünk, csakis egymástól kisebb-nagyobb mértékben különböző egyedekről. Vö. 2.2.2. fejezet.

¹⁷⁷ *Felelősségünk a teremtett világért. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a teremtett világ védelméről* 2008, 40–41. pont.

¹⁷⁸ *Felelősségünk a teremtett világért* (2008). 44. pont.

¹⁷⁹ VERSCHUREN, Jonathan (2006): Sustainable Development and the Nature of Environmental Legal Principles. *Potchefstroom Electronic Law Journal*, Vol. 9, No. 1. 246–247.

¹⁸⁰ LÁNG István (2003): *A fenntartható fejlődés Johannesburg után*. Budapest, Agroinform Kiadóház. 52.

2.4.3. A fenntartható fejlődés és a gazdasági növekedés kapcsolata

A gazdaság helye a fenntartható fejlődésben: A politikai retorika szintjén a fenntartható fejlődés legszorosabban a gazdasági fejlődéssel és a gazdasági növekedéssel párosul, noha egyre jelentősebb a gazdasági növekedést ellenzők vagy legalábbis az azt nem elsődleges attribútumnak tekintők köre. A gazdaságközpontú fejlődés eszméjét globális szinten a legnagyobb gazdasági és kereskedelmi rezsim, a Kereskedelmi Világszervezet (World Trade Organization, a továbbiakban: WTO) normarendje tükrözi.

A *Közös jövőnk* gazdaságfilozófiája már az 1947-es Általános Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezmény (General Agreement on Tariffs and Trade, a továbbiakban: GATT) és az 1994-ben létrejött WTO normarendszerében is megtestesült. Ezek alapelvei, úgymint a nemzeti elbánás, a legnagyobb kedvezmény elve, a tisztességes vitarendezési eljárás, a nyitott tárgyalások és konszenzusos döntéshozatal melletti kötelezettségvállalások mind a fenntarthatóság kereskedelmi szempontú derivatívái.¹⁸¹

A WTO-t létrehozó, 1994-ben kelt Marrakeshi Egyezmény megalkotásakor jelentős hatást gyakorolt az államokra az 1992-es riói UNCED, amelyen a részt vevő államok felismerték a szabad, multilaterális kereskedelmi rendszer fenntartható fejlődésre gyakorolt jótékony hatásait.¹⁸² A Riói Nyilatkozat 12. alapelve szerint egy nyitott, egyenlőségen alapuló és megkülönböztetésmentes, sokoldalú kereskedelmi rendszernek kulcsszerepe van abban, hogy nemzeti és nemzetközi szinten is elősegítse a természeti erőforrások hatékony felhasználását, a környezeti értékek megóvását és a fenntartható fejlődés biztosítását.

A WTO-egyezmény elfogadásakor a részes tagállamok – a riói eredményekre támaszkodva – arra a felismerésre jutottak, hogy a kereskedelem a fenntartható fejlődés komoly szövetségese azáltal, hogy elősegíti a gazdasági növekedést és a szegénység felszámolását. A kereskedelem liberalizációja és az államok megkülönböztetésének tilalma hosszú távon a természeti erőforrások hatékony elosztásához és felhasználásához vezet, ami pozitív hatással van a környezetre. Ez legvilágosabban a WTO-egyezmény preambulumból olvasható ki, amely a következőképpen szól:

„[...] elismerve, hogy kereskedelmi és gazdasági törekvéseik terén kapcsolataikat az életszínvonal emelése, a teljes foglalkoztatottság és a reáljövedelem és valós kereslet nagy és kitartóan növekvő volumenének biztosítása, az áruk és szolgáltatások előállításának és kereskedelmének növelése érdekében kell alakítaniuk, miközben lehetővé teszik a világ erőforrásainak optimális használatát összhangban a fenntartható fejlődés céljával, kívánva mind a környezet védelmét és megóvását, mind

¹⁸¹ HILL, K. G. Anthony (2001): Sustainable Development – An Ethical Construct in Search of a Multilateral Expression. *Bridges Between Trade and Sustainable Development*, Vol. 5, No. 8. 13. Elérhető: www.ictsd.org/downloads/bridges/bridges5-8.pdf (A letöltés ideje: 2015. 01. 21.)

¹⁸² Ugyanakkor ez egy kétirányú kölcsönhatás volt, mert a GATT is hatott a riói konferenciára. 1971-ben állították fel a GATT-on belül a Group on Environmental Measures and International Trade-et (a továbbiakban: EMIT), amely 20 éven keresztül lényegében nem működött, ugyanis csak 1991-ben hívták össze először az Európai Szabadkereskedelmi Társulást (European Free Trade Association, a továbbiakban: EFTA) kezdeményezésére. Az EFTA képviselői úgy vélték, hogy a riói konferenciához a GATT jelentős mértékben hozzá tudna járulni, amit szakmai szinten az EMIT képes megvalósítani. Így a fejlődő országokból érkező EMIT-szakértők jelentős hatást gyakoroltak a riói dokumentumok előkészítésében és megszövegezésében. *Early years: emerging environment debate in GATT/WTO* (é. n.). Forrás: www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/hist1_e.htm (A letöltés ideje: 2013. 12. 28.)

az ezt szolgáló eszközök erősítését oly módon, ami megfelel igényeiknek és aggályaiknak a gazdasági fejlődés különböző szintjein [...].”

Emellett a GATT XX. cikke érdemel figyelmet, ugyanis ez enged kivételeket a GATT-ból folyó kötelezettségek teljesítése alól, arra hivatkozva, hogy azok szükségesek az emberi, állati vagy növényi élet megóvása vagy pedig a kimerülő természeti erőforrások védelme érdekében.

A WTO 4. miniszteri konferenciáján, amelyre 2001-ben a dohai forduló¹⁸³ megkezdésével került sor, a részes államok megerősítették elkötelezettségüket a fenntartható fejlődés mellett úgy, ahogyan azt tették a WTO-egyezmény elfogadásakor is. Meggyőződésük szerint fenn kell tartani a nyitott és diszkriminációmentes kereskedelmet, valamint támogatni kell a környezet védelmét és a fenntartható fejlődést. Emellett az akkor éppen készülöben lévő, 2002 szeptemberére tervezett johannesburgi fenntarthatófejlődés-konferenciára is kiemelt figyelmet fordítottak.¹⁸⁴ A dohai miniszteri nyilatkozat 51. pontja felhívta a Kereskedelmi és Fejlesztési, valamint a Kereskedelmi és Környezeti Bizottságot, hogy megbízatásuk keretében a fejlesztési és környezetvédelmi szempontokat helyezték előtérbe tárgyalásaik során, hogy megfelelően szolgálhassák a fenntartható fejlődés megvalósítását.

A fentiek eredményeképpen a Kereskedelmi és Környezeti Bizottság napirendjén állandó jelleggel szerepel a fenntartható fejlődés kérdése. A bizottság e tárgykört szektorálisan kezdte vizsgálni, így a mezőgazdaságról, a piacokra való belépésről és a szolgáltatásokról szóló tárgyalássorozatok alkalmával is fontos szerepet tulajdonított neki.¹⁸⁵

Itt érdemes röviden megemlíteni a Transzatlanti Kereskedelmi és Beruházási Partnerség (Transatlantic Trade and Investment Partnership, a továbbiakban: TTIP) létrehozására irányuló, az Európai Bizottság által 2015. november 6-án közzétett szövegtervezetet. Bár a TTIP létrejöttéhez még sok időre van szükség, az eddig napvilágot látott tervezet némi következtetést enged a jogalkotók szándékáról. Fontos környezetvédelmi szempont ugyanis, hogy a részes felek ne csökkentsék környezetvédelmi normáik szintjét azért, hogy ezáltal kedvezőbb befektetési környezetet teremthessenek. Ezzel az úgynevezett *race to the bottom* gyakorlatot helyteleníti a tervezet, bár megfogalmazásában lehetne szigorúbb is. Fontos kiemelni, hogy a TTIP tervezete a fenntartható fejlődés fogalmát széles kontextusban kezeli, és teret engedhet az erős fenntarthatóságnak is, amely a környezetet nem rendeli alá az emberiségnek. Így a TTIP rendszerében a kereskedelempolitika és a fenntartható fejlődés egyéb aspektusai, kiváltképpen a környezetvédelem mellérendelt pozícióba kerülnek. A tervezet

¹⁸³ A WTO tagországai 2001-ben kezdték meg Dohában a széles körű globális kereskedelmi tárgyalássorozatot. E forduló még nem zárult le, ugyanis az alapja az „egységes vállalás” elve, vagyis amíg nem állapodnak meg mindenben a felek, addig nem tekinthető lezártnak a tárgyalássorozat. A dohai forduló legfőbb célkitűzése az, hogy a fejlesztés a világkereskedelmi rendszer középpontjába kerüljön. Azt kell a részes államoknak szem előtt tartaniuk, hogy a fejlődő országok nemzetközi kereskedelemről származó haszna növekedjen, ami által a szegénység is felszámolhatóvá válik. Erre tekintettel kapta a dohai forduló a Dohai fejlesztési menetrend elnevezést.

¹⁸⁴ *Doha Ministerial Declaration* (2001). WT/MIN(01)/DEC/1., 2001. november 14. 6. pont.

¹⁸⁵ *Sustainable development* (é. n.). Forrás: www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/sust_dev_e.htm (A letöltés ideje: 2013. 06. 12.)

azonban csak a jelenlegi tárgyalási pozíciókat tükrözi, és a végleges szöveg elfogadásáig még nagymértékben változhat.¹⁸⁶

A gazdasági növekedés kritikája: A nemzetközi jogalkotásban megjelenő eddigi gazdaság-centrikusságot egyre több kritika éri, és sokan vitatják, hogy a jelenlegi uralkodó gazdasági modell valóban alkalmas-e a fenntartható fejlődést szolgálni, vagy annak részét képezheti-e egyáltalán. A klasszikus és neoklasszikus közgazdaságtani megközelítés alapján a gazdasági növekedés javuló életszínvonalat és jobb életkörülményeket jelent. A számok bővületében élve egy ország GDP-jének növekedése látszólag jelentheti az életminőség javulását, de ez nem szükségszerű, és a valóságban nem is ez a tipikus folyamat. Különbséget kell tenni a vagyongyarapodás makroökonómiai és mikroökonómiai vetületei között. Az alapvető probléma abból adódik, hogy a makroszinten mért gazdasági növekedés alkalmas arra, hogy elrejtse a mikroszintű változásokat. Ugyanis mikroszinten tapasztalható az úgynevezett Máté-effektus, azaz „akinek van, annak adatik, és bővülködik, de akinek nincs, az is elvétetik tőle, amije van”.¹⁸⁷ E szerint az emberek jelentős része, akik korábban sem voltak tehetősek, csak még szegényebbé váltak, viszont akiknek korábban is komolyabb vagyon állt rendelkezésükre, a pénzükből még több pénzt tudtak „profitálni”. Ezáltal az olló egyre szélesebbre nyílik, azonban a makroökonómia ezt elfedi, mert ha a kevesek gazdagodása nagyobb, mint a sokak szegényedése, a két ellentétes tendencia eredője még így is pozitív lesz.¹⁸⁸ A globális megközelítésmód helyett tehát inkább a lokalitást, a kisebb közösségeket, társadalmi rétegeket vagy akár az egyes embereket is vizsgálni kellene ahhoz, hogy a növekedés és a fejlődés viszonyáról valós képet kaphassunk. Ez a folyamat többek között az USA-ban is jól megfigyelhető volt, hiszen az ország GDP-je szédületes ütemben növekedett az elmúlt évtizedekben, ez a plusznövekmény azonban kevés ember és gazdasági társaság kezében összpontosult, ezzel egyidejűleg pedig az emberek többsége reálértéken kevesebbet keresett, mint korábban, és kevésbé is érezték magukat pénzügyi szempontból biztonságban.¹⁸⁹

A gazdasági növekedés nem növeli automatikusan az emberi jólétet. Csak akkor tekinthetjük a növekedést pozitív hatásúnak és az emberi életminőséget javító tényezőnek, ha a növekedés alapvetően értékes és hasznos javak vagy szolgáltatások előállításával jött létre, ezek széles körben megoszlának a társadalom tagjai között, és e pozitívumok meghaladják a növekedés okozta káros hatásokat.¹⁹⁰

¹⁸⁶ HORVÁTHY Balázs (2015): A TTIP és a fenntartható fejlődés. *Jtiblog*, 2015. 11. 30. (A Jogtudományi Intézet blogoldala, MTA Társadalomtudományi Központ Jogtudományi Intézet.) Elérhető: <http://jog.tk.mta.hu/blog-/2015/11/a-ttip-es-a-fenntarthato-fejlodes> (A letöltés ideje: 2016. 03. 28.)

¹⁸⁷ Máté 13. 12.

¹⁸⁸ A rendkívüli egyenlőtlenséget jól illusztrálja, hogy a 2000-es évektől kezdődően a felnőtt népesség 1%-a keresi meg a globális javak 40%-át, valamint a leggazdagabb 10% birtokolja a világ vagyonának 85%-át. A Föld 85 leggazdagabb emberének pedig akkora vagyona van, mint a teljes lakosság szegényebbik felének összesen. KROZER, Alice (2015): *The inequality we want. How much is too much?* Helsinki, United Nations University World Institute for Development Economic Research. 1. Elérhető: www.wider.unu.edu/publications/working-papers/2015/en_GB/wp2015-015/ (A letöltés ideje: 2015. 03. 30.); RENNER, Michael (2012): Legyen mindenki számára zöld a gazdaság. In VARGA Éva szerk.: *A világ helyzete 2012. Fenntartható jólét*. Budapest, Föld Napja Alapítvány. 27.

¹⁸⁹ NÁRAY-SZABÓ 2006, 142.; FRIEDMAN 2010, 13–14.

¹⁹⁰ KORTEN, David C. (1996): *Tőkés társaságok viláგuralma*. Budapest, Magyar Kapu Alapítvány. 44.

Ezért a GDP ugyan alkalmas egy ország gazdasági növekedésének kifejezésére, azonban emellett tekintettel kellene lenni más statisztikai mérőszámokra is, amelyek sokkal inkább az egyéni életszínvonal változását illusztrálják. Ilyen az úgynevezett emberi fejlődési index (Human Development Index, a továbbiakban: HDI), amely a gazdasági teljesítőképesség és az egy főre jutó jövedelem mellett figyelembe vesz olyan tényezőket is, mint a várható élettartam, a közegészségügyre fordított kiadások vagy az iskolázottsági adatok. Ezzel tulajdonképpen az emberi fejlődés három dimenzióját különbözteti meg a mutató: a hosszú és egészséges életet, a megszerzett tudás és ismeretek szintjét, valamint a megfelelő életszínvonalat.¹⁹¹ A HDI-nek vannak további, korrekciós tényezőkkel módosított változatai is, amelyek még jobban igyekeznek a statisztikai általánosításból eredő torzításokat kiküszöbölni.¹⁹²

Ahhoz, hogy a globális fejlődési válság, a társadalmi polarizáció, az elszegényedés és a környezeti pusztulás számokkal is megfelelően kifejezhető legyen, a szakemberek egyre újabb és átfogóbb jóléti mutatókat dolgoznak ki, amelyek képesek árnyalni a GDP által nem tükrözött jelenségeket. Ezt a célt szolgálja többek között a fenntartható gazdasági jólét indexe (Index of Sustainable Economic Welfare, a továbbiakban: ISEW), a valódi fejlődés mutatója (Genuine Progress Indicator, a továbbiakban: GPI), valamint a fenntartható nettó haszon indexe (Sustainable Net Benefit Index, a továbbiakban: SNBI). Természetesen a fejlődés és az emberi jólét rengeteg, egymással össze sem hasonlító tényező sokaságának függvénye, ezért a cél nem is egyetlen aggregált mutató megalkotása, hanem sokkal inkább egy olyan összesített index létrehozása, amely az egyes vizsgált részterületek mutatóit egyesíti magában.¹⁹³

Az ISEW egy rendkívül átfogó mutató, ami ugyanakkor a számszerűsítését meg is nehezíti, mert sok országban nem áll rendelkezésre a kiszámításához szükséges összes adat, vagy ahol ez a feltétel adott, ott költséges és hosszú folyamat naprakészen tartani egy ilyen összetett indexet. Az ISEW kiindulópontja a lakossági fogyasztás, amelyet a jólétet befolyásoló tényezőkkel korrigálnak. Pozitív hatású tényező a háztartási munka értéke, a tartós fogyasztási cikkek éves szolgáltatásainak értéke, az utak által nyújtott szolgáltatások, az egészségügyi és oktatási közkiadások mértéke, a tőkekinálat növekedése és az ország nettó nemzetközi tőkepozíciójának kedvező változása. Negatív tényező a természeti folyamatokba való káros beavatkozások költsége (például víz-, levegő- és talajszennyezések, erőforrások kimerülése stb.).¹⁹⁴

A GPI az ISEW alternatívája. A feldolgozott adatok köre hasonló, azonban módszerében más, mert hosszú távon is előret tekintő. Míg a GDP mindig az adott évre vonatkozóan mutatja meg a gazdasági teljesítményt, addig a GPI a társadalmi és természeti erőforrások

¹⁹¹ KERÉKES Sándor (2009): A boldogság esete a piacgazdasággal. In KÓRÓDI Mária: *Az erőszak kultúrája. Fenntartható-e a fejlődés?* Budapest, Pallas. 131.

¹⁹² *Human Development Report 2014. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience* (2014). New York, United Nations Development Programme. 155–158. Elérhető: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf> (A letöltés ideje: 2014. 10. 09.)

¹⁹³ GÖRBE Angéla – NEMCSICSNÉ ZSÓKA Ágnes (1998): A jólét mérése, avagy merre halad Magyarország. *Kovács, 2. évf. 1. sz.* Elérhető: http://epa.oszk.hu/00700/00721/00002/gpi_hun.html (A letöltés ideje: 2014. 10. 09.)

¹⁹⁴ GÖRBE–NEMCSICSNÉ ZSÓKA 1998.

kimerülését és ezek költségeit is számba veszi, ezáltal a gazdaság fenntarthatóságáról hi-telesebb képet fest.¹⁹⁵

Az SNBI sajátossága, hogy a hasonló módon vizsgált tényezők alapján párhuzamo-san is képes bemutatni egy növekvő gazdaságban jelentkező hasznokat és hátrányokat.¹⁹⁶

Kerekes Sándor és Szlávik János találóan fogalmazza meg, hogy az alapján, hogy a GDP növekedésével a fenti jóléti mutatók csökkentek, arra következtethetünk, hogy egyre többet termelünk és költünk azért, hogy egyre rosszabbul éljünk.¹⁹⁷ Ez kiválóan rávilágít a növekedés mögött meghúzódó visszasságokra.

A gazdasági növekedés materiális alapjai: A pusztá gazdasági növekedést a fejlődéssel azonosítani más megfontolásból is hibásnak tekinthető. Korábban már volt róla szó, hogy a gazdasági növekedés egyik, ha nem a legfontosabb tényezője a rendelkezésre álló termé-szeti erőforrások mennyisége. Azon gazdag törpeállamok esetében, ahol természeti erőforrás megfelelő földterület hiányában alig van, mégis folyamatos gazdasági növekedés tapasztalható, fel kell tennünk a kérdést, hogy e növekedésnek mi a materiális alapja. Egy olyan világban, ahol eddig a természeti erőforrások szinten tartása is lehetetlennek bizonyult, nyilvánvaló, hogy e források globális megoszlása is egyenlőtlenné válik, hiszen ezekben a növekedő gazdaságokban a felhasznált erőforrásokat más országoktól vonják el. Ha egy ország lakosainak együttes ökológiai lábnyoma meghaladja az adott ország területét, felte-hetően más országok erőforrásait használják fel saját növekedésükhöz. Így pedig egyetlen ország GDP-je ugyan mutathat elképesztő mértékű növekedést, de ez a fajta növekedés valahol másutt visszaesésként fog jelentkezni, ami felveti az országok és generációk kö-zötti szolidaritás, igazságosság és kizsákmányolás kérdését is. Egyetlen ország GDP-jének vizsgálata ezt a folyamatot is képes elrejteni, ezért ennek elkerülése érdekében, a fentebb leírt esetkörrel szemben éppen hogy nem a lokális, egy-egy országot érintő gazdasági növekedést kellene figyelembe venni, hanem globális szemléletmódra van szükség, mert az erőforrásokon felüli gazdasági növekedés káros hatásai csak az összes ország jelenkori és várható jövőbeni teljesítményével ítéltethők meg.

A gazdasági növekedés fenti csalo-ka jelenségeinek egyik legszemléletesebb példája Szingapúr, amely szédületes gazdasági növekedése és egy főre jutó GDP-je miatt egyfajta mintagazdaságként szolgál. Gazdasági értelemben sok tekintetben élenjáró országról van szó, és ami külön figyelemreméltó, hogy a pénzügyi rendszer mellett önkohászata és cement-gyártása is kiemelkedő, olajfinomító-kapacitása pedig a világon a legnagyobb. Természeti erőforrások hiányában viszont ennek alapját a kereskedelem képezi, ugyanis Szingapúr a világ egyik legforgalmasabb kikötőjével rendelkezik, így a legnagyobb exportőrök és im-portőrök között is megtalálható.¹⁹⁸ Ebből fakadóan gazdasági tevékenysége alapvetően más

¹⁹⁵ GÖRBE–NEMCSICSNÉ ZSÓKA 1998.

¹⁹⁶ LAWN, Philip A. (2003): A Theoretical Foundation to Support the Index of Sustainable Economic Welfare (ISEW), Genuine Progress Indicator (GPI), and Other Related Indexes. *Ecological Economics*, Vol. 44, No. 1. 106–108. Elérhető: www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0921800902002586# (A letöltés ideje: 2014. 10. 09.)

¹⁹⁷ KERESKES Sándor – SZLÁVIK János (2001): *A környezeti menedzsment közgazdasági eszközei*. Budapest, KJK–KERSZÖV. 42.

¹⁹⁸ SHAMIM, Adam (2011): Singapore Miracle Dimming as Income Gap Widens Squeeze by Rich. *Bloomberg*, 2011. 08. 10. Elérhető: www.bloomberg.com/news/articles/2011-08-10/singapore-miracle-dimming-as-income-gap-widens-squeeze-by-rich (A letöltés ideje: 2015. 02. 12.)

országokból megszerzett természeti kincseken alapul. Az egyenlőtlenség másik aspektusa is megfigyelhető, miszerint a rendkívül gazdag Szingapúr gazdasági növekedése elrejti azt a ténytet, hogy e mögött a Máté-effektus szélsőséges formája ölt testet, ugyanis a fejlett országok közül itt az egyik legnagyobb a jövedelmi különbség a társadalom egyes rétegei között.

A nemnövekedés elmélete: A gazdasági növekedés középpontba állítása elsősorban a kormányok és a világgazdaság szereplőinek akaratát tükrözi, de napjainkban egyre erőteljesebbek azok a civil kezdeményezésekből kisarjadt fenntarthatófejlődés-elméletek, amelyek az úgynevezett nemnövekedés koncepciójára alapoznak társadalmunkat. Ez a társadalom- és gazdaságfilozófia messzemenőig figyelembe veszi a Föld eltartóképességét, és ennek fényében másfajta megközelítéssel kívánja érvényre juttatni a Brundtland-bizottság által megfogalmazott fenntartható fejlődést. Így azokat a gazdaságokat, amelyek már kinőttek ökoszisztémájukat, szándékosan letérítenék a növekedés további hajszolásáról, és egy tervezett és ellenőrzött gazdasági összehúzódasra kényszerítenék őket annak érdekében, hogy minden ország az ökológiai keretei között maradjon, és a (túl)fejlett országok ne vegyék el ezt a lehetőséget a fejlődő országoktól.¹⁹⁹

A növekedést a jóléttel és fejlődéssel azonosító politikai közegben a nemnövekedés elméletének nem sok tér marad, főleg addig, amíg nem sikerül azt a téves hiedelmet elfeledtetni az emberekkel, hogy a nemnövekedés nem egyenlő a hanyatlással és a recesszióval, és nem jelenti a fejlődés lassulását vagy megszűnését sem. Ahogy a fentiekben láhattuk, a növekedés nem jelent automatikusan javuló életszínvonalat, így a nemnövekedésből sem következik automatikusan a zuhanó életminőség. A nemnövekedés rávilágít arra a sokak által elfelejtett tényre, hogy – amint arról Amartya Sen fejlődésinterpretációjánál is szó volt – a gazdaság nem öncélú jelenség, a gazdaságnak a társadalom javát kell szolgálnia, és jobb életet biztosítania – ha nem is mindenki, de legalább a többség és nem a gazdasági elitként jelentkező kisebbség számára –, így pedig a gazdaság öncélú növekedése hiábavaló és értelmetlen, ökológiai szempontból pedig egyenesen káros.²⁰⁰

A nemnövekedési eszme népszerűtlenségének egyik oka, hogy nehéz olyan fordítást találni, amely szemantikailag ne hordozna magában egyfajta visszaesést. Az eredeti francia kifejezés, a *décroissance* szó először a román Nicholas Georgescu-Roegen franciára fordított művében bukkant fel, amely aztán alapul szolgált a mozgalom franciaországi kibontakozásának és elterjedésének. A *décroissance*-t angolul leginkább a *degrowth* kifejezéssel adják vissza, de használatos az *ungrowth* és a *downshifting*, németül pedig az *Entwachstum* szó is.²⁰¹ A kissé magyartalan nemnövekedés csak részben képes visszaadni e gazdaságfilozófia tartalmát. A nemnövekedés valójában olyan fellendülés, amely növekedés nélkül megy végbe. Ehhez azonban alapvető társadalmi változásokra van szükség, ugyanis a gazdasági növekedés modelljén alapuló fogyasztói társadalom keretrendszere csak a kvantitatív, mennyiségi fellendülést képes befogadni, ezzel szemben a nemnövekedés a kvalitatív, minőségi változást tekinti céljának. E társadalmi változásoknak mind az egyéni, mind a kollektív fogyasztási szokások radikális átalakulását kellene eredményezniük, mert a 21. század társadalmi azzal a dilemmával néznek szembe, hogy a növekedés kultuszában élve annak megtagadásával

¹⁹⁹ ASSADOURIAN, Erik (2012): A nemnövekedéshez vezető út a túlfellett országokban. In VARGA Éva szerk.: *A világ helyzete 2012. Fenntartható jólét*. Budapest, Föld Napja Alapítvány. 47.

²⁰⁰ LATOUCHE, Serge (2010): Degrowth. *Journal of Cleaner Production*, Vol. 18, No. 6. 519.

²⁰¹ LATOUCHE 2010, 519.

a gazdasági és szociális összeomlást kockáztassák-e, vagy pedig a további szüntelen növekedéshajhással hosszú távon biológiai létezésük környezeti alapjait veszélyeztessék-e.²⁰²

A nemnövekedés esetében is használatos a fenntartható jelző, így a fenntartható nemnövekedés olyan pozitív tartalmú folyamatot és átalakulást jelöl, amelynek végpontja a fenntartható környezet és társadalom. Másképpen fogalmazva, a nemnövekedés az emberiség fejlődését hirdeti gazdasági növekedés nélkül. Ezzel szemben a fenntarthatatlan nemnövekedés jelenti a recessziót és a gazdasági válságot, amelyek rendszerint szociális válságot is hoznak magukkal.²⁰³ E határok összemosása eredményezi a fentebb említett hiedelmet, amely a nemnövekedést negatív jelenséggént fogja fel.

Jólét helyett legyen jóllét! Tekintettel arra, hogy a gazdasági növekedés és az életszínvonal alakulása nem párhuzamosan halad egymással, hanem egyre inkább divergálnak, ezért a nemnövekedés egyik vezető teoretikusa, Latouche megkülönbözteti a jóllétet (*well-being*) és a jólétet (*well-having*), és utóbbi csökkentése mellett az előbbi növelését látja az egyik legfőbb célként.²⁰⁴ A jólét fogalma azon a korábban bemutatott klasszikus és neoklasszikus közgazdasági megközelítésen alapul, miszerint a vagyoni javak felhalmozása és a GDP növekedése javít az emberek életszínvonalán. Ez a tendencia jellemzi napjaink modern fogyasztói társadalmát.

Erich Fromm szembeállította egymással a birtoklást és a létezést mint a dolog- és emberközpontú szellemiség kettősségét, és a Nyugatra egyre jellemzőbb birtoklásorientált-ságot erőteljes kritikai elemzés alá vonta. A fogyasztást a birtoklás egyik leggyakoribb formájának tartotta, amelynek jellemzőit abban látta, hogy a birtoklás csökkenti az egyén félelmét, mert az elfogyasztott javakat már nem vehetik el tőle, másrészt folyamatosan még több fogyasztásra kényszerít, mert az egyszer már elfogyasztott javak többé nem elégítenek ki. A modern fogyasztót az „az vagyok, amit birtoklok és amit elfogyasztok” fordulattal írta le. A birtoklás mint egzisztenciális mód alapjait a magántulajdonból eredeztette. Ahogy korábban volt róla szó, míg Greenspan a tulajdont a jólét és növekedés motorjának tartja, addig Fromm azt olyan teljes jogi hatalomnak tekintette, amely lehetővé teszi, hogy a birtoklás jegyében csakis a szerzés és a szerzett javak megtartása számítson. Ebben a megközelítésben a tulajdon a vágy és a kapzsiság forrása, ami látszólag élő kapcsolatot teremt az alany és a dolog között, de valójában ez nincs így, sőt a birtoklás az embert is eldologiasítja, mert a dolog is birtokolja az embert, hiszen lelki épsége a dolgok birtoklásától függ. Ez pedig holt és terméketlen kapcsolatot eredményez.²⁰⁵

Az újabb jólléti közgazdasági elméletek felismerték azokat a tendenciákat, amelyek a gazdasági növekedést és az emberi boldogságot egymástól elválasztandóvá teszik. A jólét és jóllét kettőssége a már több helyen is felbukkanó mennyiségi és minőségi változás újabb megtestesülése, és a hosszú ideje fennálló, eredménytelen mennyiségi változások helyett a valódi, minőségi változást preferáló eszme. A jóllét kutatói tehát arra keresik a választ,

²⁰² JACKSON, Tim (2009): *Prosperity without Growth. Economics for a Finite Planet*. London, Sterling. 187. Elérhető: www.ipu.org/splz-e/unga13/prosperity.pdf (A letöltés ideje: 2014. 10. 10.)

²⁰³ SCHNEIDER, François – KALLIS, Giorgos – MARTINEZ-ALIER, Joan (2010): Crisis or Opportunity? Economic Degrowth for Social Equity and Ecological Sustainability. Introduction to this Special Issue. *Journal of Cleaner Production*, Vol. 18, No. 6. 512.

²⁰⁴ LATOUCHE 2010, 521.

²⁰⁵ FROMM, Erich (2008): *To have or to be?* London–New York, Continuum. 22–23., 63–64.

hogy milyen az a gazdasági és társadalmi rendszer, amely képes az embereket boldogabbá tenni, és jobb életet biztosítani számukra, mert az elmúlt évtizedek megmutatták, hogy a bálványként imádott gazdasági növekedés nem hozott jobb életet.

Charles Seaford, a New Economics Foundation Jólleti Központjának vezetője rávilágít arra, hogy a jólétnek fontos kapcsolódási pontjai vannak a gazdasághoz, és ezek közgazdaságtanilag is értékelhetők, ugyanakkor az öncélú gazdaságot vissza kell szorítani észszerű határok közé, és olyan pályára állítani, amely az embereknek valóban jobb életet képes biztosítani. Ennélfogva a jólétnek is fontos összetevője a jövedelem, de csak egy bizonyos szintig, amely társadalmanként is eltérő. Közismert mondás: a pénz nem boldogít. A jóléti gazdaságtan ezt részben cáfolja, részben igazolja. Az alacsonyabb jövedelmű társadalmi rétegekben a jövedelem emelkedése jelentős szerepet játszik az emberek szubjektív boldogságérzetében és elégedettségében, és általában jellemző, hogy a tehetősebb emberek boldogabbnak vallják magukat (bele nem értve azokat a szélsőséges és arányaiban ritka eseteket, amikor valakinek olyan nagy a jövedelme, hogy a boldogsága szempontjából valójában lényegtelen, hogy tízedannyit vagy tízszer annyit keres). Abban az esetben viszont, ha egyidejűleg mindenkinek nőne a jövedelme, senki sem érezné boldogabbnak magát, mert a jólétet meghatározó vagyoni tényezők egymáshoz viszonyítva változatlanok maradnának, és nem eredményeznének társadalmi átrendeződést.²⁰⁶ Ez a jelenség az úgynevezett Easterlin-paradoxon. A jólét további gazdasági összetevője a gazdasági instabilitás és az emiatt fokozódó munkanélküliség, vagy a munkahelyek bizonytalansága, amely negatívan hat az egyéni boldogságra. A „jó munkahelyek” – és ez nem szükségképpen a magas fizetésben ölt testet – viszont pozitívan járulnak hozzá a jóléthez. A napjainkban tapasztalható fogyasztási szokások és a reklámpiar által túlfűtött fogyasztási kényszer szintén negatív hatású, és mániákus túlfogyasztásba hajszoja az embereket. Ebből következően a banki kölcsönök miatt növekvő adósság szintén káros az emberek boldogságérzetére.²⁰⁷

A mainstream közgazdasági elméletekben tehát a jólét az egyre több fogyasztást és az egyre növekvő gazdaságot jelenti, a nemnövekedés követői azonban ennek teljes újraértelmezését látják szükségesnek. Így a materiális jólétet felválthatja a valódi jólét, a boldogság, egészség és életöröm, amely problémamentesen leválasztható a gazdasági növekedésről. Így a gazdaság egy ökológiailag is fenntartható mederbe szorítható, és az emberek életminősége is számottevően javítható lenne. Ezen elgondolás széles körű elterjesztése és társadalmi megszilárdítása nem könnyű feladat, összetett és hosszú távon is működő kommunikációs stratégiára van szükség ahhoz, hogy a társadalom gondolkodása megváltozzon. Számos kezdeményezés született már e téren, és szerencsére a hollywoodi filmipar is elkezdett foglalkozni a kényszeres növekedés és a természet pusztításának kérdésével (példaként említhető az óriási sikert arató *Avatar*® című film). Ráadásul a mai világban az internetnek, a közösségi oldalaknak és a társadalmi médiának köszönhetően exponenciálisan növekedett a megismerhető információ mennyisége, és sokkal gyorsabban

²⁰⁶ EASTERLIN, Richard A. (1995): Will raising the incomes of all increase the happiness of all? *Journal of Economic Behavior and Organization*, Vol. 27, No. 1. 44. Elérhető: <http://ipidumn.pbworks.com/f/EasterlinIncomesandHappiness.pdf> (A letöltés ideje: 2014. 10. 12.)

²⁰⁷ SEAFORD, Charles (2010): *Well-being: Human Well-being and Priorities for Economic Policy-makers*. London, New Economics Foundation. 5. Elérhető: http://b3cdn.net/nefoundation/10ca56de94701c7fc4_qfm6bhi4r.pdf (A letöltés ideje: 2014. 10. 12.)

közvetíthetők és terjeszthetők az új nézetek. A legnagyobb kihívást talán éppen az jelenti, hogy ebből az információs telítettségéből a relevánsakat megtaláljuk.²⁰⁸

A nemnövekedés tézise szemben áll a Brundtland-bizottság által megfogalmazott fenntartható fejlődéssel, illetve a fenntartható fejlődésnek más alternatíváját adja. A bizottság a *Közös jövőnk* című jelentésében a gazdasági növekedéstől remélte a fejlődést és az emberek javuló életminőségét: „Az alapvető szükségletek kielégítése részben a teljes növekedési potenciál elérésétől függ, és a fenntartható fejlődés egyértelműen gazdasági növekedést igényel ott, ahol ezek a szükségletek nem nyernek kielégítést.”²⁰⁹ A jelentés ugyan kiemeli, hogy a növekvő produktivitás nem feltétlenül eredményezi a szegénység felszámolását, de kiindulópontja mégiscsak az ökológiai határok közé szorított gazdasági növekedés. Ez azonban paradoxon, hiszen ahogy már a korábbiakban volt róla szó, a Római Klub 1972-es jelentése óta nyilvánvaló, hogy a gazdaság jelenlegi szintje is fenntarthatatlan, és túlfeszíti a környezeti kereteket, nemhogy még további növekedés lenne lehetséges. Mindaddig nem leszünk képesek harmóniában élni környezetünkkel, amíg a gazdasági növekedés marad az elsődleges politikai prioritás, és kulturális értékeinket a fogyasztás mennyisége határozza meg. A GDP növekedése ugyanis mindig környezeti ártalmakat okoz, mivel a GDP többnyire a fogyasztás növekedését méri, az pedig a környezeti pusztulás mozgatórugója.²¹⁰

Az EU növekedéspárti gazdaságpolitikájának kritikája: Az Európai Unió jelenlegi politikája is a növekedéscentrikus fejlődés elvére épül. A Lisszaboni Szerződés 3. cikk (3) bekezdése szerint az unió Európa fenntartható fejlődéséért munkálkodik, amely olyan kiegyensúlyozott gazdasági növekedésen, árstabilitáson és magas versenyképességű teljes foglalkoztatottságot és társadalmi haladást célul kitűző szociális piacgazdaságon alapul, amely a környezet minőségének magas fokú védelmével és javításával párosul. A 2009-ben felülvizsgált európai uniós fenntarthatófejlődés-stratégia is hasonló elvi alapokon áll, a gazdasági és pénzügyi válság leküzdését és a globális fellendülést a gazdasági növekedéstől reméli.²¹¹ Ennek jegyében született meg az EU 2020 stratégia, amely az évtized átfogó stratégiája az uniós növekedési modell tökéletesítésére, valamint az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés feltételeinek megteremtésére. Intelligens, mert az oktatási, kutatási és innovációs beruházások hatékonyabbak, fenntartható, mert erőforráshatékony és zöldtechnológiára épülő, és inkluzív, mert nagy hangsúlyt fektet a munkahelyteremtésre és a szegénység csökkentésére.²¹² Az EU 2020 stratégia keretében, 2014. június 2-án fogadta el az Európai Bizottság az IP/14/623. számú, a növekedés előmozdításáról szóló országspecifikus ajánlásait. Az ajánlások a fenntartható növekedést hivatottak biztosítani, és azt, hogy a tagállamok végérvényesen maguk mögött hagyják a gazdasági válságot, és ismét a növekedés útjára lépjenek.

²⁰⁸ ASSADOURIAN 2012, 64.; SACHS, Jonah – FINKELPEARL, Susan (2010): Szappantól a fenntarthatósáig: társadalmi marketing. In VARGA Éva szerk.: *A világ helyzete 2010. A kultúra átalakítása. Fogyasztástól a fenntarthatósáig*. Budapest, Föld Napja Alapítvány. 202–203.

²⁰⁹ *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future* é. n., 42.

²¹⁰ KORTEN, David C. (2009): *Gyilkos vagy humánus gazdaság?* Budapest, Kairosz. 62–63.

²¹¹ *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. A fenntartható fejlődés elvének általános érvényesítése az uniós szakpolitikákban: az Európai Unió fenntartható fejlődési stratégiájának 2009. évi felülvizsgálata* (2009). 2–3. COM(2009) 0400. Brüsszel, 2009. 07. 24.

²¹² *A Bizottság közleménye, Európa 2020. Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája* (2010). COM(2010) 2020. Brüsszel, 2010. 03. 03.

Az EU fejlődéspolitikája tehát szigorúan növekedéspárti, azaz olyan fenntarthatóan növekedő gazdaság elérését tűzte ki céljául, amely alkalmas a környezet és a társadalom helyzetének javítására is. A fenntartható növekedést közgazdasági értelemben úgy határozhatjuk meg, mint a korábban meghozott döntések következő generációt terhelő költség-hatásait, „a múltban született elhatározások jövőben jelentkező relatív – vagyis a majdani jövedelmekhez viszonyított – költségterhei tartósan nem növekedhetnek, vagy ami ezzel egyenértékű, a múltból adódó jövőbeli kötelezettségek jelenértékének összhangban kell lennie a jövőbeli jövedelmek jelenértékével”.²¹³ Azt már az EU döntéshozói is felismerték, hogy a GDP ugyan kifejezi a makroökonómiai aktivitást, de nem tükrözi a környezeti fenntarthatóságot és az emberek boldogságát, jóllétét. Ezért több kezdeményezés is született ezek pontosabb feltérképezésére, például az Európai Bizottság által 2009-ben elfogadott *A GDP-n innen és túl. A haladás mérése változó világunkban* című közlemény, amely a fenntarthatóság különböző aspektusainak mérésére a GDP korlátozottsága miatt átfogóbb és modernebb mutatók kidolgozását irányozza elő, hasonlóan a korábban bemutatott HDI, ISEW és GPI indikátorhoz.²¹⁴ A Joseph Stiglitz, Amartya Sen és Jean-Paul Fitoussi által készített *Measurement of Economic Performance and Social Progress (A gazdasági teljesítmény és a szociális haladás mérése)* című jelentés szintén kiemelendő, amelyben három részre tagolva vizsgálták meg a GDP-vel kapcsolatos kérdéseket, az emberek életminőségére és a környezeti fenntarthatóságra vonatkozó tényezőket és beszámítási pontokat. A korábban bemutatott Sen-féle fejlődésértelmezés és emberközpontúság nagymértékben kiolvasható a jelentésből. A jelentés talán egyik legfontosabb üzenete, hogy időszerűnek tartja a gazdasági termelékenység mérését háttérbe szorítani, és helyette a fenntarthatóság fényében az emberi boldogságot vizsgálni.²¹⁵ A jelentés felszínre hozza azokat a tényezőket, amelyek a korábbiakban leírtak szerint egyre szélesebbre nyitják az ollót a gazdasági növekedés és az emberi boldogság között.

A fenntarthatatlan illúzió: Látható, hogy különböző szálakon elindulva, de mind ugyanarra az eredményre jutunk, ha a fenntartható fejlődést növekedéscentrikus fejlődésként tételezzük. Egy ország gazdasági növekedése még nem jelenti feltétlenül az emberek materiális jólétének növekedését, de még a materiális jólét sem eredményezi automatikusan az emberek szubjektív jóllétét, azaz boldogságát. Ahogy időben haladunk előre, úgy válik egyre nagyobbá a szakadék a növekedés, a jólét és a jóllét között, és az intő jelekre időszerű lenne figyelni, és azoknak megfelelő lépéseket tenni. Az EU a fenntartható fejlődés körében kiemelt figyelmet szentel a fogyasztás és a termelés fenntartható szintjének, valamint a környezetvédelemnek.

Grandiózus elképzelés, hogy a gazdaság növekedése mellett a fogyasztási szokások normalizálódjanak, és a környezeti fenntarthatóság is elérhetővé váljék, de úgy vélem, ez az elképzelés egyben illuzórikus is. A fenntartható fejlődés e modellje valójában fenn-

²¹³ ANTAL László (2004): *Fenntartható-e a fenntartható növekedés?* Budapest, Közgazdasági Szemle Alapítvány. 25.

²¹⁴ *A Bizottság Közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek. A GDP-n innen és túl. A haladás mérése változó világunkban* (2009). 2–4. COM(2009) 433. Brüsszel, 2009. 08. 20.

²¹⁵ STIGLITZ, Joseph E. – SEN, Amartya – FITOUSSI, Jean-Paul (2009): *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. 12. Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/118025/118123/Fitoussi+Commission+report> (A letöltés ideje: 2019. 08. 18.)

tarthatatlan, mert egymással ellentétes folyamatokat próbál meg egyesíteni, ami hosszú távon több problémát szül, mint amennyit megold. Ez az út végső soron célt téveszt, mert a gazdasági növekedés önmagában nem hoz jobb életet, viszont egyre nagyobb fogyasztást feltételez, és a Föld ökológiai határán túlnyújtózkodó gazdaság további növekedése lehetetlenné teszi a környezet megóvását.

Ebben a technika sem nyújthat segítséget, hiszen ahogy a klasszikus és neoklasszikus közgazdaságtannál láthattuk, a technikai fejlődés és az innováció éppen hogy a növekedés egyik legfőbb motorja. Így ismét egy olyan paradoxonhoz jutunk, amelyben az innováció vezérelte gazdasági növekedés²¹⁶ további növekedést, fogyasztást és termelést gerjeszt, ezzel pedig a környezeti problémák megoldását szolgáló technológiák előállítása és kifejlesztése még több környezeti erőforrás felhasználását veszi igénybe. Jól szemlélteti e modell fenntarthatatlanságát, hogy az egyre szigorúbb és egyre sokrétűbb intézkedési tervek ellenére a helyzetjelentések mind pesszimistábbak, és pozitív folyamatokról alig-alig tudnak beszámolni. Akár világviszonylatban, akár EU-s vagy hazai szinten vizsgálódunk, jelentések hada foglalkozik a fenntartható fejlődés különböző aspektusaival, környezeti, társadalmi és gazdasági kérdésekkel. Ezek közül egyedül gazdasági téren találkozhatunk pozitív változásokkal, feltéve, hogy a fentiek fényében valóban pozitív folyamatként értékelhetjük a növekedést, de környezeti és társadalmi relációban az egyre inkább fokozódó fenntarthatatlanságról adnak számot az ENSZ és az EU szervei is. Felmerül tehát a kérdés, hogy hol a hiba, miért kerülünk egyre távolabb a fenntartható fejlődéstől. Ennyire hatástalanok lennének a globális erőfeszítések? Vagy pedig maga a modell rossz, amely mellett a kitűzött cél elérhetetlen? Utóbbi egyre valószínűbbnek tűnik. A gazdasági növekedésre alapozott fejlődés nem teszi lehetővé, hogy az emberiség olyan pályára álljon, amely a Föld ökológiai határai között húzódik. Így pedig a fenntartható fejlődés keretrendszere újraértelmezésre szorul, mert ha a bolygót nem sikerül megóvni és az emberek számára jobb életet biztosítani, akkor valójában csak egy hangzatos vezérelv marad, amely mögé bújtatva a további öncélú gazdasági növekedés a kevesek rövid távú érdekeit szolgálja.

2.4.4. Fenntartható ember és társadalom

Ahogy az eddigi világkonferenciák következetesen és egyre erőteljesebben hangsúlyozták, a fenntartható fejlődés pillérei rendkívül szoros interakcióban állnak egymással. Nincs ez másként a társadalmi pillér kapcsán sem, hiszen nem is képzelhető el olyan társadalom, amely a természeti és gazdasági környezetéből kiragadva létezne. A természeti és gazdasági folyamatok nagymértékben befolyásolják a társadalom alakulását, így azokat társadalomalakító tényezőknek is nevezhetjük. Ugyanakkor e hatás kölcsönös, a társadalmi változások lecsapódásai megjelennek a gazdaságban és a környezetben is.

Érdekesség, hogy a Magyar Országgyűlés által 2013. március 28-án elfogadott Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégiáról szóló 18/2003. (III. 28.) OGY határozat a társadalmi pillért tovább bontva az embert mint individuumot is kiemeli, és önálló pillérre avatja. E szétválasztást nem tartom indokoltnak, hiszen az egyén és a társadalom rész–egész

²¹⁶ Az EU 2020 egyik fő célkitűzése az innovációs unió megteremtése, amelynek keretében 2020-ra az Európai Unió GDP-jének 3%-át kutatás-fejlesztésre kell fordítani.

viszonyban áll egymással, ráadásul ebben az esetben az egész több is, és más is, mint a részeinek pusztja összessége. Ugyanígy kiemelhető lenne a környezetvédelmi és gazdasági pillérből is egy-egy apróbb szerkezeti elem, ám ez önkényes szelekcióhoz és bármiféle modell kialakításának kudarcához vezetne. Ezért a társadalomra és az emberre vonatkozó téziseket összefoglalóan kezelem.

A fenntartható fejlődés antropocentrikus megközelítéséből fakadóan a társadalmi pillér kiemelt jelentőségű, hiszen a fenntartható fejlődés „alanyát” állítja középpontba, és a fejlődés a fő társadalmi célkitűzésekben realizálódhat. Mivel a központban az ember, a társadalom és az emberiség fejlődésének fenntartható pályára állítása áll, ezekhez képest a környezetvédelmi és gazdasági pillérek alárendelt pozícióban vannak, egyfajta eszközszerepet töltenek be a kitűzött társadalmi célok megvalósításában. Ebben a konstrukcióban ugyanis sem a gazdaság, sem a környezetvédelem nem öncélú, hanem az emberiséget szolgálja.²¹⁷ A magam részéről a gazdaság ebbéli szerepével teljes mértékben egyetértek, és a klasszikus és neoklasszikus közgazdasági megközelítések öncélú növekedésigényét – Sennel egyetértve – hibás irányvonalnak tartom. A környezetvédelmet azonban ugyanolyan fontosnak vélem, mint a társadalom fenntarthatóságát. A bolygó és az élővilág megóvása ugyanolyan önértékkel rendelkezik, mint az emberi civilizációé. Ennek ellenére a fenntartható fejlődés közkeletű modelljében a környezet megóvásának legfőbb indoka, hogy az egészséges környezet az emberiség számára hosszú távon is biztosított legyen. Ironikus, hogy ehhez éppen magától az emberiségtől kell azt megvédeni. Egyes nézetek szerint mindig az erősebb faj dominál, így mivel az ember az intelligencia és a civilizáció szempontjából a legfejlettebb faj a Földön, eszközül használhatja környezetét. Azonban ha ezzel saját biológiai létezésének feltételeit teszi tönkre, és önmagát pusztulásra kárhoztatja, akkor a legerősebb jelző mellé a legostobábbat is ki fogja érdemelni, és a Föld történetének legnagyobb kudarcát fogja megvalósítani.

Erre tekintettel a társadalmi pillérben – egyes emberenként is – komoly önkorlátozások szükségesek, mert anélkül a gazdasági és környezetvédelmi törekvések sem érhetik el céljukat, és az elmúlt évtizedek tanúsága szerint nem is érik el.

Ezek az önkorlátozások hol erőteljesebben, hol enyhébben jelennek meg. Elsősorban a tudomány képviselői szólaltatták meg az önkorlátozó hangokat, így például Garrett Hardin a korábban bemutatott *Tragedy of the Commons* című írásában. A soft law jellegű nemzetközi dokumentumok ehhez képest kevésbé radikális megfogalmazásban, jogi jelleghöz méltóan, puhan határozzák meg e kardinális kérdéseket.

Az ENSZ Millenniumi Nyilatkozatában szereplő fejlesztési célok többsége a társadalmi pillérhez kapcsolódott, részben összefoglalva az addigi főbb célkitűzéseket, részben irányt mutatva a további céloknak, amelyeket Johannesburgban és Rióban megerősítettek.²¹⁸ Ahogy a fentiekben is ismertettem, a környezeti fenntarthatóságra vonatkozó célkitűzés mellett további hét társadalmi fejlesztési célt tűzött ki maga elé a nemzetközi közösség: a) felére

²¹⁷ Jól illusztrálja ezt a szerkezeti felépítést a johannesburgi Végrehajtási Terv IV. fejezete, amely a gazdasági és társadalmi fejlődéshez szükséges természeti erőforrások védelméről és kezeléséről szól, azaz itt a környezetet nemcsak a társadalomnak, de még a gazdaságnak is alárendelik, és csak erre tekintettel tartják védendőnek. *Report of the World Summit on Sustainable Development. Johannesburg, South Africa, 26 August – 4 September 2002* 2002, 20.

²¹⁸ Érdemes visszaautalni a 2015-ös fenntartható fejlődési ENSZ-célkitűzésekre, amelyek belső arányai megváltoztak, és a környezetvédelem nagyobb szerephez jutott.

kell csökkenteni a rendkívüli mértékű éhezést és szegénységet, b) minden gyermek részesüljön legalább általános iskolai oktatásban, c) elő kell segíteni a nemek közötti egyenlőséget, és a nők helyzetét javítani kell, d) kétharmadával kell visszaszorítani a gyermekhalandóságot, az anyasági halandóságot pedig háromnegyedével, e) javítani kell az általános egészségi állapotot, f) küzdeni kell a HIV/AIDS, a malária és egyéb betegségek visszaszorításáért. E célokat 2015-re kellett (volna) megvalósítani. További vállalásként fogalmazódott meg, hogy 2020-ra legalább 100 millió, nyomornegyedben tengődő ember életszínvonalában kell jelentős javulást elérni.²¹⁹ Összegezve tehát a társadalmi pillér legfontosabb célkitűzése a szegénység leküzdése és az életminőség jobbá tétele. E célok szorosan összefonódnak az előző fejezetben bemutatott új közgazdasági irányzatokkal. Ebben a konstrukcióban nem pusztán a környezetvédelem és a megfelelő gazdasági rendszer szolgálja az emberiség fejlődését, hanem magának a társadalomnak is változnia kell ahhoz, hogy a környezetre és a gazdaságra gyakorolt hatások előnyeit élvezhesse. A szükséges társadalmi változások azonban eddig igen csekély mértékben jelentkeztek, aminek legfőbb okát az ember jellemében látom. Az ember ugyanis ragaszkodik azokhoz a javakhoz, előnyökhöz, értékekhez, amelyeket korábban megszerzett, és nem szívesen válik meg tőlük. Különösen akkor nem, ha e lemondásnak semmilyen kézzelfogható eredményét nem tapasztalja, hiszen az elérhető előnyök időben és földrajzilag is oly távoliak lehetnek, hogy nem képesek betölteni a belső mozgatórugó szerepét. Napjaink társadalmá egyszerre globalizált és atomizált, ami még inkább elporlasztja az egyén felelősségérzetét az emberiség és egyúttal saját jövője iránt. Emiatt azt mondhatjuk, hogy össztársadalmi szinten szemlélve nincs globális altruizmus, annak hiányában pedig a fogyasztói igények és a reális emberi szükségletek között még tágabbra nyílik az olló.

Az ENSZ kimutatásai alapján a Millenniumi Fejlesztési Célok tekintetében több-kevesebb siker könyvelhető el, így például az extrém szegénységben élők aránya csökkent, ugyanakkor a nyomortelepeken egyre jobban koncentrálódott a szegénység, az éhezést részben sikerült visszaszorítani, de a Föld lakosainak nyolcada továbbra is éheznek. A nemek közötti egyenlőség javult, de valós egyenlőségről még korántsem beszélhetünk, a nők rengeteg országban hátrányosan megkülönböztetettek. Az alapfokú oktatás nagymértékben elterjedt, a fejlődő országokban csökkent a gyermekhalandóság, és javult az egészségügyi ellátás színvonala, a HIV/AIDS lassabban terjed, mint az előző évtizedben stb.²²⁰ Az elérni kívánt ambiciózus célok még messze vannak, 2015-re az eredmények nem érték el a Millenniumi Nyilatkozat szerinti célértékeket. Erre tekintettel született meg a 2015. évi Fenntartható Fejlesztési Célok, amelyek a fentiekben ismertetett célterületeken kívánják folytatni a millenniumi cselekvési programot, és további változásokat elérni.

Azonban a mérsékelt eredményeknek is ára van, amelyet a környezetünk kincseivel fizetünk meg, ugyanis míg a társadalmi pillér erősödött, addig a környezetvédelmi gyengült. A szédületes ütemben sokasodó emberiség relatív jólétének fokozása mellett nem sikerült a környezetvédelmi célkitűzéseket is megvalósítani. Össztársadalmi változások és egyéni szemléletváltás nélkül a meghatározó gazdasági irányok is változatlanok maradnak, e 2 tényező pedig továbbra is környezetünk túlzott mértékű kihasználását és gyorsuló

²¹⁹ A/RES/55/2. számú ENSZ-közügylési határozat, 19. pont.

²²⁰ *The Millennium Development Goals Report 2015* (2015). New York, United Nations. 8. Elérhető: www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20%28July%201%29.pdf (A letöltés ideje: 2016. 02. 28.)

pusztulását eredményezi. A társadalmi önkorlátozás eszméje legjelentősebben a termelési és fogyasztási szokások megváltoztatásában jelenik meg.²²¹ Az egyén szintjén ez kívánja meg a legnagyobb lemondást és az életmódváltást, amire rendszerint csak a kisebbség mutat hajlandóságot. Mivel a gazdaság is emberek és emberek által irányított szervezetek tevékenységén alapul, társadalmi paradigmaváltás nélkül gazdasági paradigmaváltást sem remélhetünk, a nemnövekedés és a jóléti közgazdasági iskolák a periférián maradnak, ezzel együtt pedig a környezetvédelemnek sem a társadalmi, sem a gazdasági alapja nincs meg.

Ebben a formában tehát a fenntartható fejlődés koncepciója fenntarthatatlan, a három-pilléres modell tartóoszlopai divergálnak, és a jelenlegi paradigmák mellett nem is remélhető, hogy mindhárom területen egyidejűleg előrelépés mutatkozná.

3. Utópia a fenntartható fejlődésről

Az előző fejezetekben a fenntartható fejlődés jelenlegi rendszerében feszülő feloldhatatlan ellentmondásokról volt szó. Ahhoz, hogy ebből a zsákutcából a fejlődés járható útjára léphessünk, több tekintetben is paradigmaváltásra van szükség. E nélkül ugyanis a fejlődő országok pontosan ugyanazt az utat fogják bejárni, mint a fejlettek, így pedig a fenntarthatatlanul fejlődő országok száma tovább gyarapodik. A következőkben néhány olyan elmélet szintetizálására törekszem, amelyek kirajzolhatják e nélkülözhetetlen paradigmaváltások fő irányait.

A túlfogyasztás leküzdése: Minden gondolkodónál kiemelt szerephez jut a fogyasztás és a természet viszonya. Ha általánossá válna az a felismerés, hogy a természet kimeríthetetlenlenségén alapuló fogyasztási szokásokon kellene változtatni, máris egy jelentős lépést tehetnénk a fenntartható fejlődés felé. Már az 1972-es, *Növekedés határai* című jelentés is azt hangsúlyozta, hogy a Földünk véges. Nem folytatható az a fajta struccpolitika, amely lényegében az ókori civilizációk kialakulása óta jellemzi az emberiséget.²²² A régiek mentességére szóljon, hogy naivitásukat a világról szerzett ismereteik alacsony és kezdetleges szintje okozta, a modern kor képviselői előtt azonban e természeti folyamatok aligha lehetnek ismeretlenek.²²³ A természeti kincsek végeességén alapuló termelési és fogyasztási racionalizálásnak több alternatívája is létezik. Ilyenként említhető a dematerializáció vagy anyagtakarékosság (azaz egyre kevesebb nyersanyag felhasználása), amelyet a technikai fejlődés és az egyre modernebb gyártási technológiák tesznek lehetővé. Ebben az elmúlt évtizedekben a fejlett országok folyamatos előrelépést mutattak. A vegyipar és a molekuláris szintű anyagtervezés, így legfőképpen az egyre nagyobb teret hódító nanotechnológia, a lehetőségek széles tárházát nyitja meg a tartósabb és sokkal jobban hasznosítható anyagok gyártása terén. Az energiatermelés kapcsán az egyik legfontosabb lépés a dekarbonizáció

²²¹ Lásd Riói nyilatkozat, 8. elv; Agenda 21, 4. fejezet; ENSZ Millenniumi Nyilatkozat, 6. pont; Johannesburgi nyilatkozat, 11. pont és a hozzá kapcsolódó Végrehajtási terv III. fejezete; a Jövő, amit szeretnénk, 224–226. pont.

²²² Megemlítendő, hogy a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégia ennek egyik fő okát abban látja, hogy az energia vagy a nyersanyag árában nem tükröződik annak valódi természeti értéke és végeessége. Az alacsonyan tartott árak és a politikai retorikában oly gyakran emlegetett rezsicsökkentés azt a hamis illúziót éltetik az emberben, hogy a víz, áram, gáz stb. szinte ingyen van, és sosem fogy el. Ez pedig önkéntelenül is pazarló felhasználáshoz vezet.

²²³ LÁSZLÓ 2006, 83–84.

lenne, amely a fosszilis energiahordozók leváltását jelenti. A megújuló energiaforrások alkalmazása nem pusztán a természet kimeríthetetlenségére adott válasz lenne, a fosszilis energiaforrások felhasználásával keletkező környezetkárosító hatások (kiváltképp a szén-dioxid-emisszió és az üvegházhatás) is visszaszoríthatók lennének. Emellett pedig sokkal nagyobb szerepet kellene szánni az úgynevezett ipari metabolizmusra, azaz az ipari tevékenységek során termelődő hulladékok teljes körű újrahasznosítására, hogy a termelési folyamatok során a pazarlás minimalizálható legyen.²²⁴

A holizmus mint civilizációs rendezőelv: A László Ervin által holisztikus²²⁵ civilizációnak nevezett jövőképben megszűnnek bizonyos hiedelmeken alapuló téveszmék, amelyek gátolják a fejlődésben elérhető áttörést.²²⁶ A természet kimeríthetetlensége mellett ilyen veszélyes hiedelem a világot óriási gépezetként felfogó mechanikai szemlélet, amelyet a tudomány már régen meghaladt. A mechanikai elvekre épülő, egyértelmű input–output kapcsolatot feltételező racionális megközelítéssel a világunk nem írható le, sokkal változatosabb, összetettebb és kiszámíthatatlanabb annál, minthogy egy irányítható gépként fogjuk fel. Hasonlóan veszélyesnek tartja László Ervin a szociáldarwinista társadalom-szemléletet. A 20. század elejétől az ilyen irányú politikai nézeteknek elsősorban fegyveres úton és agresszióval próbáltak érvényt szerezni, újabban viszont e látványos eszközöket többnyire a gazdasági és pénzügyi megoldások váltották fel. Ezekkel a „pénzügyi fegyverekkel” a szorult helyzetben lévő országok modernkori rabszolgaságba kényszeríthetők, tovább növelve ezzel a szakadékot a gazdagok és szegények között. Ezzel hozható összefüggésbe, hogy az evolúciós folyamatokban mindig is jelen lévő verseny és együttműködés kettőssége közötti egyensúly felborult, és rendkívüli mértékben a verseny felé tolódott el. E versengés rávetíthető az államok egymás közötti gazdasági, politikai és katonai hatalmi fölényért folytatott küzdelmére is, amelyből a gyengébb országok számára nincs valós kiút. Ezért a pozitív jövőkép egyik fontos momentumja a verseny és az együttműködés közötti összhang és helyes arány megteremtése.²²⁷

További veszélyes hiedelem például, hogy a több pénz boldogabbá teszi az embert, vagy ha többet fogyaszt, attól kiválóbb lesz, a piac láthatatlan keze elosztja a hasznat, és hogy a gazdasági célok igazolják a katonai eszközöket. A korábbi fejezetekben már volt szó róla, hogy a pénz csak egy bizonyos szintig képes fokozni az ember boldogságérzetét, de ez nem egy egyenesen arányos kapcsolat.²²⁸ A társadalmi hierarchia gyakran olyan csapdába sodorja az embert, hogy saját pozícióját a pénzbeli és tárgyi vagyona alapján határozza meg a valós belső tulajdonságok helyett, kialakítva ezzel a „fogyasztástól jobb vagyok” téveszmét.²²⁹ A piac által egyre jobban súlykolt fogyasztási kényszerre vonatkozóan

²²⁴ NÁRAY-SZABÓ 2006, 136–137.

²²⁵ A holosz görög szó jelentése egész, teljesség. László Ervin holisztikus civilizációs gondolat kísérlete olyan emberi társadalmat vetít előre, amely megváltozott gondolkodásmódjának köszönhetően nemcsak a fát látja maga előtt, hanem a globális erdőt is.

²²⁶ E hiedelmeket Konrad Lorenz szavaival élve nevezhetjük dogmáknak is. Az azonos csoportkultúrákban egyetemes emberek sokasodása és a közvéleményt befolyásolni képes média fejlődése olyan uniformizált nézetekhez vezet, amelyek valóságalapjuktól függetlenül mintegy vallási mantraként dogmává merevednek, és a többség meg sem kérdőjelezi azok helytállóságát. Lásd LORENZ 2001, 129.

²²⁷ LÁSZLÓ 2006, 83–85.; LORENZ 2001, 38.; NÁRAY-SZABÓ 2006, 129., 164.

²²⁸ Vö. Easterlin-paradoxon, 2.4.3. fejezet.

²²⁹ KORTEN 2009, 94.

visszautalok Erich Fromm – a birtoklásról mint egzisztenciális létmódról írt – kritikájára, miszerint a fogyasztás és a birtoklás nemhogy jobbat tenné az embert, hanem éppen ellenkezőleg, pszichológiailag nyomorba taszítja.²³⁰ A piac elosztó mechanizmusához kapcsolódóan elég csak felidézni a Máté-effektust, amely szerint az egyre növekvő haszon egyre kevesebbek kezében összpontosul, így pedig naiv elgondolás abban reménykedni, hogy a globálisan megtermelt profit globálisan és egyenlően oszlana meg.²³¹ Az elmúlt évtizedek pedig megmutatták, hogy a gazdasági célok mentén vívott háborúk mekkora áldozatokkal járnak. A formálisan akár rövidnek is tekinthető háborúkat sokéves békefenntartás követi, amelyben több katona esik el, mint a háború alatt, emellett óriási költségeket emészt fel, és ezekben a jellemzően bukott államokban²³² nehezen lehetséges megszilárdítani a helyi politikai viszonyokat.

A holisztikus civilizáció koncepciója a teljességre törekszik, mégpedig az emberi létezés teljességét kívánja kibontakoztatni. Egyik legfontosabb jellemzője az a kulturális átalakulás és szemléletváltás, amely az ember életmódját jobbat teszi. Tulajdonképpen ebben ölt testet a legtöbbet kritizált és fenntarthatatlannak bizonyuló fogyasztói társadalom megszüntetése. Ez elsősorban gondolkodásbeli változást igényel. Megköveteli az embertől azt a felismerést, hogy a több pénzétől nem lesz jobb az ember, és a javuló anyagi színvonal csak részben korrelál a javuló életminőséggel. Az anyagi fényűzés, az egészségtelen életmód és a luxushajhászás fenntarthatatlan mintái helyett az embereknek fel kell ismerniük, hogyan bontakoztathatják ki személyiségüket, és hogyan válhatnak közösségeik hasznos tagjává, valamint hogyan élhetnek a számukra is életet adó környezettel harmóniában. Szükségtelenné válik a felülről irányított család- és társadalomtervezés, mert az emberek elfogadják, hogy felelőtlenség a reprodukciós arányt biztosító családméretnél nagyobb családot létrehozni, hiszen az a túlnépesedést súlyosbítaná.²³³

Ahogy az előző fejezetben is kifejtettem, meglátásom szerint a fenntartható fejlődés társadalmi pillérében lezajló szemléletváltás – vagy másképp fogalmazva, a holisztikus civilizációra jellemző életmód – nélkül a másik két pillérben sem remélhető változás. E társadalmi tudatformálás szükségességét már fél évszázada felismerték, azonban a módszerekről és irányokról nincs egyetértés. Kezdetben csak a fejlett országok vitája volt ez, később pedig már a fejlődő országok is egyre hangosabban hallatták hangjukat. Az teljes bizonyossággal megállapítható, hogy a tudományos világ képviselői önmagukban kevesek

²³⁰ Vö. 2.4.3. fejezet.

²³¹ Vö. 2.4.3. fejezet.

²³² A bukott államokban betölthetetlen biztonsági vákuum keletkezik, mivel az állami struktúra felbomlik, a politikai és a jogrend instabillá válik. Az állam területiális hatalma nem érvényesül, képtelen az ország egész területét ellenőrzése alatt tartani, így elveszti legfontosabb megkülönböztető képességét, az erőszak monopóliumát. Ennek pedig az az eredménye, hogy az ország egyes részeit terroristacsoportok, fegyveres csoportok vagy hadurak tartják a kezükben. Az ilyen állam képtelen kielégíteni a lakosság alapvető igényeit, a termelőkapacitások fenntartására sem képes, és emiatt elveszti legitimitását arra, hogy lakossága nevében cselekedjen. Nem működő államokra következtethetünk a polgárháborúkból, forradalmakból, illetve abból, hogy teljes mértékben hiányzik az állami felelősség az alapvető emberi szükségletek kielégítése iránt. A bukott államok olyan csapdába estek, amelyből önerővel képtelenek kijutni, ezért külső hatalom segítségére szorulnak. Az államépítés és demokráciaépítés mikéntje azonban kérdéses, számos tényező kölcsönhatása befolyásolja. RADA Péter (2009): Az államépítés folyamatának modellezése: fokozatos vagy szakaszos folyamat? *Külügyi Szemle*, 8. évf. 1. sz. 45.

²³³ LÁSZLÓ 2006, 64.

a feladathoz, az emberek széles tömegéhez nem jutnak el. Képes viszont erre a politika és a politikusok, legalábbis elméletben. Egy politikusnak úgy kellene döntéseket hoznia, anélkül, hogy politikai legitimitációját megkérdőjeleznék, hogy a választókat és a szponzorokat is képes legyen befolyásolni, illetve rábírní őket álláspontjuk megváltoztatására. Erőteljesen hatnia kell a tudományra, a kultúrára, az oktatásra, hogy a változások szükségességének gondolata már az emberekben fogalmazódjon meg mint közigeny, mert ezt követően a korábban politikai öngyilkosságnak tűnő intézkedések is széles körű támogatásra lelhetnek. Egy ilyen vállalkozás csak a legelszántabb és legkarizmatikusabb politikusok esetén járhat sikerrel, a személyes kvalitásokból fakadó tekintély és hitelesség nélkül lehetetlen ezt a politikát folytatni.²³⁴ Eddig azonban sehol nem lehettünk tanúi olyan átütő politikai sikernek, amely képes lenne e pozitív tudatformálást tartósan és hosszú távon megvalósítani.²³⁵ Az eszközök tekintetében több lehetőség is a politika rendelkezésére áll. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy nem vezet mélyreható változásokhoz, ha felülről oktroyált rendelkezések végrehajtását kéri számon a lakosságon, mert ha jogkövető polgárként teljesítik is azokat, belső motivációt és tenni akarást aligha fog eredményezni. Ehelyett eredményesebb lehet, ha „politikai csellel” olyan irányba ösztökélik az embereket, hogy saját magukban foganjon meg az igény a változásra. Tény, hogy a környezetvédelmet nem lehet az emberek szabad akaratára bízni, és a közvetlen szabályozás eszközhöz kell nyúlni. De hosszú távon célravezetőbb lehet – és egyben a politikai legitimitációt is erősítheti – olyan intézkedések megtétele és programok beindítása, amellyel a lakosság és a gazdaság szereplői érdekeltté válnak a változásban, és proaktív magatartást fognak tanúsítani.²³⁶ A közvetlen szabályozás mellett tehát szükség van ilyen ösztönzőkre, amelyek a hosszú távú társadalmi tudatformálásban komoly szerepet játszanak, és idővel akár át is vehetik a közvetlen szabályozás helyét.

A társadalmi tudatformálás másik, széles tömegeket elérni képes eszköze a média. Ebben egyaránt szerepet játszik a nyomtatott és az online sajtó, az internet világa vagy éppen Hollywood. Leegyszerűsítve azt mondhatnánk, hogy a média használható jó és rossz célokra egyaránt. Fóruma lehet a buzdításnak, de a tömegek butításának és megfélemezésének is, ugyanakkor a tudás, az új ismeretek és a világban rejlő értékek legalkalmasabb és leggyorsabb közvetítője. Ezzel egyidejűleg azonban tudatosítani kell, hogy a média színtere ma már egy sajátos virtuális valóság, amely hidat képez az ember és környezete között anélkül, hogy azok valós interakcióba kerülnének. A média eltávolítja a valóságot, elszigeteli az embert saját világától. Nehéz kérdés, hogy a változás sulykolása helyett miként lehet valódi cselekvésre készíteni az embereket. Egyelőre óriási a szakadék aközött, hogy a média virtuális

²³⁴ Pozitív példaként említhető a korábbi amerikai alelnök, Al Gore, aki környezetvédelmi tevékenységéért Nobel-békedíjban is részesült. A *Kellemetlen igazság* című, nagyhatású könyvében részletesen bemutatja a globális felmelegedés okozta környezeti és társadalmi hatásokat. Lásd GORE, Al (2006): *Kellemetlen igazság*. Budapest, Göncöl.

²³⁵ KÓRÓDI Mária (2009): A fenntartható fejlődés és a politika. In KÓRÓDI Mária szerk.: *Az erőszak kultúrája. Fenntartható-e a fejlődés?* Budapest, Pallas. 197.

²³⁶ Ilyenek lehetnek például a zöldadók. Politikailag is sokkal vállalhatóbb, ha az állam a közvetlen tiltás helyett engedi ugyan a korábbi tevékenységek folytatását, de az azzal okozott társadalmi károk megtérítése érdekében jelentős adóteherrel sújtja azokat. Ez a vállalkozásokat anyagilag is érdekeltté teszi a kevésbé környezetszennyező megoldások alkalmazásában. THALER, Richard H. – SUNSTEIN, Cass R. (2011): *Nudge. Jobb döntések egészségről, pénzről és boldogságról a pénzügyi válság után*. Budapest, Manager Könyvkiadó. 182–188.; MANIETES, Michael (2010): A fenntarthatatlan viselkedés felszámolása. In VARGA Éva szerk.: *A világ helyzete 2010. A kultúra átalakítása. Fogyasztástól a fenntarthatóságig*. Budapest, Föld Napja Alapítvány. 167.

világában látottakon pusztán elgondolkodunk, vagy pedig teszünk is valamit a jobb világ reményében. Lányi András találó megfogalmazása szerint „a környezetbarát médiapolitika tehát nem több műsoridőt követel a zöldeknek, hanem a kikapcsológombot. A környezet a médiában védhetetlen. A környezetvédelem a médián kívül – észlelhetetlen”.²³⁷

A holisztikus civilizáció következő jellemzője az erkölcsiség, vagy másképpen fogalmazva, bizonyos értékek melletti elköteleződés. Az erkölcsiség által közvetített értékek megjelennek az élet minden területén, többek között a vallásban, a magánszférában, az üzleti életben, az egyes szakmákban, a polgári jogban és még hosszan sorolhatnánk e példákat. Az erkölcsök milyensége sok mindentől függ, és a sokszínűségük védendő érték, de egy közös minimumértéket szükséges lenne meghatározni. E szerint pedig minden olyan életforma erkölcstelennek minősíthető, amely mások lehetőségeit korlátozza abban, hogy emberhez méltó életet élhessenek. Visszaulva a korábbiakra, ha a folytonos versengés és harc visszaszorítása mellett a verseny és az együttműködés újra helyes arányra lelne, akkor közös érdekek és értékek kerülhetnének előtérbe.²³⁸

Planetáris felelősség: Ebben az utópikus világban a legegységesebb erkölcsi érték a felelősség. Felelősség magunkért, felelősség a jövőnkért és felelősség a világunkért. A jövő megóvása nem a következő nemzedékek feladata, hanem a miénk, hogy egyáltalán legyen mozgástere az utánunk érkezőknek. „A jövő nem a mi dolgunk” az egyik legveszélyesebb és legönzőbb hozzáállás, ami társadalmi szinten szörnyű következményekkel fog járni, akár már néhány évtizedes időtávon belül is. Láthattuk korábban, hogy a túlfogyasztás napja minden évben egyre korábban jön el, azaz egyre többet használunk fel a későbbi generációk erőforrásaiból, beszűkítve ezzel lehetséges életterüket.²³⁹

A holizmus jegyében a felelősségvállalás egy új szintjét kell kialakítani, amelyet a Budapest Klub által elfogadott kiáltvány nyomán planetáris tudatnak vagy planetáris felelősségvállalásnak nevezhetünk. E planetáris gondolkodásmód olyan világnézetre alapoz, amely megtartja, sőt támogatja a kulturális sokszínűséget, de felhagy az ipari társadalomból visszamaradt, mechanikusan részekre oszthatónak vélt világképpel. A teljességre törekvő új világnézet felismeri, hogy az ember elválaszthatatlan a bioszféra többi részétől, a bioszféra pedig egybeforr az egész bolygóval, a bolygó pedig része a világegyetemnek. Minél tágabbak az ismereteink, holisztikus gondolkodásunk kereteit is annál tágabbra kell nyitni, hiszen az emberiség már nemcsak saját bolygóját szennyezi és pusztítja, hanem a környező világűrrel is ezt teszi.²⁴⁰ E holisztikus világnézet szöges ellentéte az ipari korszak uralkodó felfogásának, amelyben az emberek elhihették, hogy szabadon beavatkozhatnak a környezetükbe, módosíthatják vagy pusztíthatják azt anélkül, hogy a következményekkel számolniuk kellene, mert az úgymód megoldódik valahogy, hiszen az ember mindig feltalál egy

²³⁷ LÁNYI András (2009): A köznevelők tragédiája. In KÓRÓDI Mária szerk.: *Az erőszak kultúrája. Fenntartható-e a fejlődés?* Budapest, Pallas. 216.

²³⁸ LÁSZLÓ 2006, 67.; NÁRAY-SZABÓ 2006, 164.

²³⁹ Vö. 2.3.1. fejezet.

²⁴⁰ Az űrszemét kérdése folyamatosan egyre súlyosabb problémává válik. Rengeteg mesterséges, a világűrrel idegen anyag kering a Föld körül, rendkívül változó méretben és összetételben. Számuk mára több ezerre tehető, emiatt a nemzetközi jogalkotás egyik fő célja ezek ártalmatlanítása, mivel már magát az űrtevékenységet is hátráltatják, és potenciális veszélyt jelentenek az űrbe juttatott objektumokra. KECSKÉS Gábor (2012): *A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban*. Győr, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. Doktori értekezés. 80.

újabb találmányt, amellyel a saját maga okozta károkat helyreállíthatja.²⁴¹ Az emberiségnek rá kell ébrednie, hogy környezete (ideértve a bolygót és a világegyetemet is) nem pusztán létezésének díszlete, hanem annak szerves része, s csak azzal egységben, rendszerelméleti szempontból is csak közös rendszerként képes továbbfejlődni.²⁴² Ehhez a felismeréshez párosul a planetáris felelősségtudat is. Ahogy Hankiss Elemér fogalmazott, a planetáris kérdésekben „nincsen különböző civilizáció, ebben nincsenek iszlámisták és keresztények vagy ateisták, ez minden embert érint, hogy hol a helyünk, és mi az értelme az életünknek ebben a (modern) univerzumban”.²⁴³ A planetáris felelősség sokrétű, mert minden ember, akárhol is él vagy akármit is csinál, felelős a tetteiért mint magánember, mint állampolgár, mint a gazdaság résztvevője, mint az emberi közösség tagja és mint értelemmel és tudattal rendelkező személy – írja a *Planetáris Tudat Kiáltványa*. A planetáris tudat az jelenti, hogy „elfogadjuk és felismerjük az emberiség létfontosságú egymásrautaltságát, lényegi egységét, és tudatosan vállaljuk az ebből eredő erkölcostant és erkölcsi világképet. Ennek kifejlesztése az emberiség fennmaradásának alapvető feltétele Földünkön”.²⁴⁴

E planetáris gondolkodásmód következménye, hogy a klasszikus nemzetállami társadalmi berendezkedés helyett új formákra is szükség van, hiszen az államközpontú társadalmi berendezkedés éppen azt a mechanikus széttagoltságot erősíti, amelyet a holizmus lebontani kíván. Ezt az új berendezkedést nevezi László Ervin – szembeállítva a hierarchiával – heterarchikus rendszernek, ami az elosztott döntéshozatal többszintű rendszere, amelyben a globális együttműködés és a térségi, nemzeti és a helyi önrendelkezés együttesen megvalósul. E szintek részben vagy egészben már megvalósultak, de még nem váltak általánossá. A helyi szintet képviselő települési önkormányzatok ma is léteznek, a nemzeti szintet képviselő államok pedig társadalmi berendezkedésünk alapkövei. A nemzetállamoknak térségi szociális és gazdasági szövetségbe kellene tömörülniük, amit egyelőre az Európai Unió képvisel legerőteljesebben, de legalább kontinensenként szükséges lenne egy átfogó szövetség (amelyre jó példa a fejlődő UNASUR Dél-Amerikában). E térségi szinteket pedig az ENSZ-hez hasonló globális szerv fogná össze. Ha napjainkban léteznek is az adott szinteken emberi közösségek, a heterarchikus társadalom megvalósításához ezek jelentős átalakítására és új döntési mechanizmusok bevezetésére lenne szükség. E rendszer lényege, hogy az államok által féltékenyen őrzött szuverenitás kultuszából kiszabadulva a döntési jogosítványok megoszlanak az egyes szintek között, és a döntések mindig ott születnek meg, ahol valóban hatékonyan végre is hajthatók.²⁴⁵

A ENSZ-hez hasonló globális planetáris felelősségtudatot, és mint ilyen, a bioszféra egységéért folytatott erőfeszítések fő motorja. E globális szint azonban nem nemzetállami szerveződésen alapul, hiszen ahogy azt az ENSZ gyakorlata is bizonyítja, abban a formában meglehetősen lassú és nehézkes a döntéshozatal, a béke és biztonság kérdésében pedig sokszor feloldhatatlan patthelyzet is kialakulhat. Meg kell tehát reformálni a nemzetállam régi mítoszát, hogy a kor kihívásainak és a planetáris gondolkodásmódnak is megfelelő legyen. E törekvést veszélyeztetheti a végletes hazafiasság, amelyet László Ervin veszélyes

²⁴¹ Vö. 2.2.3. fejezet. LÁSZLÓ 2006, 66.

²⁴² Vö. 2.2.1. fejezet.

²⁴³ HANKISS Elemér (é. n.): *A planetáris tudatról*. Elérhető: www.clubofbudapest.org/clubofbudapest/index.php/hu/about-us/kueldetesuenk/90-hankiss-elemer-a-planetaris-tudatrol (A letöltés ideje: 2015. 02. 01.)

²⁴⁴ LÁSZLÓ 2006, 145–146.

²⁴⁵ LÁSZLÓ 2006, 66–67.

és félrevezető téveszmének tart. Az emberek ugyanis egyidejűleg is lehetnek elkötelezettek a társadalom különböző szegmensei iránt anélkül, hogy ezzel hűtlenné válnának. Az emberi léleknek nincs olyan tényezője, amely meggátolná a nemzetállamon túlnyúló lojalitást, ezek pusztán társadalmi beidegződések.²⁴⁶ A globális politikai irányítás mellett a gazdasági irányítás racionalizálása a legszükségesebb, mivel az IMF, a WTO és a Világbank kezében olyan pénzügyi és gazdasági hatalom összpontosul, amely a 21. századra jellemző gazdasági hadviselés legfőbb eszköze, bármiféle kontroll nélkül. E szervezetek átalakítása azt célozná, hogy azok ne az öncélú gazdaságot védelmezzék, hanem az emberiség érdekében a gazdasági folyamatokat racionalizálják.²⁴⁷

A heterarchikus rendszerben az egyes szintek kiegészítik egymást, és nem konkurálnak egymással, így az emberek mindegyiket a sajátjuknak érezhetik. Ennek kezdeti szakaszát fémjelzi például az Európai Unióban létező uniós állampolgárság intézménye, amely megillet mindenkit saját nemzeti állampolgársága mellett. Egyelőre azonban az uniós állampolgárság alkalmatlannak bizonyult egy új, európai identitás kialakítására. Az emberek sokkal inkább vallják magukat valamely nemzetállamhoz tartozónak, mint uniós polgárnak.²⁴⁸

A globális szint a döntéshozatal legmagasabb fóruma, de globalitása miatt sok mindenre alkalmatlan is, így elsősorban koordinatív funkciót lát el az alacsonyabb szintek között, amelyek egymástól függetlenül, de egymásra tekintettel szervezik meg saját közösségeik életét.²⁴⁹

A fenntartható fejlődésről alkotott utópiák társadalomfilozófiai nézetek. Az antropocentrikus megközelítésből adódóan a vizsgálat kiindulópontja is maga az ember és az emberi társadalom, és a legjelentősebb változások szükségességét a legtöbben a fenntartható fejlődés e harmadik pillérében látják, mert enélkül a gazdasági és környezetvédelmi pillérekben vizionált új irányvonalak sem teljesedhetnek ki. De vajon lehetséges-e ez egyáltalán? Lehet-e úgy társadalmi fejlődést elérni, hogy közben a gazdaság és a környezet állapota változatlan marad? A 2012-es riói konferencia egyik legfontosabb üzenete a három pillér összekapcsoltságának és egymásrataltságának hangsúlyozása volt. Paradox helyzetnek tűnik, hogy egy ilyen interdependens rendszerben az egyik elem fejlesztésétől reméljük a másik kettő javulását, holott az előbbi állapotát nagyban meghatározzák az utóbbiak. Meglátásom szerint a fenntartható fejlődés az egyes pillérek közötti dinamikus kölcsönhatások spirális mozgásával írható le, ebből a kontextusból viszont lehetetlennek tűnik a társadalmat leválasztva, azt önállóan kezelni és fejlődésre bírni. További paradoxont szül, hogy a társadalmi fejlődés mindenekelőtt az oktatás, a kultúra és a tudomány fejlesztését kívánja meg, de ezek fejlesztésének már önmagában is előfeltétele a társadalmi és gazdasági fejlődés.

²⁴⁶ LÁSZLÓ Ervin (1998): *Harmadik évezred. Veszélyek és esélyek. A Budapest Klub első jelentése*. Budapest, Új Paradigma. 96–97.

²⁴⁷ KORTEN 1996, 394–397.

²⁴⁸ Egy friss kutatás szerint azonban egyre többen vannak azok, akik nem valamely nemzet, hanem a világ polgárának tekintik magukat. Érdekes módon a magukat világpolgárnak vallók aránya a fejlődő országokban a legnagyobb, és a fejlett, különösen az európai uniós országokban a legalacsonyabb. *Global Citizenship a Growing Sentiment among Citizens of Emerging Economies: Global Poll* (2016). Elérhető: www.globescan.com/images/images/pressreleases/BBC2016-Identity/BBC_GlobeScan_Identity_Season_Press_Release_April%2026.pdf (A letöltés ideje: 2016. 05. 25.)

²⁴⁹ LÁSZLÓ 2006, 66–67.

Vákát oldal

II. A szellemi tulajdon-jogok és a fenntartható fejlődés kapcsolódási pontjai

1. A szellemi tulajdon-jog mint ösztönzőerő

1.1. A tulajdonjog és a szellemi tulajdon-jog gazdasági jelentősége

A fenntartható fejlődés valamennyi pillérében és a fejlődés számos értelmezési síkján kiemelt jelentőségűek a szellemi tulajdon-jogok. Elsősorban a gazdasági pillérre és a klasszikus közgazdaságtan szerinti növekedésre van nagy hatással. Ahogy arról korábban már volt szó, Samuelson és Nordhaus a klasszikus közgazdaságtan jegyében négy tényezőt különböztet meg, amelyek a növekedést meghatározzák:

- emberi erőforrások (munkakínálat, iskolázás, szakértelm, fegyelem, motiváció);
- természeti erőforrások (föld, ásványkincsek, energiaforrások, a környezet minősége);
- tőke (gyárak, gépek, utak, immateriális tőkeelemek, például szellemi alkotások);
- technológiai fejlődés és innováció (tudomány, műszaki ismeretek, menedzsment, vállalkozó szellem).²⁵⁰

A négyből három tényező minőségi jellemzőit nagymértékben meghatározzák a szellemi tulajdon-jogok. Az emberi erőforrásokra óriási hatást gyakorol a szerzői jog és az iparjogvédelem. A tudáshoz való hozzáférés, a tudás disszeminálása és a tudás közkinccsé válása olyan, a szerzői jog által szabályozott kérdéseken múlik, amelyek alapvetően meghatározzák a munkaerő szakértelmét. Ugyanígy a szabadalmi leírásokban szereplő információk felbecsülhetetlen tárházát jelentik az emberiség által elért technikai vívmányokról szóló ismereteknek. Ahhoz, hogy a minőségi munkaerő tudásszintje növekedjen, nélkülözhetetlen, hogy a legújabb tudományos kutatási eredmények és a legújabb oktatási anyagok hozzáférhetővé váljanak. Ehhez olyan kiegyensúlyozott szerzői jogi szabályozásra van szükség, amely egyaránt képes figyelembe venni a szerzők és a felhasználók érdekeit, valamint a közérdeket. Az iparjogvédelemben az információhoz való hozzáférés némileg könnyebb a kötelező feltárási elem miatt (persze szükség van jól kereshető adatbázisokra), ugyanakkor az oltalom alatt álló műszaki alkotások oktatási, kutatási célú felhasználása problémába ütközhet, ha a jogi szabályozás nem biztosít kellő teret az ehhez kapcsolódó oltalmi korlátoknak.

Az immateriális tőkeelemek körében a szellemi tulajdon-jogok óriási szerepet töltenek be. Meszlény Artúr már egy évszázaddal ezelőtt is arra a nézetre jutott, hogy a gazdasági élet építőkövei nem a materiális tulajdonban testesülnek meg, hanem a vagyoni értékkel

---

²⁵⁰ SAMUELSON–NORDHAUS 2012, 454.

rendelkező jogokban.²⁵¹ Elég csak áttekinteni a legértékesebb védjegyek vagy szabadalmak évente frissülő listáját, ahol az élen szereplő, a 100 milliárd eurós értéket is túlszárnyaló szellemi tulajdon-jogok a materiális tulajdont messze meghaladó módon képezik egy-egy transznacionális vállalat vagyonelemeit. Ezek az összegek nagyságrendileg Magyarország két- vagy háromévi teljes költségvetését kiteszik. Visszaulva a tőkéstársaságok világuralmára, a világban fellelhető vagyonmennyiség jelentős része közvetlenül vagy közvetetten ezekből a szellemi tulajdon-jogokból fakad, amelyeket – a szerzői jogot ide nem értve – döntően a nagyvállalati szféra ural.²⁵² A már korábban hivatkozott amerikai felmérés szerint 2010-ben az USA GDP-jének 35%-a, mintegy 5,06 milliárd dollár a szellemi tulajdon-intenzív ágazatok tevékenységéből fakad.²⁵³ Napjainkban pedig az USA nagyvállalatai által megtestesített vagyon kétharmada immateriális vagyonelemekből, döntően szellemi tulajdon-jogokból áll.²⁵⁴

A 2.2.4.-es fejezetben bemutatott új növekedésmélelet vagy endogén technológiai változás-elmélet újfajta gazdaságpolitikai szemléletet hozott. Az elmélet fő teoretikusa, Paul Romer szerint az országok gazdasági növekedésének ütemében és az életszínvonalban fellelhető különbségek fő oka az eltérő technológiai színvonal. Ha pedig a technológiát megtermelt tényezőként fogjuk fel, a gazdaságpolitikának és ezzel együtt a jogalkotásnak arra kell fókuszálnia, hogy serkentse a tudásteremtést (a humán tőkébe való befektetést), és minden olyan intézkedést tegyen, amely a folyamatosan gyorsuló technológiai fejlődést

²⁵¹ SERÁK István (2007): Átkelők a dolog-fogalom határain – a jogirodalom szemszögéből. *Iustum, Aequum, Salutare*, 3. évf. 4. sz. 225.

²⁵² Jól illusztrálja ezt, hogy 2014-ben a mintegy 215 000 PCT szabadalmi bejelentésből több mint 18 000 bejelentés (8%) a 10 legnagyobb bejelentőtől származik (például Huawei Technologies, Qualcomm, ZTE, Panasonic stb.). A rendelkezésre álló amerikai szabadalmi statisztikák még szembetűnőbbek. 2014-ben több mint 300 000 szabadalmat adtak meg az USA-ban, amelyből 51 000 szabadalom a 20 legaktívabb nagyvállalatot illeti meg. A megadott szabadalmak jogosultjainak 93%-a vállalkozás (közel azonos arányban amerikai és külföldi), és pusztán 7% magánszemély. Lásd *WIPO IP Facts and Figures* (2015). Geneva, World Intellectual Property Organization. 21. Elérhető: www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_943_2015.pdf (A letöltés ideje: 2016. 03. 13.); *Patenting by Organizations (Utility Patents) 2014* (2015). Alexandria, U.S. Patent and Trademark Office. A1–2., B1–1. Elérhető: www.uspto.gov/web/offices/ac/ido/oeip/taf/topo_14.pdf (A letöltés ideje: 2016. 03. 13.)

Ehhez kapcsolódóan érdemes kiemelni, hogy ez a fajta nagyvállalati koncentráció elsősorban az iparjogvédelem területén figyelhető meg, mivel sok jogrendszerben a szerzői jogok egyáltalán nem vagy csak korlátozott mértékben ruházhatók át másra. A példaként felhozott társaságok mind olyan iparágakban tevékenykednek, amelyek nem képzelhetők el kis- és középvállalkozások keretei között, hanem kifejezetten igénylik a nagy tőkeberuházást és a nagy létszámú munkaerőt. A jogérvényesítés költségei szintén a nagyvállalati szektor számára teszik valóban hasznos eszközökké a szellemi tulajdon-jogokat. E jogok megszerzése és fenntartása egy több országra is kiterjedő piac esetén már önmagában sem olcsó, de egy esetleges bitorlás esetén a külföldi jogérvényesítés költségei (gondoljunk csak az éppen alakulóban lévő egységes hatályú európai szabadalomhoz kapcsolódó díjtételek körüli vitákra) olyan magasak lehetnek, amelyeket csak a legtőkeerősebb társaságok képesek nehézségek nélkül finanszírozni.

²⁵³ *Intellectual Property Rights Intensive Industries: Contribution to Economic Performance and Employment in the European Union. Industry-level Analysis Report* (2013). 6.; *Intellectual Property and the U.S. Economy: Industries in Focus* (2012). vii.

²⁵⁴ SHAPIRO, Robert J. – PHAM, Nam D. (2007): *Economic Effects of Intellectual Property-Intensive Manufacturing in the United States*. 3. Elérhető: www.sonecon.com/docs/studies/0807_thevalueofip.pdf (A letöltés ideje: 2016. 05. 28.)

előmozdítja. Ilyen intézkedés például a szellemi tulajdon-jogok hatályának meghatározása.²⁵⁵ Ugyanis az innovációt mint a növekedés sajátos és rendkívül sok tényező által befolyásolt elemét a szellemi tulajdon-jogok rendszere alapvetően meghatározza.²⁵⁶ Ösztönző hatásuknál fogva a szellemi tulajdon-jogok érdekeltté teszik a piaci szereplőket abban, hogy időt, pénzt és energiát fordítsanak az innovációra. Ezek hiányában az innovációs folyamatok mögül hiányozna a gazdasági érdekelttség, ami a technikai fejlődés, a gazdasági növekedés és végső soron a fenntartható fejlődés akadályát jelentené. Ahhoz, hogy a szellemi tulajdon-jogok és az innováció közötti kölcsönhatásokról árnyaltabb képet kaphassunk, az egyes iparágak közötti differenciálás szükséges. A kutatás-fejlesztés szempontjából magas intenzitású például az űrtechnika, a robotika, a gyógyszeripar és az elektronika, közepes intenzitású a vegyipar, az autóipar és a műanyagipar, és alacsony intenzitású a textilipar, a faipar és a papíripár. A kutatás-fejlesztés szempontjából kiemelkedő területeken lehet pozitív hatása a szellemi tulajdon-jogoknak az innovációra, de egyéb iparágakban nem.²⁵⁷ A fejlődő országok többségében pedig döntően kis K+F-intenzitású iparágak vannak, így ezek fellendítésére és az innováció fokozására a szellemi tulajdon-jogok önmagukban nem alkalmasak. Ezért olyan komplex stratégiákra van szükség, amelyek ösztönzik a befektetést, fejlesztik a szakképzett munkaerőt, és megteremtik a piacot a fejlettebb iparágak számára is. Ebben a gyenge szellemi tulajdon-jogi rendszer segíthet, amely a szűkebb terjedelmű magánhatalom biztosításával és a tágabb közkinccsel, illetve korlátozásokkal megteremti a helyi iparágak kialakulásának lehetőségét.

A fejlődésben szerepet játszó alapvető jogintézmény a tulajdonjog, valamint az egyes elméletek szerint abból származó szellemi tulajdon-jog. Az emberi élet igényli a fizikai tulajdont (ételt, ruhát, házat stb.), ezért az államilag elismert és védett tulajdonjog a gazdasági fejlődés egyik legfontosabb építőköve. Azonban a tőke, a vagyon és a jövedelemszerző eszközök korántsem egyenlően oszlanak meg a társadalomban, és ez a különbség tovább fokozódik azokban az országokban, ahol tovább él a Marxtól eredeztetett – de valójában vallási alapokon nyugvó – nézet, miszerint a magántulajdon lopás, mert a munkamegosztással létrehozott vagyon közös munkával jön létre, így pedig közösen is birtokolandó.²⁵⁸

A tulajdonjog elismerése a nyugati államok demokráciájában általánosan elfogadott, és az erkölcsi alapja a többség által legitimált, azonban a világon nem minden demokrácia óvja ugyanakkora erőfeszítésekkel a tulajdont. Például Indiában, a világ legnagyobb

²⁵⁵ ROMER, Paul M. (1994): The Origins of Endogenous Growth. *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 8, No. 1. 21.; IDRIS, Kamil (2003): *Intellectual Property. A Power Tool for Economic Growth, Overview*. Geneva, World Intellectual Property Organization. 4. Elérhető: www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/intproperty/888/wipo_pub_888_1.pdf (A letöltés ideje: 2015. 03. 09.)

²⁵⁶ Innováció alatt Schumpeter nyomán a már létező gazdasági alapok és hatóerők újfajta kombinációját értem, amely képes új fogyasztói igényeket és szokásokat létrehozni. Ebben az értelemben az innováció nem a meglévő igények kielégítését célozza, hiszen a tárgya annyira új, hogy az igényeket alapjaiban változtatja meg. Az innováció megváltoztatja a korábban megszokott emberi értékeket. Schumpeter az innováció 5 területét különítette el: 1. új termék létrehozása, vagy a meglévő minőségének javítása, 2. új ipari eljárások kidolgozása, 3. új piac teremtése, 4. új források felfedezése a korábbiaktól függetlenül és 5. új szervezet alapítása. Lásd SCHUMPETER, Joseph (1980): *A gazdasági fejlődés elmélete*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 110–111.

²⁵⁷ CORREA, Carlos M. (2016): *Economic Development and the Role of IP*. Előadás az *International Conference on Intellectual Property and Development* című konferencián, 2016. április 7. Geneva, WIPO.

²⁵⁸ GREENSPAN 2008, 300.

demokráciájában a tulajdonjognak annyi korlátja van az üzleti életben, hogy az már alapvetően gyengíti a tulajdon védelmét. Másik oldalról vizsgálva a kérdést, a tulajdon védelméből és elismeréséből sem fakad automatikusan a demokratikus berendezkedés. Példaként említhető Kína vagy Szingapúr, amelyek ugyan óvják a tulajdont, de egyéb területeken nem bírnak a klasszikus nyugati demokráciák ismertetőjegyeivel.²⁵⁹

A szellemi tulajdon-jog mint jogintézmény a tulajdonjog egy sajátos részterülete. A szellemi tulajdont nemcsak az erga omnes jellegű strukturális azonosság (az alapjogviszony abszolút szerkezete) hasonlítja a klasszikus dologi tulajdonjoghoz, de annak terjedelme és tartalma is (szerkezetében egyébként a személyiségi jogokhoz is hasonlít, amelyeket a másik eredőjének is tekintenek). Része a piacgazdaság tulajdoni rendjének, a szellemi javak tekintetében a legnagyobb terjedelmű jogot, a legteljesebb gazdasági hatalmat (*plena potestas*) biztosítja csakúgy, mint a dologi tulajdonjog. Sok szerző úgy írja le a szellemi tulajdon-jogokat, mint monopoljogokat, és nem pusztán abban az értelemben, mint amelyben kizárólagosságot jelent az oltalom tárgya felett (hasonlóan a tulajdonjoghoz), hanem abban az értelemben is monopoljogként tételezik, hogy a jogosultját megvédi a piaci versenytől, és így piaci monopoliumot biztosít számára az adott szellemi alkotáson. Ez a megközelítés leginkább a műszaki alkotások oltalma esetén, különösképpen a szabadalmakkal összefüggésben igazolható, hiszen a szabadalom valóban monopol- vagy inkább monopolisztikus²⁶⁰ helyzetet biztosít a találmányra nézve, feltételezve persze azt, hogy a versenytársak a szabadalom bitorlása nélkül nem tudnak közgazdasági értelemben helyettesítő árut vagy szolgáltatást nyújtani, azaz nem kerülhető meg a szabadalom a hiányosan meghatározott oltalmi kör miatt. Az össz társadalmi érdekeket viszont az szolgálja a legjobban, ha a szűkebb oltalmi körök révén a versenytársak innovációja által kialakulhat a piaci verseny.

A szabadalmakkal ellentétben a vállalat- és árujelzők célja nem az, hogy monopoliumot biztosítsanak a jogosult számára (bár az érintett megjelölés vonatkozásában az adott áruk/szolgáltatások tekintetében ez megvalósul), hanem hogy általuk saját magát és az általa kínált árut vagy szolgáltatást megkülönböztesse a többi piaci szereplőtől és azok áruitól, illetve szolgáltatásaitól. Azaz éppen hogy nem versenykorlátozó monopoliumot eredményeznek, hanem a verseny feltételeit teremtik meg.²⁶¹ Az Európai Bíróság nagyon találóan fogalmazta meg a II. Hag-ügyben a védjegyek piaci fontosságát, miszerint a védjegyek nélkülözhetetlen elemei a torzításmentes versenynek, amelyet az EU alapító szerződesei elsődleges céljukként fogalmaztak meg.²⁶²

A szerzői jog sem biztosít olyan monopolhelyzetet, mint amelyre a szabadalom képes, hiszen a szerzői jog csupán egy adott művet, a gondolati tartalom adott formában történő kifejeződését védi, de a mögötte meghúzódó elvet, ötletet, eljárást vagy információt nem.

²⁵⁹ GREENSPAN 2008, 300.

²⁶⁰ A dologi jogi alapú tulajdonjogi monopoliumhoz képest a szellemi tulajdon-jogok korlátozottabb jogokat biztosítanak, hiszen időben, hasznosítási módban és az oltalom terjedelmében is sok olyan korlát figyelhető meg, amelyek a tulajdonjog esetében nem. Ezeket a korlátozottabb monopoliumokat hívhatjuk monopolisztikus jogoknak is, utalva arra, hogy nem klasszikus értelemben vett monopoljogokat tartalmaznak.

²⁶¹ KITCH, Edmund W. (2010): Elementary and Persistent Errors in the Economic Analysis of Intellectual Property. *Vanderbilt Law Review*, Vol. 53, No. 6. 1729–1730. Ez egyébként részben a szabadalmi jogra is igaz, hiszen az oltalom megadásával a szabadalmi dokumentáció nyilvánossá válik, és alapjául szolgálhat újabb fejlesztéseknek és jobb műszaki megoldásoknak.

²⁶² Az Európai Bíróság C-10/89. számú, SA CNL-SUCAL NV v. HAG GF AG ügyben 1990. október 17-én hozott ítéletének 13. pontja.

Így pedig nem akadályozhat meg senkit sem abban, hogy saját alkotótevékenysége révén létrehozzon olyan műveket, amelyek a korábbiak versenytársaiként tűnnek fel a piacon. Tényleges gazdasági erőfölényhez persze vezethetnek e jogok is, ahogy például az a Microsoft operációs rendszere, a Windows esetében is történt, ez azonban nem a szerzői jog jogi jellegéből és közgazdasági funkciójából ered, hanem iparági sajátosságokból.²⁶³

A hasonlóságok mellett ugyanakkor számos tárgyspecifikum miatt a szellemitulajdon-jogok nem is azonosíthatók a dologi tulajdonjoggal, hiszen alapvető különbséget jelent a szellemi tulajdon tárgyának metafizikai volta. Bobrovsky álláspontja szerint fontos sajátosság, hogy a szellemitulajdon-jogok időben és területileg is korlátozottak, és nem pozitív, hanem negatív tartalmú, tiltó jogok, így ő nem *ius exclusivum*-nak, hanem *ius excludendine*-nek tekinti azokat.²⁶⁴ E tézissel egyetértek, azzal a kiegészítéssel, hogy nézetem szerint mindkét tulajdoni forma elsődleges célja a kizárólagos hatalom biztosítása, amely az *erga omnes* jelleg miatt mindenkiel szemben – Grosschmid Béni szavaival élve – „sűrített negatív kötelelmként” jelentkezik, amelynek megsértése esetén a (szellemi) tulajdonjog átfordul egy olyan relatív jogviszonyba, ahol az eltiltás és a jogérvényesítés kerül előtérbe. Azt persze el kell ismerni, hogy a szellemitulajdon-jogok esetén a tiltó jelleg sokkal intenzívebb.²⁶⁵

E különbség alapvetően a tulajdonjog és szellemitulajdon-jog célja és közgazdaságtana közötti eltérésből adódik. Míg a tulajdonjog rendeltetése, hogy a tulajdonos a dolgot kizárólagosan birtokolhassa és használhassa annak érdekében, hogy azt saját javára fordítsa, addig a szellemitulajdon-jogok célja, hogy a jogosulton kívül mindenki mást kirekesszen annak használatából, és megakadályozza, hogy azt lemásolják. Ennek az a közgazdasági háttere, hogy a tulajdonjogviszony közvetett tárgyai, a dolgok a versengő javak körébe tartoznak, azaz mennyiségileg korlátozottak, és fizikai természetűknél fogva egyidejűleg nem létezhetnek mindenhol, és nem használhatók bárki által. Azaz fizikailag is lehetséges valakit kirekeszteni a dologi javak élvezetéből. Ezzel szemben a szellemitulajdon-jogok által védett ismeretek közgazdaságilag olyan közjavak vagy nem versengő javak, amelyeket egyszerre korlátlan számban használhatnak anélkül, hogy mennyiségük vagy hozzáférhetőségük csökkenne. Ezen ismeretek sajátossága ugyanis, hogy nem dologi megtestesülésük a releváns, hanem absztrakt mivoltuk. Ahogy Bobrovsky írja, a szellemi tulajdonra az ubikvitas, azaz a mindenütt jelenlétesség a jellemző, így az nem is tud elfogyni.²⁶⁶ Emiatt pedig a fizikai kirekesztés lehetősége nem is áll fenn, így a szellemitulajdon-jogok immanens tartalmát a tiltó jelleg képezi, amelyből az az abszolút szerkezetű jogviszony fakad, amelynél fogva minden kívülálló elismerésre, tűrésre és tartózkodásra kötelezett.

Más álláspontok szerint a szellemitulajdon-jogok jellegadó ismérve az engedélyezési jog, azonban úgy gondolom, hogy nem az a *differentia specifica*, hiszen a kizárólagos jogok engedélyezésével párhuzamosan a dologi tulajdon kapcsán is erőteljesen megjelenik

²⁶³ KITCH 2010, 1731.; *United States of America v. Microsoft Corporation*, 87 F. Supp 2d 30 (2000). District of Columbia, U. S. District Court. Elérhető: <http://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp2/87/30/2307082/> (A letöltés ideje: 2015. 03. 06.); *United States of America, Appellee v. Microsoft Corporation*, 253 F.3d 34 (2001). U.S. Court of Appeals for the District of Columbia District. Elérhető: <http://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F3/253/34/576095/> (A letöltés ideje: 2015. 03. 06.)

²⁶⁴ BOBROVSKY Jenő (1995): *Iparjogvédelem és csúcstechnika*. Budapest, Országos Találmányi Hivatal. 59.

²⁶⁵ BOBROVSKY 1995, 59.

²⁶⁶ BOBROVSKY Jenő (2008): *Az enyém, a tied és a miénk a szellemi tulajdonban. Áttekintés a közkinccs és a szellemi magántulajdon egyes összefüggéseiről az Internet tükrében*. Budapest. 4. Elérhető: www.mie.org.hu/pdf/Public_domain-Mie.pdf (A letöltés ideje: 2015. 03. 06.)

a hasznosítás joga mint tulajdonosi részjogosítvány, amely alapján a tulajdonos akár ingyen, akár visszerhesen más használatába adhatja a dologát. Az engedélyezési és hasznosítási jogok realizálódása egyébként is mindkét tulajdoni forma kapcsán eshetőleges, a kirekesztő és tiltó jelleg viszont a jogviszony létrejöttével szükségszerű.

E különbségekre vezethető vissza a tulajdon és szellemi tulajdon jogi szabályozásában rejlő eltérés, különösen a jogérvényesítés módjai és eszközei tekintetében, amelyek kapcsán a szellemi tulajdon-jog rendszere erősebb és hatékonyabb eszközöket biztosít a polgári jog és polgári eljárásjog általános szabályaihoz képest.²⁶⁷

Mind a tulajdonjog, mind pedig a szellemi tulajdon-jog olyan alapvető jogintézmény, amely nélkül a fenntartható fejlődés egyik pillére sem lenne működőképes. Erőteljes általi beavatkozásra van szükség ahhoz, hogy az alapkutatások finanszírozhatók és a piaci kudarcok áthidalhatók legyenek, ugyanis a kudarc lehetősége ezekben az esetekben a legnagyobb, de a hosszú távú előnyök is leginkább e kutatásoktól remélhetők. A technológia költségesen előállítható, ám olcsón lemásolható közjószág, így komoly védelemre szorul. Az államnak törekednie kell arra, hogy a profitorientált kutatást és fejlesztést ösztönözze, hiszen a piaci szemléletet követve a nagyobb megtérülési lehetőség nagyobb szellemi kapacitásokat is mozgósít, azaz a piaci résztvevők érdekeltté válnak a kutatásban. E mozzanatnál van óriási jelentősége a szellemi tulajdon-jogok rendszerének, hiszen az tölti be az ösztönző funkciót, majd pedig a megszerzett vagyon védelme tekintetében a tulajdon intézménye jut főszerephez.²⁶⁸

Nem mindegy azonban, hogy e kulcsfontosságú intézményeket a nemzeti, regionális és nemzetközi szinteken miként szabályozzák. A fékek és ellensúlyok rendszerét számos, sokszor egymással ellentétes érdek figyelembevételével kell meghatározni, hogy a tulajdon-jog és a szellemi tulajdon-jog alkalmas legyen arra, hogy ösztönözze és védje az emberi kreativitást, a tudást és tenni akarást, ugyanakkor viszont ne merevítse be ezeket a vagyoni viszonyokat, és ne fékezze a haladást. A tulajdonjog intézményével a továbbiakban pusztán érintőlegesen, a szükséges összevetések erejéig foglalkozom, hiszen a tulajdon társadalmi hatása külön könyvek tárgya lehetne.

1.2. A szellemi tulajdon-jog, a fejlődés és az emberi jogok kapcsolata

A kapcsolódási pontok: A II. rész 1.1. fejezetében a szellemi tulajdont mint gazdasági hajtóerőt, a növekedés motorját mutattam be. Ez a fejlődés gazdasági értelmezéséből és a növekedéscentrikus fenntartható fejlődés modelljéből következik, amelyet napjainkban az Európai Unió és az EU 2020 stratégia képvisel a legvilágosabban az innováció, a szellemi tulajdon-jogok és a növekedés összekapcsolásával. Azonban egyre több szerző vizsgálja a szellemi tulajdon-jog és a fejlődés kapcsolatát az emberi jogok szemüvegén keresztül.

²⁶⁷ Jó példa erre a magyar polgári perjog, amely a TRIPS-en és a szellemi tulajdon-jogok érvényesítéséről szóló 2004/48/EK (2004. április 29.) Európai Parlamenti és Tanácsi irányelven nyugodva a szerzői jogi és iparjogvédelmi perekben az általános szabályokhoz képest kedvezőbb feltételekkel biztosítja az ideiglenes intézkedés, a biztosítási intézkedés és az előzetes bizonyítás alkalmazhatóságát, valamint az e területen alkalmazandó speciális jogintézményként bevezette az ellenbiztosítékot és az ellenfél bizonyításra kötelezését. Ezek az eszközök hatékonyabb jogérvényesítést tesznek lehetővé, mint amilyenre egy dologi jogi perben lehetőség lenne.

²⁶⁸ SAMUELSON–NORDHAUS 2012, 462.

Ebben az értelemben a fejlődést az Amartya Sen-féle demokráciaközpontú intézményként értelmezik, ahol az emberi fejlődés a demokrácia és a szabadságjogok kiteljesedését jelenti, ezáltal pedig az egyéni autonómia és a választási lehetőségek kiszélesedését politikai, gazdasági, társadalmi és technikai értelemben egyaránt.²⁶⁹

A szellemi tulajdon-jogok ebben a vonatkozásban számos létfontosságú területen kapcsolódnak az emberi fejlődéshez és jóléthez. Ilyen például a gyógyszerekhez, az élelemhez vagy az oktatáshoz való hozzáférés kérdése, csak hogy néhány olyan kiemelt területet említsek, amelyek alapvetők a Millenniumi Fejlesztési Célok megvalósítása során, vagy hasonlóan fontos kérdés a művészetek és az emberiség kulturális örökségeinek megőrzése. Valójában alig van olyan értékes emberi teljesítmény, amelyet semmilyen formában ne érintenének a szellemi tulajdon-jogok. Ilyen megközelítésben pedig a szellemi tulajdon-jogok már nem pusztán jólétet fokozó és gazdaságösztönző tényezők, hanem a jólétet érintő szociális hatásai is vannak, amelyeket nagymértékben meghatároz egy ország aktuális fejlettségi szintje és kulturális környezete. A fenntartható fejlődés rendszerében ennél fogva a szellemi tulajdon, valamint a szellemi tulajdon-jog nemzetközi rendszere és politikája nemcsak a gazdaságot, de a környezetvédelmet és a társadalmat is nagyon mélyen érinti.²⁷⁰

A szellemi tulajdon-jogok és az emberi jogok közötti összefüggések azzal váltak egyre fontosabb tényezővé, hogy a nagy civil jogvédő szervezetek sikeresen fel tudták hívni a közvélemény figyelmét azokra a kedvezőtlen hatásokra, amelyeket a szellemi tulajdon-jogok okozhatnak a fejlődő országok perifériára szorult, szegény, hátrányos helyzetben lévő és sebezhető társadalmi rétegei számára.²⁷¹

A kapcsolat történeti előzményei: A szellemi tulajdon-jogok és az emberi jogok kapcsolatának filozófiai gyökerei visszanyúlnak a locke-i természetjoghoz, amely szerint a tulajdonjognak arányban kell állnia a létrehozásához szükséges erőfeszítésekkel és áldozatokkal. Azaz a tulajdonjog a munka jutalma, azon munkáé, amely nélkül új dolog nem jött volna létre. Az elmélet a szellemi alkotások körében sok kérdést vet fel, ugyanis ha a szellemi tulajdon-jogokat is a munka jutalmaként fogjuk fel, és az arányosság követelményét elfogadjuk, akkor felmerül a probléma, hogy ki és milyen kritériumok alapján határozhatja meg egy szellemi alkotás értékét. Milyen szociális vagy gazdasági értéke és hatása lehet egy műnek vagy egy találmánynak? Hiszen ez nem mérhető pusztán a szellemi tulajdon-értékelés módszereivel, mivel azok képtelenek kifejezni az alkotások által teremtett társadalmi hatásokat, életminőségbeli változásokat vagy kulturális lecsapódásokat.²⁷² Azaz nem pusztán a jóléthez járulnak hozzá, hanem az emberi jólétet is fokozzák.²⁷³

²⁶⁹ SEN 2003, 10–22.

²⁷⁰ WONG, Tzen (2011): Intellectual Property through the Lens of Human Development. In WONG, Tzen – DUTFIELD, Graham eds.: *Intellectual Property and Human Development. Current Trends and Future Scenarios*. Cambridge, Cambridge University Press. 2–3.

²⁷¹ DUNCAN, Matthews (2011): *Intellectual Property, Human Rights and Development. The Role of NGOs and Social Movements*. Cheltenham–Northampton, Edward Elgar. 202.

²⁷² GERVAIS, Daniel J. (2008): Intellectual Property and Human Rights: Learning to Live Together. In TORREMAN, Paul L. C. ed.: *Intellectual Property and Human Rights. Enhanced Edition of Copyright and Human Rights*. Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International. 3–5.

²⁷³ Vö. 2.4.3. fejezet.

Ebben a filozófiai és közgazdasági megközelítésben a tulajdon és a szellemi tulajdon értelmezése messze túlmutat a jog által absztrahált kategóriákon. „[...] »A szabadság és tulajdon« a legtöbb szerzőnél szinonimaként szerepelt, ugyanazt jelentette, sőt, miután számos nagy gondolkodó csak a szabad életet ismerte el emberi életnek, a szabad életet pedig minden ember legfőbb céljával, az emberi boldogsággal azonosította, így gyakran a tulajdon fogalmát is mint az élet, a szabadság és a boldogság szinonimáját használta. Így például John Locke: »A tulajdon közös neve az életnek, a szabadságnak és a vagyonnak.« [...] Adam Smith ugyanezt így fogalmazta meg: »Saját munkája olyan tulajdona az embernek, amely minden más tulajdonának a legfőbb forrása, s mint ilyen, a legszentebb és legsérthetetlenebb.«²⁷⁴ Ebben a kontextusban tehát az emberi munka a legértékesebb, hiszen a munkával megtermelt javak biztosítják számunkra a megélhetést, ekképpen pedig az emberi szabadság zálogát jelentik. E szabadság az ember legalapvetőbb joga, emberi méltóságának esszenciája, így tehát nem véletlen, hogy az e szabadságot védő tulajdon-jog intézményéből absztrahálódott az általános jogalanyiség és jogképesség is. Ugyanez elmondható a szellemitulajdon-jogról is, amely történetileg ugyan később bontakozott ki a tradicionális tulajdonjoghoz képest, de ahhoz hasonlatosan a kreatív és alkotó ember szabadságának kibontakozását és munkájának elismerését biztosítja.

A szellemitulajdon-jogok és az emberi jogok más történeti megközelítésből is szorosan összefonódnak. A modern szellemitulajdon-jogok rendszere és az „emberi jogizmus” kialakulása is a 18. század végére tehető, nemzetköziesedésük pedig a 19. század végére. Ebben az időszakban ugyanis szinte minden téren komoly változások zajlottak le. Ezek közül kiemelendő a gyors industrializáció és gazdasági fellendülés, amelyet az első, majd a második ipari forradalom hozott. Az e folyamatok hátterében meghúzódó tudományos, technikai és kulturális innováció az államokat rendkívül eltérő módon érintette. Egyesek a változások fősodrába kerültek, míg mások kimaradtak a fejlődésből. Ebben az időszakban a gazdasági nagyhatalmak által diktált nemzetközi kereskedelem jelentős térnyerése következett be. E változások vezettek az 1883-ban elfogadott, az ipari tulajdon oltalmára létesült Párizsi Unió Egyezmény (a továbbiakban: PUE), valamint az 1886-ban elfogadott, az irodalmi és művészeti művek védelméről szóló Berni Egyezmény (a továbbiakban: BUE) megszületéséhez, illetve – 1789-től számítva – az emberi jogok egyre szélesebb körű elterjedéséhez, valamint a társadalmi és szociális emancipációhoz.²⁷⁵

A szellemitulajdon-jogok és emberi jogok közötti kölcsönhatások: A szellemitulajdon-jogok és az emberi jogok viszonyának jellemzésére két nézőpont létezik.²⁷⁶ Ezek akként különülnek el egymástól, hogy a fejlődést pusztán növekedésként értelmezik-e, vagy pedig a fejlődést szabadságként és emberi kapacitásfejlesztésként határozzák-e meg. Eltérő kiindulópontok esetén ugyanis eltérő szerkezetű fejlődésmoddelt kapunk, amelyekben a szellemitulajdon-jogok szerepe is jelentősen eltér egymástól.

²⁷⁴ LENKOVICS Barnabás (2009): *A fenntartható tulajdoni alapokról*. Budapest, Civil Akadémia Alapítvány. 8.

²⁷⁵ GROSHEIDE, Willem (2010): General Introduction. In GROSHEIDE, Willem ed.: *Intellectual Property and Human Rights. A Paradox*. Cheltenham–Northampton, Edward Elgar. 5.

²⁷⁶ Megemlítendő ugyanakkor az a harmadik álláspont is, miszerint a 2 terület egyáltalán nem is kapcsolódik egymáshoz, és a szellemi tulajdonnak nincsen emberi jogi dimenziója. Azonban a kiindulópontom a korábbiakban kifejtettek alapján az, hogy van köztük kapcsolat, így csak az azt megalapozó nézeteket vizsgálom.

Az egyik megközelítés szerint a szellemi tulajdon-jogok és az emberi jogok közös gyökerétől szolgáló gazdasági és társadalmi változások ellenére a két terület egyre jobban elkülönült egymástól, és mára gyakorlatilag folyamatos konfliktushelyzetben állnak. E konfliktus fő oka, hogy a szellemi tulajdon-jogok a magánjog rendszerébe, az emberi jogok pedig a közjog rendszerébe tartoznak, ennek megfelelően pedig más érdekviszonyok húzódnak meg mögöttük. Az egyént megillető és az alapvetően magánérdeket szolgáló és védő szellemi tulajdon-jogok ugyanis sok esetben összeegyeztethetetlenek a közérdek alapú emberi jogokkal. Ebben a relációban sok szerző hierarchikus viszonyt vél felfedezni, miszerint az emberi jogok egyik feladata, hogy korlátozzák és keretek közé szorítsák a szellemi tulajdon-jogokat, vagy másképpen fogalmazva, a közérdek visszaverje a túlbujánzó magánérdeket. Nemzetközi kereskedelmi tárgyalásokon a fejlődő országok gyakran hozakodnak elő ezzel az érvrendszerrel, hogy a fejlett országok gazdasági pozícióját gyengítsék. Ha a két jogterület ütközik, akkor pedig az emberi jogoknak kell érvényesülniük.²⁷⁷

Az előbbivel ellentétes álláspont szerint a két jogterület egymással kéz a kézben jár, mivel a végcéljuk megegyezik. E szerint az emberi jogok rendszerének alapjain áll a szellemi tulajdon-jogok rendszere is, tulajdonképpen annak részét képezi. Jól jelzi ezt, hogy a szellemi tulajdon-jogok és az emberi jogok fejlődése a 20. században párhuzamosan zajlott, sőt össze is kapcsolódott azáltal, hogy az 1948-ban elfogadott Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 27. cikkének (2) bekezdése emberi jogként deklarálta a szerzői jogot. E szerint „mindenkinek joga van minden általa alkotott tudományos, irodalmi és művészeti termékkel kapcsolatos erkölcsi és anyagi érdekeinek védelméhez”. Megjegyzendő, hogy a magyar fordítás kevésbé direkt módon utal a szerzői jogra, hiszen a fenti meghatározás ugyanúgy utalhatna a feltaláló találmányával összefüggő jogaira is. Az angol szövegváltozat azonban így szól: ‘Everyone has the right to the protection of the moral and material interests resulting from any scientific, literary or artistic production of which he is the author.’ Az *author* szó egyértelművé teszi, hogy itt szerzőről és szerzői jogról van szó, már csak azért is, mert a BUE definíciója alapján a tudományos művek is szerzői műnek minősülnek. Ugyanakkor egyes nézetek szerint elképzelhető, hogy az emberi jogi terminológia tágabb kontextusban használja a szerző kifejezést, és nincs tekintettel a szellemi tulajdon-jog belső rendszerére. Így, bár áttételesen és meglehetősen gyenge lábakon állva, de ez alapján a szabadságot is az emberi jogok közé lehetne sorolni. A szellemi tulajdon-jog harmadik fő területe, a védjegy jog azonban mindenképpen kívül reked a fenti cikk tartományán (természetesen ha a védjegy tárgya egyben szerzői mű is, akkor szerzői jogi vonatkozásai lehetnek, de ez független a védjegyjegtől).²⁷⁸

A tulajdon védelmén keresztül azonban valamennyi szellemi tulajdon-jog emberi jogi védelmet élvez. Erre a tulajdonjogi kapcsolatra mutat rá az 1950. november 4-én, Rómában kelt, az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezményhez csatolt, 1952. március 20-án, Párizsban elfogadott Első kiegészítő jegyzőkönyv, amelynek 1. cikke a tulajdon védelme címet viseli. E szerint „minden természetes vagy jogi személynek joga van javai (»possessions«) tiszteletben tartásához [...]”. E rendelkezés értelmezése kapcsán kiemelt jelentőségű az Anheuser-Busch Inc. v. Portugália ügyben hozott döntés, amelynek

²⁷⁷ GROSHEIDE 2010, 5.

²⁷⁸ TORREMANS, Paul L. C. (2008): Copyright (and Other Intellectual Property Rights) as Human Rights. In TORREMANS, Paul L. C. ed.: *Intellectual Property and Human Rights. Enhanced Edition of Copyright and Human Rights*. Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International. 204–205.

középpontjában a „Budweiser” védjegye állt. Mivel a tényállás jelen eszmefuttatás szempontjából lényegtelen, annak ismertetését mellőzőm. Az ügyben az Emberi Jogok Európai Bíróságának nagy tanácsa a jegyzőkönyv 1. cikkében foglalt „javak” kifejezést olyan önálló jelentéstartalommal ruházta fel, amely nem korlátozódik a fizikai javakra, és független a nemzeti jogok formális dologosztályozásaitól, mivel bizonyos vagyoni jogok vagy érdekek is „tulajdonnak” tekinthetők, így pedig az 1. cikk szerinti javakat megillető védelemben részesülhetnek. Így tehát a szellemi tulajdon-jogokat is az 1. cikk hatálya alá vonták.²⁷⁹ De emellett szerzői joggal és szabadalommal összefüggő ügyekben is megállapította a bíróság, hogy a szellemi tulajdon-jogok az 1. cikk hatálya alá tartoznak.²⁸⁰ Ez a megközelítés tehát éppen hogy szorosabbra fűzi a kapcsolatot a szellemi tulajdon-jog és az emberi jogok között, hiszen a tulajdonon keresztül az emberi jogok rendszerének részévé teszi a szellemi tulajdon-jogot is.

A két terület összefonódását valló nézet megköveteli egyrészt a szabadalmas számára biztosított monopolisztikus jogok elismerését, másrészt a szellemi alkotásokhoz való hozzáférés biztosítását. Azaz egyidejűleg kell az ellentétes érdekeket biztosítani azáltal, hogy egyensúlyt teremtünk a védelem és a hozzáférés szintjei között.²⁸¹ Ez a kooperatív szemlélet akkor bontakozott ki, amikor az NGO-k az emberi jogokra apellálva támadták a Szellemi tulajdon-jogok kereskedelmi vonatkozásairól szóló megállapodás (Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, a továbbiakban: TRIPS) szabaddalmi jogi rendelkezéseit amiatt, hogy azok a közegészségügyet, a gyógyszerekhez való hozzáférést, valamint az élethez és az egészséghez való jogot veszélyeztetik. E szervezetek azt sürgették, hogy a TRIPS által biztosított lehetőségek teljes tárházát latba vetve kell biztosítani a gyógyszerekhez való hozzáférést. Az emberi jogokra alapozott érvrendszerrel a TRIPS-ben foglalt fakultatív szabályok egyfajta morális, erkölcsi legitimitást nyertek.²⁸² Emellett pedig fontos hangsúlyozni, hogy a szellemi tulajdon-jogok ösztönző hatása nélkül rengeteg olyan hasznos szellemi terméktől esett volna el az emberiség, amelyek az emberi jogok minél szélesebb körű kiteljesedését biztosítják, és végső soron az emberi életminőséget tették jobbá. Ebből a megközelítésből pedig szintén elválaszthatatlan a két terület egymástól.

A fenti nézetek közül az utóbbit tartom optimálisnak, s ezzel együtt azt is állítom, hogy a fejlődés nem értelmezhető pusztán a növekedés szinonimájaként, hanem a Sen által

²⁷⁹ *Annheuser-Busch Inc. v. Portugal*, 73049/01. számú ügyben az Emberi Jogok Európai Bírósága nagytanácsa által 2007. január 11-én hozott ítélet 63. pontja: ‘The concept of “possessions” referred to in the first part of Article 1 of Protocol No. 1 has an autonomous meaning which is not limited to ownership of physical goods and is independent from the formal classification in domestic law: certain other rights and interests constituting assets can also be regarded as “property rights”, and thus as “possessions” for the purposes of this provision.’ A 72. pont pedig így fogalmaz: ‘In the light of the above-mentioned decisions, the Grand Chamber agrees with the Chamber’s conclusion that Article 1 of Protocol No. 1 is applicable to intellectual property as such.’ *Reports of Judgments and Decisions* (2007). 63. Elérhető: www.echr.coe.int/Documents/Reports_Recueil_2007-I.pdf (A letöltés ideje: 2015. 08. 07.)

²⁸⁰ *Melnichuk v. Ukraine*, 28743/03. számú ügyben az Emberi Jogok Európai Bírósága tanácsa által 2005. július 5-én hozott határozat. *Reports of Judgments and Decisions* (2005). 407. Elérhető: www.echr.coe.int/Documents/Reports_Recueil_2005-IX.pdf (A letöltés ideje: 2015. 08. 07.); *Smith Kline and French Laboratories Ltd. v. the Netherlands*, 12633/87. számú ügyben az Emberi Jogok Európai Bizottsága által 1990. október 4-én hozott határozat. TORREMANS 2008, 205.; SERMET, Laurent (1998): *The European Convention on Human Rights and Property Rights*. Strasbourg, Council of Europe Publishing. 13. Elérhető: www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-11%281998%29.pdf (A letöltés ideje: 2016. 05. 28.)

²⁸¹ GROSHEIDE 2010, 5.

²⁸² DUNCAN 2011, 202.

leírt, demokratikus talajon nyugvó emberi választási lehetőségek bővüléseként. Ugyanakkor a következők miatt az előbbi nézetet látom jelenleg reálisnak. Ideális esetben a két terület egymással nem konkurál, hanem ugyanannak az éremnek a két oldalát jelenítik meg, és a globálisan is összehangolt nemzetközi és nemzeti jogalkotás feladata az említett egyensúly megteremtése. Ehhez képest a napi realitás az első nézetet támasztja alá. Hiszen a szellemitulajdon-jogok rendszere sok esetben már nem az alkotó és feltaláló egyént védi, és nem annak az egyéni boldogulását biztosítja (mint ahogy a tulajdoni eredetű jutalmazási elméletből adódna), hanem a – Korten által vizsgált – transznacionális tőkés társaságok világaluralmát szolgálja.

Kissé szkeptikusan azt is mondhatnánk, hogy a vagyoni érdekek és a pénz még mindig univerzálisabb érték, mint az emberi jogok tiszteletben tartása. Ahol a demokrácia és az emberi jogok szintje alacsonyabb, a pénz nyelvét ugyanúgy beszélik. A Lee-tézis azon állítása, miszerint az autoriter rendszerek kedveznek a gazdasági növekedésnek, nem nyert ugyan bizonyítást,²⁸³ de a fordítottja sem igazolódott be. Azaz egy olyan államban sem szükségszerű a gazdasági szereplők pénzügyi-gazdasági jelentőségének – és ezáltal az ország teljesítőképességének – csökkenése, ahol a demokratikus értékeket burkoltan vagy nyíltan tagadják, és az emberi jogokat háttérbe szorítják. Amikor a jogi szabályozás arra törekszik, hogy erőteljesen védje a piaci szereplők érdekeit, és ösztönözze őket, akkor valóban konfliktusos helyzet adódik. A szellemitulajdon-jog nagyrészt mára azon tőkeerős társaságok meghatározó eszközévé vált, amelyek képesek az innováció költségeit megtermelni, az oltalmakat kiépíteni és szükség esetén azokat érvényesíteni is. Ehhez képest a magánszemélyek csekély mértékű erőforrásokkal rendelkeznek, a globális viszonyokban nincs jelentőségük. E rendszer sajátossága pedig a koncentráció. Történelmi tapasztalat, hogy a piac természetes mozgásából adódóan a tőke elkezd koncentrálni, ezzel együtt elkezd kibontakozni az innováció, és a piaci pozíciók megvédése érdekében a szellemitulajdon-jogok is elszaporodnak. Az e jogok által szerzett többletvagyont tovább fokozza a koncentrációt, és a folyamat kezdődik előlről, és tart egészen egy kedvezőtlen piaci fordulat bekövetkeztéig vagy a verseny szabadságát valló országokban az állam monopóliumellenes beavatkozásáig.²⁸⁴ Akárhogyan is nézzük, a szellemitulajdon-jogok az egyik legerősebb jogi biztosítékát jelentik a tőke és a gazdasági hatalom koncentrációjának. Ezek a „magán-érdekek” az elszemélytelenedett szervezetek vagyoni érdekei, amelyek nagyságrendjüknel és gazdasági jelentőségüknel fogva egyben nemzetgazdasági érdekekké, azaz közérdekké is transzformálódnak.²⁸⁵ Ekkor viszont a közérdekekben belső feszültség keletkezik, hiszen a gazdaságot és egyúttal a társadalmat is fenntartató rendszer érdekei szembekerülnek

²⁸³ KNUTSEN 2010, 470.

²⁸⁴ Léteznek persze olyan sikeres üzleti vállalkozások is, amelyek nem szabadalmaztatták találmányaikat, vagy éppen nyílt forráskódú szoftvereket fejlesztettek, és így szellemitulajdon-jogok nélkül értek el nagy tőkekoncentrációt.

²⁸⁵ Ezt tükrözi az úgynevezett szellemitulajdon-intenzív ágazatok száma, amelyek az Európai Unió GDP-jének 39%-át biztosítják. Az EU-ban fellelhető munkahelyek 26%-a közvetlenül ilyen ágazathoz kötődik, ami több mint 56 millió munkavállalót jelent. Az ehhez közvetetten kapcsolódó ágazatokkal együtt ez az arány már 35,1% és 77 millió uniós polgárt fed le. Ez az arány az USA-ban valamivel alacsonyabb. Közvetlenül a lakosság 19%-át, a közvetetten érintettekkel együtt 27,7%-át, összesen 40 millió munkavállalót foglalkoztatnak szellemitulajdon-intenzív ágazatokban. *Intellectual Property Rights Intensive Industries: Contribution to Economic Performance and Employment in the European Union. Industry-level Analysis Report* (2013). 6.; *Intellectual Property and the U.S. Economy: Industries in Focus* (2012). i–viii. 1–3.

a közjóval, a békés és emberhez méltó stabil társadalmi együttélést biztosító, az egyenlőségre törekvő emberi jogok rendszerével. A szellemi tulajdon-jogokat ebben az esetben az emberi jogok érvényesülése céljából korlátozni kell. Emiatt a piaci szereplők érdekében csupán néhány alapjog védelme áll (például a tulajdon vagy a vállalkozás szabadsága), míg az alapvetően szociális fejlődést szolgáló jogok túlhajszolásában saját piaci pozícióik jogvédelmének gyengülését érezhetik, ezért azok minél szűkebb keretek közé szorításában válnak érdekeltté. Ez az érdeellentét (fejlődési paradoxon) tehát a realitás, amely számos fórumon, nemzetitől a nemzetköziig mindenütt megfigyelhető csakúgy, mint a fejlett és fejlődő országok viszonyában.

Ahhoz, hogy a szellemi tulajdon-jogok és az emberi jogok egymással ne versengő, hanem egymást kiegészítő szerepbe kerüljenek, komoly paradigmaváltásra van szükség. A szellemi tulajdon-jogoknak a fenntartható fejlődés szolgálatába állításához a társadalmi és gazdasági alapokban, valamint az emberi gondolkodásban végbemenő változásoknak kell bekövetkezniük, amelyek lehetővé teszik a rövid távú, profitorientált szemlélet leváltását és a hosszú távú, felelős gondolkodás előtérbe helyezését. A fenntartható fejlődés ugyanis elképzelhetetlen az utóbbi szemléletmód hiányában. E paradigmának kell tükröződnie a nemzeti és nemzetközi jogalkotásban is, hogy az érdekkiegyenlítő mechanizmusok révén megteremtsek az egyensúlyt. E megközelítésnek az átfogó szabályozási politikában és a konkrét jogintézmények részletszabályaiban is meg kell jelenniük. De nem elég, hogy pusztán „papírajogként” elismerjék a szellemi tulajdon-jog egyes részterületein a korlátozások és kivételek különféle formáit. A szellemi tulajdon-jogokkal is élni kell, és nem visszaélni, így amíg össztársadalmi szinten nem valósul meg rendeltetésszerű használatuk, addig a jogintézmények nem tudják beteljesíteni a céljukat.²⁸⁶

A közkincs: Az egyensúlyteremtés egyik legáltalánosabb eszköze a közkincs, amely a szellemi tulajdon-jogok közösségi dimenzióját testesíti meg. A közkincs témaköre egyre jobban kutatott terület, ami jelzi a fentebb említett paradigmaváltás megindulását. A konfliktusos, passzív és statikus szemlélet helyett, amely a közkincset a szellemi tulajdon-jog hiányával jellemezte és szellemi tömegsírként definiálta, egyre inkább elterjedtek a közkincs pozitív oldalát kiemelő nézetek. Ezek a közkincset szellemi aranybányának, további forrásnak tekintik, ennél fogva pedig a szellemi tulajdon domináns és dinamikusan bővülő közösségi dimenzióját alkotja, amely képes előremutató módon egyensúlyba hozni a magánérdekeket és a közösségi érdekeket. Amíg a szellemi tulajdon-jogok fennállnak, az érintett javak csak ahhoz a társadalmi réteghez jutnak el, amelyek képesek azt megfizetni. A kizárólagos jogokból eredően ráadásul az előállítói és a forgalmazói oldal is korlátozható, azaz a javak fizikai mennyisége is a jogosultak által meghatározott szinten tartható, így például megakadályozható a tömegtermékké válásuk. Amikor azonban a javak közkinccsé válnak, átlépik

²⁸⁶ A visszaélés egyik legszembetűnőbb formája a „szabadalmi trollok”, vagy másképpen a nem hasznosító vállalkozások létezése. Ezek a személyek vagy szervezetek gyártási tevékenységet nem folytatnak, és a céljuk csupán az, hogy minél több szabadalmat összegyűjtve (jellemzően kezdetleges találmányok vonatkozásában) a piacon felbukkanó esetleges bitorlókkal szemben pereskedés vagy licenciadíj kikényszerítése révén pénzhez jussanak. A szabadalmi trollok nem járulnak hozzá a fejlődéshez, sőt, a valódi innovációt akadályozzák. FISCHER, Timo – HENKEL, Joachim (2012): Patent trolls on markets for technology – An empirical analysis of NPEs’ patent acquisitions. *Research Policy*, Vol. 41, No. 9. 1519. Elérhető: www.sciencedirect.com/science/article/pii/S004873312001394 (A letöltés ideje: 2016. 03. 28.)

azt a szociális gátat, amely után olcsón és nagyobb tömegben válnak hozzáférhetővé. A tradicionális, magánérdek-alapú francia megközelítés szerint az alkotások „közkincsbe hullnak”, azaz negatív eseményként élik meg a jogvesztést. Másik oldalról viszont a szellemi javak ekkor éppen hogy felemelkednek a közkincsbe, és hozzáadódnak az emberiség kulturális örökségéhez, kollektív tudásához és kultúrájához, ami által nemesebbé válnak. E felfogás tükrözi legjobban a közkincs pozitív társadalmi funkcióit, ugyanis a közkincs a kreativitás és az önkifejezés építőköve, ezáltal pedig alapot szolgáltat a további tudásteremtésnek és a megtermelt tudáshoz való hozzáférésnek, végső soron pedig az ember fejlődésének.²⁸⁷

Bobrovsky alapján a közkincs szellemitulajdon-jogok rendszerében betöltött helyével kapcsolatban három álláspontot különböztethetünk meg. Egyrészt az intern felfogást, miszerint a közkincs a szellemitulajdon-jog domináns részét képezi, így párba állítható a szellemi magántulajdon és a szellemi köztulajdon. Másrészt az extern felfogást, amely a szellemitulajdon-jogon túli légüres térként kezeli a közkincset. Harmadrészt pedig a nihilista felfogást, amely szerint a közkincsnek a szellemitulajdon-jogok helyébe kellene lépnie.²⁸⁸

Az intern megközelítés négy alapelvből indul ki. E szerint

- a szabad verseny az elsődleges, és a közkincs e versenyt támogatja, amihez képest kivételesnek tekinthetők azok a helyzetek, amikor kizárólagos jogokkal „elsajátítanak” szellemi termékeket;
- a szellemi tulajdon nem (ön)cél, hanem eszköz a közérdek előmozdítása érdekében;
- a szellemitulajdon-jog ideiglenes állapot, a végleges és visszafordíthatatlan jogi státusz a közkincs állapota (lásd oltalmi idők végeessége);
- teljesen új magánmű nincs, minden mű a régi és új elemek kreatív kombinációja, így a közkincs az oltalom fennállásával párhuzamosan is jelen van a művek szabad elemeként (ha pedig túl nagy arányú a közkincs mértéke és nincs kreatív kombináció, az tipikusan a szellemitulajdon-jogi védelem elutasítását jelenti).²⁸⁹

Az intern felfogás támogatottságához képest az extern elmélet alig preferált. A közkincs nem egyfajta res nullius, hanem ténylegesen jogilag is releváns mező. Egyrészt a pozitív oldalát képezi a mindenkit megillető hasznosítási jogok összessége, másrészt negatív oldalát jelenti az a „blokkoló reflexív joghatás”, amely a közkincsbe került javak szellemi magántulajdonba történő elsajátítása ellen irányul.²⁹⁰ Emellett pedig a személyhez fűződő jogok időbeli korlátlanlansága miatt a közkincsbe tartozó művek esetében is fennállnak bizonyos joghatások (például a szerzőség joga a plágium ellen időkorlát nélkül érvényesíthető, az persze más kérdés, hogy az alkotó nevében ki és milyen módon lesz jogosult majd e jogokat érvényesíteni).

A nihilista irányzatnak mindig is voltak követői (aminek hatására például Svájcban vagy Hollandiában évtizedekre eltörölték a szabadalmi rendszert), s ma is egyre több követője akad, különösen a fejlődő országok részéről, mert álláspontjuk szerint ők inkább elszenvedői, mintsem haszonélvezői a szellemitulajdon-jogok rendszerének. De erőteljes ellenzője a jelenlegi rendszernek a Nobel-díjas közgazdász Joseph Stiglitz is, aki elsősorban a gyógyszeripari találmányok szabadalmazhatóságát váltaná fel egy mecénatúra típusú

²⁸⁷ BOBROVSKY 2008, 4.

²⁸⁸ BOBROVSKY 2008, 17.

²⁸⁹ BOBROVSKY 2008, 17–20.

²⁹⁰ BOBROVSKY 2008, 24.

jutalmazási rendszerrel. A nihilista nézet követői sokféle és sokszor túlzó érveket hoznak fel álláspontjuk alátámasztására, például azt, hogy a tudás közjószág, és a kisajátítása lopás, a szellemi javaknak nincs fizikai korlátja, ezért szükségtelen jogi korlátokat létrehozni, vagy hogy paradox az egész rendszer, mert azáltal ösztönöz, hogy másokat eltilt ugyanattól.²⁹¹

A fejtegetések során a közkincset tág értelemben használok, amelybe minden beletartozik, ami nem áll a szellemi tulajdon-jogok védelme alatt. Így például a védjegyek kapcsán is fontosnak tartom a közkincs kérdését, függetlenül attól, hogy sok védjegy nem is minősül szellemi alkotásnak, de a Sen-féle szabadságelvű megközelítésből adódóan társadalmi jelentősége van annak, hogy a megjelölések mely köre sajátítható ki, és melyik marad a társadalom szabad használatában.

A fejlődő országok megközelítésével és a szellemi tulajdon-jogok rájuk gyakorolt hatásával a későbbiekben foglalkozom. Az egyes oltalmi formáknál pedig a közkincs specialitásairól részletesebben is szó lesz. Általános jelleggel fontos kiemelni a párhuzamos oltalom elvét, amelynek alapján egy szellemi alkotás többféle oltalom alatt is állhat egyszerre, amennyiben mindegyik esetben kielégíti az oltalomszerzési feltételeket. Ezért önmagában egy oltalom fenn nem állása (akár azért, mert létre sem jött, akár azért, mert lejárt) még nem jelenti automatikusan egy alkotás közkincs jellegét, legfeljebb csak az adott oltalmi forma nézőpontjából. A későbbi vizsgálatok során a közkincset e nézőpontokból, a tárgyalta szellemi tulajdon-jogra vetítve elemzem.

2. Globális kormányzás a szellemi tulajdon-jogban

Tekintettel arra, hogy maga a fenntartható fejlődés is globális jelenség, és szükségképpen megkívánja az államok együttműködését,²⁹² a rendszer fontos részét képező szellemi tulajdon-jogi rezsim is igényli az országok széles körét átölelő szabályozást. Ennek az átfogó rendszernek jelenleg 2 állandósult pillére van, a WIPO és az annak keretében kötött nemzetközi egyezmények, valamint a WTO és a TRIPS normarendszere.

Természetesen meg kell említeni, hogy a szellemi tulajdon-jogok eggyel alacsonyabb szintű, regionális kormányzása is nagy jelentőségű, és egyre inkább terjedőben van. Ezek közül is kiemelkedő az Európai Unió mint a legerősebb, nem föderatív jellegű államközi integráció. A tagállami szellemi tulajdon-jogi szabályozások harmonizációjában, valamint az uniós szintű egységes oltalmak kiépítésében élen jár. A későbbiekben több helyen is szerepelni fognak uniós szerzői jogi és iparjogvédelmi utalások, amelyek nem is a fejlődő országokra gyakorolt közvetlen hatásuk miatt (hiszen az ENSZ-klasszifikáció szerint nincs is fejlődő ország az EU-ban), hanem mintaadó jellegük folytán jelentősek. Sok tekintetben ugyanis példamutató lehet a fejlődő országok számára, hogy miként lehet fejlett szellemi tulajdon-jogi rendszereket létrehozni.

²⁹¹ BOBROVSZKY 2008, 23–26.

²⁹² Hiszen a környezetszennyezés vagy a klímaváltozás nem áll meg az országhatároknál. Ugyanígy a termelési és elosztási viszonyok, valamint a teljes gazdasági rendszer olyan komplex hálózatot képez, amelyben minden ország kisebb-nagyobb mértékben függ a másiktól. Hasonlóképpen a társadalmi kérdések sem szoríthatók határok közé, a nyomor, a betegségek, az éhínség átgyűrűzik egyik országból a másikba, és emiatt sok esetben nehezen kezelhető a társadalmi katalizmák elől menekülő migránsok helyzete, ahogy azt napjainkban szerte Európában tapasztalhatjuk.

Az Európai Unió mellett számos, alacsonyabb szintű regionális integráció, valamint kereskedelmi kooperáció létezik. Ezek vázlatos ismertetése is távolra vezetne, illetve a szellemitulajdon-jogi tárgyú integrációs törekvések külön vizsgálat tárgyát is képezhetnék, ezért csak utalok arra, hogy fejlődő országok és az átmeneti gazdaságok körében is számos, különböző szintű és komplexitású integráció működik. Dél-Amerikától Ázsiáig minden kontinensen több szerveződés is megtalálható, amelyek közül Dél-Amerika mutat kifejezett törekvéseket arra, hogy az Európai Unióhoz hasonló integrációt hozzanak létre, amely az UNASUR (Unión de Naciones Suramericanas) képében már részben meg is valósult.

Ezek az integrációk azért fontosak, mert a közös kereskedelempolitika szükségképpen érinti a szellemitulajdon-jogok szabályozását is, és ezeken keresztül hatékonyabban érvényesíthetők a fejlődő országok szellemitulajdon-jogokkal kapcsolatos érdekei, mint a lassabb és nehezkesebb globális szinten.

2.1. A WIPO mint a szellemitulajdon-jogok fejlődésének mozgatórugója

2.1.1. A WIPO viszonya a fenntartható fejlődéshez

A Szellemi Tulajdon Világszervezetét az 1967. július 14-én, Stockholmban aláírt nemzetközi egyezmény²⁹³ hozták létre, az egyezmény preambuluma, illetve 3. cikke szerint azzal a céllal, hogy a szuverenitás és az egyenlőség elvének tiszteletben tartása mellett az államokat együttműködésre késztesse annak érdekében, hogy az alkotótevékenységet támogassák, és az egész világon elősegítsék a szellemi tulajdon oltalmát. A másik fő célkitűzése adminisztratív jellegű, a tagállamok a PUE és a BUE által létesített iparjogvédelmi és szerzői jogi uniók hatékony igazgatását kívánták előmozdítani.

A WIPO nem volt előzmények nélküli, ugyanis jogelődjeként funkcionált a Szellemi Tulajdon-jogok Egyesített Nemzetközi Irodája (a továbbiakban: BIRPI), amely a BUE és a PUE igazgatására létrehozott két nemzetközi iroda 1893-as egyesüléséből jött létre Bernben. A Párizsi és a Berni Unió addig egymástól elkülönülten működött.²⁹⁴ A svájci fennhatóság alatt álló BIRPI kezdetben pusztán 7 főt foglalkoztatott, s idővel ebből fejlődött ki a WIPO közel 1000 fős apparátusa. Ahogy a szellemitulajdon-jogok szerepe egyre inkább felértékelődött, és a BUE-t, valamint a PUE-t is többször módosították, úgy idomult a BIRPI szervezete is (részben az időközben létrejött nemzetközi szervezetek mintájára), majd 1960-ban Genfben költözött. Itt a WIPO egy évtizeddel később, 1970-ben kezdte meg működését a BIRPI jogutódjaként, akkor még 32 tagállam részvételével, amelynek tevékenysége és feladatköre azóta is folyamatosan bővül, és ma már 188 tagországot számlál.²⁹⁵ Fontos kiemelni, hogy 1963-tól 1973-ig a BIRPI, majd a WIPO főigazgató-helyettese, 1973-tól 1997-ig pedig a WIPO főigazgatója Bogsch Árpád volt, akinek elévülhetetlen érdemei voltak a WIPO létrehozásában és abban, hogy a szervezet 1974. december 17-én az ENSZ szakosított

²⁹³ Magyarországon kihirdette az 1970. évi XVIII. törvényerejű rendelet.

²⁹⁴ HALBERT, Debora J. (2007): The World Intellectual Property Organization: Past, Present and Future. *Journal of Copyright Society of the USA*, Vol. 54, No. 2–3. 255.

²⁹⁵ WIPO Treaties – General Information. Major Events 1883 to 2002. Elérhető: www.wipo.int/about-wipo/en/history.html (A letöltés ideje: 2019. 08. 18.)

szerve lett.²⁹⁶ Ez a csatlakozás azonban nem volt teljesen konfliktusmentes, ugyanis ezzel két intézmény, a WIPO és az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, a továbbiakban: UNESCO) konkurens helyzetbe került egymással a szellemitulajdon-jogi kérdésekben. Az UNESCO képviselője már az 1967-es stockholmi konferencián is jelezte a WIPO megalakulásával felmerülő lehetséges versenyhelyzetet. A képviselő a fő problémát abban látta, hogy például az Egyetemes szerzői jogi egyezményrel kapcsolatos igazgatási feladatokat a WIPO Nemzetközi Irodája (amely a WIPO titkárságaként működik) elvonhatja az UNESCO-tól úgy, hogy ahhoz az UNESCO tagállamai hozzá sem járulnak. Emellett kifogásolta a WIPO-egyezmény 3. cikkének megszövegezését, amely a fő célkitűzéseken keresztül a WIPO kizárólagos kompetenciáját sugallja minden szellemi tulajdonnal kapcsolatos nemzetközi kérdésben. Ehelyett szerencsésebbnek tartotta volna a többféle nézőpont és értékrendszer fenntartását, amelyet az UNESCO érintetlenül hagyása szolgált volna a legjobban. Álláspontja szerint ezt támasztotta alá az 1945-ben összeült diplomáciai konferencia anyaga és maga az UNESCO alkotmányának²⁹⁷ I. cikke is, miszerint az UNESCO fő feladata a szellemi tevékenységek teljes skálájának előmozdítása és az arra kiterjedő nemzetközi koordináció, valamint az ötletek és eszmék szabad áramlásának biztosítása. Ennek megfelelően pedig az UNESCO mindig is bizonyította érdekltségét a szerzői jogban, és sokat tett a szerzői jogok erkölcsi védelmét megalapozó elvek univerzálissá tételében.²⁹⁸

A fenti érvek ellenére a WIPO lett a szellemitulajdon-jog rendszerének fő mozgatórugója, majd 1989-ben, amikor az USA csatlakozott a BUE-hez, és egy évvel később a Szovjetunió összeomlott, a BUE mellett az Egyetemes szerzői jogi egyezmény jelentéktelenné vált, így az UNESCO elvesztette a maradék befolyását is a szellemitulajdon-jog szabályozásával összefüggő kérdésekben.²⁹⁹ Ekkor a WIPO egy rövid időre, egészen a WTO és a TRIPS színrelépéséig egyeduralkodóvá vált.³⁰⁰

Az 1970 óta eltelt 46 évben számos komoly változás következett be, amelyhez a WIPO-nak is alkalmazkodnia kellett. A digitális technológia térhódítása, a WTO létrejötte és a szellemitulajdon-jogok iránti érdeklődés fokozódása egyre sokrétűbb feladatokat rótt a WIPO-ra. Sőt, az államok részéről a TRIPS megszületése óta érezhető egyfajta „fórum shopping” is annak érdekében, hogy a WIPO és a WTO között választva a számukra legelőnyösebb szervezetben próbálják érvényre juttatni gazdasági érdekeiket. Emellett jelentősen közrejátszott a WIPO arculatformálásában az a tény is, hogy a világ kezdett ráébredni az erős bástyákkal védett szellemitulajdon-jogok negatív hatásaira is, és az ezzel összefüggő tárgyalások és folyamatok egyre nagyobb publicitást kaptak, azaz komoly érdeklődés kezdte övezni a WIPO-t mint a szellemitulajdon-jogok rendszerének nemzetközi szervezőerejét.

²⁹⁶ Arpad Bogisch (1919–2004). *WIPO Magazine*, Vol. 7, No. 6. 27. Elérhető: www.wipo.int/export/sites/www/wipo_magazine/en/pdf/2004/wipo_pub_121_2004_11-12.pdf (A letöltés ideje: 2015. 03. 16.)

²⁹⁷ Az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetének Alkotmánya. London, 1945. november 16. Kihirdette a 2009. évi XXXII. törvény.

²⁹⁸ *Records of the Intellectual Property Conference of Stockholm. June 11 to July 14, 1967. II* (1971). Geneva, World Intellectual Property Organization. 1088–1089. Elérhető: [ftp://ftp.wipo.int/pub/library/ebooks/Internationalconferences-recordsproceedings/StockholmConferenceRecords1967/StockholmConferenceRecords1971-Volume2.pdf](http://ftp.wipo.int/pub/library/ebooks/Internationalconferences-recordsproceedings/StockholmConferenceRecords1967/StockholmConferenceRecords1971-Volume2.pdf) (A letöltés ideje: 2015. 03. 17.)

²⁹⁹ Ennek ellenére megemlítenéd, hogy az UNESCO-nak többek között a kulturális örökségvédelem terén ma is vannak olyan programjai, amelyek szerzői jogi kérdéseket érintenek.

³⁰⁰ HALBERT 2007, 261.

Ez az alkalmazkodási kényszer különösen az észak és dél közötti ellentétben mutatkozott meg, amikor is a fejlett észak gazdasági érdekeit szolgáló erős szellemi tulajdon-védelem ütközött a fejlődő államok érdekeivel.³⁰¹ Már az 1967-es konferencia idején is merültek fel kételyek a WIPO-val szemben, még az ünnepélyes hangvételű megfogalmazások és az olyan hiteles személyek, mint Bogsch Árpád érvelése ellenére is. Sokan tartottak ugyanis a fejlődő országok WIPO-n belüli megerősödésétől és attól, hogy ezek az országok leszavazhatják a fejlett országokat, amivel képesek lehetnek meggyengíteni a szellemi tulajdon-jogok rendszerét (ezeket a politikai erőviszonyokat ráadásul a hidegháború politikája is jelentősen befolyásolta). Ebben a folyamatosan változó nemzetközi erőterben a WIPO egy olyan szervvé vált, amely a fejlődés eszméjére fókuszálva, a fejlett és fejlődő országok együttműködése révén fejt ki koordinatív tevékenységét.³⁰²

Ahhoz azonban, hogy a fejlődő országok hátránya csökkenthető vagy behozható legyen, és a fejlődés fenntarthatóvá válhasson, további szellemi tulajdon-védelmi paradigmaváltásra van szükség, amelynek csírái már kezdenek kibontakozni a WIPO szerveinek munkásságában. Jól jelzi ezt például a belső bizottsági struktúra is. A hagyományos tudás, a hagyományos kulturális kifejeződések és a folklór hatékony védelmére kormányközi bizottság (Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore, a továbbiakban: IGC) működik, amely elsődlegesen a fejlődő országok és az őslakos népek érdekeit védi. Ugyanilyen fordulatot eredményezett a 2013-ban elfogadott, a vakok, látássérültek és nyomtatott szöveget használni képtelen személyek megjelent művekhez való hozzáféréseinek megkönnyítéséről szóló Marrakeshi Egyezmény, amely a szerzői jogi védelem további erősítése helyett korlátozásokat és kivételeket tartalmazott a látássérült személyek érdekében.³⁰³

A fejlődő országok érdekeinek előmozdítása már a WIPO megalakításakor is felszínre került, és 1970-re mind a fejlett, mind pedig a fejlődő országok érdekeltté váltak a WIPO működtetésében. Ez komoly fordulópont volt, ugyanis a BIRPI-hez képest olyan minőségi változást eredményezett, amely lehetővé tette az ENSZ-hez történő csatlakozást. A svájci kormány már az első közgyűlés alkalmával felhívta a figyelmet a fejlett országok globális fejlődésért viselt felelősségére. A fejlődő országok számára a legnagyobb lehetőséget a technológiatranszfer erősítése jelentette, a fejlett országok pedig hatalmas előnyt láttak egy olyan szerv létrehozásában, amelynek egyedüli célja a szellemi tulajdon-jogok koncepciójának világszintű terjesztése és a vonatkozó nemzeti jogalkotás fejlesztése.³⁰⁴

A fejlődést előmozdító törekvések a WIPO-egyezmény 3. cikkének szó szerinti értelmezéséből nem következnek. Ugyanakkor a WIPO tevékenységét tág kontextusban értelmezve egészen más képet kapunk. Figyelembe véve ugyanis, hogy magának az ENSZ-nek is – a nemzetközi béke és biztonság mellett – az egyik legfőbb célkitűzése a fejlődő országok

³⁰¹ Ehhez képest mára az erőviszonyok átrajzolódtak, és a töréspontok máshová kerültek, mivel az „északi erőd” sem egységes. Jelenleg komoly érdekellentét feszül az USA és az EU között, ezek ellenpontjaként megjelent a rohamosan fejlődő kelet-ázsiai térség, az élen Kínával, és e fejlett térségek mind szemben állnak a fejlődő országokkal. Az eredményezte az erőviszonyok átalakulását, hogy a fejlődő országok fokozatos csatlakoztak a WIPO-hoz, így a döntéshozatali folyamatokban visszaszorult a fejlett országok túlsúlya.

³⁰² HALBERT 2007, 253–262.

³⁰³ GRAD-GYENGE Anikó (2014): Szabad felhasználások a látáskárosultak művekhez való jobb hozzáférése érdekében. In POGÁCSÁS Anett szerk.: *Quaerendo et Creando*. Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából. Budapest, Szent István Társulat. 221.

³⁰⁴ GRAD-GYENGE 2014, 268.

helyzetének javítása, a WIPO-nak mint az ENSZ szakosított szervének sem lehet ezzel ellentétes célja, ráadásul az ENSZ Millenniumi Nyilatkozatába és a 2015. évi cselekvési tervbe foglalt fejlesztési célok is kötelezők rá nézve. Így tehát a WIPO célja mindenképpen kiterjed arra, hogy többek között az egészségügy, a környezetvédelem, a kommunikáció, az információ és az élelmezés terén elért legújabb tudományos és technológiai eredményekből való részesedést a fejlődő országok számára is biztosítsa.³⁰⁵ Mindennek pedig összhangban kell állnia az ENSZ 1975. évi, a technikai fejlődést a béke és a haladás szolgálatába állító nyilatkozatával.³⁰⁶

A WIPO és az ENSZ között 1974. december 17-én kelt megállapodás (amellyel a WIPO az ENSZ szakosított szervévé vált) az 1967-es stockholmi egyezményhez képest már sokkal világosabban kifejezi a WIPO és a fenntartható fejlődés viszonyát, ugyanis az 1. cikke szerint

„a WIPO mint szakosított szerv [...] felelős azért, hogy az alapvető eszközei, valamint az általa igazgatott egyezmények és megállapodások révén megtegye a szükséges lépéseket abból a célból, hogy támogassa a kreatív szellemi tevékenységet, és hogy a fejlődő országokban elősegítse az ipari tulajdonnal összefüggő technológiatranszfert a gazdasági, szociális és kulturális fejlődés felgyorsítása érdekében [...]”³⁰⁷

A WIPO tevékenységének és fő feladatkörének tág értelmezése tehát ebben az egyezményben nyert normatív alapot. Erre tekintettel Musungu a WIPO-egyezmény kiegészítését javasolja oly módon, hogy az kellőképpen reflektáljon a fejlődő országokkal szemben fennálló kötelezettségeire. Ez már csak azért is szükséges lenne, mert a WIPO célját tekintve a WIPO-egyezmény és az ENSZ–WIPO-megállapodás nincsen szinkronban egymással, ezt pedig célszerű lenne feloldani, hogy a WIPO rendeltetése egyértelművé váljon a tudásalapú társadalom megteremtésében. A konkuráló nemzetközi dokumentumok közül a szerződésértelmezés szabályai és a jog általános rendezőelvei alapján az ENSZ–WIPO-megállapodás tekinthető előrébb valónak, hiszen időben később keletkezett, és a WIPO mai arculatát alapvetően ez a megállapodás és a belőle fakadó, az ENSZ-szel szembeni kötelezettségek határozzák meg. Emellett mindkét egyezményt pontosítani kellene amiatt is, hogy a WIPO tevékenységének teljes spektrumát lefedje, ugyanis a fentebb idézett 1. cikk ipari tulajdont (*industrial property*) említ, amelynek hatókörén a szerzői jog kívül esik. Ezt azonban érdemes lenne a legátfogóbb szellemi tulajdon kifejezésre cserélni.³⁰⁸

Az 1. cikk második felét annyiban érdemes még kiemelni, hogy világossá teszi azt, hogy a fejlődés elősegítése tágabb szervezeti kontextusban valósul meg, így a WIPO-nak különösen az UNCTAD, az UNDP, az ENSZ Iparfejlesztési Szervezete (United Nations

³⁰⁵ MUSUNGU, Sisule F. – DUTFIELD, Graham (2003): *Multilateral agreements and a TRIPS-plus world: The World Intellectual Property Organisation (WIPO)*. Geneva–Ottawa, Quaker United Nations Office – Quaker International Affairs Programme. 18. Elérhető: <https://quino.org/sites/default/files/resources/Multilateral-Agreements-in-TRIPS-plus-English.pdf> (A letöltés ideje: 2019. 08. 18.)

³⁰⁶ Vö. 2.2.3. fejezet.

³⁰⁷ A szerző fordítása.

³⁰⁸ MUSUNGU, Sisule F. (2005): *Rethinking innovation, development and intellectual property in the UN: WIPO and beyond*. Ottawa, Quaker International Affairs Programme. 12–13. Elérhető: <http://quino.org/sites/default/files/resources/Rethinking%20BIP%20-%20WIPO%20Band%20Beyond.pdf> (A letöltés ideje: 2015. 03. 17.)

Industrial Development Organization, a továbbiakban: UNIDO), az UNESCO és más ENSZ-szervek, illetve maga az ENSZ Közgyűlés tevékenységével összhangban kell a céljait megvalósítania. Ez különböző és meglehetősen sokrétű módokon valósul meg, ahogyan az 1. cikk is említi, bizonyos alapvető belső eszközök, illetve a nemzetközi jogalkotás útján. A következőkben a WIPO számára rendelkezésre álló és saját szervezetén belül működtetett eszközöket tekintem át.

2.1.2. Jogalkotási, igazgatási és jogalkalmazói segítségnyújtás

Jogi segítségnyújtási feladatkörében a WIPO a fejlődő és az átalakulóban lévő országok mindhárom klasszikus hatalmi ágát támogatja, így a törvényhozást, a végrehajtást és az igazságszolgáltatást is.

A WIPO Nemzetközi Irodája csak az érintett állam minisztériumának, illetékes hatóságának vagy diplomáciai képviseletének kifejezett és hivatalos kérésére ad jogalkotási kérdésekben javaslatokat. Ez történhet úgy, hogy véleményezi az elkészült szövegtervezetet, de akár oly módon is, hogy felkérést kap az első szövegváltozat kidolgozására. Utóbbi esetben természetesen alaposabb konzultációra és a kormányzati stratégia pontosabb feltérképezésére van szükség, különösképpen a szociális és gazdasági célkitűzések vonatkozásában. Emellett figyelembe kell venni az érintett ország szervezeti infrastruktúráját és humán kapacitásait, hiszen értelmetlen lenne olyan javaslatokat megfogalmazni, amelyeket szervezeti, pénzügyi vagy szakmai háttér hiányában egyébként is képtelenek lennének megvalósítani. A javaslatok kidolgozásakor a Nemzetközi Iroda messzemenőig figyelembe veszi az éppen aktuális nemzetközi trendeket és a szellemi tulajdon-jog szabályozásának legmodernebb eredményeit, valamint tekintettel van a nemzetközi egyezményekkel való összhangra is, különösen a PUE, a BUE és a TRIPS tekintetében,³⁰⁹ hogy a még nem részes fejlődő államok számára megkönnyítse a csatlakozást. A javaslatokat a WIPO főigazgatója nevében adják, amelyek tartalma szigorúan bizalmas, kivéve, ha a kérelmező további külső szakértők bevonását igényli. Az ajánlások alapját a WIPO bizottságai által kidolgozott modelltörvények képezik, de természetesen figyelembe veszik a kérelmező fél speciális igényeit és körülményeit, így annak megfelelően egyediesítik a modelleket. Eddig a tagállamok túlnyomó többségének már adott jogalkotási tanácsot a Nemzetközi Iroda.³¹⁰ Emellett a WIPO honlapján számos olyan útmutató és tájékoztató anyag megtalálható, amelyeket nemzeti jogalkotók számára állítottak össze.

A leggyakoribb jogi ajánlások a közigazgatás területére tartoznak, s e tárgykörben tipikusan iparjogvédelmi és szerzői jogi hatóságok fordulnak a WIPO-hoz adminisztratív

³⁰⁹ Amióta a 2000-es évek elejétől a WTO TRIPS Tanácsában vita folyt a közegészségüggyhöz való hozzáférésről, a WIPO-tagállamok egyre több esetben kérnek tanácsot a TRIPS-ben foglalt lehetőségek kihasználására vonatkozóan, mind a kötelezettségek áttételének módjában, mind a védelem anyagi jogi szabályainak meghatározásában, mind pedig a jogérvényesítés mechanizmusaiban. Lásd *Advice on Flexibilities under the TRIPS Agreement*. Elérhető: www.wipo.int/ip-development/en/policy_legislative_assistance/advice_trips.html (A letöltés ideje: 2019. 08. 18.)

³¹⁰ BOGSCH Árpád (1992): *Brief History of the First 25 Years of the World Intellectual Property Organization*. Geneva, World Intellectual Property Organization 60. Elérhető: [ftp://ftp.wipo.int/pub/library/ebooks/wipo-publications/wipo_pub_882%28e%29.pdf](http://ftp.wipo.int/pub/library/ebooks/wipo-publications/wipo_pub_882%28e%29.pdf) (A letöltés ideje: 2015. 03. 17.)

segítségért. Ezek többnyire a bejelentési űrlapok formájára és tartalmára, az egyes szolgáltatásokért fizetendő díjakra, a kutatásokra, a hivatalok szervezeti felépítésére (mind infrastrukturálisan – például iratkezelés, elektronikus eljárások lehetővé tétele, működési költségek kialakítása –, mind pedig az emberi erőforrással kapcsolatosan, például hogy milyen szakképzettségű és mekkora apparátus szükséges) vonatkoznak. Az előbbieken túl a szerzői joghoz kapcsolódó közös jogkezelés tárgyában érkeznek megkeresések a WIPO-hoz, ugyanis a közös jogkezelés szervezeti felépítése, díjrendszere és az állami kontroll mértéke mind kényes kérdés, amelyek nem megfelelő szabályozása – a korábbi tapasztalatok hiányában – több kárt okozhat, mint hasznot. Az adminisztratív asszisztencia sokkal kötetlenebb és változatosabb formában valósul meg, mint ahogy az a jogalkotás területén történik. Nyújthatják azt a Nemzetközi Iroda munkatársai vagy az általuk bevont külső szakemberek. A javaslattétel történhet írásban vagy akár szóban, sőt a WIPO által szervezett szemináriumokon és továbbképzéseken is. Az adminisztratív segítségnyújtás költségeit vagy a WIPO, vagy az UNDP, vagy az érintett kormány viseli.³¹¹

A legtöbb fejlődő országban – és sok fejlett országban is – a szellemi tulajdon-jogokkal kapcsolatos polgári vagy büntetőperек száma viszonylag alacsony, amiből következik, hogy ezek az országok egyáltalán nem vagy csak csekély mértékű jogalkalmazási tapasztalattal rendelkeznek. Ezért ha felmerül egy-egy komolyabb szabadság- vagy védjegybitorlási ügy, az eljáró bíróságok sok esetben tanácsra szorulnak. A képzések mellett a tapasztalatátadás leghasznosabb módja, ha próbaperekkel szimulálják a való életben felmerülő lehetőségeket. A bírók, valamint a képviselők saját hazájukban elismert és nagy tapasztalattal rendelkező szakemberek, akik a próbaper előtt és után is átbeszélnek a tipikus kérdéseket a fejlődő országokból érkezett bírókból és képviselőkből álló hallgatósággal. A Nemzetközi Iroda által szervezett próbaperek rendszerint nagy népszerűségnek örvendenek. Szintén a jogalkalmazás kérdéskörébe tartozik, hogy a fejlődő országok nyomozószervei és vámparaszolgálati szervei is folyamatosan képezik a hatékony bűnüldözés és a hamis áruk felderítése érdekében.³¹²

2.1.3. A fejlődő országok számára nyújtott további előnyök

A WIPO a fentiekben túl számos más módon is segíti a fejlődő országok felzárkózását. Ezeket azonban e helyen csak összefoglalóan és röviden említem meg, mivel jogtudományi nézőpontból kevésbé releváns területeket takarnak.

A fejlődő országok szellemi tulajdon-védelmi hivatalai sok esetben nem rendelkeznek a szükséges technikai infrastruktúrával ahhoz, hogy hatékonyan részt vehessenek a nagy nemzetközi szellemi tulajdoni rendszerekben. Ennek előmozdítására a WIPO technikai és informatikai segítséget nyújt automatizált és standardizált kutató és nyilvántartó szoftverek rendelkezésre bocsátásával. E szoftverek alkalmasak arra, hogy a szükséges dokumentumokat elektronikus környezetben tárolják és felhasználják, valamint lehetővé teszik az egyes nemzeti és regionális hivatalok adatbázisaival való összekapcsolódást, ami rendkívüli

³¹¹ BOGSCH 1992, 61.

³¹² BOGSCH 1992, 62.

mértékben megkönnyíti és felgyorsítja az ügyintézők munkáját (például egy szabadalmi bejelentés újdonságkutatásakor).³¹³

A WIPO a humántőke fejlesztésére és az oktatásra is kiemelt figyelmet fordít. Már az 1970-es évektől ösztöndíjakkal jutalmazták a fejlődő országok tehetséges fiataljait, hogy Európában vagy az USA-ban tanulhassanak tovább. Ma pedig a WIPO már nemcsak anyagi támogatást, de saját képzések széles körét is kínálja mind a fejlődő, mind pedig a fejlett országok számára, hogy a szellemi tulajdonnal foglalkozók, legyenek azok akár piaci szereplők, akár hivatalnokok, a megfelelő és naprakész tudás birtokába juthassanak. E képzési rendszer letéteményese a WIPO-akadémia, amely MSc-képzéseket, szakmai továbbképzéseket, nyári egyetemeket és távoktatási kurzusokat kínál. E programokon a fejlődő országokból érkezők jelentős költségkedvezménnyel vehetnek részt. Emellett pedig a WIPO gyakorlati programot is működtet, amelynek keretében a fejlődő országokból kiválasztott fiatalok testközelből is megismerhetik a szervezet működését.³¹⁴

Végül pedig megemlítendő a WIPO „marketingtevékenysége”, amellyel a szellemi tulajdon-jogokra kívánja ráirányítani a figyelmet, hogy a fejlődő országokban is egyre nagyobb hangsúlyt fordítsanak e területre, és mind a gazdasági élet szereplőinek, mind pedig a kormányoknak nőjön a szellemi tulajdon-védelmi tudatossága.

A segítségnyújtás fenti területei is kiemelt jelentőségűek, és a tagállamok részéről nagy igény mutatkozik az igénybevételükre. Ezt tanúsítja, hogy a WIPO eddig 169 országnak nyújtott technikai segítséget.³¹⁵

2.2. A WTO bekapcsolódása a szellemi tulajdon-jog nemzetközi rendszerébe

2.2.1. A WTO létrejötte

Az 1990-es évek közepén nemcsak a szellemi tulajdon-jogok területén, de a globális kereskedelemben is rendkívüli változások történtek, amelyek szerves fejlődés eredményeként születtek meg, és nem voltak előzmény nélküliek. Már a Brundtland-bizottság jelentése is kiemelte, hogy a fenntartható fejlődést értelmetlen nemzeti szintre korlátozni, ugyanis annak globális méretekben kell megvalósulnia. Ez pedig különös jelentőséget tulajdonít az államok közötti két- vagy többoldalú kapcsolatoknak, amelyek egyik – ám nem elhanyagolható – aspektusa a kereskedelem.

A nemzetközi gazdasági kapcsolatokban a legfontosabb kérdés, hogy az áruk, a szolgáltatások és a vagyoni értékű jogok szabadon mozoghatnak-e a világgpiacon, azaz létezik-e szabad kereskedelem nemzetközi viszonylatban. Ez valójában a különféle vámok és egyéb nem vámjellegű akadályok felszámolását és a kereskedelem liberalizálását jelenti.³¹⁶

³¹³ *Technical Assistance* (é. n.). Elérhető: www.wipo.int/global_ip/en/activities/technicalassistance/ (A letöltés ideje: 2015. 03. 17.)

³¹⁴ BOGSCH Árpád (2004): *Szellem és jog. Önéletrajz*. Budapest, Magyar Szabadalmi Hivatal. 97–98.; *Human Capacity Building* (é. n.). Elérhető: www.wipo.int/cooperation/en/capacity_building/ (A letöltés ideje: 2015. 03. 17.)

³¹⁵ *Delivery of WIPO Technical Assistance* (2014). Geneva, World Intellectual Property Organization. 7. Elérhető: www.wipo.int/export/sites/www/cooperation/en/pdf/ta_manual.pdf (A letöltés ideje: 2016. 03. 13.)

³¹⁶ GERVAIS, Daniel (1998): *The TRIPS Agreement. Drafting History and Analysis*. London, Sweet & Maxwell, 3–5.; VÖRÖS Imre (2004): *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga I*. Budapest, Krim Bt. 74.

E cél megvalósításához hosszú út vezetett el, amelyen az első nagy lökést a második világháború jelentette. A hatalmas pusztulást követően az új világkereskedelmi rendszer mozgatórugója javarészt az európai és távol-keleti újjáépítésben érdekelt Amerikai Egyesült Államok volt. A Nemzetközi Valutaalapot létrehozó 1944-es Bretton Woods-i konferencia nyomán egyenes út vezetett az 1947-es havannai konferenciához. Az ENSZ célja az volt, hogy a tagállamok egy olyan átfogó egyezményt fogadjanak el, amelyben a liberalizált nemzetközi kereskedelem anyagi jogi szabályait és intézményi-szervezeti rendjét egyaránt elfogadják. E grandiózus megállapodás lett volna a Havannai Charta. Habár a charta eredeti formájában sosem lépett hatályba, a részes államok 1948. január 1-jei hatállyal alkalmazni kezdték annak anyagi jogi szabályait, amelyet azt követően Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezménynek nevezve ratifikáltak, és GATT 1947-ként vált ismertté. E megállapodás a Havannai Charta hatálybalépéséig szánt átmeneti megoldásként született meg, ám 1994-ig hatályban maradt.³¹⁷

A GATT átmeneti jellegéből fakadóan hézagossá vált, ami miatt sorozatos módosításoknak kellett alávetni, ráadásul a tagállamokat egymáshoz mérten eltérő kötelezettségek terhelték, így rendkívül szövevényessé és átláthatatlanná vált a GATT normarendszere. Emellett a gazdasági világ is jelentős változáson ment keresztül 40 év leforgása alatt, így a GATT 1986-tól 1993-ig tartó uruguayi tárgyalássorozatán jelentős változtatásokra volt szükség. A fordulót 1994-ben a Marrakeshi Egyezmény, vagy másképpen WTO-egyezmény aláírásával zárták le, amelynek eredményeként – számos újítás mellett – létrejött a WTO, amely genfi székhellyel, jelenleg 162 tagállam részvételével működik.³¹⁸

2.2.2. A WTO mint globális szabályozóerő a fenntartható fejlődésben

A WTO pontos szerepét és nemzetközi feladatkörét illetően egymással ellentétes álláspontok uralkodnak. Az egyik végpont szerint az eredeti céljához híven pusztán a kereskedelem liberalizációjára kellene korlátoznia működését, míg a másik végpont szerint egyfajta globális kormányzást valósíthatna meg azáltal, hogy a nem kereskedelmi tárgyú kérdésekkel – úgymint a környezetvédelemmel, az emberi jogokkal és a munkaügyi szabályokkal – is foglalkozik. A szellemi tulajdon-jogot szokták az első prototípusként emlegetni, amely kívül esik a WTO vámcsökkentéssel összefüggő, szűkebben vett fő feladatán. Egyes szerzők a WTO globális szerepvállalásának átalakítását az *alkotmányosítás (constitutionalisation)* kifejezéssel írják le, amelynek eredményeképpen a WTO képes lenne a különböző, de egyaránt legitim és demokratikus értékek és célok között egyensúlyozva a szabadság és jólét eszméjét előmozdítani.³¹⁹

A WTO-egyezmény III. cikke alapján a WTO elsődleges funkciója, hogy az egyezményhez kapcsolt első, második és harmadik mellékletbe foglalt multilaterális, valamint a negyedik mellékletbe foglalt többoldalú kereskedelmi megállapodások végrehajtását, működését és igazgatását segítse elő. Emellett tárgyalási fórumot nyújt a multilaterális

³¹⁷ A Charta az Amerikai Egyesült Államokon bukott meg, mivel a megállapodást a Kongresszushoz be sem nyújtották ratifikálásra. Attól tartottak ugyanis az amerikai döntéshozók, hogy túlságosan is beszűkítené az Egyesült Államok külkereskedelmi mozgásterét.

³¹⁸ VÖRÖS 2004, 78–80.

³¹⁹ BARBOSA, Denis Borges – CHON, Margaret – VON HASE, Andrés Moncayo (2007): Slouching Towards Development in International Intellectual Property. *Michigan State Law Review*, No. 1. 78–80.

kereskedelmi kapcsolatok előmozdításához, vitarendezési eljárást és kereskedelempolitikai felülvizsgálati mechanizmust működtet, valamint együttműködik a Nemzetközi Valutaalappal és a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bankkal a globális gazdaságpolitikai összhang kialakítása érdekében.

A nemzetközi kereskedelem a fenntartható fejlődés fontos összetevőjét képezi, és ezt már az 1992-es riói konferencia részt vevő államai is felismerték. A Riói Nyilatkozat 12. elve kiemelte a nyitott kereskedelem fontosságát és a protekcionizmus visszaszorításának szükségességét, míg az Agenda 21 kötelezte az államokat a nyílt, diszkriminációmentes és méltányos multilaterális kereskedelmi rendszer kiépítésére. A kereskedelem ugyanis segítséget kínál az egyenlőtlenül megoszló természeti erőforrások egyenlőbb elosztásához, és könnyebbé teszi az új környezetkímélő technológiák terjedését. Azáltal, hogy a WTO a multilaterális kereskedelem fő szervezőereje, a fenntartható fejlődés előmozdításában is kiemelkedő szerephez jutott. A nyitott kereskedelmi rendszer nem végcél, hanem eszköz, és ezt a WTO-egyezmény preambuluma tükrözi a legszemléletesebben:

„[...] elismerve, hogy kereskedelmi és gazdasági törekvéseik terén kapcsolataikat az életszínvonal emelése, a teljes foglalkoztatottság és a reáljövedelem és valós kereslet nagy és kitartóan növekvő volumenének biztosítása, az áruk és szolgáltatások előállításának és kereskedelmének növelése érdekében kell alakítaniuk, miközben lehetővé teszik a világ erőforrásainak optimális használatát összhangban a fenntartható fejlődés céljával, kívánva mind a környezet védelmét és megővését, mind az ezt szolgáló eszközök erősítését oly módon, ami megfelel igényeiknek és aggályainak a gazdasági fejlődés különböző szintjein, elismerve továbbá, hogy pozitív erőfeszítésekre van szükség annak érdekében, hogy biztosítsák a fejlődő és különösen a legkevésbé fejlett országok számára, hogy gazdasági fejlődésük szükségleteihez mértén részesülhessenek a nemzetközi kereskedelem növekedéséből [...]”

Jól láthatóan visszaköszönnek a Brundtland-bizottság által lefektetett elvek, amikor is az alapítók a kereskedelmet az életszínvonal növelése, a foglalkoztatottság növelése és az optimális erőforrás-felhasználás szolgálatába állították, külön is kiemelve a fenntartható fejlődés célját, valamint a fejlődő országok legitim gazdasági érdekeinek elismerését. Ennek vezérlőelve az a felismerés, hogy a kereskedelem és a piaci liberalizáció kéz a kézben jár a környezetvédelmi és társadalmi célkitűzések megvalósításával. Egy stabil és kiszámítható nemzetközi kereskedelmi rendszer előnyös hatást gyakorol a befektetésekre, innovációra és technológiai változásokra, amelyek mindenképpen szükségesek a gazdaság átalakításához és a zöldgazdaságra való áttéréshez, ami a Rio+20 konferencia fő célkitűzése is volt. Ehhez a WTO alapjait képező olyan alapelvek társulnak, mint a megkülönböztetés tilalma és az átláthatóság, amelyek kiszámítható és tisztességes kereteket adhatnak a kereskedelmi intézkedésekkel támogatható jogos környezetvédelmi igények számára. A fejlődő országok érdekeinek előmozdítása akként jelenik meg a WTO normarendszerben, hogy a fejlődő országok rendszerint kedvezményes elbánásban részesülnek, amelyekkel kereskedelmi lehetőségeik tágabbra nyílnak, és a vállalt kötelezettségek terén nagyobb mozgásteret élveznek.³²⁰

³²⁰ *Harnessing trade for sustainable development and a green economy* (2011). Geneva, World Trade Organization.

3. Elérhető: www.wto.org/english/res_e/publications_e/brochure_rio_20_e.pdf (A letöltés ideje: 2015. 03. 19.)

A fenti tevékenységi kör a WTO szervezetében is megmutatkozik. A WTO-egyezmény IV. cikke alapján a legfőbb szerv, a Miniszteri Konferencia bizottságokat hoz (kötelezően) és hozhat (fakultatívan) létre. Ezek közül kiemelendő a Kereskedelmi és Fejlesztési Bizottság, valamint a Kereskedelmi és Környezeti Bizottság, előbbin belül pedig a legkevésbé fejlett országok érdekében külön albizottság is működik.

A WTO álláspontja szerint a kereskedelem liberalizálása az erőforrások hatékonyabb felhasználásához, a gazdasági növekedéshez és a jövedelmek emelkedéséhez vezet, ami elősegíti a környezet megővését, a fenntartható fejlődést és a szegénység visszaszorítását.³²¹ Ez azonban a 2.4.3. fejezetben taglaltak szerint meglátásom szerint illuzórikus elképzelés, hiszen a gazdaság jelenlegi teljesítménye is már messze túljutott az ökológiai határokon, a további gazdasági növekedés és az azzal együtt járó fokozódó fogyasztás még súlyosabb környezeti terheket eredményez, azaz a kereskedelem, a növekedés és a környezetmegővés legfeljebb a hétköznapi politika szintjén egyesíthető, azonban a mélyrehatóbb elemzések során felismerhetővé válik e megközelítés paradox jellege. A nyitott kereskedelmi rendszer hatásai kétségtelenül segítik a fenntartható fejlődés gazdasági pillérét, és jó eséllyel (bár ahogy a Brundtland-bizottság is rámutatott, nem szükségképpen)³²² kihatnak a társadalmi pillérre, valamint segíthetnek a szegénység leküzdésében. A nyitott kereskedelem elősegíti a termelési hatékonyság javulását a specializáció, a technológiatranszfer és a fokozódó verseny ösztönző hatásai útján, valamint lehetővé teszi a legjobb ár-érték arányú alapanyagok beszerzését, aminek a fejlődő országok növekvő gazdasági pályára állításában van nagy jelentősége. Ezek a célkitűzések természetesen elfogadhatók és legitimek akkor, ha a fenntartható fejlődést a növekedéssel azonosítjuk, azonban az oda vezető út egyre növekvő környezetterhelést, növekvő ökológiai lábnyomot és környezeti túlfogyasztást eredményez, azaz a környezetvédelmi törekvésekkel meglátásom szerint nem összeegyeztethető.

2.2.3. Technológiatranszfer, avagy roncsexport: a technológiatranszfer jelentősége a nemzetközi kereskedelemben

Első ízben 1961-ben merült fel nemzetközi porondon a technológiatranszfer kérdése, amikor néhány fejlődő ország az ENSZ Titkárságához fordult annak érdekében, hogy tanulmányokat készíttessenek a szellemi tulajdon-jogokat szabályozó nemzetközi egyezmények fejlődő országokra gyakorolt hatásairól. Azóta a téma egyre nagyobb figyelmet kapott, így ma már a fejlődő országok vonatkozásában az egyik legfontosabb politikai és jogi vitatéma. A technológiához való hozzáférés központi szerepet játszik (vagy kellene játszania) abban, hogy csökkenjen a szakadék az új technológiát előállító, iparilag fejlett országok és azon fejlődő országok között, amelyek eltanulják ezeket az ismereteket. Az új technológiai megoldások sok esetben nem előzmény nélküli, a társadalmat teljes egészében újraformáló innovációt takarnak, hanem a produktivitást növelő és hatékonyságot javító fejlesztéseket, amelyeknek

³²¹ *Harnessing trade for sustainable development and a green economy* (2011). Lényegében ezt erősíti meg a 2015. december 19-én elfogadott *Nairobi Miniszteri Nyilatkozat* preambuluma is (1–9. pont). *Nairobi Ministerial Declaration* (2015). WT/MIN(15)/DEC, 2015. december 19. Elérhető: www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/mc10_e/mindecision_e.htm (A letöltés ideje: 2016. 05. 31.)

³²² *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future* é. n. 42.

nagy a jelentőségük egy ország gazdasági struktúrájának változásában. Emellett pedig a technológiatranszfernek azért nagy a jelentősége, mert ugyan hiába érhető el közkinccként rengeteg technikai megoldás, az ezekhez való hozzáférés és a meglévő folyamatokba történő beépítése korántsem automatikus és költségmentes, ugyanis azok alkalmazása komoly meglévő technológiai kapacitásokat követel meg. Annak ellenére, hogy a technológiatranszfer a legnagyobb nemzetközi fórumokon több mint 50 éve vitatéma, mégis azt tapasztalhatjuk, hogy a technológiai különbségek fokozatosan növekednek, és nem is csak a fejlett és fejlődő országok között, de még a fejlődő országok technológiai színvonalában is egyre nagyobbak az eltérések. Vannak országok, amelyek jó úton járnak a felzárkózásban, de vannak olyanok, amelyek stagnálnak vagy akár még jobban leszakadnak.³²³

Mind a WIPO, mind pedig a WTO feladatkörében kulcsfontosságú tevékenységként jelenik meg a technológiatranszfer, amely kifejezésnek nincs egyetlen elfogadott definíciója. Általános jelleggel azt mondhatjuk, hogy a tárgyasult technológiák és eljárások, valamint a személyhez kötött technológiai tudás jogilag rögzített átadása.³²⁴ Az UNCTAD berkein belül 1985-ben napvilágot látott technológiatranszfer-kódex tervezetének (Draft International Code of Conduct on the Transfer of Technology) első fejezete alapján a technológiatranszfer valamely termék előállítására, eljárás alkalmazására vagy szolgáltatás nyújtására vonatkozó rendszerezett tudás átadása, amely nem az érintett áruk pusztá adásvételét vagy bérbeadását jelenti. Így különösen olyan szerződések minősülnek technológiatranszfer-megállapodásoknak, amelyek kiterjednek az alábbiak valamelyikére:

- a szellemi tulajdon-jogok átruházására vagy licenciába adására (ide nem értve a védjegyeket, hiszen azok önmagukban nem hordoznak semmilyen technológiát);
- a know-how-ra és technikai segítségnyújtásra (amely minden típusú írásos, szóbeli vagy tárgyi formában megnyilvánuló útmutatást és ismeretátadást takar);
- egy gép vagy berendezés telepítésére, működésére és üzemeltetésére vonatkozó technológiai tudásra;
- adásvételi vagy bérleti szerződés útján, vagy más módon megszerzett nyersanyagok, köztes termékek, berendezések vagy gépek megszerzéséhez, telepítéséhez és működéséhez szükséges technológiai ismeretekre;
- az ipari és technikai együttműködési megállapodások technológiai tartalmú rendelkezéseire.

A technológiatranszfer kifejezés mellett újabban egyre inkább használatos kifejezéssé válik a technológiadiffúzió. A tartalmi elhatárolás alapja, hogy a technológia nem egy olyan áru, amelyet az országok egymás között könnyedén kicserélhetnének, hanem olyan tudás, amely különböző mechanizmusok útján (például kereskedelem, befektetés, együttműködés)

³²³ SAMPATH, Padmashree Gehl – ROFFE, Pedro (2012): *Unpacking the International Technology Transfer Debate: Fifty Years and Beyond*. Geneva, International Centre for Trade and Sustainable Development. 6–7. Elérhető: www.ictsd.org/downloads/2012/07/unpacking-the-international-technology-transfer-debate-fifty-years-and-beyond.pdf (A letöltés ideje: 2015. 03. 22.)

³²⁴ VERES Zoltán – BUZÁS Norbert (2005): Bilaterális kockázatok menedzselése a technológia transzferben. In BUZÁS Norbert szerk.: *Tudásmenedzsment és tudásalapú gazdaságfejlesztés*. Szeged, JATEPress. 193. Elérhető: www.eco.u-szeged.hu/kutatas-tudomany/tudomanyos-kozlemenyek/tudasmenedzsment-es-tudasalapu-gazdasagfejlesztes (A letöltés ideje: 2015. 03. 21.)

terjed, elsősorban az üzleti szféra szereplői, és nem az állam révén.³²⁵ A diffúzió kifejezés jobban leírja a technológia terjedésének jellemzőit, és utal arra is, hogy többről van szó, mint egy meghatározott technikai megoldás átadásáról. A diffúzió során az átvevő ország olyan tudást szerezhet, amely jellemzően nem jelenik meg piaci körülmények között beárazva, mivel ezek a tudáselemek szándékosan vagy akaratlanul felmerülő úgynevezett externáliák, amelyek a megszerzett technológiához közvetetten kapcsolódnak. A technológiadiffúzió egyik fontos sajátossága, hogy külföldi partnerek és hazai beszállítók vagy fogyasztók közötti együttműködés révén is kialakulhat. A diffúzió pozitív mellékhatásai azonban nem szükségszerűek, mivel a jelentős szellemi tulajdon-joggal rendelkező transznacionális vállalatok erős felügyelet alatt tarthatják az átadott technológiát (például úgy, hogy bizonyos részinformációk visszatartásával korlátozzák az ismeretek felhasználhatóságát, így továbbra is szükséges az átadó fél közreműködése, vagy a munkavállalókat szigorú titoktartási kötelezettséggel terhelik).³²⁶ A továbbiakban az egyszerűség kedvéért csak a technológiatranszfer kifejezést használom.

A technológiatranszfer jelentősége nemzetközi jogi oldalról több szempontból is alátámasztható. Egyrészt a millenniumi és a 2015. évi fejlesztési célok megvalósítása kapcsán, ugyanis a globális javak egyenlőbb megoszlása érdekében fokozni kell a nemzetközi kereskedelmet, valamint a fejlődő országok gazdasági termelékenységét és hatékonyságát, amihez szükségük van a fejlett technológiai megoldásokra. Másrészt a nagy emberi jogi dokumentumok is megkívánják a szociális igazságosság és az emberi jogok tiszteletben tartása érdekében az államok közötti együttműködést és segítségnyújtást, ugyanis ezzel érhető el az a társadalmi-gazdasági és politikai környezet, amelyben a fejlődés és az emberi jogok a legteljesebben érvényesülhetnek.³²⁷ Harmadrészt – és egyre gyakrabban – a környezetkímélő technológiák és a klímaváltozás elleni küzdelem kapcsán merül fel a technológiatranszfer kérdése, amelyre jó példa a legutóbbi párizsi klíma-csúcstalálkozó.³²⁸ Igaz ugyan, és a Rio+20 konferencia óta még nagyobb hangsúlyt kapott, hogy a zöldtechnológia és a zöldinnováció terjesztése rendkívül fontos, és a WTO is ebben látja a szabad kereskedelem egyik legnagyobb erősségét, ez azonban – úgy vélem – mégsem alkalmas globális méretekben a zöldgazdaság kialakítására. Ebben ugyanis éppen a szellemi tulajdon-jogok jelenthetnek akadályokat. A fentiekben már volt róla szó, hogy a szellemi tulajdon-jogok az innovációra ösztönzőleg hatnak, és a fejlett országok számára e jogok rendkívül fontos gazdasági érdekeket biztosítanak. Másik oldalról viszont az erős szellemi tulajdon-jogok akadályát képezhetik a WIPO és WTO legfőbb célkitűzései között szereplő technológiatranszfernek.

Azáltal ugyanis, hogy a szellemi tulajdon-jogok a jogosultak számára kizárólagos jogokat biztosítanak, és a szabadalmak az adott találmány felett gyakorlatilag monopóliumot

³²⁵ DU PLOOY, Peet (2013): *Technology Diffusion Through Intellectual Property Rights: Innovating to Combat Climate Change*. Johannesburg, South African Institute of International Affairs. 14. Elérhető: http://dspace.africaportal.org/jspui/bitstream/123456789/33982/1/saia_sop_144_du_plooy_20130509.pdf?1 (A letöltés ideje: 2015. 03. 22.)

³²⁶ *Transfer of Technology* (2001). New York–Geneva, United Nations Conference on Trade and Development. 15–16. Elérhető: <http://unctad.org/en/Docs/psiteitd28.en.pdf> (A letöltés ideje: 2015. 03. 22.)

³²⁷ Ilyen környezet megteremtésére tartalmaz előírást többek között az ENSZ Alapokmánya, Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya, a Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmánya vagy éppen a Fejlődéshez való jogról szóló nyilatkozat.

³²⁸ LIDGARD, Hans Henrik – ATIĆ, Jeffrey – NGUYEN, Tu Thanh eds. (2012): *Sustainable Technology Transfer. A Guide to Global Aid & Trade Development*. Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International. 5–9.

eredményeznek, az adott technológia kevesek számára lesz megfizethető. Az innováció rendkívül költséges és erőforrásigényes, ezért az eredményeképpen megszülető termék és szolgáltatás ára tükrözi e költségráfordítást, amelyet a szellemi tulajdon-jogok, azon belül is elsősorban a szabadalmak biztosítanak. Ha nincs nagy piaci verseny az adott területen, akkor pedig nincsen árverseny sem, azaz mindaddig, amíg a technológia közkincsbe nem kerül, és nem válik szabadon hozzáférhetővé, csak a megfelelő anyagi forrással rendelkező társadalmi rétegek vagy országok juthatnak hozzá. A fejlődő országok számára pedig a magas költségek miatt többnyire elérhetetlenek a zöldgazdaság kialakításához szükséges, legújabb technológiai megoldások, azaz globális értelemben nem vagy csak kismértékben képes realizálódni a technológiatranszfer.³²⁹

A fejlődő országok számára így a legújabb technológiai fejlesztések helyett csak a régebbi, sokszor elavult, valamint kevésbé környezetkímélő technológiák adaptálására nyílik lehetőség. Ezt a folyamatot nevezhetjük „roncsexportnak” is, ugyanis míg a fejlett világ élvezheti a legújabb innovatív folyamatok eredményeit, addig a „roncstechnológiákat”, azaz a régi és környezetileg kártékonyabb technológiai megoldásokat adják el a fejlődő országok számára. Ez a folyamat megfigyelhető mind nyugat–kelet, mind észak–dél irányban, ami nem pusztán technológiai különbségeket eredményez, hiszen így a fejlődő országok folyamatosan lépéshátrányban maradnak mindaddig, míg a saját innováció személyi és tárgyi feltételei adottá nem válnak, de ezzel együtt globális viszonylatban a környezetterhelés áttolása is megfigyelhető. Nyugatról keletre és északról délre a fejlett országok átadják a környezetterhelő technológiákat, saját országukból exportálják, ahol újabb és újabb fejlesztésekre cserélik le őket. Így a fejlett országokban a környezet állapota javul vagy legalábbis kisebb ütemben romlik, míg a fejlődő országok növekvő – és a roncsexport alapján környezetszennyezőbb technológián alapuló – gazdasága miatt e területeken fokozódó környezeti ártalmaknak lehetünk tanúi. E visszasság pedig jelentős mértékben aláássa a WTO célkitűzéseit mind a fenntartható fejlődés, mind pedig a zöldgazdaság előmozdítása tekintetében.

2.2.4. A TRIPS és a szellemi tulajdon-jogok szerepe a technológiatranszfer előmozdításában

A WTO-egyezmény elválaszthatatlan mellékletét képezi az 1/C mellékletbe foglalt TRIPS-megállapodás, amely így mind a 162 tagállam számára kötelező előírásokat tartalmaz a szellemi tulajdon-jogok kereskedelmi vonatkozásaira nézve. A TRIPS elfogadásával a WIPO komoly dilemmával került szembe, ugyanis elveszítette az UNESCO-val vívott „harcban” és az UNCTAD meggyengítése révén megszerzett kizárólagos szellemi tulajdon-jogi kompetenciáját. Meglehetősen nagy kudarc volt ez a WIPO szempontjából, amelyet alapvetően a fejlett és fejlődő országok közötti érdekellentét okozott. Ugyanis a WIPO jogalkotási mechanizmusa nehézkessé vált, és a folyamatok lelassultak. A BUE-t a 27. cikke alapján csak egyhangú szavazással lehet módosítani, ami az átalakult erőviszonyok miatt gyakorlatilag lehetetlenné vált. Ezért sok ország egy új és hatékonyabb fórumot keresett érdekei megjelenítéséhez, amit a WTO és a TRIPS testesített meg.

³²⁹ *Are IPR a Barrier to the Transfer of Climate Change Technology?* (2009). Copenhagen, Copenhagen Economics – The IPR Company, 35. Elérhető: www.eurosfair.prdd.fr/7pc/doc/1236588421_climate_change_ipr.pdf (A letöltés ideje: 2015. 03. 21.)

Az új struktúrában a két szerv erőviszonyainak kiegyensúlyozása érdekében már 1994-ben lehetővé tették a WIPO Nemzetközi Irodája számára, hogy a WIPO-tagállamoknak technikai segítséget nyújtson a TRIPS-hez kapcsolódó ügyekben, hogy a tagállamok ne csak a WTO-hoz fordulhassanak. A két szerv közötti összefonódás 1995-ben tovább mélyült a december 22-én, Genfben elfogadott WTO–WIPO együttműködési megállapodással, amelynek 4. cikke rendelkezik a jogi és technikai segítségnyújtásról, valamint a technikai együttműködésről. Ennek keretében mind a WTO, mind pedig a WIPO vállalta, hogy a TRIPS-szel összefüggésben kölcsönösen ugyanolyan jogi és technikai segítséget biztosítanak egymás szervezetein belül minden fejlődő országnak, függetlenül attól, hogy ezen országok saját szervezeteiknek tagjaik-e vagy sem. Ezzel a két nemzetközi szervezet a fejlődő országok számára egy „TRIPS együttműködési uniót” hozott létre, amivel a WIPO szerzett magának egy szeletet a TRIPS világából is, így nem kényszerült a WTO miatt háttérbe vonulni. Már csak azért sem, mert a TRIPS sikeréhez szükség volt a WIPO sok évtizedes tapasztalatára, amellyel a WTO akkor még nem rendelkezett. Mindenesetre a TRIPS intő jelül szolgált a WIPO-nak, hogy ha továbbra is a szellemi tulajdon-jogok fő zászlóvivője kíván maradni, akkor be kell bizonyítania (elsősorban az USA számára), hogy képes gyorsabban és hatékonyabban új megoldásokkal előállni, mint ahogyan azt tette a korábbi évtizedekben.³³⁰

A TRIPS sok tekintetben újdonságot hozott a szellemi tulajdon-jog rendszerébe, amelyeknek a kutatás szempontjából fontos részletszabályaival a későbbi fejezetekben foglalkozom. A TRIPS legjelentősebb vívmányai közé sorolhatjuk, hogy a kreatív alkotással létrehozott tudás védelmére újabb szellemi tulajdon-jogok bevezetését írta elő azon országok számára, ahol korábban olyanok nem léteztek (például a növényfajták védelme szabadalom vagy sui generis oltalom révén), illetve ha léteztek is az adott oltalmi formák, tartalmukat a TRIPS-ben foglaltakhoz kellett igazítani.³³¹ Emellett a TRIPS hatására a szellemi tulajdon-jogok által védett tudás ára felértékelődött az oltalmi idő minimumának rögzítésével, valamint azáltal, hogy hatékony jogérvényesítési eszközöket vezetett be, és kötelezte a tagállamokat ezek átültetésére. Elsősorban ennek monitorozására és ellenőrzésére jött létre a WTO egyik fő szerveként a TRIPS Tanács.³³² E fejezet szempontjából pedig a legfontosabb a technológia-transzferre vonatkozó rendelkezése, ugyanis a TRIPS ezáltal kapcsolja össze a szellemi tulajdon-jogokat a globális kereskedelemmel és a fejlődő országok érdekeivel.

A fejlődő országok számára nyújtott kedvezmények tekintetében a TRIPS 65. és 66. cikkének van jelentősége, amelyek különbséget tesznek a fejlődő és a legkevesbé fejlett országok között. Az átmeneti rendelkezésekről szóló 65. cikk szerint a WTO-egyezmény hatálybalépését követő 1 éven belül egyetlen tagállam sem köteles a TRIPS rendelkezéseit alkalmazni, a fejlődő országok pedig további 4 évvel meghosszabbíthatják ezt az időszakot (de a 3–5. cikket ekkor már alkalmazniuk kell). Ugyanilyen kedvezményben részesültek azok az államok is, amelyek a központilag tervezett gazdaságból tértek át a piacgazdaságra, és szellemi tulajdoni rendszerük reformja során különleges nehézségekbe ütköztek.

³³⁰ MUSUNGU–DUTFIELD 2003, 11.

³³¹ Az egyes oltalmi formákra vonatkozó minimum standardok meghatározása nagymértékű jogharmonizációt eredményezett, emellett pedig a BUE, valamint a PUE rendelkezéseinek való megfelelés is kötelezővé vált. A szellemi tulajdon-jogok rendszere ezzel lett globálisan is az egyik legjobban harmonizált jogterület.

³³² DRAHOS Péter (1995): Global Property Rights in Information: The story of TRIPS at the GATT. *Prometheus*, Vol. 13, No. 1. 6.

A gyógyszeripari szabadalmak vonatkozásában a 65. cikk további kedvezményeket is biztosít, amelyekről a szabadalmi jogi fejezetben lesz szó részletesebben.

Ehhez képest a legkevésbé fejlett országok vonatkozásában a TRIPS 66. cikke további kedvezményeket biztosít. Az (1) bekezdés általános érvénnyel kínálja számukra azt a rugalmasságot – különleges szükségleteikre, követelményeikre, gazdasági, pénzügyi és közgazdasági korlátaikra tekintettel –, hogy a WTO-egyezmény hatálybalépését követő 11 éven belül³³³ – az alapelvektől eltekintve – nem kötelesek a TRIPS rendelkezéseit alkalmazni, és ezt az időszakot indokolt kérelemre a TRIPS Tanács meghosszabbíthatja (ami azóta többször meg is történt). E szabály alkalmazásával a TRIPS-ben foglalt szellemi tulajdon-jogi standardok nem érvényesülnek maradéktalanul, így pedig globális viszonylatban egy „többsebességű” szellemi tulajdon-védelmi rendszer alakul ki, amelyben a fejlett országok megfelelnek a TRIPS-nek, míg a fejlődő országok nem szükségképpen.³³⁴ E rugalmasságok hatásáról és jelentőségéről az egyes oltalmi formák kapcsán részletesebben is szó lesz.

A 66. cikk (2) bekezdése tartalmazza a technológiatranszferre vonatkozó kötelezettség becsatornázását a világkereskedelemben:

„A fejlett ország Tagoknak ösztönző intézkedésekről kell gondoskodniuk, amelyek előmozdítják és ösztönzik a területükön lévő vállalatokat és intézményeket a legkevésbé fejlett ország Tagok részére történő technológia átadására, annak érdekében, hogy képessé tegyék azokat egészséges és életképes műszaki alapjuk kialakítására.”

A fentiekből adódik tehát, hogy a tagállamoknak oly módon kell szabályozniuk hazai szellemi tulajdon-jogi rendszerüket, hogy az alkalmas legyen a 66. cikk (2) bekezdésében foglalt célok megvalósítására.³³⁵ Komoly hiányosság, hogy a technológiatranszfer kedvezményezettjei csak a legkevésbé fejlett országok, és nem tágabban véve a fejlődő országok.

A szellemi tulajdon-jog egyszerre lehet ösztönzője és akadálya is a technológiatranszfernek, ezért óriási szerep hárul a jogi szabályozásra, hogy a megfelelő ellensúlyok kialakításával a fejlett és fejlődő országok érdekei is érvényesülhessenek.

A szellemi tulajdon-jogok és technológiatranszfer viszonya két ellentétes nézőpont alapján is értékelhető. Az erős szellemi tulajdon-jogi rendszert támogatók mellett érvelnek, hogy a magas szintű jogi védelem elősegíti a technológia átadását a feltárás és a nyilvánosságra hozatal követelményén keresztül. Ezzel szemben a gyengébb jogi védelmet preferálók álláspontja szerint a szellemi tulajdon-jogok hátráltatják a nemzetközi technológiatranszfert, mivel a kvázi monopolhelyzetet biztosító oltalmak lehetővé teszik a jogosultak számára, hogy az árakat magasan tartsák, és hogy megakadályozzák a fejlődő országok gazdasági szereplőit e technológiákhoz való hozzáférésben.³³⁶ Habár a részletes összevetésekhez

³³³ Egy éven belül egyetlen állam sem köteles alkalmazni, a legkevésbé fejlett országok pedig ehhez mérten kapnak további 10 év türelmi időt. E szerint 2006. január 1-ig tartott az első türelmi időszak.

³³⁴ GERVAIS 1998, 256.

³³⁵ Megjegyzendő, hogy az UNCTAD a technológiatranszfer és a szellemi tulajdon-jogok terén sokáig nagyon aktív és fontos szerepet töltött be, ám azáltal, hogy a TRIPS-en keresztül a technológiatranszfer a WTO kompetenciájába került, az UNCTAD sokat veszített jelentőségéből és befolyásából. MAY, Christopher (2007): World Intellectual Property Organization and the Development Agenda. *Global Governance*, Vol. 13, No. 2. 165.

³³⁶ NGUYEN, Tu Thanh (2010): *Competition Law, Technology Transfer and the TRIPS Agreement. Implications for Developing Countries*. Cheltenham–Northampton, Edward Elgar. 25.

kevés adat áll rendelkezésre, általánosságban megállapítható, hogy a TRIPS hatálybalépése óta a fejlett országok nem lettek innovatívabbak, és a fejlődő országokban sem fokozódott az innováció. Komoly változást a közepes jövedelmű, átmeneti gazdaságoknál lehet látni, de ez sem általános, hanem olyan országokra koncentrálódott a gyarapodó innováció, ahol volt megfelelő humánkapacitás és nagy piac. Ugyanakkor a szellemi tulajdon-jogok megerősítésének árfelhajtó hatásai sem igazolódtak be maradéktalanul. Indiában a 2005-ös szabadalmi reformot megelőzően arra számítottak, hogy 100–300%-os gyógyszerár-emelkedés fog bekövetkezni, ehhez képest azonban csak 3–20% közötti drágulás volt tapasztalható.³³⁷ A gyengébb szellemi tulajdon-jogi védelem a történelmi tapasztalatok alapján kedvezőbb a feltörekvő országok számára, mert segíti a tudáshoz való hozzáférést. Így volt ez a nagy vegyipari és gyógyszeripari múlttal rendelkező európai országok esetében is, mivel Európában sokáig nem lehetett vegyipartermék-szabadalmakat szerezni.³³⁸

Azáltal, hogy a TRIPS a rugalmasságok biztosítása révén lehetővé teszi a „többsebességű” szellemi tulajdon-védelmet, valahol a két nézőpont között foglal állást, de inkább az erős szellemi tulajdon-jogi rendszerhez közelítve, hiszen azt tekinti főszabálynak, és a gyengébb oltalmat biztosító szellemi tulajdon-jog csak a 66. cikk kivételes engedménye ez alól. A technológiatranszfer szükségszerű előfeltétele a szellemi tulajdon-jogok létezése, hiszen anélkül szabadon másolható lenne minden fejlesztés. Ugyanakkor fontos kihangsúlyozni, hogy a szellemi tulajdon védelmének szintje nem kizárólagosan határozza meg a technológiatranszfer irányát és mértékét, hanem ennek a komplex rendszernek csupán az egyik – ám kétségtelenül fontos – tényezőjét jelenti.³³⁹

A helyzetet tovább színesíti, hogy a 2000-es évek elejétől kezdve számos fejlett ország két- vagy többoldalú szabadkereskedelmi megállapodásokat kötött a fejlődő országokkal abból a célból, hogy tovább erősítsék a szellemi tulajdon-jogok védelmét a TRIPS által lefektetett minimum standardok szigorításával. Ezért nevezik e megállapodások tartalmát TRIPS-Plus-standardoknak. Az így bekövetkező nemzetközi politikai fordulat hátterében az áll, hogy több WTO-tagállam – különösen az USA – számára túl lassúak és nehézkesek voltak a WTO keretében zajló multilaterális kereskedelmi tárgyalások, ezért saját érdekeik érvényre juttatásában sokkal praktikusabb eszköznek látták a kétoldalú vagy regionális egyezmények megkötését. Ezzel a fejlett országoknak lehetőségük nyílt az általuk preferált rugalmatlan és erős szellemi tulajdon-védelmi rendszert a fejlődő országokra erőltetni, mivel multilaterális szinten a WTO keretei között nem tudták maradéktalanul érvényesíteni teljes kereskedelempolitikájukat, a kétoldalú megállapodásokban – politikai és gazdasági erőfölényükből fakadóan – viszont igen.

Ezek a szabadkereskedelmi megállapodások tárgyakban meglehetősen széles kört ölelnek fel, a kereskedelemtől és szolgáltatástól kezdve a befektetésen és közbeszerzésen keresztül egészen a környezetvédelmi, munkaügyi és szellemi tulajdon-védelmi kérdésekig tartalmaznak rendelkezéseket. Az USA által kötött szerződésekben a szellemi tulajdonra

³³⁷ MASKUS, Keith E. (2016): *Intellectual Property Rights and Social Development: Issues and Evidence*. Előadás az *International Conference on Intellectual Property and Development* című konferencián, 2016. április 7. Geneva, WIPO.

³³⁸ DAVIES, Rob (2016): *Keynote Address*. Bevezető előadás az *International Conference on Intellectual Property and Development* című konferencián, 2016. április 7. Geneva, WIPO.

³³⁹ DAVIES 2016, 25–26.

vonatkozó TRIPS-Plusz-szabályok önálló fejezetet is képeznek.³⁴⁰ Ez pedig ahhoz vezethet, hogy az erősödő jogi monopólium hatására a hosszú távú innovációs folyamatok lelassulhatnak és a technológiatranszfer visszaszorulhat.³⁴¹ Az így kialakuló innovációs recesszió végső soron a TRIPS céljával ellentétes, hiszen a célokról szóló 7. cikkben a részes államok a szellemi tulajdon-jogok oltalmának és érvényesítésének mibenlétét abban látták, hogy az – egy kiegyensúlyozott jogi szabályrendszer révén – járuljon hozzá a műszaki innovációhoz, valamint a technológia átadásához és elterjedéséhez úgy, hogy az egyaránt szolgálja a jogosultak és a felhasználók érdekeit is, valamint szociális és gazdasági jólétet eredményezzen. Ezzel tehát a szellemi tulajdon-jog társadalmi felelősséggel jár, még hozzá olyan felelősséggel, amely a 7. és 66. cikk összekapcsolásából adódóan kiemelten figyelembe veszi a fejlődő országok érdekeit.

A 7. cikk megszövegezéséből az is következik, hogy a szellemi tulajdon-jogok nem kizárólagos ösztönzői a technológiatranszfernek, csupán egyik összetevőjeként járulnak hozzá. A nyelvtani értelmezés alapján az érintett rendelkezés azonban inkább egyfajta célként jelenik meg, és nem kötelező szabályként. A TRIPS angol nyelvű szövegváltozatában ugyanis a 'should contribute' kifejezés szerepel, míg ehhez képest a magyar fordításban a „járuljon hozzá” fordulat olvasható. Az angol szóhasználatból a feltételes jelleg és a törekvés adódna, ami a soft law irányába hatna, ugyanakkor a TRIPS értelmezéséből mégsem az következik, hogy a 7. cikk végrehajtása pusztán állami diszkrecionális döntési kompetenciába tartozna. Ehelyett az államok kötelesek a TRIPS rendelkezéseit oly módon átültetni a hazai jogrendjükbe, hogy az hatékonyan segítse elő a technológiatranszfert és diffúziót. Ezt csak tovább erősíti a 8. cikk (1) bekezdésében foglalt alapelv, miszerint a TRIPS átültetésekor az államok „a közegészség és közéleti védelem érdekében szükséges és olyan intézkedéseket alkalmazhatnak, amelyek a társadalmi-gazdasági és műszaki fejlődéshez létfontosságú ágazatokban a közérdeket előmozdítják”, és a TRIPS rendelkezéseivel összhangban vannak. Annak ellenére, hogy az említett cikkek meglehetősen nehezen definiálható fogalmakat használnak, a rendelkezések együttes figyelembevételével egyértelművé válik, hogy a TRIPS alapvető célkitűzése a technológiatranszfer előmozdítása, ezt pedig minden alkalommal figyelembe kellene venni a TRIPS értelmezésénél és átültetésénél.³⁴²

A TRIPS által biztosított rugalmasságok révén a fejlődő országoknak lehetőségük van arra, hogy hozzáférést szerezzenek a modern technológiai vívmányokhoz. Azonban nincsen arra semmilyen egzakt módon meghatározható recept, hogy ezeket a rugalmasságokat hogyan, milyen mértékben és milyen körben kell alkalmazni ahhoz, hogy a technológiatranszfer fokozódjon. Mivel a TRIPS-ben rejlő lehetőségek sokféle módon kiaknázzhatók, és természetesen a fejlődő országok igényei is eltérhetnek egymástól, esetről esetre

³⁴⁰ KUANPOTH, Jakkrit (2007): TRIPS-Plus Rules under Free Trade Agreements. In HEATH, Christopher – SANDERS, Anselm Kamperman eds.: *Intellectual Property and Free Trade Agreements*. Oxford, Hart Publishing. 28.

³⁴¹ Ezzel érdemes összevetni azt, hogy 2011-ben Barack Obama kibocsátott egy memorandumot, amely alapján minden szövetségi szintű amerikai K+F központban (körülbelül 300 kutatóközpont) fokozni kell a technológiatranszfert, és a 2013–2017 közötti időszakra technológiatranszfer-tervet kell készíteniük. KNOWLES, Sherry M. (2016): *Global Cooperation for IP and Development: The Role of WIPO and Other Key Actors*. Előadás az *International Conference on Intellectual Property and Development* című konferencián, 2016. április 8. Genéva, WIPO. Így tehát egyik oldalról megteremtik annak lehetőségét, hogy a technológia eljusson a fejlődő országokba, másik oldalról pedig ezek számára bilaterális egyezményekkel mindenütt biztosítják a magas szintű szellemi tulajdon-védelmet.

³⁴² NGUYEN 2010, 28–29.

szükséges felépíteni a megfelelően működő nemzeti szellemi tulajdon-védelmi rendszereket. Figyelemmel arra, hogy a fejlődő országok jogalkotói ebben kevés tapasztalattal rendelkeznek, mind a WIPO, mind pedig a WTO segítséget nyújt számukra. A WIPO a korábban ismertetett jogalkotási segítségnyújtás keretében ad tanácsot a TRIPS megfelelő átültetéséről, míg a TRIPS 67. cikkében foglalt technikai együttműködés alapján a fejlett országok kötelesek együttműködni a fejlődő és legkevésbé fejlett országokkal, többek között a szellemi tulajdon-jogok oltalmára és érvényesítésére vonatkozó hazai jogszabályok előkészítésében.

3. A WIPO Development Agenda

3.1. A Development Agenda előkészítése és elfogadása

A WIPO tevékenységében komoly mérföldkő volt a 2007-es év, amikor a Development Agenda elfogadásával a fejlődéssel összefüggő megfontolások a szervezet tevékenységének integráns részévé váltak.³⁴³

A Development Agenda megszületéséhez az első lökést a WIPO 31. közgyűlése adta. 2004. augusztus 26-án a WIPO titkársága Argentínától és Braziliától hivatalos előterjesztést kapott egy, a fejlődéssel kapcsolatos WIPO-dokumentum létrehozására vonatkozóan. Ezt a javaslatot a szeptember 27-én kezdődő közgyűlés napirendjére is vette.³⁴⁴ Érdemes megjegyezni, hogy mindkét előterjesztő állam földrajzilag jelentős, nem a legfejlettebbek közé tartoznak, de számottevő lobbierővel rendelkeznek, és elsődlegesen nem a védelem magas szintjének további emelésében érdekeltek.

A javaslat a bevezetőjében felidézte az 1990-es és 2000-es évek jelentős nemzetközi dokumentumait, amelyek a fenntartható fejlődést az egyik legfontosabb és legaktuálisabb kérdéssé tették, és hogy ebben a nemzetközi jogi keretrendszerben kellene a WIPO-nak is saját stratégiát elfogadnia. Az előterjesztők elsősorban a TRIPS-re és a 2001. november 14-én elfogadott Dohai miniszteri nyilatkozatra alapozva³⁴⁵ látták szükségét annak, hogy a szellemi tulajdon-jogok nemzetközi rendszerébe a fenntarthatósági dimenziókat is integrálni kell. Ez ráadásul a WIPO korábban bemutatott szerepköréből is fakad, hiszen az ENSZ szakosított szerveként nem lehet az önmagáért vett szellemi tulajdon-védelem a célja, hanem a fenntartható fejlődés síkján mozogva kell tevékenységét kifejtenie. A javaslat szerint e fenntarthatósági elemeknek szervesen be kell épülniük a szellemi tulajdon-jogi jogalkotásba, elsősorban a közérdek védelme miatt, valamint a technológiatranszfer előmozdítása érdekében. A jogérvényesítés tekintetében pedig – összhangban a TRIPS 7. cikkével – szociális és egyéb fenntarthatósági tényezőket is figyelembe kellene venni, mert a TRIPS-Plusz-szabályok

³⁴³ A továbbiakban az angol nyelvű Development Agenda kifejezést használom, mivel a dokumentum szó szerinti fordítása nem terjedt el a magyar szakirodalomban, illetve többféle fordítás is született.

³⁴⁴ *Proposal by Argentina and Brazil for the Establishment of a Development Agenda for WIPO* (2004). WO/GA/31/11. Geneva, WIPO General Assembly, Thirty-First (15th Extraordinary) Session. September 27 to October 5, 2004. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/govbody/en/wo_ga_31/wo_ga_31_11.pdf (A letöltés ideje: 2015. 03. 28.)

³⁴⁵ A nyilatkozat 19. pontja a TRIPS Tanács számára előírta, hogy vizsgálja meg a TRIPS és a genetikai erőforrások, a tradicionális tudás és a tradicionális kulturális kifejeződések lehetséges védelme közötti összefüggéseket, és hogy a TRIPS-ben foglalt célok teljesítése során maradéktalanul vegye figyelembe a fejlődési szempontokat is.

jelentős túlerőt és visszaélési lehetőséget biztosítanak a fejlett országok jogosultjai számára. Összességében a javaslat konklúziója, hogy a WIPO tevékenységében formálisan is fontos megjeleníteni a fenntartható fejlődést, mert egyik oldalról a szellemi tulajdon-jog rendszerének hitelességét erősítené, másrészt szélesebb körben elfogadottá tenné mint az innováció, a kreativitás és a fejlődés előmozdításának egyik fontos eszközét.

Az előterjesztés mellékletében nyolc konkrét javaslat található, amelyeket Argentína és Brazília a Development Agenda elfogadása és hatékony végrehajtása érdekében szükségesnek tartott. Ezek a következők:

1. Vagy a WIPO, vagy valamely multilaterális nemzetközi konferencia keretében el kell fogadni a szellemi tulajdon-jog és a fejlődés összekapcsolódásáról szóló deklarációt, amelynek a WIPO tagállamai és a nemzetközi közösség nagy része az aláírója.
2. A WIPO-t létrehozó Stockholmi Egyezményt ki kellene egészíteni a fenntartható fejlődésre, a fejlődő és a legkevesbé fejlett országok érdekeinek figyelembevételére vonatkozó rendelkezésekkel.
3. Az előkészítés és tárgyalás szakaszában lévő egyezményekben³⁴⁶ kifejezetten szerepeltetni kellene a technológiatranszferre, a versenykorlátozó magatartásokra és a közérdekű rugalmasságokra vonatkozó rendelkezéseket. A TRIPS 7. és 8. cikkének mintájára e megállapodásokban is külön alapelveként és célként lehetne hivatkozni a fejlődéssel összefüggő szempontokra.
4. Többéves együttműködési terveket kell kidolgozni a WIPO és a fejlődő országok között annak érdekében, hogy a nemzeti hivatalok szakmailag minél magasabb színvonalat képviselhessenek, és hogy hatékonyan hozzájárulhassanak a nemzeti fenntartható fejlődési stratégiákhoz.
5. Fel kell állítani egy állandó bizottságot a technológiatranszfer elősegítése érdekében, amely képes megtenni a szükséges intézkedéseket a hatékony technológiaátadásért.
6. Közös WIPO–WTO–UNCTAD-szemináriumok tartásával kellene a szellemi tulajdon és a fejlődés közötti kapcsolatot propagálni.
7. Biztosítani kell az aktív civil társadalmi részvételt, azaz a WIPO-nak lehetővé kell tennie, hogy a civil társadalom szereplői minél szélesebb körben részt vehessenek a WIPO tevékenységében.
8. Fel kell állítani egy munkacsoportot a Development Agenda kidolgozására.

Az előterjesztés komoly hangsúlyt fektetett az államok azon jogára, hogy a nemzetközi kötelezettségeiket saját jogrendszerükkel és joggyakorlatukkal összhangban hajthassák végre. Ez a szabadság azonban a bilaterális egyezmények világban (különösen az USA-val kötöttek esetén) gyakran elveszik, így ez jól jelzi az államok szuverenitásának tiszteletben tartására vonatkozó igényt.³⁴⁷

Argentína és Brazília előterjesztését további 12 fejlődő ország támogatta, amelyek magukat a Fejlődés Barátainak Csoportjaként (Group of Friends of Development) definiálták.³⁴⁸ Ezt követően a tagállamok megállapodtak abban, hogy a rendes ülésszakok közötti kormányközi

³⁴⁶ Külön is kiemelve az akkor tárgyalás alatt lévő Érdemi szabadalmi jogi szerződést (Substantive Patent Law Treaty, a továbbiakban: SPLT).

³⁴⁷ VON LEWINSKI, Silke (2008): *International Copyright Law and Policy*. Oxford, Oxford University Press. 546.

³⁴⁸ Ezek az országok a következők voltak: Bolívia, Kuba, Dominikai Köztársaság, Ecuador, Egyiptom, Irán, Kenya, Peru, Sierra Leone, Dél-afrikai Köztársaság, Tanzániai Egyesült Köztársaság és Venezuela.

egyeztetéseken alaposabban is megvizsgálják az eredeti javaslatot, illetve az ahhoz kapcsolódóan benyújtott további előterjesztéseket. 2005-ben a WIPO, a WTO, az UNCTAD, az UNIDO és a WHO közös szervezésében egy kétnapos nemzetközi szemináriumot rendeztek a szellemi tulajdon és a fenntartható fejlődés különböző aspektusairól. Emellett pedig ugyanebben az évben három időközi ülést is tartottak a tagállamok.

Az első ülésre 2005. április 11–13. között került sor, ahol az eredeti javaslatot, majd az időközben kelt amerikai egyesült államokbeli, mexikói és egyesült királyságbeli előterjesztést, illetve a Fejlődés Barátainak Csoportja által készített kiegészítő dokumentumot kezdték el tárgyalni.³⁴⁹ Érdeemes megvizsgálni a két fejlett ország álláspontját. Az Egyesült Királyság elismerte a fejlődő országok szükségleteit és a TRIPS átültetésével kapcsolatos nehézségeiket. Ezért fontosnak tartották, hogy ezen országok a saját fejlődésükkel összhangban alakíthassák ki szellemi tulajdon-védelmi rendszerüket. Ugyanakkor erre a WIPO helyett a WTO-t tartották alkalmasabb fórumnak, ahol a technológiatranszfer körében látták megtárgyalhatónak a kérdést. Az USA pedig rendkívül diplomatikusan és szofisztikáltan igyekezett a változást sürgető javaslatokat lesöpörni az asztalról. Beadványuk nagy része a szellemi tulajdon-jogok gazdasági jelentőségéről és a fejlődést (ezalatt elsősorban a gazdasági növekedést értve) támogató szerepéről szólt, emellett pedig javaslatuk csupán egy WIPO Partnerségi Program létrehozására irányult, amely egy internetes alapú fórum lenne a tagállamok közötti technikai segítségnyújtás előmozdítására.³⁵⁰

A második ülést június 20–22. között bonyolították le, ahol Bahrein és hozzá kapcsolódva 10 közel-keleti ország³⁵¹ nyújtott be javaslatot a szellemi tulajdon-jogok szociális és gazdasági jelentőségével kapcsolatban, valamint az Egyesült Királyság tett újabb előterjesztést.³⁵²

Mivel a második ülés sem volt elegendő valamennyi indítvány megtárgyalására, harmadik időközi ülést is tartani kellett július 20–22. között, ahol Marokkó is benyújtotta saját javaslatát. Jól jelzi a tagállamok érdeklődését és aktivitását, hogy valamennyi benyújtott dokumentum megtárgyalására itt sem volt idő. A tárgyalásokon csak általánosságban volt szó iparjogvédelmi kérdésekről, és csupán a saját álláspontok kifejtésére volt lehetőség, de érdemi előrelépésre nem. Azonban a megkezdett munka nem volt hiábavaló, ugyanis ezt követően, a szeptember 26. és október 5. között megrendezett rendes közgyűlésen az időközi ülések által elért eredmények alapján a tagállamok egy ideiglenes bizottságot hoztak létre a Development Agenda előkészítésére (Provisional Committee on Proposals Related to WIPO Development Agenda, a továbbiakban: PCDA), amely egy évet kapott feladata elvégzésére.³⁵³

³⁴⁹ *Inter-sessional Intergovernmental Meeting on a Development Agenda for WIPO. First Session, April 11–13, 2005* (é. n.). Elérhető: www.wipo.int/ip-development/en/agenda/iim/iim_session1.html (A letöltés ideje: 2015. 03. 28.)

³⁵⁰ SANDERS, Anselm Kamperman (2007): *The Development Agenda for Intellectual Property*. In HEATH, Christopher – SANDERS, Anselm Kamperman eds.: *Intellectual Property and Free Trade Agreements*. Oxford, Hart Publishing. 21.

³⁵¹ Jordánia, Kuvait, Libanon, Líbia, Omán, Katar, Szaúd-Arábia, Szíriai Arab Köztársaság, Egyesült Arab Emírátságok és Jemen.

³⁵² *Inter-sessional Intergovernmental Meeting on a Development Agenda for WIPO. Second Session, June 20–22, 2005* (é. n.). Elérhető: www.wipo.int/ip-development/en/agenda/iim/iim_session2.html (A letöltés ideje: 2015. 03. 28.)

³⁵³ *Report adopted by the General Assembly* (2005). WO/GA/32/13. Geneva, Thirty-Second (17th Ordinary) Session. September 26 to October 5, 2005. 146. bekezdés. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/govbody/en/wo_ga_32/wo_ga_32_13.pdf#para146 (A letöltés ideje: 2015. 03. 28.)

A PCDA két alkalommal ülésezett. A 2006. február 20–24. között tartott ülés szak eredménye, hogy a megtárgyalt javaslatok alapján kialakították a később elfogadott Development Agenda szerkezeti vázát. A részt vevő államok nagy számban tettek javaslatokat, ezért ezeket úgynevezett klaszterekbe kellett rendezni, ami nagyobb átláthatóságot és tematikus felépítést tett lehetővé. Az egyes javaslatokat pedig az alábbi klaszterekbe sorolták be:

- a) Technikai segítségnyújtás és kapacitásfejlesztés, 32 javaslatlalt.
- b) Szabályalkotás, rugalmasságok, közcélú szabályozás³⁵⁴ és közkincs, 28 javaslatlalt.
- c) Technológiatranszfer, információs és kommunikációs technológiák, a tudáshoz való hozzáférés, 21 javaslatlalt.
- d) Felmérések, értékelések, hatásvizsgálatok, 16 javaslatlalt.
- e) Szervezeti kérdések, ideértve feladatköröket és a szervezeti irányítást, 10 javaslatlalt.
- f) Egyebek, 4 javaslatlalt.

Látható, hogy a PCDA első ülése meglehetősen termékeny volt, a 6 klaszterben 111 javaslatot fogalmaztak meg az államok képviselői.³⁵⁵

A június 26–30. között megtartott második ülésen a bizottság a javaslatok listáját vitatta meg, és a két ülés anyagait felterjesztették az őszi közgyűléshez. A 2006. szeptember 25. és október 3. közötti 33. ülés szakban a közgyűlés áttekintette a PCDA iratanyagait, és akként határozott, hogy újabb egyéves megbízatást ad a PCDA számára, hogy folytathassa a megkezdett munkát (kétszer ötnapos ülés szakkal). A fejlődő országok iránti gesztus volt, hogy a PCDA ülésein a fejlődő országok képviselőinek részvételi költségeit a WIPO magára vállalta.

Előre meghatározták azt is, hogy a PCDA a két ülés szakán miként tárgyalja a Development Agendát. A korábban összeállt 111 javaslatot ugyanolyan klaszter szerinti felosztásban két részre bontották, és így egy 40, valamint egy 71 javaslatból álló listát alakítottak ki, amelyeket a két ülés szakon külön-külön tárgyaltak meg. A közgyűlés a PCDA feladatául tűzte, hogy

- szűkítse le a listában található javaslatok körét annak érdekében, hogy ne legyen felesleges ismétlődés vagy átfedés;
- válassza külön azokat a javaslatokat, amelyek végrehajtható, operatív jellegűek és azokat, amelyek inkább deklaratívak vagy alapelvi jellegűek, és hogy
- jelölje meg azokat a javaslatokat, amelyek kapcsolódnak valamely már létező WIPO tevékenységi körhöz.

³⁵⁴ Az eredeti angol kifejezés a *public policy*. A *policy* és *politics* kifejezés elhatárolására a magyar nyelvben nincs megfelelő kifejezés, a szakirodalom is megosztott e kérdésben, holott a két fogalom között óriási a különbség. Talán a legelterjedtebb fordítása a közpolitika, ugyanakkor Urbán Lászlóval egyetértve ezt félrevezetőnek tartom, mivel a *policy* fogalma teljesen mentes minden olyan negatív jelentéstartalomtól, amelyet a politika magában hordoz. A *policy* ehhez képest egy semleges, fő vezérelve mentén kialakított szabályozást jelent. A *public* sem pusztán a közösségi jelleget jelenti, hanem egyfajta közérdeklőséget, közcélúságot hordoz magában. Erre tekintettel a *public policy* fogalmát közcélú szabályozásnak fordítva használok a továbbiakban. URBÁN László (1995): Közcélú szabályozás hatáselemzése (*Public policy* elemzés). *Közgazdasági Szemle*, 42. évf. 3. sz. 270–272. Elérhető: <http://epa.oszk.hu/00000/00017/00003/0304.html> (A letöltés ideje: 2015. 03. 29.)

³⁵⁵ *Report adopted by the Meeting* (2006). PCDA/1/6. Provisional Committee on Proposals Related to a WIPO Development Agenda (PCDA). Geneva, First Session. February 20 to 24, 2006. Annex 1. 111–120. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/mdocs/en/pcda_1/pcda_1_6.pdf (A letöltés ideje: 2015. 03. 28.)

A PCDA harmadik ülészakára 2007. február 19–23. között került sor, ahol a részt vevő államok képviselői a 40 javaslatból álló „A” listát tárgyalták meg. A közgyűlés által meghatározott szempontok szerint az egyes javaslatokat mintegy 50 oldalas táblázatba foglalták, kiemelve az átfedéseket, a javaslatok jellegét és a kapcsolódásukat a WIPO valamely addigi tevékenységi köréhez.³⁵⁶ A szűkítések eredményeképpen a 40-es „A” listán összesen 24 javaslat maradt fent.

A június 11–15. közötti negyedik és egyben utolsó PCDA-ülésszakon megszületett a végleges tervezet, amely 6 klaszterben 45 ajánlást fogalmazott meg, és ezt terjesztették fel a 2007. évi rendes közgyűléshez.

A 2007. szeptember 24. és október 3. között tartott WIPO Közgyűlés megtárgyalta a PCDA által előterjesztett dokumentumokat. A PCDA barbadosi elnöke, Trevor Clarke nagykövet ismertette a Development Agenda előkészítésével kapcsolatos munkálatokat. Kiemelte, hogy a tervezet összeállításakor figyelembe vették, hogy olyan ajánlásokat fogalmazzanak meg, amelyek részben kapcsolódnak már korábban is létező WIPO-tevékenységekhez, így azok megfelelő módosításával vagy erősítésével a kitűzött speciális célkitűzéseknek is megfelehetnek. Figyelemmel voltak továbbá arra is, hogy a javaslatok jelentős részének végrehajtása nem igényel további emberi erőforrásokat, mert azok az aktuális munkaerő-állománnyal is megoldhatók, és nincs szükség további pénzügyi forrásokra sem, mert az akkori keret elegendő a végrehajtáshoz. Részletes munkaterv kidolgozását e megelőző szakaszban még nem látták indokoltnak, csak később, amikor a gyakorlatba ültetésre kerül sor.³⁵⁷

A közgyűlés az előterjesztés után konszenzussal elfogadta a 45 javaslatot tartalmazó Development Agendát. Ebből 19 külön listán is szerepel, amelyeket a WIPO-nak és a tagállamoknak azonnali hatállyal végre kellett hajtania. A közgyűlés ezzel egyidejűleg létrehozta a Fejlődés és Szellemi Tulajdon Bizottságot (Committee on Development and Intellectual Property, a továbbiakban: CDIP), amelynek feladata, hogy az ajánlások végrehajtására megfelelő munkatervet dolgozzon ki, más WIPO-testületekkel közösen ellenőrizze és véleményezze az ajánlások végrehajtását, és hogy megtárgyaljon minden olyan kérdést, amely a szellemi tulajdon-jogokkal és a fejlődéssel összefügg, és azt a hatáskörébe utalják.³⁵⁸

A CDIP-ben helyet kapnak a WIPO tagállamai és valamennyi akkreditált kormányközi szervezet (inter-governmental organization, a továbbiakban: IGO) és NGO. Évente kétszer ötnapos ülészakokban működik saját eljárásrendje alapján, és csakúgy, mint a PCDA esetében, a CDIP azon képviselői számára is költségtérítést biztosít a WIPO, akik valamely fejlődő vagy átalakuló gazdaságú országból érkeznek. A CDIP felállításával a PCDA megbízatása lejárt, és azt nem is újították meg.

³⁵⁶ *Working Document for the Provisional Committee on Proposals Related to a WIPO Development Agenda (PCDA). Document prepared by the Chair of the General Assembly* (2007). PCDA/3/2. Geneva, Provisional Committee on Proposals Related to a WIPO Development Agenda, Third Session. February 19 to 23, 2007. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/mdocs/en/pcda_3/pcda_3_2.pdf (A letöltés ideje: 2015. 03. 28.)

³⁵⁷ *General Report adopted by the Assemblies* (2007). A/43/16. Geneva, Assemblies of the Member States of WIPO, Forty-Third Series of Meetings. September 24 to October 3, 2007. 136. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/govbody/en/a_43/a_43_16-main1.pdf (A letöltés ideje: 2015. 03. 28.)

³⁵⁸ *General Report adopted by the Assemblies* 2007, 152.

3.2. A Development Agenda tartalmi ismérvei

3.2.1. A Development Agenda fő jellemzői

Az elfogadott dokumentum legfőbb célja, hogy nemzetközi szinten újraértelmezze a szellemi tulajdon-jog közcélú szabályozási aspektusait. A 45 javaslat is ennek fényében, az egyre nagyobb privilégiumokat biztosító TRIPS-Plus-követelményekkel szembeni ellenhatásként jelent meg. A Development Agenda egy olyan hangsúlybeli eltolódást jelez, amelynek keretében a leginkább fejlett, gazdag országok és vállalataik érdekeinek favorizálása helyett a fókusz a szellemi tulajdon-jogok globális hatásaira tevődik át, ezzel együtt pedig sokkal többféle érdek játszik szerepet a szabályozási koncepciókban. A Development Agenda által kifejezett szemléletváltás egyben kritikája is a korábbi globális szabályozásnak.³⁵⁹

Az egyes javaslatok részletes elemzése előtt a Development Agenda négy olyan hívószavát kell kiemelni, amelyek lényegileg meghatározzák a dokumentum karakterisztikáját. Ezek a kulcsszavak a rugalmasság, a komplexitás, a lehetőség és a komolyság.

Rugalmasság: A nemzetközi tárgyalások alkalmával gyakran kerülnek szembe egymással ellentétes érdekek, különösen egy olyan nagy taglétszámú szervezet esetében, mint a WIPO. A WIPO a konszenzusra törekszik, azaz olyan megállapodásoknak kell létrejönniük, amelyek mindegyik fél számára elfogadhatók. Ez pedig kodifikációs szempontból leginkább úgy érthető el, hogy a kialakított szöveg sok ponton homályos vagy többféleképpen is értelmezhető szabályt tartalmaz. Az ilyen szabályokból később mindegyik fél kiolvashatja a számára kedvezőbb értelmezést. A Development Agenda is számos olyan megfoghatatlan, rugalmasan interpretálható rendelkezést tartalmaz, amelyek a felek érdekei szerint alakíthatók. Például 9 alkalommal szerepel a „megfelelő intézkedés” kifejezés. Maga a fejlődés szó 21 alkalommal jelenik meg, és ebből csupán két esetben áll előtte a gazdasági, szociális és kulturális jelző. A többi helyen így az is homályban marad, hogy egyáltalán milyen fejlődést akarnak előmozdítani az ajánlások. Bizonyos kifejezések homályossága ugyanakkor rugalmasságként is értelmezhető, hiszen az ajánlások átültetésében ezek nagyobb szabadságot biztosítanak, amire akkor van különösen szükség, ha különböző módokon és helyeken kellene a rendelkezéseket végrehajtani. Abban minden állam teljesen egyetértett, hogy „egy kabát nem lesz jó mindenkire”, azaz az uniformizálás nem kívánatos, ehelyett inkább figyelembe kell venni a fennálló különbségeket, és erre tekintettel kell teret engedni a végrehajtás különböző formáinak.³⁶⁰ Annak ellenére, hogy a Development Agenda formálisan soft law (ez világosan következik abból is, hogy ajánlásokat fogalmaz meg), bizonyos morális kötelezettséget

³⁵⁹ MAY 2007, 165.

³⁶⁰ Egy dinamikus szellemi tulajdon-védelmi rendszer kialakításában több tényező is szerepet játszik. A technológia kapcsán meg kell határozni, hogy a szabályozás technológiailag semleges-e, vagy pedig differenciál a technológiák között. Figyelembe kell venni továbbá bizonyos társadalmi körülményeket, amelyek alapján megtalálható a kizárólagos jogok és a kivételek/korlátok közötti megfelelő egyensúly. A szabályozási mód tekintetében pedig a mérleg 2 serpenyőjében a jogbiztonság és a rugalmasság foglal helyet. E faktorokból számos kombináció alkotható, amelyek alapján a fejlett és a legkevésbé fejlett országok számára is meg lehet határozni szellemi tulajdon-védelmi rendszerük legfontosabb irányvonalait. CHRISTIE, Andrew F. (2016): *Designing a Dynamic IP System*. Előadás az *International Conference on Intellectual Property and Development* című konferencián, 2016. április 8. Geneva, WIPO.

keletkeztet mind a WIPO-val, mind pedig a tagállamokkal szemben, amelynek figyelmen kívül hagyása egyetlen állam számára sem járható út.³⁶¹

Komplexitás: A komplexitás számos módon megmutatkozik, kezdve onnan, hogy milyen szövevényes intézményi háttér szükséges az ajánlások végrehajtásához, egészen odáig, hogy a WIPO-tagállamok milyen további nemzetközi és regionális közösségek tagjai, és ezek szabályrendszeréhez hogyan viszonyul a Development Agenda. A komplexitást jól illusztrálja a WIPO belső munkamechanizmusa. Természeteszerű, hogy valamennyi tagállam, IGO- és NGO-képviselőjét nem lehet mindig egyszerre tárgyalóasztalhoz ültetni. Ez nem is lenne hatékony, és több ország nem is lenne ebben érdekelt. Ezért a WIPO-n belül, főként földrajzi alapon, regionális csoportok működnek. Ilyen az afrikai, ázsiai, latin-amerikai, karibi, kelet-európai és balti, közép-ázsiai államok csoportja, Kína, amely mérete miatt egymagában áll, valamint az úgynevezett B csoport, amely a fejlett országokat fogja össze a világ több pontjáról (többek között európai uniós tagállamokat is). Megemlítendő még egy újonnan kialakult – ám a földrajzi alapon szerveződött csoportokkal egyenjogúnak még el nem ismert – csoport is, a Fejlődés Barátainak Csoportja, amely a Development Agenda előkészítésekor 16 fejlődő ország érdekeit képviselte. Ezek a csoportok önállóan is összeülhetnek saját közös véleményük kialakítására, így ezt követően a csoportok képviselői járnak el a tárgyalásokon. Néha még e csoportokon belül is kialakulnak kisebb alcsoportok, amelyeken belül könnyebb konszenzust kialakítani.³⁶² Az így kialakított csoportok sem homogének, és vannak olyan államok is, amelyek valahol a fejlett és fejlődő országok közötti mezsgyén helyezkednek el. A Development Agenda ebben a komplex érdekhálóban született meg, és rendkívül eltérő igényeknek kell megfelelnie. Ráadásul tovább bonyolítja e sűrű hálót, hogy államon belüli problémákat nem mindig lehet államközi megoldásokkal kezelni. Így aztán a szellemitulajdon-jog nemzetközi porondján számos érdekellentétet kell kezelni ahhoz, hogy a Development Agenda végrehajtása sikeres lehessen.³⁶³

Lehetőség: A Development Agendában ott rejlik a lehetőség, hogy a WIPO újra élre kerüljön a tudásalapú társadalom globális kialakításában. Változó időszakot élünk, ahol a szellemitulajdon-jogok szerepe a TRIPS előtti, a TRIPS utáni és a TRIPS-Plus-érában folyamatos változáson esett át. Ebben a környezetben lehetősége van a WIPO-nak arra, hogy újrakalibrálja a szellemitulajdon-védelmet, ezáltal szélesebb társadalmi legitimitást szerezzen. Különösen a tudásalapú társadalom megteremtésében lehet fontos szerepe, és elősegítheti a tudáshoz való hozzáférést. A fokozódó tudományos és szakmai aktivitás mind azt jelzi, hogy jelentős változások vannak kilátásban, de ahhoz, hogy ezek ne csak kiaknázatlan lehetőségek maradjanak, komoly nemzetközi és nemzeti erőfeszítésekre is szükség van.

³⁶¹ DE BEER, Jeremy (2009): Defining WIPO's Development Agenda. In DE BEER, Jeremy ed.: *Implementing WIPO's Development Agenda*. Ottawa, Centre for International Governance Innovation – International Development Research Centre. 9–11.

³⁶² YU, Geoffrey (2007): The Structure and Process of Negotiations at the World Intellectual Property Organization. *Chicago-Kent Law Review*, Vol. 82, No. 3. 1451. Elérhető: <http://scholarship.kentlaw.iit.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3625&context=cklawreview> (A letöltés ideje: 2015. 03. 29.)

³⁶³ DE BEER 2009, 12–14.

A Development Agenda alapot biztosíthat a WIPO jövőbeni munkájához, és átalakíthatja a szervezet döntéshozatali szempontjait is.³⁶⁴

Komolyság: Végül pedig a Development Agenda komolyságát és súlyát kell kiemelni. A nemzetközi közösség által elfogadott dokumentumok sorában ez a legfontosabb a TRIPS óta, de talán mindent egybevetve is az, hiszen gyakorlatilag a WIPO feladatkörének legmélyét érintve jelentős hatást gyakorol a szellemi tulajdon-jog globális szabályozására. Átfogó jellegéből adódóan rendkívül széles körben vált ki hatásokat, hiszen ma már alig van olyan terület, amelyet ne érintene a szellemi tulajdon-jog, így pedig a Development Agenda elvei minden szektorba beszívárognak. A Development Agenda jelentőségét maga a WIPO sem becsülheti le, ugyanis jelentős eredmény, hogy konszenzussal fogadták el a tagállamok, de ez csak pillanatnyi siker, amely könnyen szertefoszlik, ha nem tudják az ajánlásokat megfelelően végrehajtani, és a fejlett országok újra a bilaterális vagy WIPO-n kívüli többoldalú megállapodások irányába mozdulnak. De Beer kiemeli azt is, hogy a Development Agenda révén teljesen egyértelművé vált, hogy az ENSZ legfőbb célkitűzéseit a WIPO miként szolgálja a szellemi tulajdon-jogon keresztül. S bár aligha valószínű, hogy erre sor kerülne, az ENSZ felbonthatná az 1974-ben kötött ENSZ–WIPO-megállapodást, ha a Development Agenda nem megfelelő végrehajtásával megsértik a megállapodást. Tehát a Development Agenda a soft law jelleg ellenére is rendkívül fontos dokumentum, és súlyos jogi, illetve politikai következményei lehetnek annak, ha nem súlyának megfelelően kezelik.³⁶⁵

Ugyanakkor felmerülhet a kérdés, hogy a dokumentum a formai szempontok ellenére valóban csak soft law jellegű-e, vagy kötelező erővel is rendelkezik. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata esetében is egy kötelező erővel nem rendelkező közgyűlési határozatot fogadtak el az ENSZ-tagállamok, ugyanakkor mára mégis elismerik kötelező erejét. Az ENSZ Alapokmány 55. cikk *a)* pontja alapján az ENSZ – egyebek mellett – előmozdítja az életszínvonal emelését, a teljes foglalkoztatást, valamint a gazdasági és szociális haladás és fejlődés feltételeit. Az 56. cikk alapján valamennyi ENSZ-tagállam kötelezi magát arra, hogy az 55. cikkben felsorolt célok elérése érdekében együtt és külön-külön is együttműködik az ENSZ-szel. Az 57. cikk értelmében pedig azokat az intézményeket, amelyek a fenti célokkal összefüggésbe hozhatók, szakosított intézménynek nevezik, így tehát a WIPO és egész tevékenysége e rendelkezésen keresztül kapcsolódik az 55. cikk *a)* pontjában foglalt célok megvalósításához, és a fentiekben ismertetett ENSZ–WIPO-megállapodás is ezt a kapcsolatot bontja ki részletesen. Az Alapokmány nem tisztázza, hogy az itt felsorolt céloknak vajon mi is a tartalma, ezért megítélésem szerint az Alapokmány 55. és 57. cikke, az azokra alapított ENSZ–WIPO-megállapodás és az abban meghatározott célkitűzések, végül pedig az e célokat végrehajtani kívánó, konszenzussal elfogadott Development Agenda jogilag következetes láncolatot alkot, és az egymásra épülés vitathatatlan. Ugyan Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát – közbülső intézmény nélkül – maga az ENSZ Közgyűlés fogadta el, ezért az Alapokmány 55. cikk *c)* pontjának (amely az emberi jogok

³⁶⁴ DE BEER 2009, 15.; MUÑOZ TELLEZ, Viviana – MUSUNGU, Sisule F. (2010): A2K at WIPO: The Development Agenda and the Debate on the Proposed Broadcasting Treaty. In KRIKORIAN, Gaëlle – KAPCZYNSKI, Amy eds.: *Access to Knowledge in the Age of Intellectual Property*. New York, Zone Books. 186.

³⁶⁵ DE BEER 2009, 16–17.

tiszteletben tartására vonatkozik) autentikus értelmezésének tekinthető,³⁶⁶ de úgy gondolom, a fenti logikai és jogi láncolat miatt a Development Agenda is tekinthető a fejlődéssel összefüggő célok egyik aspektusa autentikus értelmezésének, és így jogi jellege is merőben más megvilágításba helyeződik.

A Development Agenda 45 ajánlása egyenlőtlenül oszlik meg a korábban ismertett klaszterekben. Az elhatárolás és besorolás inkább csak technikai jellegű, mivel több esetben átfedés vagy kapcsolódás van közöttük, azaz nem lehet hermetikusan elválasztani az egyes klasztereket.

3.2.2. *A Development Agenda szerkezete és tartalma*

„A” klaszter – *technikai segítségnyújtás és kapacitásfejlesztés*: Az „A” klaszter 14 (1–14.) ajánlást tartalmaz, ezek közül 9-et azonnal végrehajtandónak minősítettek, mivel azokhoz sem további humán erőforrásra, sem pénzügyi forrásra nem volt szükség, így teljesítésük feltételei adottak voltak.

Az 1. ajánlás alapvető jelleggel rögzíti, hogy a technikai segítségnyújtásnak fejlődés-orientátnak, kérelem által vezéreltnek és átláthatónak kell lennie, amely figyelembe veszi a fejlődő és különösen a legkevésbé fejlett országok prioritásait és speciális szükségleteit csakúgy, mint a tagállamok eltérő fejlettségi szintjét. Azaz itt is érvényesül az uniformizálás tagadása, az együttműködést minden esetben egyedileg, az adott ország specifikumainak megfelelően kell kialakítani.

A technikai segítségnyújtás nem pusztán bürokratikus munka, ugyanis rendkívül nagy jelentősége van abban, hogy a fejlődő országok hozzájuthassanak a nemzeti szellemi-tulajdon-jogi rendszerük fejlesztéséhez szükséges forrásokhoz és szaktudáshoz, mivel ezek hiányában nemzetközi kötelezettségeiknek sem feltétlenül tudnak eleget tenni, arról nem is beszélve, hogy így a szellemi-tulajdon-jog sem lenne képes kiváltani a kívánt szociális, társadalmi és gazdasági hatásokat.³⁶⁷ Ebben a vonatkozásban a technikai segítségnyújtás magában foglalja a WIPO tevékenységei között korábban ismertetett jogi segítségnyújtást is, sőt, a 13. ajánlás külön ki is emeli azt, megismételve az 1. pontban szereplő követelményeket. A 14. ajánlás pedig utal a WIPO és WTO közötti megállapodásra, amely alapján a WIPO a legkevésbé fejlett országok számára tanácsokat adhat a TRIPS átültetésével, az abból fakadó kötelezettségekkel és a rugalmasságokkal kapcsolatban.

Többször is feltűnik az a követelmény, általános jelleggel és külön is kiemelve, hogy a segítségnyújtásnak kérelemvezéreltnek kell lennie, azaz azt a fejlődő országoknak kifejezetten kérelmezniük kell, és nem automatikusan történik, illetve a WIPO nem ad kérésment tanácsokat.³⁶⁸

A klaszterben további ajánlások találhatók többek között a pénzügyi segítségnyújtásra, a fejlődésorientált szellemi-tulajdon-védelmi tudatosság fokozására, a kis- és középvállal-

³⁶⁶ KARDOS Gábor (1998): A nemzetközi emberi jog diszkrét bája. Ötvenéves az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. *Fundamentum*, 2. évf. 4. sz. 8.

³⁶⁷ NETANEL, Neil Weinstock (2008): The WIPO Development Agenda and its Development Policy Context. In NETANEL, Neil Weinstock ed.: *The Development Agenda: Global Intellectual Property and Developing Countries*. Oxford, Oxford University Press. 7.

³⁶⁸ DE BEER 2009, 6.

kozások helyzetének vizsgálatára, a WIPO személyzetének semlegességére és elszámoltathatóságára, az átláthatóságra, valamint az etikai kódexre vonatkozóan.

A 10. ajánlás alapján a WIPO segítséget nyújt mind a tagállamok, mind a regionális szervezetek részére abban, hogy olyan nemzeti vagy regionális szellemi tulajdon-védelmi rendszert építsenek ki, amelyek a korábbinál hatékonyabbak, és megteremtik az igazságos egyensúlyt a védelem szintje és a közérdek között. Ez a pont lehetővé teszi az erős szellemi tulajdon-védelmi koncepció leváltását, és egyértelművé teszi azt is, hogy a 11. és 12. ajánlásban foglalt fejlődésközpontúság (amelynek szövegéből nem következik, hogy az nem pusztán gazdasági növekedést takar) és az innováció nemzeti szintű védelmének fokozása nem jelentheti az erős szellemi tulajdon-védelem maradéktalan továbbélését. Így ezeket az ajánlásokat együttesen kell értelmezni, hogy valóban a fenntartható fejlődés célkitűzéseit szolgálhassák, ellenkező esetben ugyanis tévútra vezethetnek.

„B” klaszter – szabályalkotás, rugalmasságok, közcélú szabályozás és közkincs: Ebben a klaszterben 9 ajánlás (15–23.) található, amelyekből 6-ot minősítettek azonnal végrehajthatónak. A WIPO normaalkotását helyezik előtérbe, különösen a rugalmasságok, a közcélú szabályozás és a közkincs vonatkozásában. E klaszter kulcsa a 15. ajánlás, amely általános érvénnyel határozza meg a szabályozással szemben támasztott követelményeket. E szerint a szabályalkotás során figyelembe kell venni az országok fejlettségi szintjében fellelhető különbségeket, mérlegelni kell a szabályozással felmerülő költségeket és az elérhető előnyöket (arányossági követelmény), támogatni kell a közkincsek minél szélesebb körű kiterjesztését, biztosítani kell valamennyi tagállam, akkreditált IGO és NGO részvételét, valamint meg kell őrizni a WIPO semleges, kívülálló szerepét. A szabályalkotásnak ezenfelül inkluzívnak és a tagállamok által irányítottnak kell lennie, amelyben a WIPO-ra komoly koordinatív feladat hárul,³⁶⁹ illetve a WIPO-nak mindvégig figyelemmel kell lennie a nemzetközi megállapodások azon rugalmasságaira, amelyek a legkevésbé fejlett országok érdekeit szolgálják.

A 16. és 20. ajánlás egyaránt a közkincset érinti. Előbbi a közkincs alaposabb tanulmányozását, a gazdag és könnyen hozzáférhető közkincsek hatásainak és előnyeinek vizsgálatát javasolja, míg utóbbi kifejezetten a közkincs megerősítését célzó jogalkotásban való közreműködést ajánlja, beleértve ebbe olyan útmutatók elkészítését is, amelyek segíthetnek a tagállamoknak abban, hogy meghatározhassák, mely alkotások tartoznak közkincsbe.

Fontosnak tartom, hogy a 18. ajánlás kiemeli az IGC munkájának fontosságát, és hogy mielőbbi megoldás szülessen a genetikai források, a hagyományos tudás és a tradicionális kulturális kifejeződések megfelelő védelmére. A 22. ajánlás pedig a Millenniumi Fejlesztési Célok előmozdítását célzó szabályalkotást helyezi előtérbe. Ezek az ajánlások közvetlenül kapcsolódnak a fenntartható fejlődés kereteiben megjelenő célkitűzésekhez. A teljes körű implementálásukhoz azonban paradigmaváltásra van szükség. Fel kell hagyni a Kamil Idris által is propagált nézettel,³⁷⁰ miszerint a szellemi tulajdon a gazdasági növekedés eszköze,

³⁶⁹ Elviekben a WIPO egyfajta semleges katalizátorként funkcionál nemzetközi egyezmények létrehozása érdekében. De a gyakorlatban ennél tovább terjeszkedik, mivel maga is támogat kezdeményezéseket, elkészít egyezménytervezeteket és egyéb munkadokumentumokat, illetve modellszabályokat alkot, amelyek sok esetben az USA és Európa igényeinek felelnek meg a legjobban. NETANEL 2008, 9.

³⁷⁰ Lásd Kamil Idris korábbi WIPO-főigazgató fentebb hivatkozott művét, amelynek címe is ezt a nézőpontot fejezi ki: *Intellectual Property. A Power Tool for Economic Growth*.

és helyette inkább azt kell vizsgálni, hogy a Sen-féle megközelítésben miként képes a szellemi tulajdon a fejlődést, az emberi szabadságot és lehetőségeket jobban szolgálni.³⁷¹

A 22. ajánlás emellett azt is meghatározza, hogy a szabályalkotás során a WIPO munkacsoportjainak dokumentumaiban olyan kérdésekre is ki kell térni, mint a szabályok belső jogi átültetése, a szellemi tulajdon és a verseny kapcsolata, a technológiatranszfer, a lehetséges rugalmasságok, kivételek és korlátozások köre, valamint a legkevésbé fejlett országokra vonatkozó speciális rendelkezések lehetőségei.

„C” klaszter – technológiatranszfer, információs és kommunikációs technológiák (ICT), tudáshoz való hozzáférés: A „C” klaszterben 9 ajánlás (24–32.) található, és ezek egyike sem azonnali végrehajtást igénylő intézkedés. Az itt található ajánlások alapvetően technológiai kérdésekkel foglalkoznak, azon belül is kiemelt figyelmet fordítva az információs és kommunikációs technológiákra, amelyek a 27. ajánlás szerint fontos szerepet töltenek be a növekedésben és a fejlődésben. Ez az ajánlás azért is érdemel figyelmet, mert a korábbiaktól eltérően a fejlődést valamelyest konkretizálja, amikor ezeknek a technológiáknak a gazdasági, szociális és kulturális fejlődésre gyakorolt hatásait emeli ki. Míg a WIPO korábbi tevékenységében és magában a Development Agendában is a fejlődés mindenféle jelző nélkül szerepelt, és a szövegkörnyezetből leginkább a gazdasági növekedésre lehetett belőle következtetni, itt az már tágabb kontextusban szerepel, és a szociális, valamint kulturális vetületei is megjelennek.³⁷²

A 25. ajánlásban kifejezetten megjelenik a technológiatranszfer előmozdítása iránti elköteleződés, hogy a technológiai előnyöket a fejlődő országok is élvezhessék. Ennek érdekében meg kell tenni minden olyan intézkedést, amely segíti őket abban, hogy a nemzetközi egyezmények által biztosított rugalmasságokat megfelelően kihasználhassák (kiváltképp a szabadalmi kényszerengedélyeket), és a befelé áramló technológiatranszfert fokozhassák.

A 28. ajánlás a fejlett országok számára tartalmaz javaslatot arra nézve, hogyan dolgozzák ki azokat a belső szabályozási mechanizmusokat, amelyek elősegítik a fejlődő országokba irányuló technológiatranszfert. E szabályok együtteséből mindenképpen a szellemi tulajdon-jogi paradigmaváltás szükségessége következik, ugyanis ezek hatékony végrehajtása nem lehetséges a klasszikus és neoklasszikus közgazdasági nézeteken alapuló szellemi tulajdoni filozófia mellett.³⁷³

A klaszterben található többi ajánlás lényegében együttműködési lehetőségeket kínál a különböző nemzetközi szereplők számára, valamint a fejlett és fejlődő országok közötti kutatás-fejlesztési kooperáció külön is megjelenik.

„D” klaszter – felmérések, értékelések, hatásvizsgálatok: Ebben a klaszterben 6 javaslat (33–38.) szerepel, amelyből 2 volt azonnal végrehajtható. Az itt szereplő ajánlások a WIPO tevékenységének monitorozásával és hatásainak értékelésével kapcsolatosak.

A 33. ajánlás éves ellenőrzési és értékelési mechanizmust javasol a WIPO valamennyi fejlődésorientált tevékenységével összefüggésben. Ahol lehetséges, ott direkt erre a célra kidolgozott indikátorokat és felméréseket kell alkalmazni.

³⁷¹ DE BEER 2009, 7.

³⁷² DE BEER 2009, 7.

³⁷³ NETANEL 2008, 14.

A 35. ajánlás lehetővé teszi, hogy a tagállamok újabb tanulmányokat kérjenek országaik szellemi tulajdoni rendszerének gazdasági, szociális és kulturális hatásairól. Ez a fejlődő országok számára rendkívül hasznos eszköz lehet, hiszen csak az aktuális következmények ismeretében lehetséges a tudatos változtatás és jobbítás.

A 36. ajánlás a nyílt tudományos projektekben elért eredmények kölcsönös megosztását javasolja, külön is kiemelve a 2003-ban lezárult Human Genome projektet. A további ajánlások a WIPO hatásvizsgálati kapacitásainak bővítésére, valamint a szellemi tulajdon-jogok és a fejlődés összefüggéseinek további vizsgálatára irányulnak.

„E” klaszter – Szervezeti kérdések, feladatkörök és szervezeti irányítás: Az „E” klaszterben szintén 6 javaslat (39–44.) található, amelyből 2 azonnal végrehajtandó. Már a 2002-es johannesburgi nyilatkozat is kiemelt figyelmet fordított a fenntartható fejlődéssel összefüggő szervezetfejlesztésekre, így a Development Agendában is önálló klaszterben jelentek meg a szervezeti kérdések. Ezek az ajánlások nem választhatók el teljes mértékben a többi klaszter ajánlásaitól, szükségképpen van köztük átfedés.

A 40. ajánlás intenzívebb együttműködést javasol az ENSZ szakosított szerveivel, külön is kiemelve az UNCTAD-et, az UNEP-et, a WHO-t, az UNIDO-t, az UNESCO-t és természetesen a WTO-t. A 42. ajánlás pedig a civil társadalom WIPO-ba történő becsatornázását sürgeti, az NGO-kra vonatkozó akkreditációs feltételekkel összhangban.

A 43. és 44. ajánlás a forrásbevonáshoz és projektvégrehajtáshoz szükséges partnerek bevonásáról és az átláthatóságról szól.

„F” klaszter – egyebek: Az egyebek körébe csupán egyetlen ajánlás (45.) került, azonban ez sem kevésbé lényeges, mint a korábbiak, sőt. A szellemi tulajdon-jogokkal kapcsolatos jogérvényesítést tágabb szociális és fejlődésorientált nézőpontba helyezi, különös tekintettel a TRIPS 7. cikkében foglaltakra. A fentiekben kifejtettem, hogy ez a cikk fogalmazza meg a szellemi tulajdonnal járó szociális és gazdasági felelősséget, valamint azt, hogy az oltalomnak és a jogérvényesítésnek az innovációhoz és a technológiatranszferhez kell hozzájárulnia. Vagyis a szellemi tulajdon nem öncélú, és erre a Development Agenda 45. ajánlása hívja fel a figyelmet azzal, hogy szoros kapcsolatot teremtsen a TRIPS szellemi tulajdoni filozófiájával.

A Development Agenda jelentősége: A fejlődés és a szellemi tulajdon-jog rengeteg ponton összekapcsolódik egymással. Gazdaságilag, filozófiailag, szociálisan és egyéb szempontok szerint is igazolható, hogy a szellemi tulajdon-jogok rendszere nem önmagáért való, hanem egy „nagyobb cél” szolgálatában áll. Ez sokáig nem volt egyértelmű, és csak többértékelés útján lehetett levezetni, hogy a szellemi tulajdon-jogok globális szervezőjeként mi is a WIPO fő célkitűzése. Az ENSZ–WIPO-megállapodás, majd a WTO létrejötte és a TRIPS elfogadása egyre jobban előtérbe hozta a fejlődéssel kapcsolatos megfontolásokat. Érdekes, hogy sem a TRIPS, sem pedig a Development Agenda nem használja a fenntartható fejlődés kifejezést, és a legtöbb helyen csak jelző nélküli fejlődést említenek. Ez tág teret engedhetne a jogértelmezésnek, akár azt is beleértve, hogy a fejlődést gazdasági növekedésként tételezve az erős szellemi tulajdon-védelmet alapozza meg. Tágabb kontextusba helyezve azonban, és különösen az ENSZ célkitűzéseinek és a millenniumi, valamint a 2015. évi fejlesztési célok fényében egyértelművé válik, hogy a szellemi tulajdon-jogok

nak a fenntartható fejlődést kell szolgálniuk. Kiemelt szerepet kap a technológiatranszfer, amelynek révén a fejlődő országok lemaradása csökkenthető lenne. A szellemi tulajdon-jog ösztönzője és akadályozója is lehet a technológiatranszfernek, ezért az elmúlt évtizedekben erre tekintettel is kiemelt figyelemre tett szert a szellemi tulajdon-jog globális rendszere.

A WIPO történetében mérföldkőnek számít a Development Agenda elfogadása, amely formálisan ugyan csak soft law, de a fentiekben leírt összefüggésrendszer miatt a nemzetközi közösséget alapjaiban érintő elveket határoz meg, amelyek betartása a fenntartható fejlődésre tekintettel globális érdek. A Development Agenda nem tökéletes. Számos átfedés figyelhető meg az ajánlások között, nem is követik egymást mindenütt logikus sorrendben, a klaszterekbe történő besorolás sem minden esetben következetes, és az egyes ajánlások absztrakciós szintjei között is meglehetősen nagy a különbség, azaz ebben az értelemben sem homogén. Ugyanakkor úgy vélem, hogy a szellemi tulajdon-jogok oltalmán belül az eddigi legfontosabb dokumentumok egyikének tekinthető, mivel elválaszthatatlanul megteremtette a kapcsolatot a fenntartható fejlődéssel.

III. A szellemitulajdon-jog klasszikus formái és a fenntartható fejlődés kapcsolata

Ebben a részben a korábbi általános, generális eszmefuttatásokhoz képest mélyebbre, a különös szabályok felé haladva kívánom megvizsgálni a fenntartható fejlődés koncepciójának szerepét. Így itt már nem a szellemitulajdon-jogot elemzem átfogóan, hanem annak egyes, klasszikus formáira vetítve kutatom a fenntartható fejlődéssel való kapcsolódási pontokat. Ennek során a szellemitulajdon-jog három zászlóshajóját, a szerzői jogot, a szabadalmi jogot és a védjegyjogot (ideértve a földrajzi árujelzők oltalmát is) tekintem át mint klasszikus és alapvető oltalmi formákat, amelyek minden ország szellemitulajdon-védelmének alappilléreit képezik. Az újabb, úgynevezett hibrid típusú oltalmi formákkal önállóan nem foglalkozom, így a használati mintaoltalom, a formatervezésiminta-oltalom és a mikroelektromikai félvezetők topográfiájának oltalma nem képezi a vizsgálat tárgyát. Részben azért, mert kevésbé elterjedt oltalmi formák, illetve azért, mert a klasszikus oltalmi formák sajátos kombinációiról van szó, így ha van is hatásuk a fenntartható fejlődésre, az a klasszikus oltalmakból levezethető, ezért az ott kifejtettek megisméltése szükségtelen. A növényfajták oltalmáról a következő részben, a genetikai források védelmével összefüggésben lesz szó részletesebben.

A hagyományos oltalmi formák kapcsán fontosnak tartom kiemelni, hogy nem kívánom azokat tankönyvi jelleggel részletesen bemutatni, vagy öncélú módon elemezni. Ehelyett olyan elemeket és jogintézményeket ragadok ki belőlük, amelyek a Development Agenda, a Millenniumi Fejlesztési Célok és a fenntartható fejlődésre vonatkozó tézisek szempontjából relevánsak. Így az elemzés célhoz kötött, és a fenntartható fejlődés pilléreihez való kapcsolódás határozza meg azt, hogy mely jogintézményeket emelem ki az egyébként sokszínű és változatos szellemitulajdon-jogok világából. A Development Agenda fentebb ismertetett rendelkezései miatt mindenütt vizsgálati szempont lesz a közkincs kérdése, a szellemi magántulajdon és a public domain közötti határvonal nehézségei, vagy aktuális problémái. Emellett pedig az emberi jogokkal, az oktatással, az egészségüggyel, a környezetvédelemmel, az innovációval és a gazdasággal kapcsolatos összefüggések és kölcsönhatások lesznek a vizsgálat fókuszában.

A szellemitulajdon-jogok elméletei: Bevezető jelleggel röviden érdemes áttekinteni a szellemitulajdon-jogok elméleteit, mivel ezek értékes szempontokat adnak a szabályozás logikájának megértéséhez, és sok esetben megjelennek az egyes részletszabályokban. A szellemitulajdon-jogok létezésének indokoltságára az elmúlt évszázadokban több elmélet is született, amelyek leginkább a szabadalmi paradigmából indultak ki, és sok esetben a hagyományos tulajdonnal való hasonlóságra vagy különbözőségekre alapozva érvelnek. Ezek a természetjogi, a feltárási, a jutalmazási és az ösztönzési elméletek. Az elméletek vázlatos áttekintése azért indokolt, mert kiválóan érzékeltetik az ember, a tudás és a monopolisztikus jogok hármasának viszonyrendszerét.

A természetjogi elmélet John Locke-ig visszanyúló tulajdoni eredete, hogy az ember a természeti állapotban meglévő javakat dolgozza fel, és teszi azt saját tulajdonává, ez pedig a természetjogból fakadóvá teszi a tulajdont. A természetjogi alapon nyugvó megközelítés alapján a szellemi tulajdon nem volt eltérő a hagyományos testi tulajdontól, sőt, egyes gondolkodók szerint az ember saját ötletei képezik a legszentebb tulajdonát, szemben a fizikai világban jelenlévő tulajdonnal. Ezt jól tükrözték Stanislas de Bouffler szavai, amikor 1790-ben a francia Nemzetgyűlés előtt bemutatta a szabadalmi törvény tervezetét: „[...] A találmány és a művészetek forrása egyben a tulajdon forrása is: az az elsődleges tulajdon, míg minden egyéb pusztán hagyományos tulajdon [...]”.³⁷⁴ Brit közgazdászok is hasonló nézeteket vallottak, így például Henry Dunning Macleod a következőket írta:

„[...] az emberek elkezdtek felismerni, hogy vannak gondolataik, és ezek a gondolatok fejlődhetnek is. Az ötletek révén nyújtott szolgáltatásoknak kezdett értékük lenni, és pénzben kifejezhetővé váltak. [...] Így felismerték, hogy az embernek joga van az ötletei tulajdonához. A jogot, amely tulajdont biztosít az ember saját ötletei számára, szerzői jognak vagy szabadalmi jognak nevezik. [...] Ezért az ötletek sokkal fennköltebb formái a tulajdonnak, mint a materiális vagyon.”³⁷⁵

J. R. McCulloch is hasonlóan vélekedett a szellemi alkotásokon fennálló tulajdonjog fontosságáról: „A tulajdon valamennyi formája közül, amelyet ember birtokolhat, a szellemi munkájának gyümölcse a leginkább sajátja.”³⁷⁶

A tulajdon – legyen szó materiálisról vagy immateriálisról – sok szerző szerint a kizárólagos hatalomban ölt testet, azonban míg a dologi tulajdon esetén a tulajdonosi részjogosítványok, a tulajdonszerzés módjai vagy a tulajdonnal való felhagyás szabályai régen kikristályosodtak, addig az intellektuális javak esetén ezek alig vagy egyáltalán nem alkalmazhatók. Különösen amiatt, hogy amíg a szellemi termék a megalkotója gondolataiban létezik, addig valóban az érintett személy kizárólagos hatalmán múlik, hogy mihez kezd vele (ám addig a jogrend számára is érzékelhetetlen marad), azonban azt követően, hogy azt másokkal megosztja, szertefoszlik a kizárólagos uralma, amiatt, hogy mások is az ötlet birtokába jutnak, és azt soha nem is lehet úgy visszaszerezni és visszakövetelni, mint valamely ellopott testi tárgyat.³⁷⁷ Ezt a sajátosságot a német Schäffle úgy fogalmazta meg, hogy a szellemi tulajdon-jog nem egy dolgon vagy egy ötleten fennálló kizárólagos uralom, hanem sokkal inkább a piac irányítása oly dolgok által, amelyekben maga az ötlet

³⁷⁴ HUGHES, Justin (1988): The Philosophy of Intellectual Property. *Georgetown Law Journal*, Vol. 77, No. 2. 11.

³⁷⁵ MACLEOD, Henry Dunning (1858): *The Elements of Political Economy*. London, Longman, Brown, Green, Longmans and Roberts. 180–181. Elérhető: <https://ia802607.us.archive.org/5/items/elementspolitic00macgoog/elementspolitic00macgoog.pdf> (A letöltés ideje: 2015. 05. 17.)

³⁷⁶ MCCULLOCH, J. R. (1835): *A Dictionary, Practical, Theoretical, and Historical of Commerce and Commercial Navigation*. London, Longman, Rees, Orme, Brown, Green and Longman. 139. Elérhető: <https://ia902606.us.archive.org/26/items/dictionarypracti00mccu/dictionarypracti00mccu.pdf> (A letöltés ideje: 2015. 05. 17.)

³⁷⁷ A munka elismerése mellett a természetjogi elmélet másik pillére a lopás elítélése. E szerint a lopás az ősidőktől kezdve bűn, és az értékes szellemi javainkat éppúgy ellophatják, mint fizikai tulajdonunkat, ezért ezeket az alkotásokat is a tulajdon egyik formájának kell tekinteni, és annak megfelelő védelemben részesíteni. Lásd STERLING, J. A. L. (2003): *World Copyright Law*. London, Sweet & Maxwell. 62.

megtestesül.³⁷⁸ A természetjogi irányzatok csak abban az esetben igazolják a szellemi alkotások tulajdoni jellegét, ha elfogadjuk azt, hogy maga a tulajdon is a természetjogból származik, nem pedig pusztán társadalmi és szociális jogintézmény, amelynek funkciója az emberi jólét előmozdítása.

A feltárási elmélet azon a hipotetikus társadalmi szerződésen nyugszik, hogy a feltaláló a társadalom számára hasznos találmányát felfedi, nyilvánosságra hozza, és kellőképpen fel is tárja annak működési mechanizmusait, ezért cserébe viszont egy időben korlátozott, kizárólagos jogosítványokat biztosító oltalmat kap a találmányára nézve. Így mindkét fél előnyös helyzetbe kerül, mert a társadalom olyan tudás birtokába jut, amely a szabadalmi rendszer létezése nélkül esetleg titokban maradna, vagy csak később kerülne nyilvánosságra, a feltaláló pedig komoly versenyelőnyre tehet szert.³⁷⁹ Bobrovsky akként fogalmazza meg a feltárási elmélet lényegét, hogy „az államot antropomorf módon szerződő partnerként kezeli, a szabadalom alapján pedig a reciprok érdeken alapuló akarat-megegyezés pszichológiai tényét tekinti”.³⁸⁰ A feltárási elmélet logikáját híven tükrözi a TRIPS 29. cikke, amely szerint a tagállamok kötelesek megkövetelni, hogy a szabadalmi bejelentés bejelentője a találmányt kellő világossággal és teljességgel tárja fel, hogy azt a szakemberek az oltalom megszűnését követően szabadon megvalósíthassák. Ezért a kötelező feltárásért és kitanításért „jár” ellentételezésként a szabadalmi oltalom.

A jutalmazási elmélet morális alapja, hogy az alkotó személy a társadalmilag hasznos munkájáért és felmerült költségeiért utólag részesüljön valamilyen jutalomban, amely az alkotó tevékenység ellenében biztosított kizárólagos jogokban testesül meg. Ezt a megközelítést elsősorban azok tartották elfogadhatónak és igazságosnak, akik elvetették a természetjogi megalapozottságú tulajdoni elméletet, ám ugyanúgy a munkát tekintették kiindulópontjuknak.³⁸¹ A jutalmazási teória egyaránt igazolhatja a találmányok és a szerzői művek jogi védelmét, a szabadalmak esetében ez azonban további jelentéstartalommal is kiegészül, amelyet lehetőségeknek nevezhetünk (az angol terminológiában a *prospects* kifejezés használatos). A szabadalom ugyanis lehetőséget biztosít arra, hogy a jogosult a találmányt továbbfejlessze, értékesebbé tegye és piaci körülmények között hasznosítsa.³⁸² Azaz a jogi védelem további kapukat nyit meg, és ez a valódi jutalom. A szabadalom jelentősége így

³⁷⁸ MACHLUP, Fritz – PENROSE, Edith (1950): The Patent Controversy in the Nineteenth Century. *The Journal of Economic History*, Vol. 10, No. 1. 12.

³⁷⁹ MOLNÁR István (2008): *Szellemi tulajdon menedzsment és technológia-transzfer*. Kecskemét, InnovAID Innovációs és Gazdasági Tanácsadó Kft. 8.

³⁸⁰ BOBROVSKY 1995, 51.

³⁸¹ A jutalmazási elmélet híve volt Goethe, aki a feltalálót a nemzet tanítójának tartotta. Az elmélet ugyanakkor hordoz magában egy olyan logikai ellentmondást – mutat rá Machlup és Penrose –, miszerint egy alkotásnak az emberiség számára való fontossága és a belőle származó haszon között nincs összefüggés. A jutalmazási elmélet kritikusai mind igazságtalanságot láttak abban, hogy adott esetben óriási jutalmat kaphat az is, aki egyébként semmi fontosat nem alkotott, csupán eladhatót. Annak megítélése pedig, hogy mi az, ami társadalmilag fontos, és mi az, ami nem, szinte lehetetlen, és mindenképpen önkényhez és visszaélésekhez vezetne. Lásd MACHLUP–PENROSE 1950, 17–21.

³⁸² A lehetőségek által igazolt jogi oltalom hátránya, hogy egyéniesítésre itt sincs lehetőség. Aligha lehet előre megjósolni, hogy egy találmányban milyen lehetőségek rejlenek (mivel ez egyrészt óriási plusz terhet róna a szabadalmi hivatalokra, másrészt sok esetben időben is jóval később jelentkezik a találmány „hasznossága”), így pedig nem lehet személyre szabott jogi oltalmat biztosítani. Ez valójában a jutalmazási elmélet lényegét, a jutalmazás igazságosságát ássa alá, hiszen a jogrendszer kénytelen lesz egyenlőnek tekinteni minden feltalálói munkát, találmányt és a benne rejlő lehetőséget, holott óriási különbségek vannak közöttük.

abban áll, hogy megjutalmazza a feltalálót és tulajdonjogokat biztosít a találmányban rejlő lehetőségek védelme érdekében.³⁸³ A jutalmazási elméletet és különösen az oltalomszerzést követő lehetőségek által igazolt szellemi tulajdon-filozófiákat nevezzük *ex post* elméleteknek, szemben az oltalom keletkezését megelőző viszonyokat vizsgáló, és a szellemi tulajdont ezek által igazolt *ex ante* érvrendszerekkel, amelyek körébe elsősorban a klasszikus ösztönzési elmélet sorolható. Az *ex post* elméletek célja, hogy a kizárólagos jogok által megtestesített társadalmi költségeket lehetőség szerint túlszárnyalják az alkotások által biztosított társadalmi előnyök.³⁸⁴

Az ösztönzési elmélet lényege, hogy a szellemi tulajdon-jogok által nyújtott kizárólagosság biztosításával mindenkit arra ösztönözzön, hogy a munkájával a tudományt és a művészeteket támogassa.³⁸⁵ Ugyanis a várható jutalom nagymértékben képes fokozni az alkotóképességet, és végső soron a közjót szolgálja, ha a tehetséges szerzők és feltalálók a munkájukért járó jutalom ellenében a tudományt és művészetet előmozdítják. Kiválóan érzékeltette az ösztönzési elmélet lényegét Abraham Lincoln, aki szerint „a szabadalmi rendszer a tehetség tüzéhez az érdek olaját adta”. Az ösztönzési elméletben öltenek testet leginkább azok a közgazdasági megfontolások, amelyek következtében a hagyományos dolgok tulajdonjoga mellett a testetlen alkotások tulajdonszerű védelmére is szükség van ahhoz, hogy a közjó ne szenvedjen kárt.³⁸⁶

1. A szerzői jog szerepe a fenntartható fejlődésben

1.1. A szerzői jog az emberi jogok rendszerében

Ahogy arról már korábban volt szó, a szerzői jog elsősorban az emberi tudás terjesztésén keresztül képes hozzájárulni a fenntarthatósági célkitűzésekhez. A szerzői jog szabályai

³⁸³ SMITH, Henry E. (2007): Intellectual Property as Property: Delineating Entitlements in Information. *Yale Law Journal*, Vol. 116, No. 8. 1815.

³⁸⁴ LEMLEY, Mark A. (2004): *Ex Ante Versus Ex Post Justifications for Intellectual Property*. Berkley, University of California–Berkley. 1–3.; BLAIR, Roger D. – COTTER, Thomas F. (2005): *Intellectual Property. Economic and Legal Dimensions of Rights and Remedies*. Cambridge, Cambridge University Press. 13–16.

³⁸⁵ Jól tükrözi ezt a megközelítést az USA alkotmánya, amelynek I. cikk 8. bekezdésének 8. pontja szerint a Kongresszus felhatalmazást kap arra, hogy a tudomány és a hasznos művészetek haladásának támogatását szabályozza azzal, hogy a szerzők és a feltalálók számára az írásműveikre és felfedezéseikre vonatkozó kizárólagos jogokat biztosítson egy meghatározott ideig. ('The Congress shall have Power to promote the Progress of Science and useful Arts, by securing for limited Times to Authors and Inventors the exclusive Right to their respective Writings and Discoveries.' The Constitution of the United States, Art. I. Section 8. 8. point).

³⁸⁶ JOYCE, Craig – PATRY, William – LEAFFER, Marshall – JÁSZI Péter (1994): *Copyright Law*. New York, Matthew Bender. 18. Ugyanakkor többen vitatják, hogy valóban szükség van-e akár tulajdoni jellegű védelemre, akár más privilégiumra ahhoz, hogy az alkotóképesség kibontakozzon: „a találmányok magvai ott vannak a levegőben, arra várva, hogy a megfelelő feltételek fennállása esetén kicsírázhassanak, és nincsen szükség semmiféle jogalkotói közrehatásra ahhoz, hogy a megfelelő évszakban a növekedésük biztosított legyen”. Idézi MACHLUP–PENROSE 1950, 22. Ha a szabadalmi jog hiánya nem is szüntetné meg az alkotószenvédélyből fakadó feltalálói tevékenységet, nemzetközi kimutatások szerint mintegy 25–30%-kal kevesebb találmány születne meg, ami kétségtelenül hátrálatná a társadalmi haladást. FICSOR Mihály (2002): Magyarország csatlakozása az Európai Szabadalmi Egyezményhez. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 107. évf. 4. sz. Elérhető: www.sztnh.gov.hu/hu/kiadv/ipsz/200208/magyarorszag.htm (A letöltés ideje: 2015. 05. 24.)

írják körül, hogy miként lehet hozzájutni az új információkat hordozó művekhez (például bárki által szabadon hozzáférhető, vagy engedélyhez és díjfizetéshez kötött), és miként lehet azokat a nagyobb nyilvánosság felé disszeminálni. A tudáshoz való hozzáférés alapjaiban határozza meg az ember szellemi produktivitását és kreativitását, hiszen a korábban létrejött tudásra építve, azt továbbfejlesztve lehet gyorsan és hatékonyan újat alkotni. De ez nemcsak a tudományos kutatás kapcsán kiemelt jelentőségű, hanem fontos az oktatásban is, hiszen a jövő szakemberei számára lehetőség szerint a legkorszerűbb tudást kell átadni, amelyet sok esetben nehezíthetnek a kizárólagos jellegű szerzői jogi szabályok. Ha a hozzáférés költséges, vagy akár lehetetlen, akkor elsődleges forrásból alig vagy egyáltalán nem lesz megismerhető a tudás.³⁸⁷

Az előző részben hosszasan elemeztem a fenntartható fejlődés és az emberi jogok, valamint az emberi jogok és a szellemitulajdon-jogok közti interakciót, és hogy milyen értelmezési lehetőségek kínálkoznak arra, hogy egymással szembenállónak vagy egymást támogató intézményeknek fogjuk fel őket. A szerzői jogot ebbe a rendszerbe beillesztve azonban egy újabb sajátossággal találjuk szembe magunkat, ugyanis a szerzői jog e tekintetben kettős természetű. Ahogy arról korábban már szó volt, Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 27. cikk (2) bekezdése a szerzői jogot emberi joggá avatta. Ez pedig rögtön egy olyan valós vagy vélt konfliktusos helyzetet szült, amelyben elsődlegessé válik a különböző érdekek közötti egyensúlyozás. Ugyanezen cikk (1) bekezdése általános jelleggel deklarálja, hogy mindenkinek joga van a kulturális életben való szabad részvételhez, a művészetek élvezetéhez és a tudományos haladás jótéteményeiből való részesüléshez.

Azaz főszabályként a szabadság kerül előtérbe, és ehhez képest különös szabályként jelenik meg a szerzői jog mint e szabadság korlátozása. Ezek az egyéni szabadságjogok (amelyek könnyen transzformálhatók össztársadalmi érdekkekké is) szembekerülnek a szerzők jogaival, így pedig a jogi szabályozás legfontosabb feladata, hogy e szembenálló érdekcsoportok számára olyan jogi eszközöket adjon, amelyek alkalmasak a kompromisszum megteremtésére.

Hasonló helyzetet teremt az 1966-os Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, amelynek 15. cikke az alábbi rendelkezéseket tartalmazza:

- „1. Az Egyezségokmányban részes államok elismerik mindenki jogát arra, hogy
  - a) részt vegyen a kulturális életben;
  - b) élvezze a tudomány haladásából és annak alkalmazásából származó előnyöket;
  - c) minden olyan tudományos, irodalmi vagy művészeti alkotás tekintetében, melynek szerzője, erkölcsi és anyagi érdekei védelemben részesüljenek.

³⁸⁷ Jó példa erre a kutatói körökben nagy felháborodást keltett Elsevier Kiadó, amely az akadémiai szféra egyik legnagyobb kiadója: könyvek, folyóiratok, adatbázisok sokasága felett gyakorol kizárólagos jogokat. Az ezekhez való hozzáférés rendkívül magas előfizetői díjak mellett lehetséges, ráadásul csak olyan csomagok vásárolhatók, amelyekben az adott intézmény számára irreleváns folyóiratok is vannak (például egy orvosi karral nem rendelkező egyetem számára feltehetően feleslegesek az orvosi lapok, de kénytelenek azokat is megrendelni). A megjelent tanulmányokat egyetemi, kutatóintézeti oktatók és kutatók írják, ők lektorálják egymás munkáit, majd pedig a megjelenést követően kénytelenek ezeket magas áron megvásárolni, ha mások eredményeit is szeretnék megismerni. Az elmúlt években ez a folyamat ahhoz vezetett, hogy a kutatói bojkottmozgalom keretében létrejöttek tudományos torrent- és fájlmegosztó oldalak, kifejezetten a kutatói célközönség számára. Lásd *Cost of Knowledge* (é. n.). Elérhető: <https://gowers.files.wordpress.com/2012/02/elsevierstatementfinal.pdf> (A letöltés ideje: 2016. 05. 29.)

2. Az Egyezségokmányban részes államok által e jog teljes érvényesítése érdekében teendő lépéseknek ki kell terjedniük a tudomány és a kultúra megőrzését, fejlesztését és terjesztését biztosító intézkedésekre is.
3. Az Egyezségokmányban részes államok kötelezik magukat a tudományos kutató és alkotó tevékenységekhez nélkülözhetetlen szabadság tiszteletben tartására.
4. Az Egyezségokmányban részes államok elismerik a tudomány és kultúra területén történő nemzetközi kapcsolatok és együttműködés előmozdításából és fejlesztéséből származó előnyöket.”

Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a szerzői jog ugyan biztosíthat vagyoni jogokat nem természetes személyek számára is (például a kiadók), és őket is megilleti a jogi védelem, azonban emberi jogi jellegű védelemben csak a természetes személyek részesülhetnek, a jogi személyek védelme ennél alacsonyabb szintű.³⁸⁸ Ebben a kontextusban vizsgálva a szerzők, a felhasználók és a társadalom érdekeinek hármassága más megvilágításba helyezhető, és ez a jogi szabályozásban is testet ölthet.

A jogalkotó feladata tehát, hogy megtalálja azt az arany középutat, amely egyaránt lehetővé teszi a kulturális és tudományos javak élvezetét, és ezzel szemben az azt előállítók megfelelő védelmét. A szerzői jognak mint emberi jognak és alkotmányos alapjognak a belső jogba történő átültetése során a fenti rendelkezések együttesét figyelembe véve bizonyos alapvető kritériumoknak meg kell felelnie. Egyrészt a szerzői jog nem sértheti az emberi méltóságot, másrészt a tudományos eredmények vonatkozásában a szerzői jognak támogatnia kell a tudományos haladást és az abból származó előnyökhöz való hozzáférést, harmadrészt tiszteletben kell tartania a tudományos kutatás és a kreativitás szabadságát, negyedrészt pedig elő kell segítenie a nemzetközi tudományos és kulturális együttműködések fejlesztését.³⁸⁹ Ezen elvek gyakorlati érvényesülése elsősorban az oktatás és kutatás során jelenthet problémát, ezért érdemes megvizsgálni az oktatás, a kutatás és a szerzői jog kapcsolatát.

1.2. Az oktatás, a kutatás és a szerzői jog kapcsolata

A fenntartható fejlődés megvalósításának egyik kulcseleme a megfelelő szintű oktatás. Nem véletlen, hogy az ENSZ Millenniumi Nyilatkozatában és a 2015-ös Fenntartható Fejlesztési Célok között szerepel az alapfokú oktatás egyetemessé tétele. Az oktatás minél szélesebb körre való kiterjesztését és az oktatás fejlesztését pedig sok nemzetközi dokumentum – köztük a fentebb bemutatott Development Agenda is – kapacitásfejlesztésként vagy emberierőforrás-fejlesztésként aposztrofálja. A kellő tudással rendelkező szakembergárda a fenntartható fejlődés valamennyi pilléréhez és a fejlesztési célok megvalósításához szükséges, ehhez pedig kétségtelenül az oktatáson keresztül vezet az út. Figyelemmel kell lennünk arra, hogy az oktatás nem pusztán a fejlődés érdekében használt eszköz, hanem egyszersmind emberi jog is, az érvényre juttatása és kiteljesítése egyúttal cél is. Az oktatáshoz való jog mint

³⁸⁸ *General Comment No. 17 (2005). The right of everyone to benefit from the protection of the moral and material interests resulting from any scientific, literary or artistic production of which he or she is the author (article 15, paragraph 1 (c), of the Covenant)* (2005). E/C. 12/GC/17. 2005. november 7–25. Geneva. Elfogadva a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága ülésén. 3. Elérhető: www.refworld.org/docid/441543594.html (A letöltés ideje: 2015. 08. 11.)

³⁸⁹ TORREMANS 2008, 202–203.; 206–207.

emberi jog, alapvetően három univerzális nemzetközi emberi jogi dokumentumban jelent meg. Az 1948-ban elfogadott Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában,³⁹⁰ az 1966-os Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában,³⁹¹ valamint a Gyermek jogairól szóló, 1989. évi New York-i Egyezményben.³⁹²

A humánkapacitás és az emberi minőség fejlesztése során fontos, hogy megfelelő oktatási anyagok álljanak rendelkezésre, és azok hozzáférhetők is legyenek. Ez a feltétel azonban nem minden esetben adott. A fejlődő országokban sokszor még az elemi oktatás során sincs elegendő mennyiségű tankönyv. A legtöbb felmérés szerint ezen országok 60%-a küzd tankönyvhiánnyal, ami azt jelenti, hogy vagy egyáltalán nem áll rendelkezésre tankönyv, vagy több gyermek közösen használja ugyanazt.³⁹³ Éppen ezért az UNESCO 2014–2021 közötti oktatási stratégiájában is prioritásként jelenik meg a tananyag-ellátottság javítása.³⁹⁴ A tananyaghoz való hozzáférés kérdése elsősorban pénzkérdés, hiszen a fejlett országokban sok helyen az iskolai tankönyvek ingyenesen járnak a diákoknak az oktatási rendszer által nyújtott szolgáltatásként.³⁹⁵ A fejlődő országok jelentős részében azonban az állam nem biztosítja a tankönyveket. A könyvek ára a jövedelmekhez viszonyítva meglehetősen magas, amit többek között a kis hatékonyságú könyvgyártási technológiák, a fordítási költségek, az állami monopóliumok és kiváltságok okoznak. A piaci alapon működő kiadók árai pedig a piacconsolidáció és a verseny hiánya miatt magasak, illetve sok esetben azért is, mert a nemzetközi kiadók az árazásukban nem differenciálnak kellőképpen a fejlett és fejlődő országok között. Az itt felsoroltak mellett pedig – ami jelen fejezet szempontjából jelentős – a szerzői jogi védelemnek is komoly hatása van a tananyaghoz való hozzáférésre.³⁹⁶ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy e problémakörnek átmeneti jellegűnek kellene lennie, ugyanis a cél az lenne, hogy a fejlődő országok elszakadjanak korábbi gyarmatosítóiktól, a nyelvi és kulturális függéstől (elsősorban az angoltól és az franciától), és kialakítsák saját oktatási kultúrájukat, saját nyelvükön, saját tankönyvekkel, a helyi

³⁹⁰ A 26. cikk szerint mindenkinek joga van a neveléshez, amely magában foglalja az ingyenes elemi és alapvető oktatást. Az elemi oktatás azonban nem csak jog, az egyezmény ugyanis egyúttal kötelezettséggént is deklarálja. A felsőbb fokú oktatást pedig érdem szerint, egyenlő feltételek mellett kell hozzáférhetővé tenni.

³⁹¹ A 13. cikk hasonló elveket fogalmaz meg, mint Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, csupán annyival differenciáltabban, hogy külön rendelkezik elemi, középfokú és felsőfokú oktatásról. Előbbi mindenki számára kötelező és ingyenes, míg utóbbiakat mindenki számára hozzáférhetővé kell tenni, és lehetőleg fokozatosan ingyenes közép- és felsőfokú oktatást kell bevezetni mindenütt.

³⁹² A fenti dokumentumok közül itt találhatjuk a legrészletesebb szabályokat a gyermekek oktatáshoz való jogáról. A 28. cikk részben megismétli a fentebb leírtakat, ugyanakkor 3. pontja fontos kiegészítést tartalmaz a tudáshoz való hozzáférésről, különös tekintettel a fejlődő országokra. E szerint: „Az Egyezményben részes államok elősegítik és előmozdítják a nemzetközi együttműködést az oktatásügy területén, különösen annak érdekében, hogy megszüntessék a tudatlanságot és az írástudatlanságot az egész világon, és megkönnyítsék a tudományos és technikai ismeretek megszerzését, valamint a korszerű oktatási módszerek megismerését. Ebben a tekintetben különösen figyelembe veszik a fejlődő országok szükségleteit.”

³⁹³ CHON, Margaret (2011): Copyright and Capability for Education: An Approach ‘from below’. In WONG, Tzen – DUTFIELD, Graham eds.: *Intellectual Property and Human Development. Current Trends and Future Scenarios*. Cambridge, Cambridge University Press. 225.

³⁹⁴ UNESCO *Education Strategy 2014–2021* (2014). Paris, UNESCO. 44. Elérhető: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002312/231288e.pdf> (A letöltés ideje: 2015. 08. 11.)

³⁹⁵ Vö. Magyarországon jelenleg az általános iskola első 3 évfolyama számára biztosítják az ingyenes tankönyveket. A tervek szerint néhány éven belül ezt az általános iskola valamennyi évfolyamára kiterjesztik.

³⁹⁶ CHON 2011, 226–228.

igényeknek megfelelően.³⁹⁷ Ez persze meglehetősen idealisztikus elképzelés, hiszen sok országot a gyarmati múlt és az akkor kialakított struktúrák tartanak össze, és nem a szerves társadalmi és kulturális fejlődés eredményei.

Az oktatáshoz való jog és a szerzői jog viszonya tekintetében első ránézésre úgy tűnhet, hogy e két emberi jog egymással konkurál, azonban ez nem feltétlenül van így. Az oktatáshoz való jog mellett, hogy az oktatásban való szabad részvételt és az oktatás állam általi elismerését jelenti, egyúttal megkíván egy bizonyos – lehetőség szerint fokozatosan emelkedő – színvonalat is. Az ENSZ az oktatással szemben négy alapvető követelményt fogalmaz meg, amelyek közül első helyen a fizikai feltételeket tárgyalja. Ide sorolandó a megfelelő infrastruktúra, a versenyképes fizetéssel rendelkező képzett oktatók és a megfelelő tananyag.³⁹⁸ Utóbbi érvényre juttatása ideális esetben nem vezet alapjogi kollízióhoz, hiszen a szerzői jog eredendő célja az oktatás és a kultúra fejlesztése,³⁹⁹ azaz a szerzői jognak immanens részét képezik olyan kivételek és korlátozások, amelyek éppen a szerzői jog rendeltetését kívánják érvényre juttatni azzal, hogy elősegítik az oktatás és kutatás helyzetének javítását. A valódi konfliktushelyzet akkor adódik, amikor egy állam belső joga nem határoz meg oktatási és kutatási kivételeket, és nincs is más elérhető forrás a piacon. Ebben a helyzetben ugyanis a szerzői jog jogosultja monopolhelyzetbe kerül, és ez már valóban akadályát képezheti az oktatáshoz való jog érvényesülésének. Ez azonban ritkán előforduló eshetőség.⁴⁰⁰ A fentiekben leírtak miatt úgy gondolom, hogy ugyan többen valós konfliktushelyzetet vélnek felfedezni a szerzői jog és más emberi jogok között, absztrakt jogi szinten nem (viszont politikai vagy gazdasági aspektusban annál inkább) beszélhetünk konfliktusról.⁴⁰¹ Hiszen a szerzői jog nem öncélú jogi védelem, nem az egyéni érdekek korlátlan elismerését célozza. A szellemi alkotások társadalmi termékek, ennél fogva társadalmi rendeltetésük is van, és ezt a korábban idézett nemzetközi egyezmények is tükrözik. Így pedig a szerzői jog nem esik külön korlátozás alá, hiszen eredendően sem korlátlan, hanem célhoz és rendeltetéshez kötött, amiből természetesen fakadnak olyan követelmények, amelyek alárendelik azt más emberi jogoknak, és nem veszélyeztetheti e jogok állami védelmét.⁴⁰²

³⁹⁷ Kezdeti sikerek már születtek e téren (főleg Nigériában), de a folyamat további támogatása elengedhetetlen. LAWAL-SOLARIN, Otunba Yinka (2005): *Copyright and Education – A Publisher's Perspective from a Developing World*. Előadás az *Information meeting on Education and Copyright in the Digital Age* című konferencián, 2005. november 21. Geneva, WIPO. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/copyright/en/educ_cr_im_05/educ_cr_im_05_www_53637.pdf (A letöltés ideje: 2015. 08. 11.)

³⁹⁸ CESCR General Comment No. 13: *The Right to Education* (Art. 13) (1999). E/C. 12/1999/10. 1999. december 8. Elfogadva a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságának ülésén. 3. Elérhető: www.refworld.org/docid/4538838c22.html (A letöltés ideje: 2015. 08. 11.)

³⁹⁹ Ezt a koncepciót tükrözi az első modern szerzői jogi törvény, Stuart Anna statútumának címe is: *'An Act for the Encouragement of Learning, by Vesting the Copies of Printed Books in the Authors or Purchasers of such Copies, during the Times therein mentioned'*.

⁴⁰⁰ DERCLAYE, Estelle (2008): *Intellectual Property Rights and Human Rights: Coinciding and Cooperating*. In TORREMANS, Paul L. C. ed.: *Intellectual Property and Human Rights. Enhanced Edition of Copyright and Human Rights*. Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International. 146.

⁴⁰¹ FOSTER, Sharon (2008): *The Conflict between the Human Right to Education and Copyright*. In TORREMANS, Paul L. C. ed.: *Intellectual Property and Human Rights. Enhanced Edition of Copyright and Human Rights*. Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International. 303–306.

⁴⁰² General Comment No. 17 (2005). *The right of everyone to benefit from the protection of the moral and material interests resulting from any scientific, literary or artistic production of which he or she is the author* (article 15, paragraph 1 (c), of the Covenant) (2005). 9.

Végül pedig érdemes megemlíteni a szerzői jog oktatásra gyakorolt pozitív hatását is. Az oktatáshoz való jog ugyanis magában foglalja a szülő vallási és világnézeti meggyőződésének tiszteletben tartását.⁴⁰³ Az oktatók oldaláról szintén alapvető követelmény, hogy a pedagógiai program keretében saját maguk választhassák ki a tananyagot és a tanítás módszereit. A szerzői jog egyebek mellett ezt a világnézeti pluralizmust is szolgálja azáltal, hogy egy másik emberi joggal, a véleménynyilvánítás szabadságával áll szoros kapcsolatban. Szerzői jogi védelem (ezáltal vagyoni jogok) hiányában ugyanis valószínűleg csak az állam vagy néhány patrónus támogatná a szerzőket, ami szükségképpen a véleménypluralizmus hanyatlásához és a világnézeti semlegesség feloldódásához vezetne.⁴⁰⁴

Az oktatással gyakran együtt kezelendő a tudományos kutatás kérdése is, ám az oktatáshoz képest ez viszonylag csekélyebb mértékben képezi viták tárgyát. Ennek alapvetően az az oka, hogy míg az oktatáshoz való jog alapjog, addig a tudományos kutatás esetében ilyenről nem beszélhetünk. Az emberi jogi dokumentumok és az alkotmányok persze elismerik a tudomány és a kutatás szabadságát, ez azonban az államot kötelezi a tudomány tiszteletben tartására, és nem okoz kollíziót a szerzői jogi jogosultakkal. Alapjogi konfliktus tehát nem jelentkezik, ennek ellenére a fenntartható fejlődés keretei között – ahogyan arról a II. részben is volt szó – kiemelt jelentősége van annak, hogy a szerzői jog által védett művekhez tudományos kutatási célokból engedély nélkül hozzá lehet-e férni, és ha igen, milyen mértékben. Erre tekintettel a következő fejezetekben az oktatást és kutatást együtt kezelem.

1.3. Oktatási és kutatási rugalmasságok, kivételek és korlátozások a szerzői jogban

1.3.1. Az oktatás és kutatás definiálása

Előrebocsátom, hogy ebben a fejezetben csak olyan szerzői jogi jogintézmények képezik vizsgálat tárgyát, amelyek a fenntartható fejlődést hivatottak szolgálni, azon belül is elsősorban az oktatás és kutatás előmozdítását.

Már a BUE 1886-os eredeti szövegváltozatában is szerepeltek oktatással összefüggő rendelkezések, amelyek ugyan némileg megváltozott szövegezéssel, de mindmáig megmaradtak. Az 1996-ban elfogadott WIPO Szerzői Jogi Szerződés (WIPO Copyright Treaty, a továbbiakban: WCT) és a WIPO Előadásokról és Hangfelvételekről szóló Szerződése (WIPO Performances and Phonograms Treaty, a továbbiakban: WPPT) a preambulumban kifejezetten is utal arra, hogy a szerzők magánérdeke és a közérdek közötti egyensúlyt fenn kell tartani, különösen az oktatás, a kutatás és az információhoz való hozzáférés terén. Hasonlóképpen az Európai Parlament és a Tanács 2001/29/EC (2001. V. 22.) számú, az információs társadalommal kapcsolatos szerzői és szomszédos jogokról szóló irányelve

⁴⁰³ Lásd Első kiegészítő jegyzőkönyv az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezményhez. 1952. március 20. Párizs, 2. cikk.

⁴⁰⁴ DERCLAYE 2008, 157. A véleménypluralizmus fenntartását szolgálja például a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvényünk 1. § (3) bekezdése is, amely szerint „a védelem nem függ mennyiségi, minőségi, esztétikai jellemzőktől vagy az alkotás színvonalára vonatkozó értékítéllettől”.

(a továbbiakban: INFOSOC irányelv) 14. preambulumbekzdése is kiemeli a szerzői jogi kivételek és korlátok szükségességét az oktatás elősegítése érdekében.⁴⁰⁵

Annak ellenére, hogy az oktatási szempontok ilyen generális jelleggel több helyen is megjelennek, nincsen egységes és kiforrott szabályozás arra vonatkozóan, hogy a szerzői jogban milyen belső mechanizmusokkal lehet elősegíteni az oktatás és kutatás fejlesztését. Számos nehézség is felmerül a megfelelő szabályozás kialakításakor. Első kérdésként rögtön felvethető, hogy mit tekinthetünk oktatásnak, hiszen annak számos megvalósítási formája elképzelhető. Az egyes tananyagok mint szerzői művek is eltérők lehetnek, hiszen az írásos tananyagon túl más oktatási anyagok is ismereteseek, például oktatóvideók vagy egyéb multimédiás tartalmak. Tovább bonyolíthatja a helyzetet, ha ezek az anyagok nem fizikai formában jelennek meg, hanem elektronikusan, például az interneten keresztül. Így pedig újabb kérdést vet fel, hogy a jelenléti képzés mellett a távoktatás (*distance learning* vagy *e-learning*) esetében hogyan kezelhető mindez országhatárokon túlnyúlóan, a szellemi tulajdon-jogok territorialitásának figyelembevételével.

Az oktatás szerzői jogi határainak definiálása nem egyszerű feladat. Több kifejezés is használatos a nemzetközi terminológiában, úgymint *teaching*, *education* vagy *study*, amelyeket magyarul a tanítás és oktatás kifejezésekkel lehet visszaadni. Az INFOSOC irányelv (14) preambulumbekzdése egymás mellett használja a *teachinget* és az *educationt*, míg a WIPO-egyezmények az *educationt* használják. Utal-e ez egyáltalán különbségre, vagy pusztán szinonimák? E kérdésben nem kapunk normatív iránymutatást. A hazai szóhasználatban a tanítás inkább alapfokú iskolákhoz köthető, ahol a tanító látja el az oktatási feladatokat. Ehhez képest pedig a középiskolákhoz, az egyetemi szférához kötődik az oktatás kifejezés. Ennek azonban jogszabályi alapja nincs, hiszen jelenleg köznevelésről és felsőoktatásról, pedagógusokról és egyetemi oktatókról rendelkeznek törvényeink. Az sem tisztázott, hogy az oktatás fenntartója szerint kell-e különbséget tenni, vagy egyaránt kiterjed az önkormányzati, az állami, az egyházi vagy az alapítványi fenntartásban lévő intézményekre is a szabályrendszer. Vajon azon képzési formák tartoznának csak ide, amelyek államilag elismert képesítést adnak, vagy pedig további szakmai vagy művészeti továbbképzések, tanfolyamok is? Az eligazodáshoz némi támpontot adhat a hazai szerzői jogunk. A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (a továbbiakban: Szt.) mindenütt az iskolai oktatás kifejezést használja, amely alatt a 33. § (4) bekezdése alapján a szerzői műnek olyan felhasználást kell érteni, amely az óvodai nevelésben, az általános iskolai, középiskolai, szakmunkásképző iskolai, szakiskolai oktatásban, az alapfokú művészetoktatásban vagy a felsőoktatásról szóló törvény hatálya alá tartozó felsőfokú oktatásban a tantervnek, illetve a képzési követelményeknek megfelelően valósul meg.⁴⁰⁶ A tanterv a közoktatáshoz, míg a képzési követelmények a felsőoktatáshoz köthetők. Az óvodai és iskolai nevelés-oktatás tartalmát a Nemzeti alaptanterv, a szakiskolai oktatás tartalmi követelményeit pedig külön jogszabály állapítja meg. Ezeket pedig az oktatásért felelős miniszter által kiadott, illetve jóváhagyott kerettantervek fejtik ki részletesebben, amelyeket az iskolák a helyi tantervek

⁴⁰⁵ XALABARDER, Raquel (2009): *Study on Copyright Limitations and Exceptions for Educational Activities in North America, Europe, Caucasus, Central Asia and Israel*. SCCR/19/8. 2009. november 5. Elfogadva a WIPO Szerzői és Szomszédos Jogi Állandó Bizottsága 19. ülésén. 6. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/copyright/en/ccr_19/ccr_19_8.pdf (A letöltés ideje: 2015. 08. 12.)

⁴⁰⁶ Megjegyzendő, hogy az itt felsorolt kategóriák 2016. szeptember 1-jétől a köznevelési rendszer átalakítása következtében megváltoztak.

keretében saját arculatuknak megfelelően formálnak. A felsőoktatás tartalmi követelményeit a képzési és kimeneti követelményrendszer határozza meg, azon belül pedig az oktatók, tanszékek feladata az egyes tantárgyakhoz tartozó tematikák kidolgozása. Mindezekhez pedig hozzátartoznak a távoktatási formák is.⁴⁰⁷ Hazánkban tehát e szabályrendszer jelöli ki, hogy mi minősül oktatási tevékenységnek.

Azokban az esetekben azonban, ahol az adott ország szerzői joga nem konkretizálja, hogy pontosan mit is ért oktatás alatt, a jogalkalmazónak a konkrét jogvitában kell eldöntenie, hogy a tényállás alapján egy mű felhasználása oktatási céllal történt-e vagy sem. Ebben a szerzői jogok korlátainak általános szabálya, a háromlépcsős teszt nyújthat segítséget. A BUE, a WCT, a WPPT és a TRIPS is lényegében azonos módon fogalmazza meg a háromlépcsős teszt követelményét,⁴⁰⁸ miszerint a szerzői jogokra vonatkozó kivételeket és korlátozásokat a tagállamok olyan egyes különleges esetekre szorítják, amelyek: nem sérelmesek a mű rendes felhasználására (a TRIPS szerint nem ellentétesek a mű szokásos felhasználásával); indokolatlanul nem károsítják a szerző vagy más jogosult jogos érdekeit.

Ezt a hármas minimumstandardot egyes államok még további elemekkel is kiegészítik, így például az Szjt. hozzárendeli a tisztesség és a rendeltetésszerű joggyakorlás követelményét is, habár ezek általános polgári jogi alapelveként egyébként is alkalmazandók lennének. A bírónak végső soron ezzel a teszttel kell meghatározni, hogy a vizsgált oktatási/képzési forma beletartozhat-e az oktatási korlátozások körébe.

A kutatási célok meghatározása sem egyszerű feladat, és a kutatás definiálása is éppoly nehézségekbe ütközik, mint az oktatásé (persze szem előtt tartva azt, hogy ezek meghatározása nem a szerzői jog feladata). Iránymutatásként alapul vehető a tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról szóló 2014. évi LXXVI. törvény, amelynek értelmező rendelkezései többféle kutatástípust is meghatároznak. E szerint az alapkutatás olyan felfedező jellegű kísérleti vagy elméleti munka, amelyet elsősorban jelenségek, tapasztalatok és megfigyelések megértéséhez szükséges új ismeretek megszerzésének érdekében folytatnak anélkül, hogy kilátásba helyeznék azok gyakorlati alkalmazását vagy felhasználását. Az alkalmazott kutatás pedig olyan tervezett kutatás vagy célzott vizsgálat, amelynek célja új ismeretek, tudás és szakértelem megszerzése új termékek, eljárások, technológiák vagy szolgáltatások kifejlesztéséhez, vagy a létező termékek, eljárások vagy szolgáltatások jelentős mértékű továbbfejlesztésének elősegítéséhez. A fogalmak erőteljes természettudományos megközelítést tükröznek, de ide érthetjük a társadalomtudományokat is, amelyeknek a fenntartható fejlődésben szintén nagy jelentőségük van. A megfelelő jogi szabályozás kialakítása során figyelembe kell venni, hogy a fenti kutatások (vagy amelyek egyikebe sem sorolhatók be) jövedelemszerzést céloznak-e vagy sem, illetve közfinanszírozású kutatóhelyen folytatják-e azokat, vagy pedig magánszemélyként.

⁴⁰⁷ GYERTYÁNFY Péter szerk. (2014): *Nagykommentár a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvényhez*. Budapest, CompLex. 246.

⁴⁰⁸ GYENGE Anikó (2010): *Szerzői jogi korlátozások és a szerzői jog emberi jogi háttere*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. 93.

1.3.2. A közkincs és ami mögötte van

A közkincs szerepe a szerzői jogban: A részletszabályok vizsgálata előtt meg kell állapítanunk, hogy a szerzői jog határait legátfogóbban a közkincs rajzolja körül. Az oktatás, a kutatás és a tudomány szempontjából ugyanis az az elsődleges kérdés, hogy egy adott szellemi alkotás állhat-e egyáltalán szerzői jogi védelem alatt vagy sem, ha pedig állhat, akkor ténylegesen áll is-e, és ha igen, meddig. Ha a válasz az, hogy egy mű szerzői jogi védelem alatt áll, akkor érdemes továbbmenni az oktatási és kutatási célú szabad felhasználási esetek vizsgálatára mint szerzői jogi korlátokra. Minél tágabb a közkincs térköze, annál több minden használható fel teljesen szabadon (természetesen a személyhez fűződő jogok tiszteletben tartásával), és minél szűkebb, annál több korláta van a szabad oktatásnak és kutatásnak. Samuelson 8 olyan alapvető értéket definiál, amely mind a szerzői jog, mind pedig a szabadalmi jog terén a közkincsnek köszönhető:

- alapját képezi az újabb tudás létrehozásának (például adatok, tények, információk, ötletek, elméletek, tudományos törvények révén);
- lehetővé teszi a versenyképes áron történő utánzást (az ortalom alatt nem álló javakat bárki felhasználhatja, saját termékébe vagy szolgáltatásába beépítheti, ami növeli a versenyt és csökkenti az árakat);
- nagyban elősegíti a továbbfejlesztett találmányok és egyéb alkotások megszületését;
- lehetővé teszi a közkincsbe tartozó információkhoz való olcsó és gyors hozzájutást (mivel nincs szükség jogosult hozzájárulásra és licenciadíj fizetésére);
- hozzáférést biztosít az emberiség kulturális örökségéhez;
- elősegíti az oktatást (az információk, elvek és ötletek szabadságával);
- elősegíti a közegészségügyet;
- elősegíti a demokratikus folyamatok és értékek érvényre jutását (például a hírek közkincsbe tartozásával a sajtószabadságot erősíti).⁴⁰⁹

A közkincs kérdése a szellemi tulajdon-jog egész rendszerében az egyik legvitatottabb terület. Maga a kifejezés a szerzői jog kezdeti szakaszában még nem létezett, az csak később, a 19. század második felében az angol, amerikai és francia tudományos párbeszédben kezdett kialakulni, nagyjából a BUE előkészítésének időszakában. De ekkoriban még csak negatív tartalommal ruházták fel a közkincset, a szerzői jogi védelem megszűnését értették alatta.⁴¹⁰ Ehhez képest ma már olyan pozitív tartalmú kifejezésként értelmezzük, amely egyfajta közös társadalmi kincsre és a magánhatalom hiányára utal. Ezeket tekinthetjük definíciós sémáknak is, így ennek megfelelően az előbbi, a védelem lejártát valló megközelítés a közkincs szűkebb értelmű magyarázata, míg utóbbi a tágabb definíció, amely összefoglalja mindazt,

⁴⁰⁹ SAMUELSON, Pamela (2006): Challenges in Mapping the Public Domain. In GUIBAULT, Lucie – HUGENHOLTZ, P. Bernt eds.: *The Future of the Public Domain. Identifying the Commons in Information Law*. Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International. 22. 8. számú táblázat. Elérhető: <https://books.google.hu/books?id=u0E7-GiCfwgIC&printsec=frontcover&hl=hu#v=onepage&q&f=false> (A letöltés ideje: 2015. 08. 22.)

⁴¹⁰ GINSBURG, Jane (2006): 'Une Chose Publique'? The Author's Domain and the Public Domain in Early British, French and US Copyright Law. *Columbia Public Law Research Paper*, No. 06–120. 2. Elérhető: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=928648 (A letöltés ideje: 2015. 08. 21.)

amelyen nem áll fenn szellemi tulajdon-jog, függetlenül annak okától (azaz nemcsak azért, mert lejárt a védelmi idő, hanem például azért, mert eleve nem is lehetett a védelem tárgya).⁴¹¹

Ahogy a fentiekben volt róla szó, a Development Agenda külön is kitér a közkincs kérdésére. A 16. ajánlás kiemeli, hogy a WIPO jogalkotási tevékenysége során fenn kell tartani a közkincs szerepét, és mélyebb vizsgálatokat kell végezni a gazdag és könnyen hozzáférhető közkincs hatásairól és előnyeiről. A 20. ajánlás pedig ehhez kapcsolódóan teszi a WIPO feladatává, hogy a széles körű közkincs megteremtése érdekében segítenie kell a tagállamokat (például tanulmányokkal, útmutatókkal) a saját jogrendszerük szerinti közkincs körülhatárolásában. A Development Agenda nyelvezetéből és felépítéséből látszik, hogy a korábbi évtizedek által előtérbe helyezett magántulajdonosi autonómia mint a kizárólagos jogosultságok csokra mellett a szellemi tulajdon rendszerének integráns és meghatározó részévé fejlődött a közkincs is, illetve a további korlátok és kivételek, amelyek a szellemi tulajdon-jogok által biztosított magánhatalommal szemben a szellemi alkotások társadalmi dimenzióját testesítik meg. A Development Agenda rávilágít arra is, hogy ahhoz, hogy ezt az egyre jobban előtérbe kerülő dimenziót teljes egészében ki lehessen aknázni, a WIPO-nak, illetve a tagállamoknak alapvetően 2 fő feladatot kell teljesíteniük. Egyrészt meg kell határozni a közkincs határait (amit meglátásom szerint szintén 2 lépcsőben kell elvégezni, elsőként általános jelleggel, majd pedig oltalomspecifikusan is), ezt követően pedig erősíteni kell azokat a mechanizmusokat, amelyek segítik a közkincs fenntartását és az abban rejlő információkhoz való hozzáférést.⁴¹²

Ahogy arra Samuelson rávilágít, a közkincs körülhatárolása nem is olyan egyszerű feladat, és ebben még nem jutott nyugvópontra a jogtudomány. Az általános felfogás mellett számos szerző „közkincstérképét” bemutatja, amelyek a közkincs határait hol szűkebben, hol tágabban húzzák meg.⁴¹³

Az ötlet közkincs, a kifejeződés szerzői mű: A közkincs és a szerzői jogi védelem egyik legalapvetőbb választóvonalára az úgynevezett *idea/expression dichotomy*, azaz az ötlet/kifejeződés dichotómia. Ennek lényege, hogy a pusztán ötlet kizárt az oltalomból, és csak akkor nyer védelmet, ha az valamilyen formában kifejeződésre is jut a külvilág felé. Azonban a szerzői jog még ekkor sem az adott ötletet, elgondolást, elvi struktúrát védi, hanem az adott formában megvalósuló kifejeződését, megformáltságát.⁴¹⁴ Ez az elv a 19. századi amerikai szerzői jogban fogant meg, amely aztán világszerte a szerzői jogok alapvető jellemzőjévé vált, végül pedig a TRIPS és a WCT révén normatív szinten is rögzítették. A TRIPS 9. cikk (2) bekezdése ekként vette át az amerikai doktrínát: „A szerzői jogi védelem a kifejezésre (*expressions*), és nem pedig önmagában az ötletekre (*ideas*), eljárásokra, működési mód-szerekre vagy matematikai elméletekre vonatkozik.” A WCT 2. cikke szinte szó szerint ugyanígy fogalmaz, habár az első szövegtervezetben még nem szerepelt ez a fordulat (mivel annyira magtáról értetődőnek tekintették), ám – a japán delegáció szoftverekre vonatkozó

⁴¹¹ DUSSOLIER, Séverine (2010): *Scoping Study on Copyright and Related Rights and the Public Domain*. Geneva, World Intellectual Property Organization. 6. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/mdocs/en/cdip_4/cdip_4_3_rev_study_inf_1.pdf (A letöltés ideje: 2015. 08. 21.)

⁴¹² DUSSOLIER 2010, 5.

⁴¹³ SAMUELSON 2006, 13–17.

⁴¹⁴ VON LEWINSKI 2008, 123.

javaslatát általánosítva – végül bekerült az egyezménybe, megerősítve ezzel a TRIPS-ben foglaltakat.⁴¹⁵

A közkinccset ilyenformán megalapozó fordulat az USA Legfelsőbb Bíróságán 1879-ben született *Baker v. Selden*-ügyben hozott ítéletnek köszönhető.

A jogvita háttérében a Charles Selden által az 1850-es évek végén kidolgozott számviteli és könyvelési módszer állt. Selden az Ohio állambeli Hamilton megye kincstárában volt vezető könyvelő, és kidolgozott egy olyan újfajta számviteli rendszert, amely egyszerűbb, gyorsabb és hatékonyabb volt az addig alkalmazott szisztémához képest. Selden kamatoztatni kívánta ötletét, így ennek első állomásaként hat gyakorlati kézikönyvben leírta módszere lényegét és alkalmazhatóságát, emellett pedig 1865-ben megállapodást kötött Hamilton megyével a módszer használatáról. Selden terve az volt, hogy jó pénzért az egész USA-ban, minden kihelyezett állami kincstárban licenciába fogják venni a könyvelési rendszerét.⁴¹⁶ A nagyratörő tervek azonban sosem realizálódtak, más megyék nem vették át a technikát, mi több, 1867-ben W. C. M. Baker, az Ohio állambeli Green megye auditora közreadta saját számviteli metódusát, amely hasonlított Seldenéhez, és ugyanazokat az előnyöket kínálta, sőt, bizonyos részeiben még túl is szárnyalta azokat. 1871-re Baker már 40 megyének és több magánvállalatnak adta el könyvelési szisztémáját (jóval alacsonyabb áron kínálva, mint azt Selden tette). Ugyanebben az évben Selden meghalt, de ezt követően özvegye keresetlevelet nyújtott be Baker ellen szerzői jogi jogsértésre hivatkozva, mivel álláspontja szerint férje könyvei alapján írta a sajátját.⁴¹⁷

Az ügy megjárta a teljes amerikai igazságszolgáltatást, míg végül a Legfelsőbb Bíróság Bakernek adott igazat. A döntés több szempontból is jelentős. Egyrészt rávilágított arra, hogy mi a különbség az idea és a kifejeződés között, másrészt elhatárolta egymástól a szabadalmat és a szerzői jogot. Több példán keresztül bemutatták, hogy valamilyen megoldás leírása és könyvként történő kiadása nem eredményez magán a megoldáson kizárólagos jogokat. Ha a gyógyszerész leírja, miként készít el egy új készítményt, vagy a mérnök miként old meg egy építészeti kihívást, azon a megoldáson még nem fog kizárólagos jogokat szerezni. Hasonlóan Seldenhez, ők is csak arra az adott írásműre nézve élveznek védelmet (azaz például engedélyük nélkül nem használhatják fel a szövegét, nem adhatják ki), de maga a megoldás nyilvánossá válik. Ha valaki a megoldást is szeretné kisajátítani, akkor szabadalmi oltalmat kell igényelnie, mert a szerzői joggal szemben az nem egy konkrét kifejeződési formát véd, hanem a mögötte meghúzódó megoldást. Selden özvegye csak akkor léphetett volna fel eredményesen, ha a könyvelési módszerét szabadalmi oltalom védi, de ez nem állt fenn (azzal a bíróság nem foglalkozott, hogy egyébként egy ilyen megoldás

⁴¹⁵ A japán javaslat arra irányult, hogy a szoftverek szerzői jogi védelme ne terjedjen ki a használt programozási nyelvre, szabályra vagy algoritmusra. FICSOR Mihály (2002): *The Law of Copyright and the Internet. The 1996 WIPO Treaties, their Interpretation and Implementation*. Oxford, Oxford University Press. 457–460.

⁴¹⁶ Megjegyzendő, hogy emellett szabadalmi bejelentést is tett könyvelési módszerére, szabadalmat azonban sosem kapott. Az elutasítás oka nem ismert, de mai szemmel nézve egyértelmű, miért nem részesülhetett szabadalmi oltalomban a könyvelési módszer. Feltehetően már akkor is létezett az az elbírálói gyakorlat, hogy a pusztá üzleti módszereket és információk rögzítését kizárták az oltalomból, pár évtizeddel később pedig már a bírói gyakorlatban is megjelentek e kizáró okok. Érdemes megemlíteni, hogy az 1990-es évek végétől kezdve a Bilski-ügy hatására az USA-ban lehetséges szabadalmat szerezni az üzleti módszerekre.

⁴¹⁷ BRACHA, Oren (2008): *Commentary Baker v. Selden* (1879). In BENTLY L. – KRETSCHMER M. eds.: *Primary Sources on Copyright (1450–1900)*. Elérhető: www.copyrighthistory.org/cam/tools/request/showRecord?id=-commentary_us_1879b (A letöltés ideje: 2015. 08. 22.)

szabadalomképes-e). Valódi szerzői jogi jogsértés pedig nem történt, mert Baker nem plagiálta Selden könyveit, és más módon sem sértett személyhez fűződő vagy vagyoni jogokat.⁴¹⁸

Az ügy tanulsága tehát, hogy a szerzői jogi védelem csak egy idea adott formában történő kifejezését védi, de nem a benne rejlő ötletet. Maga az ötlet közkincsbe tartozik, azt saját szellemi tevékenysége során bárki felhasználhatja, és megalkothatja belőle saját kifejezési formáit, amelyre már védelmet igényelhet.

A szerzői művel szemben támasztott pozitív követelmények: A közkincsbe tartozó művek vizsgálatának második szakasza, hogy az adott alkotás mint kifejeződési forma állhat-e szerzői jogi védelem alatt, eléri-e azt a küszöbértéket, amelytől fogva szerzői műnek minősülhet, vagy pedig sem. Erre nézve szinte mindenütt 2 küszöbismérvet határolnak el egymástól. Az egyik a mű eredetisége, amely követelményt a BUE, a TRIPS és a Szerzői jogi szerződés kifejezetten nem tartalmazza, ezért az eredetiség fogalmának kidolgozása a nemzeti jogalkalmazókra hárult, így Európában és az USA-ban többféle értelmezési irányvonal alakult ki. A másik követelmény egy bizonyos szintű kreativitás elérése. A 2 követelmény sok esetben az *originality* fogalma alatt kissé összemosódik. (Hazai szerzői jogunk a szellemi tevékenységből fakadó egyéni, eredeti jelleggel fogalmazza meg e feltételrendszer.) Eredetinek akkor tekinthetünk egy művet, hogyha az saját szellemi munka eredménye, és nem más művének egyszerű utánzata. A kreativitás megkövetelése pedig valamilyen egyediséget tesz a szerzői művek mércéjévé, amely által a műben tükröződik a szerző személyiségjegye, azaz a mű attól lesz olyan, amilyen, hogy az adott szerző abban az adott lelki, tudati állapotban alkotta meg művét. A mű így valójában egy tükör, amely a szerző személyiséglenyomatát képezi.⁴¹⁹ Ugyanakkor a 21. századra sokat változott a szerzői jog, mert a szerzők egyre gyakrabban előre megszervezett vállalkozói keretek között alkotnak, amit a tömeges sokszorozási technika elterjedté válása csak felerősített. Ezáltal az alkotó személyiségjegyeit tükröző művek aránya egyre kevesebb, azaz elhalványul a személyhez kötődés, és a kulturális piac befektetői érdekei kerülnek előtérbe.⁴²⁰

Ez a kettős küszöb a common law országokban jellemzően alacsonyabb, és hagyományosan a *sweat of the brow*⁴²¹ elvet követve elegendőnek találták azt is, ha valaki csak erőfeszítést tanúsított az alkotás létrehozása érdekében. 1991-ben az USA Legfelsőbb Bírósága

⁴¹⁸ *Baker v. Selden*, 101 U.S. 99 (1879) (é. n.). U.S. Supreme Court. Elérhető: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/101/99/case.html> (A letöltés ideje: 2015. 08. 22.)

⁴¹⁹ Előfordulhatnak ugyanakkor olyan esetek, amikor ugyanazt a gondolati tartalmat nem lehet olyan sokféleképpen közölni a tartalmi és műfaji kötöttségek miatt, így pedig kevesebb vagy akár csak egyetlen lehetőség jut az ötlet kifejezésére, ezáltal nem jut kellő tér a szerző személyiségjegyeinek. A már fentebb bemutatott *Baker v. Selden* esetből származik az úgynevezett *merger* doktrína, amely alapján ezekben az esetekben a mű (az ötlet kifejeződése) sem részesülhet oltalomban, mert szorosan összekapcsolódott magával a megtestesített ötlettel. Szerzői jogi védelem hiányában tehát ezek az alkotások is a közkincs részét képezik.

⁴²⁰ GYERTYÁNFY Péter (2001): Meddig terjedjen még a szerzői jog? *Jogtudományi Közlöny*, 56. évf. 9. sz. 342.; LENKOVICS Barnabás (2008): Szerzői és jogi netovább. In FALUDI Gábor szerk.: *Liber Amicorum, Studia P. Gyertyánfy dedicata*. Budapest, ELTE ÁJK. 277.

⁴²¹ Szó szerinti fordításban homlokveríték, utalva a mű előállítására irányuló görcsös erőlködésre.

a Feist v. Rural-ügyben elvetette ezt a gyakorlatot, és az eredetiség lényegét a pusztá erőfeszítés helyett egy minimális kreativitás meglétében látta.⁴²²

Ehhez képest a közkinccsbe tartozó mű és a szerzői mű közötti küszöb magasabb a kontinentális jogrendszerek szerzői joga esetében. Különösen érdekes a német gyakorlatban kialakult nézet, miszerint a fenti küszöbismérveket éppen csak meghaladó, a közkinccs határán lévő művek (*kleine Münze*) is élvezhetnek szerzői jogi védelmet.⁴²³

Közkinccsbe kerülés a védelemtől történő lemondással: A szerzői jog tárgyának meghatározását követően a közkinccs második vetülete a szerzői jogi védelem megszűnéséből eredő státuszváltozás, ezzel ugyanis a művek közkinccsá válnak. Ennek egyik esetköre lehet az, amikor a jogszabályok által biztosított védelmi idő lejártát megelőzően a szerző akaratából szűnik meg a védelem, és válik a műve közkinccsá. A probléma azonban, hogy a szerzői jogról való lemondás általánosan elfogadott jogintézményként nem létezik. A BUE vagy a TRIPS erre vonatkozó rendelkezést nem tartalmaz, a magyar Szjt. pedig egyenesen kizárja a személyhez fűződő és a vagyoni jogokról történő lemondást (utóbbi esetben kivételek megengedésével). Ehhez képest az USA-ban a meghatározó álláspont szerint lehetséges a lemondás, mivel a szerzői jog sem lehet olyan tulajdon, amely megszüntethetetlen, és a jogosult akarától függetlenül létezik. Ahogy Bobrovsky megjegyzi, még arra is lehetőség van, hogy a szerző az általa alkotott szoftvert úgynevezett *public domain shareware* megjelöléssel a Kongresszusi Könyvtárba bejelentse a szabad felhasználás és a széles körű elterjesztés céljából. Az internet pedig végeláthatatlan példák sorát tárja elénk az olyan szerzői művek kapcsán, amelyeket megalkotóik jogi védelem nélkül, bárki számára szabadon felhasználhatóvá kívánnak tenni. De facto tehát mindenképpen ismert a közkinccsbe helyezés intézménye, ugyanakkor de iure lemondásként – legalábbis ott, ahol ezt kifejezetten tiltják, azaz például hazánkban – nem értékelhető. Ezek a magatartások legfeljebb azt fejezik ki, hogy a szerző nem kíván élni szerzői jogával, és nem kívánja a védelem által nyújtott lehetőségeket élvezni, de szerzői joga ettől még változatlanul fennmarad. A német és az osztrák jog erre az esetre azonban a szerző számára egy mindenki által ingyenesen élvezhető felhasználási jog engedélyezését biztosítja.⁴²⁴

Megfontolandó lenne ugyanakkor a dologi jogi derelictio mintájára a szerzői jogi jogosultak számára is lehetővé tenni, hogy vagyoni jogaik gyakorlásával felhagyhassanak, lemondhassanak róluk.⁴²⁵ Persze a helyzetet a tulajdonjogi szabályozáshoz képest bonyolultabbá teszi, hogy a tulajdon esetében személyhez fűződő jogokról nem beszélhetünk, míg a szerzői

⁴²² BOBROVSKY 2008, 59.; DUSSOLIER 2010, 23.; *Feist Publications, Inc. v. Rural Telephone Service Company, Inc.*, 499 U.S. 340 (1991) (é. n.). U.S. Supreme Court. Elérhető: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/499/340/case.html> (A letöltés ideje: 2015. 08. 23.); GYERTYÁNFY 2014, 85–87.

⁴²³ BOBROVSKY 2008, 60.

⁴²⁴ BOBROVSKY 2008, 61.; Gesetz über Urheberrecht und verwandte Schutzrechte (UrhG), § 32 (3).

⁴²⁵ Érdemes kiemelni, hogy a mára elterjedt vált copyleft, open source, open access és creative commons irányzatok nem a szerzői jogról való lemondást jelentik, csupán újabb, egyszerűbb és általánosított licencmegoldásokat kínálnak (elsősorban digitális környezetre modellezve), de a védelem létét nem érintik. Ehhez képest az amerikai szakirodalom ezeket a konstrukciókat részleges közkinccsbe adásként ismeri el. FALUDI Gábor (2007): A szerzői művek részleges közkinccsbe adása. In KISFALUDI András szerk.: *Liber Amicorum: Ünnepi előadások és tanulmányok Harmathy Attila tiszteletére*. Budapest, ELTE ÁJK. 186–190.; STAMATOUDI, Irini (2016): *Copyright and the Public Domain: Contradictory or Complementary Notions?* Előadás az *International Conference on Intellectual Property and Development* című konferencián, 2016. április 7. Geneva, WIPO.

jog esetében igen. Ezek pedig olyan mélyen gyökerező emberi jogok, amelyek az emberi jogképességből, jogalanyiságból levezetve, azokkal összefonódva jelentősen megnehezíténék – különösen a kontinentális jogi szemléletmóddal – a lemondás megengedhetőségét. A vagyoni jogok tekintetében azonban ilyen természetjogi alapú érvelés kevésbé hozható fel. Ugyanakkor a tulajdonjoghoz képest további nehézséget jelent, hogy míg a tulajdonos probléma nélkül ismét uralma alá hajthatja a tulajdonjog felhagyásának szándékával elhagyott dolgot, ha azon más nem szerzett tulajdont, addig a szerzői vagyoni jog esetében ez aligha képzelhető el. Hiszen a dolog mint a tulajdonjog tárgya fizikailag korlátozott, így a kizárólagosság könnyedén érvényesíthető rajta, ezzel szemben azonban a szerzői művek esetében ez másként alakul, hiszen ezek ubikvitása folytán, ha egyszer a közkincsbe kerülnek, és bárki számára szabadon és ingyenesen hozzáférhetővé válnak, a visszaszerzésükre már nincs reális lehetőség. Hiába szeretné vissza ugyanis vagyoni jogait a szerző, a műve felett képtelen lesz a dolgokhoz hasonló módon újra kizárólagosságot gyakorolni, különösen az internet világában. Jogdogmatikai oldalról pedig a jogok visszaszerzése amiatt lenne problematikus, hogy ha az abszolút szerkezetű jogviszonyok kötelezettjei egyszer már annak tudatában használták fel a művet, hogy ez vagyoni kötelezettségeket rájuk nem ró, és adott esetben másoknak további felhasználásra kínálták, akkor nehezen képzelhető el a jogbiztonság sérelme nélkül, hogy a szerzői jog mint abszolút szerkezetű jogviszony minden további alanya értesülhessen a „jogvisszavételről”, és tisztában legyen a reá háruló kötelezettségekkel.⁴²⁶ A dologi tulajdon esetében e szándék kifejezése a fizikai hatalomban tartással egyértelmű, de a szerzői művek esetében, ahol ebben az „uratlan” létszakaszban ellenőrizhetetlen számú műpéldány készülhet, a későbbi potenciális felhasználóknak aligha lehetne jelezni a jogviszony éppen aktuális tartalmát. Arról nem is beszélve, hogy a mű felhasználásának jogát nyilvánvalóan nem lehetne megvonni azoktól, akik a művet a közkincs időszakában és attól fogva folyamatosan használták, így az esetlegesen visszaszerzett vagyoni jogok szövete rendkívül lyukacsos lenne, amelyet maga a szerző sem látna át.

Azt mindenképpen szükségesnek tartom, hogy adekvát jogi lehetőség kínálkozzon a szerzőknek műveik közkincsbe adására, ez azonban a fentebb leírt nehézségek miatt csak úgy képzelhető el, ha a lemondás csak a vagyoni jogokra terjed ki, de azokra végérvényesen, a jogok visszaszerzésének teljes körű kizárásával.

A védelmi idő szerepe a közkincs szabályozásában: Ha nem a szerző akaratából válik közkinccsé a mű, hanem a törvény erejénél fogva, akkor a védelmi idő hossza a leglényegesebb szempont. E vonatkozásban meglehetősen nagy különbségek tapasztalhatók világszerte. A modern szerzői jog védelmi időre vonatkozó koncepciója visszavezethető John Locke-ig.

⁴²⁶ A szabadalmi jogban hasonló esetkörhöz kapcsolódik a továbbhasználati jog intézménye. Jelentős különbség azonban, hogy a továbbhasználó egy közhiteles nyilvántartásból pontosan megismerheti az általam fennállásával kapcsolatos legfontosabb információkat. Egyébként éppen Magyarországon, 1999-ben normatív úton állt elő olyan helyzet, hogy a közkincsbe került műveken feléledt a szerzői jog. Az uniós jognak való megfelelés miatt ugyanis a védelmi időt p. m. a. 50 évről 70 évre kellett emelni, mégpedig visszaható hatállyal, így egyes művek ismét védelem alá kerültek. Az időközben keletkezett szabad felhasználásokat átmeneti szabályok rendezték. Ez persze felvet bizonyos alkotmányossági és harmadik személyek jóhiszeműen szerzett jogaival kapcsolatos kérdéseket, mindamellett pedig – még ha a szabályozás e követelményeknek meg is felel – a jogalkotó által felélesztett szerzői jog a valóságban gyengébb lesz, hiszen a felhasználások egy bizonyos köréről a szerző nem is feltétlenül tud, és hiába van kizárólagos joga, ugyanazt a kontrolláló hatalmat képtelen lesz gyakorolni, mint az eredeti védelem idején.

Ugyanis Edward Clarke parlamenti képviselőnek írt 1694-es memorandumában az 1557-ben létrehozott Stationer's Company kiadói monopóliumával kapcsolatban úgy érvelt, hogy a monopólium rendszeres megújítása helyett (a legutolsó engedély éppen akkor, 1694-ben járt le) „észszerű lenne a tulajdonukat a szerző halálát vagy a könyv első kiadását követő évek száma szerint korlátozni, például ötven vagy hetven évben”.⁴²⁷ Az első szerzői jogi törvény, az 1709. évi Statute of Anne ehhez képest a már publikált könyvek esetén csak 21 évben limitálta a védelmet, a még nem publikált könyvek esetén pedig a kiadástól számított 14 évben maximalta.⁴²⁸ Végül a BUE, majd pedig az EU tért vissza a locke-i gyökerekhez, előbbi ugyanis a szerző halálát követő (*post mortem auctoris*, a továbbiakban: p. m. a.) legalább 50 éves, míg utóbbi legalább 70 éves védelem bevezetését írta elő a tagállamok részére. Kiemelendő, hogy a BUE kezdetben műfajilag differenciált, ugyanis a fényképekre és az alkalmazott művészet termékeire vonatkozóan a védelem minimumát csupán p. m. a. 25 évben határozta meg. Az 1996-os WCT 9. cikke e különbségtételt azonban felülírta akként, hogy a tagállamok attól kezdve nem alkalmazzák a BUE ezen rendelkezését. Így ma ilyen értelemben nincs műfaji diszkrimináció a védelmi idő tekintetében, holott ez bizonyos esetekben észszerűnek tűnne. A védelmi idő hossza mögött meghúzódó jogpolitikai megfontolás szerint a szerzői jog célja, hogy a szerzőnek és leszármazottainak további két generáción keresztül vagyoni biztonságot nyújtson. Azonban a szoftverek esetében a valószínűség az, hogy ez meglehetősen távol áll, hiszen egy-egy ilyen termék átlagos piaci élettartama mindössze néhány év. Az informatika rendkívül gyors fejlődése mellett egy néhány éves szoftver is már elavulttá válik, nemhogy 50 vagy 70 év múlva, amikor valószínűleg már olyan eszköz sem lesz, amely képes lenne ezeket az „ősi” szoftvereket működtetni.

Nagy vihart kavart 1998-ban az USA-ban az úgynevezett Sonny Bono Copyright Term Extension Act (vagy ironikusan a Mickey eger védelmi törvény⁴²⁹), amely a szerzői jogi védelem idejét hosszabbította meg oly módon, hogy az 1978. január 1-jétől (a szerzői jogi törvény hatályba lépésének napja) keletkezett művek védelmi idejét p. m. a. 50-ről 70 évre emelte, a névtelenül vagy álnéven alkotott művek, valamint a gazdasági társaságok tulajdonában lévő művek védelmi idejét pedig a nyilvánosságra hozataltól számított 95 évre (75 év helyett), vagy a létrehozástól számított 120 évre (100 év helyett) emelte, attól függően, hogy melyik jár le hamarabb. Az 1978 előtt alkotott, de nyilvánosságra nem hozott művek védelmi idejét is meghosszabbították úgy, hogy ha azokat még 2002. december 31. előtt nyilvánosságra hozták, akkor legalább 2047. december 31-éig védelemben kell

⁴²⁷ HUGHES, Justin (2006): Copyright and Incomplete Historiographies: of Piracy, Propertization, and Thomas Jefferson. *Southern California Law Review*, Vol. 79, No. 5. 1012.

⁴²⁸ JAKAB Éva (2012): *Szerzők, kiadók, kalózok. A szellemi alkotások védelmének kialakulása Európában*. Budapest, Akadémiai. 68.

⁴²⁹ A megnevezés arra utal, hogy sokak szerint a törvény a Disney tulajdonát képező rajzfilmfigurát akarta megvédeni a közkincsbe kerüléstől, és még további extra éveket nyerni számára. Az 1928-ban született figura védelmi ideje a régi szerzői jogi törvény alapján 1984-ben járt volna le, az 1976-ban elfogadott új szerzői jogi törvénnyel azonban 2003-ig terjedően további védelmet nyert, a Sonny Bono Act hatására pedig 2023-ig élvezheti a védelmet. Azaz a megalkotásakor előrelátható védelmi idő 39 évvel kitolódott, és Mickey eger mindig a lejárat előtt pár évvel „úsztat meg” a közkincsbe kerülést. SCHLACKMAN, Steve (2014): How Mickey Mouse Keeps Changing Copyright Law. *Art Law Journal*, 2014. február 15. Elérhető: <http://artlawjournal.com/mickey-mouse-keeps-changing-copyright-law/> (A letöltés ideje: 2015. 09. 06.)

részesülniük.⁴³⁰ A szabályozás átalakítása azt eredményezte, hogy – harmadik személyek jogainak sérelme nélkül – olyan művek is újra szerzői jogi védelem alá kerültek, amelyek korábban már közkinccsé váltak, így a szerzői jogi védelem egy újabb szakasszal, a feléléddésszel egészült ki. A törvényt rengeteg kritika érte, elsősorban alkotmányossági aggályokat vetett fel. Felvethető az is, hogy a jogalkotó ezzel a szerzői jog valódi célját tévesztette szem elől, hiszen az eredetileg csak a szerzőnek szánt ösztönzés helyett ma már a többedik generáció él ezekből a teljesítményekből. Ma a halott énekesek leszármazói, például Elvis Presley vagy John Lennon örökösei, évente több 10 millió dollárt keresnek a jogdíjából, és esetükben messze még az oltalmi idő vége.⁴³¹ Ami pedig a mi szempontunkból releváns, hogy ez a fajta jogalkotói attitűd, amely mögött a profitmaximalás és a kizárólagos jogok biztosítása húzódik meg, élesen szembemegy azokkal a törekvésekkel, amelyek a közkinccs megerősítését tűzik zászlajukra. Aki a védelmi időt hosszabbítja, az a közkinccset korlátozza.⁴³² Az amerikai események a legismertebbek e téren, ugyanakkor nem egyedülállóak és nem előzmény nélküliek. Franciaországban ugyanis két ízben is (1919-ben és 1951-ben) meghosszabbították a művek védelmi idejét arra tekintettel, hogy a két világháború alatt a szerzőknek nem volt lehetőségük arra, hogy kamatoztassák jogaikat. Az első törvény plusz 6 évvel és – számítástól függően – 83 vagy 152 nappal, a második törvény pedig 8 évvel és 120 nappal hosszabbította meg a védelmi időt. Azon szerzők esetében pedig, akik a háborúban a Franciaországért vívott csatákban estek el, örököseik további 30 éves védelmiidő-kiterjesztést kaptak. A szabályozással kapcsolatban több jogvita is kialakult, elsősorban az EU szerzői jogi harmonizációjával való összhang tekintetében, és mára a francia bíróságok csak rendkívül ritka esetben ismerik el a háborús védelmi idő kiterjesztések alkalmazhatóságát.⁴³³

A védelemből kizárt művek: Végül pedig a közkinccs tárgyi dimenziója szempontjából azokat a műtípusokat szükséges megemlíteni, amelyek ugyan prima facie kielégítenék a szerzői

⁴³⁰ S.505. An Act to amend the provisions of title 17, United States Code, with respect to the duration of copyright, and for other purposes (Sonny Bono Copyright Term Extension Act), Sec. 102. Elérhető: www.copyright.gov/legislation/s505.pdf (A letöltés ideje: 2015. 09. 06.)

⁴³¹ BOBROVSZKY 2008, 62.

⁴³² Bobrovsky a közkinccset érintő néhány specialitásra is felhívja a figyelmet. Ilyen például a Sir James Matthew Barrie által írt *Peter Pan* című regény, amelyre nézve az Egyesült Királyságban az angol szerzői jogi törvény értelmében a londoni Great Ormond Streeten található beteg gyerekeket segítő kórháznak van „örökös szerzői joga” oly módon, hogy a védelmi idő lejártát követően is jogosult a nyilvános előadás, a kereskedelmi célú nyilvános közvetítés, a televíziós sugárzás és vezetékes közvetítés utáni jogdíjakra. Lásd Copyright, Designs and Patents Act 1988, 301. §. Szinten különleges szerzői jogi státuszt élveznek azok a művek, amelyek „koronatulajdonban” vannak, azaz örök királyi prerogatívák részét képezik. Ilyen például a King James Biblia vagy Lilly latin nyelvkönyve. Az ilyen királyi felségjogokat a szerzői jogi törvény kivételként kezeli, és érintetlenül hagyja azokat. Lásd Copyright, Designs and Patents Act 1988, 171. §. BOBROVSZKY 2008, 62. Emellett pedig a szerzői jogi törvény hatályba lépésétől számított 50. év végéig (2038. december 31.) fennmaradnak azok a különleges egyetemi privilégiumok is, amelyeket még az 1775. évi szerzői jogi törvény hozott létre. Ezeket a kiváltságokat akkor két angliai és négy skót egyetem, valamint Eton, Westminster és Winchester főiskolái kapták meg. Így például a King James Biblia nyomtatására a korona mellett az oxfordi és cambridge-i egyetem volt jogosult. MACGILLIVRAY, Evan James (1902): *A Treatise Upon the Law of Copyright*. London, John Murray Publishing. 59–61. Elérhető: www.gutenberg.org/files/43945/43945-h/43945-h.htm (A letöltés ideje: 2015. 09. 28.)

⁴³³ DUSSOLIER 2010, 27.

művekkel szemben támasztott általános követelményeket, de – tipikusan a közérdekre vagy e műtípusok rendeltetésére tekintettel – a jogalkotó ezeket kizárja a védelem köréből. A BUE e vonatkozásban kétféle megközelítést alkalmaz: bizonyos műtípusokat kötelező jelleggel kizár a védelemből, míg mások esetében ezt csak opcionálisan teszi meg, a tagállamokra bízva, hogy védelemben kívánják-e részesíteni az adott műtípust, vagy sem.

A BUE 2. cikk (8) bekezdése szerint a BUE által biztosított védelem nem áll fenn az egyszerű sajtóközlemény-jellegű napi híreken.⁴³⁴ E kizáró ok alapjaiban az ötlet és a kifejeződés dichotómiájára vezethető vissza, hiszen az önmagában vett információ vagy hír még nem tükröz semmilyen egyéni jellegű kifejeződést, pusztán a gondolati alapokat adja. Ugyanakkor közérdek, hogy a hírek és információk ne legyenek monopolizálhatók, így például a magyar Szjt. azokra az egyébként már egyéni, eredeti jelleget hordozó, napi eseményekhez kapcsolódó, időszerű gazdasági vagy politikai témákról szóló tudósításokra is – meghatározott keretek között – szabad felhasználási jogot enged, feltéve, ha a szerző ezt kifejezetten nem tiltotta meg.⁴³⁵

A BUE napi hírekre vonatkozó kivételét egyes országok kifejezetten is átvették, és tételen is megjelenítik a jogi szabályozásban (többek között Magyarország is), míg másoknál a bírói esetjog tartja fenn e kivételt, vagy az eredetiség, vagy az ötlet/kifejeződés dichotómia alapján (például az USA).⁴³⁶

Az opcionálisan kizárható műtípusok körében a BUE két rendelkezést tartalmaz. A 2. cikk (4) bekezdése szerint kizárhatók a védelemből a törvényhozási, az államigazgatási és az igazságszolgáltatási jellegű hivatalos iratok, valamint ezek hivatalos fordításai.⁴³⁷ Annak ellenére, hogy ez nem kötelező szabály, a tagállamok többségénél mégis megtalálható mint szerzői jogi kivétel. Ugyanis olyan közérdek fűződik hozzá, amely mindenképpen megkívánja a szabad és korlátozásmentes hozzáférést. Enélkül például a „jog nem tudása nem mentesít a felelősség alól” alapelv aligha lehetne hatékonyan alkalmazható. Más megközelítésből pedig ezek a jogi instrumentumok a demokratikus legitimáció és a népképviselhet elve alapján visszavezethetők a népre, azaz egyfajta természetjogi felfogással azt mondhatjuk, hogy e művek a társadalom és a közösség egészét illetik meg. A magyar szerzői jogi törvény a BUE rendelkezéseit tovább differenciálja, és az 1. § (4) bekezdése kizárja a védelemből a jogszabályokat, az állami irányítás egyéb jogi eszközeit, a bírósági vagy hatósági

⁴³⁴ Megjegyzendő, hogy e vonatkozásban a magyar fordítás kissé pontatlan és leegyszerűsítő, mivel az eredetileg aláírt angol és francia nyelvű szövegváltozatokban is 2 műtípust jelöl e bekezdés: egyrészt a napi híreket, másrészt a pusztán sajtóközleményt jelentő tényeket. (La protection de la présente Convention ne s'applique pas aux nouvelles du jour ou aux faits divers qui ont le caractère de simples informations de presse/The protection of this Convention shall not apply to news of the day or to miscellaneous facts having the character of mere items of press information). A 37. cikk szerint vita esetén a francia szövegváltozat az irányadó, így a helyes fordítás az lenne, hogy a „[...] védelem nem áll fenn a napi hírekre vagy a pusztán sajtóinformáció-jellegű tényekre”. Ehhez képest a magyar fordítás e 2 komponenst összegyúrta.

⁴³⁵ Szjt. 36. § (2) bekezdés; GYERTYÁNFY 2014, 90.

⁴³⁶ DUSSOLIER 2010, 30.

⁴³⁷ E szabály tekintetében úgy vélem, hogy a részes államok kontra legem kiterjesztően értelmezik a tartalmát. Ugyanis – mind a francia, mind az angol, mind a magyar fordítások egybehangzóan – úgy szólnak, hogy „[...] jogosultak annak meghatározására, hogy milyen védelemben részesülnek a [...]”. Egyik nyelvi változat sem szól úgy, hogy eldönthetik az államok, hogy a fenti műtípusok védelemben részesülnek-e vagy sem, hanem mindegyik a védelem szintjének meghatározásában biztosít szabadságot. A nyelvtani és logikai értelmezés alapján pedig úgy gondolom, hogy e műtípusokat a BUE nem zárja ki a védelemből, sőt, kötelezővé teszi a védelmüket, de a védelmi szint meghatározását a tagállamokra bízva.

határozatokat, a hatósági vagy más hivatalos közleményeket és az ügyiratokat, valamint a jogszabállyal kötelezővé tett szabványokat és más hasonló rendelkezéseket. A szakasz utolsó fordulata teret enged a jogalkalmazónak, hogy a fenti felsorolásba nem illeszkedő műtípusokat is kizárhassa a védelemből. Ebbe a körbe mindenképpen beletartozónak kell tekinteni a 2010 utáni közjogi rendszer átalakulásával létrejött közjogi szervezetszabályozó eszközöket, amelyek a jogforrások palettáján az állami irányítás egyéb jogi eszközeit váltották fel. A bírósági és hatósági határozatok együttes kezelése azért nem szerencsés, mert perjogi értelemben a határozat magában foglalja az érdemi és nem érdemi döntéseket is (ítélet és végzés), azonban a közigazgatásban az csak az érdemi döntést jelöli, holott nyilvánvalóan nem célja a jogalkotónak a hatósági végzések védelemben részesítése, így a kiterjesztő szabály alapján tekinthetjük azokat is kizártnak. A fenti művek csak önmagukban véve nem élvezhetnek védelmet, gyűjteménybe foglalva azonban maga a gyűjtemény (például egy jogszabálygyűjtemény vagy válogatott bírósági határozatok gyűjteménye) annak szelekciós és szerkesztési megoldásai miatt már alkalmas a védelemre. A jogszabályok fordításait a hazai jogalkotó azonban nem zárta ki a védelemből, így ebben a tekintetben a BUE szabályait nem vette át. A Szerzői Jogi Szakértői Testület (a továbbiakban: SZJSZT) 19/2002. számú határozatában ezeket a fordításokat védelemre alkalmasnak tekintette, mivel ezek kizárása nem az egyéni-eredeti jelleg hiányán, hanem jogpolitikai megfontolásokon alapul, utóbbit azonban az Szjt. nem tükrözi. Ezek a másodlagos művek tehát akkor is élvezhetik a szerzői jogi védelmet, ha az elsődleges művek abból kizártak. A szabványok tekintetében pedig azt érdemes kiemelni, hogy azok megállapításához közérdek fűződik, így annak ellenére, hogy azokat sokszor magánjogi jogalanyok készítik, és műszaki tartalmukra tekintettel az annak megfelelő iparjogvédelmi oltalomban részesíthetők, szerzői műként nem élveznek védelmet. Ugyanezen az elvi alapon például a német jog is kizárja a szabványok szerzői jogi védelmét.⁴³⁸

Azon országok közül, amelyek kivonják a közkincs köréből a jogi aktusokat, azaz védelmet biztosítanak számukra, az Egyesült Királyság és Ausztrália említendő meg. Előbbiben a királynő, utóbbiban pedig az állam a szerzői jogi jogosult. Chilében pedig kifejezett kizáró ok hiányában védelemben részesülhetnek e műtípusok, azonban a rajtuk fennálló szerzői jogokat soha senki nem érvényesítette.⁴³⁹

A BUE 2bis cikk (1) bekezdése szintén választható lehetőségként biztosítja a tagállamok számára, hogy a főszabály szerinti szerzői jogi védelemből egészben vagy részben kizárják a politikai beszédeket vagy a bírósági tárgyalások során elhangzott beszédeket. A (2) bekezdés pedig arra az esetre, ha védelemben részesítenék az előadásokat, szónoki beszédeket és más nyilvánosan elhangzott műveket, a tagállamok hatáskörébe utalja annak szabályozását, hogy e műveket milyen feltételek teljesülése esetén lehet szabadon felhasználni (sajtóban közölni, rádióban sugározni, a nyilvánosság számára hozzáférhetővé tenni), ha ezt a tájékoztatással elérni kívánt cél indokolja. Magyarország ebből csak utóbbi szabad felhasználási esetköröt ültette át (Szjt. 36. § (1) bek.) a műtípusok jogi oltalmának érintetlenül hagyása mellett. Azokban az országokban pedig, ahol a szerzői jogi védelem feltétele a rögzítettség, e speciális kizáró ok hiányában sem részesülnek védelemben a politikai vagy bírósági szónoklatok, ha nem rögzítik őket. Mind a kizáró ok, mind pedig a szabad felhasználási esetkör abból a társadalmi érdekből született, hogy a demokratikus

⁴³⁸ GYERTYÁNFY 2014, 89–90.

⁴³⁹ DUSSOLIER 2010, 29.

hatalomgyakorlás, a nyilvánosság és a közügyek szabad megvitatásának elvei érvényre juthassanak, ezáltal pedig építsék a közkincset.

A közkincs vonatkozásában összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy minél tágabb körben húzzuk meg a határokat, annál inkább biztosítottá válik az információkhoz való szabad hozzáférés, ami a fejlődő országok számára kiemelt jelentőségű. A Development Agenda 20. ajánlásának megfelelően mind a WIPO-nak, mind pedig a tagállamoknak törekedniük kell arra, hogy előmozdítsák a közkincs kiszélesítését. Komoly hiányossága a BUE-nak, hogy nem rögzíti, hogy csak a kifejeződések védelmezhetők, az ötletek viszont nem. Szerencsére a TRIPS 9. cikke és a WIPO Szerzői Jogi Szerződés 2. cikke ezt a hiányt kifejezetten is orvosolja. A BUE sok kérdésben biztosít mozgásteret a tagállamok számára ott is, ahol ez nem feltétlenül indokolt. Sok múlik azonban a részes államok jogalkotásán is, hiszen nem mindegy, hogy a BUE általi minimumszabályoknak csak éppen megfelelnek, vagy azokat jelentősen túllépve tágabb keretek között határozzák meg a közkincset. Az USA-ban tapasztalható fentebb leírt folyamatok és a védelmi idő sorozatos kiterjesztése pedig ellentét a szerzői jog céljával, és ez ma már a Development Agenda elveit is sértené. Polgári jogi analógiával élve ez nem más, mint a jogalkotási joggal való visszaélés, hiszen a szerzői jog eredeti rendeltetésével szembefordulva, a magánérdekeket előtérbe helyezve születtek meg a védelmi időt meghosszabbító jogszabályok.

1.3.3. Szabad felhasználás az oktatásban és a tudományos kutatásban

A BUE oktatási célú szabad felhasználási esete: A közkincs bemutatását követően e fejezetben azokat a megoldásokat mutatom be, amelyek a szerzői jogi védelem alatt álló művek szabad felhasználását teszik lehetővé, kifejezetten abból a célból, hogy az oktatást és tudományos kutatást előmozdítsák, és az információhoz való hozzáférést megkönnyítsék. Ez a Development Agenda „B” klaszterének egészével összhangban áll, hiszen legfőképpen ezek képezik azokat a rugalmasságokat, amelyekkel a szerzői jogi védelem fenntartható, de határai a fejlődő országok érdekeinek figyelembevételével rugalmasan alakíthatók. Az oktatási kivételek alapja a BUE 10. cikk (2) bekezdéséhez köthetők. E szerint:

„Oktatás illusztrálására az irodalmi vagy művészeti művek kiadás, rádióadás, hang- vagy képi rögzítés útján, az elérni kívánt cél által indokolt mértékben történő szabad felhasználásának szabályozása az Unióhoz tartozó országok törvényhozó szerveinek hatáskörébe, és az említett országok között már fennálló vagy a jövőben létesítendő külön megállapodásokra tartozik azzal a feltétellel, hogy az ilyen felhasználás a bevett szokásoknak megfelelő.”

Az eredeti, 1886-ban elfogadott szövegváltozat (akkor még 8. cikk) több módosításon is átesett az elmúlt 130 esztendő során. Kezdetben a megfogalmazás részben tágabb, részben szűkebb teret engedett a szabad felhasználási esetnek, ugyanis csak annyit tartalmazott, hogy az irodalmi és művészeti művek részei átvehetők oktatási vagy tudományos célú kiadványokban, szöveggyűjteményekben történő felhasználás érdekében. E kivétel megfogalmazása német javaslatra 1884-ben került be a BUE tervezetébe. Ugyanakkor nem volt előzmény nélküli, mivel korábbi bilaterális szerzői jogi egyezmények is tartalmaztak hasonló rendelkezéseket,

így például a Franciaország és Németország között 1883. április 19-én kelt szerződésben is megtalálhatók. Bár a diplomáciai konferencia delegáltjainak többsége támogatta e kivétel elfogadását, éppen a franciák ellenezték azt arra hivatkozva, hogy sokkal inkább speciális megállapodásokba való, mintsem egy generális egyezménybe.⁴⁴⁰

Az 1967-es stockholmi felülvizsgálat során jött létre e kivétel ma ismert meghatározása, amely a felhasználás módjait kiterjesztette és általánosította, a célokat pedig a tudomány elhagyásával az oktatás illusztrálására szorította vissza.⁴⁴¹ További megszorító – és egyben az egyedi mérlegelésnek tág teret engedő – rendelkezésként jelent meg, hogy egyrészt a szabad felhasználás csak az elérni kívánt cél által indokolt mértékben szabályozható (kiemelve, hogy e rugalmasság nem is kötelező, csak opcionálisan alkalmazható a tagállamok részére), másrészt pedig e felhasználásnak meg kell felelnie a bevett szokásoknak. Ezek mind-mind olyan fordulatok, amelyek meglehetősen homályossá teszik az oktatási kivétel határait, így az egyes végpontok között számos – és nem minden esetben kívánatos – megoldás képzelhető el.

Az oktatás fogalmi határainak meghatározásában megfigyelhető némi bizonytalanság. Abban rég egyetértés született, hogy az elemi oktatástól az egyetemi képzésig minden képzési formát (magán- és állami oktatás) magában foglal. Ebbe már a BUE elfogadásakor is beleértették az önképzést.⁴⁴² Mások értelmezésében a kivétel alkalmazásához szükséges az is, hogy államilag elismert képzésről legyen szó. Ezzel a megszorító értelmezéssel azonban kikerülnek e szabad felhasználási esetkörből a felnőtteknek szóló szakmai továbbképzések (legyenek akár a versenyszféra, akár a közszféra szereplői által lebonyolítva), amelyek pedig a fejlődő országokban rendkívül nagy jelentőségűek. További kérdésként merül fel, hogy az oktatás csak a hagyományos értelemben vett tantermi képzést foglalja-e magában, vagy pedig – a technika fejlődésének köszönhetően – a táv- és az online oktatás különböző formáira is kiterjed. A BUE szövegéből nem következik ezek kizártsága,

⁴⁴⁰ RICKETSON, Sam – GINSBURG, Jane C. (2006): *International Copyright and Neighbouring Rights. The Berne Convention and Beyond*. Oxford, Oxford University Press. 67–68.

⁴⁴¹ A WIPO által képviselt álláspont szerint ezzel az oktatás nem vált szűkebbé, csupán azt kívánja kifejezni, hogy valóban az oktatás alátámasztása gyanánt használják fel a műveket. Így a gyakorlatban továbbra is ugyanazt az oktatási célú szabad felhasználást kell érteni alatta. Ez a megközelítés számomra nem elfogadható, hiszen nem alkothatunk úgy egy jogi normát, hogy utóbb kiterjesztő értelmezéssel tágabb tartalmat tulajdonítsunk neki, mint ami a szavak jelentéséből következne, különösen akkor, ha az eredeti szövegezés pontosan azt fejezte ki, amit az új szövegbe utólag próbálnak beletámasztani. Ennek elfogadása teljes mértékben aláásná a jogbiztonság követelményét. Lásd XALABARDER 2009, 16. A tudomány vonatkozásában pedig kifejezett jogalkotói szándék volt, hogy azt e cikk tárgyi hatálya alól kiemeljék. *Guide to the Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works (Paris Act, 1971)* (1978). Geneva, WIPO, 60. Elérhető: www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/copyright/615/wipo_pub_615.pdf (A letöltés ideje: 2015. 10. 11.)

Az előkészítő munkálatok során Hollandia azt javasolta, hogy ezt a bekezdést teljes egészében töröljék a BUE-ből, míg Bulgária, Csehország, Lengyelország és Románia éppen ki akarta terjesztetni a kivétel alkalmazási körét a rádióadás, valamint hang- vagy képi rögzítés sugárzására is. *Records of the Intellectual Property Conference of Stockholm. June 11 to July 14, 1967. II.* (1971). 1147–1148.

⁴⁴² *Records of the Second International Conference for the Protection of Literary and Artistic Works. Convened in Berne September 7 to 18, 1885* (é. n.). 132. Elérhető: <http://global.oup.com/booksites/content/9780198259466/15550023> (A letöltés ideje: 2016. 06. 04.)

így a kivétel esetükben is alkalmazható, amit egyébként az is indokol, hogy a fejlődő országokban a távoktatásnak fontos szerepe van.⁴⁴³

Az oktatás vonatkozásában a BUE törzsszövege egyéb rendelkezést nem tartalmaz. Látható, hogy ez az egyetlen szabály is több olyan általános fordulatot tartalmaz, amely nemzeti szintekre vetítve nagyon sokféle lehetőséget engedhet az oktatási célú szabad felhasználási esetek szabályozására. Természetesen ennek során minden jogalkotónak tekintettel kell lennie az úgynevezett háromlépcsős tesztre, amely a többszörözés (a BUE magyar fordításában többszörösítés) kapcsán jelent meg a BUE-ban, de általános zsinórmértékké a TRIPS 13. cikke és a Szerzői Jogi Szerződés 10. cikke tette. E szerint „a kizárólagos jogokra való korlátozásokat és kivételeket a Tagok olyan különleges esetekre szorítják, amelyek nem állnak ellentétben a mű szokásos felhasználásával, és indokolatlanul nem károsítják a jogosult jogos érdekeit”. Azaz a BUE 10. cikk (2) bekezdés, a TRIPS 13. cikke, valamint a Szerzői Jogi Szerződés 10. cikke együttesen jelöli ki azt a keretrendszert, amelyben indokolható és igazolható lehet egy nemzeti szinten szabályozott oktatási szabad felhasználási esetkör.

A BUE függeléke a fejlődő országok érdekeinek előmozdítására: A BUE 1948-as brüsszeli és az 1967-es stockholmi felülvizsgálata között komoly változások zajlottak le a világban. Ezen időszak alatt a dekolonizáció jelentős része lezajlott, és számos független, új állam jött létre. Ezek a korábban függésben lévő országok a gyarmatbirodalmak révén részesei voltak a BUE-nek, azonban a szuverenitásuk visszaszerzésével dönteniük kellett, hogy továbbra is részt kívánnak-e venni a berni rendszerben. A többség ezt az utat választotta, de ezzel együtt saját érdekeik fokozottabb figyelembevételét is követelték. Emiatt a stockholmi konferencia volt a BUE első olyan felülvizsgálata, ahol a fejlődő országok kulcsszerepet játszottak. Az akkori 57 tagállamból 21 fejlődő ország volt, ez pedig alapvetően meghatározta a tárgyalások irányát. Ennek eredményeképpen elfogadták a fejlődő országok érdekeinek védelmére készült Stockholmi jegyzőkönyvet, amely olyan privilégiumokat biztosított számukra, mint a védelmi idő csökkentésének lehetősége, vagy a kényszerengedélyezés bevezetése fordításra, többszörözésre és minden egyéb típusú oktatási és kutatási célú felhasználásra. A jegyzőkönyv elfogadásának célja az volt, hogy a fejlődő országok számára vonzóvá tegyék a BUE-t, és elkerüljék a kilépésük miatti taglétszámcsökkenést. A fejlett országok csak vonakodva támogatták a jegyzőkönyvet, és elsősorban a technikai és gazdasági segítségnyújtást preferálták volna a védelmi szint csökkentése helyett. Ráadásul az USA is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Stockholmi jegyzőkönyv hatályba lépése komoly akadályt jelentene a BUE-hoz való csatlakozásában. Végül világossá vált, hogy a Stockholmi jegyzőkönyv sosem fog hatályba lépni. Ugyanakkor ez komoly kihívás volt a BUE történetében, mivel félő volt, hogy megfelelő kedvezmények nélkül a fejlődő országok inkább az Egyetemes szerzői jogi egyezmény felé fordulnak annak alacsonyabb védelmi szintje miatt.⁴⁴⁴

⁴⁴³ *Guide to the Copyright and Related Rights Treaties Administered by WIPO and Glossary of Copyright and Related Rights Terms* (2003). Geneva, WIPO. 63–64.; XALABARDER 2009, 13–14.; VON LEWINSKI 2008, 159.

⁴⁴⁴ RICKETSON–GINSBURG 2006, 129–130.; VON LEWINSKI 2008, 73–74.; SILVA, Alberto J. Cerda (2012): Beyond the Unrealistic Solution for Development Provided by the Appendix of the Berne Convention on Copyright. *PLJIP Research Paper*, No. 08. 8. Elérhető: <http://digitalcommons.wcl.american.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1032&context=research> (A letöltés ideje: 2015. 10. 11.)

Erre a veszélyre tekintettel nem sokkal a stockholmi konferencia utána megkezdődtek az 1971-es párizsi felülvizsgálat előkészületei, amelyen szintén központi kérdés volt a fejlődő országok helyzete. Az őket érintő rendelkezéseket a BUE integráns részét képező függelék formájában fogadták el (nem úgy, mint Stockholmban egy külön jegyzőkönyvként), amely a stockholmi változathoz képest korlátozottabb privilégiumokat biztosított részükre. Arra tekintettel, hogy a BUE módosítása egyhangúságot igényel, rendkívül nehézkes tárgyalások sorozatának eredményeként született meg az a szövegváltozat, amely mind a fejlett, mind pedig a fejlődő országok számára elfogadhatónak bizonyult.⁴⁴⁵

A függelék kifejezetten azokra a fejlődő országokra vonatkozik (az ENSZ Közgyűlése által kialakított gyakorlatnak megfelelően), amelyek gazdasági helyzetüket, valamint társadalmi és kulturális szükségleteiket figyelembe véve úgy vélik, hogy nem képesek azonnal meghozni azokat a megfelelő rendelkezéseket, amelyek oly módon biztosítanak valamennyi jog védelmét, ahogy azt a BUE megkívánná. A tagállamoknak a BUE ratifikálásakor vagy későbbi csatlakozásukkor van lehetőségük nyilatkozattételre, miszerint élni kívánnak a fejlődő országokra vonatkozó függelékkel, vagy sem. E nyilatkozatok 10 éves periódusokra lépnek hatályba, és a lejárat előtt folytatólagosan további 10 éves időszakokra újra meghosszabbíthatók.

A függelékben található rugalmasságok mind azt a célt szolgálják, hogy a fejlődő országokban a tudás disszeminálása minél szélesebb körben, minél kevesebb akadállyal valósulhasson meg. Ezt a BUE akként kívánja elérni, hogy mesterségesen hézagot hagy a szerzői jog szövetén, hogy a megfelelő helyen, módon és időben a fejlődő országok ezeket saját maguk tölthessék ki. A nemzetközi közösség ezt elsősorban az oktatási és kutatási kényszerengedélyek rendszerének bevezetésével látta orvosolhatónak, mivel a BUE általános szabad felhasználási esetei és a háromlépcsős teszt a fejlődő országok számára nem engednek kellő teret az oktatási és kutatási célú, nagymérvű műfelhasználásokhoz.⁴⁴⁶

A függelék II. és III. cikke a fejlődő országoknak alapvetően két felhasználási mód, a fordítás és a többszörösítés tekintetében biztosít kedvezményeket. A II. cikk alapján, ha egy mű megjelenésétől számított 3 éves időszakon belül (vagy az adott ország joga szerint ennél hosszabb határidőn belül) a fordítási jog jogosultja, vagy az ő engedélyével más nem jelentetett meg a műről fordítást valamely, az adott országban általánosan használt nyelven, akkor ennek az országnak bármely polgára engedélyt szerezhet az említett nyelvre történő fordításra, illetve a lefordított mű nyomtatásban vagy más módon történő többszörösítésére. Amennyiben a művet nem az ország általánosan használt nyelvére kívánják lefordítani, hanem például valamely kisebbségi nyelvre, úgy a 3 éves türelmi időszak 1 évre rövidül.⁴⁴⁷ Kisegítő szabályként pedig akkor is lehetővé teszi a BUE ilyen engedély megadását, ha a vonatkozó nyelven megjelent fordítás valamennyi kiadása már elfogyott. Az információhoz való hozzáférés így nemcsak az eredeti mű megjelenését követő kezdeti időszakban, hanem bármikor a későbbiekben is biztosítottá válik.

⁴⁴⁵ VON LEWINSKI 2008, 178.

⁴⁴⁶ SILVA 2012, 6.

⁴⁴⁷ A fejlett és fejlődő országok megállapodása alapján lehetőség van arra is, hogy ha e két ország ugyanazt a nyelvet használja általánosan, akkor a 3 éves időszakot legfeljebb 1 évre lerövidítsék. Ez azonban nem alkalmazható akkor, ha a szóban forgó nyelv az angol, a spanyol vagy a francia. Figyelemmel arra, hogy a volt gyarmatbirodalmak területén leginkább ez a három nyelv dominál, viszonylag kevés tér marad e külön megállapodásoknak.

Az (5) bekezdés külön is kiemeli, hogy a fordításra adott kényszerengedély csupán iskolai, egyetemi vagy kutatási célra adható meg, így szolgálja legdirektebb módon az információhoz és tudáshoz való hozzáférés biztosítását.

A függelék a rádió- és televíziótársaságok számára külön feltételrendszer szerint teszi lehetővé a fordításra vonatkozó engedély megszerzését a nyomtatásban vagy többszörösítés útján megjelent műre vonatkozóan. Négy konjunktív feltétel teljesülésére van szükség:

- a fordítás az adott ország törvényeinek megfelelően megjelent és megszerzett példány alapján készül;
- a fordítást kizárólag oktatás vagy meghatározott hivatás szakértői részére szánt tudományos vagy műszaki jellegű tájékoztatás céljait szolgáló adásokban használják fel;
- a fordítást az előző pontban foglalt célok kedvezményezettjeinek szánt jogszerű adásokban használják fel;
- a fordítás felhasználásának nincsen hasznot hajtó jellege.

A nyomtatott művek mellett a függelék azt a lehetőséget is biztosítja, hogy a rádió- és televíziótársaságok a fenti feltételek teljesülése esetén a kizárólagosan iskolai és egyetemi célokra történő felhasználásra készített és kiadott audiovizuális rögzítésbe foglalt szövegek fordítására is engedélyt kaphassanak.

A nyomtatásban vagy többszörösítés útján megjelent művekre nézve a fordítás mellett a függelék III. cikke a többszörösítés tekintetében is biztosítja a kényszerengedélyezés lehetőségét. Ha a mű első megjelenésétől számított 5 éves időszakot, vagy ha az adott ország törvényei ennél hosszabbat írnak elő, akkor annak lejártát követően a többszörösítésre jogosult vagy az engedélyével más e kiadás példányait az érintett államban nem kínálta fel eladásra, akár a nagyközönség, akár az iskolai és egyetemi oktatás szükségleteinek kielégítése céljából az adott fajtájú művekre szokásos árhoz hasonló áron, az iskolai és egyetemi oktatás szükségleteinek kielégítésére az említett ország bármely polgára engedélyt szerezhet e kiadás többszörösítésére és megjelentetésére a szokásos vagy annál alacsonyabb áron. Ezzel a BUE egyfajta arányossági, észszerűségi követelményt fogalmaz meg a külföldi kiadókkal szemben, hogy a művek árazását igazítsák az adott ország sajátosságaihoz, ellenkező esetben fennáll a kényszerengedélyezés lehetősége.

Az 5 éves türelmi időszakot a függelék két esetben módosítja. Az egzakt tudományokkal foglalkozó művekre, továbbá a természettudományos és a technológiai művekre vonatkozóan leszállítja 3 évre, míg a képzelet területére tartozó művek esetében (úgy mint a regények, költői, drámai, zenei és egyéb művészeti művek) felemeli 7 évre.⁴⁴⁸ Jól érzékelhető ez alapján, hogy a fejlődő országok érdekeinek előmozdítása tekintetében a technikai fejlettség fokozását, a technológiatranszfert és az ahhoz való hozzáférést tartották elsődlegesnek az államok, és ehhez képest háttérbe szorult a kulturális fejlődés.

A fenti rendelkezésekkel a BUE valójában felhasználási kötelezettséget keletkeztet a jogosulti oldalon (hasonlóan az iparjogvédelemben ismert használati és hasznosítási kötelezettséghez), amely a szerzői jog általános szabályrendszerétől idegen, de a fejlődés

⁴⁴⁸ Ha figyelembe vesszük a BUE 2. cikkét, miszerint a szerzői művek az irodalom, a tudomány és a művészetek területén születnek, a fenti 5 éves főszabály szerinti időszak csak a társadalomtudományi művekre lesz alkalmazandó, a természettudományos és az irodalmi, művészeti művekre nézve pedig a speciális szabály érvényesül.

előmozdítása érdekében indokolt, hogy a jog ne csak önmagáért biztosítsa az abszolút szerkezetű és kirekesztő jogosítványokat, hanem megkívánja a globális célok elérésében való közreműködést. Ebben az elsődleges szerep a szerzői jogi jogosultakra hárul, ezt fejezi ki az a szabály is, hogy minden kényszerengedély megszűnik akkor, ha a fentebb leírtak szerint a jogosult a művét forgalomba hozza.

A II. és III. cikk által biztosított kényszerengedélyek megadásának feltétele, hogy a kérelmező megfelelően igazolja, hogy a fordításra vagy többszörösítésre engedélyt kért, azonban azt a jogosulttól nem tudta megszerezni, vagy a jogosultat megfelelő utánjárás ellenére sem tudta megtalálni.⁴⁴⁹

A kényszerengedély birtokában is tiszteletben kell tartani a szerző személyéhez fűződő jogait, így minden lefordított vagy többszörösített példányon fel kell tüntetni a szerző nevét és a mű címét (fordítás esetén az eredeti címet).

A kényszerengedély területiális jellegű, csak az adott országban biztosít jogokat az engedélyesnek, és ebbe nem tartozik bele a lefordított és/vagy többszörösített művek kivitele harmadik országba. Ez alól a fordítás tekintetében egy kivételt határoz meg a függelék, amikor a külföldre vitt műpéldányok mégsem minősülnek kivitelnek, így az engedélyes nem lépi túl az engedély kereteit. Ennek meglehetősen szigorú konjunktív feltételei vannak:

- a külföldre küldést az engedélyt adó ország kormány szerve vagy közintézménye végzi;
- a fordítás az angolon, a spanyolon vagy a francián kívüli más nyelvre készült;
- a külföldre vitel címzettjei az engedélyt biztosító ország állampolgárai vagy azok szervezete;
- a példányok kizárólag iskolai, tudományos vagy kutatási célú felhasználást szolgálnak;
- a példányok megküldésének semminemű hasznot hajtó jellege nincs;
- az érintett országok a küldemények átvételére és/vagy terjesztésére a WIPO vezérigazgatójánál⁴⁵⁰ bejelentett módon megállapodást kötöttek.

Ezekkel a szigorú kondíciókkal a BUE a személyi hatály kiterjesztésével töri át a területialitást, és így kívánja az adott ország külföldön élő polgárai számára biztosítani az oktatási anyagokhoz való hozzáférést.

Végül pedig a BUE kiemeli, hogy a nemzeti szabályoknak a fordítási vagy többszörösítési jog jogosultjai javára méltányos díjazást (és annak megfizetését és átutalását) kell biztosítaniuk, mégpedig a szabad megállapodáson alapuló licenciamegállapodásokban foglalt jogdíjak alapján (licenciaanalógia). Emiatt a szerzői jogi kényszerengedélyezés a gyakorlatban alig működő intézmény, mivel – ha odáig jut a konkrét jogvita – a jogosultak inkább adnak az általános szabályok szerint felhasználási engedélyt, mint hogy ez bírósági eljárás keretében, annak többletköltségeivel együtt történjen.⁴⁵¹ Másik oldalról

⁴⁴⁹ Utóbbi esetben a művön szereplő kiadón keresztül, légipostai küldemény útján kell megpróbálni elérni a szerzőt, illetve a kiadó tevékenységi területe szerinti nemzeti és nemzetközi tájékoztató központokat szükséges megkeresni.

⁴⁵⁰ A szöveghűség kedvéért a BUE magyar fordítása szerinti vezérigazgató kifejezést használok, de a WIPO-egyezmény magyar fordítása szerint a főigazgató kifejezés használandó.

⁴⁵¹ VON LEWINSKI 2008, 179.

pedig a licenciaanalógia miatt a kényszerengedély sem vezet a művek olyan áron történő beszerzéséhez, amely a kedvezményezett számára elfogadható lenne, és anyagilag érdekeltté tenné a kényszerengedélyezésben.

A függelék kritikája: A függelék annak ellenére, hogy helyes célokat szolgál, és azok mind a mai napig teljes mértékben megalapozottak, nem vált a fejlődő országok bevett eszközévé, jelenleg 16 állam alkalmazza az általa biztosított rugalmasságokat.⁴⁵² Ezen országok többségében a szerzői jog még gyerekcipőben jár (többen újdonsült tagjai a BUE-nek), és a függelékben foglaltakhoz részben hasonló, részben eltérő kivételeket és korlátozásokat, illetve kényszerengedélyezési rendszereket vezettek be. Valójában csak Jordánia, Banglades és Thaiföld alkalmazza változatlan formában a függelék szabályait. Ez a 16 ország döntően Ázsiához és a Közel-Kelethez tartozik.⁴⁵³ A függeléket az afrikai országok közül egyedül Uganda implementálta saját jogrendszerébe, holott egyébként nem is részese a BUE-nek.⁴⁵⁴

Az, hogy a fejlődő országok miért vették át ilyen csekély mértékben a függeléket, és hogy miért alkalmaznak eltérő megoldásokat az oktatás és kutatás előmozdítására (már ahol bevezettek ilyen tárgyú speciális rendelkezéseket), több tényezőre vezethető vissza. Egyre többen egyetértenek abban, hogy a függelék által kínált mechanizmusok nem felelnek meg a fejlődő országok elvárásainak, és saját célkitűzéseit sem képes megvalósítani. A legtöbb kritika szerint a függelék túlzottan bürokratikus, korlátozott az engedélyezés köre, és még így is túlzott biztosítékokkal védi a jogosultakat. Emellett a kulturális sokszínűség vonatkozásában sem kielégítő, ugyanis homályos az „általánosan használt nyelv” kifejezés tartalma, és hogy a fordítással kapcsolatos rendelkezések miként hozhatók összefüggésbe a kisebbségekkel és a kisebbségi nyelvekkel. A dél-amerikai, afrikai és ázsiai országok nagy része kulturálisan rendkívül fragmentált, azokat különböző népcsoportok tartják változatos nyelvi környezetben. Azzal, hogy a függelék a definiálatlan „általánosan használt nyelv” fordulatot használja, a rendelkezések hasznélvezői közül kirekeszti e kisebbségeket. Ez egyébként a kulturális sokszínűség védelmét célzó ENSZ- és UNESCO-törekvésekkel sincsen összhangban. További vitás pont a függelék digitális környezetben való alkalmazhatósága. E kérdésben az álláspontok erőteljesen megoszlanak. Annyi biztos, hogy a függelék elfogadásakor az „offline” felhasználás volt a kiindulópont, és a szövegezés sem a digitális korszaknak megfelelő fordulatokat tartalmazza. A „nyomtatásban vagy a többszörösítés bármely más hasonló formája”, illetve a „példány” szavak használata, valamint több rendelkezés kifejezetten területiális volta miatt sokan nem tartják alkalmazhatónak a függeléket digitális művek tekintetében. Az ellentétes véleményt vallók szerint a hasonló formában történő többszörösítés vonatkozhat digitális művekre is. Emellett pedig egyik későbbi, kifejezetten a digitális korra reflektáló egyezmény sem zárta ki a függelék alkalmazhatóságát

⁴⁵² FICSOR Mihály (2016): *Copyright, Culture and Development*. Előadás az *International Conference on Intellectual Property and Development* című konferencián, 2016. április 7. Geneva, WIPO. Megjegyzendő, hogy a TRIPS 13. cikkének korábbi szövegváltozata ráadásul korlátozta volna a függelék alkalmazhatóságát, de ez végül kikerült az elfogadásra javasolt tervezetből. GERVAIS 2008, 91.

⁴⁵³ NABHAN, Victor (2009): *Study on Limitations and Exceptions for Copyright for Educational Purposes in the Arab Countries*. SCCR/19/6. 2009. október 7. Geneva, Standing Committee on Copyright and Related Rights, WIPO. 56. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/copyright/en/scrr_19/scrr_19_6.pdf (A letöltés ideje: 2015. 11. 08.)

⁴⁵⁴ SILVA 2012, 13–15.

online környezetben, valamint maga a WIPO is ezt az álláspontot képviseli. Sőt, a WCT 10. cikkéhez fűzött közös nyilatkozat szerint a WCT lehetővé teszi a tagállamok számára, hogy a saját szabályozásuk szerint fennálló kivételeket és korlátozásokat, amelyek a BUE szerint megengedettek, a digitális technológiára alkalmazzák, és megfelelő mértékben kiterjesszék.⁴⁵⁵ Növelné a függelék értékét, és talán vonzóbbá tenné a fejlődő országok számára, ha egyértelműen rögzítenék a digitális művekre való alkalmazhatóságát ahelyett, hogy egymással konkuráló értelmezésekkel kellene szembenézni.⁴⁵⁶

A fenti nehézségek miatt a fejlődő országok többsége úgy vélte, hogy a függelék alkalmazása inkább korlátozná a lehetőségeiket, mintsem előmozdítaná a tudáshoz való nagyobb fokú hozzáférést, így aztán a függelékhez való csatlakozás helyett kidolgozták saját, egyéni igényeiknek megfelelő alternatív belső jogi mechanizmusait. Az alternatív megoldások fő irányát az oktatáshoz és kutatáshoz kapcsolódó korlátozások és kivételek, illetve szabad felhasználási esetek képezik.⁴⁵⁷ Átfogó nemzetközi szabályozás nélkül komoly különbségek adódnak az egyes nemzeti szabályrendszerek között, hiszen eltérő jogi hagyományokkal, kultúrával és gazdasággal rendelkeznek, és az oktatás és kutatás terén is eltérők az igényeik. Ezeknek még a vázlatos összefoglalása vagy áttekintése is rendkívül messzire vezetne, ezért ehelyett a következőkben röviden két olyan jogi instrumentumot vizsgálunk meg, amelyek a szabályozás közös alapjául szolgálhatnak.

A Tuniszi szerzői jogi modellegyezmény: 1976-ban a WIPO és az UNESCO közös munkájának eredményeként megjelent a fejlődő országoknak szánt Tuniszi szerzői jogi modell-egyezmény, amelynek alapvető célja, hogy a fejlődő országok sajátos igényeinek megfelelő szerzői jogi szabályozást kínáljon fel.⁴⁵⁸ A *fair use* mint szabad felhasználás tekintetében a 7. cikk a szerző hozzájárulása nélkül is lehetővé teszi, hogy az eredeti művet vagy annak fordítását többszörözze, lefordítsák vagy átdolgozzák, ha az kizárólag a felhasználó saját magánhasználatát szolgálja. A modellegyezményhez fűzött kommentár szerint ilyen, egyébként nem haszonszerzési célnak minősül az az eset, amikor egy tanuló a tanulmányai vagy kutatásai folytatásához lemásol egy művet.⁴⁵⁹ A modellegyezményben megjelenik a fentebb már bemutatott, az oktatás illusztrálására vonatkozó BUE-beli általános kivétel, az ott leírt feltételek mellett, azzal a lényeges különbséggel, hogy az iskolai és egyetemi képzés mellett ez kifejezetten vonatkozik a szakmai képzésekre is, amelyeknek a fejlődő országokban komoly szerepük van. Végül pedig megemlítené a közkönyvtáraknak, levéltáraknak, tudományos és oktatási intézményeknek biztosítandó jog, hogy fényképezés vagy más eljárás révén többszörözze a már nyilvánosságra hozott szerzői műveket, azzal a megszorítással, hogy a másolás mértéke a tevékenységük szükségleteihez igazodjon, és ne álljon ellentétben a mű szokásos felhasználásával, és ne sértse a szerző jogos érdekeit. Ezzel a kivétellel az eddigi oktatási és kutatási kivételek köre kiegészült a könyvtári kivétellel, amelyet sem

⁴⁵⁵ FICSOR 2002, 519–520.

⁴⁵⁶ SILVA 2012, 25–31.

⁴⁵⁷ SILVA 2012, 17–18.

⁴⁵⁸ A modellegyezmény figyelembe veszi mind a BUE, mind pedig az Univerzális szerzői jogi egyezmény rendelkezéseit, valamint a kontinentális és angolszász jogrendszerek számára is alkalmazható megoldásokat kíván nyújtani.

⁴⁵⁹ *Tunis Model Law on Copyright for Developing Countries* (1976). Geneva–Paris, WIPO–UNESCO. 10. Elérhető: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000031414> (A letöltés ideje: 2015. 11. 08.)

a BUE, sem a TRIPS, sem az 1996-os Szerzői Jogi Egyezmény nem tartalmaz, de sok nemzeti jogban és az uniós jogban is megtalálható. Az 1990-es években azonban két alapvetel nyilvánvalóvá vált. Egyrészt a könyvtárak gyűjtő, fenntartó és információszolgáltató funkciójának fenntartását biztosítani kell, másrészt az erre vonatkozó korlátozások és kivételek a digitális korszakban más szabályozást igényelnek, mint az azt megelőző időkben, így a jogalkotónak is adaptálódnia kell a technikai fejlődéshez.⁴⁶⁰

WIPO-egyezménytervezet az oktatási, kutatási és könyvtári korlátozásokról és kivételekről: A másik említésre méltó dokumentum a WIPO afrikai országai által 2011-ben előterjesztett egyezménytervezet, amely a fogyatékkal élők, az oktatási és kutatási intézmények, valamint a könyvtárak és archívumok számára kívánt kedvezményeket biztosítani.⁴⁶¹ A tervezet kiemeli, hogy az egyezményt a fejlődő országok szükségleteire tekintettel fogadnák el, de nem lehet együtt kezelni valamennyi fejlődő országot, hanem ezek között is a fejlettségi szintjük szerinti differenciálásra van szükség.

A könyvtárak számára a tervezet lehetővé tenné az országhatáron átnyúló könyvtárközi kölcsönzést (művek küldése, fogadása vagy cseréje), a művekről történő másolatkészítést és nyilvánossághoz közvetítést bármilyen formában, ha az a könyvtárlátogató személyes és magánhasználatát szolgálja. Ez utóbbi nemcsak a könyvtárt megillető jog, hanem maga a könyvtári látogató is készíthetne másolatot a művekről. A könyvtárak saját maguk számára is készíthetnek másolatokat, amennyiben ez saját oktatási vagy kutatási szükségleteiket elégíti ki, vagy pedig a kulturális örökség megőrzéséhez járul hozzá. E kivételek általános feltétele a TRIPS szerinti háromlépcsős tesztnek való megfelelés azzal, hogy célját tekintve nem irányulhat haszonszerzésre, illetve az általános közérdeket és az emberi fejlődést kell előmozdítania.

Egy 2015-ben készült tanulmány 188 ország szerzői jogát vette vizsgálat alá aszerint, hogy milyen könyvtári korlátokat és kivételeket alkalmaznak. E szerint 32 országban nincsenek ilyenek, míg a fennmaradókból különböző céllal és terjedelemmel, de lehetséges könyvtári másolatok készítése. Ezek közül kiemelendő, hogy 98 országban oktatási és kutatási céllal a látogatók is készíthetnek másolatot, valamint 99 ország elismeri a megőrzési céllal történő másolatkészítés jogát.⁴⁶² Emellett pedig az Európai Unió INFOSOC irányelvének 5. cikk (2) bekezdés c) pontja is felhatalmazza a tagállamokat a könyvtári és más hasonló intézményekkel kapcsolatos szerzői jogi kivételek és korlátozások bevezetésére.

Az oktatási és kutatási kivételekről a tervezet szűkebb körben rendelkezik, lényegében hozzájárulás és vagyoni kompenzáció nélkül lehetővé teszi a bármilyen formában történő másolást, ha az a háromlépcsős tesztnek megfelel, és az oktatást vagy kutatást (ideértve és külön is kiemelve a távoktatást) szolgálja.

⁴⁶⁰ FICSOR 2002, 524.

⁴⁶¹ *Draft WIPO Treaty on Exceptions and Limitations for the Persons with Disabilities, Educational and Research Institutions, Libraries and Archives* (2011). SCCR/22/12. Geneva, Standing Committee on Copyright and Related Rights, WIPO. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/copyright/en/sccr_22/sccr_22_12.pdf (A letöltés ideje: 2019. 08. 18.) E tárgykörökből egyedül a látássérültek vonatkozásában fogadtak el nemzetközi egyezményt, a 2013-as marakeshi szerződést.

⁴⁶² CREWS, Kenneth D. (2015): *Study on Copyright Limitations and Exceptions for Libraries and Archives: Updated and Revised*. SCCR/30/3. 2015. június 10. Standing Committee on Copyright and Related Rights, WIPO. 10. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/copyright/en/sccr_30/sccr_30_3.pdf (A letöltés ideje: 2016. 05. 29.)

A tervezet külön cikkben is kiemeli, hogy valamennyi szerzői jogi kivétel és korlátozás a számítógépi programokra is alkalmazandó, elkerülve ezzel a BUE függeléke kapcsán felmerült vitát.

A WIPO szerzői jogi bizottságának asztalán jól láthatóan folyamatosan szerepel az oktatási, kutatási és könyvtári kivételek és korlátozások kérdése, ám eddig a tanácskozás e tárgykörökben nem jutott tovább a munkadokumentumok elkészítésénél.⁴⁶³

Összefoglalva elmondható tehát, hogy a tudás disszeminálásában, a technikai, kulturális és társadalmi fejlődésben a szerzői jognak rendkívül nagy szerepe van. A közkincs, valamint a korlátozások és kivételek megfelelő szabályozásán keresztül nagymértékben fokozható a tudáshoz való hozzáférés. E szabályrendszer azonban nemzetközi szinten nem biztosítja a fenntartható fejlődés és a Development Agenda célkitűzéseit, mert vagy kevés és hiányos a szabályozás, vagy nem képes a céljai megvalósítására. Amíg a rendkívüli érdekelletetek közepette nem születik egy átfogó nemzetközi jogi keretrendszer, addig a töredezett és heterogén nemzeti szerzői jogok biztosítják (ha egyáltalán biztosítják) a tudáshoz való hozzáférést hol szűkebb, hol tágabb terjedelemben. Azonban a globális problémák leküzdéséhez és a globális célok eléréséhez globális szabályokra is szükség lenne, ám sajnálatos módon – néhány kivételtől eltekintve – a multilaterális nemzetközi jogi szabályalkotási mechanizmusok lassúak és nehézkesek.

2. A szabadalmi jog szerepe a fenntartható fejlődésben

2.1. A szabadalom jelentősége a fenntartható fejlődés előmozdításában

A szabadalmi jog mint a szellemi tulajdon-jog egyik legrégebbi intézménye az elmúlt néhány évtizedben fontos eszközzé vált a fenntartható fejlődés célkitűzéseinek megvalósításában. A könyv első részében ismertetett technikai fejlődésnek vagy az innovációra alapozott gazdasági fejlődésnek nélkülözhetetlen jogintézménye a szabadalom. A fenntartható fejlődés kontextusában mindhárom pillérben jelentős szerepet tölt be, hiszen rendkívül értékes versenyesszökezként képes hozzájárulni a gazdasági fejlődéshez, a gyógyszeripar vagy az élelmiszeripar vonatkozásában segít(het) megvalósítani létfontosságú társadalmi célkitűzéseket, és a zöld innováció, azaz a környezetkímélő és erőforrás-takarékos technológiák révén előmozdítja a környezetvédelmi törekvéseket is. De mindezeket csak akkor képes szolgálni, ha a jogi szabályozás megfelelően rugalmas és adaptív, ellenkező esetben ugyanis csak a fentebb leírt roncsexport és a strukturális anomáliáktól szenvedő technológiatranszfer eszközöként egzisztál.

A millenniumi és a 2015-ös ENSZ-fejlesztési célok között szereplő társadalmi célkitűzésekhez, úgymint az éhezés visszaszorításához, a csecsemő-, illetve anyasági halandóság csökkentéséhez, az általános egészségi állapot javításához, a HIV/AIDS és más súlyos betegségek leküzdéséhez, valamint a környezetvédelmi fejlesztési célokhoz olyan technikai megoldásokra és innovációra van szükség, amelyek védelmében a szabadalom rendkívül fontos szerepet játszik, ugyanakkor az ezekhez való hozzáférés biztosítása is egy kiegyensúlyozott szabadalmi rendszert kíván.

⁴⁶³ *Limitations and Exceptions* (é. n.). www.wipo.int/copyright/en/limitations/ (A letöltés ideje: 2016. 05. 29.)

Ezeket figyelembe véve jelen fejezetben először néhány általános összefüggést vizsgálunk meg a szabadalmi jogi közkincs vonatkozásában, különösen a biotechnológia kapcsán, majd pedig a fenntarthatóság nézőpontjából 3 kiemelt területen, a közegészség, a kutatás és fejlesztés, valamint a környezetvédelem vonatkozásában tekintem át a szabadalom jelentőségét, jelenlegi helyzetét és lehetséges fejlődési irányait. A szakirodalom gyakran ebben a körben tárgyalja a közélélmzés problematikáját is, azt azonban a genetikai erőforrások védelmével együtt külön fejezetben vizsgálom.

2.2. Tudásmonopólium vagy haladás: közkincs a szabadalmi jogban

2.2.1. *Ahová a szabadalmi jog sem érhet el*

A szellemi tulajdon-jogra vonatkozó elméletekből jól látszik, hogy a szabadalom mint jogi oltalom a társadalom számára hasznos tudás előállításáért és a tudás megosztásáért járó korlátozott idejű kizárólagos hatalom. Ugyanakkor létezik olyan tudás is, amelynél alapvetően közérdekűségi megfontolásból még ez a korlátozott idejű magánhatalom sem engedhető meg, hanem azok mindenkor a társadalom közös tudását képezik. Ezt nevezhetjük szabadalmi jogi közkincsnek.

A legalapvetőbb elhatárolás a szabadalom tárgyát illetően az ötlet és a találmány elhatárolása, vagy angol kifejezéssel élve a szerzői joghoz hasonlóan az *idea/application dichotomy*. A pusztán ötlet vagy elv nem monopolizálható, az csupán egy absztrakt gondolati eredmény, ehhez képest a találmány már ennek az általános ötletnek egy konkrét, technikai jellegű alkalmazása, egy termékben vagy eljárásban testet öltött gyakorlati megvalósulása. A TRIPS 27. cikke⁴⁶⁴ által megkövetelt ipari alkalmazhatóság kizárja a szabadalmazhatóság köréből az ötleteket, hiszen az ötlet önmagában nem hordoz semmiféle reprodukálhatóságot vagy termelési potenciált mindaddig, amíg gyakorlati alkalmazhatóságát ki nem dolgozzák. Jól illusztrálja Bobrovsky, hogy a találmány miben más az ötlettől és a konkrét fizikai hordozóban való megtestesülésétől: „A találmány az absztrakciós létrán az elvont antibiotikum-idea és a vízzel lenyelendő penicillinkapszula közötti fokon helyezhető el.”⁴⁶⁵

A TRIPS a szabadalmazható találmányok körében nem tartalmazza azt az ötletre, elvre, matematikai elméletekre stb. vonatkozó általános felsorolást, amelyet a szerzői jognál láthattunk, csupán néhány speciális kivételt határoz meg, amelyek kizárhatók az oltalomból. Ennek ellenére sok ország szabadalmi törvénye vagy bírói gyakorlata részben vagy egészben átvette azokat mint a szabadalmi oltalom alóli kivételeket. A TRIPS-szel szemben az Európai Szabadalmi Egyezmény (European Patent Convention, a továbbiakban: EPC) kifejezetten rögzíti a „nem-találmányokat”. Az 52. cikk (amelyet szó szerint átvett a találmányok szabadalmi oltalmáról szóló 1995. évi XXXIII. törvényünk, a továbbiakban: Szt.) szerint nem minősül találmánynak (különösen, ha a szabadalmi oltalmat kizárólag e minőségükben igénylik rájuk):

⁴⁶⁴ A szabadalmazható találmányra vonatkozó 27. cikk volt a TRIPS tárgyalásai során az egyik legkényesebb vitapont. Számos olyan kulcsfontosságú problémát vet fel, amely nemcsak észak–dél szembenállást és érdekellentétet tükröz, de bizonyos összefüggéseiben még a fejlett északon sem volt egységes álláspont. Ezek jelentős része az eltérő amerikai és európai szabadalmi rendszerekből fakadt. GERVAIS 1998, 147.

⁴⁶⁵ BOBROVSKY 2008, 36.

- a felfedezés, a tudományos elmélet és a matematikai módszer;
- az esztétikai alkotás;
- a szellemi tevékenységre, játékra, üzletvitelre vonatkozó terv, szabály vagy eljárás, valamint a számítógépi program;
- az információk megjelenítése.

Az első csoportba tartozó kivételek olyan erőteljesen közkincs karakterűek, hogy nem engedhető meg még a korlátozott ideig tartó monopolizálásuk sem, mert az súlyosan hátráltatná a tudományos haladást, másrészt önmagukban nem is rendelkeznek a gyakorlati megvalósíthatóságot igénylő találmányi jelleggel, azaz nem megoldások. A másik három csoportba tartozó kivételek pedig nem technikai jellegűek, és vagy semmilyen oltalmat nem élveznek, vagy pedig a pusztán esztétikumot és annak vagy más gondolati tartalomnak a kifejeződését védő szerzői jog vagy formatervezési mintaoltalom területére esnek.

A nem-találmányok mellett a közkincsbe tartoznak azok a találmányok is, amelyek adott esetben akár meg is felelhetnének a szabadalmazható találmányokkal szemben támasztott kritériumoknak, azonban a közérdek védelme érdekében ezek kizártak a szabadalmi oltalomból. A TRIPS 27. cikke e kizárásokat csupán lehetőségként kínálja fel, de az Európai Unió tagállamai élnek ezekkel, illetve az EPC 53. cikke is alkalmazza ezeket. E szerint nem részesülhet szabadalmi oltalomban

- a találmány, ha a gazdasági célú hasznosítása közrendbe vagy közérdeksébe ütközne (ehhez azonban nem elég a pusztán jogszabályi tilalom);
- a növény- vagy az állatfajta, valamint a növények vagy állatok előállítására szolgáló, lényegében biológiai eljárások, ide nem értve a mikrobiológiai eljárásokat és az így előállított termékeket; valamint
- az emberi vagy állati test kezelésére szolgáló diagnosztikai, gyógyászati vagy sebészeti eljárások, ide nem értve az ilyen eljárásokban alkalmazott termékeket.

A TRIPS a közrendbe vagy közérdeksébe ütköző hasznosítás körében külön kiemeli az emberi, állati vagy növényi élet vagy egészség megóvását, illetve a környezet komoly károsodásának elkerülését mint jogalapot. Ez a fenntartható fejlődés környezetvédelmi célkitűzéseinek érvényesítésére adott rendkívül erős felhatalmazás, hiszen ennek implementálásával és következetesen szigorú alkalmazásával a szabadalmi rendszer súlypontjai eltolhatók a környezetkímélő technológiák felé, és a környezetet romboló, pusztító vagy kizsákmányoló megoldások kirekeszthetők belőle. Ez önmagában még nem tiltaná be ezeket a technológiákat, de üzletileg sokkal kevésbé lenne kifizetődő ilyen találmányokba invesztálni, ha a szabadalmi jog nem biztosít számukra kizárólagos jogokat.

A növényfajta vonatkozásában a modern európai jogok általában lehetővé teszik a sui generis növényfajta-oltalmat, míg a tágabb növénycsoportok (amelyekbe például ugyanazt a fagyálló közös transzgénét ültetik) az általános szabadalmi rendszeren belül biotechnológiai találmányként részesülhetnek oltalomban. A növények és állatok előállítására irányuló biológiai eljárások alatt azokat a természeti folyamatokat értjük, amelyek során nincs emberi beavatkozás, hanem minden a természet rendje szerint, az embertől függetlenül történik.⁴⁶⁶

⁴⁶⁶ BOBROVSKY 2008, 40.

Az EU és az EPC országai éltek a TRIPS azon rendelkezésével, hogy a diagnosztikai, gyógyászati és sebészeti eljárásokat kizárják az oltalomból, és a közkincsbe utalják. Ezzel ellentétben az USA nem így tett, mert a szabadalmaztatás lehetőségével elkerülhető az ilyen eljárások titokban tartása, és elősegíthető az elterjesztése. Ennek ellenére ott is ritkák az ilyen szabadalmak. Ahol a kizáró szabályt átültették, általában azokra az etikai megfontolásokra alapoztak, hogy a beteg érdekei sérülhetnek, ha az orvos valamelyik szabadalmazott eljárásban érdekelt, vagy abszurd eredményre vezet, ha az orvost szabadalombitorlás miatt beperelik egy olyan eljárás használata miatt, amelyet a beteg érdekében használt. Ez utóbbit az USA szabadalmi törvényének 287. § c) pontja 1996 óta kifejezetten ki is zárja a peresíthető igények köréből, így sem az orvos, sem az egészségügyi intézmény nem perelhető be szabadalombitorlás miatt. Az EPC 2000. évi revíziója elmozdulást jelent a gyógyászati szabadalmak irányába, mert lehetővé teszi az úgynevezett második és további gyógyászati indikációk szabadalmazását, amivel a már ismert gyógyszerhatóanyagok új, addig nem ismert módon történő alkalmazását lehet oltalom alá helyezni (például valamely készítmény más dózisban és eltérő ideig használva – egy addig ismeretlen hatást kifejtve – más betegség kezelésére is alkalmas).⁴⁶⁷

A fenti kivételek közül több szorosan összefügg a biotechnológia kérdésével, ezért érdemes ezt a közös keresztszemetet alaposabban is megvizsgálni.

2.2.2. *Biotechnológia, avagy a szabadalmi jog és az élővilág ütközőzónája: monopolizálható-e az élő természet?*

A biotechnológia helye a szabadalmi jogban: A fenti kizáró okok felvetik a kérdést, hogy meddig húzódhat a szabadalmi jog határa, és hol kezdődik a nem kisajátítható élő természet birodalma. Ez legerőteljesebben a biotechnológia kapcsán merül fel, amely nem pusztán jogi, de komoly tudományetikai, erkölcsi és vallási kérdéseket is felvet.⁴⁶⁸

⁴⁶⁷ BOBROVSKY 2008, 42.

⁴⁶⁸ A biotechnológia születését az 1970-es évekre teszik, amikor is 1972-ben egy hónapon belül az USA Tudományos Akadémiájának hivatalos szakfolyóiratában 8 génsebészettel kapcsolatos cikk jelent meg. E cikkek olyan kísérleteket írtak le, amelyek alapján az élet legelemibb egységének tekinthető – a Nobel-díjas F. H. C. Crick és J. D. Watson által, 1953-ban kémiaiilag és térszerkezetében ismertetett – DNS- (deoxiribonukleinsav) örökítőanyag hasíthatóvá és újra összekapcsolhatóvá vált. A szintén Nobel-díjas Paul Berg ugyanebben az évben a genetika új korszakát nyitotta meg, amikor 2 gént sikerült biokémiai módszerrel összekapcsolnia. Ennek során a különböző eredetű géneket hordozó DNS-fragmenseket enzimatikusan darabokra hasította, majd e darabokat a szükséges kombinációban újra összekapcsolta. Az így létrehozott hibrid (tehát keresztezett) DNS-molekulákat nevezzük rekombináns – azaz újraprendezett – DNS-molekuláknak, az alkalmazott technika pedig az *in vitro* DNS-rekombináció elnevezést kapta. Ezt az eljárást szokás a génsebészet vagy *genetic engineering* elnevezéssel is illetni. A génsebészet során az úgynevezett vektor DNS-molekulával (a vektor a rekombináns DNS-technikában olyan DNS-t vagy DNS-t tartalmazó rendszert jelent, amely biztosítja a klónozandó DNS védelmét, bejutását és osztódását a gazdasejtben) egy élő sejtbe egy bármilyen más eredetű DNS-t visznek be, amely a sejtben fennmarad, és a sejtrel együtt szaporodik. E felfedezéssel a biológia tudománya visszafordíthatatlanul bevonult az iparba, és létrejött a biotechnológia. Ugyanis a rekombináns DNS-technológia létrejöttével lehetővé vált, hogy a baktériumokat és élesztőket *fermentorra* (mikroorganizmusok szaporítására alkalmas közeg) alakítva értékes fehérjéket termeljenek nagy mennyiségben. PETZNE STIFTER Mária (1992): A biotechnológiai tárgyú találmányok szabadalmazhatóságának kérdései Magyarországon és az Amerikai Egyesült Államokban. *Iparjogvédelmi Szemle, a Szabadalmi Közlöny és Védjegyértékesítő melléklete*, 1992. au-

A biológia tudománya kezdetben nehezen volt összeegyeztethető a szabadalmi rendszerrel, mivel sokáig úgy tartották, hogy a szabadalmazható technológiák területe csak az életelen, a fizika és a szintetikus kémia eszközei segítségével hasznosítható és ellenőrizhető találmányok számára áll nyitva. Azonban számos olyan, az emberiség történetének messzésgébe visszanyúló technológiai eljárás ismert, amelyben a kémiai eljárások lefolytatására élő szervezetet hasznosítanak, és ezek ipari alkalmazhatósága, valamint műszaki jellege megkérdőjelezhetetlen.⁴⁶⁹ A biotechnológiai találmányok oltalmazása elől a szabadalmi rendszer nem térhetett ki, így az 1970-es és az 1980-as évektől egyre inkább előtérbe került ezen találmányok szabadalmazásának mikéntje, amíg végül nemzetközi és nemzeti szinten is lehetővé vált a biotechnológiai tárgyú találmányok szabadalmazása. Azóta pedig egyre hangsúlyosabbá és jelentősebbé váltak a biotechnológiával és a biodiverzitással összefüggő gazdasági, etikai és jogi kérdések, hiszen a biotechnológia az informatika mellett korunk egyik leggyorsabban fejlődő iparága.⁴⁷⁰ A biotechnológia fogalmi körének meghatározása nem egyszerű feladat, már csak azért sem, mert a jogi és a biológiai fogalmak nem feltétlenül esnek egybe. A biotechnológia tulajdonképpen egy gyűjtőfogalom, amely a biológiai kutatások során kifejlesztett módszerek és eszközök ipari alkalmazását jelenti.⁴⁷¹ Általános értelemben azt mondhatjuk, hogy a biotechnológia alapvető célja, hogy élő sejteket és ezeknek a részeit felhasználja valamilyen termék előállítására vagy eljárás kifejlesztése érdekében. Ezek az eljárások nem új keletűek, hiszen az emberiség már évezredek óta használ ilyen megoldásokat a sör, a bor vagy a sajtok készítésekor. A modern értelemben vett biotechnológia – a DNS-rekombináció megszületésével – azonban már nemcsak a hagyományos mikrobiológiai megoldásokat alkalmazza, hanem a legújabb molekuláris mikrobiológiai eredményeket is. A biotechnológia területét tehát akként összegezzük, hogy magában foglal minden olyan technikát, technológiát, amely tetszés szerinti biológiai anyagnál (állati és növényi sejteknél, sejtvonalaknál, enzimeknél, plazmidoknál, vírusoknál) a szerves élő anyagban szerkezeti változásokat eredményez. Az 1992. június 13-án Rio de Janeiróban elfogadott Biológiai Sokféleség Egyezmény szerint a biotechnológia „bármely olyan technológiai alkalmazást jelent, amely biológiai rendszereket, élő szervezeteket vagy ezek származékait használja fel meghatározott felhasználású termékek vagy folyamatok létrehozására vagy módosítására”. A biotechnológiai eljárások mikroorganizmusok, növények és állatok előállítására, tulajdonságai lényeges megváltoztatására irányulnak, illetve biológiai eszközökkel nem szerves anyagok változását befolyásolják. Idetartozik a DNS-rekombináció, a génátültetés,

gusztus. 49.; GRUIZ Katalin (é. n.): *Géntechnika jegyzet. 2. rész. 1.* Elérhető: <http://oktatas.ch.bme.hu/oktatas/konyvek/mezgaz/biotechnologia/el%F5ad%EF5/gentechnika2jo.doc> (A letöltés ideje: 2015. 11. 15.); PETZNÉ STIFTER Mária (1994): A biotechnológiai tárgyú találmányok megvalósíthatóságáról. *Iparjogvédelmi Szemle, a Szabadalmi Közlöny és Védjegyértesítő melléklete*, 1994. augusztus. 16. A tudományetikai kérdések részletes bemutatását lásd TAHYNÉ KOVÁCS Ágnes (2013): *A genetikailag módosított szervezetekre vonatkozó szabályozásról egyes környezetjogi alapelvek, különösen a fenntartható fejlődés tükrében*. PhD-értekezés. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem. 78–94. Elérhető: https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/file/KovacsA_dolgozatv%281%29.pdf (A letöltés ideje: 2016. 05. 29.)

⁴⁶⁹ SZARKA Ernő (1992): A biotechnológiai szabadalmakkal kapcsolatos követelmények Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 37. köt. 10. sz. 1262.

⁴⁷⁰ FARKAS Szabolcs (2003): A biotechnológiai ipar fejlődését befolyásoló körülmények áttekintése. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 108. évf. 1. sz. Elérhető: www.sztnh.gov.hu/kiadv/ipsz/200302/03-farkas-szabolcs.html (A letöltés ideje: 2012. 12. 10.)

⁴⁷¹ TURCSÁNY József (2006): Génbitorlók. A genesis joga. *Profiterol*, 6. sz. 41.

az embriómanipuláció, az embrióátadás, a növények megújítása, a sejt kultúrák, a monoklón antitestek és a biológiai jellegű eljárásokra vonatkozó technikai ismeretek.⁴⁷²

A biotechnológiának a fentiek szerint öt területen van rendkívüli jelentősége. A gyógyszeripar számára a biotechnológiai kutatások lehetővé teszik, hogy korábban nem gyógyítható betegségeket kezeljenek, és a jelenleg alkalmazott gyógyszerek és gyógymódok hatékonyságát növeljék, valamint új gyógyszereket fejlesszenek ki. A kémiai eljárások kapcsán is egyre fokozódó jelentőségre tesz szert a biotechnológia, ahol elsősorban a speciális kémiai termékek és adalékanyagok (enzimek és aminosavak) gyártásában jut kiemelt szerephez. Ugyanakkor a környezetvédelem területén is egyre fontosabbá válik, elsősorban a szennyeződések kimutatása és kezelése kapcsán. A mezőgazdaságban alkalmazott biotechnológiai eljárásoknak köszönhetően a növények mindinkább alkalmazkodóvá válnak a környezethez, valamint pozitív tulajdonságaik is feljavíthatóvá váltak, így segítve az élelmiszerbiztonságot. Végül ki kell emelni az állatorvos-tudományt mint a biotechnológia egyik fontos felvevőpiacát, hiszen a betegségek megelőzése és megállapítása, valamint a fajok genetikai feljavítása terén is számos biotechnológiai vívmányt alkalmaznak.⁴⁷³

Az 1970-es évek közepéig a biotechnológiai szabadalmaztatás lényegében csak a fermentációs iparra korlátozódott, és ettől kezdődően jutottak nagyobb szerephez az antibiotikum-ipar és a szteroidtranszformációs eljárások. Az 1980-as években az immunológia és a molekuláris biológiai rohamos fejlődése volt az, ami a szabadalmi rendszert egyre nagyobb kihívások elé állította.⁴⁷⁴

A biotechnológiai találmányok szabadalmazhatósága: A Cohen–Boyer-féle klónozási technika és idegen DNS-bakteriális gazdaszervezetben való kifejlődésének eljárása 1980. december 2-án, 4 237 224 lajstromszámon szerzett szabadalmi oltalmat az USA-ban. Ezen alapult a Chakrabartynak adott szabadalom – a jogorvoslati eljárás végén az USA Legfelsőbb Bíróságának döntése értelmében –, amelynek tárgya az emberi beavatkozással létrejött élő sejt.⁴⁷⁵ Az így oltalmat nyert mikroorganizmus egy nyersolajlebontó, szintetikus-plazmid-injektálással létrehozott *Pseudomonas* sp. volt. E precedensértékű döntés teremtette meg a mikroorganizmusok szabadalmazhatóságát, ám ennek ellenére ekkor még eltérő nemzeti álláspontok uralkodtak az oltalmazhatóságot illetően.⁴⁷⁶

A világ legtöbb országában a jogalkotás a technika gyors fejlődésével nem tudott lépést tartani, így pedig nem volt mód külön szabadalmi intézkedések bevezetésére. Ezért a biotechnológiai találmányokat a törvények megfelelő értelmezésével kellett a már meglévő rendszerbe valahogyan beilleszteni. Ez könnyebb volt ott, ahol a szabadalmi jog nem volt túl korlátozott, és nehezebb volt azokban az államokban, ahol a jogilag túlkorlátozott szabadalmi törvények miatt a biotechnológiai találmányok nem vagy csak nehezen voltak beszoríthatók bármely szabadalmi kategóriába.⁴⁷⁷

⁴⁷² TATTAY Levente (1999): A biotechnológiai találmányok jogi oltalma az Európai Közösségben. *Külgazdaság (Jogi Melléklet)*, 43. évf. 10. sz. 128–129.

⁴⁷³ TATTAY 1999, 125–126.

⁴⁷⁴ PETZNÉ STIFTER 1992, 49.

⁴⁷⁵ PETZNÉ STIFTER 1992, 50.

⁴⁷⁶ OLASZ Katalin (1996): Mikroorganizmusok oltalma a biotechnológiai találmányokban. *Iparjogvédelmi Szemle, a Szabadalmi Közlöny és Védjegyjértesítő melléklete*, 1996. október. 27.

⁴⁷⁷ PETZNÉ STIFTER 1992, 50.

A biotechnológia területén alapvetően kétféle szabadalomtípusról beszélhetünk. Az első kategóriába sorolhatók azok a technikák és módszerek, amelyek a rekombináns DNS-technikáról vagy ezek továbbfejlesztéséről íródtak, és ezen esetekben az eljárás termékének magasabb hozamú kitermelésére vagy annak tenyészetből való kinyerésére vonatkoznak. Ebbe a körbe tartozik a biotechnológiai eljárások nagy többsége. A másik kategóriába pedig a biotechnológiai úton előállított termékek tartoznak. E két kategória szabadalmazhatósága – vagyis a biotechnológiai eljárások és termékek szabadalmazhatósága – kapcsán azonban jelentős eltérések mutatkoztak.⁴⁷⁸ A szabadalmi jog gyakorlata egészen másként alakult azokban az országokban, ahol volt termékoltalmi tilalom, és azokban az országokban, ahol a biotechnológiai eljárás mellett maga a termék is szabadalmi oltalomban részesülhetett (például az Amerikai Egyesült Államokban). Az előbbi esetben ugyanis – így a korábbi magyar szabadalmi jogban is – a találmány tárgyának megvalósíthatósága kapcsán az eljárás lépéseinek teljes részletességgel történő leírására volt szükség, mivel a megvalósíthatóságot egyedül az eljárás reprodukálhatósága támaszthatta alá. Az utóbbi kategóriába sorolható országok esetében azonban a termék megléte már önmagában bizonyítéka a találmány megvalósíthatóságának és reprodukálhatóságának, így itt az eljárás egyes lépéseit elegendő vázlatosabban leírni.⁴⁷⁹

Az EU Bioirányelve: Nagy előrelépést jelentett az Európai Parlament által 1998. július 6-án elfogadott, a Biotechnológiai találmányok oltalmáról szóló 98/44/EK irányelv (a továbbiakban: Bioirányelv) megszületése. A Közösségen belüli egységes szabályozás iránti igényt számos tényező motiválta. Az emberiséget egyre több és súlyosabb globális probléma fenyegeti, különösképpen járványok és inségek, amelyek megoldására hatékony eszközöket kínálhat a biotechnológia. Teljesíteni kellett a TRIPS-ből folyó kötelezettséget, miszerint a technika minden területén ki kell alakítani a termékekre és eljárásokra vonatkozó szabadalmi jogi szabályozást. A közösségi előírásokat szükséges volt összhangba hozni az 1961. évi Új növényfajták oltalmára létesült nemzetközi egyezményvel (Union internationale pour la protection des obtentions végétales, a továbbiakban: UPOV), az 1973-as EPC-vel és kiváltképpen a mikroorganizmusok szabadalmi eljárás céljából való létbe helyezésének nemzetközi elismeréséről szóló 1977. évi Budapesti Szerződéssel. Szükséges volt a közösségi jogalkotás amiatt is, hogy az áruk és szolgáltatások szabad áramlása érdekében az eltérő tagállami megoldások összhangba kerüljenek. Az irányelv megalkotásának további célkitűzése volt a tagállami bírói gyakorlatok harmonizálása, a szabadalmi oltalomból való kizárások hatékony biztosítása, a környezetvédelmi kihívások kezelése, a felfedezések és a biotechnológiai találmányok elhatárolása, valamint a felmerült etikai és emberi méltósággal összefüggő kérdések megoldása.⁴⁸⁰

A Bioirányelv szakmai kidolgozottságát jelzi, hogy a 18 cikkből álló irányelvhez 57 preambulumebekezdésből álló szakmai bevezetőrész tartozik, amely a fogalmi alapvetéseket rendezi. Az irányelv határozza meg a biotechnológiához tartozó területeket, amelyeket a fentiekben a biotechnológia fogalomkörén belül ismertettem. Az irányelv alkalmazásában biológiai anyagnak tekintendő bármely olyan – genetikai információt tartalmazó – anyag,

⁴⁷⁸ PETZNÉ STIFTER 1992, 50.

⁴⁷⁹ PETZNÉ STIFTER 1992, 52.

⁴⁸⁰ TATTAY 1999, 127.

amely önmagában képes a szaporodásra, vagy biológiai rendszerben szaporítható, és mikrobiológiai eljárás minden olyan eljárás, amelyet mikrobiológiai anyag felhasználásával vagy ilyen anyagon hajtanak végre, vagy amely mikrobiológiai anyagot eredményez.

Az irányelv 3. cikke határozza meg a biotechnológiai találmányokkal szembeni kritériumokat. E szerint ezek olyan találmányok, amelyek újak, feltalálói tevékenységen alapulnak és iparilag alkalmazhatók (tehát a klasszikus szabadalmazható találmány feltételeinek megfelelnek), emellett biológiai anyagból álló vagy azt tartalmazó termékre vagy olyan eljárásra vonatkoznak, amelyek révén biológiai anyagot állítanak elő, dolgoznak fel vagy alkalmaznak. A korábban kialakult joggyakorlatot vette alapul az irányelv azon rendelkezése, miszerint a természetben egyébként előforduló biológiai anyag is találmánynak minősülhet akkor, ha azt műszaki eljárással vagy izolálással állítják elő.

Az irányelv 4. cikke kizárja a szabadalmi oltalomból a növényfajtákat és az állatfajtákat, valamint a növények és állatok előállítására szolgáló, lényegében biológiai eljárásokat (ahogy a fentiekben volt róla szó, ezt a kizárást a TRIPS teszi lehetővé). A növényekre vagy állatokra vonatkozó találmány azonban szabadalmi oltalom alá helyezhető abban az esetben, ha azok megvalósíthatósága nem korlátozódik egyetlen növény- vagy állatfajra.⁴⁸¹ A növények és állatok előállítására szolgáló biológiai eljárásokra vonatkozó tilalom nem érinti azoknak a találmányoknak a szabadalmazhatóságát, amelyek mikrobiológiai vagy más műszaki eljárásra vagy ilyen eljárással előállított termékre vonatkoznak.

A Bioirányelv 5. cikke elvi élel mondja ki, hogy kialakulásának és fejlődésének egyetlen szakaszában sem lehet szabadalmazható találmány tárgya az emberi test, sem pedig az emberi test bármely részének pusztta felfedezése, ideértve valamely gén szekvenciájának vagy részszekvenciájának felfedezését is. Tartalmilag ebbe a körbe sorolandók a csírasejtek is,

⁴⁸¹ Az állatfajták oltalmára nézve nem létezik közösségi szintű oltalmi forma, így annak nincsen konszenzuson alapuló fogalom meghatározása sem, szemben a növényfajtákkal. Az EPC 53. cikk (b) bekezdése alapján is kizárt az állatfajták szabadalmazhatósága, azonban ahogy arra az Európai Szabadalmi Hivatal Fellebbezési Tanácsa a T 19/90. számú úgynevezett onkoegér ügyben is rámutatott, az egyezmény különböző nyelvű, egyaránt hiteles változatai alapján sem egyértelmű az állatfajták tartalmi köre. A német szövegváltozatban szereplő *Tierarten* kifejezést tágabbnak találta az angol *animal varieties* és a francia *racés animales* kifejezésnél. A Tanács visszaaltalta az ügyet az érdemi vizsgálatot folytató osztály elé, amely végül a Tanács iránymutatásainak megfelelően úgy döntött, hogy míg az állatfajta kifejezés nem teljesen világos, maga az állat fogalma az állatoknak az állatfajtáknál jóval nagyobb csoportjára vonatkozik, így az erre irányuló igénypontok szabadalomképesek. YEATS, Siobhán (1996): Esetjog a biotechnológia területén az Európai Szabadalmi Hivatalban. *Iparjogvédelmi Szemle, a Szabadalmi Közlöny és Védjegyértesítő melléklete*, 1996. augusztus. 3.

A fenti jogeset azért is különleges, mert ez volt az első olyan szabadalom, amely úgynevezett transzgenetikus állat oltalmára vonatkozott. „A szabadalom tárgya egy humán rákkísérletek céljára emberi génátültetéssel alkalmassá tett egér, de az emberen kívül minden olyan emlős is, amelynek genomjában lévő onkogéneknek a Leder-féle technikával módosítani lehet [...]”. Leder kutatásai során az onkogénnel foglalkozott, amelyek a normális sejtekben is működnek, de rákkeltő anyagok hatására a rák kifejlődésében szerepet játszanak. Humán genomból olyan DNS-részletet távolított el, amely a c-myc nevű onkogént tartalmazta (ez az onkogén bizonyos gyermekkori nyirokrendszeri megbetegedés egyik kulcsfontosságú szereplője), ebbe a DNS-darabba beépített egy rákos folyamatot előidéző vírusgént. Az így módosított makromolekulát befecskendezték egy megtermékenyített egérpetébe, s azt beültették egy felkészített nőténybe. Az utódok egy része az új típusú onkogén hordozójává vált, a »becsempészett« vírusgének a nőtények szexuális éretté válásakor aktivizálódtak, s nagy számban jelentkezett az emlőrák.” OLASZ 1996, 28. A transzgenetikus állatok létrehozása az orvoslás számára szinte korlátlan lehetőségeket nyújt, példaként említhető a Cambridge-i Egyetemen létrehozott sertés, amelynek olyan „módosított emberi szíve van”, amely alkalmas emberi szervdonornak. Az állatok keresztezésével pedig a molekuláris állattenyésztés előtt nyíltak meg új lehetőségek.

illetve ezek szekvenciái és részszekvenciái. Az irányelv 16. preambulumbekzdése e rendelkezést az emberi méltóság és az ember sérthetetlenségének alapelvére vezeti vissza, s teszi azt követendő zsinórmértékké a biotechnológiai találmányok szabadalmi eljárásaiban. Az Európai Parlament pedig akként definiálta a biotechnológiai felfedezést, mint ismert anyag vagy ismert termék új tulajdonságának megállapítását.⁴⁸² Abban az esetben viszont nem számít felfedezésnek – és így szabadalmazható – az emberi test része, ideértve a gén-szekvenciát és részszekvenciát is, ha azt izolációval vagy más műszaki eljárással állították elő, és az ilyen rész szerkezete megegyezik valamely természetben előforduló rész szerkezetével. Az emberi génszerkezet feltérképezésére irányuló, 3 milliárd dollár összköltségű Human Genome Projectben 6 ország (USA, Nagy-Britannia, Franciaország, Japán, Kína, Németország) több mint 20 kutatóintézete vett részt. Hagyományos értelemben véve e kutatómunka csupán felfedezésekkel szolgált, és nem találmányokkal, így igen erős érdeke fűződött ahhoz, hogy az állami pénzből fedezett kutatások legalább részben megtérülhessenek az eredmények hasznosítása által. Ez a motívum szolgált annak alapjául, hogy a felfedezést biotechnológiai aspektusban sajátosan újraértelmezték, és a Bioirányelv hatására a nemzeti jogok is e megoldást vették át.⁴⁸³

Az irányelv 6. cikke további kizáró okokat sorol fel. Általános szabályként megjelenik a TRIPS-ből és az EPC-ből ismert közrendbe vagy közérkölsbe ütköző kereskedelmi célú hasznosítás, majd az irányelv külön nevesítve is kizárja a biotechnológiai találmányok szabadalmi oltalmából a következőket:

- az ember klónozására szolgáló eljárást;
- az ember csíravonalának genetikai azonosságát módosító eljárást;
- az emberi embrió ipari vagy kereskedelmi célú alkalmazását;
- az állatok genetikai azonosságát módosító eljárást, ha az szenvedést okozhat az állatoknak anélkül, hogy bármilyen jelentős gyógyászati előnyt nyújtana az emberek vagy az állatok számára, továbbá az ilyen eljárással létrejövő állatot.

Az irányelv II. fejezete négy cikkben szabályozza a biotechnológiai találmányok oltalmának terjedelmét. E szerint ha az érintett találmány tárgya olyan biológiai anyag, amelynek a találmány eredményeként sajátos jellemzői vannak, az oltalom kiterjed arra a biológiai anyagra is, amely szaporítás vagy többszörözés útján – azonos vagy eltérő formában – a találmány tárgyát képező biológiai anyagból származik, és azzal azonos jellemzőkkel rendelkezik. Ha pedig a találmány tárgya olyan eljárás, amellyel a találmány eredményeként sajátos jellemzőkkel rendelkező biológiai anyag állítható elő, az oltalom kiterjed az eljárással közvetlenül előállított biológiai anyagra, továbbá arra a biológiai anyagra is, amely szaporítás vagy többszörözés útján ebből származik, és ezzel azonos jellemzői vannak.

A genetikai információt tartalmazó, vagy abból álló termékekre külön rendelkezést tartalmaz az irányelv. E szerint az ilyen tárgyú találmányok szabadalmi oltalma kiterjed arra az anyagra is, amelyben a termék megtestesül, illetve amely a genetikai információt tartalmazza, és amelyben az ellátja funkcióját. E rendelkezésnél azonban figyelembe kell venni az 5. cikk alapján, a fentiekben kifejtett, emberi testre vonatkozó kizáró okokat.

⁴⁸² TATTAY 1999, 135.

⁴⁸³ TURCSÁNY 2006, 41.

A 11. cikket a mezőgazdasági termelők kedvezményének vagy privilégiumának (*farmer's privilege*) szokták nevezni, ugyanis az ebben foglalt rendelkezések alapján ha a szabadalmazható vagy hozzájárulásával más a növény szaporítóanyagát mezőgazdasági felhasználás céljából gazdálkodó számára adja el vagy értékesíti más módon, azt a gazdálkodó számára adott olyan engedélynek kell tekinteni (törvényi vélelem), amely alapján jogosult a betakarításból származó termény saját gazdaságában szaporítás vagy többszörözés céljából történő felhasználására. A (2) bekezdés ugyanezt a konstrukciót kiterjeszti a tenyészállatra, illetve egyéb állati szaporítóanyagra is azzal a kitételrel, hogy ez a jogosultság csak a saját célú mezőgazdasági tevékenység során történő felhasználásra vonatkozik, és nem terjed ki a kereskedelmi jellegű értékesítésre.⁴⁸⁴ Ennek majd a genetikai erőforrások védelme kapcsán lesz komoly jelentősége.

Az Szt. az 5/A §, 6. § és 20/A §-ban teljes mértékben átvette – és Magyarország jogharmonizációs kötelezettségéből adódóan nem is tehetett másként – a Bioirányelv rendelkezéseit. E tény a 119. § (1) bekezdés a) pontja külön is kiemeli, miszerint a törvény a Bioirányelvnek történő megfelelést szolgálja.

A Myriad-ügy: A biotechnológiához kapcsolódóan érdemes megemlíteni az elmúlt években nagy port kavart Myriad-ügyet, amely az emberi génszekvenciák szabadalmazhatósága kapcsán váltott ki komoly vitákat az Egyesült Államokban. A Myriad Genetics Inc. 1994-ben izolálta a 17-es kromoszómán megtalálható BRCA1 gént, amely többszörösére növeli az emlő- és petefészekrák kockázatát. 1997-ben az ehhez kapcsolódó szabadalmat megadták a Myriadnak. Hamarosan felfedezték, hogy a 13-as kromoszómán is létezik egy hasonlóan káros gén, a BRCA2. Ennek izolálását egy brit kutatócsoport végezte el, majd a Myriad Genetics és más kutatóintézetek meghatározták a gén teljes szekvenciáját. A Myriad a 2 génnel összefüggésben összesen 17 szabadalmat szerzett, ebből 9-et az USA-ban. A cég kidolgozta a BRCAanalysis nevű genetikai szűrővizsgálatot a gének azonosítására. Ezeket a tesztek más egészségügyi intézmények hasznosítási díj ellenében végezhetik, hogy a Myriad 500 millió dolláros kutatási költségei megtérüljenek. A céget sorozatos támadások érték, míg 2009-ben egy nagy létszámú felperesi csoport megtámadta az amerikai szabadalmakat (a felperesek között volt többek között az a Nobel-díjas James Dewey Watson is, aki felfedezte a DNS kettősspirál-szerkezetét). Az elsőfokú bíróság megsemmisítette a szabadalmakat, mert álláspontja szerint a Myriad által izolált és szekventált gének a természet termékeinek tekinthetők, ezért nem szabadalmazhatók. A Fellebbviteli Bíróság ezzel ellentétes döntést hozott, így a Legfelsőbb Bíróság elé került az ügy, amely 2013. június 13-án meghozott ítéletében megállapította, hogy a természetes gének és a szervezetből izolált gének nem szabadalmazhatók, míg a mesterségesen előállított DNS (cDNS) oltalom alatt állhat.⁴⁸⁵

A bíróság ítélete szerint egy DNS-szegmens akkor lehetne szabadalom tárgya, ha a természetben megtalálható jellemzőitől jelentős mértékben eltérne. Viszont a természetes úton keletkező DNS-részlet a természet részének tekinthető, ezáltal pedig közkinccs,

⁴⁸⁴ Európában csak a növény- és állatfajtákat zárják ki a szabadalmi oltalomból, de egyes fejlődő országokban a biotechnológiai úton előállított transzgén növényekre és állatokra sem adnak oltalmat, mert a szabadalmi törvények sok esetben nem biztosítják a *farmer's privilege* érvényesítését és a termés vetőmagként történő felhasználását, ami fejlődő országok élelmezése szempontjából jelentős probléma. BOBROVSZKY 2008, 42.

⁴⁸⁵ DOMOKOS Klarissza (2013): Gének szabadalmazhatósága. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 118. évf. 5. sz. 25–26. Elérhető: www.sztnh.gov.hu/kiadv/ipsz/201305-pdf/02.pdf (A letöltés ideje: 2015. 11. 15.)

és önmagában nem válik szabadalmazhatóvá attól, hogy elkülönítették. A cDNS viszont nem fordul elő a természetben (mivel nem tartalmazza a természetes DNS-ek kódolást nem végző intronszakaszait), így azokon a Myriad fenntarthatja szabadalmait.⁴⁸⁶

2.3. A szabadalmi jog hatása a közegészségügyre

A közegészségügyi szempontok megjelenése a szabadalmi jogban: A szabadalmi jog és az egészségügyi rendszer viszonya már a biotechnológiai találmányok kapcsán is előtérbe került, de érdemes külön fejezetet szentelni a kérdésnek. A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya emberi jogként deklarálja az elérhető legmagasabb szintű testi és mentális egészséget, ehhez kapcsolódóan pedig az államok kiemelt kötelezettsége, hogy mindent megtegyenek a járványok és egészségügyi katasztrófák elhárítása vagy megszüntetése érdekében.⁴⁸⁷ Klasszikus második generációs jogként az államok részéről ez rendkívüli erőfeszítéseket, tevőleges magatartást igényel. Ennek megfelelően a Millenniumi Fejlesztési Célok többsége is a közegészségügyi állapotok fejlesztését tűzte ki céljául, és ha a korábbiakban bemutatottak szerint a szellemitulajdon-jogok célja a fejlődés előmozdítása és a fejlett országok felzárkóztatása, kézenfekvő a gondolat, hogy egymásra vetítve is vizsgáljuk meg a közegészségügy és a szellemitulajdon-jogok kapcsolatát.

Annak ellenére, hogy a Development Agenda elfogadásához vezető folyamatban a fejlődő országok gyógyszerekhez való szabad hozzáféréseinek igénye meghatározó jelentőségű volt, az elfogadott dokumentum mégsem tartalmaz utalást a közegészségügyre. Az Egészségügyi Világszervezet (World Health Organization, a továbbiakban: WHO) ugyanakkor kiemelten is foglalkozik a kérdéssel. A folyamat 2003-ban indult meg, amikor egy rövid WHO-közgyűlési jelentés arról számolt be, hogy a Föld lakosságának jelentős része, különösen a fejlődő országok lakói, kevés előnyt élveznek az egészségügyi innovációknak. A jelentés rávilágított arra, hogy az expanzív jellegű szellemitulajdon-jogok miként képesek aláásni a fejlődő országok közegészségügyi érdekeit.⁴⁸⁸ Ettől kezdődően a WHO is feladatának érzi, hogy folyamatosan figyelemmel kísérje az innováció, a szellemitulajdon-jogok, a fejlődő országok és a közegészségügy viszonyrendszerét. Ezt azonban nem egyedül teszi, hanem elsősorban a WIPO-val és a WTO-val karöltve, egyfajta trilaterális kooperáció keretében. Habár a Development Agenda nem utal a közegészségügyre, a 40. ajánlása szoros együttműködést ír elő a WIPO számára más ENSZ-szervekkel és a WTO-val annak érdekében, hogy a fejlesztési programok megvalósulhassanak. A WTO a 2001. november 14-én elfogadott egészségügyi tárgyú dohai deklaráció óta⁴⁸⁹ foglalkozik kiemelten a szellemitulajdon-jogok és az egészségügy kapcsolódási pontjaival. A fejlődő országok számára komoly eredmény,

⁴⁸⁶ DOMOKOS 2013, 27.; *Association for Molecular Pathology v. Myriad Genetics Inc.* 569 U.S. (2013) (é. n.). U.S. Supreme Court. Elérhető: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/year/2013.html> (A letöltés ideje: 2015. 11. 15.)

⁴⁸⁷ VISSER, Coenraad (2010): *Patent Exceptions and Limitations in the Health Context*. Geneva, WIPO. 1. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/scp/en/scp_15/scp_15_3-annex5.pdf (A letöltés ideje: 2015. 12. 13.)

⁴⁸⁸ LERNER, Jack (2008): Intellectual Property and Development at WHO and WIPO. *American Journal of Law & Medicine*, Vol. 34, No. 2. 260–261.

⁴⁸⁹ *Declaration on the TRIPS agreement and public health* (2001). WT/MIN01/DEC/2. 2001. november 20. Elérhető: www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/minist_e/minidecl_trips_e.htm (A letöltés ideje: 2015. 11. 22.)

hogy a dohai deklaráció 1. pontja alapján a nyilatkozatban meghatározott rugalmasságok nemcsak a járványok egy bizonyos körére alkalmazhatók, hanem általában véve a közegészségügyi problémák leküzdése érdekében.⁴⁹⁰ A deklaráció 5. pontja szerint

- a TRIPS rugalmasságait a nemzetközi jogban ismert jogértelmezési módoknak megfelelően a TRIPS céljaival és alapelveivel összefüggésben kell értelmezni;
- minden tagállam bevezethet kényszerengedélyeket, amelyek jogalapját szabadon határozhatják meg;
- minden tagállam szabadon meghatározhatja, hogy mit minősít egészségügyi vészhelyzetnek (ideértve a HIV/AIDS-et, a tuberkulózist, a maláriát és egyéb járványokat);
- minden tagállam szabadon kialakíthatja a szellemi tulajdon-jogok kimerülésére vonatkozó jogi szabályozását.

A TRIPS a korábbiakban bemutatottak szerint sok kedvezményt és rugalmasságot tesz lehetővé a fejlődő országok számára, hogy saját érdekeiknek megfelelően alakítsák ki a szellemi tulajdoni rendszerüket, ezen belül is a szabadalmi rendszerüket. Az általános szabályok mellett ide sorolható az előző fejezetben ismertetett kizárási lehetőség, amellyel a szabadalmi oltalom köréből kizárhatók az emberi vagy állati test kezelésére szolgáló gyógyászati, sebészeti vagy diagnosztikai eljárások. A 2000-es évektől kezdődően azonban a bilaterális TRIPS-Plus-megállapodások terjedésével a TRIPS által alacsonyabban meghúzott védelmi szint magasabbra került, és e külön egyezmények lerontották a TRIPS rugalmasságainak alkalmazhatóságát. Erre tekintettel a WHO már 2004-ben felhívta a tagállamok figyelmét arra, hogy az ilyen külön kereskedelmi megállapodások keretében is vegyék figyelembe a TRIPS által biztosított rugalmasságokat és a dohai deklaráció célkitűzéseit, azaz ne vegyék el a fejlődő országoktól azokat a jogalkotási lehetőségeket, amelyekkel a közegészségügyi rendszerük érdekeinek megfelelő szabadalmi jogi rezsimet hozhatnak létre.

A WHO megállapítása szerint ugyanis azokban az országokban, ahol a piacnak rendkívül csekély vásárlóereje van, és a betegségek szegény emberek millióit sújtják, a szabadalmak irreleváns vagy kevésbé hatékony eszközei a K+F előmozdításának, vagy a piacteremtésnek. Ugyan a szabadalmi jog általános gazdasági megközelítése alapján a szabadalmi oltalom valóban ösztönzőleg hathat az egészségügyi termékek innovációjára, de csak ott, ahol ezzel együtt a pénzügyi, a technológiai és a humán tőke is rendelkezésre áll. A fejlődő országokban azonban, ahol ezek egyike vagy mindegyike hiányzik, a szabadalom kismértékben képes hozzájárulni az innovatív folyamatokhoz. Ezekben az esetekben a szabadalom tulajdonképpen csak a magasabb árazást teszi lehetővé. Ez pedig különösen akkor jelent problémát, amikor a fejlődő országok többségében a szegény emberek a saját szűkös bevételi

⁴⁹⁰ Ekkor fordult elő először, hogy a TRIPS Tanács önálló ülésen foglalkozott a TRIPS és a közegészségügy kapcsolatával. 50 fejlődő ország terjesztett elő közös álláspontot arról, hogy milyen rugalmasságokra lenne szükségük közegészségügyi helyzetük javításához. A fejlett országok közül Norvégia volt a legtámogatóbb, míg az USA a legelutasítóbb. Az NGO-k komoly lobbierőt képviseltek, és érdemben is tudták támogatni a fejlődő országok törekvéseit, így a dohai deklaráció a fejlődő országok sikereként könyvelhető el. SHASHIKANT, Sangeeta (2010): The Doha Declaration on TRIPS and Public Health: An Impetus for Access to Medicines. In KRİKORIAN, Gaëlle – KAPCZYNSKI, Amy eds.: *Access to Knowledge in the Age of Intellectual Property*. New York, Zone Books. 149.; *Promoting Access to Medical Technologies and Innovation. Intersections between public health, intellectual property and trade* (2012). Geneva, WHO–WIPO–WTO. 23.

forrásaikból kényszerülnek hozzájutni az orvosi kezelésekhöz, szemben a fejlett nyugati országok társadalombiztosítási rendszereivel. E különbséget pedig nem szabad figyelmen kívül hagyni a szabadalmak árfelhajtó mechanizmusa kapcsán.⁴⁹¹

A TRIPS által biztosított átmeneti időszak: A fentiek után célszerű áttekinteni a TRIPS által kínált rugalmasságokat. Elsőként az átmeneti időszakot érdemes megemlíteni, amely időszak alatt a TRIPS-ből fakadó kötelezettségek implementálása elodázható. Az átmeneti időszakok több fázisra bonthatók, ennek rendszere a TRIPS 65–66. cikkéből olvasható ki (amelyek különbséget tesznek fejlődő és legkevésbé fejlett országok között). E szerint a WTO-egyezmény hatálybalépésétől számított 1 éven belül egyetlen tagállam sem (ideértve a fejlett országokat is) köteles a TRIPS rendelkezéseit alkalmazni. Ez a fejlődő országok esetében további 4 éves időszakkal meghosszabbodik, azaz esetükben az első átmeneti időszak 2000-ig tartott.⁴⁹² Ez további 5 évvel meghosszabbítható azokban a fejlődő országokban, ahol a szabadalmi oltalmat olyan termékekre is kötelesek kiterjeszteni (például gyógyszeripari vagy vegyipari termékek), amelyek oltalmazását 2000-ig még nem tette lehetővé a jogrendszerük.⁴⁹³ Ez azt jelenti, hogy 2005. január 1-jétől kezdődően minden fejlődő országnak meg kellene felelnie a TRIPS minimumstandardjainak. Ahogyan pedig arról korábban volt szó, ezzel párhuzamosan 66. cikk a legkevésbé fejlett országok számára általános jelleggel biztosította 2006. január 1-jéig a türelmi időt.

Ezzel azonban nem zárult le a legkevésbé fejlett országok számára nyitva álló átállási időszak, ugyanis a TRIPS Tanács 2002. június 27-én a 66. cikk (1) bekezdése szerinti átmeneti időszakot 2016. január 1-jéig terjedően meghosszabbította, de ezt már csak kifejezetten a gyógyszerekkel kapcsolatos szabadalmakra és tesztadatokra vonatkozóan. E döntés a közegészségügyi dohai deklaráció 7. pontjában rögzített kötelezettségvállaláson alapul, amelynek háttérében a fejlődő országok saját gyógyszeriparának megerősítése állt.⁴⁹⁴ Itt azonban még mindig nem ér véget a TRIPS hatályosulásának nehézkes folyamata, sőt, egyre távolabbinak látszik, amely egyben azt is kifejezésre juttatja, hogy a legkevésbé fejlett országok továbbra sem képesek elérni azt a technikai, gazdasági, pénzügyi és közigazgatási szintet, amely lehetővé tenné számukra is a TRIPS maradéktalan alkalmazását. A speciálisan gyógyszerekre vonatkozó meghosszabbítást egy általános jellegű kiterjesztés követte, így 2005. november 29-én a TRIPS Tanács, élve a 66. cikkben biztosított jogával, a legkevésbé fejlett országok

⁴⁹¹ *Public Health, Innovation and Intellectual Property Rights. Report of the Commission on Intellectual Property Rights, Innovation and Public Health* (2006). Geneva, WHO. 21–22. Elérhető: www.who.int/intellectualproperty/documents/thereport/ENPublicHealthReport.pdf?ua=1 (A letöltés ideje: 2015. 11. 22.)

⁴⁹² A 65. cikk (3) bekezdése ezt az időszakot ráadásul kiterjeszti azokra az országokra is, amelyekben a központi-lag tervezett gazdaságból a piacgazdaságra és a szabad vállalkozásra való áttérés folyamatban van, és amelyek szellemi tulajdoni rendszerének különleges nehézségekkel küzdő strukturális reformja zajlik.

⁴⁹³ Viszonylag kis számban, összesen 13 országból jelezték a TRIPS Tanács számára, hogy addig az időpontig a gyógyszerkészítményekre nem biztosított a szabadalmi rendszerük oltalmát. Ezek az országok az alábbiak voltak: Argentína, Brazília, Kuba, Egyiptom, India, Kuvait, Marokkó, Pakisztán, Paraguay, Tunézia, Törökország, Egyesült Arab Emírátsok és Uruguay. Látható, hogy e listán több ország is a közepes méretű gazdaságok közé tartozott.

⁴⁹⁴ *Extension of the Transition Period under Article 66.1 of the TRIPS Agreement for Least-Developed Country Members for Certain Obligations with Respect to Pharmaceutical Products* (2002). IP/C/25. A TRIPS Tanács határozata, 2002. június 27.; MUSUNGU, Sisule F. – OH, Cecilia (2005): *The Use of Flexibilities in TRIPS by Developing Countries: Can They Promote Access to Medicines?* Geneva, Commission on Intellectual Property Rights, Innovation and Public Health. v.

kérelmére generális érvénnyel meghosszabbította az átmeneti időszakot 2013. július 1. napjáig, majd a lejárat előtt nem sokkal, 2013. június 12-én újabb hosszabbítást tett 2021. július 1. napjáig terjedően.⁴⁹⁵ E döntések deklaráltan sem kívánják felülírni az önálló életre kelt gyógyszeripari szabályozást, így az arra vonatkozó, esetleges hosszabb átmeneti időszakot lehetővé tevő szabályokat nem érintik az általános érvényű hosszabbítások.

Legfrissebb fejleményként megemlítendő, hogy a kevesebb mint 2 hónappal a gyógyszeripari készítményekre vonatkozó meghosszabbított átmeneti időszak lejártát megelőzően, 2015. november 6-án e tárgykörben is hosszabbított a TRIPS Tanács, mégpedig rendkívül hosszú időtartamra, egészen 2033. január 1. napjáig.⁴⁹⁶

Ez azt jelenti, hogy a TRIPS hatályba lépését követő 38. évig nem lesz teljes körű a TRIPS alkalmazása. Elgondolkodtató, hogy így egyáltalán alkalmas-e arra, hogy csökkentse a különbségeket a fejlett és a fejlődő országok között, és létrejöhet-e az egyensúlyi állapot, vagy az átmeneti időszakok hosszabbíthatósága azt tükrözi, hogy egy felszámolhatatlan, többsésséges szellemi tulajdon-védelmi rendszert kell fenntartanunk. A TRIPS elfogadása előtt az átmeneti időszakra vonatkozó szabályokat éppen az amerikai gyógyszeripar kritizálta, amely nemcsak azonnali oltalmat szeretett volna, de a tárgyalások során már 1989-től azért lobbizott, hogy a már nyilvánosságra hozott, de még az engedélyezési eljárások miatt forgalomba nem került készítményeikre is oltalmat szerezhessenek.⁴⁹⁷

A kényszerengedélyezés: Habár az átmeneti időszak jelenti a legnagyobb eltérési lehetőséget, illetve rugalmasságot a TRIPS szabályaitól, érdemes megemlíteni még néhány olyan jogi eszközt, amelyek a fejlődő országok közegészségügyi érdekeit előmozdíthatják. Elsőként ezek közül a kényszerengedélyezés rendszerét fontos kiemelni. A TRIPS 31. cikke lehetővé teszi a tagállamok számára a jogosult engedélye nélkül történő hasznosítást, ideértve a kormány által vagy a kormány által feljogosított harmadik fél által történő hasznosítást is, amennyiben az erre vonatkozó jogi szabályozás sok együttes feltételnek megfelel.⁴⁹⁸ A fejlődő országok többségében a kényszerengedélyek rendszere nem működik megfelelően, aminek legfőbb okai a kényszerengedélyezéssel járó magas költségek (eljárási költségek, valamint

⁴⁹⁵ *Extension of the Transition Period under Article 66.1 for Least-Developed Country Members* (2005). IP/C/40. A TRIPS Tanács határozata, 2005. november 29.; *Extension of the Transition Period under Article 66.1 for Least Developed Country Members* (2013). IP/C/64. A TRIPS Tanács határozata, 2013. június 11.

⁴⁹⁶ *Extension of the Transition Period under Article 66.1 of the TRIPS Agreement for Least Developed Country Members for Certain Obligations with Respect to Pharmaceutical Products* (2015). IP/C/73. A TRIPS Tanács határozata, 2015. november 6.

⁴⁹⁷ GERVAIS 1998, 24–25.

⁴⁹⁸ Ilyen feltételek: az engedélyek egyedi elbírálása, a leendő kényszerengedélyes megpróbált előzetesen engedélyt szerezni (kivéve országos szükséghelyzet, rendkívüli sürgősségi helyzet vagy közhasznú hasznosítás esetén), a hasznosítás terjedelme és ideje korlátozott legyen, a hasznosítás nem lehet kizárólagos és főszabály szerint nem is engedményezhető, elsősorban az adott állam belső piaci igényeinek kielégítését kell szolgálnia, az engedélynek meg kell szűnnie, ha az alapul szolgáló tények már nem állnak fenn, a jogosultnak megfelelő díjazást kell fizetni, az engedély érvényességére és a díjfizetésre vonatkozó döntések bírói felülvizsgálatát lehetővé kell tenni. Függő szabadalmak esetén további követelmény, hogy a függő szabadalom a gátló szabadalomhoz képest számottevő gazdasági jelentőségű műszaki előrelépést jelentsen, a gátló szabadalom jogosultját keresztlencia illesse meg a függő szabadalom hasznosítására, valamint a gátló szabadalomra adott hasznosítási engedély csak a függő szabadalom átruházásával együtt ruházható át. A tárgyalások során India az utolsó pillanatig ellenezte a TRIPS elfogadását a kényszerengedélyekre vonatkozó korlátozások miatt. GERVAIS 1998, 25.

a fizetendő licenciadíj), a jogi alulszabályozottság és hogy nincs meg a kellő közigazgatási háttér az átlátható döntéshozatali mechanizmusokhoz.⁴⁹⁹ A szabadalmi kényszerengedély kapcsán is – hasonlóan a szerzői jogihoz – felmerül az a probléma, hogy a kényszerengedélyhez fűződő magas licenciadíj miatt kevesen válnak érdekeltté abban, hogy kényszerengedélyért folyamodjanak.

Maga a kényszerengedély azonban nemcsak egy harmadik hasznosító fél számára engedélyezhető, hanem maga az állam is szerezhethet egyfajta közérdekű hasznosítási jogot, amelyet a közegészségügyi szempontok mindenképpen indokoltta tehetnek. Sok fejlődő ország jogrendszere alkalmazza ezt a jogtechnikai megoldást.

A kényszerengedélyek körében érdemes még megemlíteni a 816/2006/EK rendeletet, amely a közegészségügyi problémákkal küzdő országokba történő kivitelre szánt gyógyszeripari termékek előállításával kapcsolatos szabadalmak kényszerengedélyezésének európai uniós szabályozását tartalmazza. A rendelet preambuluma reflektál a TRIPS-re és a fentiekben bemutatott dohai deklarációra, valamint az átmeneti időszak meghosszabbítására. A rendelet célja, hogy a fejlődő országok közegészségügyi problémáival szembeni szélesebb európai és nemzetközi fellépés része legyen, és hogy javítsa a garantált minőségű, biztonságos és hatásos, valamint elérhető árú gyógyszerekhez való hozzáférést. A rendelet kiemeli, hogy céljánál fogva az általa létrehozott rendszert jóhiszeműen kell alkalmazni, és nem lehet ipar- vagy kereskedelempolitikai célok megvalósításának eszköze. Az engedélyezési eljárás részletesebb kifejtését terjedelmi okokból mellőzöm, annyit érdemes ehelyütt kiemelni, hogy azon országok válhatnak jogosulttá importőrként, amelyek az ENSZ által vezetett listán legkevesebbé fejlett országgént szerepelnek, ezeken kívül azok a WTO-tag-országok is, amelyek a TRIPS Tanácsnál jelezték szándékukat a rendszer alkalmazására, illetve azok a nem WTO-tagországok is, amelyek az OECD Fejlesztéstámogatási Bizottságának alacsony jövedelmű országainak listáján szerepelnek. Ez a lista jól érzékelteti, hogy ebben a kényszerengedélyezési szisztémában meglehetősen széles körből válhatnak jogosulttá a fejlődő országok.

A jogkimerülés: A jogkimerülés intézménye hasznos lehet a fejlődő országok számára, hiszen eltérő piacokon jelentős árbeli különbségek adódhatnak ugyanazon gyógyszertermékek vonatkozásában, és a párhuzamos import révén az érintett országok alacsonyabb áron hozzájuthatnak a készítményekhez.⁵⁰⁰ Az ebből származó előnyök kihasználásához arra van szükség, hogy a fejlődő országok jogrendszere a lehető legszélesebb körű jogkimerülést lehetővé tegye, így különösképpen a nemzetközi jogkimerülés szabadalmi jogi meghonosítása nyújthat számottevő előrelépést.

⁴⁹⁹ MUSUNGU–OH 2005, v.

⁵⁰⁰ Párhuzamos import alatt azt értjük, amikor a jogosult országába visszaimportálva (jellemzően az ottani árakhoz képest olcsóbban) eladja. Arra a kérdésre, hogy ez sért-e szellemi tulajdon-jogokat, a jogkimerülés intézménye ad választ. Ennélfogva ugyanis a termék első eladását követően a szellemi tulajdon-jogból fakadó egyes vagy összes jogok kimerülnek, azaz ezt követően nem gyakorolhatók, és nem tiltható el más a párhuzamos importtól. A jogkimerülést többnyire nemzeti vagy regionális szinten szabályozzák (házánk vonatkozásában az EGT-ben történő forgalomba hozatallal merülnek ki a szellemi tulajdon-jogok), illetve egyes országok elismerik a nemzetközi, azaz világszintű jogkimerülést is.

A szabadalmi jogi kivételek és korlátozások: Végül pedig a szabadalmi jog alóli kivételek köre lehet értékes jogi eszköz a közegészségügy helyzetének előmozdítása kapcsán, amelyről a TRIPS 30. cikke akként rendelkezik, hogy a tagállamok a szabadalomból eredő kizárólagos jogok hatálya alóli kivételeket határozhatnak meg, feltéve, hogy az ilyen kivételek nem észszerűtlenül ellentétesek a szabadalom szokásos hasznosításával, és nem sértik aránytalanul a szabadalmas és harmadik felek jogos érdekeit. A korlátozások körében tehát a tagállami jogszabályoknak a szerzői jogihoz hasonló háromlépcsős tesztnek itt is meg kell felelniük. E szabadalmi korlátra jó példa a kutatási kivételek köre, amelynek döntően a gyógyszeripar szempontjából van jelentősége, de hatóköre annál tágabb, így ezt a következő fejezetben ismertetem.

2.4. Kutatás-fejlesztés és szabadalom, avagy a Bolar-kivétel és a kutatás szabadsága

Ahogy Benjamin Franklin mondta, „amennyire örülünk a mások találmányaiból fakadó hatalmas előnyöknek, olyannyira boldognak kellene lennünk, hogy mi is szolgálhatunk másokat a saját találmányainkkal”.⁵⁰¹ Jól illusztrálja ez az idézet azt az igényt, hogy az emberiség folyamatos belső hajtóereje a felfedezés, az alkotás és az újdonságra való törekvés. Ehhez azonban szükség van elődeink szellemi teljesítményeire, hiszen csak óriások vállain állva láthatunk a legtávolabb. Szükség van arra, hogy elért eredményeiket felhasználva, saját ismereteinkkel szintetizálva valami újat alkossunk, vagy a korábbiakat továbbfejlesszük. Egy olyan merev szabadalmi rendszer, amely ezt nem teszi lehetővé, valójában a technológiai status quo bebetonozását szolgálja, és csak magánérdekeket véd, de a technológiai haladást akadályozza. Éppen ezért van nagy jelentőségük azoknak a szabadalmi jogi megoldásoknak, amelyek lehetővé teszik a kutatásokat anélkül, hogy bizonyos találmányok felhasználása szabadalombitorlásnak minősülne. E problémakör leginkább a biotechnológia, a gyógyszer- és vegyipar kapcsán merül fel, de a műszaki tudományok más területén is jelentős kérdés. E fejezetben három fő témakört érdemes megvizsgálni. Logikailag az első a szabadalmi bejelentéshez kapcsolódó feltárási kötelezettség, a második az oltalmi idő hossza, a harmadik pedig a szabadalmi oltalom alóli speciális kutatási kivételek.

A feltárási kötelezettség: A feltárási kötelezettség a szabadalmas egyik legalapvetőbb kötelezettsége, amely egyértelmű manifesztuma a korábban ismertetett feltárási elméletnek. A szabadalmas e szerint éppen azzal támogatja a további kutatásokat – és végső soron a technikai haladást –, hogy a szabadalmi bejelentésben kellő részletességgel feltárja a találmány működését, hogy az abban foglalt ismereteket felhasználva mások újabb találmányokat állíthassanak elő. Emiatt a legelőremutatóbb technikai ismereteket a szabadalmi okiratok tartalmazzák, hiszen ezekben lelhetők fel azok az újdonságok, amelyek legújabbban hozzáadódtak a technika állásához (és éppen ezért rendkívül fontosak a jól kereshető szabadalmi adatbázisok).

⁵⁰¹ RODRIGUES JR., Edson Beas (2012): *The General Exception Clauses of the TRIPS Agreement*. Cambridge, Cambridge University Press. 159.

A feltárási kötelezettség világosan megjelenik a TRIPS 29. cikkében, amelynek (1) bekezdése rögzíti, hogy a tagok kötelesek megkövetelni, hogy a szabadalmi bejelentés bejelentője a találmányt kellő világossággal és teljességgel tárja fel, oly módon, hogy azt a szakember megvalósíthassa. Emellett pedig megkövetelhetik (azaz a nemzeti jogalkotókon múlik), hogy a bejelentő az elsőbbség napján ismert legjobb megvalósítási módot is közölje. Az Európai Szabadalmi Egyezmény 83. cikke csak a kötelező esetet vette át, és hasonlóan lakonikus rövidséggel kívánja meg a kellően egyértelmű és teljes körű feltárást. A feltárási követelményt eljárási értelemben két komponens biztosítja: a szabadalmi bejelentés leírása, valamint a rajzok. A 69. cikk alapján ezek együtt teszik lehetővé, hogy az oltalom terjedelmét meghatározó igénypontok értelmezhetők legyenek.⁵⁰² Arra vonatkozóan, hogy az igénypontok és a leírás között milyen viszony áll fenn, 1973. október 5-én elfogadták a 69. cikk értelmezésére vonatkozó jegyzőkönyvet. E szerint:

„A 69. cikk nem értelmezhető oly módon, hogy az európai szabadalom alapján fennálló oltalom terjedelmét az igénypontokban használt szavak pontos, szó szerinti jelentése alapján kell érteni, és hogy a leírás és a rajzok kizárólag az igénypontokban található ellentmondások feloldására szolgálnak. Nem értelmezhető oly módon sem, hogy az igénypontok csupán iránymutatást adnának, és hogy a tényleges oltalmi kör kiterjedhet arra, ami a szakember számára a leírás és a rajzok vizsgálata után a szabadalmas igényeként megjelenik. Ezzel ellentétben az értelmezésnek e két magyarázat között oly módon kell állást foglalnia, hogy egyaránt biztosítsa a szabadalmas megfelelő védelmét, valamint a jogbiztonságot harmadik személyek számára.”

A jegyzőkönyv politikus módon nem határozta meg egyértelműen, hogy az igénypontoknak vagy a leírásnak van-e nagyobb jelentősége az oltalmi kör kapcsán, hanem a kettő között foglalt állást. Hogy valójában az igénypontok vagy az annak értelmezését szolgáló leírások és rajzok határozzák-e meg az oltalom terjedelmét, a PUE adja meg a választ. A 4. cikk *H*) pontja szerint ugyanis „az elsőbbség nem tagadható meg amiatt, hogy a találmány egyes olyan elemei, amelyekre elsőbbséget igényelnek, a származási országban tett bejelentés igénypontjaiban nem szerepelnek, feltéve, hogy a bejelentés adatai együttesen ezeket az elemeket szabatosan meghatározzák”. Azaz csak nemzetközi összefüggésben, az uniós elsőbbség igénylésekor derül ki, hogy mi is határozza meg az oltalom terjedelmét. A fenti rendelkezés alapján ugyanis nem lehet megtagadni az uniós elsőbbséget egy bejelentéstől, ha a származási országban tett bejelentésének igénypontjában nem szerepel minden, ami az uniós elsőbbség alapján tett bejelentésben szerepel, ha egyébként az eredeti bejelentésben ezek az ismeretek szabatosan szerepelnek. A szabatos meghatározásra pedig a leírás képes, így ha abban kellő részletességgel és szabatossággal feltárták a találmány minden elemét, az már elégséges az uniós elsőbbség megadásához. Ezzel tulajdonképpen a leírás hordozza magában és viszi át a találmányi gondolatot az újabb bejelentésbe, és nem az igénypontok, ez pedig nem áll összhangban azokkal a normatív és kategorikus törvényi megfogalmazásokkal, miszerint az igénypontok határozzák meg az oltalom terjedelmét.

Abból fakadóan, hogy a feltárási kötelezettség testesíti meg a szabadalmas és a társadalom közötti társadalmi szerződést, komoly következményei vannak, ha a bejelentő nem tesz

⁵⁰² Ugyanígy határozza meg az Szt. 24. § (1) bekezdése is az oltalom terjedelmét: „a szabadalmi oltalom terjedelmét az igénypontok határozzák meg. Az igénypontokat a leírás és a rajzok alapján kell értelmezni”.

eleget e követelménynek. Az Európai Szabadalmi Egyezmény 100. cikke szerint az európai szabadalom megadásának meghirdetését követő 9 hónapon belül bárki felszólalást nyújthat be, ha a leírás nem tárja fel kellőképpen a találmányt. Amennyiben e körülmény igazolást nyer, úgy az európai szabadalmat megvonják. Ezenfelül az Egyezmény 138. cikke a tag-államok számára lehetővé teszi, hogy ugyanezen okból saját államukban a keletkezésére visszaható hatállyal megsemmisíthessék az európai szabadalmakat (a rendelkezést az Szt. 42. § (1) bekezdés *b*) pontja szó szerint átvette).

A biotechnológiai találmányokra vonatkozóan speciális feltárási kötelezettség vonatkozik, mivel a reprodukálhatóság miatt e területen nagyon nagy szerepe van a leírásnak. A biotechnológiai eljárások ugyanis gyakran csak statisztikusan valósíthatók meg, így különösen fontos a kiindulási anyagok pontos megnevezése és az eljárási lépések részletes leírása.⁵⁰³ Fontossága okán a biotechnológiai találmányok feltáráására vonatkozó európai uniós harmonizációt a korábban ismertetett Bioirányelv hajtotta végre. A 13. cikk rendelkezik arról az esetről, amikor a találmány tárgya olyan biológiai anyag vagy annak alkalmazása, amely a köz számára nem hozzáférhető.⁵⁰⁴ Ha az érintett mikroorganizmus-törzs előállítását nem lehet a leírásban oly módon feltárni, hogy a szakember az alapján azt reprodukálni tudja, akkor csak abban az esetben tekinthető feltártnak a találmány, ha a mikroorganizmusok szabadalmi eljárás céljából történő letétbe helyezése nemzetközi elismeréséről szóló, 1977. április 28-án kelt Budapesti Szerződés alapján elismert letéteményes szervnél a biológiai anyagot letétbe helyezték, a bejelentésben feltüntették a letéteményest és a letétbehelyezési számot, valamint a bejelentés minden olyan lényeges információt tartalmaz, amely a biológiai anyagról rendelkezésre áll. Itt tehát a feltárási elem sajátosan érvényesül, ugyanis minta kiadásával fizikailag is biztosítani kell a találmány tárgyának megismerhetőségét. A bejelentésekben elfogadható az is, és kielégíti a feltárási kötelezettséget, ha a mikroorganizmusok előállítására vonatkozó egyes lépéseket megfelelő hivatkozásokkal pótolják (például kézikönyvekkel, gyártók receptjeivel, szakirodalmi közleményekkel).⁵⁰⁵

A feltárási kötelezettség szigorúbb formájára jó példa az USA, ahol a szabadalmi törvény 112. §-a a találmány előállításának és használatának teljes, egyértelmű, tömör és pontos leírását követeli meg, amely alapján az adott területhez vagy ahhoz legszorosabban kapcsolódó területhez tartozó szakember képes azt előállítani és használni. Emellett pedig a TRIPS által megengedett opcióval élve az amerikai szabadalmi jog megkívánja a legelőnyösebb megvalósítási mód (*best mode*) meghatározását. E pluszkövetelmény azt hivatott biztosítani, hogy a társadalom megismerhesse az adott technikai megoldás legjobb megvalósítási módját, és ezáltal a leghatékonyabb információk birtokába jusson. Ellenkező esetben ugyanis az lenne a szabadalmas érdeke, hogy a leírásban egy működő, de nem a legjobb megoldást szerepeltessen, hogy a szabadalmi oltalmat megkapja, de a legelőnyösebb kivitel titokban tarthassa.

Az amerikai joggyakorlat alapján a legjobb megvalósítási mód bemutatásához nem szükséges konkrét példa vagy termékleírás, azaz ennek hiánya nem jelenti automatikusan a feltárási követelmény megsértését, ahogy egy ilyen példa megléte sem feltétlenül igazolja a megfelelő szintű feltárást. A legjobb megvalósítási mód az elsőbbséghez kötődik,

⁵⁰³ PETZNÉ STIFTER 1994, 16.

⁵⁰⁴ Fontos tehát, hogy az egyébként általános, bárki számára hozzáférhető mikroorganizmusok tekintetében nem érvényesül speciális feltárási kötelezettség.

⁵⁰⁵ SZARKA 1992, 1266.

így uniós elsőbbség alapján a későbbi amerikai bejelentésben nem szükséges az időközben feltalált jobb kiviteli alakokat ismertetni.⁵⁰⁶ A *best mode* követelmény megsértése azonban csak a megadási eljárás során vehető figyelembe, a 282. § b) (3) A) pontja ugyanis ezt kifejezetten kiveszi a megsemmisítési és érvénytelenítési jogalapok közül.

Az amerikai szabadalmi jog a feltárási kötelezettség részeként azt is megköveteli, hogy a bejelentő az újdonság megítélése szempontjából valamennyi releváns dokumentumot feltárjon a hivatal előtt. Ez az úgynevezett *information disclosure statement*, amelyben csak az amerikai szabadalmi bejelentésekben és a megadott szabadalmakban szereplő információkat nem kell benyújtani, de azon kívül a szabadalmazhatóság szempontjából releváns valamennyi külföldi szabadalmi iratot, valamint a kapcsolódó szakirodalmat is meg kell jelölni. Ez a bejelentőtől megköveteli a jóhiszeműséget, hiszen lehetséges, hogy a releváns dokumentumok benyújtása éppen a saját érdekeivel ellentétes, mert a saját maga által hivatkozott anterioritások lehetnek újdonságrontók. Amennyiben a bejelentő annak ellenére kap szabadalmat, hogy a fenti követelményt nem teljesítette, a szabadalma érvényesíthetetlen lesz, azaz nem léphet fel a jogsértőkkel szemben.⁵⁰⁷

A feltárási kötelezettség tehát alapvető jelentőségű a kutatás és a tudomány támogatásában, mert lehetővé teszi az új ismeretekhez való hozzáférést. A szabadalmi bejelentők egy jelentős része azonban nincs tekintettel e társadalmi hatásokra, és abban érdekeltek, hogy olyan homályosan vagy hiányosan tárják fel találmányukat, ami a szabadalmi elbíráló számára még éppen elégséges ahhoz, hogy az oltalmat megadja, de egyébként más személy az alapján már nem tudja reprodukálni a találmány tárgyát. Ezzel a szabadalmas az oltalom lejártát követően is képes lesz a versenyelőnyét – legalábbis e vonatkozásban – megőrizni. Ezért rendkívül fontos, hogy a feltárási kötelezettség megsértése mind az oltalom megszerzését megelőzően, mind pedig azt követően komoly szankciókat (a bejelentés elutasítása, az oltalom megsemmisítése) vonjon maga után.

Az oltalmi idő meghosszabbításának lehetőségei: A kutatás-fejlesztési szempontokhoz kapcsolódó másik szabadalmi jogi aspektus az oltalmi idő korlátozottsága, illetve annak esetleges kiterjesztése. Ez az esetkör nem a társadalom részéről felmerülő és a szabadalomra épülő kutatásokkal összefüggő igények kapcsán releváns, hanem éppen a szabadalmas által elvégzett kutatások megtérülését hivatott biztosítani. A szabadalom oltalmi ideje a TRIPS 33. cikke alapján a bejelentés napjától számított legalább 20 év, és a világ országainak nagy része ennyiben is maximálta az oltalmi időt. A végleges oltalom megadásáig több év is eltelik (többnyire 2,5 és 4 év között alakul az eljárás hossza világszerte), így a kizárólagos jogok gyakorolhatósága valójában rövidebb tartamú a tényleges oltalmi időnél (még akkor is, ha a közzététellel keletkező ideiglenes oltalmat is beleszámítjuk). Bizonyos területeken pedig – legjelentősebb mértékben a gyógyszeriparban és bizonyos agrokémiai ágazatokban – ehhez még az olyan hatósági engedélyezési eljárások időtartamát is hozzá kell számítani, amelyek lezárásáig nem lehetséges az adott találmány forgalomba hozatala.

⁵⁰⁶ *Manual of Patent Examining Procedure* (2015). Alexandria, United States Patent and Trademark Office. 2165.01. Elérhető: www.uspto.gov/web/offices/pac/mppe/s2165.html (A letöltés ideje: 2016. 05. 30.)

⁵⁰⁷ JUNEAU, Todd L. – MACALPINE, Jill K. (2000): Protecting Patents From The Beginning: The Importance of Information Disclosure Statements During Patent Prosecution. *Journal of the Patent and Trademark Office Society*, Vol. 82, No. 8. 580–581. Elérhető: www.ipo.org/wp-content/uploads/2013/04/JuneauIDSandCandor.pdf (A letöltés ideje: 2016. 05. 30.)

Ezzel további évek, akár a teljes oltalmi idő fele is eltelhet úgy, hogy a szabadalmasnak nem volt lehetősége a találmányát piacra vinni. Ez pedig komoly visszatartó erőt jelenthet az e körbe eső találmányok fejlesztése során, amit egyes jogrendszerek azzal igyekeznek orvosolni, hogy valamilyen módon meghosszabbítják a kizárólagos jogok időbeli hatályát. Ezek közül röviden az Európai Uniót és az USA-t érdemes áttekinteni.

Az Európai Unió az úgynevezett kiegészítő oltalmi tanúsítvánnyal (Supplementary Protection Certificate, a továbbiakban: SPC) mint sui generis oltalmi formával kívánja kárpótolni a szabadalmasokat az engedélyezési eljárások hossza miatt. Gyakran szokták ezt a jogintézményt a szabadalmi oltalom meghosszabbításaként aposztrofálni, ez azonban helytelen szóhasználat, mivel egy önálló oltalomról van szó, bár tárgya, tartalma és korlátai tekintetében kétségtelenül megegyezik a szabadalmi oltalommal.⁵⁰⁸

Az uniós SPC-rendszer alapvetően két jogforráson nyugszik: az 1610/96 EK parlamenti és tanácsi rendeleten, valamint a 469/2009 EK parlamenti és tanácsi rendeleten.⁵⁰⁹ Előbbi a növényvédő szerek számára, utóbbi pedig a gyógyszerek számára biztosít további oltalmat. A két rendelet egymással szimmetrikus módon szabályozza az oltalmi tanúsítványokra vonatkozó anyagi jogi és eljárásjogi feltételeket. A rendeletek 5. cikke fejezi ki, hogy az SPC az alapszabadalomból fakadó jogokkal és kötelezettségekkel teljesen azonos oltalmat biztosít. A találmány folyamatos oltalmának biztosítása érdekében a 13. cikke rögzíti, hogy az SPC az alapszabadalom oltalmi idejének lejártakor keletkezik, és a tanúsítvány megadása iránti kérelmet is még a szabadalom fennállása alatt, a termék forgalomba hozatali engedélyének kiadását követő 6 hónapon belül (vagy ha a forgalomba hozatali engedély kiadása a szabadalom megadása előtt történt, akkor a szabadalom megadásától számított 6 hónapon belül) kell igényelni.

Az SPC által biztosított oltalmi idő esetről esetre változik, ugyanis az a szabadalmi bejelentés benyújtásának napja és a termék Közösségen belüli forgalomba hozatalára vonatkozó első engedély keltezésének napja közötti időszak 5 évvel csökkentett időtartamával megegyező ideig, de legfeljebb 5 évig tarthat. E szerint tehát a szabadalmas a szabadalmi eljárás tartama és a forgalomba hozatali eljárás hossza miatti 5 éves effektív oltalmi idő-csökkenést kénytelen elviselni, de az ezen felüli időtartamra kaphat kiegészítő oltalmat. Az így nyert további évekkel a jogosult hosszadalmas és költséges kutatásainak nagyobb mértékű megtérülését remélheti, ezáltal pedig anyagi ösztönzést nyerhet a további magas szintű és innovatív kutatásokhoz. Ebben a konstrukcióban tehát egyértelműen megtestesül a szellemi tulajdon-jogokra vonatkozó ösztönzési elmélet.

Az USA-ban a fentiekhez hasonló megfontolásból – de azt egy évtizeddel megelőzően – megtették a szükséges jogalkotási lépéseket annak érdekében, hogy a szabadalmasok ne veszítsenek túl sokat az effektív oltalmi időből a piacra lépést megelőző egyéb hatósági eljárások miatt. Az úgynevezett Hatch–Waxman Act⁵¹⁰ – amelyről a későbbiekben még más összefüggéseiben is lesz szó – kiegészítette az amerikai szabadalmi törvény 156. §-át, amely

⁵⁰⁸ Cook, Trevor (2010): *EU Intellectual Property Law*. Oxford, Oxford University Press. 543.

⁵⁰⁹ Ezek egyébként felváltották az Európában létező nemzeti rendszereket. Így Franciaországban és Olaszországban is voltak az SPC-hez hasonló kiegészítő oltalmak, azonban még az első, 1993-ban hatályba lépett gyógyszerekre vonatkozó SPC-rendeletől kezdve ezeket már újabb termékek számára nem lehetett megadni, így az idő múlásával a maradék nemzeti kiegészítő oltalmak is megszűnnek. Cook 2010, 554.

⁵¹⁰ Teljes nevén az 1984. évi gyógyszerárversenyre és szabadalmi oltalmi idő helyreállítására vonatkozó törvény, Drug Price Competition and Patent Term Restoration Act.

ennek köszönhetően rendkívül részletesen szabályozza az oltalmi idő meghosszabbítását. Az amerikai megoldás eltér az EU által választott koncepciótól. Mivel az EU-ban nem volt uniós szintű egységes szabadalom (amely még jelenleg sincs hatályban, és egyébként sem a nemzeti oltalmak helyett, hanem mellettük fog működni), az önálló nemzeti szabadalmi jogokat vagy jogharmonizáció útján lehetett volna egységesíteni az oltalmi idő meghosszabbítása tekintetében, vagy pedig új oltalmi forma létrehozásával közvetlenül rendeleti úton lehetett bevezetni a kiegészítő oltalmat. Az USA-ban azonban ilyen strukturális nehézségek nem merültek fel, így lehetséges volt közvetlenül a szabadalom oltalmi idejét meghosszabbítani.

A meghosszabbítás tárgyi hatálya az évek során folyamatosan bővült. Jelenleg a gyógyszerkészítmények (amelyek lehetnek emberi és állati gyógyszerek vagy emberi és állati biológiai anyagok), az orvosi eszközök, az élelmiszer-adalékanyagok és a színezékek vonatkozásában áll rendelkezésre az oltalmi idő meghosszabbításának lehetősége. A meghosszabbítás tartama a szabadalom megadását követő hatósági engedélyezési eljárások idejével megegyező, amelybe bizonyos tételeken felsorolt időtartamok nem számíthatók bele (például ha a hatósági eljárás a szabadalmas rosszhiszemősége miatt húzódott el). A 156. § c) (3) bekezdés ugyanakkor limitálja is a meghosszabbítás mértékét. A törvény legfeljebb 14 évig biztosítja az effektív oltalmat, függetlenül a piacra lépést megelőző engedélyezési eljárások hosszától. Ez a szabadalmi oltalom 20 éves tartamát nem érinti, csupán azt fejezi ki, hogy ha ezen belül legalább 14 esztendeig a hatósági eljárások lezárultát követően forgalomban lehet az adott gyógyszer (tehát ami valójában az effektív szabadalmi oltalmi idő), akkor nincs helye az oltalom meghosszabbításának, ha pedig ennél kevesebb idő maradt hátra az effektív oltalmi időből, akkor is legfeljebb 14 évre lehet kiterjeszteni. A meghosszabbítás másik időbeli korlátja pedig, hogy az az 5 évet nem haladhatja meg.

Az európai uniós és az amerikai rendszer összevetéséből az látszik, hogy a számítási módoknak köszönhetően az unióban az SPC legfeljebb 15 éves effektív oltalmi időt biztosít, míg az amerikai szabadalmi oltalmi idő meghosszabbítással legfeljebb 14 éves effektív oltalmi idő érhető el. Amennyiben a szabadalmi eljárás és az engedélyezési eljárások együttes hossza eléri a 11 évet (azaz az effektív oltalmi idő 9 év maradna), attól kezdve az SPC és a meghosszabbítás 5 éves felső korlátja miatt mindkét jogrendszerben ugyanúgy 14 éves (és az eljárások hosszával arányosan ugyanolyan mértékben csökkenő) effektív oltalom biztosítható. Azaz a 2 rendszer viszonylag kiegyensúlyozott, de az uniós megoldás az esetek egy részében kedvezőbb.

A kutatási célú korlátozások és kivételek: A kutatás-fejlesztési szempontokat figyelembe vevő harmadik terület a szabadalmi oltalommal szembeni korlátozások és kivételek köre, amelyek tekintettel vannak az össztársadalmi érdekekre. Habár a közérdek és a tudományos kutatás szabadsága a szabadalmi oltalommal szemben komoly kutatási kivételeket igényelne, számos ország meglehetősen szűk körben él ezzel a lehetőséggel, és csupán gyenge, diszfunkcionális kutatási korlátozásokat vezetett be jogrendszerébe. A kutatási kivételek szabályozása tekintetében az államok három alternatív megoldást alkalmaznak. Az első kategóriába azon államok sorolhatók, amelyek szabadalmi törvényei úgy rendelkeznek, hogy a szabadalom hatálya nem terjed ki azokra a kísérleti célú cselekményekre, amelyek a szabadalmazott találmánnyal kapcsolatosak. Számos európai ország ezt a megoldást

követi.⁵¹¹ A második csoportba tartozó – nem kizárólagosan, de döntő többségében – fejlődő országok azt a WIPO általi modellszabályt vették át, amely szerint a szabadalom kiterjed minden olyan ipari vagy kereskedelmi célú tevékenységre, amely nem kizárólagosan tudományos kutatási célokat szolgál. Ez a fajta megközelítés kizárja a szabadalmi oltalom alatt álló találmánnyal kapcsolatos profitorientált kutatásokat. A harmadik csoportba pedig az egyéb, gyakran a bírói gyakorlatban kialakult speciális kivételeket és korlátozásokat engedő államok tartoznak, többek között az Egyesült Államok is ide sorolandó.⁵¹²

Az államok túlnyomó többsége nem határozza meg, hogy egyáltalán mit ért kutatás és kísérlet alatt. Ez alól üdítő kivétel Ausztrália, ahol a szabadalmi törvény rendelkezései alapján kísérleti célú a találmány felhasználása, ha arra irányul, hogy meghatározza a találmány tulajdonságait, meghatározza az igénypontok terjedelmét, fejlessze vagy módosítsa a találmányt, a szabadalom vagy egyes igénypontjainak érvényességét vizsgálja, vagy azt, hogy bizonyos cselekmények megvalósítanak-e szabadalombitorlást.⁵¹³

Röviden érdemes az USA joggyakorlatát áttekinteni, egyrészt a kutatás-fejlesztésben betöltött gazdasági és technológiai szerepvállalása, másrészt a mintaadó jellege okán. Hosszú időn keresztül az amerikai judikatúra csak kivételesen mentesítette a kutatókat a szabadalombitorlásért való felelősség alól. Ennek alapja csak az lehetett, hogy ha a kutatások célja a találmány által ígért hatások igazolása volt. Ezt a szűk nyílást tágította ki 1984-ben a Roche Prods. v. Bolar Pharm Co. ügy. A tényállás szerint a Roche szabadalommal rendelkezett a válum nevű hatóanyagra. A Bolar bioekvivalencia-tanulmányokat folytatott a még szabadalom alatt álló vegyületen annak érdekében, hogy megállapítsa, a saját generikus gyógyszere⁵¹⁴ azonos hatást eredményez-e (biológiaiailag egyenértékű), és ezáltal megkaphatja-e az Élelmiszer- és Gyógyszerügyi Hatóság (Food and Drug Administration, a továbbiakban: FDA) jóváhagyását generikus készítménye forgalmazásához. A Roche szabadalombitorlás miatt pert indított, amelyet első fokon elvesztett, mert a New York-i Kerületi Bíróság álláspontja szerint ez a magatartás a régi szokásjog alapján belefér a kísérleti felhasználás által biztosított mentességbe. Másodfokon a Szövetségi Kerületi Fellebbviteli Bíróság azonban a Roche-nak adott igazat, mivel a kísérleti kivételt szűk, nem kereskedelmi célú kísérletekre tartotta alkalmazhatónak.

A Bolar érvelésében komoly szerepet kapott a közérdekre hivatkozás, és úgy látták, hogy ha még kifejezetten nem is létezik olyan kivétel, amely ebben az esetben mentesítene a szabadalombitorlás alól, társadalmi érdek lenne, hogy jelen ügyben a bíróság ezt kimunkálja. Ugyanis ha csak a szabadalom lejártá után kezdhetnék meg a generikus gyógyszer-gyártók saját készítményeik tesztelését és az engedélyezési eljárást, azok hosszúsága miatt mintegy 7 évig a korábbi szabadalmason kívül senki sem lenne abban a piaci helyzetben,

⁵¹¹ Lásd például Szt. 19. § (6) bekezdés b) pont.

⁵¹² RODRIGUES 2012, 183–185.

⁵¹³ *Exceptions and Limitations to Patent Rights: Experimental Use and/or Scientific Research* (2013). SCP/20/4. Geneva, Standing Committee on the Law of Patents, WIPO. 6. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/patent_policy/en/scp_20/scp_20_4.pdf (A letöltés ideje: 2015. 12. 13.)

⁵¹⁴ Originális vagy referenciagyógyszernek hívjuk azokat a készítményeket, amelyek új hatóanyagon alapulnak, és a szabadalom fennállása alatt ilyen hatóanyag-tartalmú készítményt más gyártó nem forgalmazhat. A szabadalom lejártát követően azonban más gyártók is használhatják ezt a hatóanyagot, és az így előállított készítményeket nevezzük generikus gyógyszereknek. Ezek az originális gyógyszerek azonos hatóanyagú másolatai. Lásd *Mi a különbség az originális és a generikus gyógyszerek között?* (é. n.). Forrás: www.magvosz.org/hu/oldal/mi-a-kulonbsag-az-originalis-es-a-generikus-gyogyszerek-kozott (A letöltés ideje: 2015. 12. 13.)

hogy azonos hatóanyagú készítményt forgalmazhasson. Ezzel a szabadalmas valójában hosszabb idejű monopóliumot élvezne, mint amennyit a szabadalmi jog számára biztosítani kíván, a társadalom pedig nem férhet hozzá a konkurens olcsóbb készítményeihez.

A bíróság azonban úgy találta, hogy a legmagasabb szintű jólét biztosítása a Kongresszus mindenkori feladata, mégpedig a törvényhozás útján. A bíróságnak azt kell vélelmeznie, hogy tudatosan, a kihatásaival együtt úgy szabályozta a jogalkotó a szabadalmi jogot és a gyógyszer-engedélyezési eljárást, ahogy azt az akkor hatályos jogszabályok tükrözték. A felek által felhozott gazdasági és társadalmi kérdések mérlegelése a Kongresszus hatáskörébe tartozik, és bármennyire is meggyőzők az érvek, ezek megvitatására nem a bíróság a megfelelő fórum. Törvényt a Kongresszus alkot, a bíróság pedig csak értelmezi azt. Ahogy a bíróság fogalmazott, „a mi feladatunk nem az, hogy olyan jogot értelmezzünk, amely még meg sem született. Nem írhatjuk át a szabadalmi jog szabályait”.⁵¹⁵

A bíróság érvelését a Kongresszus meghallgatta, mert a döntés után nem sokkal elfogadta a Hatch–Waxman-törvényt, amely felülírta a Bolar-ügyben kimondottakat. A törvény szabad utat biztosított a generikusgyógyszer-gyártóknak, hogy szabadalomtörölés veszélye nélkül végezhessek el mindazokat az észszerű kísérleteket, amelyek szükségesek a saját gyógyszerkérelmükre vonatkozó (abbreviated new drug application, a továbbiakban: ANDA) hatósági engedélyek beszerzéséhez.⁵¹⁶ Tehát minden ANDA-előterjesztés céljából végzett bioekvivalencia-kutatás megengedett, és nem minősül bitorló magatartásnak. Ezt a kutatási kivételt nevezik a Bolar-ügy úttörő jellege miatt Bolar-kivételnek, vagy a szabadalmi törvényben való elhelyezkedése folytán § 271(e)(1) kivételnek.⁵¹⁷ Az újabb bírósági gyakorlat arra is rámutat, hogy azok a gyógyszerkutatási tevékenységek, amelyek nem az FDA-engedély megszerzése érdekében történnek, vagy nem generikus gyógyszer kifejlesztését szolgálják, hanem új, szabadalmazható originális gyógyszert, a § 271(e)(1) alapján nem mentesülnek a szabadalomtörölés alól.⁵¹⁸ A Bolar-kivétel az EU-ban is meghonosodott, ugyanis az emberi felhasználásra szánt gyógyszerek közösségi kódexéről szóló 2001/83/EK irányelvet módosító 2004/27/EK irányelv 1. cikk 8. pontja úgy rendelkezik, hogy a korábbi bekezdésekben részletesen kifejtett engedélyezési cselekményekhez szükséges tanulmányok és vizsgálatok, valamint az azokból adódó gyakorlati követelmények végrehajtása nem tekintendő ellentétesnek a szabadalmi jogokkal vagy a gyógyszerekre vonatkozó (a szabadalom tárgyi hatályával megegyező) kiegészítő oltalmi tanúsítvánnyal.

⁵¹⁵ *Roche Products Inc. v. Bolar Pharmaceutical Co. Inc.*, 733 F.2d 858 (Fed. Cir. 1984) (é. n.). U.S. Court of Appeals for the Federal Circuit. Elérhető: <http://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F2/733/858/459501/> (A letöltés ideje: 2015. 12. 13.)

⁵¹⁶ A szabadalmi törvényt az alábbival egészítette ki: Nem minősül bitorlásnak egy szabadalmazott találmány előállítása, használata, eladásra felkínálása vagy eladása az Egyesült Államokon belül vagy importja az Egyesült Államokba (kivéve az olyan új állati gyógyszert vagy állatorvosi biológiai terméket, amelyet elsődlegesen rekombináns DNS-, rekombináns RNS- vagy hibridómatechnikával vagy olyan más eljárásokkal állítottak elő, amelyek helyspecifikus genetikai manipulációs technikát foglalnak magukban), kizárólag olyan felhasználásokra, amelyek a gyógyszerek vagy állatorvosi biológiai termékek előállítását, felhasználását vagy eladását szabályozó szövetségi törvény hatálya alatt észszerűen információ nyerésére és átadására vonatkoznak.

⁵¹⁷ PALÁGYI Tivadar (2015): A kísérleti felhasználás mint kivétel a bitorlás alól néhány fontosabb országban. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 120. évf. 5. sz. 49–50. Elérhető: www.szttnh.gov.hu/sites/default/files/files/kiadv/szkv/szemle-2015-05/03-palagyi.pdf (A letöltés ideje: 2015. 12. 13.)

⁵¹⁸ PALÁGYI 2015, 51.

Így tehát az EU-s tagállamoknak mind a szabadalmak, mind a kiegészítő oltalmi tanúsítványok kapcsán lehetővé kell tenniük a Bolar-ügy szerinti mentességet.⁵¹⁹

A gyógyszerengedélyezési eljáráshoz kapcsolódó kutatási kivételen túl az USA bírói gyakorlata viszonylag szűk körben enged teret a szabadalommal védett találmányokkal folytatott kutatásoknak. A szakirodalomban gyakran idézett *Madey v. Duke University* ügyben John Madey, az egyetem korábban alkalmazott kutatóprofesszora szabadalombitorlás miatt beperelte az egyetemet azért, mert a munkaviszonya megszűnése után is folytatták a kísérleteket olyan elektronlézerekkel kapcsolatos kutatásokban, amelyek Madey szabadalmait érintették. A keresetre reagálva a Duke University a kutatási kivételre hivatkozással próbált védekezni. 2002-ben a jogerős döntést hozó Szövetségi Kerületi Fellebbezési Bíróság úgy találta, hogy az általános kutatási kivétel csak szűk körű, nonprofit célra korlátozódik, és ahogy a Bolar-ügyben is kimondta, csak olyan tevékenységre, amelyet „szórakozásból, a kíváncsiság kielégítése végett vagy pusztán filozófiai kíváncsiságból végeznek”.⁵²⁰ Azaz tilos bármely szabadalom alatt álló találmányra vonatkozó kutatás, ha az akár csak közvetve is legitim üzleti célokat szolgál. A bíróság álláspontja szerint a Duke University által végzett kutatások szabadalombitorlást valósítanak meg még akkor is, ha ezek oktatási vagy kutatási céllal történtek, és kereskedelmi forgalomba hozható terméket nem állítottak elő, ugyanis ezek a kutatások olyan intézményi célokat is szolgálnak, mint az egyetem státuszának javítása, a tehetséges hallgatók egyetemre csábítása vagy hasznot hajtó kutatási ösztöndíjak elnyerése, így közvetve anyagi haszonszerzésre irányulnak.⁵²¹

E témakörben érdemes megemlíteni azt az esetet is, amely a technológiai haladást talán még nagyobb mértékben hátráltathatja, mint az előzők. Ez pedig a kutatási eszközök szabadalmaztatása, amely gátat szabhat több, egymástól egyébként független irányú kutatásnak. Ide sorolhatók még azok a kettős célú találmányok is, amelyek szolgálhatják a fogyasztói érdekek kielégítését és a kutatási célkitűzéseket is. A kutatóeszközökön fennálló szabadalom a jogosultak számára lehetővé teszi a tudományos és technológiai fejlődés ütemének kontrollálását. Természetesen ez még nem jelenti automatikusan a tudomány akadályozását, hiszen helyettesíthető eszközökkel elkerülhető a szabadalombitorlás, vagy ha a szabadalmas a helyettesíthető eszközök gyártóit szeretné a piacuktól megfosztani, kedvező licencfeltételekkel biztosítja az eszközökhöz való hozzáférést. Olyan területeken viszont, ahol nincsenek alternatívák, problémát okozhatnak a szabadalmak. Ilyen a biotechnológia vagy a nanotechnológia, ahol a molekuláris szintű komponensek vagy eljárások szabadalmazása akadályt képezhet a további kutatások előtt. Ez komoly piaci visszaélésekhez vezethet, amely rendkívül hátrányos licencfeltételekben ölthet testet. A kutatási eszközökön fennálló szabadalom persze nem jelent leküzdhetetlen hátrányt, ez viszont pénzbe és időbe kerülhet. Amennyiben a körülmények lehetővé teszik, a felek licencszerződést

⁵¹⁹ GOLD, Richard – JOLY, Yann (2010): *The Patent System and Research Freedom: A Comparative Study*. Geneva, WIPO. 28. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/scp/en/scp_15/scp_15_3-annex6.pdf (A letöltés ideje: 2015. 12. 13.)

⁵²⁰ *John M.J. Madey v. Duke University, Defendant-appellee*, 307 F.3d 1351 (Fed. Cir. 2002), U.S. Court of Appeals for the Federal Circuit (2002). 2002. október 3. Elérhető: <http://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F3/307/1351/521835/> (A letöltés ideje: 2015. 12. 13.)

⁵²¹ RODRIGUES 2012, 185–186.; PALÁGYI 2015, 50.; *Exclusions from Patentable Subject Matter and Exceptions and Limitations to the Rights* (2009). SCP/13/3. Geneva, Standing Committee on the Law of Patents, WIPO. 30. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/scp/en/scp_13/scp_13_3.pdf (A letöltés ideje: 2015. 12. 13.)

köthetnek, vagy sor kerülhet kényszerengedély adására, a kutató fél kifejleszthet alternatív megoldásokat vagy használhat már közkincsbe került eszközöket, megsemmisítési eljárást kezdeményezhet a szabadalommal szemben, illetve bizonyos országok kutatási kivételei lehetővé tehetik e találmányok használatát, a Bolar-kivételhez hasonló módon.⁵²² E vonatkozásban a § 271(e)(1) cikk alkalmazását az amerikai bíróságok tágan értelmezik, és nem csupán gyógyszerekre, hanem orvosi eszközökre is alkalmazzák, holott a szabadalmi törvény arról nem rendelkezik.

2.5. Zöldszabadalmakkal a környezetvédelemért

A korábbi fejezetekben látható volt, hogy a fenntartható fejlődés hatókörében a környezetvédelem kiemelt jelentőségű, és történeti értelemben az első pillére is annak. Hatásvizsgálatok sokasága és sorozatos kormányközi konferenciák tükrözik azokat a környezetpusztító – és az ember létezésének biológiai létalapját veszélyeztető – folyamatokat, amelyekre napjainkban talán egyre nagyobb figyelem összpontosul, azonban a káros trendeket megfordítani vagy legalább lelassítani eddig még nem sikerült. A környezetvédelem kérdésköre olyannyira szerteágazó, hogy e könyv keretei között nincs lehetőség az egyes területek bemutatására, csupán utalok arra, hogy 2015 decemberében éppen a klímaváltozás elleni párizsi ENSZ-világkonferencia tartotta lázban a közvéleményt. Ez egyben jó fokmérője annak a társadalmi felismerésnek is, hogy a hosszú távú fennmaradásunk záloga az egészséges és fenntartható környezet. Ehhez azonban jelentős politikai akaratra és önkorlátozásokra is szükség van.

A zöldtechnológiák helye a szabadalmi osztályozásban: E politikai törekvés egyik manifestuma, hogy egyre több nemzeti és regionális szintű stratégiában vagy tervben jelenik meg a környezetkímélő technológiák kifejlesztésének ösztönzése, és a környezetre ártalmas technológiákhoz képest kedvezőbb bánásmód, azaz preferenciális szabályok bevezetése. Jól tükrözi ezt az EU 2020 stratégia is, amely a fenntartható növekedés eszközeként tekint a zöld innovációra.⁵²³ Az innováció ösztönzésében és a környezetbarát, úgynevezett zöldtechnológiák elterjesztésében fontos szabályozási eszköz a szabadalmi jog, ezért az elmúlt években egyre nagyobb hangsúlyt kapott az egyébként technológiasemleges szabadalmi rendszerben a zöldtechnológiák támogatása. Ennek áttekintéséhez először szükséges definiálni, hogy mit is értünk „zöld” alatt. Erre nem találunk sehol sem normatív definíciót, de a szakirodalom jellemzően a klímaváltozással, a szén-dioxid-kibocsátás csökkentésével, az alternatív energiaforrásokkal, az energiatakarékossággal, a hulladékgazdálkodással és a mezőgazdasággal kapcsolatos olyan találmányokat említi tárgykörben, amelyek a pusztta növekedési potenciálon túl – vagy akár azzal szemben – környezetvédelmi aspektusokat is figyelembe vesznek. Az persze még ezen belül is megválaszolatlan kérdés, hogy mit tekinthetünk környezetbarát, környezetileg semleges vagy környezetromboló technológiának,

⁵²² RODRIGUES 2012, 172–176.

⁵²³ A Bizottság Közleménye, COM(2010) Európa 2020. *Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája*. 35.

és hogy ezek között hol húzódik a határvonal. Arról nem is beszélve, hogy a pillanatnyi tulajdonságok és a sokszor ismeretlen hosszú távú hatások között is nagy lehet a szakadék.

Némi segítséget nyújthat a szabadalmak nemzetközi osztályozási rendszere (International Patent Classification, a továbbiakban: IPC), amely ugyan önmagában nem tükröz környezetbarát szemléletet a technika hierarchikus osztályozása során, azonban a kérdés jelentőségét felismerve az IPC Szakértő Bizottsága 2010-ben kidolgozott egy IPC-zöld-jegyzéket, amelynek elsődleges célja a környezetkímélő technológiákkal kapcsolatos szabadalmi információkeresés megkönnyítése volt.⁵²⁴ Mivel az IPC 8 fő szekcióba sorolja a találmányokat,⁵²⁵ függetlenül azok környezeti hatásaitól, a zöldjegyzék másféle tagolást tartalmaz a hagyományos IPC-klasszifikációhoz képest. Az alábbi táblázatban mutatom be összefoglalóan, hogy a zöldjegyzék mely területeket kívánja átfogni.

3. táblázat

A zöldjegyzék általi osztályozás

Alternatív energiatermelés	bioüzemanyag, kombinált ciklusú integrált gázosítás, üzemanyagcellák, biomassza égetése vagy gázosítása, hulladékhasznosítás, vízenergia, óceánból származó hőenergia tárolása, szélenergia, napenergia, geotermikus energia, a hőhatás más hasznosítása, a hőveszteség hasznosítása, berendezések mechanikaienergia-előállítása izomerővel
Szállítás	járművek általában, nem vasúti járművek, vasúti járművek, tengerijármű-meghajtás, napenergiával működő űrjárművek
Energiatárolás	elektromos áram tárolása, rendszerek villamos energia tárolására, elektromos fogyasztás mérése, hőenergia tárolása, alacsony energiaigényű világítás, épületek hőszigetelése, mechanikus energia visszanyerése
Hulladékgazdálkodás	hulladék eltávolítása, hulladékkezelés, hulladékégetés, hulladék-újrahasznosítás, szennyezésszabályozás
Mezőgazdaság, erdőszet	erdészeti technikák, alternatív öntözéssel technikák, alternatív növényvédők, talajjavítás
Adminisztratív, regulatív és dizájn-szempontok	kommunikáció, a szén-dioxid-kibocsátással való kereskedelem, épületszerkezetek külső kialakítása
Nukleáris energia	nukleáris technika, atomenergiából származó hőt használó gázturbinás erőművek

Forrás: a szerző szerkesztése

⁵²⁴ BAJI GÁL Árpád (2015): *Zöld szabadalmak gyorsított megadása program a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalánál*. Budapest, Felsőfokú iparjogvédelmi tanfolyam, szakdolgozat. 5.

⁵²⁵ Ezek a következők: A) közszükségleti cikkek; B) alakító műveletek, szállítás; C) vegyészet, kohászat; D) textil- és papíripar; E) helyhez kötött létesítmények; F) gépészet, világítás, fűtés, fegyverek, robbantás; G) fizika; H) elektromosság, villamosság.

A zöldtechnológiák hozzáférhetővé tételére alkalmas a fenti táblázat, mivel jól jelzi a legfontosabb fókuszpontokat. Látható, hogy a legkiemelkedőbb terület az energiaügy, mert egyszerre kell fedezni az emberiség fokozódó energiaéhségét, és visszaszorítani a környezetileg káros és véges mennyiségű fosszilis energiahordozók felhasználását. Az ehhez szükséges innováció pedig komoly pénzügyi és szellemi tőkét igényel, így nem véletlenül kívánja az IPC-zöld-jegyzék ezeket a területeket hangsúlyozni. A teljes lista mintegy 200 alcsoportot foglal magában, és megtalálhatók benne az IPC-ben való kereséshez szükséges kereszthivatkozások is. Azonban a kazuisztika nyilvánvaló hátránya, hogy ha minél több elemet nevesítünk, annál biztosabb, hogy valami kimarad belőle, és nem lesz hézagmentes a szabályozás.

Az Európai Szabadalmi Hivatal által 2013-ban bevezetett együttműködési szabadalmi osztályozás (Cooperative Patent Classification System, a továbbiakban: CPC) struktúrája követi az IPC felépítését, azonban az új technológiáknak szentelt Y szekcióban helyet kaptak a zöldtechnológiák is, így az Y02 és a Y04S alosztály az éghajlatváltozás mérséklését szolgáló technológiákat, illetve az intelligens hálózatokat tartalmazzák. Az alosztályokon belül pedig több 100 csoportra bontva lehet a zöldtechnológiákat besorolni.⁵²⁶

E két nemzetközi szabadalmi osztályozási rendszer azonban csak egyfajta beszámítási pontként szolgál, mert nemzeti szinten a jogalkotók vagy a jogalkalmazók ettől eltérő módon is meghatározhatják, hogy mely találmányokat sorolják be a zöldtechnológiák közé.

Kedvezményes szabadalmi eljárásrend: A zöldtechnológiákkal szembeni „pozitív diszkrimináció”, azaz a szabadalmi rendszeren belüli ösztönzőmechanizmusok abban öltöttek testet az elmúlt években, hogy az adott állam szabadalmi hivatalai olyan eljárási szabályokat, illetve lehetőségeket teremtettek hazai jogrendszerükben, amelyek teljes körű kiaknázásával jelentősen lerövidíthetővé válik az egyébként meglehetősen hosszú szabadalmi eljárás. A zöld szabadalmi bejelentésekre vonatkozó preferenciális eljárási szabályokat először 2009-ben az Egyesült Királyság vezette be, majd rövidesen más államok is követték a példáját, így Ausztrália, Japán és az USA, majd Brazília és Kína is hasonlóan tett.⁵²⁷ Az egyes állami megoldások között jelentős eltérések mutatkoztak, különösen a kezdeti években, amíg nem volt a zöldtechnológiákra vonatkozó megfelelő szabadalmi tipológia, ezért a zöldtechnológiák elismerhetősége meglehetősen széles skálán mozgott (a bejelentői nyilatkozattól a kormány általi minősítésig). Az eddigi eredmények vegyes képet mutatnak. A zöld szabadalmi bejelentések kis részét teszik ki az összes szabadalmi bejelentésnek (jellemzően 0,1–0,3% között alakul a fejlett országokban), és ezeknek is mindössze 1–2%-ában éltek a zöldszabadalmakra vonatkozó gyorsított eljárási lehetőséggel. Kiugró az Egyesült Királyság, ahol ez a mutató 2009–2012 között 20,91% volt. Pedig a gyorsítás eredménye számottevő, ugyanis a fenti országokban a szabadalom megadására irányuló eljárások átlagosan a felére rövidültek, az Egyesült Királyság pedig e tekintetben is példamutató, mivel esetükben negyedére csökkent a megadási eljárás hossza.⁵²⁸

⁵²⁶ BAJI GÁL 2015, 6.

⁵²⁷ DECHEZLEPRÊTRE, Antoine (2013): *Fast-tracking Green Patent Applications. An Empirical Analysis*. Geneva, International Centre for Trade and Sustainable Development. 3. Elérhető: www.ictsd.org/downloads/2013/02/fast-tracking-green-patent-applications-an-empirical-analysis.pdf (A letöltés ideje: 2015. 12. 29.)

⁵²⁸ BAJI GÁL 2015, 7–9.

A fenti kezdeményezések mindenképpen üdvözlendők, és hasznosnak bizonyulna egy zöldszabadalmak számára kialakított gyorsított megadási eljárás az Európai Szabadalmi Hivatal berkein belül is, hiszen európai szinten ennek lenne a legnagyobb hatása, és az átlagos 3,7 éves eljárási időt jelentősen lerövidíthetné. A már meglévő eljárási könnyebbségek széles körű kihasználásához a tagállami szabadalmi hivatalok részéről is megfelelő marketingre van szükség, hogy a kérelmezői oldal tisztában legyen a zöldszabadalmakhoz kapcsolódó lehetőségekkel és azzal, hogy ez miért lehet kedvező számukra. A lehető leggyorsabb oltomszerzéshez persze a bejelentő közreműködésére is szükség van, hiszen hiába rövidítik le az eljárási határidőket, ha a bejelentő a kérelmeit hiányosan nyújtja be, vagy minden határidőt az utolsó pillanatig kihasznál. Ilyenkor sok „holtidő” marad az eljárásban, amely kiküszöbölhető lett volna.

A Jedlik-terv: Magyarországon 2013. szeptember 23-án fogadták el a szellemi tulajdon védelmére irányuló nemzeti stratégiáról szóló 1666/2013 Kormányhatározatot, közkeletű nevén a Jedlik-tervet. A Jedlik-terv az első átfogó és széles spektrumú kormányzati stratégia, amely kifejezetten a szellemi tulajdon-védelem kérdéskörére fókuszál (korábban csak a szellemi tulajdon-jogok megsértésével szemben történő összehangolt fellépés épült a Hamisítás Elleni Nemzeti Stratégiára). A terv középtávú célokat határoz meg a 2013–2016 közötti időszakra vonatkozóan, és ennek keretében több mint 100 intézkedést fogalmaz meg. A Jedlik-terv szerkezeti felépítése alapján négy pillérre támaszkodik:

- iparjogvédelemmel a nemzetgazdaság felemelkedéséért;
- szerzői joggal a kreatív iparágak és a kultúra fellendítéséért;
- a szellemi tulajdon a nemzetpolitika és egyes kormányzati szakpolitikák szolgálatában;
- az intézményi teljesítőképesség erősítése.

Jelen esetben a harmadik pillér érdemel kiemelés, ugyanis ez teremti meg a horizontális kapcsolódást más hazai szakpolitikákkal. Olyan más stratégiákkal (például az Új Széchenyi Terv, Darányi Ignác Terv), amelyek a gazdaság fellendítésében vagy a fenntartható fejlődés céljainak előmozdításában a tudást és annak megfelelő jogi védelmét kiemelt pontként kezelik. Ezek a stratégiák persze sokkal közvetlenebb módon képesek a zöldinnovációt támogatni, többek között magas forrásintenzitású pályázatokkal, adókedvezményekkel. Ugyanakkor a szellemi tulajdon-jog eszköztára is komoly impulzust jelenthet a befektetői ösztönzésben, és ezt felismerték a Jedlik-terv készítői. A terv 4.3.2. fejezete foglalkozik kifejezetten is a szellemi tulajdon-jogok és a zöldgazdaság kapcsolatával. A terv rögzíti, hogy a napjainkban tapasztalható globális krízisek közepette a fenntartható fejlődés csak a természeti erőforrások védelme, a biodiverzitás megőrzése és a megújuló energiaforrások teljes körű kiaknázása révén biztosítható. Az a gazdaság pedig, amelyik ezeket maradéktalanul figyelembe veszi, szükségképpen zöldgazdasággá válik. A terv az iparjogvédelem szempontjából négy területet emel ki a zöldgazdaságból:

- az alternatívenergia-termelést;
- a környezetvédelmi iparhoz kapcsolódó innovációkat;
- a mezőgazdaság területén megvalósított környezetvédelmi innovációkat;
- a hulladékkezeléssel kapcsolatos innovációkat.

A védelmi eszközök közül a Jedlik-terv kettőt vizsgál: a szabadalmakat és a védjegyeket, amelyek tipikusan – számuknál és jelentőségüknél fogva – kapcsolódhatnak a fenti területekhez.

A Jedlik-terv külön is kiemeli a találmány kidolgozása és piacra jutása közötti időtartam fontosságát, és elismeri az ennek lerövidítését preferáló befektetői érdekeket. És habár nemzetközi viszonylatban jónak mondható, átlagosan 2,5 éves megadási eljárásokkal számolhatnak a bejelentők, a tervek mintaadónak tekinti a fentiekben bemutatott gyorsítási eljárásokat.⁵²⁹

Ennek eredményeképpen az SZTNH-ban 2015 elején elindult a „Zöld szabadalmak gyorsított megadása” program, amelynek célja az új zöldtechnológiák szabadalmi oltalmának megszerzéséhez szükséges idő csökkentése, a szabadalom megadására irányuló eljárás akár 1–1,5 évre történő lerövidítése.⁵³⁰

A magyar gyorsított megadási programban való részvétel meghívás alapján történik, amelyre akkor kerülhet sor, ha a bejelentés alaki vizsgálatát követően megállapítható, hogy a találmány a zöldtechnológiák sorába tartozik. A programban történő részvételre szóló meghívót legkésőbb a bejelentéstől számított 3 hónapon belül kiküldik. Ezután – a bejelentő kérelmére – lehetőség van a bejelentés korábbi közzétételére, amely a kérelem beérkezésétől számított 2 hónapon belül az újdonságkutatással együtt megtörténik. Ezt követően a bejelentő kérelmére a hivatal lefolytatja az érdemi vizsgálatot, amelynek eredményéről 2 hónapon belül tájékoztatást nyújt, és abban az esetben, ha a bejelentés minden követelménynek megfelel, a szabadalmat megadják, és erről határozatot hoz az SZTNH. Amennyiben nincs szükség változtatásra, és a bejelentő is határidőben előterjeszti a kérelmeit, 10–11 hónap alatt a lajstromba bejegyezhetővé válik a szabadalom. Ha az érdemi vizsgálat során változtatásokra van szükség, akkor várhatóan 3–4 hónappal meghosszabbodik az eljárás. Ezek az eljárási határidők lehetővé teszik, hogy az átlagos megadási eljáráshoz képest akár feleannyi idő alatt végleges szabadalmi oltalomhoz juthasson a bejelentő.⁵³¹

Összegezve tehát elmondható, hogy az erőforrás-hatékony és környezetkímélő technológiák az elmúlt években egyre nagyobb jelentőségre tettek szert. Mind a nemzeti és nemzetközi stratégiaalkotás, mind pedig a szabadalmi jog is napirendjére tűzte, hogy miként lehet a zöldtechnológiák előállítását ösztönözni és a szabadalmaztatásukat felgyorsítani.⁵³² Ezzel a befektetők is érdekeltté válhatnak a környezetvédelemben, és hosszú távon a gazdaság „zöldítése” mint fenntarthatósági cél is közelebb kerülhet.

⁵²⁹ KESERŰ Barna Arnold (2014): Review on the Role of Green Technologies in Hungarian Policies Concerning Sustainability. In KÁLMÁN János ed.: *Legal Studies on the Contemporary Hungarian Legal System*. Győr, Batthyány Lajos Szakkollégium – Universitas Győr Nonprofit Kft. 215–217.

⁵³⁰ BENDZSEL Miklós (2015): „Villamdelejes forgony”. A Jedlik-terv vívmányai és hatósugara. Előadás a Magyar Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Egyesület *Múlt – jelen – jövő a szellemi tulajdon világában* című konferenciáján. 2015. november 25. Visegrád. Elérhető: http://mie.org.hu/eloadasok_2015/oszi_konf_2015/MIE_konferencia_Visegrad_2015_11_19%20vegleges.pdf (A letöltés ideje: 2015. 12. 29.)

⁵³¹ BAJI GÁL 2015, 18–20.

⁵³² 2007 és 2012 között, tehát még a program elindulását megelőzően a zöldtechnológiákhoz kapcsolódó hazai szabadalmi bejelentések száma éves szinten 74 és 122 között alakult. Lásd *Jedlik-terv*. 189–190. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=A13H1666.KOR&targetdate=&printTitle=1666/2013.+%28IX.+23.%29+-Korm.+hat%C3%A1rozat&getdoc=1> (A letöltés ideje: 2019. 08. 18.)

3. A védjegyek és földrajzi árujelzők szerepe a fenntartható fejlődésben

3.1. A védjegyek gazdasági jelentősége

Habár a fenntartható fejlődéssel összefüggésben a szakirodalom elsősorban a szabadalmi jog és a szerzői jog hatását vizsgálja, a védjegyeknek és a földrajzi árujelzőknek is komoly szerep jut, elsősorban a gazdasági pillér kapcsán, másodsorban pedig minden más területen (legyen az akár az oktatás, az egészségügy vagy a technika bármely területe) a fogyasztó és az előállító közötti közvetítő eszközként.

A védjegyek gazdasági életben betöltött szerepvállalása szinte felbecsülhetetlen, az úgynevezett márkaépítés egyik legfontosabb eszköze. Egy vállalat- vagy árujelző hozzájárul ahhoz, hogy az adott piaci szereplő megkülönböztesse magát és áruit/szolgáltatásait más versenytársakétól, valamint sűrítve kifejezi, szimbolizálja a vállalatot és annak termékeit, hogy a fogyasztó tájékozódhasson, és szükségleteinek megfelelően választani tudjon. Önmagában egy-egy ilyen szimbólumnak többnyire vajmi kevés gazdasági jelentősége van, azonban ha köré „felépítenek egy piacot”, azaz a szűkebb vagy tágabb ügyfélkör számára a vállalatról vagy az árurol információt közöl és minőséget tanúsít, az már rögtön értékessé teszi az érintett szimbólumot.⁵³³

Azt a többletet, amely az önmagában vett jelzést reputációval, presztízzsel, minőség-tanúsítással, piaci agilitással, vásárlói elégedettséggel, visszatérő vevőkörrel ruhazza fel, üzleti jó hírnévnek vagy goodwillnek nevezzük. Egy védjegyjogi szempontból „telített piacon” (például a gyógyszeriparban) már az önmagában vett jelzésnek (például egy szómegjelölésnek) is lehet komoly vagyoni értéke, ha olyan sok már az oltalom alatt álló megjelölés, hogy nehéz új, nem jogsértő megjelöléssel a piacra lépni. Ezeket az eseteket leszámítva attól kezdődően, hogy a megjelölést védjegyként használják, a piaci funkciójának megfelelően, megindul a goodwill kialakulása is, ami bizonyos esetekben kudarcba fullad, és nincs hozzáadott értéke, míg más esetekben eurómilliárdokat jelent. Azzal tehát, hogy ezt a potenciálisan óriási gazdasági értéket a jog elismeri, és abszolút szerkezetű jogviszonnyal védelmezi, olyan beruházásösztönző hatást fejt ki, amely nélkülözhetetlen a gazdasági élet számára. A már korábban idézett II. HAG-ügyben nem véletlenül mondta ki az Európai Unió Bírósága, hogy a védjegyek a torzításmentes piaci verseny alapfeltételét jelentik. E tekintetben pedig rendkívül fontos kérdés, hogy a jogi szabályozás milyen teret enged e fontos versenyeszközöknek, azaz hol húzza meg az oltalmazható megjelölések és a közkincs közötti határvonalat, milyen feltételeket támaszt az oltalmazhatósággal szemben, és mire terjed ki a jogosultak kizárólagos jogi uralma. Az elmúlt évtizedekben a védjegyjogban folyamatos változásokat tapasztalhattunk, amit részben a piaci igények, részben a technikai fejlődés indukált. Ilyen például a közismert védjegyek számára biztosított erősebb védelem, amely ugyanakkor a közkincs területét szűkíti, ráadásul nem is feltétlenül ösztönözi jobb minőségű termékekre a gyártót, így pedig a magasabb fokú védelemből hiányzik a gazdasági ésszerűség. A változások pedig európai uniós szinten csak még tovább fokozódnak, ugyanis a közösségi – új nevén európai uniós – védjegyrendszer reformja 2016. március 23-án révbe ért. A világszinten is kiemelt jelentőségű regionális védjegyrendszerünkben

⁵³³ CSÉCSY György (2001): *Védjegyjog és piacgazdaság*. Miskolc, Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért. 189.

olyan alapvető változások következtek be, amelyek mélyen érintik a jogi szabályozás kapcsán fentebb felvetett kérdéseket.

Ebben a fejezetben azokat a főbb jellemzőket és a legújabb változásokat tekintem át, amelyek a fenntartható fejlődéssel összefüggésben relevánsak.

3.2. A közkincs értelmezése a védjegyjogban

A grafikai ábrázolhatóság követelménye: A védjegyek esetében is az oltalom tárgyából szükséges kiindulni annak érdekében, hogy meghatározhassuk a szellemi magántulajdon által kisajátítható jelzések körét, és elkülönítsük a közkincsbe tartozó és nem magánosítható javakat.

Elsőként a védjegyoltalom tárgyának pozitív megközelítését érdemes megvizsgálni, azaz azt, hogy mi lehet a védjegyoltalom tárgya. A TRIPS 15. cikke ezt akként fogalmazza meg, hogy

„A védjegy lehet bármely jel vagy jelek bármely kombinációja, amely alkalmas valamely vállalkozás áruinak vagy szolgáltatásainak más vállalkozás áruitól vagy szolgáltatásaitól való megkülönböztetésre. Az ilyen jel, különösen szó, beleértve a szemeélyneveket, betű, szám, ábrás elem vagy színösszetétel, valamint ezek bármely kombinációja, védjegyként lajstromozható. Amennyiben a jel eleve nem alkalmas a szóban forgó áruk vagy szolgáltatások megkülönböztetésére, a Tagok a lajstromozhatóságot a használat során szerzett megkülönböztethetőséghez köthetik. A lajstromozás előfeltételeként a Tagok megkövetelhetik a jel vizuális érzékelhetőségét.”

A TRIPS a fenti definícióval rendkívül szélesre tárja az oltalmazhatóság kapuját, ezzel pedig ugyanilyen mértékben csökkenti a közkincs, azaz a szabadon használható megjelölések terrénumát.⁵³⁴ A védjegyoltalom pozitív oldala e szerint minimálisan két összetevőt kíván meg: egyrészt azt, hogy valamilyen jelzésről legyen szó, másrészt pedig azt, hogy ez a jelzés megkülönböztetésre alkalmas legyen. Ezenfelül a tagállamok opcionálisan bevezethetik a szerzett megkülönböztetőképesség elismerését, illetve a jel vizuális jellegének követelményét.⁵³⁵ Mivel a megkülönböztetőképesség a védjegy immanens karaktere, és csak a joggyakorlat szintjén jelentkeznek különbségek az értelmezésében, amelynek elemzése távolra vezetne, így e kérdéssel nem foglalkozom. A védjegyek alapjául szolgáló jel és annak vizualitása azonban már egy élesebb határvonalat jelent, hiszen nem szükségképpen feltétel a vizualitás, azonban a bevezetésével vagy figyelmen kívül hagyásával a közkincs körét jelentősen befolyásolhatja a jogalkotó.

Maga a jel definiálása történhet sokféle megközelítésben, legáltalánosabban azonban a kommunikációval összefüggésben érdemes vizsgálni. A kommunikáció is többféleképpen értelmezhető, attól függően, hogy éppen melyik tudományterület jellemzőivel próbáljuk azt

⁵³⁴ Az Európai Bizottság, Japán és az USA a tárgyalások során azt javasolta, hogy egy exemplifikatív felsorolást is tartalmazzon a 15. cikk a gyakori védjegy típusokról. A lista tartalmáról azonban a tárgyaló felek nem tudtak maradéktalanul megegyezni, így az kimaradt a végső szövegből. GERVAIS 1998, 107.

⁵³⁵ A TRIPS korábbi szövegváltozata európai hatásra a grafikai ábrázolhatóság kifejezést tartalmazta, ami szűkítő megfogalmazás a vizuális érzékelhetőséghez képest. GERVAIS 1998, 106

meghatározni. Nyelvtani értelemben kommunikációnak tekintünk mindent, amiben információ továbbítása történik, függetlenül attól, hogy az információ milyen jelekben, illetve jelek rendszerében fejeződik ki.⁵³⁶ A kommunikáció – azaz információátadás – történhet akár sejtszinten elektromos impulzusok révén, vagy az áramkörökben atomok kölcsönhatása útján, de akár globális, társadalmi szinten is megvalósulhat. Ebben a megközelítésben tehát a védjegy maga is a kommunikáció egyik formája, hiszen legalapvetőbb funkciója, hogy megkülönböztetésre alkalmas információelemeket hordozzon magában, és ezeket átadja a fogyasztók számára. A védjegy a kommunikáció egy olyan formája, amelyben az információk, érzelmek, gondolatok átadása szimbólumok útján történik. Nem véletlenül idézi Bobrovsky a szimbolista Charles Baudelaire-t, amikor a védjegyek jelentőségéről ír, mert, ahogy a költő *Kapcsolatok* című versében fogalmazott: „jelképek erdején át visz az ember útja”, s valóban, napjaink gazdaságát a végeláthatatlan jelképek mint védjegyek sora fémjelzi, és árasztja el már-már feldolgozhatatlan mennyiségű információval a fogyasztókat. Ebben a kommunikációs formában a jel, nyelvtani értelemben és a TRIPS által hordozott értelemben is az érzékszervileg felfogható információközlés. A TRIPS által használt tág értelemben tehát a védjegytalalom tárgya lehet minden, amely ennek a jelfogalomnak megfelel, és természetesen rendelkezik megkülönböztetőképességgel. A védjegy tárgyát ebben a legtágabb értelemben – a vizuális megjelenés követelménye nélkül – ismeri el például az USA 1946. évi védjegytvénye, a Lanham Act is.⁵³⁷

Az 1994-ben Genfben elfogadott Védjegyjogi Szerződés (amely alapvetően eljárásjogi harmonizációt hajtott végre) 2. cikke a szerződés hatálya körében a vizuálisan érzékelhető megjelölésekből álló védjegyekről rendelkezik. Hogy a védjegyjogi szerződés mit ért pontosan vizualitás alatt, azt nem definiálja, ugyanakkor a hatály negatív oldalaként így rendelkezik: „jelen Szerződés nem alkalmazható hologram védjegyekre és vizuálisan nem érzékelhető védjegyekre, különösen hangvédjegyekre és illatvédjegyekre”.⁵³⁸ Nyelvtani értelmezéssel tehát a vizualitás körébe a hologramok beletartoznak, viszont a hangok és az illatok bizonyosan nem, legalábbis a védjegyjogi szerződés fogalomrendszerében. Ehhez képest a 2006. március 27-én elfogadott – szintén eljárásjogi harmonizációt célzó – szingapúri védjegyjogi szerződés (amely az 1994-es szerződést hivatott felváltani a részes tagállamok vonatkozásában) azonban visszatér a liberálisabb felfogáshoz, és a szerződés alkalmazási körét az adott ország által lajstromozható, jeleket magában hordozó megjelölésekre (marks consisting of signs) terjeszti ki, függetlenül annak vizuális jellegétől.

Az Európai Unió tagállamai is éltek a TRIPS általi szűkítés lehetőségével, így egészen a védjegyreform lezárultáig megkövetelték a jelek vizualitását mint oltalmazhatósági kritériumot. Ez egészen pontosan a grafikai ábrázolhatóság követelményében öltött testet, amely – a reform keretében hatályon kívül helyezett – védjegyekre vonatkozó tagállami jogszabályok közelítéséről szóló európai parlamenti és tanácsi 2008/95/EK (2008. október 22.) irányelv (a továbbiakban: védjegyirányelv) 2. cikkéből fakadt. A közösségi védjegyről szóló 207/2009/EK (2009. február 26.) tanácsi rendelet 4. cikke pedig az irányelvvel teljesen azonos módon határozta meg a közösségi védjegytalomban részesíthető megjelölés grafikai mivoltát.

⁵³⁶ BLAHÓ András (2003): *Térjünk a tárgyra! Tárgyalástan*. Budapest, Aula. 19.

⁵³⁷ BOBROVSKY 2008, 64. Lásd 15 U.S. Code § 1127.

⁵³⁸ Megjegyzendő, hogy éppen emiatt az illatvédjegy kifejezés nem is helyes, hiszen a jogi oltalom kizártsága miatt legfeljebb illatmegjelölésekről beszélhetünk.

Az Európai Bíróság joggyakorlatában a grafikai ábrázolhatóság követelménye először az azóta rengeteget idézett Sieckmann-ügyben került alaposabb vizsgálat alá.⁵³⁹ A bíróság szerint az akkori védjegyirányelvben említett grafikai ábrázolhatóság követelménye azt jelenti, hogy oly módon kell a megjelölés vizuális megjelenítését biztosítani, hogy a megjelölés pontosan meghatározható legyen, valamint az ábrázolásnak világosnak, pontosnak, önmagában teljesnek, könnyen hozzáférhetőnek, érthetőnek, tartósnak és objektívnek kell lennie. A bíróság később a Heidelberger Bauchemie-ügyben a grafikai ábrázolhatóság lényegét abban látta, hogy ezáltal megállapítható a jogosult javára lajstromozott védjegyortalom pontos tárgya, mert a hatóságok csak így tudják világosan és pontosan megállapítani a bejelentett megjelölés természetét, és az oltalomképességet megvizsgálni, a gazdasági szereplők pedig csak így győződhetnek meg világosan és pontosan arról, hogy milyen abszolút szerkezetű jogviszonyban szerepelnek kötelezettként. Hogy ezeket a célokat a védjegy betöltse, a megjelölésnek pontosan és állandó jelleggel észlelhetőnek kell lennie.⁵⁴⁰

Európai uniós szinten az elmúlt években azonban folyamatosan napirenden volt a közösségi védjegyreform, amely mind a védjegyirányelvet és ezáltal a nemzeti védjegyjogokat, mind pedig a közösségi védjegyrendszert érinti. Ennek első állomása volt a 2011. február 15-én kelt nagy ívű tanulmány, amelyben a Max Planck Intézet az európai védjegyrendszer működésének átfogó elemzését végezte el.⁵⁴¹ Ezt követően az Európai Bizottság 2013-ban terjesztette elő a védjegyirányelv és a közösségi védjegyrendelet módosítására vonatkozó javaslatát, amelyeket hosszas egyeztetés után 2015. december 15-én az Európai Parlament elfogadott. A közösségi védjegyreform alapvető célkitűzése, hogy javítsa az üzleti innováció feltételeit, és hatékonyabbá tegye a hamisítás elleni küzdelmet. Mind az irányelv, mind pedig a rendelet számos változást hoz anyagi jogi és eljárásjogi értelemben egyaránt, hogy a tagállami jogszabályok az unión belül minél kisebb mértékben hátráltassák az áruk és szolgáltatások szabad áramlását. A módosítások 2016 tavaszán léptek hatályba, így jelenleg a védjegyekre vonatkozó tagállami jogszabályok közelítéséről szóló, európai parlamenti és tanácsi (EU) 2015/2436 (2015. december 16.) számú irányelv, valamint az európai uniós védjegyről szóló, az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2015/2424 (2015. december 16.) rendelete határozza meg az EU védjegyjogi rendszerét.

Az egyik legjelentősebb változás, hogy az irányelv és a rendelet is elhagyja a védjegy definíciójából a grafikai ábrázolhatóság követelményét, és valójában egy leegyszerűsített Sieckmann-kritériummal helyettesíti azt, a grafikai jelleg nélkül. Így védjegy alatt azokat a megkülönböztetőképességgel rendelkező megjelöléseket (jeleket) értjük, amelyek a lajstromban oly módon szerepelnek, hogy más hatóságok és a piaci résztvevők világosan és pontosan meghatározhassák a jogosult oltalmának tárgyát. Már a Max Planck Intézet tanulmánya is arra hívta fel a figyelmet, hogy a tagállamok többsége elavult és a gazdaságot inkább hátráltató tényezőként definiálta a grafikai ábrázolhatóság követelményét. Ezért

⁵³⁹ Az Európai Bíróság C-273/00. számú, Ralf Sieckmann kontra Deutsches Patent- und Markenamt ügyben 2002. december 12-én hozott ítélete.

⁵⁴⁰ SZALAI Péter (2015): *A megkülönböztető képesség jelentése a védjegyjogban*. Győr, Universitas Győr Nonprofit Kft. 98–99.

⁵⁴¹ *Study on the Overall Functioning of the European Trade Mark System* (2011). Munich, Max Planck Institute for Intellectual Property and Competition Law. Elérhető: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/5f878564-9b8d-4624-ba68-72531215967e/language-en> (A letöltés ideje: 2019. 08. 18.) (A letöltés ideje: 2016. 01. 05.)

a tanulmány – noha elég szűkszavúan és valós problémák elemzése nélkül – azt javasolta, hogy a védjegy definíciójából a grafikai ábrázolhatóság kerüljön ki.⁵⁴² E javaslat elfogadásával az európai védjegy jog egy nagy lépést tett a liberális TRIPS-beli védjegydefiníció felé. Ugyanakkor kérdéses, hogy a vizualitás és a grafikus jelleg elhagyásával milyen más módszer előtt nyílik lehetőség arra, hogy az oltalom pontos tárgyának megjelölése világos és pontos lehessen.

Ennek az úgynevezett nem hagyományos védjegyek esetén lehet jelentősége, amelyek a grafikai ábrázolhatóságon alapuló hagyományos védjegy jogi kereteket szétfeszíthetik. Így például a grafikai ábrázoltság vitatható a Metro-Goldwyn-Mayer filmstúdió közismert oroszlanüvöltése esetén. Az oroszlan hangja közösségi védjegyoltalom alatt áll, amelynek egyébként elnevezése nincsen, és három komponens biztosítja a megismerhetőséget: egy szöveges leírás, egy grafikailag megjelenített spektogram/szonogram és egy letölthető, mp3-formátumú hangfájl. Ezek közül a hangfájl és a leírás nyilvánvalóan nem képezheti a hang grafikai megjelenítését, és ugyanúgy egy szonogramos leképezés sem magát a megjelölést ábrázolja.⁵⁴³ Ezek a hagyományos értelemben vett grafikai ábrázolásba nem férnének bele, ugyanakkor az irányelv és a rendelet új szövegezése szerinti világos és pontos meghatározásnak eleget tesznek, a megismerhetőséget pedig egy hangfájl elérhetővé tétele biztosítja, hiszen egy szonogram alapján más hatóságok vagy piaci szereplők aligha tudnák értelmezni az oltalom tárgyát. A nem zenei hangok grafikai ábrázolása eddig sértette a grafikai ábrázolhatóság világosságára vonatkozó Sieckmann-kritériumokat, így ezek esetében e követelmény elhagyása tágabb teret engedhet az oltalmazhatóságnak.

Nehezebb kérdés a sokakat foglalkoztató illatmegjelölések esete. Túl azon, hogy egyáltalán rendelkezhetnek-e az illatok valós eredetjelző funkcióval és megkülönböztető-képességgel (vagy egyáltalán megjelölésként értelmezi-e azokat a fogyasztó), a grafikai ábrázolhatóság is komoly nehézségekbe ütközik.⁵⁴⁴ És bár egyetlen alkalommal sor került közösségi védjegyként illatmegjelölés lajstromozására (amely azóta megújítás hiányában megszűnt), a közösségi gyakorlat konzekvensen megtagadta az illatok védjegykénti lajstromozását. Angolszász területen azonban – így például az Egyesült Királyságban vagy az USA-ban – nincs akadálya az illatok lajstromozásának. Azzal, hogy az irányelv és a rendelet a grafikai ábrázolhatóság követelményét megszünteti, elméletileg teret engedhet az illatok lajstromozásának, de problémaként továbbra is megmarad, hogy az illatok pontos és világos meghatározását mi valósítja meg. A színekkel ellentétben (például Pantone-skála) az illatok katalógizálására nem létezik objektív nemzetközi mérce, és egy szöveges leírás vagy kémiai képlet sem biztos, hogy elegendő az illat világos és pontos meghatározására (a Sieckmann-ügyben kimondottak szerint a grafikai ábrázoláshoz semmiképpen sem elegendő). Arról nem is beszélve, hogy a vegyi képletek elfogadása elmosná a védjegyek és szabadalmak közötti határvonalat, hiszen a vegyület és annak illata aligha választható el egymástól. Az illat védelme pedig nem jelentheti egyben a vegyület monopolizálását is, hiszen akkor a korlátlan ideig fenntartható védjegyoltalommal kiváltható lenne az időben korlátozott szabadalmi oltalom. Ez nyilvánvalóan a jogintézmények rendeltetésével ellentétes lenne, és semmi esetre sem engedhető meg. E princípiumot az Európai Bíróság a térbeli

⁵⁴² *Study on the Overall Functioning of the European Trade Mark System* (2011). 65., 68.

⁵⁴³ SZALAI 2015, 150–152.

⁵⁴⁴ SZALAI 2015, 171–178.

védjegyek kapcsán híressé vált Philips–Remington-ügyben⁵⁴⁵ mondta ki, és meglátásom szerint az illatvédjegyek kapcsán ugyanez az elhatárolási probléma merülhet fel.

Egyéb új típusú védjegyek esetén (hologramok, fényjelzések, mozdulat- és gesztus-védjegyek) valójában nem a grafikai ábrázolhatóság kérdése jelentett eddig sem vitapontot, hanem az eredetjelző funkció és a megkülönböztetőképesség megléte.⁵⁴⁶ Így összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a grafikai ábrázolhatóság feladásának csak a hang- és illatmegjelölések kapcsán lehet relevanciája.

A kizáró okok szerepe a kultúra megóvásában: A védjegyoltalom tárgya és a közkinccs kapcsolatában a fentiekén túl a kizáró okok játszanak kiemelt szerepet, hiszen azok szűkebb vagy tágabb köre határozza meg a közkinccsbe tartozó és a szabadon használható megjelölések körét. Ezek a kizáró okok jellemzően abszolút és relatív kizáró okokra tagolódnak, attól függően, hogy a megjelölés lajstromozását mindenképpen kizárják-e, vagy csak valamely korábbi jog fennállása esetén képeznek lajstromozási akadályt. Figyelemmel arra, hogy e kizáró okok köre jogrendszerenként változó – bár nyilván sok hasonlóság felfedezhető közöttük, uniós szinten pedig a védjegyirányelv folytán kellően harmonizált – és a bírói gyakorlata is kimunkált, ezek vázlatos ismertetését is mellőzőm. Csupán egyetlen aspektust kívánok ezekből kiemelni, amely a közkinccs és a kultúra, a történelem és a közösségi, társadalmi értékek védelmével áll összefüggésben. A problémát egy példán keresztül illusztrálom. Közösségi védjegyoltalom alatt áll az alábbi két megjelölés.

1. ábra

*Európai uniós Versace-védjegy.
Lajstromszám: 004396602*

2. ábra

*Európai uniós Versace-védjegy.
Lajstromszám: 004396636*

Mindkét védjegy közös alkotóeleme a sokak által ismert és jellegzetes motívum. Ezt a dekoratív jegyet meandernek, görögkulcsnak vagy görögvonalnak is nevezik, amely az ókori görög művészet fontos szimbóluma volt, és ennek köszönhetően vált ismertté világszerte.

⁵⁴⁵ Az Európai Bíróság C-299/99. számú, Koninklijke Philips Electronics NV kontra Remington Consumer Products Ltd. ügyben 2002. június 18-án hozott ítélete.

⁵⁴⁶ SZALAI 2015, 132–137.

Kétségtelenül olyan jelképről van szó, amely Európa kulturális bölcsőjének terméke, Európa kulturális hagyatékának része. Ennek ellenére a fenti védjegyek a milánói székhelyű Gianni Versace S. p. A. céget illetik meg. A jelenlegi kizáró okok rendszerében is megtagadható lett volna a bejelentés lajstromozása, mivel a földrajzi származás tekintetében megtévesztésre adhat okot, hiszen egy olasz bejelentő kívánja a köznyelvben is görögvonalnak nevezett megjelölést lajstromozni. Emellett a rosszhiszemű bejelentést is megállapíthatónak tartom, hiszen a védjegyoltalommal való visszaélésre ad alapot egy általuk is nyilvánvalóan ismert ókori kulturális motívum kisajátítása. A Versace klasszikus védjegye, amely a fenti köralakban elhelyezkedő medúzafej, kulturális szempontból elfogadható (bár egy olasz bejelentő esetén a görögvonat kiemelten görög származásra utaló jellege miatt a földrajzi származás tekintetében történő megtévesztés álláspontom szerint fennáll), de a dekorációs célokat szolgáló görögvonat önmagában történő lajstromozása nem. Emellett pedig jelen esetben a megkülönböztetőképesség hiánya is felmerülhet, hiszen olyan elterjedt és széles körben ismert megjelölésről van szó, amely valószínűleg alkalmatlan arra, hogy a megjelölt termékeket egy konkrét vállalkozáshoz kösse. Még egy görög bejelentő esetében sem tartanám elfogadhatónak (ahol már a földrajzi megtévesztés nem jelent problémát), hogy egyetlen jogosult saját maga javára kisajátítson több évezredes, a kultúra és a művészet részét képező szimbólumokat. A szellemi magántulajdonnak ezen a területen határt kellene szabni, és a közkincsbe tartozó elemeket megóvni. Hasonló helyzetet eredményezne, ha valakinek a kalocsai mintára lenne védjegyoltalma. A problémakör szorosan összefügg a későbbiekben tárgyalt tradicionális kulturális kifejeződések védelmével, így erről még lesz szó a későbbiekben.

Ha ehhez hasonló esetekben sem a megtévesztő jelleg, sem a rosszhiszeműség nem állapítható meg, akkor a megjelölés elterjedtsége miatt a megkülönböztetőképesség hiánya merülhet fel, de ha ez sem alkalmazható (mert vagy nem olyan ismert a megjelölés, vagy esetleg a használat révén a bejelentő megszerezte a megkülönböztetőképességet), akkor csak valamilyen közérdekűségi kizáró ok jöhetne számításba. Általános közérdekűségi kizáró okot az uniós védjegyirányelv nem ismer, csak a közrendbe és közérdeklődésbe ütköző megjelölések lajstromozását tiltja, amely kategóriákba a görögvonathoz hasonló megjelölések nem esnek bele. Egy önmagában vett közérdekűségi kizáró ok létesítését nem tartanám szerencsésnek, hiszen az túl tág és általános keretet jelentene az állami beavatkozás számára, de egy, a kulturális örökség körébe tartozó művészeti szimbólumok használatára szűkített kizáró ok általános bevezetését szükségesnek érzem.⁵⁴⁷ Például az orosz védjegyjogban található olyan rendelkezés (Orosz Polgári Törvénykönyv, 1483. cikk (4) bekezdés), amely alapján a világ kulturális vagy természeti örökségébe tartozó tárgyak, valamint a gyűjteményekben szereplő kulturális értékekről készült képek kizártak az oltalomból.

Másik oldalról megközelítve a kérdést, az ilyen típusú megjelölések oltalmára – az egyéb feltételek teljesülése esetén – a földrajzi árujelzők sokkal alkalmasabbak, hiszen kollektív jogosultságként minden, az adott területen termelő vagy forgalmazó személy használhatja az adott régióhoz vagy országhoz tartozó szimbólumot. Ez persze csak azon megjelölések esetén alkalmazható, amelyeknek egy bizonyos országhoz erőteljes territoriális kötődésük

⁵⁴⁷ *Grounds for Refusal of all Types of Marks* (2010). WIPO/STrad/INF/5. Geneva, Standing Committee on the Law of Trademarks, Industrial Designs and Geographical Indications, WIPO. Elérhető: www.wipo.int/export/sites/www/sct/en/meetings/pdf/wipo_strad_inf_5.pdf (A letöltés ideje: 2016. 06. 01.)

van, ellenkező esetben ugyanis szintén társadalmi érdekek sérülnének egy országhatárokon átívelő hagyományokból származó megjelölés territórialissá tételével.

A megkülönböztetőképesség elvesztése: A védjegyoltalom tárgya és a közkincs kapcsolata szempontjából végül megemlítendő, hogy az oltalom feltételeként meghatározott megkülönböztetőképesség egyfajta eleven folyam, amely nem statikus jellemzője a megjelölésnek, hanem változó attribútuma lehet. Ugyanis lehetséges, hogy az egyébként eredendően megkülönböztetőképességgel nem rendelkező megjelölés e képességet a használat folytán megszerezze, és azt el is veszítse. Azok a jogrendszerek, amelyek a TRIPS alapján lehetővé teszik a szerzett megkülönböztetőképesség elismerését, tágabb teret engednek a magánautonómia számára, hogy a közkincsből a saját javukra kiragadjanak egyes megjelöléseket. Noha a gyakorlatban viszonylag ritkán fordul elő a szerzett megkülönböztetőképesség, színek és számok esetében lényegében csak így válhat lehetségessé az oltalomszerzés, hiszen ezeknek önmagukban semmiféle megkülönböztetőjellege nincsen (például a híres Milka®-lila önmagában véve semmivel sem árul el többet a termékről és a gyártójáról, mint a zöld vagy a kék szín. De az intenzív és tudatos használattal és reklámtevékenységgel a gyártónak sikerült a lila adott árnyalata és a Milka® csoki közötti asszociációt megteremtenie). Fordított előjellel történik, és ezáltal a közkincs és a társadalom gazdagodik, amikor egy védjegy elveszíti megkülönböztetőképességét. Ez ugyanúgy lehet az intenzív marketinghadjárat eredménye, amelynek következtében az adott márka egyé válik a termék típusával, ezáltal köznevesül, és fajtanévvé válik. Különösen akkor fordulhat ez elő, ha az adott terméktípusból nincs is más gyártó általi termék. A megkülönböztetőképesség elvesztése hosszabb vagy rövidebb folyamat eredménye, nem pillanatszerű jelenség. Jelenleg a világ egyik legértékesebb védjegye, a Google® szóvédjegy táncol pengeélen ebben az ingamozgásban, ahonnan már csak egy karnyújtásnyira van a köznévvé válás.⁵⁴⁸

3.3. A földrajzi árujelzők társadalmi-gazdasági hatásai és a nemzetközi védelmének új irányai

A földrajzi árujelzők jelentősége: A földrajzi árujelzők ugyancsak rendelkeznek a védjegyekéhez hasonló versenyesszükség-funkcióval, ugyanakkor a szerepük annál jóval összetettebb. A földrajzi árujelzők – és azon belül is különösképpen az eredetmegjelölések – azáltal, hogy a terméket egy földrajzi területtel és az abból fakadó jellemzőkkel, az ott élők és termelők szaktudásával és minőségi standardjaival kötik össze, a terméken túl bizonyos mértékig az adott kultúrát, életmódot és történelmi hagyományokat is óvják. A földrajzi árujelzők rendszere a fejlődő országok részéről komoly érdeklődésre tart számot, és a konszenzusos

⁵⁴⁸ Megelőzhető a köznevesülés, ha a védjegyet kifejezetten védjegyként, és nem a termék megjelöléseként használják, mintha az lenne a termék típusa. A védjegyet melléknévként és nem főnévként kell használni, és nem szabad olyan nyelvtani kontextusban ragozni, ahogyan főneveket, mert az szinte egyenesen a köznevesüléshez vezet. További fontos lépés, hogy a védjegy mindig legyen kiemelve a környezetéből, ezáltal is sugallva annak egyediségét és másságát szövegkörnyezetéhez képest. Ezt pedig tovább erősítheti a védjegyekre utaló ® és ™ jelzés használata, adott esetben olyan országokban is, ahol egyébként nincsen jogi jelentősége e jelzéseknek. A megkülönböztetőképesség elvesztéséhez lásd SZALAI 2015, 254–282.

megállapodás is csak a fejlődő és fejlett országok érdekeinek kiegyensúlyozott figyelembevételével valósulhatott meg. Ugyanis néhány európai és számos fejlődő ország azért küzd, hogy saját hagyományos termékeikre vonatkozó földrajzi árujelzőik minél szélesebb körű elismerésben részesülhessenek külföldön is. Ezzel szemben a kevesebb hagyományos termékkel rendelkező, ám intenzív mezőgazdaságú országok elutasítják az erősebb jogi oltalmat, és védik saját vállalkozásaik szabadságát az ilyen megjelölések korlátozásmentes felhasználása érdekében.

A földrajzi árujelzők sui generis védelme francia eredetű jogintézmény, amely a filoxeravész utáni borkereskedelmi nehézségek ellenhatásaként született meg, éppen ezért nem meglepő, hogy a leghíresebb földrajzi árujelzők is mind francia eredetűek. A hamis földrajzi árujelzők használatának tilalma még a versailles-i békeszerződésbe is bekerült. A PUE a földrajzi árujelzők két formáját, a származási jelzést és az eredetmegjelölést nevešti. Ehhez képest a TRIPS által használt földrajzi megjelölés tágabb kört ölel fel, és kiterjed a hírnéven alapuló jelzésre is.⁵⁴⁹

A földrajzi árujelzők egyik legfontosabb feladata, hogy egy terméken keresztül területiális alapon védjék az adott terület kulturális, történelmi és gazdasági aspektusait. A földrajzi árujelzők olyan endogén társadalmi konstrukciók, amelyek meghatározzák az ott élők életét és viselkedését.⁵⁵⁰ A TRIPS definíciója alapján a földrajzi megjelölések valamelyik tagállam területéről, vidékéről vagy helységéből származó olyan termékekre vonatkozó megjelölések, amelyeknek meghatározott minőségét, hírnevét vagy egyéb jellemzőit lényegében a földrajzi eredet határozza meg.

A minőség fogalma elég nehezen ragadható meg. Kifejezhető persze valamilyen ISO-szabvánnyal is, de ez nem szükségszerű. A minőség nem pusztán piaci jelenség, és nem egy teljesen homályos és szubjektív tapasztalás. Inkább úgy lehetne megragadni, mint olyan belső társadalmi folyamatok eredményét, amelyek hozzájárulnak a piaci szereplők magatartásainak befolyásolásához. A minőség e szereplők egymás közti interakciójának, az így kialakult piaci áraknak, a technikai és normatív standardok betartásának és az alapvető morális és etikai követelmények figyelembevételének kölcsönhatásaként jön létre. Ez a földrajzi árujelzők által képviselt minőség a területen termelők hosszú időn keresztül kialakult know-how-jának, annak áthagyományozásának és sok esetben (például borok) az adott föld fekvésének és klímájának köszönhető. Ily módon a földrajzi árujelző mély kulturális és szocio-ökonómiai gyökerekkel rendelkezik (ez pedig szoros kapcsolatot jelent a tradicionális tudás védelmével, amelyről a következőt fejezetben lesz szó). A földrajzi árujelző által tanúsított és közvetített minőség ezekből a tényezőkből fakadó absztrakt társadalmi viszonyulást tükröz. Példaként említhető, hogy a tokaji bor a magyar társadalomban elismert minőségnek örvend, még akkor is, ha éppen egy-egy konkrét palack hibás. A hosszú időn át és nagy számban gyártott rossz minőségű termékek azonban a földrajzi árujelző által hordozott absztrakt minőséget képesek lerontani.⁵⁵¹

Napjainkban világszinten is változóban vannak a mainstream fogyasztási szokások, a gyorséttermi *fast food* (magas szénhidrát- és zsírtartalmú ételek) terjedése visszaszorulóban van az úgynevezett *slow food* térhódítása miatt. Ma már külön mozgalomnak nevezik

⁵⁴⁹ BOBROVSZKY 2008, 74.

⁵⁵⁰ GERVAIS, Daniel (2015): *The Socio-Economic Impact of Geographical Indications*. Előadás, *Worldwide Symposium on Geographical Indications*, 2015. október 20–22. Budapest, WIPO–SZTNH.

⁵⁵¹ GERVAIS 2015.

a *locavore* irányvonalat, amely képviselői kifejezetten a helyi specialitásokat és az egészségesebb ételeket keresik, és a magasabb minőségért hajlandók többet is fizetni. Ebben nyújtanak segítséget a földrajzi árujelzők, és így mozdítják elő a helyi és vidéki élet fejlődését. A földrajziárujelző-intenzív ágazatokban komoly motiváló tényezőt jelent a helyi termelők számára, hogy az érintett termékeket a földrajzi árujelző által tükrözött minőségi követelményeknek megfelelően (természetes úton, hagyományos módszerekkel stb.) gyártsák. Akik pedig már korábbról fogva ilyen standardok szerint termeltek, a földrajzi árujelzők jótékony gazdasági hatása miatt továbbra is érdekeltek maradnak abban, hogy az érintett termékekbe befektessenek (azaz az innovációban érdekeltek legyenek), és azokat ugyanolyan, vagy még jobb minőségben állítsák elő. Ez nem pusztán technikai aspektusban értendő, mert a minőség egyfajta szemléletmódot is tükröz, amely testet ölt a környezettudatosságban, munkásbarát működésben, társadalmi felelősségvállalásban stb. Mivel a földrajzi árujelzők területhez kötődnek, a hosszú távú siker nélkülözhetetlen eleme az érintett föld megóvása. Például egy bortermelő vidéken a termelők közösen érdekeltté válnak olyan környezetileg is fenntartható termelési módok alkalmazásában, amelyek a talajt és a vizet tartósan használható szinten tartják, és megújulóképességüket nem veszítik el. Ellenkező esetben ugyanis a földrajzi árujelző által hordozott minőség, illetve az ezzel elérhető gazdasági és társadalmi előny is elvész. Ennélfogva azt mondhatjuk, hogy a minőségbiztosítás és az ezzel elérhető fenntarthatósági szempontok miatt magának a társadalomnak is érdeke a földrajzi árujelzők rendszerének fenntartása és minél szélesebb körű védelme.⁵⁵²

A földrajzi árujelzők védelme a TRIPS-ben és bilaterális egyezményekben: A védelem rendszere körében fontos kérdés, hogy milyen nemzeti, regionális és globális mechanizmusok működnek a földrajzi árujelzők elismerésére. Nemzetközi szinten a védelem legalapvetőbb forrása a PUE és a TRIPS, amelyek a tagállamok számára kötelezővé teszik a földrajzi árujelzők védelmét, és ennek legfontosabb tartalmi kérdéseit rögzítik. A TRIPS 23. cikke jelentőségénél fogva külön is foglalkozik a borok és szeszes italok földrajzi árujelzőinek oltalmával, és a 24. cikk (1) bekezdése kötelezi a tagokat arra, hogy ezek megerősítésére bi- vagy multilaterális tárgyalásokat kezdjenek. Lényegében ezen alapulnak a földrajzi árujelzők védelmének speciális rezsimjét alkotó különböző szabadkereskedelmi megállapodások, valamint a kifejezetten földrajzi árujelzőkre vonatkozó bilaterális egyezmények. A földrajzi árujelzők vonatkozásában tehát kifejezetten a TRIPS kötelezi a tagokat arra, hogy külön egyezmények révén belépjenek az erősebb oltalmat biztosító TRIPS-Plus-érába.

Ennek megfelelően az Európai Unió is számos szabadkereskedelmi megállapodásban és bilaterális egyezményben védi a saját, illetve ismeri el szerződő partnerei földrajzi árujelzőit. Az újabb szabadkereskedelmi megállapodásokban nélkülözhetetlen elemmé váltak a földrajzi árujelzőkkel kapcsolatos fejezetek, amelyekben az EU kifejezetten arra törekszik, hogy a TRIPS szabályaihoz képest erősebb oltalmat szerezhessen saját árujelzői számára, és hogy a borokon és szeszes italokon kívül más termékekre is kiterjesszék a fokozott oltalmat. Az EU szerződő partnerei között megtalálható Ausztrália, Kína, Kanada, Chile, Mexikó, a Dél-afrikai Köztársaság, Svájc és az USA is, valamint az EU bővítésével kapcsolatos csatlakozási tárgyalásokon is napirendi pont a földrajzi árujelzők védelme. Az EU és a fejlődő országok kapcsolatát tekintve (elsősorban az afrikai, karibi és csendes-óceáni

⁵⁵² GERVAIS 2015.

térsséggel összefüggésben) pedig érdemes kiemelni, hogy a gazdasági partnerségi megállapodásokra irányuló tárgyalásokon az EU vállalja, hogy segítséget nyújt a szerződő feleknek abban, hogy kialakíthassák a földrajzi árujelzőkre vonatkozó hatékony oltalmi rendszerüket, és a felek kölcsönösen kötelezettséget vállalnak egymás földrajzi árujelzőinek elismerésére és védelmére.⁵⁵³

A lisszaboni rendszer felülvizsgálata: Nemzetközi szintén a másik jelentős pólus a földrajzi árujelzőkre vonatkozó sui generis oltalmi rendszer. E vonatkozásban hozott a 2015-ös esztendő jelentős fordulatot. 1958. október 31-én fogadták el az eredetmegjelölések oltalmára és nemzetközi lajstromozására vonatkozó Lisszaboni Megállapodást, amelynek célja, hogy egy egyszerű eljárás keretében (egy bejelentés, egy nyelv használata, egyszeri díjfizetés) valamennyi részes tagállamban oltalom alá kerülhessen a származási országban oltalmazott földrajzi árujelző. A lisszaboni rendszer nem aratott akkora sikert, mint a szabadalmi és védjegy jogi területeken a PCT vagy a madridi rendszer. Ez megmutatkozik a számarányokban is, jelenleg 28 részes állama van a Lisszaboni Megállapodásnak (ebből egyedül Haiti nem részese az 1967. évi stockholmi felülvizsgálat során elfogadott szövegváltozatnak), és ezek része döntően fejlődő ország. A legnagyobb részes gazdaságok közül Franciaország, Olaszország, Spanyolország, Mexikó és Törökország emelendő ki, de például nem tagjai a németek, az angolok vagy az amerikaiak, ez pedig a rendszer sikerességét alapvetően befolyásolja.

Abból a célból, hogy a földrajzi árujelzők nemzetközi védelmének szélesebb bázisa lehessen, a WIPO 2008-tól kezdődően a lisszaboni rendszer felülvizsgálatán dolgozott, amelynek végállomása a 2015. május 20-án elfogadott Lisszaboni Megállapodás Genfi Szövege. A módosítások célja kettős volt: egyrészt a modernizálás révén ösztönözni kívánták az új tagok belépését, másrészt az eredeti megállapodás alapvető értékeit is meg kívánták őrizni. Jelentős változás, hogy a kormányközi és más nemzetközi szervezetek számára is megnyílt a csatlakozás lehetősége, így például az EU is részesévé válhat a lisszaboni rendszernek. Anyagi jogi értelemben pedig a védelem köre is jelentősen bővült, mivel az eredeti Lisszaboni Megállapodás csak az eredetmegjelöléseket védte, a genfi szöveg azonban már valamennyi földrajzi árujelzőre kiterjeszti a rendszer tárgyi hatályát. E kiterjesztés egyébként a Lisszaboni Megállapodás nevében is tükröződik.⁵⁵⁴ Az egyezmény a definíciók körében már külön is kiemeli, hogy a földrajzi árujelző által lefedett terület nem szükségképpen illeszkedik országhatárokhoz, ezért az 5. cikk lehetővé teszi az országhatárokon átvívelő földrajzi területen alapuló árujelzők bejelentésekor, hogy az érintett tagállamok közösen nyújtsák be a lajstromozás iránti kérelmet.

Az előkészítő munkálatok során világosan látszott, hogy több törésvonal is kialakult az egyes országok és országcsoportok között. A legerősebb szembenállás és a komoly érdekellentétek abból fakadtak, hogy bizonyos államok a sui generis földrajzi árujelző

⁵⁵³ DG AGRI working document on international protection of EU Geographical Indications: objectives, outcome and challenges. (2012). Ref. Ares(2012)669394. Advisory Group International Aspect of Agriculture, 8–11. Elérhető: http://ec.europa.eu/agriculture/consultations/advisory-groups/international/2012-06-25/agri-working-doc_en.pdf (A letöltés ideje: 2016. 05. 31.); *Geographical indications and TRIPs: 10 Years Later... A roadmap for EU GI holders to get protection in other WTO Members* (2007). O'Connor and Company. 8–11. Elérhető: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2007/june/tradoc_135088.pdf (A letöltés ideje: 2016. 05. 31.)

⁵⁵⁴ CURCHOD, François (2015): *The Revision of the Lisbon System*. Előadás, *Worldwide Symposium on Geographical Indications*, 2015. október 20–22. Budapest, WIPO–SZTNH.

védelmet preferálják (többségében a lisszaboni rendszer jelenlegi tagállamai, így többek között Magyarország is), míg a másik táborba tartozó államok önálló védelmi rezsim helyett a védjegyjog keretében kívánják a földrajzi árujelzőket védeni (például az USA vagy Ausztrália). A tárgyalások során két fő szabályozási koncepció alakult ki. Az egyik szerint a földrajzi árujelzők számára a maximális védelmi szintet kell biztosítani, míg a másik szerint a védelmet korlátok közé kell szorítani, hogy megerősítsék a helyi piacok és termelők mozgásterét a beözönlő külföldi földrajzi árujelzőkkel szemben.⁵⁵⁵

A lisszaboni rendszer több tekintetben is más, mint a nemzetközi védjegyek madridi rendszere. Az eljárás menete hasonló, ám mindaddig, amíg a madridi rendszer tagországai mind elismerik és biztosítják a védjegyek önálló oltalmát, ráadásul többé-kevésbé hasonló módon is teszik ezt, addig a földrajzi árujelzők esetében ez nem mondható el, e tekintetben sokkal színesebb a paletta a védjegyekhez képest. Éppen emiatt a sokszínűség miatt a Lisszaboni Megállapodás immáron azon országok csatlakozását is megengedi, amelyeknek ugyan nincsen a földrajzi árujelzők védelmére szabott speciális jogi rezsimje, de valamilyen módon (például tanúsító, kollektív vagy „rendes” védjegyek útján) biztosítanak számukra védelmet. A Lisszaboni Megállapodás abban is különbözik a PCT- vagy a madridi rendszertől, hogy míg azok eljárási szabályokat tartalmaznak, a Lisszaboni Megállapodás komoly anyagi jogi rendelkezéseket is megfogalmaz a védelem tartalmát illetően, amelyek kritikus pontnak bizonyultak a tárgyalások során, és a jövőben nem csatlakozó államok távolmaradásának oka nagy százalékban e szabályoknak lesz köszönhető. A 11. cikk alapján így a földrajzi árujelző jogosultja megtilthatja:

- a földrajzi árujelző használatát
  - az oltalom által érintett termékkel azonos típusú terméken, ha az nem az érintett földrajzi területről származik, vagy nem felel meg a földrajzi árujelző használatához fűzött követelményeknek;
  - nem azonos típusú termékek esetén, ha a használat valamilyen kapcsolatra utalna a termék és a jogosult között, és ez a jogosult érdekeit sérti, vagy jogosulatlanul kihasználná a földrajzi árujelző hírnevét, vagy azt tisztességtelenül lerontaná, illetve hígítaná;
- minden olyan egyéb magatartást, amely a fogyasztókat megtéveszti az áru valós származása vagy természete tekintetében.

A fenti jogosultságokkal az utánzásokkal szemben is élhet a jogosult, még akkor is, ha a termék valós származását feltüntették, vagy ha a földrajzi árujelzőt fordításban a „fajta”, „típusú”, „stílusú”, „utánzat”, „-féle”, „olyan, mint”, „úgy készült, mint”, „hasonló” és más hasonló kifejezésekkel együtt használják. E fordulatot a TRIPS 23. cikke a borok és szeszes italok vonatkozásában tartalmazza, a Lisszaboni Megállapodás azonban ezt már korábbi szövegváltozatában is biztosította valamennyi eredetmegjelölés számára, a genfi szöveggel pedig ez minden földrajzi árujelzőre kiterjed, és a nevesített kifejezések köre is szélesebb lett.

Emellett a tagállamoknak lehetővé kell tenniük, hogy saját joguk szerint – hivatalból vagy kérelemre – elutasítsanak egy későbbi elsőbbségű védjegybejelentést, vagy töröljenek egy védjegyet, ha annak használata megvalósítaná a fentebb leírt magatartásokat.

⁵⁵⁵ DE TULLIO, Elio (2015): *From Lisbon to Geneva: The Outcome of the Lisbon System Revision*. Előadás, *World-wide Symposium on Geographical Indications*, 2015. október 20–22. Budapest, WIPO–SZTNH.

A 12. cikk nyújt védelmet a fajtanévvé válással szemben. Erre a földrajzi árujelzők fentebb leírt szociális és gazdasági hatásai miatt, illetve azért van szükség, mert az árujelző és az azt hordozó minőség kialakulásához hosszú időre van szükség, így méltánytalan lenne, ha adott esetben a kiváló minőség miatt a megjelölés fajtanévvé válna és elveszítené a védelmet. Ezért a 12. cikk szerint a lajstromozott földrajzi árujelzők nem veszíthetik el megkülönböztetőképességüket, és nem tekinthetők generikus kifejezéseknek, még akkor sem, ha egyébként ez de facto bekövetkezett.

Ezen túl kompromisszumos, egyensúlykereső megoldásként jelent meg a 13. szakaszban a földrajzi árujelzők és mások korábbi elsőbbségű akadályozó jogainak viszonyrendszere. A korábbi védjegyek kapcsán a Megállapodás akként rendelkezik, hogy azokban az országokban, ahol a védjegyjogtalomnak léteznek korlátai, bevezethető egy olyan korlát is, amely szerint a védjegyjogosult nem akadályozhatja meg a későbbi elsőbbségű földrajzi árujelző lisszaboni rendszeren keresztül történő lajstromozását az érintett országban, de ezen kívül a földrajzi árujelzők semmilyen mértékben nem csorbíthatják az adott védjeggyel kapcsolatos jogosultságokat. A kereskedelemben használatos személynevek, más kereskedelmi nevek, a növényfajták és az állati szaporítóanyagok neve tekintetében a Lisszaboni Megállapodás pedig semmilyen jogkorlátozást nem kíván teremteni egy esetlegesen később lajstromozott földrajzi árujelzőre alapozva, kivéve azt az esetet, amikor e korábbi nevek használata a fogyasztók számára megtévesztő.

A Lisszaboni Megállapodás felülvizsgálata – egyelőre legalábbis – sikeresnek mondható. A genfi diplomáciai konferencia 114 ország és kormányközi szervezet delegációjának részvételével történt. A konferencia zárónyilatkozatát 54 delegáció írta alá, ezek közül 11 a genfi szöveget is nyomban aláírta. Olyan nagyhatalmak, mint Oroszország, Kína és az Európai Unió pozitív üzeneteket fogalmaztak meg a csatlakozás lehetőségét illetően. Persze a jogalkotás malmai lassan örölnek, és ez még korántsem jelenti a lisszaboni rendszer kibővülését, de a pozitív fogadtatás jó előjel lehet a jövőre nézve. A földrajzi árujelzők fontos eszközök a fenntartható fejlődésben, a helyi értékek, a kultúra és az életmód megőrzésében, így a szélesebb körű védelem elterjedésének társadalmi hozadéka jelentős lenne.

IV. A szellemi tulajdon-védelem új területei

Ebben a részben három olyan új területet kívánok bemutatni, amelyek az elmúlt időszakban egyre inkább a figyelem középpontjába kerültek. A WIPO keretében működő IGC-bizottság legfontosabb feladata, hogy olyan, a fenntartható fejlődés jegyében megfogant szellemi tulajdon-jogi formák kidolgozásában működjön közre, amelyek a klasszikus, hagyományos oltalmi formákhoz képest újak, és kimondottan a fejlődő országok számára kínálnak lehetőségeket. A Development Agenda korábban idézett 18. ajánlása külön is utal az IGC ebbéli törekvéseire, és kifejezetten sürgeti a genetikai erőforrások védelmére (*genetic resources*), a tradicionális tudás védelmére (*traditional knowledge*) és a hagyományos kulturális kifejeződések (*traditional cultural expressions*) védelmére vonatkozó nemzetközi egyezmény(ek) létrehozását.

Az elmúlt évtizedekben a fenntartható fejlődés fogalmában kulcselemmé vált a diverzitás fenntartása, és ez a három lehetséges oltalmi forma ezt hivatott védeni. A képzeletbeli diverzitásskála egyik végpontján a biológiai diverzitás áll, míg a másik végpontján a kulturális diverzitás. Ezek nélkülözhetetlenek a környezeti és társadalmi túléléshez, adaptálódáshoz. A sokszínűség lehetőségeket hordoz magában, és éppen ezért alapfogalma a környezeti és társadalmi fenntarthatóságnak is. A biodiverzitáshoz elsősorban a genetikai erőforrások védelme kapcsolódik, míg a kulturális sokféleséghez a hagyományos kulturális kifejeződések oltalma, és a kettő között, részben ezeket összekapcsolva, részben ezektől függetlenül a hagyományos tudás védelme áll. Itt érdemes visszautalni a fenntartható fejlődés koncepciójának emberarcúságára. A mainstream értelmezés szerint a fenntartható fejlődés antropocentrikus, azaz emberközpontú, azonban az NGO-k és az őslakos népek szerint az ököcentrikus, azaz a természetközpontú világnézet fogadható el, és hosszú távon csak az lehet fenntartható. Ez az ököcentrikus világnézet jól tükröződik a következő fejezetekben bemutatott, az ember és a környezet interakciójában felmerült szellemi tulajdon-jogi kérdésekben.

Az ebben a részben tárgyalt három terület elsősorban – bár nem kizárólagosan – az őslakos népekhez és helyi közösségekhez kapcsolódik, amelyek számos jellegzetességükből adódóan csak nehézkesen vagy egyáltalán nem értelmezhetők a klasszikus, individualista szellemi tulajdon-jogi rendszerben. Ugyanakkor a nemzetközi közösség felismerte annak szükségességét, hogy ezeket a más jellegű, ám kétségtelenül fontos és megóvásra érdemes intellektuális javakat meg kell óvni a diverzitás fenntartása érdekében. Jól tükrözi ezt a 2007-ben elfogadott, az őslakos népek jogairól szóló ENSZ-nyilatkozat, amelynek 31. cikke kifejezetten rögzíti e három terület szellemi tulajdon-jogi jelentőségét:

„Az őslakos népeknek joguk van ahhoz, hogy kulturális örökségüket, tradicionális tudásukat és tradicionális kulturális kifejeződései formáikat, és úgyszintén tudományuk, technológiájuk és kultúrájuk kifejeződését, ideértve az emberi és genetikai erőforrásokat, az örökítőanyagot, a gyógyszereket, a növény- és állatvilág

birtoklására vonatkozó tudást, az irodalmat, a formatervezést, a sportot és a tradicionális játékokat, a képző- és előadóművészetet fenntartsák, ellenőrizték, védjék és fejlesszék. Úgyszintén ahhoz is joguk van, hogy az ilyen kulturális örökségre, tradicionális tudásra és tradicionális kulturális kifejeződésre vonatkozó szellemi tulajdont fenntartsák, ellenőrizték, megvédjék és fejlesszék. Az őslakos népekkel egyetértésben az államok hatékony intézkedéseket tesznek annak érdekében, hogy elismerjék és védelemben részesítsék e jogok használatát.⁵⁵⁶

Habár a nyilatkozat csak soft law, így jogi kötelező erővel nem rendelkezik, az előkészítő munkálatok során tanúsított elkötelezett és aktív részvétel miatt az államok többségében nagy politikai legitimitással rendelkezik, amelyre szükség is van ahhoz, hogy a fenti jogok elismerése és védelme érdekében valóban megteremtsék azokat a jogi eszközöket, amelyek lehetővé teszik e területeken is a szellemi tulajdon-védelmet.

A következő fejezetekben azokat a fejleményeket mutatom be, amelyek a fenti értékek védelmében születtek, és megvizsgálom, hogy milyen lehetőségek mutatkoznak egy-egy önálló, dedikált szellemi tulajdon-jogi forma létrejöttére. De előtte egy példán keresztül érdemes bemutatni az új oltalmak jelentőségét.

*A kani törzs esete*⁵⁵⁷ – példa a haszonmegosztás jótékony hatására: A kani törzs esete jól illusztrálja az őslakosok hagyományos tudásának hasznosíthatóságát és azt, hogy miért érdemes olyan védelmi rendszert kiépíteni köré, amely biztosítja a hagyományos tudás létrehozói számára a hasznokból való részesedést.

1987-ben az indiai dr. Palpu Pushpangadan és csapata a Dél-Indiában található dél-nyugati Ghat-hegységben, a kani törzs területén folytattak botanikai kutatásokat. A kani törzs félnomad életmódot folytat, a teljes populáció mintegy 16 ezer fő.⁵⁵⁸ Jellemzően az erdei javak gyűjtögetéséből élnek, amelyeket aztán a közeli piacon értékesítenek.

Pushpangadant és társait két kani törzsbeli fiatal kísérte a hegyekben. A kutatók mindközben arra lettek figyelmesek, hogy a fiatalok kis szárított gyümölcsdarabokon kívül semmit sem ettek, ennek ellenére mégis nagyon energikusak voltak. Amikor a tudósok az út során kimerültté váltak, a fiatalok megkínálták őket a szárított gyümölcsökkel, mondván, hogy csökkentik a fáradtságot, és energiát adnak. Ezután többször is kipróbálták a „csodaszert”, és ugyanazt a bámulatos hatást keltve energiával töltötte fel használatát.

Amikor a kutatók a gyümölcsök forrásáról kérdezték a törzs tagjait, azok vonakodtak elmondani, mivel az náluk olyan szent tudás, amelyet kívülállókkal nem oszthatnak meg. Végül a hagyományos törzsi orvoslás egyedüli ismerői, a Plathik beavatták Pushpangadant a törzs tudásába, és megmutatták neki az *Arogyapacha* növényt (*Trichopus zeylanicus* spp.

⁵⁵⁶ *United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples* (2007). A/RES/61/95. ENSZ-közügylési határozat, 2007. szeptember 13. 31. cikk. Elérhető: www.un.org/esa/socdev/unpfi/documents/DRIPS_en.pdf (A letöltés ideje: 2016. 01. 24.)

⁵⁵⁷ LÁSZLÓ ÁRON (2013): *Az AIPPI 2012-es szöuli kongresszus szakmai munkájának eredményei és a hozzá vezető út magyar szemszögből*. Előadás a Magyar Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Egyesület konferenciáján, 2013. május 31. Pécs. Elérhető: http://mie.org.hu/eloadasok_2013_konf/tavasz/LaszloAron.pdf (A letöltés ideje: 2015. 11. 01.); *Using Traditional Knowledge to Revive the Body and a Community* (2010). Elérhető: www.wipo.int/ipadvantage/en/details.jsp?id=2599 (A letöltés ideje: 2015. 11. 01.)

⁵⁵⁸ ANURADHA, R. V. (É. N.): *Sharing with the Kanis. A Case Study from Kerala, India*. 3. Elérhető: www.cbd.int/financial/bensharing/india-kanis.pdf (A letöltés ideje: 2015. 11. 01.)

travancoricus), amely ugyan már ismert volt korábban is, ám effajta felhasználási módját és különleges tulajdonságait a tudomány addig nem fedezte fel.

Ezután kutatások és egérkísérletek bizonyították, hogy a növényben lévő glikolipidek és poliszacharidok immunerősítő és serkentő hatással rendelkeznek.

A kutatásokat szabadalmi bejelentések követték, amelyek alapján az oltalmakat meg is adták, majd 1994-ben piacra került a *Jeevani* nevű készítmény, amelynek egyik fontos összetevője volt a kani törzsnél felfedezett növény. Az előállító gyógyszergyár megállapodott a kani törzsszel, hogy a készítmény hasznosításából származó nyereséget fele-fele arányban megosztják. A törzsi problémák és a szervezetlen, félnomád életmód miatt kezdetben nehézségekbe ütközött a hasznok átadása, de végül a közösség felnőtt tagjainak több mint felével a törzs egy trösztöt alapított, és ezen keresztül a törzs folyamatosan megkapja a készítmény hasznosításából származó royalty 50%-át. Azóta pedig jelentősen javultak az életkörülmények, és törzs fejlődésnek indult, a szegénységet leküzdötték.

A fenti eset rávilágít arra, hogy a hagyományos tudás milyen értékes lehet az érintett közösség számára. Ugyanakkor arra is rávilágít, hogy megfelelő védelem nélkül kiszolgáltatottá teheti a tudás jogosultjait. Jelen esetben ugyanis alapvetően Pushpangadan hozzáállásán és becsületén múlt, hogy a törzs valóban részesülhessen a tudásukkal elérhető hasznokból. A hagyományos szellemitulajdon-jogi rendszer önmagában ezt nem biztosítja, hiszen miként látható, a törzstől független kutatóintézet szabadalmat kaphatott a készítményre, holott a növény serkentő célú felhasználása korántsem volt újdonság. Ha pedig nem született volna meg a bizalmon alapuló megállapodás, akkor a kani törzsnek meglehetősen komoly nehézséget okozott volna a szabadalmassal szembeni pereskedés vagy éppen az újdonság hiánya miatt megsemmisítési eljárás. Másik oldalról persze – és ez a hagyományos tudás gazdasági jellemzőjéből fakad – szükség is van a klasszikus és erős oltalmi formák igénybevételére. A hagyományos tudás tipikusan további innováció alapjául szolgálhat, mert ipari méretekben nem minden esetben hasznosítható közvetlenül. Ahhoz pedig, hogy ezek a további innovációk kifizetődők legyenek, szükség van a szellemitulajdon-jogok által biztosított védelemre. Ha nincsenek további fejlesztések, akkor a törzsi keretek között létező hagyományos tudás nem képez számottevő gazdasági értéket, ezzel együtt pedig nem is termel profitot, így nem is lenne miből részesíteni e közösségeket. A hagyományos tudás védelme tehát olyan kétoldalú érem, amelynek egyik oldalán a hagyományos szellemitulajdon-jogokat támogatni kell a hagyományos tudáson alapuló innovációk megteremtése érdekében, a másik oldalon pedig védeni kell a hagyományos tudást, hogy ne éljenek vele vissza, ne zsákmányolják ki a jogosultjait, és meg kell teremteni a hasznokból való részesedés mechanizmusait.⁵⁵⁹ Annak érdekében, hogy ne a vakszerencsén és a morális értékeken múljon az őslakosok és a helyi közösségek tudásának védelme, és a hasznosításból eredő előnyökből részesülhessenek, mindenképpen indokoltnak látom egy sui generis oltalmi forma (akár egységes nemzetközi rezsimben, akár csak jogharmonizáció útján történő) kialakítását.

⁵⁵⁹ BHAGIRATHY, Aparna (2007): Intellectual Property Rights: Options Assessment. In SENGUPTA, Nirmal ed.: *Economic Studies of Indigenous and Traditional Knowledge*. New Delhi, Academic Foundation. 201.

1. A genetikai erőforrások védelme

1.1. A genetikai erőforrások fogalma és jelentősége az élelmezésbiztonságban

A fenntartható fejlődés társadalmi pillérének egyik fontos építőköve az éhezés felszámolása. A Brundtland-bizottság már a *Közös jövőnk*ben is megállapította, hogy a fejlődő országok többségében az élelmezés mint esszenciális szükséglet nem nyer kielégítést, és súlyos problémákkal néz szembe a világ. Nem véletlenül fogalmazta meg a Millenniumi Nyilatkozat is első célkitűzéseként a nagyfokú éhezés felszámolását a szegénységgel együtt (mivel leginkább ez az éhezés okozója), csakúgy, mint a 2015-ös Fenntartható Fejlődési Célok.

Ahogy az I. részben részletesen is volt róla szó, a Föld helyzetének jelenlegi tragikus iróniája, hogy míg a fogyasztás és a termelés fenntarthatatlan mértékben túlburjánzott, addig mintegy 800 millió ember éhezéstől szenved. Több mint elegendő ételt állítunk elő ahhoz, hogy a Földön mindenki számára megfelelő mennyiségű és minőségű étel jusson. Mégis 800 millió ember éhezik, 1,5 milliárd túlsúlyos, 500 millió pedig elhízott.⁵⁶⁰ Ez az egyenlőtlen megoszlás súlyos társadalmi problémákat szül, amelyek orvoslása elengedhetetlen a fenntartható fejlődés megvalósulásához.

1996. november 13–17. között Rómában rendezték meg az ENSZ Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Világszervezetének (Food and Agriculture Organization of the United Nations, a továbbiakban: FAO) élelmezésügyi világkongresszusát, amelyen elfogadták a világ élelmezésbiztonságáról szóló Római Nyilatkozatot. Ennek első pontja alapján élelmezésbiztonságról akkor beszélhetünk, ha

- minden embernek egyidejűleg megvan a fizikai, társadalmi és gazdasági hozzáférése a szükséges ételhez;
- az étel a szükséges mennyiségben rendelkezésre áll;
- az étel nem pusztán a túlélést biztosítja, hanem az aktív és egészséges élethez szükséges mértékben tápláló és egészséges is.

Az ételhez való hozzájutás nemzetközi jogi elismertsége nem új keletű, hiszen már 1948-ban Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 25. cikke az egészséges és jóléti életszínvonalhoz fűződő emberi jogként rögzíti az ételhez való jogot is. Ehhez hasonlóan a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya is elismeri a megfelelő ételhez és az éhezéstől mentes élethez fűződő alapvető jogokat. Az ételhez való jog kapcsán fontos kiemelni, hogy ez magában foglalja a rendelkezésre állást és a hozzáférhetőséget is, azaz hogy fizikai értelemben is legyen elegendő étel, és ahhoz hozzá is lehessen jutni.⁵⁶¹

Az ételhez való jog második generációs alapjogként megköveteli az állam tevételes magatartását és cselekvési szándékát, amely testet ölthet például olyan élelmezési

⁵⁶⁰ FAO and 17 Sustainable Development Goals (2015). Rome, FAO. 3–4. Elérhető: www.fao.org/3/a-i4997e.pdf (A letöltés ideje: 2016. 01. 03.)

⁵⁶¹ HAUGEN, Hans Morten – MULLER, Manuel Ruiz – NARASIMHAN, Savita Mullapudi (2011): Food Security and Intellectual Property Rights: Finding the Linkages. In WONG, Tzen – DUTFIELD, Graham eds.: *Intellectual Property and Human Development. Current Trends and Future Scenarios*. Cambridge, Cambridge University Press. 106–109.

stratégiákban, amelyek az élelmiszer-termeléshez szükséges erőforrások egyenlőbb elosztását célozzák, így különösképpen a növényi vetőmagokhoz való egyenlő hozzáférést.

Ebben a kontextusban jutnak jelentőséghez a genetikai erőforrások. A Biológiai Sokféleség Egyezmény legtágabban a biológiai erőforrás fogalmát használja, amelyek „tartalmazzák a genetikai erőforrásokat, szervezeteket vagy azok részeit, populációkat vagy az ökológiai rendszerek bármely más élő komponensét, amely az emberiség számára ténylegesen vagy potenciálisan felhasználható vagy értékes”.

Ezen belül pedig a genetikai erőforrás „bármely növényi, állati, mikrobiális vagy más eredetű, az öröklődés funkcionális egységeit tartalmazó anyagot jelent”. Az Egyezmény 1. cikkében foglalt célkitűzés már rögtön tükrözi is a fentebb leírt egyenlőtlenség elleni fellépés szándékát, amikor célként a biológiai sokféleség megőrzése és komponenseinek fenntartható használata mellett a genetikai erőforrások hasznosításából származó előnyök igazságos és méltányos elosztását (ez az úgynevezett *benefit-sharing* vagy haszonmegosztás, amelynek a további fejezetekben is kulcsszerepe lesz) deklarálja, ideértve a genetikai erőforrásokhoz való hozzáférhetőséget, a vonatkozó technológiák megfelelő átadását és a megfelelő pénzeszközök biztosítását.

A fogalommeghatározás szempontjából (és a későbbi tartalmi kérdések miatt is) érdemes még megemlíteni a FAO égisze alatt 2001. november 3-án, Rómában kelt, az élelmezési és mezőgazdasági célú növényi génforrásokról szóló Egyezményt (International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture, a továbbiakban: ITPGRFA).⁵⁶² E nemzetközi szerződés alkalmazásában élelmezési és mezőgazdasági célú növényi génforrás minden növényi eredetű genetikai anyag (minden olyan növényi anyag, ideszámítva a reprodukzív és a vegetatív szaporítóanyagokat, amelyek funkcionális öröklési egységeket tartalmaznak), amely tényleges vagy potenciális értéket képvisel az élelmezésben és a mezőgazdaságban.

Látható, hogy a fogalmak közös pontja az örökítőanyag megléte, azaz a DNS-szekvencia tárolása. A Biológiai Sokféleség Egyezmény ezekkel tágabb kontextusban, növényi, állati és mikrobiális értelemben foglalkozik, hiszen a biológiai rendszer is sokrétű, míg az ITPGRFA-egyezmény már kifejezetten csak az élelmezési és mezőgazdasági célú növények génforrásait szabályozza.

1.2. A genetikai erőforrásokhoz történő hozzáférés biztosításának nemzetközi rendszere

A genetikai erőforrások védelmének rendszere meglehetősen sokrétű, a fenti egyezmények részletesen szabályozzák azokat. Ennek ismertetését terjedelmi okokból mellőzöm, csupán néhány, majd a szellemi tulajdon-jogok szempontjából is megvilágított csomópontot emelek ki.

A Biológiai Sokféleség Egyezmény 15. cikke a genetikai erőforrások hozzáférhetősége címet viseli, amelynek kiindulópontja, hogy ezen erőforrások hozzáférhetőségének szabályozása nemzeti fennhatóság alá tartozik. Ugyanakkor az államoknak törekedniük kell (soft law megfogalmazás) arra, hogy a környezeti szempontból elfogadható célok érdekében a többi tagállam számára megkönnyítsék a genetikai erőforrásokhoz történő hozzáférést. A hozzáférhetőség biztosítása főszabály szerint az erőforrások származási

⁵⁶² Kihirdette a 358/2004. (XII. 26.) Korm. rendelet.

országának előzetesen közölt beleegyezésétől függ, de az érintett állam ettől eltérően is rendelkezhet. A kölcsönösség jegyében az államoknak törekedniük kell a másik államtól szerzett genetikai erőforrásokkal kapcsolatos közös tudományos kutatások és fejlesztések folytatására. Az ezekből a kutatásokból származó eredményeket és a felhasznált genetikai források kereskedelmi és más hasznosításából származó hasznokat pedig a haszonmegosztás elve szerint, méltányos és egyenlő módon kell megosztani azzal az állammal, amelyikből a genetikai erőforrás származik. Ennek mikéntje sokféle lehet, és az Egyezmény ezt nem is szűkíti le, így nyitva hagyja a lehetőséget a részes államok számára, hogy jogi, igazgatási, politikai intézkedések vagy más pénzügyi mechanizmusok útján nyújtsanak részesedést a hasznokból.

A 19. cikk külön is kiemeli a – szabadalmi fejezetben már bemutatott – biotechnológiát és a genetikai erőforrásokon alapuló kutatás-fejlesztési együttműködést. A fejlődő országok számára fontos kötelezettségvállalás, hogy:

„Minden Szerződő Fél megtesz minden gyakorlatilag lehetséges intézkedést a többi Szerződő Fél, különösen a fejlődő országok számára – igazságos és méltányos alapon – az utóbbi Szerződő Felek által biztosított genetikai erőforrásokon alapuló biotechnológiákból származó eredményekhez és hasznokhoz való hozzáférhetőség prioritásának támogatására és elősegítésére. Ez a hozzáférés kölcsönösen elfogadott feltételek szerint történik.”

A Biológiai Sokféleség Egyezményben hangsúlyozott hozzáférés és haszonmegosztás részletesebb szabályozását adja az Egyezményhez csatolt, a genetikai erőforrásokhoz való hozzáférésről, valamint a hasznosításukból származó hasznok igazságos és méltányos megosztásáról szóló Nagoyai Jegyzőkönyv, amelyet 2010. október 29-én fogadtak el, és 2014. október 12-én lépett hatályba.

A Jegyzőkönyv alapvető feladata, hogy a genetikai erőforrásokhoz való hozzáférés és a haszonmegosztás tekintetében olyan egzaktabb és átláthatóbb jogi szabályozást teremtsen, amely mind a genetikai erőforrás származási országa, ezen belül is kiemelten az őslakos és helyi közösségek, mind pedig a felhasználó ország számára kedvező. A Jegyzőkönyv tárgyi hatályát tekintve a genetikai erőforrások és ezek hasznosításából származó hasznok tekintetében ugyanazt fedi le, mint a Biológiai Sokféleség Egyezmény, ám emellett a genetikai erőforrásokhoz kapcsolódó tradicionális tudást is szabályozási körébe vonta, amelyről a következő főfejezetben lesz szó részletesen.

A 10. cikk arra sarkallja a részes államokat, hogy dolgozzanak ki egy globális multi-laterális mechanizmust annak érdekében, hogy megoldást találjanak az olyan genetikai erőforrásokhoz és a kapcsolódó tradicionális tudáshoz kötődő hozzáférésre és haszonmegosztásra, amelyek a határokon átnyúlnak, vagy amelyek esetében nem adható vagy nem szerezhető be előzetesen közölt hozzájárulás. A Jegyzőkönyv szerint az ilyen globális mechanizmuson keresztül szerzett hasznokat globálisan a biológiai sokféleség megőrzésének és komponensei fenntartható használatának támogatására kell fordítani. A megszövegezés alapján e globális mechanizmus egy nemzetközi pénzügyi alap lehetne, amely az ily módon keletkező hasznokat allokálja, és a biodiverzitás fenntartásának megfelelően szétosztja.

De a pénzügyi allokáció és disztribúció mellett e mechanizmusnak része lehet a genetikai erőforrások felhasználásának és az ismeretek megosztásának folyamatos monitorozása is.⁵⁶³

A fentiekén túl a Jegyzőkönyv számos kötelezettségvállalást tartalmaz annak érdekében, hogy a genetikai erőforrásokhoz való hozzáférés átlátható, objektív és kölcsönös együttműködésen alapuló rendszerben realizálódjon, és hogy a felhasznált genetikai erőforrások használata transzparens módon nyomon követhető és ellenőrizhető legyen, például ellenőrzési pontok kijelölésével vagy nemzetközileg elismert megfelelőségi tanúsítványokkal. Emellett a dokumentum nagy hangsúlyt helyez a kölcsönösen elfogadott feltételek kialakítására, így a részes államokat ágazaton belüli és ágazatok közötti szerződésizáradék-minták kidolgozására és azok alkalmazására ösztönzi (különös tekintettel a vitarendezéshez kapcsolódó kérdésekben), valamint magatartási kódexek, iránymutatások, szabványok és követendő gyakorlatok kidolgozását támogatja.

Bár szellemi tulajdon-jogi szempontból kevésbé jelentős, de érdemes megemlíteni a Biológiai Sokféleség Egyezmény Első kiegészítő jegyzőkönyvét is, a 2000-ben elfogadott, a biológiai biztonságról szóló Cartagena Jegyzőkönyvet. A dokumentum alapvetően technikai jellegű rendelkezéseket tartalmaz arra vonatkozóan, hogy a genetikai erőforrásokat hogyan lehet felhasználni, illetve szállítani úgy, hogy az az elővigyázatosság jegyében a lehető legkisebb környezeti kockázatot jelentse. Ennek érdekében számos kötelezettséget keletkeztet, a bejelentéstől és az engedélyezéstől kezdve a kockázatbecslésen keresztül az információcseréig és a felelősségig. A témánk szempontjából a 26. cikk érdemel kiemelt, amely szerint a részes államok a Jegyzőkönyvnek megfelelő szabályozási rendszer kialakításakor számításba vehetik azokat a társadalmi-gazdasági szempontokat, amelyek az élő, módosított szervezeteknek a biodiverzitás megőrzésére és a fenntartható hasznosítására gyakorolt hatásából erednek, különös tekintettel a biodiverzitás értékére az őslakosok és helyi közösségek számára. A szempontok figyelembevétele önmagában is meglehetősen enyhe kötelezettség lenne, de úgy, hogy még a figyelembevétel sem kötelező, e cikk meglehetősen keveset nyújt az őslakosok számára.

Végül a hozzáférés szempontjából a 2001-ben kelt, és jelenleg 136 tagországot számoló ITPGRFA-nak van nagy jelentősége, amelynek fontos célja, hogy elősegítse egy olyan multilaterális rendszer létrehozását, amely fokozza az élelmezési és mezőgazdasági célú genetikai erőforrásokhoz történő hozzáférést és a haszonmegosztást. Az előkészítő munkálatok során a részt vevő államok egyetértettek abban, hogy egy közel 60 tételből álló termény- és takarmánylistát szükséges összeállítani, amelyek genetikai forrásaihoz a multilaterális rendszeren keresztül ingyenesen hozzá lehet jutni.⁵⁶⁴ Az egyezmény könnyebbé teszi a vetőmagok és örökítőanyagok cseréjét, hogy a termények genetikai sokféleségét világszerte fenntartsák, és ezzel a tudományos kutatásokat is ösztönzi, serkenti – különösen a fejlődő országokban – a klímaváltozásra adaptív mezőgazdaság fejlesztésében, hozzájárulva ezzel a Millenniumi Fejlesztési Célként meghatározott élelmezésbiztonság növeléséhez. E rendszernek különösen nagy jelentősége van akkor, amikor az országok többsége a más

⁵⁶³ GREIBER, Thomas et al. (2012): *An Explanatory Guide to the Nagoya Protocol on Access and Benefit-sharing*. Gland, International Union for Conservation of Nature and Natural Resources. 130. Elérhető: https://cmsdata.iucn.org/downloads/an_explanatory_guide_to_the_nagoya_protocol.pdf (A letöltés ideje: 2016. 01. 04.)

⁵⁶⁴ DUTFIELD, Graham (2004): *Intellectual Property, Biogenetic Resources and Traditional Knowledge*. London–Sterling, Earthscan. 40.

államokból származó terményektől nagymértékben függ.⁵⁶⁵ Az egyezmény 2004-es hatálybalépése óta az általa létrehozott multilaterális rendszer rendkívüli sikereket ért el. Több mint 1,6 millió növényi genetikai erőforrást ölel fel a rendszer, amit ma már mintaadónak tekintenek más típusú genetikai források génbankjának létrehozásához és szabályozásához is. Jól működő vitarendezési eljárás alakult ki a FAO-n belül, és létrehozták a négyosztatú haszonmegosztási rendszert, amelynek részei az információcsere, a technológiatranszfer, a kapacitásfejlesztés és a pénzbeli hasznok megosztása. Utóbbi az úgynevezett Benefit-sharing Fund nevű pénzügyi alapon keresztül történik, amely a genetikai erőforrásokból származó pénzügyi hasznok elosztását célzó első, működő globális pénzügyi alap. Az alap célja olyan projektekbe történő direkt befektetés, amelyek a fejlődő országok mezőgazdasági termelőit és helyi közösségeit támogatja a termények sokszínűségének megőrzésében, a változó környezethez való alkalmazkodásban, az élelmezésbiztonság előmozdításában és a többoldalú innovatív partnerségi kapcsolatok létrehozásában.⁵⁶⁶

1.3. A hozzáférés és haszonmegosztás elve (access and benefit-sharing, ABS)

A fentiek alapján egyértelmű, hogy a Biológiai Sokféleség Egyezmény óta a hozzáférésen és haszonmegosztáson (access and benefit-sharing, a továbbiakban: ABS) alapuló rendszer kulcsfogalomává vált a fenntartható fejlődés körében, és gyakran tekintik a fenntartható fejlődés eszméje példaértékű manifesztumának. A genetikai erőforrásokhoz kötődő tudományos célú kutatás és fejlesztés, valamint az ebből eredő kommercializáció által termelt hasznok megosztása egyaránt kedvez a környezeti, társadalmi és gazdasági fejlődésnek. Az ABS-rendszerbe vetett bizalmat néhány olyan korábbi eredményes együttműködés szülte, amelyben egyaránt pozitív hozadékkal gazdagodtak az erőforrást biztosító, az azt felhasználó és a kereskedelemben közreműködő felek. A Biológiai Sokféleség Egyezmény hatálybalépése óta azonban nem sikerült globális szintű és valamennyi típusú genetikai erőforrásra kiterjedő ABS-rendszert működésbe hozni. Részterületeken már jelentkeztek nagyon jelentős sikerek, ahogy azt fentebb az ITPGRFA-multilaterális-mechanizmusánál említettem az élelmezési és mezőgazdasági célú növények kapcsán, de a minden területre kiterjedő ABS-koncepció eddig nem vált valóra. Az egyes szereplők között ugyanis nincs meg a szükséges konszenzus ahhoz, hogy egy ilyen globális és átfogó rendszer létrejöhessen. A genetikai erőforrásokat biztosító felek elsősorban a visszaélésektől tartanak, a kutató-intézetek és az ipari szereplők pedig a bizalmatlanságot, az önkényes és kiszámíthatatlan hozzáférési eljárásokat sérelmezik.⁵⁶⁷

Az ABS-rendszert – jellegét tekintve – elsősorban környezetvédelmi mechanizmusnak tekintik, mert a környezetvédelmi tárgyú Biológiai Sokféleség Egyezmény vezette be. Ebben a szűkebb értelemben az ABS célja olyan intézkedések meghonosítása, amelyek

⁵⁶⁵ CHIAROLLA, Claudio (2011): *Intellectual Property, Agriculture and Global Food Security. The Privatization of Crop Diversity*. Cheltenham–Northampton, Edward Elgar Publishing. 111.

⁵⁶⁶ *International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture* (é. n.). Forrás: www.planttreaty.org/node/3072 (A letöltés ideje: 2016. 01. 04.)

⁵⁶⁷ STOLL, Peter-Tobias (2009): Access to GRs and Benefit Sharing – Underlying Concepts and the Idea of Justice. In KAMAU, Evanson C. – WINTER, Gerd eds.: *Genetic Resources, Traditional Knowledge and the Law*. London–Sterling, Earthscan. 3.

megóvják a genetikai erőforrásokat, és lehetővé teszik azok későbbi felhasználását is, vagy tömörebben kifejezve, a biodiverzitás megőrzése. Ha az ABS-t pusztán e szempontból értékeljük, akkor olyan csalódást keltő eredményeket kapunk, amelyek alapján mindenképpen elégtelenre vizsgázná. A könyv első részében ismertettem azokat a bioszférát érintő folyamatokat, amelyekből a biodiverzitás tragikus csökkenése és pusztulása nyilvánvaló, és e negatív tendenciákban nem hozott változást az ABS. Ráadásul megfelelő szintű nemzetközi és nemzeti szabályozás nélkül nem is lehet túl vonzó egy ilyen rendszer, hiszen a genetikai erőforrásokkal kapcsolatos tevékenységek magas infrastrukturális és személyi költségekkel járnak.⁵⁶⁸

Ugyanakkor nem szabad az ABS-rendszert pusztán a biodiverzitás megőrzésében szerepet játszó eszközként értelmezni, mert az Egyezmény célkitűzéseiből adódóan a megőrzés mellett a biológiai sokféleség komponenseinek fenntartható használatát is szolgálja. Maga a haszonmegosztás sem kizárólag a genetikai erőforrások megővését célozza, hanem azok hasznosításához kapcsolódik, amely magában foglalja a vonatkozó technológiák átadását. Így tehát az Egyezmény keretében az ABS-konceptió valójában összekapcsolja a környezetvédelmet és a biodiverzitás megővését a fenntartható fejlődés másik két pillérével, hogy csökkentse az éhezést, támogassa a fenntartható fogyasztási minták kialakulását, és hogy lendületet adjon a fejlődő országok mezőgazdasági szektorainak. Ez utóbbi célokat az ITPGRFA által létrehozott speciális multilaterális mechanizmus képes a leghatékonyabban segíteni.

Számottevő hatásai egyelőre nem érzékelhetők, de 2002-ben megszületett a Biológiai Sokféleség Egyezményhez kapcsolódó Bonni útmutató a genetikai erőforrásokhoz való hozzáférésről és a hasznosításukból származó hasznok igazságos és méltányos megosztásáról.⁵⁶⁹ A bonni dokumentum abban kíván segítséget nyújtani a részes államoknak és valamennyi érdekcsoportnak, hogy átfogó ABS-stratégiákat dolgozzanak ki. Ennek érdekében azonosítja azokat a lépéseket, amelyek szükségesek egy működő ABS-rendszer kialakításához és fenntartásához, így megfelelően törvényhozási és közigazgatási, valamint szabályozási intézkedéseket irányoz elő. Az útmutató meghatározza a hozzáférés és a haszonmegosztás egyes mozzanatait, külön is kiemelve a genetikai erőforrásokat birtoklók előzetes és tájékozott hozzájárulásának kérdését. Rendezi továbbá a kölcsönösen kialakított feltételek minimális követelményeit, valamint meghatározza a résztvevők legfontosabb szerepét és felelősségi körüket. Az I. mellékletében a genetikai források átadásáról szóló megállapodások felépítésére is javaslatot tesz, és 24 pontba rendezve sorolja fel a szabályozandó kérdéseket.

Az ABS-folyamat lépései e szerint a hozzáférést megelőző cselekmények, a hozzáférés és a kutatás-fejlesztés, a kereskedelmi vagy más célú hasznosítás és a haszonmegosztás. A hozzáférés biztosításának alapvető feltétele a genetikai erőforrást biztosító fél részéről adott előzetes és tájékozott hozzájárulás. A hozzájárulás megadására vonatkozó szabályrendszernek jogilag kiszámíthatónak és világosnak kell lennie, és a lehető legkisebb költségvonzattal kell járnia. A genetikai erőforrásokhoz való hozzáférés korlátozásának is átlátható és jogilag szabályozott alapokon kell nyugodnia, és nem sértheti a Biológiai Sokféleség Egyezmény alapvető céljait. Az útmutató szerint a hozzájárulást megadhatja az érintett állam valamely kompetens nemzeti hatósága, de a körülmények és a nemzeti

⁵⁶⁸ STOLL 2009, 4.

⁵⁶⁹ *Bonn Guidelines on Access to Genetic Resources and Fair and Equitable Sharing of the Benefits Arising out of their Utilization* (2002). Montreal, Secretariat of the Convention on Biological Diversity. Elérhető: www.cbd.int/doc/publications/cbd-bonn-gdls-en.pdf (A letöltés ideje: 2016. 01. 05.)

jogok által biztosított lehetőségek alapján az őslakos népek és helyi közösségek is lehetnek a hozzájáruló nyilatkozat alanyai.

Azon túl, hogy ki adhatja meg a hozzájárulást, ki kell alakítani azt is, hogy ez milyen határidőkkel és milyen eljárási lépések útján történik, ebbe hogyan lehet bevonni az érdekelt feleket, és hogy – számos részletre kiterjedően – milyen típusú és tartalmú felhasználásra adják meg a hozzájárulást. Fontos szűkítő szabály, hogy a genetikai erőforrásokhoz történő hozzáférésre adott engedély nem tartalmazza automatikusan az ahhoz kapcsolódó tudás átadását, és ez fordított esetben is ugyanígy igaz. Ezek együttes átadásához tehát külön és kifejezetten szükséges a hozzájárulás megléte.

A haszonmegosztás részleteinek a felek kölcsönös megállapodásán kell alapulnia, azaz a konszenzus nélkülözhetetlen eleme a hasznok igazságos és méltányos megosztásának. A kölcsönösen kialakított feltételek során többek között törekedni kell a tranzakciós költségek csökkentésére, a differenciált és specifikált szerződésminták alkalmazására. Ezeket a megállapodásokat észszerű időn belül írásba foglalt szerződésben kell megkötni.

Habár a Bonni útmutató jogi kötőerővel nem rendelkezik, mégis mintegy 180 állam jóváhagyásával született meg, ami jól jelzi egy működőképes, globális ABS-rendszer szükségességét.

1.4. A genetikai erőforrások szellemi tulajdon-jogi vonatkozásai

1.4.1. Koncepcionális kérdések a TRIPS, a Biológiai Sokféleség Egyezmény és az ITPGRFA kapcsán

A fentiekben leírtak alapján egyértelmű, hogy a természetben fellelhető genetikai erőforrások nem minősülnek az ember által létrehozott szellemi terméknek, így önmagukban véve nem is képezhetik szellemi tulajdon-jogok tárgyát.⁵⁷⁰ Ugyanakkor több kapcsolódási pont is felmerül a szellemi tulajdon-jogokkal. Ilyen a genetikai erőforrások úgynevezett defenzív vagy negatív védelme, a szabadalmi bejelentésekben szereplő genetikai erőforrásokkal kapcsolatos feltárási követelmények vagy az ilyen erőforrások felhasználásával létrejött szellemi tulajdon-jogok jogi sorsa. Szintén kérdésként merül fel, hogy a szellemi tulajdon-jogok által biztosított magánhatalom és a fenti egyezmények által védett biodiverzitást megtestesítő genetikai erőforrások társadalmi jellege hogyan fér meg egymás mellett. Sértheti-e a szellemi tulajdon-jog rendszere a biodiverzitást és az ABS-rendszert?

A szellemi tulajdon-jogok rendszere és a genetikai erőforrások megőrzése közötti kapcsolat alaposabb vizsgálatát a két terület alapvető fontosságú multilaterális egyezményei, a TRIPS és a Biológiai Sokféleség Egyezmény egybevetésével célszerű kezdeni. E viszonyrendszer egyre nagyobb figyelmet és érdeklődést kap, és két irányzat alakult ki az egyezmények összevetése során. Az egyik nézet szerint a két nemzetközi dokumentum között nincs vagy legalábbis nem érdemi az ellentmondás, míg a másik nézet szerint súlyos és rendszerszintű konfliktus forrásai az említett jogforrások.

⁵⁷⁰ Szemben a mesterségesen létrehozott biológiai anyagokkal. Lásd 8.2.2. fejezet.

Maga a Biológiai Sokféleség Egyezmény is tartalmaz rendelkezéseket a szellemi tulajdon-jogokra vonatkozóan. A 16. cikk a technológia hozzáférhetősége és átadása kapcsán az alábbiakat rögzíti, csupán a lényeges 2., 3. és 5. pontokat kiemelve:

2. „[...] Szabadalmakat és más szellemi tulajdon-jogokat érintő technológia esetén, az ilyen hozzáférhetőséget és átadást oly módon kell biztosítani, hogy az elismerje a szellemi tulajdon-jogok megfelelő és hatékony védelmét és megfeleljen azoknak. E bekezdés alkalmazásának összhangban kell lennie az alábbi 3., 4. és 5. bekezdésekkel.
3. Minden Szerződő Fél megfelelőképpen jogalkotási, közigazgatási vagy politikai intézkedéseket hoz azzal a céllal, hogy a Szerződő Felek, különösen azok a fejlődő országok, amelyek genetikai erőforrásokat biztosítanak, kölcsönösen egyeztetett feltételek mellett hozzájussanak azokhoz a technológiákhoz és átvehessék azokat, amelyek ezen forrásokat hasznosítják, beleértve a szabadalommal vagy más szellemi tulajdon-jogokkal védett technológiát [...].
5. A Szerződő Felek, felismerve, hogy a szabadalmak és más szellemi tulajdon-jogok hatással lehetnek a jelen Egyezmény végrehajtására, ebben a tekintetben együttműködnek – a nemzeti jogalkotásnak és a nemzetközi jognak a tekintetbevételével – annak biztosítására, hogy ezen jogok segítsék és ne hátráltassák ezen Egyezmény céljainak megvalósítását.”

Míg a 3. pont elsősorban a fejlett országokra ró nagyobb kötelezettséget a technológiatranszfer fejlődő országok irányába történő előmozdítására, addig az 5. pont elismeri a szellemi tulajdon-jogok rendszerének a biodiverzitás megőrzésére gyakorolt esetleges negatív hatásait, ugyanakkor a teljes szabályozás mégis a konzisztens és ellentmondástól mentes helyzetet célozza, ami különösen a 2. pontban tükröződik a szellemi tulajdon-jogok megfelelő és hatékony védelmének elismerésével. A fenti rendelkezések váltakozva hol a szellemi tulajdon-jogok, hol a biodiverzitás és a technológiatranszfer preferenciális jellegét hangsúlyozzák, amiben jól érezhető a különböző érdekállású szerződő felek kompromisszumra törekvése. E mögött az a fundamentális észak–dél ellentét húzódik, amely szerint észak meg kívánta őrizni a biotechnológiában és a génsebészetben szerzett előnyét, míg a biodiverzitásban gazdagabb déli pólus a genetikai forrásokért cserébe technológiatranszfert követelt. Ezt az északi országok a saját fejlett és erős szellemi tulajdoni rendszerükben kívánták megvalósítani, amelyben saját versenyszereplőiket védenék, míg a déliek nem akarták, hogy a szellemi tulajdon-jogok veszélyeztessék a biodiverzitás fenntartható használatát és megőrzését. Ezért született meg az 5. pont, és ez az egyik oka, amiért a 196 részes tagállam között nem található meg az USA.⁵⁷¹

A kompromisszumra való törekvés azonban ellentmondást szült, ugyanis a 2. és 5. pont egymással ellentétes módon biztosít primátust a szellemi tulajdon-jogoknak, majd a biodiverzitásnak. Emellett pedig a két egyezmény szellemiségben is szembekerül egymással (amelyek közül egyébként a TRIPS a későbbi), mivel – ahogy arról a korábbi fejezetekben részletesen szó volt – a TRIPS szerinti erős szellemi tulajdon-védelmen nyugvó technológiatranszfer nem képes a fejlődő országok érdekeit szolgálni, és ez szembekerül a Biológiai

⁵⁷¹ KOHR, Martin (2002): *Intellectual Property, Biodiversity and Sustainable Development. Resolving the Difficult Issues*. London–New York, Zed Books Ltd. 53.

Sokféleség Egyezmény 16. cikkének azon törekvésével, hogy a szellemi tulajdon-jogot érintő technológiatranszfer ne hátráltassa a biodiverzitás megőrzésével kapcsolatos célkitűzéseket.⁵⁷² Ha pedig ez az ellentét már a TRIPS esetében is kimutatható, akkor ez még inkább igaz a szigorúbb feltételeket teremtő bilaterális egyezményeken nyugvó TRIPS-Plus-érában.

Ezen túl több koncepcionális ellentmondás is adódik a két egyezmény között, ami nem véletlen, hiszen céljukat és szellemiségüket tekintve eltérők, és egészen más környezetben fogantak. A TRIPS elsődleges feladata a tulajdonosi magánhatalom kiterjesztése, ezen belül is kiemelten a nagyvállalati szektor védelme, és a technológiai dominancia megőrzése, amellyel egy erősen jogosult- és kereskedelemközpontú rendszert kíván fenntartani, ami- ben a környezetvédelmi és emberi szempontok kevésbé játszanak jelentős szerepet. Ezzel szemben a Biológiai Sokféleség Egyezmény a gyors ütemben pusztuló biodiverzitásra adott nemzetközi reflexióként született, felismerve az őslakos népek és a helyi közösségek kiemelt pozícióját a genetikai erőforrások és a tradicionális tudás birtoklásában, és hogy a biodiverzitás fenntartható használata érdekében szabályozni kell a genetikai erőforrásokhoz való hozzáférést és a hasznosításukból származó hasznok méltányos és igazságos megosztását. A globális környezettudatosság, az egyedileg nem körülhatárolható helyi közösségek és az ABS-rendszer olyan attribútum, amelyeket a magánhatalom gazdasági kiteljesítését célzó TRIPS nem képes befogadni.⁵⁷³

Ebből az alapvető filozófiai különbségből adódik például a nemzeti elbánás elve és a nemzeti szuverenitás elve közötti szakadék, vagyis míg a TRIPS nemzeti elbánás elve szerint a külföldiek is ugyanolyan feltételekkel szerezhetnek szabadalmat egy genetikai erőforrásra alapozva, mint a belföldiek, addig a Biológiai Sokféleség Egyezmény szerint az államok nemzeti szuverenitásába tartozik a genetikai erőforrásaik környezeti célkitűzéseikkel összhangban álló felhasználása és megóvása. Ez pedig magában foglalhatja a külföldiekkel szembeni diszkriminációt. Ugyanígy az egyéni és a kollektív jogosultságok közötti különbségek is számottevők, hiszen míg a TRIPS szerint a szellemi tulajdon-jogok egyéni jogosultságok, addig a genetikai erőforrások vagy az ahhoz kapcsolódó hagyományos tudás esetében többnyire nem beszélhetünk egyedileg beazonosítható jogosultról. Megemlítendő továbbá az új technológia és a hagyományos tudás szembenállása is, hiszen a TRIPS oltalmi formái eredendően az új szellemi termékeket hivatottak védeni, ezáltal pedig az innovációt preferálni, de ezzel együtt diszkriminálják azokat a fejlődő országokat, ahol a hosszú időre visszanyúló hagyományos tudásnak van nagy jelentősége, és ezeket nem védik, szemben a Biológiai Sokféleség Egyezménnyel, amely erre kiemelt hangsúlyt fektet. Ez valójában két tudás- és eszmerendszer szembenállását jelenti, az ipari forradalom előttiét és utániét.⁵⁷⁴

Az ellentét feloldására két megoldás kínálkozik. A megnyugtatóbb és egyértelműbb, ugyanakkor jóval nehezebb opciónak a két egyezmény módosítását és összehangolását tartom, mindenekelőtt a fenntartható fejlődés eszméjének jegyében. Ez jelentősebben érintené a TRIPS-et, mint a Biológiai Sokféleség Egyezményt, ugyanis alapvetően a TRIPS koncepcióján kellene változtatni ahhoz, hogy hatásos eszközzé váljon a biodiverzitás megőrzésében. Ugyanakkor a nemzetközi jogalkotás rendkívül lassú, és a polarizált érdekek hálójában feltehetően csak újabb kompromisszumos és további ellentmondásokat generáló

⁵⁷² KOHR 2002, 54.

⁵⁷³ KOHR 2002, 55.

⁵⁷⁴ KOHR 2002, 55–58.; CURCI, Jonathan (2010): *The Protection of Biodiversity and Traditional Knowledge in International Law of Intellectual Property*. Cambridge, Cambridge University Press. 50–58.

megoldások születhetnének. A másik opció jelenleg is rendelkezésre áll, ugyanis a TRIPS-ben rejlő, a korábbiakban ismertetett rugalmasságok teljes körű kihasználásával lerontható lenne a TRIPS főszabályként felépített rendszere, és egyfajta kollektív irányváltást eredményezhetne. Ez viszont az államok részéről egyedi cselekvést igényelne, amely koordinált irányítás nélkül rendkívül mozaikos globális képet eredményezne, hiszen a rugalmasságok kihasználtsága jelenleg is nagyon változatos képet mutat, aminek javításához sok fejlődő országnak külső – például a WIPO vagy a WTO által nyújtott – technikai segítségre van szüksége.

A fentiekhez képest jóval egyértelműbb helyzetet teremt az ITPGRFA a genetikai források és a szellemitulajdon-jogok viszonyában. A 12.3 cikk *d)* pontja alapján ugyanis

„a génforrásokhoz hozzáférést kapók nem tarthatnak igényt szellemitulajdon-jogra vagy más olyan jogokra, amelyek korlátozzák a további hozzáférést az élelmezési és mezőgazdasági célú növényi génforrásokhoz, azok genetikai részeihez vagy alkotóelemeihez, a Multilaterális Rendszerből származó formában”.

Ez a határozott állásfoglalás egészen más és szigorúbb mentalitást tükröz a Biológiai Sokféleség Egyezményhez képest, és ezzel a genetikai erőforrásokat egyértelműen olyan közös örökségnek tekinti, amely közkinccs, és nem hajtható magánhatalom alá. A 9. cikk tartalmazza a mezőgazdasági termelők jogait, amelyek olyan privilégiumokat jelentenek, amelyeket a szellemitulajdon-jogokkal szemben érvényesíteni kell, azaz korlátozásokat és kivételeket határoznak meg a kapcsolódó iparjogvédelmi formákkal, így elsősorban a szabadalommal és a növényfajta-oltalommal szemben. A 9. cikk elismeri azt a rendkívüli hozzájárulást, amelyet a helyi, őshonos közösségek és mezőgazdasági termelők a világ összes régiójában – és különösen a növények származási és diverzitásközpontjaiban – tettek, és továbbra is tesznek szerte a világon az élelmezés és a mezőgazdasági termelés alapját képező növényi génforrások megőrzésében és továbbfejlesztésében. Éppen ezért fogalmazza meg azt az alapvető kötelezettséget, hogy minden államnak intézkedéseket kell tennie

- az élelmezési és mezőgazdasági célú növényi génforrásokkal kapcsolatos alapvető tradicionális ismeretek védelmére;
- a génforrások felhasználásából származó hasznok elosztásában való méltányos részesedéshez fűződő jog előmozdítására;
- a génforrásokkal kapcsolatos nemzeti döntéshozatalban való részvétel megerősítésére.

Ehhez társul a 9.3. cikk, amely szerint:

„Jelen cikkben semmi sem értelmezhető úgy, mint amely korlátozná a mezőgazdasági termelőknek a mezőgazdasági termelés során előállított magvak/szaporítóanyagok megővéséhez, felhasználásához, cseréjéhez és értékesítéséhez fűződő jogait, a nemzeti jogszabályoknak megfelelően, és amint ez indokolt.”

E jogok természete nehezen ragadható meg, és a nemzeti jogrendszerekbe történő átültetésük sem egyszerű, különösképpen nem a szellemitulajdon-jogok rendszerébe. Egyik oldalról

ugyanis a genetikai erőforrások nem szellemi termékek, másik oldalról pedig a mezőgazdasági termelők jogainak célja merőben különbözik a szellemi tulajdon-jogokétól.

A mezőgazdasági termelők jogai kiindulási alapot jelenthetnek a helyi közösségek és az őslakos népek mezőgazdasági ismereteinek jövőbeni védelméhez, amely magában foglalhatja a kapcsolódó know-how-t, növényeket, növényfajtákat, terményeket, földtípusokat, genetikai forrásokat és más természeti összefüggéseket, mind a természetes (*in situ*) élőhelyeken, mind pedig azokon kívül (*ex situ*). A pozitív tartalmú védelem mellett pedig a fenti jogok negatív védelemként, az egyes iparjogvédelmi oltalmak korlátaiként jelentkeznek, ahová nem terjedhet ki a jogosultak kizárólagos jogi és gazdasági hatalma.

1.4.2. A genetikai források védelme a szabadalmaztatás során

A szabadalmi jogi fejezetben a szabadalmazható találmány és az oltalomból kizárható találmányok kapcsán részletesen volt szó a TRIPS 27. cikkéről. Ez az ITPGRFA fenti, szellemi tulajdon-jogra vonatkozó rendelkezéseivel komoly konfliktusba kerülhet, különösen az USA kapcsán, amelynek az innovációban és szabadalmaztatásban betöltött szerepe vitathatatlan, és a TRIPS-nek részese, míg az ITPGRFA-nak (és a Biológiai Sokféleség Egyezménynek) nem az. Így az USA-ban olyan találmány is szabadalmazható, amely az ITPGRFA multilaterális rendszerében lévő genetikai erőforráson alapul. Az USA, hivatkozva a TRIPS 27. cikk 1. pontjára, követelhetné más országban is e szabadalmak elismerését. Az ITPGRFA 136 tagállama viszont nem tarthatja magát ahhoz a TRIPS-rendelkezéshez, hogy a technika bármely területéről származó találmány szabadalmi oltalmát elismerje, ugyanis azzal megsérténék az ITPGRFA 12.3. cikk *d*) pontját, amely tiltja a multilaterális rendszerben lévő genetikai erőforrásokon alapuló szellemi tulajdon-jogok létrejöttét. Ilyen esetben az USA a WTO vitarendezési eljárását kezdeményezhetné a TRIPS megsértése miatt, mivel egy WTO-rezsimen kívüli, és a TRIPS-szel a fentiek szerint összhangban nem álló egyezményre hivatkozva TRIPS-tagállamok tagadhatják meg a TRIPS megfelelő alkalmazását másik TRIPS-tagállam hátrányára. A TRIPS 8. cikke szerint ugyan lehetséges közérdekből, a közélélezés előmozdítása érdekében az ahhoz szükséges intézkedéseket meghozni, de csak akkor, ha ezek a TRIPS rendelkezéseivel összhangban állnak. És habár az ITPGRFA célja a közélélezés javítása és az éhezés felszámolása, szellemi tulajdonra vonatkozó rendelkezései mégsem állnak összhangban a TRIPS-szel. Az USA esetében ráadásul nem alkalmazható a *lex posterior derogat legi priori* elv sem, ugyanis hiába későbbi jogforrás az ITPGRFA, az USA nem tagja, ezért esetében figyelmen kívül kell hagyni. Egy ilyen jogvita kimenetele sokesélyes, ugyanis a TRIPS rendelkezései sok tekintetben meglehetősen tág teret hagynak az értelmezésnek, de az mindenképpen megállapítható, hogy a TRIPS és az ITPGRFA normái egymással ellentétesek.⁵⁷⁵

⁵⁷⁵ CURCI 2010, 74–79. Itt érdemes megjegyezni, hogy a szerződések jogáról szóló, Bécsben, 1969. május 23-án kelt nemzetközi szerződés 30. cikke szabályozza az azonos tárgyú, egymást követő szerződések alkalmazását. Ennek (4) bekezdése szerint ha a későbbi szerződésben részes felek közül nem mindegyik részese a korábbi szerződésnek, akkor azon államok között, amelyek mindkét szerződésben részes felek, a korábbi szerződés csak abban a mértékben alkalmazandó, amilyenben a rendelkezései összeegyeztethetők a későbbi szerződés rendelkezéseivel. A mindkét szerződésben részes állam és a csak az egyik szerződésben részes állam között pedig az a szerződés szabályozza a kölcsönös jogokat és kötelezettségeket, amelynek mindkét állam részese.

A szabadalmaztatással összefüggően úgynevezett negatív oltalomnak nevezik azt az esetkört, amikor a genetikai erőforrások számára nem egy új sui generis oltalom lehetőségét vizsgáljuk, hanem azokat a meglévő oltalmi formákból kizárjuk, és ezáltal a közkincsben tartjuk. Így kifejezetten fontos kérdés, hogy ne adjanak meg olyan szabadalmakat, amelyek nem felelnek meg a szabadalmazható találmány kritériumainak amiatt, hogy egy természetben előforduló genetikai erőforrás a szabadalom tárgya. A biotechnológiáról szóló fejezetben már részletesen volt arról szó, hogy milyen feltételek fennállása esetén minősülhet újnak, feltalálói tevékenységen alapulónak és iparilag alkalmazhatónak egy genetikai erőforrás. Szabadalmi jogi szempontból és a szabadalmak „tisztasága” szempontjából az a hangsúlyos momentum, hogy csak olyan módosított genetikai erőforrások kerülhessenek oltalom alá, amelyek megfelelnek a szabadalmazhatóság követelményeinek, míg a genetikai erőforrások szempontjából a lényeges elem, hogy a természetben előforduló erőforrások – mint a közkincs részei – semmilyen magánhatalom alá ne kerülhessenek. Ugyanez elmondható a genetikai erőforrásokhoz kapcsolódó tradicionális tudásról is, amelyről a következő fejezetben lesz szó.

A különböző nemzetközi szabadalmi egyezmények és az egyes nemzeti jogok nagyon változatos formában írják elő a szabadalmi bejelentésekkel kapcsolatos feltárási kötelezettséget. Amennyiben ez nem kellően részletes, vagy a szabadalmi elbírálók ügyterhe miatt nem lehetséges az alapos kutatás, előfordulhatnak olyan hibás szabadalmak, amelyek nem elégítik ki a minimális követelményeket. Hogy ez elkerülhető legyen, már számos WIPO-tagország elfogadott olyan belső szabályrendszert, amellyel megfeleltethetik saját szellemi-tulajdon-védelmi rendszerüket a Biológiai Sokféleség Egyezmény és az ITPGRFA céljainak. Ennek keretében egyre több ország kötelezi a bejelentőt

- a találmányában fellelhető genetikai erőforrás (és az ahhoz kapcsolódó hagyományos tudás) beazonosítására;
- a genetikai erőforrás származási országának, vagy akár ezen belül is a pontosabb megjelölésére, valamint arra is, hogy
- csatolja a genetikai erőforrást adó félnek a felhasználásra vonatkozó előzetes és tájékozott hozzájáruló nyilatkozatát, valamint a felek között a kölcsönösen kialakított feltételekkel létrejött haszonmegosztási megállapodást.⁵⁷⁶

A fentiek kiszűrését és ellenőrzését nagymértékben megkönnyíti a folyamatosan növekvő elektronikus szabadalmi adatbázisokban fellelhető információ mennyisége. Ezt tovább segítené a genetikai erőforrások és származási országuk részletes és hozzáférhető nyilvántartása is. Az ITPGRFA multilaterális rendszerében a nagy mennyiségű genetikai forrás ehhez már kiváló alapot nyújt, de mivel az élelmezési és mezőgazdasági célú genetikai forrásokon kívüli más területeken nem működnek ilyen fejlett multilaterális rendszerek, ott még az adatbázisok kiépülése csak távlati elképzelés lehet.

⁵⁷⁶ WIPO Technical Study on Patent Disclosure Requirements Related to Genetic Resources and Traditional Knowledge (2004). Geneva, WIPO. 65. Elérhető: www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/tk/786/wipo_pub_786.pdf (A letöltés ideje: 2016. 01. 07.); *Developing a National Strategy on Intellectual Property and Traditional Knowledge, Traditional Cultural Expressions and Genetic Resources* (é. n.). Geneva, WIPO. 4.

1.4.3. A genetikai erőforrások védelme az UPOV-egyezmény tükrében

A növényfajta-oltalom a nemesített növényfajták (hibridek, vonalak, klónok stb.) jogi védelmének eszköze. Az új növényfajták nemzetközi védelmének legfontosabb eszköze az 1961-ben elfogadott, majd utoljára 1991-ben felülvizsgált UPOV-egyezmény. A növényfajták védelmének alapvetően kétféle módja ismert: vagy a szabadalmi jog keretében védik, vagy pedig sui generis növényfajta-oltalmat hoznak létre számukra. A TRIPS 27. cikk (3) bekezdés *b)* pontja is e szerint teszi kötelezővé a növényfajták oltalmát, illetve elismeri még a szabadalmi és a hatékony sui generis rendszerek bármilyen kombinációját is. Ezt a hatékony sui generis védelmet hivatott képviselni az UPOV.

A 74 tagországot számláló UPOV célja, hogy részesei elismerjék az új növényfajták nemesítőinek munkáját a számukra biztosított kizárólagos jogokkal, ha növényfajtaik megfelelnek az újdonság, a megkülönböztethetőség, az egyneműség és az állandóság követelményének. A növényfajták oltalmáról egyre inkább az az általánosan elfogadott nézőpont, hogy az iparilag fejlett országok igényeinek kedvez, és a hatása nem elégséges ahhoz, amely a fejlődő országok részére az éhezés leküzdéséhez szükséges lenne. Az UPOV alapvetően az európai típusú, tökeintenzív, kereskedelemre alapuló nagy mezőgazdasági rendszereket szolgálja. Mi több, kritikai hangok az UPOV-rezsimet egyenesen alkalmatlannak tartják a fejlődő országok számára.⁵⁷⁷ Az UPOV által védett növényfajták ugyanis arra ösztönzik a nemesítőket, hogy nagyméretű gazdaságokban, valós kereskedelmi potenciált érő mennyiségben termesszék növényeiket. A fejlődő országokban ezzel szemben sokkal ritkábbak a nagy gazdaságok, ehelyett kicsi és változatos gazdaságban termesztik a környezetük számára szükséges élelmezési célú növényeket. Ráadásul a kistermelői heterogenitással szemben álló, kizárólag egyféle növényt termesztő, gépesített monokultúrákban sokszor nem is élelmezési célú növényeket termesztnek. Így például Kenyában sokáig az oltalom alatt álló növényfajták fele külföldi jogosultak rózsafajtái voltak. Ha pedig a növényfajta-oltalom eredményeképpen a nem élelmezési célú monokultúras gazdaságok kerülnek kedvező helyzetbe, az a fejlődő országok éhezés elleni küzdelmére nézve egyenesen károsak, hiszen jelentős földterületet vonhatnak el az élelmezési célú termények elől. Habár az UPOV támogatói úgy vélik, hogy az 1991-es felülvizsgálata sokkal inkább bátorítja a nemesítőket a változatos és kiscgazdaságokba történő befektetésre, a tapasztalat mégis azt mutatja, hogy ösztönzőleg csak a nagy monokultúrákra hatott.⁵⁷⁸

Különösen a fejlődő országok kistermelői között, de a fejlett világban is sok helyen mindennapi és több évszázados gyakorlat, hogy az aratásból származó magok egy részét visszatartják, hogy a következő vetéskor felhasználják, vagy pedig kézen-közön veszik egymástól a különböző növényi magvakat. Ez különösen azokban az országokban igaz, ahol sem az állam, sem a magánszektor nem játszik szerepet a vetőmagok termelésében vagy elosztásában. Az UPOV azonban kevés teret enged az ilyen mezőgazdasági igényeknek. Az UPOV az 1991-es módosítások előtt az úgynevezett *farmer's privilege*, farmerprivilegium vagy mezőgazdasági mentesség jegyében a nemesítői joggal szembeni korlátozást

⁵⁷⁷ Habár az 1991-es felülvizsgálat előtt döntően csak fejlett országok voltak a részesei, azóta egyre több fejlődő ország csatlakozott, de ez nem a növényfajta-oltalom iránti igényükből fakad, hanem a TRIPS 27. cikkében foglalt kötelezettségüknek történő elégtételből, ugyanis az UPOV az egyetlen nemzetközi szintű rendszer, amely a növényfajtákat védi.

⁵⁷⁸ DUTFIELD 2004, 33., 66–67.

lehetőséget tartalmazott a hagyományos mezőgazdasági termelők számára. Sőt, akkor az valójában nem is kivételként jelentkezett, hanem pusztán az oltalom területi korlátjaként. Ugyanis az egyezmény korábbi szövege a kizárólagos jogok gyakorlását csak a kereskedelmi forgalomba hozatal céljából történő újrahasznosítás tekintetében biztosította, azaz a nem kereskedelmi célú továbbszaporítás minden növény tekintetében korlátlanul nyitva álló lehetőség volt. Ezt a rendszert azonban sok támadás érte, mivel az előző termésből származó vetőmagok az idő előrehaladtával – különösen a hibridek esetében – minőségükből sokat veszítenek, és csak alacsony hozamot képesek biztosítani. Ahova a megspórolt magokból nem jut, ott a gazdák az úgynevezett fémzárolt, államilag ellenőrzött vetőmagokat vásárolják. Ezek az állami ellenőrzés folytán fajtaazonos és fajtanévvel jelölt, nyomon követhető eredetű vetőmagok, amelyek garantált minőséggel és csírázóképességgel rendelkeznek, és tisztaságuk ellenőrzött. A teljes területen elvetett fémzárolt vetőmagok részesedését felújítási aránynak nevezik, amelynek az elfogadott szakmai szabályok szerint minimum 40–50%-os értéket kell mutatnia, így a privilégium alapján elvetett magok aránya 50–60% lehet. Költségtakarékossági okból azonban sokszor felborul az egyensúlyi helyzet, és a felújítási arány túl alacsony szintre kerül. Így volt ez a 2000-es években Magyarországon is, ahol az átlagos felújítási arány 35%-ra csökkent, és a jogalkotó többek között ezért helyezte 2009-ben hatályon kívül az Szt. 109. § (7) bekezdését, amely addig a mezőgazdasági mentességet tartalmazta, és a 109/A. § formájában a növényfajta-oltalomból eredő díjigényként újraszabályozta.⁵⁷⁹

Tekintettel arra, hogy a privilégium széles körű elterjedése – még ha a termelőknek a romló minőség mellett is megéri – összességében romló minőséget és hozamot eredményezett, a nemzetközi közösség 1991-ben átalakította a növényfajták védelmi rendszerét, amely ugyan a nemesítők és a fejlett gazdaságok mezőgazdasági érdekeit előmozdította, de a fejlett és fejlődő országok közötti szakadékokat csak még jobban kitágította. A módosítás alapvetően érintette az oltalom tartalmát, hiszen ettől fogva a növényfajta előállításának kizárólagos joga bármilyen – azaz nem csak kereskedelmi – célból megilleti a nemesítőt. A privilégium pedig már nem általános érvényű korlát, hanem csak a tagállami diszkrecionális döntésen alapuló opcionális kivétel, de biztosítása nem kötelező. E szerint észszerű keretek között és a nemesítő jogos érdekeinek biztosításával bármely fajta vonatkozásában korlátozhatók a nemesítői jogok abból a célból, hogy lehetővé tegyék a gazdálkodók számára saját földterületükön az olyan terményszaporítás céljából történő felhasználását, amelyhez a gazdálkodók az oltalom alatt álló fajtának vagy lényegében származtatott fajtának a saját gazdaságukban történő elültetésével jutottak hozzá. A privilégium gyakorlására vonatkozó szabályok meghatározása azonban már a tagállamok feladata. Erre jó példa az Európai Unió, amely tagja az UPOV-nak. A közösségi növényfajta-oltalmi jogokról szóló 2100/94/EK tanácsi rendelet, valamint annak 14. cikkének (3) bekezdésében biztosított mezőgazdasági mentesség érvényesítésének végrehajtási szabályairól szóló 1768/95/EK bizottsági rendelet szabályozza a közösségi növényfajta-oltalommal összefüggő privilégiumot. E rendszer

⁵⁷⁹ Az egyes iparjogvédelmi törvények módosításáról szóló 2009. évi XXVII. törvény általános indokolása. Bobrovszky ehhez kapcsolódóan megjegyzi, hogy a szabadalmi törvények általában nem biztosítanak a mezőgazdasági termelők számára privilégiumokat, ami miatt a fejlődő országok számára nem is javasolják a szabadalmi oltalom biztosítását a transzgén növényekre. BOBROVSZKY Jenő (2004): A szellemi tulajdon néhány dilemmájáról a körte és a sajt között. In KIRÁLY Miklós – GYERTYÁNFY Péter szerk.: *Liber Amicorum. Studia Gy. Boytha dedicata. Ünnepi dolgozatok Boytha György tiszteletére*. Budapest, ELTE ÁJK. 40.

jellemzője, hogy a privilégium csak a 2100/94/EK rendelet 14. cikk (2) bekezdésében tételesen rögzített takarmánynövények, gabonafélék, burgonyafélék és olaj- és rostnövények körébe sorolt növényfajokhoz (jelenleg összesen 22-t sorol fel a rendelet) tartozó növényfajtákra terjed ki. A privilégium gyakorlásáért a mezőgazdasági kistermelőknek (a rendelet definiálja a fogalmát) nem kell fizetniük, minden más termelőnek azonban méltányos díjazást kell fizetnie a jogosultnak. Lényegében ezt a megoldást vette át 2009-ben az Szt. is a növényfajta-oltalomból eredő díjigényről szóló rész beiktatásakor.

Látható tehát, hogy a növényfajta-oltalmi rendszerben a mezőgazdasági mentesség szűkebb területre korlátozódott, ami a nemesítők érdekeit védi, hiszen befektetéseik kisebb kockázatnak vannak kitéve, ugyanakkor a fejlődő országok perspektívájából szemlélve ez a fejlődés gátja, különösen úgy, hogy a tapasztalatok szerint a vetőmagok újrahasznosításának fontos szerepe van a kisgazdaságok fenntartásában. Hogy ezt biztosítsák, mindenképpen szükséges a saját jogrendszerüknek és agárpolitikájuknak megfelelően az UPOV által opcionálisan biztosított privilégiumot átültetni a nemzeti jogrendjükbe, még ha nem is jelenthet olyan szabadságot, mint az 1991 előtti időszakban. Az UPOV szövege lehetővé teszi, hogy bármely növényfajta vonatkozásában alkalmazzák a kivételt, tárgyat tekintve tehát a kivétel lehető legtágabb lehet, tartalmát tekintve azonban az ésszerűség keretein belül maradván és a nemesítő jogos érdekeinek biztosításával kell kialakítani a jogi szabályozást, ami nyilvánvalóan korlátozza a lehetőségeket.

A fejlődő országok számára nyitva álló másik lehetőség, hogy az UPOV-tól eltérő rendszerben védjék a növényfajtákat. A TRIPS 27. cikk (3) bekezdés *b)* pont ugyanis nem az UPOV szerinti védelmet teszi kötelezővé, hanem csak azt, hogy szabadalommal vagy más *sui generis* oltalmi formával vagy ezek kombinációjával részesítsék oltalomban a növényfajtákat. Azaz a TRIPS felhatalmazást ad arra, hogy akár a jelenlegitől egy merőben más növényfajta-védelmi rendszert alakítsanak ki, amely a saját fejlődési igényeiknek jobban megfelel. Ilyen alternatív megoldásból egyelőre csak kevés létezik, és nem mutatkozik arra sok esély, hogy a közeljövőben ezek elterjedjenek. A saját igényekre szabott rendszer kialakításához sok szempont együttes mérlegelésére van szükség, így például figyelembe kell venni az adott ország agrárgazdaságát, hogy az mekkora volumenű, milyen mértékben állami vagy privatizált, milyen a mezőgazdasági termelők gazdasági helyzete, mekkora a felújítási arány, milyenek a közép- és hosszú távú célok, van-e külföldi befektetés, vagy van-e az országnak biotechnológiai ipara. E kérdések alapján nyilvánvaló, hogy rendkívül változatosak lehetnek a fejlődő országok igényei, így egyféle rendszer aligha elégítheti ki ezeket. Egy új növényfajta-oltalmi rendszer kialakításában kiindulópont lehet az utolsó felülvizsgálat előtti, 1978-as UPOV-szöveg, de az oltalmi feltételek újraértelmezésével, elsősorban azok lazításával, ami ösztönzőleg hatna a genetikailag diverz eredetű növényfajták elterjesztésében. Így többféle és egymástól jobban különböző vetőmagfajták kerülhetnének forgalomba, amivel a termelők választási lehetősége növekedne, ezzel együtt pedig a mezőgazdaság stabilitása is erősödne.⁵⁸⁰

⁵⁸⁰ DUTFIELD 2004, 70–71.

1.4.4. A WIPO egyezménytervezete a genetikai erőforrások védelméről

Az IGC legutóbbi, 34. ülészakának anyagai között szerepel vitaanyagként a genetikai erőforrások és a szellemitulajdon-jogok összefüggéseiről szóló egyezménytervezet.⁵⁸¹

A tervezet 11 cikket tartalmaz, amely mindvégig párhuzamosan, illetve alternatívaként használja a szellemitulajdon-jog és a szabadalom kifejezést, ami arra a koncepcionális kérdésre utal, hogy a genetikai erőforrások védelmét a teljes szellemitulajdon-jog rendszerébe illesztve kellene-e értelmezni, vagy pedig szűkebben, csak a szabadalmi joggal való kölcsönhatásaiban. A tervezet jelen fázisában ez a kérdés egyelőre eldöntetlen. Bár kétségtelen, hogy a genetikai erőforrások jellegéből adódóan legközelebb a szabadalmi joghoz köthető, azonban úgy gondolom, érdemes tágabban, a teljes szellemitulajdon-jog horizontját lefedni. Egyrészt azért, mert ahol a szabadalmi jogon kívüli, önálló növényfajta-oltalmi rendszer is működik, ott a rendkívül szoros tárgyi kapcsolat miatt nem engedhető meg a szabadalomra történő leszűkítés, másrészt a logikai zártság miatt is érdekesebb a tágabb, szellemitulajdon-jogi kontextust alkalmazni. Erre tekintettel az elemzés során a felesleges szövegbeli párhuzamok elkerülése érdekében a szellemitulajdon-jog kifejezést fogom használni.

A tervezet értelmező rendelkezésekkel kezdődik, és e tekintetben jóval részletesebb és terjedelmesebb, mint a hagyományos tudásra és a hagyományos kulturális kifejeződésekre vonatkozó IGC-tervezetek. Ez nem véletlen, hiszen a genetikai erőforrások körében számos olyan természettudományos kifejezés merül fel, amelyeket a jogi környezetbe történő átültetésükhöz definiálni szükséges. Itt a tervezet alapvetően a genetikai erőforrásokat szabályozó korábbi nemzetközi egyezmények terminológiáját követi. E fogalmak közül csak a két kulcselemet emelem ki. A genetikai anyag e szerint olyan növényi, állati, mikrobiológiai vagy más anyag, amely az örökítőanyag funkcionális egységeit hordozza. A másanyag-fordulat beillesztése rugalmassá teszi e fogalom alkalmazását, hiszen olyan, esetleg a későbbiekben felfedezett élőlényekre is alkalmazható lesz, amelyek nem sorolhatók be egyetlen jelenleg ismert biológiai rendszertani egységbe sem. Emellett pedig a biológia rendszertana is folyamatos fejlődésben van, az élőlények osztályozása terén a régi 5-ös felosztás (prokarióták, eukarióták, növények, gombák és állatok országa) meghaladtá vált, és többféle új osztályozási séma látott napvilágot új, magasabb szintű szerkezeti egységek bevezetésével.⁵⁸² Erre tekintettel tehát érdemes a definícióba beépíteni a rugalmas értelmezés lehetőségét. A tervezet a genetikai erőforrások alatt pedig a jelenlegi vagy későbbi potenciális, értékes genetikai anyagokat érti.

Kissé szokatlan módon az értelmező rendelkezéseket követi a tervezet preambuluma, amelyben a jelen fejezetben kifejtett érveket felsorakoztatva indokolják meg, hogy miért szükséges a genetikai erőforrások védelmét biztosítani, és ez hogyan viszonyul a szellemitulajdon-jogok rendszeréhez. A preambulum külön is kiemeli, hogy sem szabadalom vagy más szellemitulajdon-jog nem állhat fenn semmilyen életformán, beleértve az embert is.

⁵⁸¹ *Second Revision of the Consolidated Document Relating to Intellectual Property and Genetic Resources* (2017). WIPO/GRTKF/IC/34/4. Geneva, Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_34/wipo_grtkf_ic_34_4.pdf (A letöltés ideje: 2018. 01. 02.)

⁵⁸² A jelenleg elfogadott osztályozás az úgynevezett háromdoménos rendszer. Ez az élőlényeket három doménba (birodalom) sorolja: baktériumok, archeák, eukarióták. Az osztályozás alapvetően a fajok genetikai anyagának elemzésén alapul, így a genetikai kutatások előrehaladtával tovább változhat a rendszertani felosztás.

A korábban bemutatott Bioirányelv 5. cikke szerint sem lehet az emberi test (illetve annak valamely részének pusztja felfedezése) egyik fejlődési szakaszában sem szabadalom tárgya. Ezenfelül viszont a tervezet preambuluma jóval szigorúbb megfogalmazást követ, hiszen az életformák szabadalmazhatóságának teljes kizárásával lényegében a biotechnológiai találmányok szabadalmazhatóságát is kizárná. Ezért e rendelkezést célszerű lenne jobban differenciálni, mert jelen formájában komoly konfliktusforrás lehet, és a fejlett biotechnológiai iparral rendelkező államok érdekeit sérti.

Az egyezménytervezet alapvető célkitűzése, hogy megakadályozza a genetikai erőforrások és az ahhoz kapcsolódó hagyományos tudás jogosulatlan kisajátítását. Ezt a szellemi-tulajdon-jogok rendszerén keresztül az alábbi módokon kívánja megvalósítani:

- biztosítani kell a szellemi-tulajdon-védelmi hivatalok számára a genetikai erőforrások megismerésének lehetőségét, hogy ezáltal kiszűrjék azokat – az elsősorban szabadalmi – bejelentéseket, amelyek már létező genetikai erőforrásokat kívánnának oltalom alá helyezni;
- biztosítani kell az átláthatóságot a szellemi-tulajdon-jogok és a haszonmegosztás rendszerében;
- elő kell mozdítani a genetikai erőforrásokra és az ahhoz kapcsolódó tradicionális tudásra vonatkozó nemzetközi egyezmények közötti kapcsolatot, hogy egymást kiegészítve hatékony védelmet biztosítsanak ezen erőforrások számára.

A tervezet 2. cikke szerint a tervezetet minden szabadalmi bejelentésre alkalmazni kell,⁵⁸³ amelyek a genetikai erőforrások hasznosításán vagy az ehhez kapcsolódó hagyományos tudáson alapulnak. Erre tekintettel a tervezet olyan intézkedéseket határoz meg, amelyek gátat szabhatnak a genetikai erőforrások jogosulatlan hasznosításának, és megakadályozzák a szabadalmaztatásukat, ha azokat nem a bejelentő találta fel, vagy nem felelnek meg a feltalálói tevékenység kritériumának.

A 3. cikk fogalmazza meg a feltárási kötelezettséget, amely alapján azoknál a szabadalmi vagy más bejelentéseknél, amelyekben genetikai erőforrások és/vagy az ahhoz kapcsolódó hagyományos tudás hasznosítására is sor kerül, a részes államoknak meg kell követelniük, hogy a bejelentő

- tárja fel a genetikai erőforrás származási helyét (lehetőség szerint az ország megjelölésével);
- szolgáltasson információt a haszonmegosztási rendszer működéséhez szükséges feltételekről, így különösképpen az érintett őslakos népek vagy helyi közösségek által adott, a genetikai erőforrás felhasználására vonatkozó előzetes és tájékozott hozzájárulásról;
- nyilatkozzon arról, ha a genetikai erőforrás származási helye egyáltalán nem ismert.

A szellemi-tulajdon-védelmi hivatalok kötelezettsége e vonatkozásban addig terjed, hogy kellő útmutatást nyújtsanak a feltárási követelmények teljesítéséhez, azonban a tervezet azt a terhet már nem rója a hivatalokra, hogy a fenti nyilatkozatok valóságát ellenőrizzék is. Ez egyrészt érthető, hiszen e hatóságok nincsenek abban az eljárási helyzetben,

⁵⁸³ Ez az előző szövegváltozathoz képest jelentős szűkítés, mivel ott még alternatívaként szerepelt valamennyi szellemi-tulajdon-jogi formára történő kiterjesztés.

hogy a nyilatkozatok valóságát kvázi nyomozó szervként leellenőrizték, és megfelelő humánkapacitás hiányában ez nem is lenne megvalósítható. Másrészt viszont gyengíti a védelem szintjét, hiszen kicsi arra az esély, hogy a valótlan tartalmú nyilatkozatok miatt egy tévesen megadott szabadalommal szemben valamely, sok ezer kilométerrel távolabb élő őslakos közösség megsemmisítési eljárást kezdeményezne. Ezzel a genetikai erőforrások védelme inkább formálissá válik, mintsem materiálissá. A 3. cikk (5) bekezdése elvi jelentőségű, amelyet éppen ezért – kodifikációs szempontból – szerencsésebb lenne kiemelt helyen kezelni. E szerint ugyanis a genetikai erőforrások és származékaik a természetben megtalálható vagy onnan izolált formájukban nem tekinthetők szellemi alkotásoknak, ezért nem is állhat fenn rajtuk szellemitulajdon-jog.

Jelenleg már csak a 3. cikk alternatívájaként jelenik meg az, hogy a tervezet a feltérési kötelezettséget a szabadalmazható találmány kritériumaihoz köti. E szerint a feltérás csak akkor követelhető meg, ha az szükséges ahhoz, hogy a szakember meg tudja valósítani a találmányt. Azaz csak az újdonság, a feltalálói tevékenység és az ipari alkalmazhatóság megítéléséhez lehet szükség a genetikai erőforrások feltérására, ezen kívüli okokból erre nem kötelezhetők a bejelentők. Azzal, hogy ez csak a másodlagos szövegverzió, a tervezet a korábbiakhoz képest előbbre lépett, és szélesebb körben nyújtana védelmet a genetikai erőforrásoknak.⁵⁸⁴

Tartalmilag a 3. cikkhez kapcsolódik a 8. cikk. Az 8. cikk a más nemzetközi egyezményekkel való összhang megteremtését célozza, ezek közül pedig az (5) bekezdése azt fogalmazza meg, hogy a Szabadalmi Együtműködési Szerződést és a Szabadalmi Jogi Szerződést a jelen tervezet által meghatározott feltérési kötelezettséggel szükséges kiegészíteni, hogy ezáltal az úgynevezett PCT-szabadalmak esetében is érvényesülhessen a genetikai erőforrásokkal kapcsolatos védelem.

A 4. cikk kissé szűkszavúan határozza meg a kivételek és korlátozások körét. Nem érvényesül a feltérési kötelezettség az emberi genetikai erőforrások, a származékok, a mezőgazdasági alapanyagok, a közkincsbe került tradicionális tudás, az állami joghatóság alatt nem álló területekről származó genetikai erőforrások és a Biológiai Sokféleség Egyezmény hatályba lépését megelőzően (1993. december 29.) megszerzett genetikai erőforrások esetében. E szakaszban – kissé elbújtatva – kapott helyett a tervezet időbeli hatálya is, ugyanis a tagállamok a folyamatban lévő eljárásokra nézve nem kötelesek bevezetni a 3. cikk szerinti feltérési kötelezettséget. A kivételek és korlátozások kapcsán elmondható, hogy felépítése és szabályozása kissé idegen a szellemitulajdon-jogok rendszerétől. A TRIPS óta a háromlépcsős teszt mint általános szabály minden oltalmi forma kapcsán – akár kifejezetten, akár csak kiolvashatóan – megjelenik, és a következő fejezetekben bemutatott további IGC-tervezetek is mind tartalmazzák. A genetikai erőforrások kapcsán azonban csak egy tárgyi felsorolás jelzi, minden további követelmény nélkül, hogy mely esetekben nem érvényesül a feltérési kötelezettség.

A 5. cikk által biztosított jogérvényesítési eszközök tekintetében a tervezet különbséget tesz aszerint, hogy az oltalom megadása előtt (*pre-grant*) vagy pedig azt követően (*post-grant*) kívánnak-e fellépni a feltérési követelmény megsértése miatt. Ezek a tervezet

⁵⁸⁴ Ez összefügg azokkal az egyezmény céljában rejlő alternatív koncepciókkal is, hogy a genetikai erőforrások védelme önmagában is célként jelenik-e meg, vagy csupán a szabadalmazhatósági kritériumoknak nem megfelelő találmányok oltalomból való kizárása a cél.

szintjén meglehetősen alulszabályozottak, az sem derül ki belőlük, hogy hivatalból vagy kérelemre alkalmazható szankciókról van-e szó, és az utóbbiak esetében egyáltalán ki jogosult fellépni. Az oltalom megadása előtti lehetőségek:

- az eljárást felfüggesztik mindaddig, amíg nem tesznek eleget a feltárási kötelezettségnek;
- az eljáró hivatal visszavontnak tekintheti a bejelentést;
- megtagadják az oltalom megadását.

Az oltalom megadását követően biztosított jogérvényesítési eszközök:

- a feltárási követelmény megsértésére vonatkozó bírói döntés közzététele;
- kártérítés vagy más megfelelő pénzügyi kompenzáció, például licenciadíj-fizetés;
- az eset összes körülményei és a nemzeti jog alapján egyéb szankció, például megsemmisítés.

Figyelembe véve, hogy a tervezet fő célkitűzései között szerepel a hibás szabadalmak vagy más oltalmak megadásának visszaszorítása, a fenti szankciók közül csak a bejelentés elutasítása vagy az oltalom utólagos megsemmisítése képes ezt a célt előmozdítani, és az oltalmak „tisztaságát” javítani. Az 5. cikk (3) bekezdése szerinti alternatíva alapján a feltárási követelmény nem teljesítése (kivéve, ha az megtévesztés eredménye) nem érinti az adott oltalom érvényességét vagy kikényszeríthetőségét. E rendelkezésből az következik, hogy ex lege jogkövetkezménye nincs a feltárási kötelezettség elmulasztásának, ebben az esetben viszont mindenképpen szükséges az utólagos, kérelemre vagy hivatalból indult megsemmisítési eljárás biztosítása, hogy hatósági vagy bírósági döntés alapján érvényteleníthető legyen az oltalom. Érdekesség, hogy a csalárd magatartást kiemeli a tervezet, így a szövegből a contrario az következik, hogy ha szándékosan megtévesztő módon sértették meg a feltárási követelményt, úgy ez a körülmény kihat az oltalom érvényességére és kikényszeríthetőségére is. Ez egy kvázi semmisségi ok bevezetését jelentené a szellemi tulajdon-jogba, amelynek a jelenlegi eljárásokba és jogalkalmazásba történő – vélhetően sok kérdést felvető – beillesztése a nemzeti jogokra hárulna.

Az egyezménytervezet további cikkei már kisebb mértékben tartalmaznak a védelemre vonatkozó anyagi jogi rendelkezéseket, inkább a tagállamok számára rögzítenek adminisztratív és együttműködési kötelezettségeket. Ennek keretében a részes államoknak törekedniük kell arra, hogy átlátható monitoringrendszerrel létesítsenek a haszonmegosztás megfelelő működésének ellenőrzésére. Emellett olyan jogi és igazgatási intézkedéseket kell tenniük, amelyek megakadályozzák a feltárási követelmény megsértése miatti hibás szabadalmak megadását. Ezt a tervezet adatbázisok létesítésével és kölcsönös információcserével, a genetikai erőforrásokat felhasználó piaci szereplők önkéntes magatartási kódexeinek elfogadásával és az információk disszeminálása útján kívánja előmozdítani. E rendelkezések többségében soft law jellegűek, nem kötelezettségként, hanem törekvésként jelennek meg.

A tervezet a létesítendő adatbázisok kapcsán külön is rögzíti, hogy ezeknek a szabadalmi hivatalok számára elérhetőnek kell lenniük, és közösen meg kell határozni a minimális adattartalmat és struktúrát annak érdekében, hogy a WIPO-n keresztül a nemzeti adatbázisok összekapcsolhatók legyenek.

A tervezet utolsó cikkei a más nemzetközi egyezményekkel való összhangot és azok tiszteletben tartását, a WIPO által a fejlődő országok számára nyújtott technikai segítségnyújtást

és kapacitásfejlesztési feladatokat, valamint az államok közötti együttműködési kötelezettséget tartalmazzák. E vonatkozásban kiemelést érdemel a 10. cikk, amely az államok közötti (és az őslakos népek bevonásával történő) együttműködést írja elő azokban az esetekben, amikor az érintett genetikai erőforrások in situ feltételek között, azaz természetes élőhelyükön egyszerre több állam területén is megtalálhatók.

A tervezetet egészében értékelve megállapítható, hogy a genetikai erőforrások védelme kapcsán más logikát követ, mint a hagyományos szellemi tulajdon-jogok, vagy a következő fejezetekben tárgyalt, a tradicionális tudásra és a tradicionális kulturális kifejeződésekre vonatkozó további IGC-egyezménytervezetek. Ez utóbbiak mind pozitív oldalról, a jogosultat megillető jogi hatalom felől közelítik meg a védendő jogi tárgyat, a jogi kizárólagosság és engedélyezési jog abszolút szerkezetű struktúrájára építik fel a védelmet. Ehhez képest a genetikai erőforrások védelmére készült egyezménytervezet az úgynevezett negatív védelmet helyezi előtérbe. Nem a genetikai erőforrások jogosultjaiból indul ki, sőt, még csak nem is tisztázza, hogy azok kik lennének, vagy vannak-e egyáltalán, illetve milyen a kapcsolat az érintett őslakos népek és kisközösségek, valamint a földrajzi értelemben vett származási ország között. A tervezet néhány rendelkezéséből inkább az őslakos népekhez történő kötődés, néhányból pedig a származási országhoz való kötődés érződik ki. Ezt mindenképpen hiányosságnak tartom, és az alanyi kört, illetve a jogok gyakorlásának módját rögzíteni kellene. Már csak azért is, mert így a jogérvényesítési eszközök jelen formájukban alanytalanok.

Ahelyett tehát, hogy a jogosultnak biztosított pozitív jogok mentén szabályozná a tervezet a genetikai erőforrások védelmét, a más szellemi tulajdon-jogi oltalmi formákhoz való kapcsolataiból indul ki. A tervezet nem biztosít pozitív jogosultságokat, hanem csak meg kívánja akadályozni a genetikai erőforrások jogszerűtlen felhasználásával létrejött szellemi alkotások oltalmazását. Ezt tükrözi a 3. cikk, amely a klasszikus szellemi tulajdon-jogokat szabályozó jogszabályokban az „oltalom tartalma” címet viselné. Ez azonban nem biztosít kizárólagos és engedélyezési jogokat senkinek, hanem más oltalmi formák jogi szabályozásába beékelődve további feltárási követelményt határoz meg a bejelentésekkel szemben.

Ugyanakkor a tervezet mégis a haszonmegosztási koncepció talaján áll, amely kiindulópontja az őslakos népek előzetes és tájékozott hozzájárulásának szükségessége. Erre tekintettel a tervezetben érdemes lenne a preambulumon túl is utalni erre, és meghatározni, hogy az őslakos népeknek ebből fakadóan milyen rendelkezési joguk van genetikai erőforrásaik felett.

2. A tradicionális tudás védelme

2.1. A tradicionális tudás fogalma és formái

A tradicionális tudás fogalma szűkebb és tágabb értelemben: Számos nemzetközi dokumentumban található utalás a tradicionális tudásra és annak védelmére, de a védelem tárgya és tartalma egyelőre megoldatlan és homályos. Ezek az egyezmények részben definiálják is a tradicionális tudás fogalmát, ugyanis többféle megfogalmazása létezik, illetve szűkebb és tágabb értelemben is használatos a kifejezés. A Biológiai Sokféleség Egyezmény 8. cikk j) pontja szerint minden szerződő fél, amennyire csak lehetséges és megfelelő,

„nemzeti jogalkotása keretében tekintetbe veszi, megőrzi és fenntartja a hagyományos életmódokat megtestesítő bennszülött és a helyi közösségeknek a biológiai sokféleség megőrzése és fenntartható hasznosítása szempontjából fontos ismereteit, újításait és módszereit, továbbá elősegíti azok szélesebb körű alkalmazását ezen ismeretek, újítások és módszerek birtokosainak jóváhagyásával és bevonásával, valamint ösztönzi az ilyen ismeretek, újítások és módszerek alkalmazásából eredő haszon egyenlő elosztását”.

A Biológiai Sokféleség Egyezményhez csatolt Nagoyai Jegyzőkönyv 7. cikke pedig összekapcsolja a hagyományos tudást az IGC második fő prioritásával, a genetikai erőforrásokkal. A Nagoyai Jegyzőkönyv révén elterjedt méltányos haszonmegosztás elve a szellemi tulajdon-jog e modern irányzatainak alapelvevé nőtte ki magát. A 7. cikk a genetikai erőforrásokhoz kötődő hagyományos tudáshoz való hozzáférés tekintetében a következőket tartalmazza:

„A nemzeti jogszabálynak megfelelően minden Fél meg hozza a megfelelő intézkedéseket annak érdekében, hogy az őslakos és helyi közösségek által őrzött, a genetikai erőforrásokhoz kötődő hagyományos tudás ezeknek az őslakos és helyi közösségeknek az előzetesen közölt hozzájárulásával vagy jóváhagyásával és részvételével, kölcsönösen elfogadott feltételek létrehozása mellett legyen hozzáférhető.”

Ezek mellett pedig több UNESCO- és FAO-egyezmény (például az ITPGRFA 9.2. cikk a) pontja, miszerint az élelmezési és mezőgazdasági célú növényi génforrásokkal kapcsolatos tradicionális tudást védeni kell), illetve nemzetközi deklaráció említi meg a hagyományos tudást, hol az emberiség közös örökségeivel összefüggésben, hol pedig az őslakos népek jogaival kapcsolatosan. Tág értelemben a tradicionális tudás mibenléte úgy ragadható meg, mint annak a szellemi tőkének, kulturális örökségnek, gyakorlatnak és tudásnak az összessége, amely tradicionális közösségekhez, így különösen az őslakos népekhez és az elszigetelt kis közösségekhez köthető. Ebben az általános értelemben a hagyományos tudás magában foglalja a hagyományos kulturális kifejeződéseket is, amely önmagában is külön vizsgálatot érdemel, és az képezi az IGC harmadik fókuszpontját.⁵⁸⁵ Szűkebb értelemben, és ahogy az IGC is használja a fogalmat, a hagyományos tudás olyan tudásra utal, amely a tradicionális közösségek szellemi produktumaiból származó tudás, például know-how, innováció, képesség, gyakorlat, és amely az őslakos népek és helyi közösségek tradicionális életstílusából fakad, vagy generációról generációra áthagyományozott – akár írásban rögzített – tudást takar.⁵⁸⁶ Gyakran használt kifejezés az őslakosok tudása (*indigenous knowledge*) kifejezés is, ez azonban szűkebb kategóriát jelöl a hagyományos tudáshoz képest. A két fogalom rész–egész viszonyban áll egymással, és bár a tradicionális tudást gyakran társítják bennszülött népcsoportokhoz, az nem szükségképpen kapcsolódik hozzájuk. Őslakosok alatt olyan közösségeket, népeket értünk, amelyeket az adott területen töretlen történelmi fejlődés köt össze a prekolonális korszak társadalmaival, és amelyek

⁵⁸⁵ MASKUS, Keith E. (2012): *Private Rights and Public Problems. The Global Economics of Intellectual Property in the 21st Century*. Washington, Peterson Institute for International Economics. 294.

⁵⁸⁶ *List and Brief Technical Explanation of Various Forms in which Traditional Knowledge May Be Found* (2010). WIPO/GRTKF/IC/17/INF/9. Geneva, Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore. 2. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/sct/en/wipo_grtkf_ic_17/wipo_grtkf_ic_17_inf_9.pdf (A letöltés ideje: 2015. 10. 23.)

elszigetelten élnek a jelenkori társadalmaktól. Az adott ország népességének kis részét képezik, amelyben a megőrzésre érdemes etnikai identitásukat, kulturális mintáikat, szociális intézményeiket és jogrendszerüket ősi földjeiken tartják fenn és örökítik át nemzedékről nemzedékre.⁵⁸⁷ Az őslakos népek mint kisebbségek legfontosabb ismertetőjegyei, hogy egy bizonyos földterülethez kapcsolódnak, koncentráltan ott élnek, és a természettel szoros, már-már szimbiotikus kapcsolatban léteznek.⁵⁸⁸

A tradicionális tudás rendkívül sok területen jelenhet meg, például

- a hagyományos építészetben és építési technikákban;
- tradicionális zenében, művészetben, rituálékban, eszközökben, műalkotásokban, öltözékekben, szokásokban;
- tradicionális hajviseletben, testékszerekben vagy szándékos testi elváltoztatásokban;
- étel- és italkészítési módszerekben, receptekben, tartósítási technikákban;
- tradicionális gyógyászatban, amely a különböző gyógynövényeken, ásványi anyagokon, állati eredetű készítményeken alapul, úgyszintén a hagyományos szülési technikákban és csontkovácsolási módszerekben;
- hagyományos kozmetikumokban és illatanyagokban;
- ruhakészítési eljárásokban (ideértve minden olyan természetben található anyagot, amely felhasználható például festéshez vagy ragasztáshoz);
- hagyományos nyomkövetési technikákban, halászati, vadászati és gyűjtögetési technikákban;
- az ember és a környezete fenntartható együttélésére vonatkozó tudásban;
- fenntartható erőforrás-kezelésben, úgymint víz- vagy termőföld-gazdálkodásban,
- mezőgazdasági tudásban, amelyen keresztül szorosan összekapcsolódik a genetikai erőforrásokkal.⁵⁸⁹

A helyi közösségek és az őslakos népek által birtokolt, változatos formában megjelenő tudást egyre inkább kezdi értékelní a nyugati típusú fejlett társadalom is, ugyanis a biológiai erőforrásokhoz való viszonyuk, és azok megőrzésének tekintetében a tradicionális tudás birtokosai olyan ismeretekkel rendelkeznek, amelyek a fenntartható fejlődés társadalmi és környezeti aspektusa szempontjából óriási jelentőségűek. Ahhoz, hogy ez a kivételes ismeretanyag fennmaradjon, szükség van arra, hogy a jog védelmet biztosítson számára,

⁵⁸⁷ *Intellectual Property Needs and Expectations of Traditional Knowledge Holders. WIPO Report on Fact-finding Missions on Intellectual Property and Traditional Knowledge (1998–1999) (2001).* Geneva, WIPO. 23. Elérhető: www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/tk/768/wipo_pub_768.pdf (A letöltés ideje: 2015. 10. 23.)

⁵⁸⁸ Megjegyzendő, hogy sok esetben a civilizáció terjeszkedésétől e törzsek (döntően Brazíliában, Pápua Új-Guineában és Amazóniában) arra kényszerülnek, hogy elhagyják ősi területeiket. Az antropológusok által javasolt eddigi politika – miszerint teljesen el kell zárkózni a bennszülött törzsektől, nehogy megismétlődjene olyan tragédiák, mint amilyenek a korábbi kapcsolatfelvételekből adódtak – azonban úgy tűnik, nem lesz sokáig fenntartható. A híradások szerint az elmúlt években a Peruban teljesen elszigetelten élő mascho piro törzs tagjai többször is keresték a kapcsolatot a külvilággal. Hol békésen, kereskedési szándékkal, hol erőszakkal, egy falut megtámadva. A változás oka egyelőre nem ismert, de a háttérben feltehetően a csökkenő élettér áll, és hogy már nem tudják magukat megfelelően ellátni. MENDELSON, Tom (2014): Amazon village evacuated as armed tribesman steal livestock and supplies. *Independent*, 2014. december 24. Elérhető:

www.independent.co.uk/news/world/americas/amazon-village-evacuated-as-200-armed-tribesmen-steal-livestock-and-supplies-9944396.html (A letöltés ideje: 2015. 10. 23.)

⁵⁸⁹ *List and Brief Technical Explanation of Various Forms in which Traditional Knowledge May Be Found* 2010, 2–3.

megakadályozza a kizsákmányolást és a végletekig túlhajszolt kommercializációt. Emellett pedig e tradicionális közösségek fenntartható fejlődése érdekében biztosítani kell számukra a földhöz, a vízhez és az erdőhöz való hozzáférést, mert ha a fejlett társadalmak expanzív területi gyarapodása fékevesztett ütemben halad, az őslakos törzsek biológiai életfeltételei semmisülnek meg, és ezzel együtt tudásuk is elvész.⁵⁹⁰

A hagyományos tudás formáját tekintve is rendkívül változatos. E szerint a következőket különböztethetjük meg:

Rögzített és rögzítetlen hagyományos tudás: A rögzítettség tekintetében abból a szerzői jognál ismert fogalomból kell kiindulni, hogy az adott tudást valamilyen módon megtestesítik-e, és azáltal hozzáférhetővé vagy többszörözhetővé válik. A rögzítetlen tudás ezzel szemben csak szájhagyomány vagy a cselekvés utánzása és elsajátítása útján adható át másnak. Az IGC a rögzítettség több fokát is megkülönbözteti. A dokumentált hagyományos tudás célja, hogy megfigyelések útján bizonyítékot szolgáltatson annak létezéséről. Ez önmagában nem szolgáltat alapot a jogi védelemre, mert általában más célok (kulturális örökség megőrzése, antropológiai vagy néprajzi kutatások) indokolják a dokumentálást, és nem jogi célok. Így azonban szélesebb tömegek számára is megismerhetővé válik a hagyományos tudás, ami magában hordozza azt a veszélyt, hogy a tudással visszaélnek, és a hagyományos tudás felett az azt eredetileg birtokló közösség elveszíti kontrolláló szerepét (hasonlóan a know-how ismertté válásához). Ezért sok esetben a dokumentáció káros hatással lehet az őslakos népek vagy a helyi közösségek olyan szellemi tulajdon-jogi érdekeire, amelyek a hagyományos tudásukból származnak. Jó kezekben ugyanakkor a dokumentált hagyományos tudás alapot adhat sui generis védelmi rendszerek létrehozására, adatbázisok kiépítésére, és bizonyítékot szolgáltathat arra vonatkozóan, kiktől eredeztethető az adott tudás.⁵⁹¹

A rögzítettség további lépcsőfoka a kodifikált hagyományos tudás, azaz valamilyen rendezőelv szerint összegyűjtött, strukturált vagy kategorizált formában megjelenő tudás-összesség.⁵⁹² Ugyanakkor egyes nézőpontok szerint a know-how-hoz hasonlóan a rögzítetlen hagyományos tudás is lehet rendszerezett, ha a nyelvben, a kulturális szokásokban és gyakorlatokban szisztematikusan létezik.

⁵⁹⁰ SZULMANNÉ BINET Mariann (2005): A hagyományos tudás és oltalma – hadüzenet a biokálózkodásnak. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 110. évf. 5. sz. Elérhető: www.sztnh.gov.hu/hu/kiadv/ipsz/200510/01-szulman.html (A letöltés ideje: 2015. 10. 23.)

⁵⁹¹ KOVÁCS Krisztina (2002): Biodiverzitás, genetikai források, hagyományos tudás és szellemi tulajdon. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 107. évf. 5. sz. Elérhető: www.sztnh.gov.hu/hu/kiadv/ipsz/200210/biodiverzitas.html (A letöltés ideje: 2015. 10. 23.) SZULMANNÉ BINET Mariann (2008): Versenyfutás az idővel: lajstromok és adatbázisok szerepe a hagyományos tudás megőrzésében és oltalmában. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 113. évf. 6. sz. 24. Elérhető: www.sztnh.gov.hu/sites/default/files/kiadv/ipsz/200812-pdf/01-szulmanne.pdf (A letöltés ideje: 2015. 10. 23.)

⁵⁹² Már az ókortól kezdődően felhozhatók példák a hagyományos gyógyítási technikák írásos összefoglalására. A Kr. e. 15–10. században állt össze a 110 oldalas Ebers-papirusz, amely az egyiptomi orvoslás rejtelmait foglalta magában, például a keringéssel és a pulzusméréssel kapcsolatban. Ugyanebből az időszakból maradt fenn az Edwin Smith-papirusz, amelyben a teljes testet érintő sérülésekről, zúzódásokról és törésekről szóló szisztematikus tanulmányok találhatók. GITHAE, Jack K. (2009): Potential of TK for Conventional Therapy – Prospects and Limits. In KAMAU, Evanson C. – WINTER, Gerd eds.: *Genetic Resources, Traditional Knowledge and the Law. Solutions for Access and Benefit Sharing*. London–Sterling, Earthscan. 77–100.

Nyilvánosságra hozott vagy titokban tartott hagyományos tudás: A nyilvánosságra hozatalnak a lehetséges szellemi tulajdon-védelem szempontjából nagy jelentősége van, ugyanis a védelem határainak meghúzásakor az egyik elsődleges kérdés, hogy a titokban tartott tudás is részesüljön-e védelemben, vagy sem. A nyilvánosságra hozatalnak és a hozzáférhetőségnek különböző szintjei léteznek, így például a hagyományos tudás lehet a közkincsbe tartozóan teljesen nyilvános és szabadon hozzáférhető, lehet nyilvánosságra hozott, de csak korlátozottan hozzáférhető (például engedéllyel bizonyos könyvtárakban, archívumokban, gyűjteményekben), lehet csak az adott közösségben nyilvános és ismert a tudás, és végül lehet titkos a hagyományos tudás, amelyet még a közösségen belül is csak bizonyos személyek (valamilyen belső társadalmi rendezőelv szerint kiválasztottak) ismernek, és a közösség többi tagja sem férhet hozzá. Azzal pedig, hogy minél inkább nyilvánossá és hozzáférhetővé válik a hagyományos tudás, annál inkább csökken a jogosultak rendelkezési hatalma ezen ismeretek felett.

Vallási és világi hagyományos tudás: A hagyományos tudás jelentős része valamilyen spirituális, vallási alapon nyugszik, amely testet ölthet totemekben, szertartásokban, szent kegytárgyakban, szimbólumokban, istenként tisztelt növényekben vagy állatokban. A természeti népek természetközpontú vallása direkt vagy indirekt módon, de megjelenik a hagyományos tudásban, és csupán kis része az, ami kifejezetten olyan világi célokat szolgál, mint a kereskedelem és a bevételszerzés. A sui generis védelem szempontjából több elképzelés is létezik. Az egyik szerint maga a vallás és spiritualitás is a hagyományos tudás részét képezi,⁵⁹³ ezáltal önmagában is védendő, míg másik oldalról sokak szerint a pusztán technikai jellegű ismereteket kellene a hagyományos tudás keretei között elismerni.

Önmagában vett hagyományos tudás és az azon alapuló innovációk és alkotások: A hagyományos tudás szellemi tevékenységből fakadó ismeret, amely nemzedékről nemzedékre öröklődik a közösségen belül. Ezek az ismeretek pedig alapjául szolgálhatnak olyan újabb ismeretek kialakulásának, amelyekből a hagyományos szellemi tulajdon-védelmi rendszerek által is kezelhető innovációk vagy alkotások származnak. Az újabb ismeretek nem is feltétlenül a hagyományos tudást megteremtő közösségben jönnek létre, hiszen azokat felhasználhatja bármilyen, akár fejlett országból származó harmadik személy is. Arról, hogy ez a szabadalmi jogi oltalmazhatóság szempontjából miként ítélendő meg, a későbbiekben lesz szó. A határ a hagyományos tudás és az azon alapuló alkotások között azonban nem mindig egyértelmű, ami jogalkalmazási nehézségeket okozhat.

Individuális és kollektív hagyományos tudás: A hagyományos tudás jogosultjairól később még lesz szó, előljáróban azonban elég annyit megemlíteni, hogy a fogalmából adódóan alapvetően közösségi jellegű ismeretről van szó, ugyanakkor azokban az esetekben, amikor titkos hagyományos tudásról beszélünk, egyedileg meghatározható személyek (például a gyógyító) rendelkeznek az adott ismerettel.

⁵⁹³ Bár ezek sokkal inkább a hagyományos kulturális kifejeződések köré tartoznak, ahogy arról a következő fejezetben is szó lesz.

A kereskedelembe bevont és be nem vont hagyományos tudás: A szellemi tulajdon-jogok alapvető célja, hogy a jogosultak számára biztosítsák az alkotásban rejlő gazdasági potenciál kibontakoztatását. A hagyományos tudás ezzel szemben döntően nem vesz részt a gazdasági életben, „csupán” a közösség fennmaradását hivatott biztosítani. Vannak persze példák arra, amikor a hagyományos tudással előállított áruk cserekereskedelem tárgyaivá válnak, és egyfajta kezdetleges iparosodás alapjául szolgálnak.⁵⁹⁴

2.2. A tradicionális tudás a szellemi tulajdon-jogok hagyományos rendszerében

A fentiek alapján látható, hogy a tradicionális tudás mind tartalmát, mind jellegét, mind pedig megjelenési formáját tekintve rendkívül heterogén képet mutat. Az eltérő tulajdonságok sorra felvetik a kérdést, hogy egy esetleges sui generis oltalmi rendszer határai meddig terjedhetnek, és hogy ez milyen viszonyban állhat más szellemi tulajdon-jogi formákkal, illetve a meglévő formák alkalmasak-e a hagyományos tudás védelmére.

2.2.1. A tradicionális tudás és a szerzői jog

A védelmi lehetőségek kapcsán problémaként merült fel, hogy a dokumentált vagy írásban rendszerezett hagyományos tudás esetén magát a dokumentáció anyagát a szerzői jog védheti (bár a hagyományos tudás fogalmából eredően az generációról generációra továbbadva, fokozatosan alakult ki, így a konkrét szerző megjelölése sokszor lehetetlen), de ez a benne foglalt ismeretanyagot nem óvja meg.⁵⁹⁵ Ennélfogva a szerzői jog sokkal inkább a hagyományos kulturális kifejeződések (folklór) védelmében játszik szerepet, amely a tág értelemben vett tradicionális tudás részét képezi ugyan, de nem meríti ki azt egészében.

A hagyományos tudás dokumentálásával összefüggésben felmerül a közkinccs kérdése, ugyanis azzal, hogy a tudást dokumentálják, az mások számára is hozzáférhetővé válik/válhat. Ezt a szabadalmi jog rendszerében újdonságrontásnak nevezzük, és – néhány kivételtől eltekintve – az adott műszaki megoldás idő előtti nyilvánosságra hozatala kizárja a szabadalmi oltalom megszerzésének lehetőségét, mivel az már közkinccsé vált. A hagyományos tudás sajátosságaiból adódóan azonban egyes szakértők arra hívják fel a figyelmet, hogy különbséget kell tenni a közkinccsbe került (*public domain*) és a nyilvánosan elérhető (*publicly available*) hagyományos tudás között. A nyilvánosan elérhetőség nem azt jelenti, hogy az adott tudást engedély nélkül és ingyenesen fel lehetne használni. Sokkal inkább azt jelenti, hogy a tudás a kölcsönös megállapodás és díjfizetés révén hozzáférhetővé válik. Az IGC által vizsgált területek közös alapelve a méltányos haszonmegosztás, ez pedig csak úgy realizálható, ha elismerjük a nyilvánosan elérhető hagyományos tudással összefüggő legitim gazdasági érdekeket. A hagyományos tudást sok esetben közkinccsnek tartják, ha egyszer hozzáférhetővé vált, és kikerült abból a különleges kulturális környezetből, amelyben megszületett. Ugyanakkor nem lehet automatikusan azt vélelmezni, hogy a nyilvánosság

⁵⁹⁴ List and Brief Technical Explanation of Various Forms in which Traditional Knowledge May Be Found 2010, 6–16.

⁵⁹⁵ Vö. Selden v. Baker ügy, 7.3.2. fejezet.

számára is elérhető tudás ne tartozna valamely törzs vagy helyi közösség rendelkezési körébe.⁵⁹⁶ Ebben a vonatkozásban tehát a szerzői jogi koncepcióval való hasonlóságok figyelhetők meg, hiszen a széles körű nyilvánosság és hozzáférhetőség ott sem a szerzői jog hiányát jelenti, azaz a megismerhetőség és a közkincs elválík egymástól, és nem esik szükségszerűen egybe. Az persze más kérdés, hogy a felhasználások kontrollálására és a jogsértések felderítésére ilyenkor kevés lehetőség kínálkozik, így a szerzői jog érvényesíthetősége meggyengül.

2.2.2. *A tradicionális tudás és a szabadalmi jog*

A szabadalmi jog legalapvetőbb fogalma, a találmány jogilag nem definiált terminus, és bizonyos esetekben nem egyszerű elhatárolni egymástól a találmányt és a felfedezést. Általános szabadalmi jogi alapelv, hogy a felfedezést nem, csak a találmányt védi a szabadalmi jog. A hagyományos tudás esetében sokszor inkább felfedezésről, a természeti jelenségek megismeréséről van szó, mintsem a klasszikus értelemben vett találmányokról. Ahhoz tehát, hogy a szabadalmi jog által is védhető legyen a hagyományos tudás, magának a találmány fogalmának kellene tágabb teret engedni a joggyakorlatban. A szabadalmak olyan találmányokat, a technika területére tartozó megoldásokat védenek, amelyek újak, feltalálói tevékenységen alapulnak és iparilag alkalmazhatók. E kritériumok, habár még nemzetközi szinten is definiáltak (lásd például az Európai Szabadalmi Egyezményt), olyan generális szabályok, amelyek megítélése mindig egyedi mérlegelést igényel, ezáltal pedig jogalkalmazói rugalmasságot és mozgásteret is biztosítanak. A hagyományos tudás esetében pedig erre a mozgástérre nagy szükség van. Nehéz ugyanis egy több évszázada vagy akár évezrede nemzedékről nemzedékre továbböröklődő tudás esetében újdonságról beszélni, vagy azt megítélni, hogy a közösségben való nyilvánosságra jutás újdonságrontónak minősülhet-e vagy sem. A feltalálói tevékenység is nehezen értelmezhető a hagyományos tudás esetében, főleg akkor, amikor közösségi tudásról lévén szó, egyedileg beazonosítható feltalálókról nem is beszélhetünk.⁵⁹⁷ Egy szabadalomnak lehet ugyan több feltalálója, de ezeknek mindig egyedileg meghatározható, azonosítható személyeknek kell lenniük, a hagyományos tudás esetében viszont ez a legtöbbször hiányzik. Ilyen értelemben a hagyományos tudás kollektív jellege mást takar, mint a közös szabadalmak társas jellege.

Fontos kiemelni, hogy a hagyományos tudás jelentős része az emberi betegségek kezelésére, gyógyászati eljárásra irányuló tudást takar, ezek pedig a TRIPS elfogadása óta a szabadalmi oltalomból kizárható találmányok.

⁵⁹⁶ *Note on the Meanings of the Term “Public Domain” in the Intellectual Property System with Special Reference to the Protection of Traditional Knowledge and Traditional Cultural Expressions/Expressions of Folklore* (2010). WIPO/GRTKF/IC/17/INF/8. Geneva, Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore. Annex 4. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_17/wipo_grtkf_ic_17_inf_8.pdf (A letöltés ideje: 2015. 10. 25.); CORREA, Carlos M. (2010): *Access to Knowledge: The Case of Indigenous and Traditional Knowledge*. In KRIKORIAN, Gaëlle – KAPCZYNSKI, Amy eds.: *Access to Knowledge in the Age of Intellectual Property*. New York, Zone Books. 241.

⁵⁹⁷ *The Protection of Traditional Knowledge: Draft Gap Analysis: Revision* (2008). WIPO/GRTKF/IC/13/5(b) Rev. Geneva, Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore. 13–16. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_13/wipo_grtkf_ic_13_5_b_rev.pdf (A letöltés ideje: 2015. 10. 25.)

A negatív jellegű szabadalmi jogi védelem, mint a hagyományos tudás jogi oltalmának egyik formája akkor merül fel, ha ez a tudás nem jelenik meg valamilyen dokumentált formában. A szabadalmazható találmánnyal szemben támasztott újdonság követelménye ugyanis nem vizsgálható megnyugtató bizonyossággal, hiszen a világ távoli pontján alkalmazott hagyományos tudás létéről vagy annak pontos tartalmáról egy szabadalmi elbíráló aligha kaphat pontos képet. Így a technika állásának meghatározása komoly nehézségekbe ütközik, és egy, az újdonság követelményének meg nem felelő szabadalom akár több évszázada használt hagyományos tudást is fedhet. Mivel a hagyományos tudás döntő többségében rögzítetlen, és vagy szóban, vagy gyakorlatba vétel útján terjed, szabadalmaztatási szempontból a technika állása teljeskörűen nem határozható meg, a tartalma csupán valószínűsíthető. Ha a szabadalmi bejelentések újdonságkutatása során a technika állásának meghatározásakor csak az írásos formában dokumentált hagyományos tudást vennénk számításba, bár gyakorlati szempontból kétségtelenül egyszerűbb és észszerűbb lenne, valószínűleg diszkriminatív lenne azokkal a közösségekkel szemben, amelyekben a verbalitás erősebb az írásbeliséghez képest, hiszen az ő tudásuk jogilag más megítélés alá esne. A jog világában in abstracto nincs akadálya annak, hogy mind az írásban dokumentált, mind pedig a szájhagyomány útján terjedő hagyományos tudás a technika állásának részét képezze, és újdonságrontó legyen. Ez a hagyományos tudás védelmének negatív oldalát erősíti, és egyfajta defenzív oltalmat biztosít számára, mivel jogosítványok ugyan nem származnak belőle, de megakadályozzák azt, hogy mások ugyanazt a hagyományos tudást alapul véve kizárólagos jogokra tehessenek szert.⁵⁹⁸

Az eddigiek alapján úgy gondolom, hogy a klasszikus szabadalmi rendszer nem alkalmas arra, hogy a hagyományos tudást megfelelően védje. A hagyományos tudás tárgya és a szabadalmazható találmány olyan sok ponton tér el egymástól, hogy anyagi jogi értelemben nem kezelhető együtt a két terület. Arról nem is beszélve, hogy a jogosulti kör meghatározása is megkívánná a kollektív szabadalom megteremtését, ami teljesen idegen lenne a hagyományos szabadalmi jogi dogmatikától. A szabadalmi jog legfeljebb a hagyományos tudás alapulvételével előállított találmányokat képes védeni, ez viszont célját és tárgykörét tekintve is messze elmaradna attól, amit a tágan értelmezett hagyományos tudás védelme megkívánná. A negatív védelem tekintetében azonban a szabadalmi jogra is komoly szerep hárul, hiszen az újdonság vizsgálatakor figyelembe kell venni a technika állásához tartozó hagyományos tudást is, hogy egy bejelentő ne szerezhessen úgy szabadalmi oltalmat, hogy azzal az évszázadok során mások által felhalmozott tudást sajátítja ki.

⁵⁹⁸ *Recognition of Traditional Knowledge within the Patent System* (2008). WIPO/GRTKF/IC/13/7. Geneva, Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore. 12–13. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_13/wipo_grtkf_ic_13_7.doc (A letöltés ideje: 2015. 10. 25.) Eljárási értelemben több eszköz is elképzelhető a defenzív oltalom biztosítására. A hatóság részéről történő kutatás mellett mindenképpen fontos a szabadalmi bejelentések közzététele után rendelkezésre álló „actio popularis” intézménye (hazánkban az észrevétel), amely alapján bárki, jogi érdekeltség nélkül is jelezheti az eljáró hivatal számára, ha álláspontja szerint a szabadalmi oltalom megadása akadályba ütközik.

2.2.3. A tradicionális tudás mint know-how (védett ismeret)

A bevezetőben körülírt jellemzők alapján azt mondhatjuk, hogy a tradicionális tudás nagymértékben hasonlít a védett ismeretre. A know-how rendkívül tág tárgyi köre képes magában foglalni azokat a hagyományos tudást képező elemeket is, amelyek nem tartoznak a szabadalmi jog hatókörébe.

A know-how védelmére egységes nemzetközi jogi rezsim nem létezik, jelenleg a nyilvánosságra nem hozott adatok védelme kapcsán a TRIPS 39. cikke tartalmaz néhány rendelkezést, elsősorban versenyjogi alapokon. Az említett cikk (2) bekezdése szerint a tagállamoknak lehetőséget kell biztosítaniuk a jogosultaknak arra, hogy a jogosan ellenőrzésük alá tartozó információk ott is maradhassanak mindaddig, amíg ezek az információk titkosak, titkosságuknál fogva kereskedelmi értékkel rendelkeznek, és a körülményekhez képest minden észszerű lépést megtettek titokban tartása érdekében. E szerint a jogosultak bárkivel szemben felléphetnek, aki a hozzájárulásuk nélkül az adott ismeret mások által való megszerzését, felhasználását vagy nyilvánosságra hozatalát kívánja megvalósítani. A tradicionális tudás védelme szempontjából ez a kiterjesztett alanyi kör fontos lehet, ugyanis tipikusan nem egy felek közötti szerződésszegés vagy titoktartási kötelezettség megsértéséből fakad a tudás nyilvánosságra kerülése, hanem több lépcsőben, több szereplő közbenjárása révén valósulhat meg, hogy a hagyományos tudást egy harmadik személy kereskedelmi méretekben engedély nélkül aknázza ki.⁵⁹⁹

A titkosság vonatkozásában a TRIPS azt követeli meg, hogy az információ egésze vagy része ne legyen ismert, vagy ne legyen könnyen megismerhető azok számára, akik rendes körülmények között az említett információval foglalkoznak. Felmerül a kérdés, hogy vajon titkosnak tekinthető-e az az információ, amelyet csak a hagyományos tudást őrző kis közösségben ismernek? Mi a titkosság személyi határa? Erre vonatkozóan több elmélet is létezik, de alapelvként azt mondhatjuk, hogy a titok legfontosabb jellemzője, hogy a titokban tartási akarat kimutatható legyen. A titkosságot nem csorbitja, ha többen is birtokában vannak az adott ismeretnek, feltéve, hogy mindegyiküktől elvárt, hogy a titkot ne hozzák illetéktelen személyek tudomására.⁶⁰⁰

Ezekben a kis közösségekben jellemzően – írott jog hiányában – a szokásjog vagy adott esetben az ősi, differenciálatlan normarendszer (vallási, erkölcsi és jogi parancsok egyvelege) szabályozza az együttélést és a hagyományos tudás megőrzésének kötelezettségét. Ez vajon kimeríti-e a titok megőrzése érdekében észszerűen elvárható lépések megtételét? Szintén kérdéseket vet fel a kereskedelmi érték megléte, ugyanis nem világos, hogy szubjektív vagy objektív kategóriáról van-e szó. A hagyományos tudás sok esetben szakrális jellegű, spirituális és kulturális értékeket takar, amelyeket a közösség ilyenként ismer és fogad el, és nem tekinti kereskedelmi eszköznek, vagy egyenesen tiltja is azt. Ettől függetlenül ab ovo az érintett hagyományos tudásnak jelentős kereskedelmi értéke lehet, és ezt mások felismerhetik. Kérdés tehát, hogy ha a közösség számára nem, de más számára rendelkezik kereskedelmi értékkel az információ, akkor is védelmet élvez-e.⁶⁰¹

⁵⁹⁹ *The Protection of Traditional Knowledge: Draft Gap Analysis: Revision* 2008, 16.

⁶⁰⁰ GÖRÖG Márta (2012): *A know-how jogi védelmének alapvető kérdései*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. 51.

⁶⁰¹ *The Protection of Traditional Knowledge: Draft Gap Analysis: Revision*. 2008, 16.

A nyilvánosságra nem hozott adatok védelmével kapcsolatban hátrányként értékelendő, hogy nemzetközileg minimálisan szabályozott, nem létezik rá összehangolt és egységes védelmi rendszer, hanem a védelem szükségességét a TRIPS csupán alapvető kötelezettségként deklarálja, és a tagállamok ezt rendkívül változatos formában valósítják meg, hol erősebb, hol gyengébb védelmet biztosítva.⁶⁰²

2.2.4. *A tradicionális tudás, valamint a vállalat- és árujelzők*

A vállalat- és árujelzők körébe a hagyományos védjegyeket, a tanúsító és együttes védjegyeket, valamint a földrajzi árujelzőket soroljuk. Ezek az oltalmi fajták jellegükből adódóan nem egy adott ismeretet, tudást vagy megoldást védenek, hanem annak megjelenítését, így elsősorban a hagyományos kulturális kifejeződések védelmében van szerepük. Indirekt módon ugyanakkor hozzájárulhatnak a hagyományos tudás megőrzéséhez azáltal, hogy a megkülönböztetőképességgel rendelkező tradicionális jelzések és szimbólumok oltalom alá helyezhetők. Emellett a tanúsító védjegyek is fontos szerepet tölthetnek be azon áruk vagy szolgáltatások azonosításában, amelyek tradicionális tudás alapulvételével készülnek.

A negatív jogi oltalom a védjegyek kapcsán is megjelenik, ugyanis fokozottan kellene ügyelni arra, hogy a hagyományos tudáshoz kötődő szimbólumok, jelzések, szavak vagy földrajzi utalások ne részesülhessenek oltalomban, ha semmilyen kapcsolódási pont nincsen az érintett közösséggel. Ebben az esetben ugyanis a megjelölés lajstromozása megtévesztő lenne. Néhány ország védjegyjoga (például hazánké is) lehetővé teszi az elutasítást azon az alapon is, ha a megjelölés kizárólag vallási meggyőződést tartalmazó jelzésekéből áll, vagy valamely vallási közösségre nézve sérelmes lenne.⁶⁰³

A földrajzi árujelzők bizonyos vonatkozásban hasonlóságot mutatnak a tradicionális tudással. A földrajzi árujelzők – és különösen az eredetmegjelölések – feladata, hogy megvédjék egy terület kulturális, történelmi és gazdasági vonatkozásait az ott előállított termékeken keresztül. A földrajzi árujelzők és a hagyományos tudás legfontosabb közös ismertetőjegye, hogy mindkettő rendkívül szoros kapcsolatot teremt a föld és az ott élők között. A földrajzi árujelző az adott területhez köti a terméket, és annak különleges minőségét a föld jellegéből és az ott élők tudásából vezeti le. A tradicionális tudásnak szintén nagyon szoros kapcsolata van a földdel, hiszen maga a tradicionális tudás nagy része is az ott

⁶⁰² Ehhez kapcsolódóan érdemes megjegyezni, hogy az Európai Unióban 2016. május 27-én elfogadták a nem nyilvános know-how és üzleti információk (üzleti titkok) jogosulatlan megszerzésével, felhasználásával és felfedésével szembeni védelemről szóló irányelvet. Az irányelv célja, hogy az EU-ban egységes alapokra helyezve biztosítsa az üzleti titok és a know-how védelmének minimumszintjét, ezáltal is serkentve az EU innovációs képességét. A védelmi minimum kialakítása hasznos mintául szolgálhat a fejlődő országok számára. A szabályozáshoz lásd részletesen FALUDI Gábor (2016): *Az üzleti titok irányelv*. Elérhető: http://mie.org.hu/eloadasok_2016/tavaszi_konf/Uzleti_titok_iranyelv-160506%20fin%20160501.pdf (A letöltés ideje: 2016. 06. 05.)

⁶⁰³ Vö. 1997. évi XI. törvény a védjegyek és földrajzi árujelzők oltalmáról (a továbbiakban: Vt.), 3. § (2) bek. c) pont: „A megjelölés nem részesülhet védjegyoltalomban, ha kizárólag valamely vallási vagy egyéb meggyőződést erőteljesen kifejező jelképből áll.”

élők (őslakosok) és a természet szimbiózisából született, amit nagyban meghatároz az adott terület növény- és állatvilága, földjének minősége vagy éghajlata. Ahogy pedig az előzőekben volt is róla szó, a hagyományos kisközösségek jellemzően földrajzilag kötöttek, és csak veszély esetén hagyják el ősi földjeiket. További hasonlóság, hogy miként a földrajzi árujelzők szükségszerűen közösségi, társadalmi folyamatok hatásaként alakulnak ki hosszú idő alatt (és nem „találhatók ki” egyik napról a másikra, mint más oltalmi formák tárgyai), úgy a hagyományos tudás is egy folyamatos kulturális, spirituális és empirikus fejlődés eredményeként jön létre. A már korábban idézett Daniel Gervais szavaival élve a földrajzi árujelzők olyan endogén társadalmi konstrukciók, amelyek meghatározzák az ott élők életét és viselkedését.⁶⁰⁴ Ez – úgy gondolom – teljes mértékben elmondható a hagyományos tudásról is.

Végül pedig az alanyi kör tekintetében mutatkozik hasonlóság a két terület között. A földrajzi árujelző az egyetlen olyan szellemi tulajdoni forma, amelyik esetében a használatra jogosultak köre egyedileg nem meghatározott, azaz kollektív jogosultságot teremt az adott területen élők és termelők számára, hogy feltüntessék termékeiken a földrajzi árujelzőt. A kollektív hagyományos tudás esetében ugyanígy lehetővé kell tenni a területi alapú vagy még inkább a közösséghez tartozáson alapuló kollektív jogosultságot a tudás hasznosítására.

Bár a földrajzi árujelzők a védjegyekhez hasonlóan csak indirekt módon, inkább kiegészítő jelleggel támogathatják a tradicionális tudás védelmét, a fenti összehasonlítás mégsem hiábavaló. Ugyanis a nagyfokú hasonlóság miatt a földrajzi árujelzők rendszere mintául szolgálhat egy sui generis tradicionális tudás oltalmi forma létrehozásához.

2.2.5. *A tradicionális tudás és a formatervezésiminta-oltalom*

A formatervezésiminta-oltalom vonatkozásában ugyanaz mondható el, mint a védjegyek esetében. Fontos támogató szerepe lehet a hagyományos tudással készült termékek védelmében, illetve a hagyományos tudáshoz kötődő hagyományos kulturális kifejeződések (például ruhák, használati tárgyak) oltalmában juthat szerephez. Fontos ugyanakkor, hogy az így elkészült tárgyakkal valamilyen fokú díszítettséggel kell rendelkezniük, ugyanis a pusztá funkcióit és a pusztá funkcionalitásból eredő formát a formatervezésiminta-oltalom nem védi. Emellett pedig ami nehézséget okozhat, hogy a formatervezésiminta-oltalom is megkövetel bizonyos – a TRIPS 25. cikkének szóhasználatával élve – újdonságot vagy eredetiséget, azaz a távoli múltból származó formák vagy azok másolatai már nem részesülhetnek formatervezésiminta-oltalomban.⁶⁰⁵

⁶⁰⁴ GERVAIS 2015.

⁶⁰⁵ *The Protection of Traditional Cultural Expressions: Draft Gap Analysis* (2008). WIPO/GRTKF/IC/13/4(b) Rev. Geneva, Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore. 17. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_13/wipo_grtkf_ic_13_4_b_rev.pdf (A letöltés ideje: 2015. 10. 26.)

2.3. A WIPO egyezménytervezete a hagyományos tudás védelméről

Az IGC a többévi tanácskozás és kutatás után elérte azt a lépcsőfokot, hogy a WIPO Közgyűlés számára kidolgozzon egy egyezménytervezetet azzal a reménnyel, hogy a tagállamok jóváhagyásával nemzetközi egyezmény szülessen a hagyományos tudás védelméről. A legutolsó, 16 cikket tartalmazó szövegváltozatot 2016 decemberében fogadta el a bizottság, amelyben még sok alternatív rendelkezés szerepel, illetve terminológiai kérdések maradtak nyitva.⁶⁰⁶

A tervezet preambuluma elismeri a hagyományos tudás holisztikus és különleges természetét és önmagában vett értékét, ideértve a szociális, spirituális, gazdasági, intellektuális, tudományos, ökológiai, technikai, kereskedelmi, oktatási és kulturális értékét, amelyek az őslakos népek és a helyi közösségek számára létfontosságúak, és ugyanolyan tudományos értékük van, mint más tudásrendszereknek. Emellett olyan alapelvek jelennek meg a tervezetben, mint a hagyományos tudás tiszteletben tartása és az utókornak való megőrzése, a tudáshoz való hozzáférés és a közkincs megóvása, a hagyományos tudás dokumentálásának és nyilvánosságra hozatalának támogatása, a meglévő szellemi tulajdoni rendszerekkel való összhang megteremtése vagy az innováció, illetve a szociális és gazdasági jólét előmozdítása a jogok és kötelezettségek arányos megoszlása révén.

A tervezet már a célkitűzések tekintetében is bizonytalan, mivel négyféle alternatívát is tartalmaz, de ezek mindegyike hűen tükrözi a sui generis oltalom létrehozásának szükségességét. A legfontosabb célok:⁶⁰⁷

- meg kell akadályozni a tradicionális tudás engedély nélküli, félrevezető, tisztességtelen vagy méltánytalan hasznosítását;
- ellenőrizni és kontrollálni kell a tradicionális tudás hasznosítását, ha azt a származási helyétől és hagyományos környezetétől függetlenül kívánják hasznosítani;
- az előzetes és tájékozott hozzájáruláson alapuló hasznosítást és az ebből származó hasznok méltányos elosztását támogatni kell;
- támogatni és védeni kell a hagyományos tudáson alapuló alkotásokat és az innovációt, függetlenül a kereskedelmi hasznosulástól;
- meg kell akadályozni olyan hibás szellemi tulajdon-jogok, elsősorban szabadalmak megadását, amelyek korábbi hagyományos tudáson vagy azzal összefüggő genetikai erőforrásokon alapulnak;
- létre kell hozni a tradicionális tudás védelmét célzó jogintézményeket a szellemi tulajdon-jog rendszerén belül (ez a 3. szövegvariáció, és egyben a legmerészebb is).

A védendő tradicionális tudást a tervezet értelmező rendelkezései, valamint 3. cikke a következő ismertetőjegyekkel határozza meg:

⁶⁰⁶ Lásd *The Protection of Traditional Knowledge: Draft Articles* (2016). WIPO/GTRKF/IC/34/5. Geneva, Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_34/wipo_grtkf_ic_34_5.pdf (A letöltés ideje: 2018. 01. 02.)

⁶⁰⁷ Ezek a 2011-ben felülvizsgált alapelveken és célokon nyugszanak. *The Protection of Traditional Knowledge: Revised Objectives and Principles* (2011). WIPO/GTRKF/IC/18/5. Geneva, Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_18/wipo_grtkf_ic_18_5.pdf (A letöltés ideje: 2015. 11. 01.)

- kollektív jelenség, amely az őslakos népekhez vagy helyi közösségekhez kötődik, függetlenül attól, hogy ezeken belül általánosan ismert-e vagy sem;
- közvetlenül kapcsolódik valamely őslakos népcsoport vagy helyi közösség kulturális és szociális identitásához vagy kulturális örökségéhez;
- akár folyamatosan, akár nem, de generációról generációra hagyományozódva él tovább;
- bármilyen formában (írásban, szóban vagy másként) létezhet;
- dinamikus és folyamatosan fejlődik;
- legalább 50 éve vagy 5 generáció óta használatban lévő hagyományos tudásról van szó (ezt csupán az egyik szövegvariáció követeli meg).

Amennyiben ezek a feltételek fennállnak, úgy a kedvezményezettek⁶⁰⁸ a kulturális örökségükhöz tartozó hagyományos tudás tekintetében különleges jogokat szereznek. Arról, hogy a védelem egyáltalán hogyan jön létre, a tervezet nem tartalmaz útbaigazítást. Csupán anynyi jelenik meg a 11. cikkben alternatívaként, hogy vagy ne legyen formalitásokhoz kötött a védelem létrejötte (azaz szerzői jogi mintára *ex lege* védelem), vagy pedig a tagállamok megkívánhatnak bizonyos formaságokat (azaz az iparjogvédelem mintájára hatósági eljáráshoz kötött védelem).

A kedvezményezettek meghatározása körében két alternatíva is született. A 4. cikk elsődleges variációja szerint azok az őslakos népek és helyi közösségek lehetnek kedvezményezettek, amelyek megalkották, fenntartják, hasznosítják és fejlesztik a tradicionális tudást. A másodlagos alternatíva csupán annyiban különbözik, hogy teret enged a nemzeti jogok által meghatározott csoportoknak is, így például magának az államnak vagy nemzetnek. Az alanyi kör meghatározása tekintetében ez azért jelent vitapontot, mert vannak olyan államok, amelyek nem ismerik el a területükön élő őslakos népeket vagy helyi közösségeket, így ezekben az országokban maga az állam léphet fel kedvezményezettként. Emellett pedig lehetőség lenne arra is, hogy ha senki nem lép fel a hagyományos tudás kedvezményezettjeként, vagy senki nem igényli a védelmet, és nem is azonosítható be az a közösség, amelyikhez tartozna, az érintett állam valamely hatósága kijelölhető a hagyományos tudás feletti őrködésre.

Az oltalom terjedelme tekintetében az 5. cikk különbséget tesz aszerint, hogy milyen típusú hagyományos tudásról van szó. A titkos tradicionális tudás kapcsán – függetlenül attól, hogy szakrális jellegű-e vagy sem – az egyes alternatívák kiemelik, hogy a kedvezményezetteknek kizárólagos és kollektív joguk van a hagyományos tudás fenntartására, ellenőrzésére és fejlesztésére (*rendelkezési jog*), előzetesen megtagadni vagy hozzájárulni a hagyományos tudáshoz való hozzáféréshez és hasznosításához (*engedélyezési jog*). Kvázi személyhez fűződő jogként biztosítani kell a közösségek számára, hogy sajátjukként tüntethessék fel a hagyományos tudást (*névjog*). A tervezet a kulturális jegyek tiszteletben tartása érdekében rögzíti, hogy a kedvezményezettek követelhetik a hagyományos tudás oly módon történő hasznosítását, hogy az tisztelettel legyen saját kulturális normáikra és szokásaikra csakúgy, mint az elidegeníthetetlen, oszthatatlan és el nem évülő morális

⁶⁰⁸ A tervezet mindenütt a kedvezményezettek (*beneficiaries*) kifejezést használja a szellemi tulajdon-jogban általánosan használt jogosult kifejezés helyett. Ennek oka az a fajta szemléletváltás, amelyet a haszonmegosztás koncepciója hozott, miszerint az individuális jogok helyett a közösségnek juttatott hasznok kerülnek előtérbe.

jogokra (*kulturális tisztelet joga*).⁶⁰⁹ Az enyhébb szövegváltozat szerint ez olyan használatot jelent, ami nem sérti a hagyományos tudás integritását (*integritásvédelem*). Kiemelt jelentőségű vagyoni jogként jelenik meg a tradicionális tudás hasznosításából származó hasznokból történő, kölcsönös megállapodáson alapuló tisztességes és méltányos részesedés joga (*méltányos részesedés joga*).

Arra a hagyományos tudásra nézve, amelyik szűk körben hozzáférhető, és még a közösség rendelkezik felette, a méltányos részesedés joga és a kulturális tisztelet joga illeti meg a közösségeket.

A nyilvánosan elérhető, széles körben ismert vagy közkinsbe került hagyományos tudás esetében a tervezet csak azt kívánja meg a tagállamoktól, hogy törekedjenek ezen tudás integritásának védelmére.⁶¹⁰

A védelem idejét a 10. cikk tartalmazza, amelyet a földrajzi árujelzőknél ismeretes módon határoztak meg. E szerint mindaddig, amíg a tradicionális tudás a védelem feltételeinek megfelel, jogi oltalom alatt állna. Azaz a tervezet szerint a védelem határozatlan időre jön létre, és nem igényel megújítást vagy egyéb cselekményt.

A tervezet 5bis cikke elsősorban állami intézményvédelmi feladatokat határoz meg annak érdekében, hogy a nemzeti jog és a helyi szokásjogok összhangját megteremtsék a hagyományos tudás megfelelő védelme érdekében. Így külön hangsúlyt helyez a negatív oltalom erősítésére, a disszemináció fokozására és a szabadalmi elbírálók által is hozzáférhető adatbázisok kiépítésére,⁶¹¹ az önkéntes magatartási kódexek kialakítására, a határokon átívelő és a szellemitulajdon-védelmi hivatalok közötti együttműködésre.

A jogérvényesítés kapcsán a tervezet csupán alapelveket rögzít. Kiemeli a polgári, büntető és közigazgatási eljárások, az alternatív vitarendezési mechanizmusok, valamint a határvédelmi intézkedések fontosságát, ezek hatékonyságát, igazságosságát és hozzáférhetőségét. Ha harmadik személyek jogosulatlanul felhasználják a hagyományos tudást, vagy azzal visszaélnek, a kedvezményezettek tisztességes és méltányos vagyoni kompenzációra jogosultak. Az eljárások nem lehetnek a tradicionális tudás kedvezményezettjeire nézve hátrányosak, ugyanakkor tekintettel kell lenni harmadik személyek legitim érdekeire és a közérdekre is. Az egyezmény tervezete nem tartalmaz a TRIPS-hez hasonló részletező szabályokat, még csak meg sem nevezi a jogérvényesítés eszközeit, viszont érdekességként megjelenik egy olyan rendelkezés, amely alapján, ha az lehetséges, az alkalmazandó

⁶⁰⁹ A szellemitulajdon-jog angol terminológiájában a *moral rights* kifejezést személyhez fűződő jogoknak fordítjuk, jelen esetben azonban egy meg nem határozható tagokból álló, speciális nemzetközi jogi jogalanyisággal rendelkező közösség esetében a magyar fordítás értelmét veszítené, így a morális jog kifejezést használom.

⁶¹⁰ A korábbi szöveg emellett opcionálisan bevezette volna az e célra létrehozott pénzügyi alapok számára történő felhasználói díjfizetést. Ennek az értelme azonban kérdéses volt, mivel a közkinsbe került tudás után nehezen igazolható bármiféle díjfizetési kötelezettség.

⁶¹¹ A megfelelő adatbázis kiépítése azonban korántsem egyszerű feladat. Mindenekelőtt létre kell hozni egy átlátható és logikus osztályozási rendszert, amelynek alapjául szolgálhatnak a különféle szabadalmi osztályozási rendszerek. Ezt követően pedig különbséget kell tenni aszerint, hogy nyilvános vagy nem nyilvános hagyományos tudásról van-e szó, amelyek tekintetében eltérő dokumentálási kritériumokat kell meghatározni, és ezen adatok hozzáférhetőségében is differenciálni kell. GUPTA, Vinod K. (2009): India's TKDL. Definition and Classification of Intangible Cultural Heritage and Traditional Knowledge in the Context of Inventory Making. In KONO Toshiyuki ed.: *Intangible Cultural Heritage and Intellectual Property. Communities, Cultural Diversity and Sustainable Development*. Antwerpen–Oxford–Portland, Intersentia. 111.

jogkövetkezményeknek tükrözniük kell azokat a jogkövetkezményeket, amelyeket az őslakos népek vagy helyi közösségek alkalmaznának.

Vitás pont a tervezetben, hogy a szabadalmi vagy akár más szellemi tulajdoni tárgyú bejelentésekben legyen-e minden esetben feltárási kötelezettség arra vonatkozóan, hogy a bejelentés tárgya milyen tradicionális tudást vesz alapul, a bejelentő honnan jutott hozzá, és rendelkezik-e a hasznosítására engedéllyel. A főszöveg ezt az általános kötelezettséget preferálja, az alternatíva szerint viszont a tradicionális tudásra vonatkozó feltárási kötelezettség csak akkor érvényesülne, amikor az a szabadalmazhatósági kritériumok megállapításához szükséges.⁶¹²

A 9. cikk a kivételek és korlátozások sajátos rendszerét hozná létre. Az általános szabály szerint a tagállamok a kedvezményezettekkel folytatott konzultáció után (vagy az előzetes hozzájárulásukat követően)⁶¹³ elfogadhatnak bizonyos korlátozásokat és kivételeket, ha

- a kedvezményezetteket megnevezik, amennyiben ez lehetséges;
- ezek nem sértők vagy derogálók a kedvezményezettekre;
- a tisztességes joggyakorlással összhangban állnak;
- nem sértik a hagyományos tudás kedvezményezettjei által történő szokásos felhasználást;
- indokolatlanul nem károsítják a kedvezményezettek jogos érdekeit.

Látható, hogy az általános szabály a TRIPS háromlépcsős tesztjének alapulvételével született. Azokban az esetekben, ahol a szakrális vagy titkos hagyományos tudásban a kivételek és korlátozások helyrehozhatatlan károkat okoznának, a tagállamok kizárják/kizárhatják ilyen kivételek és korlátozások elfogadását.

A speciális korlátozások és kivételek között megjelenik az oktatás (ide nem értve a profitorientált kutatásokat), az archívumok, könyvtárak és múzeumok tevékenysége a kulturális örökség megőrzése vagy más közérdek céljából, a nemzeti vészhelyzet vagy más rendkívüli sürgősséget igénylő körülmény,⁶¹⁴ a tradicionális tudás által inspirált eredeti művek, valamint az emberek vagy állatok kezelésére szánt diagnosztikai, gyógyászati és sebészeti eljárások. Ezekhez a tevékenységekhez tehát nem szükséges a kedvezményezettek engedélye, amennyiben a felhasználás megfelel az általános szabályoknak. Azonban még ebben az esetben sem alkalmazhatók a fenti kivételek (leszámítva a nemzeti vészhelyzetet) a titkos vagy csak szűk körben nyilvánosságra hozott szakrális hagyományos tudás esetében.

A tervezet a know-how-védelem körében ismeretes oltalmi korlátokat is átvett, ugyanis kizárja a tradicionális tudás alapján fennálló jogok érvényesítését azokkal szemben, akik kívülállóként független szellemi tevékenység révén (know-how-terminológiával élve független fejlesztéssel) jutottak ugyanahhoz az ismerethez, vagy a kedvezményezettektől

⁶¹² A tervezet hasonló súlyponti megoldást alkalmaz, mint a genetikai erőforrásokról szóló tervezet. Vö. 10.4.4. fejezet.

⁶¹³ A hozzájárulás megkövetelése egészen érdekes javaslat, hiszen ezzel a tagállam jogalkotási hatalma lenne korlátozható. Az eddigi viszonylag puha szabályokhoz képest ez egy nagyon határozott szövegezési javaslat, ami még a szellemi tulajdon-jog klasszikus területeitől is idegen. Ha a tervezetet valaha is elfogadják, ez a tagállami jogokat korlátozó rendelkezés aligha fog benne maradni.

⁶¹⁴ E fordulat egyfajta speciális közérdek kiemelését tükrözi, de a határai rendkívül homályosak, így e kivétel komoly visszaélésekre adhat alapot. Azért is szükségtelen ezt ezen a szinten rendezni, mert az egyes államok alkotmányos berendezkedése határozza meg azt, hogy bizonyos alapvető jogok milyen esetben és milyen mértékig korlátozhatók (például tulajdon, szellemi tulajdon alkotmányos védelme).

különböző forrásból jogszerűen jutottak a hagyományos tudás birtokába, vagy az érintett közösségen kívül jogszerűen ismertté vált az adott tudás.

Ugyanebben a részben rögzíti a tervezet azt is, hogy nem tekinthető a hagyományos tudás jogszerűtlen felhasználásának az, ha a felhasználó azt nyomtatott publikációból vagy valamely kedvezményezett hozzájárulásával szerezte meg, vagy a méltányos részesedést is tartalmazó kölcsönös megállapodás alapján jutott a felhasználó a tradicionális tudás birtokába.

A tervezet további cikkei a nemzeti elbánás elvét, a más egyezményekkel való összhangot, valamint a határon átnyúló tradicionális tudás védelme érdekében az államok közötti együttműködést szabályozzák. Az átmeneti rendelkezések alapján a tervezet hatálybalépésekor minden olyan tradicionális tudás védelem alá kerülne, amely megfelel a benne foglalt feltételeknek. A harmadik személyek korábban létrejött jogaival kapcsolatban pedig több alternatívát szövegeztek meg, kezdve az érintetlenül hagyásuktól a továbbhasználati jogig és a megfelelő kártalanításig. Azonban a visszaható hatályú oltalom – és ezáltal a harmadik személyek jogainak sérelme – a jogbiztonság követelménye miatt mindenképpen kerülendő, és az államok nagy része el is utasítaná ezt a megvalósítási módot.

Jól látható, hogy a tervezet sajátos ötvözetét képezi a szerzői jogi, a szabadalmi jogi, a földrajzi árujelzőkre és a know-how-ra vonatkozó joganyagoknak. A tervezet elsősorban a kollektív tradicionális tudást ismeri el, de alternatívaként a titkos tradicionális tudás definiálásával nem zárja ki a kevesek által birtokolt tudás védelmét sem. A jogérvényesítés a szellemi tulajdon-jog minden területén kényes kérdés volt, régen is és most is, így nem véletlen, hogy a tervezet ennek részleteiről hallgat. Megfelelő jogérvényesítési lehetőségek nélkül a védelmi rendszer egy fogatlan oroszlán, így ezt a TRIPS-szel mindenképpen összhangba kellene hozni ahhoz, hogy valós védelmet jelenthessen a tradicionális tudás számára.

A tradicionális tudás védelmének lényegét áthatja alá a TRIPS 27. cikkéből átvett kizáró ok, ugyanis ahogyan arról korábban volt már szó, a tradicionális tudás jelentős része olyan gyógyászati vagy diagnosztikai eljárásokat takar, amelyeknek az oltalomból való kizárását a tervezet megengedné.

A tradicionális tudás heterogenitása és komplexitása kétségtelenül nehezíti egy új sui generis oltalmi rendszer kialakítását. Ehhez bizonyos értelemben paradigmaváltásra van szükség, mert ebben a kontextusban a hagyományos szellemi tulajdon-jogi megoldások nem mindegyike működőképes. A kezdeményezés ugyanakkor előremutató, illetve további pontosításokkal és részletezésekkel alkalmas lehet a tradicionális tudás nemzetközi védelmének megteremtésére.

3. A hagyományos kulturális kifejeződések védelme

3.1. A szellemi kulturális örökség védelme

A WIPO IGC bizottságának harmadik fő vizsgálati területe a hagyományos kulturális kifejeződések védelmének lehetőségei. Tágabb kontextusba helyezve ez a kulturális örökség megóvásának szellemi tulajdon-jogi aspektusa, hiszen olyan értékes emberi alkotások, szokások és értékek testesülnek meg benne, amelyek változatossága és sokszínűsége teszi az emberiséget olyannyira eredetivé és megismételhetetlenné. A kulturális sokszínűség – azaz azon módok sokasága, amelyek révén csoportok és társadalmak kultúrái kifejeződnek – megóvása véd

az uniformizálódástól, amely össztársadalmi szinten csökkentené a közösség adaptálódási képességét. Minél sokszínűbb egy társadalom, a felmerült problémákra is annál többféle választ tud adni. A kulturális kifejezések sokszínűségének védelméről és előmozdításáról szóló 2005. évi párizsi UNESCO-egyezmény vezérelve jól rávilágítanak a kulturális sokszínűség fontosságára. A 2. cikk 5. pontja szerint „mivel a kultúra a fejlődés egyik alapvető mozgatórugója, a fejlődés kulturális vonatkozásai ugyanolyan fontosak, mint a gazdaságiak, és az egyének és népek alapvető joga azokban részt venni, és előnyeiből részesülni”. A 6. pont szerint pedig „a kulturális sokszínűség gazdag erőforrás az egyének és társadalmak számára. A kulturális sokszínűség védelme, előmozdítása és fenntartása a fenntartható fejlődés elengedhetetlen feltétele a jelen és a jövő generációk javára”. Ezért a fenntartható fejlődés társadalmi pillérének kétségtelenül alkotórészt képezi a kulturális diverzitás fenntartása is, és természetesen az is, hogy az egymástól eltérő kultúrájú közösségek egymással békében vagy legalábbis erőszakmentesen éljenek. Ez utóbbi természetesen már a szellemi tulajdon-jog területén kívül eső kérdés.

A kulturális örökségvédelem így okkal került az ENSZ fókuszpontjába, amely feladattát elsősorban az UNESCO révén látja el. Tevékenységéből kiemelkedő a világ kulturális és természeti örökségének védelméről szóló 1972. évi Párizsi Egyezmény, a 2001. évi kulturális sokszínűségről szóló egyetemes nyilatkozat és az erre épülő, a kulturális kifejezések sokszínűségének védelméről és előmozdításáról szóló 2005. évi Párizsi Egyezmény, de ami e fejezet szempontjából még jelentősebb, az a szellemi kulturális örökség megőrzéséről szóló, Párizsban, 2003. október 17. napján kelt UNESCO-egyezmény. E nemzetközi szerződés alapvető célja, hogy megóvja, védje és biztosítsa a szellemi kulturális örökség tiszteletét, tudatosítsa a szellemi kulturális örökség és annak kölcsönös elismerésének jelentőségét helyi, nemzeti és nemzetközi szinten, valamint fejlessze a nemzetközi együttműködést és segítségnyújtást. Az Egyezmény preambuluma a szellemi kulturális örökséget mint a kulturális sokszínűség mozgatórugóját, ezáltal pedig a fenntartható fejlődés biztosítékát említi. Ezzel megteremt a fentebb leírt kapcsolati láncot a kulturális örökség, a kulturális diverzitás és a fenntartható fejlődés között, és ez kiválóan tükrözi a fenntartható fejlődésnek azt a szemléletét, amely a fejlődést nem az önmagában vett gazdasági haladással és jóléttel azonosítja, hanem kiegészíti azt bizonyos kulturális értékmérőkkel is. Habár az 1987-es *Közös jövőnk* alapvetően környezetvédelmi és gazdasági indíttatású volt, a Brundtland-bizottság által definiált fenntartható fejlődés a környezeti és gazdasági szükségletek mellett ugyanúgy magában foglalja a kulturális szükségleteket is, valamint az addig felhalmozott kulturális javakat és társadalmi szokásokat.⁶¹⁵

Az Egyezmény fogalommeghatározó rendelkezéseiből jól látszik, hogy a szellemi kulturális örökség határai mennyire szélesek, és tartalma milyen sokszínű lehet. E szerint idetartozik minden olyan szokás, ábrázolás, kifejezési forma, tudás, készség – valamint az ezekkel összefüggő eszköz, tárgy, műalkotás és kulturális színhely –, amelyet közösségek, csoportok, esetenként egyének kulturális örökségük részeként elismernek. Ez a nemzedékről nemzedékre hagyományozódó szellemi kulturális örökség – amelyet a közösségek, csoportok a környezetükre, a természettel való kapcsolatukra és a történelmükre adott válaszként

⁶¹⁵ KONO Toshiyuki (2009): Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage. In KONO Toshiyuki ed.: *Intangible Cultural Heritage and Intellectual Property. Communities, Cultural Diversity and Sustainable Development*. Antwerpen–Oxford–Portland, Intersentia. 5–8.

állandóan újratерemtenek – az identitás és a folytonosság érzetét nyújtja számukra, ily módon segítve elő a kulturális sokszínűség és az emberi kreativitás tiszteletét. Fontos azonban, hogy csak az emberi jogi egyezményekkel, illetve a fenntartható fejlődés követelményével összhangban álló szellemi kulturális örökséget lehet az Egyezmény alkalmazásában figyelembe venni. Így például a kannibalizmus vagy valamely súlyosan környezetromboló társadalmi hagyomány nem minősül védett szellemi kulturális örökségnek.⁶¹⁶ Az Egyezmény ki is emel néhány tipikus formát, amely a fenti definíciónak megfelel, így például a szóbeli hagyományok és kifejezési formák, ideértve magát a nyelvet is, az előadóművészetek, a társadalmi szokások, a rítusok és ünnepek, a természetre és a világegyetemre vonatkozó ismeretek és gyakorlatok, valamint a hagyományos kézművesség mindenképpen a szellemi kulturális örökség körébe sorolandó.

Gyakran hangoztatott állítás, hogy a tradíció valójában csak utánzás és reprodukció, ugyanakkor a tradicionális keretek között fontos innovatív és kreativitást serkentő eszköz is. A kulturális örökség egy állandóan újratерmelődő folyamat eredménye, amelyben a korábbi korok tapasztalatai összeadódnak. A kultúra is organikusan fejlődik, és nemcsak a múltba, hanem folyamatosan a jövőbe is tekint, hiszen a túléléshez fejlődnie kell, és a modernitással együtt kell haladnia. Nem véletlen, hogy egyre nagyobb teret hódítanak a tradicionális stílusjegyekkel ötvözött modern képző- vagy iparművészeti alkotások, hiszen a tradíció így tör magának utat a jövőbe, ezzel ösztönöz kreativitásra és innovációra. Ennélfogva a kulturális hagyaték élővé válik, és komoly gazdasági jelentőségre tesz szert. Ugyanakkor az érem másik oldala, amely a védelmüket szükségessé teszi valamilyen formában, hogy a kreativitás nélküli adaptáció, a kortárs és a tradicionális közötti határ elhomályosulása vagy a pusztá replikáció e kulturális hagyaték felhígulásához vezethet, és elveszítheti azt a társadalmi gyökerét, amely révén egy-egy közösség számára kulturális identitást biztosít.⁶¹⁷ Ez a hatás leginkább a globalizációban figyelhető meg, amely olvasztótégelyként összevegyíti a különböző kulturális elemeket, és elterjeszti azokat a világban. Ezzel a kulturális hagyaték identitásjelölő funkciója egyre inkább elhalványul vagy akár teljes egészében meg is szűnik.

3.2. A hagyományos kulturális kifejeződések fogalmi köre

A fenti fogalmi körben helyezhető el a hagyományos kulturális kifejeződések – vagy más néven, a folklór területe – is, amely jelentős részben lefedi a szellemi kulturális örökség területét, ugyanakkor nem terjed ki minden alkotóelemére.

Egy lehetséges védelem sine qua nonja, hogy meghatározzuk a védelem tárgyát. A tradicionális kulturális kifejeződések körében ez nem egyszerű feladat, és az IGC – vegyes összetétele folytán – azon az állásponton van, hogy nem is biztos, hogy nemzetközi szinten lehetséges lenne egy egységes és mindenki számára elfogadható definíciót alkotni. Ugyanakkor a főbb karakterjegyek mindenképpen meghatározhatók.

⁶¹⁶ Ez választ ad arra a sokat idézett kérdésre is, hogy legyünk-e toleránsak az intoleránsakkal. Azaz kell-e védeni azokat a kultúrákat, amelyek más kultúrák elpusztítására törekednek. Mivel a kulturális diverzitás csökkenését kívánják, ezeket nem illeti meg a védelem.

⁶¹⁷ *Consolidated Analysis of the Legal Protection of Traditional Cultural Expressions* (2003). WIPO/GRTKF/IC/5/3. Geneva, Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore, WIPO. 3–4.

A tradicionális, hagyományos jelzőből fakadóan olyan kifejeződésekéről van szó, amelyek a távoli múltból eredeztethetők, és mind a mai napig léteznek. Eredeti szerzőjük nem ismert, és az idők folyamán számtalan változáson, újáalakításon és újjáéledésen estek át. Ezáltal a tradicionális kulturális kifejeződések az élő kulturális örökség részét képezik, folyamatosan újjátermelődnek a közösség környezethez, történelemhez és természetéhez való viszonyában, ezáltal megteremtve a közösségi szintű identitást és a kulturális kontinuitást. Ez alapján különbség tehető a szűkebb és a tágabb értelmezés között, miszerint előbbibe a múltbéli kulturális kifejeződések tartoznak, utóbbiba pedig a kortárs adaptációk is.

A hagyományos kulturális kifejeződések további fontos jellemzője, hogy a kollektív és egyéni kreativitás dinamikus kölcsönhatásaként nyilvánulnak meg. A kultúra közösségi jellegű, de egyéni kreativitással feldolgozható, és az individuális cselekmények sokasága fogja valóban élő kulturális örökséggé alakítani. Ugyanakkor a közösségi jelleg, mint *differentia specifica*, igencsak nehezen definiálható, és e tekintetben nincs is egyetértés. Ide sorolandók az őslakos népek és a tradicionális, helyi vagy más kulturális közösségek, de ezek határvonalai is rendkívül homályosak, ahogy arról a korábbiakban már volt szó.

A hagyományos kulturális kifejeződések gyakran spirituális és vallási célokat szolgálnak, és gyakran természetes erőforrások felhasználásával készülnek. Az erre vonatkozó ismeretek összességével kapcsolódik egymáshoz a tradicionális tudás és a tradicionális kulturális kifejeződések területe.⁶¹⁸

Figyelemmel a fenti tag jellemzőkre, a hagyományos kulturális kifejeződések nagyon sokféle formában ölthetnek testet akár fizikai, akár szellemi kreatív kifejeződésként. Így többek között ide sorolhatjuk a zenét, az éneket, a táncot, a képzőművészeti alkotásokat, a kézműves alkotásokat, a megjelöléseket, a szavakat és a szimbólumokat, az előadásokat, a történeteket és a legendákat, a rejtvényeket, a szertartásokat és az építészeti műveket.⁶¹⁹ A tradicionális kulturális kifejeződések körében számos olyan distinkció tehető, mint a hagyományos tudás esetében, így beszélhetünk vallási és nem vallási, titkos és nyilvános vagy rögzített és rögzítetlen kulturális kifejeződésekéről. Az elhatárolás alapja megegyezik a fentebb leírtakkal, így ennek megismétlését mellőzöm.

Megjegyzendő, hogy a szakirodalomban felváltva használatos a hagyományos kulturális kifejeződés és a folklór, amelyeket a WIPO is szinonimaként kezel. Ugyanakkor sokan támadják a nyugatias szemléletű folklór szó használatát, amiért az valamilyen elmúlt dologra reflektál, mintsem eleven és lüktető kulturális tradíciókra.

3.3. A hagyományos kulturális kifejeződések helye a szellemitulajdon-jogok rendszerében

3.3.1. A védelem szükségessége és céljai

A hagyományos kulturális kifejeződések esetében, ha védelemről beszélünk, akkor kétféle értelemben használhatjuk azt. Kulturális örökségvédelmi szempontból maga a védelem

⁶¹⁸ *The Protection of Traditional Cultural Expressions: Draft Gap Analysis* 2008, 4.

⁶¹⁹ WONG, Tzen – FERNANDINI, Claudia (2011): *Traditional Cultural Expressions: Preservation and Innovation*. In WONG, Tzen – DUTFIELD, Graham eds.: *Intellectual Property and Human Development. Current Trends and Future Scenarios*. Cambridge, Cambridge University Press. 176.

az azonosítást, a megőrzést, az eltűnéstől való megóvást jelenti, amit a nemzetközi egyezmények is a *preservation* és a *safeguarding* szóval jeleznek. Ez a hagyományos kulturális kifejeződések önmagában vett védelmét jelenti, azaz ezen összetársadalmi javak önnön értékére tekintettel, a kulturális sokszínűség jegyében történő fenntartását. Ezzel szemben a szellemitulajdon-védelem nézőpontjából a védelem (*protection*) mást takar, ez ugyanis az engedély nélküli, visszaélésszerű, a jogosultakra nézve hátrányos felhasználási magatartások ellen kíván jogi oltalmat biztosítani.

A kétféle védelem ötvözete jelenik meg az őslakos népek jogairól szóló ENSZ-nyilatkozatban, amelyben egyaránt hangsúlyos szerepet kap az őslakos népek kultúrájának megőrzése és a jogosulatlan felhasználásával szembeni védelem fontossága. A 11. cikk deklarálja az őslakos népek azon jogát, hogy gyakorolják és újjáélesszék kulturális hagyományaikat és szokásaikat. Ez magában foglalja a kultúrájuk, úgymint a régészeti és történelmi helyek, a régészeti leletek, a formatervek, a szertartások, a technológiák, a képző- és előadóművészetek és az irodalom fenntartásához, védelméhez, fejlesztéséhez, egykori, jelenlegi és jövőbeli kinyilvánításához fűződő jogot.

Szintén a 11. cikk kötelezi az államokat olyan hatékony mechanizmusok kialakítására, amelyekkel jótétehető az őslakos népek kulturális, szellemi, vallási és spirituális tulajdonának⁶²⁰ szabad, előzetes és tájékozott beleegyezésük nélkül vagy a jogszabályaik, hagyományaik és szokásaik megsértésével történő felhasználása.

A szellemitulajdon-védelem terén pedig a 31. cikknek van kiemelt jelentősége, ahogy azt a IV. rész bevezetőjében is idéztem. Amellett, hogy a tradicionális tudást és a genetikai erőforrásokat is e szerint védelemben kell részesíteni, a 31. cikkben felsorolt védett kulturális értékek alapvetően a hagyományos kulturális kifejeződések szűkebb és tágabb körét adják, így a nyilatkozat kiemeli a kulturális örökség, az irodalom, a formatervezés, a sport és tradicionális játékok, a képző- és előadóművészet fenntartását, valamint az őslakos népek azon jogát, hogy ezeket szellemi tulajdonként megóvják. Másik oldalról pedig állami kötelezettségként jelenik meg, hogy e jogokat elismerjék és védelemben részesítsék, azaz hatékony szellemitulajdon-védelmi rendszert építsenek ki. Megjegyzendő persze, ahogy arról a korábbiakban is szó volt, hogy a nyilatkozat soft law, így tényleges jogi kötőerővel nem rendelkezik.

A tradicionális kulturális kifejeződések szellemi tulajdoni alapú védelmének alapvetően három fő célkitűzése lehet:

- segítheti a gazdasági fejlődés előmozdítását azáltal, hogy lehetővé teszi az érintett közösségek számára saját kulturális kifejeződésük kizárólagos használatát, így a benne rejlő gazdasági potenciált kiaknázhadják;
- védelmet jelenthet azoknak, akik azt szeretnék megakadályozni, hogy mások az engedélyük nélkül kereskedelmi célzattal felhasználják a tradicionális kulturális kifejezéseiket, ezáltal megsértve kulturális identitásukat;
- megakadályozhatja, hogy a kívülállók saját szellemitulajdon-jogaikban engedély nélkül használjanak fel olyan intellektuális vívmányokat, amelyek más közösségekből származnak.⁶²¹

⁶²⁰ Érdemes megjegyezni, hogy e rendelkezés a tulajdon fogalmát mennyire tág értelemben használja: „cultural, intellectual, religious and spiritual property”.

⁶²¹ *The Protection of Traditional Cultural Expressions: Draft Gap Analysis* 2008, 26.

E célok alapján a hagyományos kulturális kifejeződések védő mechanizmusoknak alkalmasnak kell lenniük arra, hogy megakadályozzák azok jogosulatlan kereskedelmi célú felhasználását vagy minden más olyan felhasználást, amely kulturálisan vagy spirituálisan sértő, derogáló lehet az érintett közösségre. Biztosítaniuk kell továbbá az adott közösség kulturális identitásának megőrzését azáltal, hogy nem hagyják elveszni vagy felhígulni megkülönböztetőképességét, és szoros kapcsolatot teremtenek az adott hagyományos kulturális kifejeződés és a jogosultja között. További legitim érdek, hogy az érintettek kellő jogi védelmet kapjanak a titokban tartott hagyományos kulturális kifejeződések jogszerűtlen nyilvánosságra hozatalával szemben.

A korábban írtak alapján egyértelmű, hogy a jelenlegi szellemi tulajdon-jogi rendszer nem alkalmas arra, hogy az őslakos népek és helyi közösségek tradicionális kulturális kifejezéseikkel kapcsolatos jogos érdekeiket és elvárásait kielégítse. E kifejeződések tárgyukban rendkívül heterogének, amelyek tulajdonképpen lefedik a szerzői jog, a védjegyjog, a formatervezésiminta-oltalom és a know-how tárgyi körét. A szabadalmi joghoz kisebb mértékben kapcsolódnak, az a hagyományos kulturális kifejeződések és az azokkal összefüggő tradicionális tudás vonatkozásában lehet releváns.

Ezek az oltalmi formák mindamellett, hogy tárgyukban eltérnek egymástól, meglehetősen sajátos és egymástól eltérő szabályozási koncepciókat követnek. Mások az oltalmazással szemben támasztott követelmények (újdonosság, eredetiség, megkülönböztetőképesség), más a rögzítettség és a külvilág számára történő érzékelés kritériuma, óriási különbségek vannak az oltalmi időkben, az eljárásokban, illetve a kivételek és korlátozások körében.

3.3.2. A hagyományos kulturális kifejeződések védelme a szerzői joron keresztül

A szerzői jogi védelem előnyei: A hagyományos kulturális kifejeződések megfelelő védelméhez tulajdonképpen a fenti oltalmi formák sajátos elegyére lenne szükség ahhoz, hogy a védelmet igénylők elvárásait kielégítsék.

Tárgyi körében a legmegfelelőbb a szerzői jog, hiszen a szerzői mű önmagában véve is rendkívül sokféle alkotást takarhat, mint ahogyan az a hagyományos kulturális kifejeződések esetében is fennáll. A művek rögzítettsége nem kötelező ismérv (pusztán opcionálisan bevezethető a nemzeti jogokban), így számos olyan rítusnak, szertartásnak, táncnak, mozdulatsornak biztosíthat védelmet, amelyek a hagyományos kulturális kifejeződések körében felmerülhetnek.

A szerzőnek biztosított személyhez fűződő jogok, úgymint a nyilvánosságra hozatal joga, a névjog és az integritáshoz való jog, kifejezetten hasznosak és szükségesek a hagyományos kulturális kifejeződések védelméhez, mert leginkább ezek biztosíthatják a kulturális identitás megőrzését és e kifejeződések sértő módon történő felhasználásának tilalmát. A BUE és a TRIPS által biztosított minimumstandardok a felhasználások széles körét lefedik, a WIPO Szerzői Jogi Szerződése pedig ezeket az internetes felhasználások tekintetében tovább erősítette, hiszen az internet a tradicionális kulturális kifejeződések esetén is a potenciális jogsértések egyik legnagyobb forrását jelentik.

Nagy előnye a szerzői jogi védelemnek, hogy ex lege keletkezik, nincs szükség külön hatósági eljárásra. Azoknál a kifejezési formáknál ugyanis, ahol a rögzítettség nem jelenik meg (táncok, rítusok, előadások stb.), célszerűtlen lenne a védelmet hatósági aktushoz kötni.

Ugyanakkor a tradicionális kulturális kifejeződésekről készült szisztematikus nyilvántartás megkönnyítené a jogérvényesítést, és a pontos beazonosíthatóságon keresztül elősegítené az érintett őslakos népek kulturális identitásának megőrzését. Természetesen egy ilyen nyilvántartás sem lehet teljes körű, hiszen a tradicionális kulturális kifejeződések egy része nem nyilvános, így a titokban tartásukhoz fűződő jogos érdekeket sértene egy bárki által hozzáférhető nyilvántartás, valamint egyes kifejezésformák esetében – elsősorban amelyek nem rögzítettek – a nyilvántartásban történő kezelés sem valósítható meg maradéktalanul.⁶²²

A szerzői jogi védelemben rejlő további előny, hogy nemcsak a művet, hanem a szomszédos jogok keretében annak megjelenítését is védi, ez pedig a hagyományos kulturális kifejeződések esetében rendkívül fontos, hiszen ebben a körben rengeteg olyan kifejezésforma jelenik meg, amely előadásnak minősül. Így ezek saját jogon is védelem alatt álló művek. Az előadóművészek védelmének nemzetközi alapjait a TRIPS 14. cikke, az előadóművészek, a hangfelvétel-előállítók és a műsorsugárzó szervezetek védelméről szóló, 1961-ben, Rómában létrejött nemzetközi egyezmény, valamint azt a digitális korra adaptáló 1996. évi előadásokról és hangfelvételekről szóló WIPO-szerződés (a továbbiakban: WPPT) képezi. A két speciális egyezmény között már az előadóművész fogalmát tekintve sem teljes az azonosság, mivel a WPPT meghatározása egy – a témakör kapcsán rendkívül fontos – elemmel bővebb a római szerződésnél. Míg ez utóbbi csak az irodalmi vagy művészeti művek különböző megjelenítési formáit sorolja fel, addig a WPPT ezek mellett külön is kiemeli a népművészet kifejeződéseinek megjelenítését, éneklését, elmondását, elszavalását, eljátszását, tolmácsolását vagy egyéb módon történő előadását. Ebből egyrészt az következik, hogy a WPPT fogalomrendszerében a népművészet kifejeződései az irodalmi vagy művészeti alkotásokhoz képest önálló kategóriát képeznek, másrészt – szakítva a berögzült régi és indokolatlan korlátozással – kifejezetten jogi védelmet nyújt a tradicionális kulturális kifejeződések előadói számára.⁶²³ Ez a védelem ugyan nem adekvát megoldás minden tradicionális kulturális kifejeződés esetében, hiszen a tárgyasult kifejezésformák kívül rekednek a tárgyi körén, de az emberi tevékenységkifejtésben megnyilvánuló kifejeződések adott formában történő előadásait védi. Fontos hangsúlyozni, hogy ezzel nem maga a kulturális kifejeződés kerül védelem alá, hanem annak az előadás útján történő megjelenítése. Természetesen az előadások felett gyakorolható személyhez fűződő és vagyoni jogok együttesével bizonyos mértékig kontrollálható az érintett tradicionális kulturális kifejeződések terjedése vagy megismerhetősége is, de ez inkább csak másodlagos, indirekt jellegű az adott folklór anyagi értelemben vett védelme tekintetében.⁶²⁴

A szerzői jogi védelem hátrányai: A szerzői jogi védelem kapcsán azonban számos nehézség is felmerül. A szerzői művekkel szemben támasztott legalapvetőbb követelmény az egyéni, eredeti jelleg, amely ugyan nem jelent világszintű újdonságot, de az alkotó egyén szempontjából

⁶²² Ehhez például arra lenne szükség, hogy valamennyi ritust, szertartást azonosítható módon és kellő részletességgel leírjanak vagy lefilmezzenek. Itt kérdésként az is felmerül, hogy egy-egy kifejeződésnek valamelyik vagy mindegyik formáját nyilvántartásba vegyék-e. Sok esetben ugyanis ezek megjelenési formája apróbb vagy akár lényegtelen részletekben eltér egymástól. A probléma valójában ugyanaz, mint a védjegyek világos, pontos, teljes, könnyen hozzáférhető, érthető, tartós és objektív ábrázolása esetén. Egy nyilvántartás kiépítése elsősorban dologi jellegű kifejezésformák azonosítására és védelmére szolgálna. Vö. 9.2. fejezet.

⁶²³ FICSOR 2002, 596.

⁶²⁴ VON LEWINSKI 2008, 531.

egy szubjektíve új szellemi teljesítményt követel meg, amelyben a szerző személyisége, egyénisége valamilyen formában testet ölt. E mérce persze rendkívül változatos képet mutat a világban. Az angolszász országokban jellemzően alacsonyabb az elvárt eredetiség szintje, míg a kontinentális országokban magasabb. De bármelyiket is vesszük alapul, egy több évszázados vagy évezredes múltra visszatekintő, és eredetét tekintve a múlt homályába vesző tradicionális kulturális kifejeződés nem felel meg az eredetiség követelményének, így nem védhető. Ugyanakkor több ország lehetővé teszi a folklór által ihletett kortárs szerzői művek védelmét, amely védelem azonban nincs tekintettel a szerző személyére, így adott esetben – hozzájárulás vagy az érintett közösség megnevezése nélkül – olyan személy is védelmet élvezhet a műve felett, akinek nincs köze ahhoz az érintett közösséghez, amelynek a hagyományos kulturális kifejezéseit felhasználta. Jelenleg a szerzői jog zárt rendszere e problémára nem reagál, és szerzői jogilag nem merül fel jogsértő helyzet, mindazonáltal ezt a jelenséget „kultúraborlásnak” nevezem, mivel a szerzői jog az abszolút szerkezetű jogviszonyok révén lehetővé teszi a tradicionális kultúrák felhígítását és a szűken vett „jog-gosulti” közösség saját kultúrája feletti uralmának és hatóképességének gyengítését. Ahol a szerzői jog külön is megemlíti és védi a folklór által ihletett művek védelmét [például Szjt. 1. § (7) bekezdés], ott a jelenlegi rendszer keretei között is indokoltnak tartom a „névjog” alkalmazását, azaz a folklór eredetét képező közösség kötelező megnevezését. Ezzel elismerné a szerzői jog a szerző munkásságát, és egyúttal a folklórt teremtő közeg kulturális érdekei sem szenvednének csorbát.

A tradicionális kulturális kifejezések körében fontos kérdés a stílus védelme. Sok esetben ugyanis megvannak azok a kulturális stílusjegyek, amelyek jellemzők egy-egy közösségre, és a konkrét alkotásokban testet öltenek. Ilyen jellegzetes ábrázolásmódokat tükröznek például a görög, egyiptomi vagy maja alkotások is, amelyekről sokan rögtön felismerik, hogy mely kultúrához tartoznak.⁶²⁵ Hasonlóan megfigyelhető ez más, jóval kisebb őslakos csoportok esetében is. A szerzői jog önmagában nem képes védeni a stílust, csak a stílusjegyek által ihletett egyedi alkotásokat. Ez komoly problémát okoz, hiszen ezzel a szerzői jog például csak az egyedi alkotásokként megszülető rajzolt figurákat védi, de az ugyanolyan stílusban készült új figurára bármely közösségen kívüli személy is védelmet szerezhet, hiszen az ő alkotása szempontjából az érintett közösség stílusa csak az ihlet és kreativitás forrása volt.⁶²⁶ Ez a hézag ugyanúgy lehetővé teszi a kultúraborlást. Addig, amíg a szerzői jog beszámítási pontja a konkrét és egyedi mű, a stílus védelme kívül esik a hatókörén. A stílus védelmének egyetlen eszköze a tisztességtelen verseny tilalma. A PUE 2. cikke az ipari tulajdon tárgya körében említi meg – többek között a szabadalommal és a védjeggyel egy sorban – a tisztességtelen versennyel szembeni védekezést is. A BUE azonban a tisztességtelen versenyről nem rendelkezik, így *prima facie* a két klasszikus egyezmény szintjén úgy tűnhet, hogy a tisztességtelen verseny elleni küzdelem az iparjog-védelem területén értelmezhető, és a szerzői jogban nem. A PUE 10bis cikke rögzíti, hogy:

„Az unió országai kötelesek az unió hatálya alá tartozók számára a tisztességtelen verseny ellen hathatós oltalmat biztosítani. A tisztességtelen verseny tényállását megvalósítja az ipar vagy kereskedelem tisztas szokásait sértő minden versenycelekmény. Meg kell tiltani nevezetesen: [...] minden olyan megjelölést vagy

⁶²⁵ Vö. 9.2. fejezet.

⁶²⁶ *The Protection of Traditional Cultural Expressions: Draft Gap Analysis* 2008, 20.

utalást, amelynek használata a kereskedelmi tevékenység során alkalmas arra, hogy a közönséget az áruk természetét, előállítási módjait, jellemzőit, használhatóságát vagy mennyiségét illetően megtévezzse.”

A fenti rendelkezések tipikus minimumszabályok, amelyek a védelem szintjéről vagy módjáról semmit sem árulnak el, csupán a megfelelő védelem kialakításának szükségességét írják elő. Ebből adódóan a versenyjog területén rendkívül nagy különbségek tapasztalhatók, ami a védelem erősségében és a jogérvényesítési lehetőségekben jelentkezik. Egyes államokban vagy regionális szerveződésekben fejlett versenyjogi szabályozás alakult ki, míg máshol nincs is önálló versenyjogi szabályrendszer. A két véglet között pedig rengeteg köztes megoldás képzelhető el. A TRIPS első ránézésre csak a földrajzi árujelzők, a nyilvánosságra nem hozott adatok és a licenciaszerződések kapcsán tartalmaz versenyjogi utalásokat, de a 2. cikk 1. pontja kötelezővé teszi, hogy a részes államoknak többek között a PUE 10bis cikkének is meg kell felelniük a TRIPS II., III. és IV. részét illetően. A II. rész tartalmazza az iparjogvédelmi oltalmi formákat, illetve a szerzői jogot is, így ezen az utaló szabályon keresztül valójában a szerzői művek esetében is alkalmazni kell a PUE 10bis cikkének versenyjogi szabályait. Így közvetve a hagyományos kulturális kifejeződések stílusa is védelemben részesülhet, azonban a fent jelzett globális versenyjogi partikularizmus miatt e védelem határai rendkívül bizonytalanok.

A folklór tekintetében a szerzői jogi védelem alkalmazásának legnagyobb hátulütője maga a szerzőség kérdése. A régi időkbe visszanyúló, ismeretlen személyektől származó hagyományos kulturális kifejeződések ugyanis nehezen illeszkednek be a szerzői jog individualista rendszerébe, mert az esetek nagy részében nem lehet tudni, hogy ki vagy kik voltak a szerzők, és hogy egyáltalán mikor keletkezett az érintett mű. Ráadásul ezek a művek időről időre változnak és organikusan fejlődnek csakúgy, mint maga a kultúra és a szokások. Az idők során rárakódott újabb és újabb elemek alkotják a ma megismerhető tradicionális kulturális kifejeződések, amelyek az eredeti és első formájuktól jelentősen eltérhetnek.⁶²⁷ Ekkor már oly mértékben diffúzzá válik a mű fejlődésének története, hogy az sem határozható meg pontosan, hogy kinek milyen művét és mikortól szeretnénk védelem alá helyezni. A BUE 7. cikk (3) bekezdése a név nélkül megjelent művekre vonatkozó rendelkezéseivel teremthetne valamiféle áthidaló megoldást, ugyanakkor az ilyen művek védelmét nem teszi kötelezővé az egyezmény, ha ezek szerzőiről teljes joggal feltételezhető, hogy több mint 50 éve meghaltak. A tradicionális kulturális kifejeződések esetében ez pedig szinte minden esetben elmondható.

Kapaszkodót nyújthat a 15. cikk (4) bekezdése, amely az ismeretlen szerzőtől származó, de meg nem jelent művekre vonatkozóan rögzíti, hogy ha alapos ok van annak feltételezésére, hogy a szerző a Párizsi Unió valamely tagállamának állampolgára, ezen ország törvényhozó szervei kijelölhetik azt a hatóságot, amely a szerző jogai felett örököl, és szükség esetén érvényesíti azokat. E szabály tradicionális kulturális kifejeződések

⁶²⁷ JANKE, Terri (2009): Indigenous Intangible Cultural Heritage and Ownership of Copyright. In KONO Toshiyuki ed.: *Intangible Cultural Heritage and Intellectual Property. Communities, Cultural Diversity and Sustainable Development*. Antwerpen–Oxford–Portland, Intersentia. 167–168.; CHAUDHURI, Shubha (2009): Revisiting the Concept of Community from an Intangible Cultural Heritage Perspective. In KONO Toshiyuki ed.: *Intangible Cultural Heritage and Intellectual Property. Communities, Cultural Diversity and Sustainable Development*. Antwerpen–Oxford–Portland, Intersentia. 198.

körében történő alkalmazhatóságához érdemes a 3. cikk (3) bekezdését szemügyre venni, amely szerint egy mű akkor minősül megjelentnek, ha azt – a műpéldányok előállítás módjától függetlenül – a szerző hozzájárulásával kiadták, és oly módon bocsátották a közönség rendelkezésére, hogy kielégítsék annak észszerű szükségleteit. Emellett pedig kifejezetten nem minősül megjelenésnek többek között a színművek vagy zeneművek bemutatása, művészeti művek kiállítása és építészeti művek megépítése.

Ezen értelmező rendelkezés fényében úgy vélem, hogy a tradicionális kulturális kifejeződések jelentős része nem megjelent szerzői műnek minősül, ugyanis hiányzik a kiadási elem, vagy éppen a kizáró felsorolásba esnek bele. A fentiek alapján például a barlangrajzok, a szobrok, a totemek, a szentélyek, a templomok és egyéb különleges épületek, az évszázadokon át gyakorolt rítusok, táncok és zenék esetében alkalmazható lenne a BUE ismeretlen szerzőktől származó, meg nem jelent művekre vonatkozó rendelkezése. A védelmet persze gyengíti, hogy a BUE rendszere – szemben a több, konkrét személyeket megillető jogosultsággal – képtelen kezelni a kollektív jogosultságot, és nem biztosít a tradicionális kulturális kifejeződést birtokló közösségnek jogokat, hanem az érintett állam hatóságaihoz telepíti a jogosultságokat. Ennek oka, hogy az ismeretlen szerzős szabályt nem a tradicionális kulturális kifejeződésekre modellezték, mivel ebben az esetben ugyan a szerző pontos személye nem ismert, de a mű felhasználásának szokásos köre, és a művel általában rendelkezni jogosult csoport beazonosítható, azaz meghatározható, hogy eredendően mely őslakos nép „uralma” alatt álló műről van szó. Ezért szerencsés lenne, ha ezt a belső jogi mechanizmusok kialakítása során figyelembe vennék, és az illetékes hatóság joggyakorlására az érintett közösségnek ráhatást engednének. Azonban egyelőre ez csak elméleti jogi lehetőség marad, mivel a fenti rendelkezés átültetése opcionális, és a tagállamok döntő többsége ezt nem építette be a jogrendszerébe, holott a tradicionális kulturális kifejeződések szerzői jogi védelmében, ha nem is teljesen adekvát, de egyfajta kompromisszumos megoldást jelenthetne.⁶²⁸

A tradicionális kulturális kifejeződések szempontjából a szerzőség mellett a szerzői jogi paradigma alkalmazásának másik súlyos akadálya a védelmi idő korlátozottsága. A szerző személyhez fűződő jogai (amely ismeretlen szerző esetén, kollektív jogosultságként jelen rendszerben nem is értelmezhető) a BUE 6bis cikk (2) bekezdése alapján legalább a vagyoni jogok fennállásáig megilletik a szerzőt, de sok országban korlátlan ideig fennmaradnak, és a jogutódok vagy valamely állami vagy jogkezelő szerv érvényesíti azokat a szerző halála után.⁶²⁹ A vagyoni jogok azonban sehol sem tartanak korlátlan ideig, hanem – különböző esetkörök alapján – a szerző halálát, a mű előállítását vagy a nyilvánosságra hozatalát követő év első napjától számított, jellemzően 50–70 évig állnak fent (a BUE alapján minimum 50 év). A szerzői jogi fejezetben volt arról szó, hogy bizonyos műtípusoknál a hosszú védelmi idő értelmetlen, és sok esetben már egyébként sem teljesíti be eredendő célját, azonban a tradicionális kulturális kifejeződések védelme – azok jellegéből adódóan – csak akkor valósítható meg hatékonyan, ha a védelem a vagyoni jogok tekintetében is korlátlan ideig fennáll. A védelmi idő lejártával a mű közkincsbe kerül, de ebben az esetben éppen a közkincsbe kerülés jelenti a legnagyobb veszélyt, hiszen teret enged mindazon folyamatoknak, amelyek a kultúra bitorlásához, a kulturális sokszínűség felhígulásához és kulturális

⁶²⁸ *The Protection of Traditional Cultural Expressions: Draft Gap Analysis* 2008, 20.

⁶²⁹ Megjegyzendő, hogy a TRIPS 9. cikk (1) bekezdése nem is teszi kötelezővé a BUE 6bis cikkében foglalt személyhez fűződő jogok biztosítását.

globalizálódáshoz vezetnek. A kulturális sokszínűség megóvása csak úgy valósítható meg, ha az érintett közösségeknek a saját tradicionális kulturális kifejeződéseik feletti rendelkezéshez időbeli korlátok nélkül biztosítunk jogokat. A vagyoni jogok időbeni limitáltsága ezzel szemben épp az ellenkezőjére vezet, és tulajdonképpen alkalmatlanná teszi a szerzői jogot a történelmi korokba visszanyúló hagyományos kulturális kifejeződések védelmére. Mind a BUE, mind a TRIPS e tekintetben csak a kötelező minimumot határozza meg, azaz kellő jogpolitikai szándék esetén, regionális vagy globális jogharmonizáció keretében a tradicionális kulturális kifejeződések védelme érdekében korlátlan ideig kiterjeszthetők lennének a vagyoni jogok.⁶³⁰

Végül pedig érdemes megemlíteni a származékos művek problémáját, hiszen abban az esetben, ha az időben véges vagyoni jogok lejártát követően valaki átdolgozza a közkincsbe került hagyományos kulturális kifejeződések, akkor – amennyiben a származékos mű eredeti jellegű – szerzői jogi védelemben részesül az alkotás. Ez pedig sérelmes lehet az érintett közösségre, hiszen akár egy teljesen más kulturális közegeből származó személy is szerezhet jogi oltalmat olyan műveken, amelyek a számára idegen őslakos népek kultúrájából erednek. Az őslakos népek és helyi közösségek érdekei ezért e téren erősebb szerzői jogi korlátozást kívánnak, hogy a közösségen kívüli személyek ne használhassák fel korlátlanul a közösség kulturális hagyományait saját vagyoni jogi pozícióik megerősítése érdekében.⁶³¹

A Tuniszi Szerzői Jogi Modellegyezmény a folklór tükrében: A szerzői jogi fejezetben röviden ismertetett – a fejlődő országok szerzői jogának előmozdítását célzó – Tuniszi Szerzői Jogi Modellegyezmény a hagyományos kulturális kifejeződések védelme szempontjából is jelentős. A Modellegyezmény 18. cikkében található értelmező rendelkezések szerint a folklór kifejeződései olyan irodalmi, művészeti és tudományos művek, amelyeket vélelmezhetően az érintett állam polgárai vagy etnikai közösség tagjai alkottak, nemzedékről nemzedékre öröklődtek, és alapvető elemeit képezik a tradicionális kulturális örökségnek. A Modellegyezmény azért vonja szabályozási körébe a folklórt, hogy megakadályozza azok tisztességtelen felhasználását, és megfelelő védelmet biztosítson a kulturális örökség számára, amelynek nem pusztán gazdasági, hanem kulturális és társadalomformáló szerepe van.

A 6. cikk rögzíti, hogy a nemzeti folklór körébe tartozó művek esetén a vagyoni és személyhez fűződő jogokat valamely illetékes állami hatóság gyakorolja, mégpedig időbeli korlátozás nélkül. Azaz a folklór esetében a Modellegyezmény tekintettel van arra a komoly problémára, amelyet a védelmi idő végessége jelent, és a vagyoni jogok főszabály szerinti időbeli korlátozottságát elveti. A védelem terjedelme körében a Modellegyezmény kiemeli, hogy az engedély nélkül, külföldön előállított másolatok vagy a folklór alapján készült származékos művek importálása és terjesztése is tiltandó. A 6. cikk egy alternatív

⁶³⁰ Ehhez kapcsolódóan érdemes megemlíteni a szerzői jogi fejezetben bemutatott 1998. évi Copyright Term Extension Act utóéletét is, ugyanis a Legfelsőbb Bíróság előtt az Eldred v. Ashcroft ügyben a védelmi idő meghosszabbítása alkotmányossági mércével is megvizsgálatott. Az amerikai alkotmány korábban idézett cikke szerint a Kongresszus „korlátozott időre” biztosíthat védelmet a szerzőknek, azonban a Kongresszus időről időre visszaható hatállyal a korábban keletkezett művekre vonatkozóan is meghosszabbította a védelmet, ami a felperes szerint korlátlan hosszúságú védelmi időt eredményezhet, és ez szemben áll az alkotmány szándékával. A Legfelsőbb Bíróság 2003-ban kelt ítéletében nem találta alkotmányosértőnek a törvényt. GYENGE Anikó (2009): „Érted haragszom, nem ellened” – néhány gondolat a védelmi idő meghosszabbításához. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 114. évf. 1. sz. 8.

⁶³¹ *The Protection of Traditional Cultural Expressions: Draft Gap Analysis* 2008, 21.

korlátozás átültethetőségéről is rendelkezik, miszerint az illetékes hatóság engedélye nélkül is megengedhető a folklórba tartozó művek felhasználása a közintézmények számára, amennyiben ezt nem haszonszerzési célzattal teszik.⁶³²

3.3.3. A hagyományos kulturális kifejeződések védelme az árujelzők körében

Védjegyjogi védelem: A védjegy jog lényegében problémamentesen lehetővé teszi, hogy az őslakos népek tradicionális neveit, szavait, szimbólumait oltalom alá helyezzék, illetve az előállított termékeket a földrajzi árujelzők révén az adott földrajzi területhez és az ott élő őslakos népekhez kössék, amennyiben az elvárt megkülönböztetőképességgel rendelkeznek. A védjegyjog oltalma időbeli hatálya is kedvező, mert ugyan folyamatos megújításra szorul, de ezt korlátlan alkalommal meg lehet tenni, így a hagyományos kulturális kifejeződések védjegyjogi oltalma valójában tetszőleges ideig biztosítható.

A védjegyek kapcsán nagy jelentősége van a negatív védelemnek, azaz hogy a tradicionális kulturális kifejeződések ne csak pozitív értelemben legyen oltalmazhatók, hanem oltalomszerzési akadályt képezhessenek más védjegy- vagy földrajzi árujelző bejelentésekkel szemben. A legáltalánosabb abszolút kizáró ok a megtévesztő jelleg, amely megállapítható akkor, ha a védjegybejelentés egy teljesen idegen őslakos nép hagyományos kulturális kifejezéseinek köréből merített megjelölést tartalmaz, mert ezáltal a földrajzi származás tekintetében megtévesztő.⁶³³ A megtévesztő jelleg általában generális kifejezés a védjegy jogokban, és csupán példálózó jelleggel emelik ki a megtévesztés különböző aspektusait, ezért úgy gondolom, hogy a hagyományos kulturális kifejeződések védelme esetében a földrajzi származást tágabb kontextusba helyezve valójában kulturális értelemben vett megtévesztésről is beszélhetünk, ha egy arra jogosulatlan személy kíván oltalmat szerezni a szellemi kulturális örökség körébe tartozó megjelölésekre. Ehhez a negatív védelemhez azonban mindenképpen szükség lenne egy – a zászlókat, címereket és más jelvényeket tartalmazó, úgynevezett 6ter adatbázishoz hasonlóan⁶³⁴ – olyan folyamatosan bővülő nyilvántartásra, amelyből a védjegyelbírálók megismerhetik a kizáró okként felmerülő tradicionális kulturális kifejezéseket.

Ilyen adatbázisok már léteznek, többek között az USA-ban is. 1998-ban a Kongresszus által elfogadott jogszabály arra kötelezte az USPTO-t, hogy vizsgálja meg, hogy az őslakos amerikai indián törzsek által használt jelvényeknek miként lehetne a védjegy jog rendszerén belül hatékonyabb védelmet biztosítani. A megoldást egy hivatalos lajstrom kialakításában látták, de a felmerült kérdések jól tükrözik az ilyen irányú törekvések nehézségeit. Ugyanis az első komoly dilemma az volt, hogy miként definiálják az őslakos indián törzsek jelvényeit (Insignia of Native American Tribes), azaz hogy pontosan mi is legyen a lajstrom tárgya. Pedig a hagyományos kulturális kifejeződések fogalmi köréhez képest ez egy egészen szűk terület. Bár technikai jellegűnek tűnik, szintén jelentős kérdés, hogy miként lehet kialakítani egy ilyen adatbázist (egy képpel, több képpel, leírással stb.), és hogyan lehetne

⁶³² *Tunis Model Law on Copyright for Developing Countries* 1976, 9–10. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000031414> (A letöltés ideje: 2019. 08. 19.)

⁶³³ Vö. 9.2. fejezet.

⁶³⁴ Az elnevezés a PUE 6ter cikkéből fakad, amely a lajstromozást kizáró okok körében előírja egy, az államok és nemzetközi szervezetek címereire, zászlóira, egyéb állami jelvényeire vonatkozó adatbázis fenntartását.

benne egyáltalán keresni. Hiszen egy jó keresőalgorithmus nélkül sem a felhasználók, sem a védjegybírálok nem tudnák érdemben használni az adatbázist. Az ábrás védjegyek osztályozására ugyan alkalmazható a bécsi osztályozás, de az sok szubjektív elemet hordoz magában, és pusztán a bécsi osztályozás szerinti kereséssel aligha lehetne kellő bizonyossággal megállapítani, hogy egy terjedelmes adatbázisban szerepel-e az esetleg oltalom alá helyezni kívánt megjelölés.⁶³⁵

A fenti esetek valójában a védjegy lajstromozásával szemben felmerülő abszolút kizáró okok körébe tartoznak, azonban elképzelhetőnek, sőt kívánatosnak tartom a tradicionális kulturális kifejeződések védelmét a relatív kizáró okok rendszerében is. Ugyan nem minden állam védjegyjoga tesz effajta megkülönböztetést, és különösen a relatív kizáró okok érvényesíthetősége tekintetében (hivatalból történő vizsgálat vagy felszólalás útján, illetve egyéb köztes megoldásokkal) vannak nagy eltérések, de a PUE 6^{quinquies} cikkének B) bekezdés 1. pontja szerint elutasítható a védjegy lajstromozása, vagy érvényteleníthető, ha harmadik személy szerzett jogait sértheti abban az országban, ahol az oltalmat igénylik. Amennyiben a tradicionális kulturális kifejeződések körében a kollektív jogosultság elismerése általánossá válna, úgy a relatív kizáró okok alapján, mint korábbi jogok jogosultjai, a közösség nevében annak bármely tagja felléphetne a lajstromozással szemben. A relatív kizáró okok közül többet is alkalmazhatónak tartok, hiszen a kollektív jogok elismerésével egy tradicionális kulturális kifejeződés lajstromozása sérthetné az érintett őslakos közösség szerzői jogát, személyiségi és vagyoni viszonyokban egyaránt. Ugyanígy felmerülhet a lajstromozás nélkül korábbról fogva használt megjelölések miatti lajstromozási akadály, amelyet például a magyar védjegy törvény is szabályoz [Vt. 5. § (2) bek. a) pont]. E kizáró okok alapján a tradicionális kulturális kifejeződések jogosultjai felléphetnének minden olyan védjegybejelentéssel szemben, amelyek az általuk használt megjelölésekből állnak. Éppen ezért egy ilyen kizáró ok általánossá tétele kedvezően hathatna a tradicionális kulturális kifejeződések védjegy jogi oltalmára. Az oltalom szintjét aszerint lehetne szabályozni, hogy csak a védjegybejelentéssel azonos megjelölések képeznek-e lajstromozási akadályt, vagy pedig az azzal összetéveszthetők is. Amennyiben az utóbbi megoldás válna elterjedtté, az kifejezetten erős jogi védelmet jelentene, ugyanis nemcsak a tradicionális kulturális kifejeződések körébe tartozó konkrét megjelöléseket védené, de magát a stílust is, amely az összetéveszthetőségnek lehet az alapja. Ezzel a szabályozási konstrukcióval tehát egy hatékony negatív védjegy jogi oltalom biztosítható a hagyományos kulturális kifejeződések és azok stílusa számára is.

Másodlagos védelem tanúsító védjegyek és földrajzi árujelzők révén: Végül pedig érdemes megjegyezni, hogy a vállalat- és árujelzők köre kiegészítő jelleggel is képes a tisztességtelen versenycelekményekkel szemben biztosítékot nyújtani a hagyományos kulturális kifejeződések számára. Így például a tanúsító védjegyek használatával az érintett közösségek szavatolhatják a fogyasztók számára, hogy az értékesített termékek valóban ahhoz az őslakos vagy helyi közösséghez kötődnek-e, valóban ott és olyan módszerekkel állították azt elő,

⁶³⁵ Report on the Official Insignia of Native American Tribes (1999). Alexandria, Patent and Trademark Office. 9. Elérhető: www.uspto.gov/sites/default/files/web/offices/com/sol/notices/insgstdy.pdf (A letöltés ideje: 2016. 02. 11.)

amelyet a tanúsító védjegyek szabályzata megkíván. Hasonló módon a földrajzi árujelzők, azon belül is az eredetmegjelölések használata biztosíthat a hagyományos kulturális kifejezések materiális formában testet öltött termékei számára erősebb piaci pozíciót, és jelenthet minőségbiztosítást az utánzatokkal szemben. Ezek az eszközök tehát elsősorban nem magát a hagyományos kulturális kifejeződést védik tárgyi értelemben (persze az sem kizárt, hiszen vannak olyan kifejezések, amelyek földrajzi árujelző oltalom tárgyát képezik), hanem egyfajta minőségjelző funkciót töltenek be a fogyasztó és az érintett közösség között. Ennek persze csak azon hagyományos kulturális kifejezések körében van jelentősége, amelyeket kereskedelmi forgalomban kívánnak hasznosítani.⁶³⁶

3.3.4. A formatervezésiminta-oltalom szerepe a hagyományos kulturális kifejezések védelmében

A formatervezésiminta-oltalom – mint a szabadalmi jog és a szerzői jog köztes hibridje – tárgyi értelemben kifejezetten hasznos oltalmi forma lehetne azon tradicionális kulturális kifejezések számára, amelyek valamilyen tárgyasult formában öltenek testet, így elsősorban a kézműves termékeknek, a dísz tárgyaknak, az ékszereknek és a ruháknak nyújthatna oltalmat. A WIPO vizsgálatai azonban arra jutottak, hogy a hagyományos kulturális kifejezések védelme körében nincs számottevő tapasztalat a formatervezésiminta-oltalommal illetően, mert az oltalmazhatósági kritériumok miatt csak a tradicionális ihletettséggű, de kortárs formatervezési minták számára lehet kielégítő.⁶³⁷

Ennek oka, hogy a TRIPS 25. cikke megköveteli, hogy az oltalom alá helyezni kívánt formatervezési minta önállóan alkotott, új vagy eredeti minta legyen. E feltételek egyikének sem felelnek meg a klasszikus hagyományos kulturális kifejezések. Az évszázadok alatt kialakult és formálódott kifejezések nem minősülnek önállóan alkotottnak, mert meghatározhatatlan számú és személyű alkotóhoz kötődnek, másrészt folyamatos és szerves fejlődés eredményeképpen érték el ma ismert formájukat. Ugyanezen okból az újdonság és eredetiség követelményét sem elégítik ki. Emellett a formatervezési minták oltalmi ideje jellemzően rövid, tipikusan 5 év, néhány meghosszabbítási lehetőséggel, így leggyakrabban 15–25 év között alakul a tényleges oltalmi idő. A tradicionális kulturális kifejezések életciklusához viszonyítva az egy-két évtizedes oltalom elenyésző, így ebből a szempontból sem megfelelő.

A formatervezésiminta-oltalom rendszerében azonban a hagyományos kulturális kifejezések negatív védelmére hárulhatna jelentősebb szerep. Anélkül, hogy megismételném a fentebb leírtakat, a szerzői jogi és védjegyjogi párhuzamok e tekintetben kétségtelenül helytállóak, ugyanis a származékos művek védelmének korlátozásával és a védjegyjogi kizáró okok rendszerének adaptálásával megakadályozható lenne, hogy az őslakos népeken kívülálló személyek az adott közösség kulturális kifejezései felett vagy azok felhasználásával, stílusának utánzásával saját maguk javára szerezzenek formatervezésiminta-oltalmat.

⁶³⁶ *The Protection of Traditional Cultural Expressions: Draft Gap Analysis* 2008, 30–31.

⁶³⁷ *The Protection of Traditional Cultural Expressions* 2008, 17.

3.3.5. A hagyományos kulturális kifejeződések a know-how-védelem körében

A hagyományos kulturális kifejeződések védelmének hatékony módja, ha azokat titokban tartják a nyilvánosság előtt. Hasonlóan a hagyományos tudásnál leírtakhoz, itt is felmerül az az elhatárolási probléma, hogy hol húzódik egy információ titkosságának határa. A tradicionális tudás esetében van értelme a szűk körű (a tudás megalkotója vagy annak speciális szakértelemmel rendelkező használói) titkosságnak, és elképzelhető, hogy a hagyományos tudás kevesek vagy akár egyetlen személy birtokában legyen, de a hagyományos kulturális kifejeződések esetében véleményem szerint csak a tágabb, közösségi szintű titkosság értelmezhető. Ugyanis a kulturális kifejeződés mint megjelenési forma szükségképpen megkívánja e kulturális jegyek társas interakciókban történő közvetítését. A kultúrának társadalomintegráló és közösségionazonosság-teremtő funkciója van, ennél fogva – az alább írt megszorítással – nem tartom elképzelhetőnek olyan kulturális kifejeződés védelmét, amely a közösségen belül is csupán néhány vagy akár egyetlen személy birtokában van. Ezek az ismeretek, információk egész egyszerűen nem minősülnek kulturális kifejeződéseknek, mert a kultúra fogalmilag közösségi jellegű, nem egyszemélyi. Ha a közösségen belül csak kis létszámú személyi kör ismeri ezeket a kulturális kifejeződések, akkor ezeknek az embereknek is kell rendelkezniük közösségképző ismérvekkel, amely alapján megállapítható, hogy a hagyományos kulturális kifejeződések csak az ő mikroközösségükben léteznek. Vannak ilyenek, hiszen a közösségek sem homogének, és ezáltal az egyes kulturális kifejeződésekhez való közösségen belüli hozzáférésnek is több szintje lehetséges. Bizonyos esetekben csak az idősek vagy a gyógyítók vannak birtokában valamely kulturális kifejeződésnek (például jelvényeknek, ruháknak, ékszereknek stb.), amelyekhez a közösség más tagjai nem juthatnak hozzá.⁶³⁸ Ez azonban az egész közösségre jellemző társadalmi struktúrából fakad, így maguk a kulturális kifejeződések is a közösség egészéhez kötődnek. A szellemi kulturális örökség védelméről szóló egyezmény 1. cikke szerint az egyezmény célja a közösségek, csoportok és egyének szellemi kulturális örökségeinek védelme. A fentiekből kifolyólag az egyénhez kötődő kulturális kifejeződések is védelemben részesíthetőnek tartom, de csak akkor, ha az valamilyen elismert közösségi vagy csoportnorma alapján van az érintett egyén kizárólagos rendelkezési körében. Minden más esetben csak magántitokról beszélhetünk, amely nem tárgya a tradicionális kulturális kifejeződések védelmének.

Abból adódóan tehát, hogy a kultúra közösségi-társadalmi jelenség, úgy gondolom, hogy a titkosság határának is a közösség határaihoz kell igazodnia. Viszonylag egyértelmű a helyzet akkor, amikor az érintett öslakos közösség fizikailag is elkülönülten, a civilizációtól elszigetelten él. Több problémát vet fel viszont az az eset, amikor az érintett közösség fizikailag közel vagy akár azonos helyen él a többségi társadalommal. Ilyenkor csak komoly erőfeszítésekkel érhető el a kulturális jegyek titokban tartása, például úgy, hogy kizárólag a közösség tagjai számára nyilvános rendezvényeken válnak megismerhetővé a hagyományos kulturális kifejeződések. A titkosság így alapvetően személyi kérdés, amely mindaddig, míg a közösség homogén, viszonylag jól körülhatárolható. Ez a fizikailag is – és nem pusztán kulturálisan – elkülönült közösségek esetében azt jelenti, hogy egyértelműen

⁶³⁸ HAZUCHA, Branislav – KONO Toshiyuki (2009): Conceptualization of Community as a Holder of Intangible Cultural Heritage. In KONO Toshiyuki ed.: *Intangible Cultural Heritage and Intellectual Property. Communities, Cultural Diversity and Sustainable Development*. Antwerpen–Oxford–Portland, Intersentia. 151.

meghatározható, ki tartozik a közösséghez, és ki az idegen. Abban az esetben viszont, ha a közösség más közösségekkel fizikailag diffúz módon létezik, a közösség a vegyes házasságok vagy az asszimilálódó személyek miatt könnyen heterogénné válik, és egyre nehezebb lesz meghatározni a közösséghez tartozó személyi kört, így pedig a titkok megőrzése is nehezzé, majd lehetetlenné válik.

A nyilvánosságra nem hozott információk védelme generálisan a PUE 10bis cikkéből fakad, amely a tisztességtelen versenycselekményekkel szembeni hathatós oltalom biztosítását követeli meg, specifikusan pedig a TRIPS 39. cikke rendelkezik a nyilvánosságra nem hozott adatok védelméről. A TRIPS kifejezetten hivatkozik a PUE versenyjogi 10bis cikkére mint a kötelező védelmet megalapozó normára. A hagyományos tudásról szóló fejezetben már foglalkoztam a TRIPS érintett rendelkezésével, így csak visszatulok az ott felmerült kérdésekre, különösen a titkosságból fakadó kereskedelmi értékre mint a védelem feltételére. Nem minden hagyományos kulturális kifejeződésnek van kereskedelmi értéke (például a kifejezetten szakrális jellegűeknek), és tisztázandó kérdés, hogy a közösség vagy a világ részéről, azaz szubjektíve vagy objektíve kell-e kereskedelmi értékkel rendelkeznie.

A fentiek alapján ugyan bizonyos jogalkalmazási nehézségeket felvet a nyilvánosságra nem hozott adatok védelme, de rugalmassága folytán alkalmas lehet arra, hogy a kis közösségek hagyományos kulturális kifejezéseit védje. A védelem e formája alapul szolgálhat arra is, hogy az egyébként kívülálló (például antropológusok, etnográfusok) számára bizalmasan átadott információk jogosulatlan továbbadásával és nyilvánosságra hozatalával szemben fellépjenek. Ez történt a Foster v. Mountford ügyben is, amelyben 1976-ban titoksértésre alapozva marasztaltak el egy antropológust. Az Ausztráliában élő pitjantjatjara törzs bizalmába engedte az antropológust, akinek megmutattak törzsi helyszíneket, tárgyakat, festményeket, rajzokat, sírokat, megismertették vele a közösségi legendákat, titkokat és totemeket. Az antropológus e bizalommal visszaélve nyilvánosságra hozta az információkat, amiért a bíróság – titoktartási kötelezettségének megsértésére hivatkozva – elmarasztalta.⁶³⁹

3.4. A hagyományos kulturális kifejezések védelmének sui generis formái

Habár a fenti szellemi tulajdon-jogi formák tárgyukban alkalmasak lennének arra, hogy a hagyományos kulturális kifejezéseket védjék, az oltalomszerzési kritériumok nagyon leszűkítik vagy akár ellehetetlenítik a védelmet, és teljes egészében egyik sem felel meg a tradicionális kulturális kifejezések számára. E felismeréstől vezérelve 1985-ben az UNESCO és a WIPO közreműködésében modellegezmény született a folklór védelméről, valamint a WIPO berkein belül is napvilágot látott a hagyományos kulturális kifejezések védelmére vonatkozó egyezménytervezet. E fejezetben ezt a két dokumentumot fogom röviden áttekinteni.

⁶³⁹ *Intellectual Property Needs and Expectations of Traditional Knowledge Holders. WIPO Report on Fact-finding Missions on Intellectual Property and Traditional Knowledge (1998–1999)* 2001, 75.

3.4.1. UNESCO–WIPO Modellegyezmény a folklór védelméről

A dokumentum a bevezető rendelkezésekben kiemeli a védelem szükségességét, mivel a folklór a kulturális és társadalmi identitás, illetve a közösségi szintű önkifejeződés eszköze. Különösen így van ez a fejlődő országokban, ahol a folklór „nem pusztán a múltból visszamaradt szuvenír, hanem élő, funkcionális tradíció”.⁶⁴⁰ Hogy a védelmet miként lehet megvalósítani, a közös UNESCO–WIPO munkacsoport többévi munka után arra jutott, hogy a nemzeti jogok számára készített modellszabályokkal lehetne ösztönözni az államokat a védelem kialakítására, ami hosszú távon kitaposhatná az utat a regionális és nemzetközi egyezmények elfogadásához.

A modellegyezmény viszonylag rövid, és követi a szellemi tulajdon-jogokra vonatkozó egyezmények szerkezeti felépítését. A 2. cikk határozza meg a folklór azon kifejeződéseit, amelyek védelemben részesülnek. E szerint idetartoznak azok a termékek, amelyek valamely ország közössége hagyományos művészeti örökségének jellegzetes elemeit tartalmazzák. A művészeti jelző használatával bizonyos elemek kívül rekednek a védelem körén, így például a tradicionális hitvilág, a tudományos nézetek (például a hagyományos kozmogónia) vagy a funkcionális jellegű kifejezések nem részesülnek védelemben, ha nem elégítik ki az egyébként tág értelemben használandó művészeti jelleget.⁶⁴¹

Különösen védendők a szóbeli kifejezések (például a népmesék, népi költészet, találós kérdések), a zenei kifejezések (különösen a népdalok és instrumentális zenék) és a tevékeny kifejezések (úgy mint a néptánc, a játékok és rituálék), függetlenül ezek materiális vagy immateriális megnyilvánulási formájától, azaz függetlenül a rögzítettségtől. Ezenfelül a fizikai jellegű, anyagi formában megjelenő kulturális kifejezések is a védelem körébe tartoznak.⁶⁴²

A 3. cikk rögzíti az oltalom tartalmát, amit ugyan *expressis verbis* nem mond ki a Modellegyezmény, de a folklór kizárólagos felhasználását jelenti. Ez akként jelenik meg, hogy az illetékes hatóság vagy az érintett közösség engedélyéhez kötött a folklór kifejezéseinek jövedelemszerzésre irányuló, a hagyományos vagy szokásos körén kívül történő felhasználása. Ilyen felhasználásnak minősül a folklór kifejezéseinek nyilvánosságra hozatala, többszörözése és terjesztése, az előadások ismételt eljátszása, vezetékekkel vagy anélkül történő sugárzása és bármely más módon megvalósuló nyilvánossághoz közvetítése. Fontos kiemelni, hogy a Modellegyezmény nem tartalmaz időbeli korlátozást, azaz a védelem korlátlan ideig fennáll, ami a korábban kifejtettek miatt kulcskérdés a folklór számára.

Jól érzékelhető, hogy ezek a rendelkezések a szerzői jogban ismert vagyoni jogok rendszerére épülnek, habár ahhoz képest itt szűkebb terjedelemben jelennek meg. A Modellegyezmény nem tartalmazza például az átdolgozást mint engedélyköteles felhasználási módot, amely fontos lenne a tradicionális kulturális kifejezések védelme szempontjából. Ehelyett – némileg szelídebb formában – éppen hogy a kizárólagos felhasználási jog alóli kivételek körében kapott helyet, így az oktatási célú felhasználás és a tisztességes gyakorlattal összeegyeztethető illusztrációként történő felhasználás mellett az ihletszerű felhasználás

⁶⁴⁰ *Model Provisions for National Laws on the Protection of Expressions of Folklore against Illicit Exploitation and on the Prejudicial Actions* (1985). Paris–Geneva, UNESCO–WIPO. 3.

⁶⁴¹ *Model Provisions for National Laws* 1985, 16.

⁶⁴² Például rajzok, festmények, karcolatok, szobrok, edények, terrakották, mozaikok, fa- és fémeszközök, ékszer-
rek, fonott kosarak, hímzések, textilek, szőnyegek, jelmezek, hangszerek, építészeti formák.

is a kivételek közé tartozik. E szerint az új szerzői művek előállításához szükséges mértékben a „folklór kifejeződései kölcsönözhetők”, azaz engedély nélkül felhasználhatók. Felvethető a kérdés, hogy az inspiráció és az átdolgozás között hol húzódik a határ.

Az átdolgozás megkíván egy bizonyos fokú eredetiséget, amelynek hiányában többszörözésről, súlyosabb esetben plágiumról lehet szó. A skála másik végén pedig az a magas szintű eredetiség áll, amelynek eredményeképpen az eredeti mű már nem lényeges alkotórész az új alkotásban, és kellő távolságtartással teljesen új és független mű jön létre.⁶⁴³ Mivel a szerzői jogban az inspiráció szabad, az átdolgozás pedig a szerző vagyoni joga, szerencsebb lett volna itt is a jogosult engedélyéhez kötni a folklór kifejeződéseinek átdolgozását, mert a Modellegyezmény csak az inspiráció szabadságát deklarálja, de az átdolgozást nem említi, így pedig hézagos marad a szabályozás.

A védelem alóli kivételek másik csoportját az olyan életszerű helyzetek hívták életre, mint a napi hírekről szóló tudósítás és a folyamatosan nyilvános helyen látható művek (például épületek, szobrok), amelyek esetében a fényképen vagy audiovizuális műsorban való felhasználás engedélyhez kötöttsége észszerűtlen lenne. A Modellegyezményhez fűzött indokolás szerint a folklór kifejeződéseinek jellegéből adódóan a szerzői jogból ismert egyéb szabad felhasználási esetek átvétele nem indokolt, de a jogalkotók diszkrecionális döntésén múlik, hogy más kivételeket is szabályoznak-e. Ugyanakkor a hagyományos kulturális kifejeződések megjelenési formája éppoly sokféle lehet, mint a szerzői művéké, így műfaji értelemben számításba jöhetnek egyéb kivételek is.

Prima facie talán a szerzői jog legáltalánosabban elterjedt korlátai, a magáncélú többszörözés és az idézés hiánya tűnhet fel. E hiátus a védelem tartalmára vezethető vissza, ugyanis az engedélyezési jog a jövedelemszerző felhasználási cselekményekre vonatkozik, így minden olyan felhasználási forma, amely nem jövedelemszerzésre irányul, eleve kívül esik a szabályozás körén, így nincs is mi alól kivételt képeznie.

Az 5. cikk kvázi személyhez fűződő jogként, a névjog analógiájára kötelezővé teszi a közösség és/vagy az érintett földrajzi terület megjelölését a nyomtatásban vagy bármilyen más módon a nyilvánossághoz közvetített folklór kifejeződések tekintetében. E rendelkezés célja, hogy szorosabbra fűzze a kapcsolatot az adott kulturális kifejeződés és származási helye között, ezzel együtt pedig segíti az érintett alkotások forgalomban való részvételének ellenőrzését. Ez persze csak azokban az esetekben alkalmazható, amikor származási közeget beazonosítható vagy legalábbis vélelmezhető. Az információs jogokhoz kapcsolódó kivételek, valamint az inspiráció kapcsán azonban nem szükséges a forrás megjelölése. Itt is szükségesnek érzem az inspiráció és az átdolgozás révén keletkezett származékos művek közötti különbségtételt, ugyanis a származékos művek esetében szerzői jogi analógia alapján mindenképpen indokolt lenne a forrást megjelölni, hogy az újonnan keletkezett származékos mű kulturális eredete egyértelmű legyen.

A Modellegyezmény további cikkei a fenti anyagi jogi szabályok megsértéséről rendelkeznek, de a konkrét szankciók meghatározását az államokra bízzák. Jogsértő magatartásnak minősül a származás megjelölésének hiánya és az engedély nélküli felhasználás, hasonlóan a klasszikus személyiségi jogi és vagyoni jogi jogsértésekhez a szerzői jogban. Ezek mellett azonban két, sajátos jegyeket felmutató jogellenes cselekményt is rögzítettek. E szerint fel lehet lépni azzal szemben is, aki – akár direkt, akár indirekt formában – megtevesztő módon

⁶⁴³ GYERTYÁNFY 2014, 225.

más közösségtől származtatja a folklór kifejeződéseit, mint amely közösségtől azok valójában származnak. Ez egyfajta közvetett plágium, amelyet a jogsértő követ el egy „harmadik személy” közösség javára, annak akaratától és tudtától függetlenül. Jogsértő továbbá az is, ha valaki nyilvánosan, direkt vagy indirekt módon úgy használ fel egy kulturális kifejeződést, hogy azt szándékosan eltorzítja, és ezáltal az érintett közösség számára kulturális érdeksérelmet okoz. Ez a tényállás a szerzői jogi integritásvédelem jegyeit hordja magán.

A jogérvényesítés kapcsán mindamellett a Modellegyezmény után egy évtizeddel hatályba lépett TRIPS rendelkezéseit célszerű lenne átvenni, és a fenti anyagi jogi szabályokat a TRIPS jogérvényesítési szabályaival ötvözni.

A Modellegyezmény elismeri és támogatja a párhuzamos védelem elvét, így semmiben sem kívánja lerontani a folklór kifejeződéseinek szerzői jogi, iparjogvédelmi vagy kulturális örökségvédelmi oltalmát. A Modellegyezmény érdemei közé tartozik, hogy alapvetően szerzői jogi mintára kívánt védelmet biztosítani a folklór kifejeződéseinek, ugyanakkor már tárgyában is elhatárolta magát a szerzői jogtól. Nem véletlenül használja a kifejeződés szót a mű helyett, ezzel utalva a védelem sui generis jellegére ahelyett, hogy pusztán a szerzői jog sajátos részterületeként definiálná a hagyományos kulturális kifejeződéseket.⁶⁴⁴ Magát a folklórt nem határozza meg, hogy még véletlenül se okozzon zavart a már létező egyezmények és belső jogi normák fogalomhasználatában. Ehelyett csak specifikusan a folklór kifejeződéseit szabályozza, és nem magát a folklórt. E vonatkozásban szükségtelen korlátozásnak érzem a művészeti jelleg feltételként történő beépítését, mert ez a védelemből sok olyan kulturális kifejeződést kizorít, amelyek egyébként védelemre méltó kulturális hagyatékok.

A Modellegyezmény úttörő jellegű a maga nemében, ezért talán nem is felróható számára, hogy sok ponton homályos és nehezen definiálható fogalmakat használ, amelyek tartalommal való kitöltése a nemzeti jogalkotó és jogalkalmazó feladata. Komoly hiányságnak tartom azonban, hogy nincs szó a jogosultakról, még csak tág, rugalmas definíció szintjén sem. Tisztázandó ugyanis, hogy a folklór kifejeződéseinek védelmére létrejött jogviszonynak kik az alanyai, miként határozhatók meg ezek a közösségek, és hogy milyen a viszonyuk az engedélyező hatósággal. A szabályozási konstrukció leginkább a szerzői jogi közös jogkezelés intézményével állítható párhuzamba, de úgy gondolom, hogy az érintett őslakos népeknek és helyi közösségeknek is rendelkezési jogot kellene biztosítani saját kulturális kifejeződéseik ellenőrzése felett, ezt azonban a Modellegyezmény nem teszi meg, és ehelyett sokkal inkább állami oldalról kívánja biztosítani a védelmet. A 2. cikk tárgyi meghatározásában szerepel egy utalás arra, hogy a védendő folklór kifejeződései valamely ország közössége által fejlődtek és maradtak fenn. A viszonylagos elszigeteltségben élő őslakos népek nem biztos, hogy figyelembe veszik az országhatárokat (például az Amazonas esőerdeiben), és egy több 100 vagy 1000 éves népcsoport és a kultúrája sem biztos, hogy pusztán egyetlen országhoz kötődik. Egyrészt a közösség is elvándorolhatott eredeti élőhelyéről, másrészt az országhatárok változására is jócskán akad példa a történelemben, nem kevésbé az új országok születésére és régiek eltűnésére. Ennélfogva problematikusnak érzem a tárgyi hatály keretein belül a közösség és az ország fogalmainak összekapcsolását,

⁶⁴⁴ *Model Provisions for National Laws* 1985, 15.

mert ebben a kontextusban a közösség és tradicionális kultúrája egy történelmi kontinuitás eredménye, míg az ország csak egy pillanatfelvétel terméke, amelynek elsődleges feladata a védelem biztosítása hatósági eszközök alkalmazásán keresztül.

3.4.2. A WIPO-egyezménytervezet a hagyományos kulturális kifejeződések védelméről

A WIPO közgyűlése 2013-ban felhatalmazta az IGC-t, hogy a többévi előkészítő és kutatómunka alapján készítse el a tradicionális kulturális kifejeződések védelmére létrehozandó egyezmény tervezetét. A legutolsó, másodszor felülvizsgált, 16 cikket tartalmazó szövegváltozatot 2017 márciusában fogadták el, így jelenleg ez a tervezet képezi a diplomáciai tárgyalások alapját.⁶⁴⁵

A tervezet 13 pontból álló preambulumban a fentiekben kifejtetteknek megfelelően utal a tradicionális kulturális kifejeződések szociális, kulturális, spirituális, gazdasági és tudományos értékére, a fenntartható fejlődésben betöltött szerepére és megőrzésének fontosságára, így e pontok részletesebb ismertetésétől eltekintek.

A tervezet céljai között megjelenik a hagyományos kulturális kifejeződések sértő felhasználása elleni védelem, a felhasználások feletti kontroll biztosítása, a haszonmegosztás rendszere révén a hasznokból való méltányos részesedés elve, a kreativitás előmozdítása, valamint a tradicionális kulturális kifejeződések jogszerűtlen felhasználásával szerzett szellemi tulajdon-jogok visszaszorítása.

Az értelmező rendelkezések körében érdemes megvizsgálni a tradicionális kulturális kifejeződés fogalmát, amely szerint az a művészeti és irodalmi kifejeződések, valamint a kreatív és más spirituális kifejeződések öleli fel, illetve ezek bármilyen kombinációját, függetlenül azok megjelenési formájától vagy rögzítettségétől. A példálózó felsorolás hasonlóan az 1985-ös Modellegyezményhez, szóbeli, írásbeli, hangalapú, tevékenységben megjelenő és tárgyi formában testet öltő kifejeződések említ. A spirituális jelleg fogalmi megjelenése jóval szélesebbre tárná a védelem körét a Modellegyezményhez képest, mert ezzel minden olyan kulturális kifejeződést a körébe von, amelyek nem művészeti jellegűek, de valamilyen módon kapcsolódnak az érintett közösség hitvilágához, világnézetéhez. A Modellegyezmény művészeti tárgyú korlátozása a védelem tárgyát túlzottan a szerzői jog irányába sodorta, a tervezetben szereplő spirituális jelző viszont más pályára állítaná a tradicionális kulturális kifejeződések védelmét. Kétségtelen ugyanakkor, hogy ez a pálya egy ingoványos terület lenne, mert a spiritualitás tartalmi meghatározása és jogi absztrakciója rendkívül nehéz jogalkotói és jogalkalmazói feladatot jelentene.

A 3. cikk határozza meg azokat a feltételeket, amelyeknek teljesülniük kell ahhoz, hogy a kulturális kifejeződés tradicionálisnak minősüljön, és védelemben részesülhessen. Ezek alapján a védelem tárgya olyan jellemzőkkel rendelkező kulturális kifejeződés, amely

- közösségi környezetben létrejött és fenntartott kifejeződés, amely őslakos népektől vagy helyi közösségektől származik;

⁶⁴⁵ *The Protection of Traditional Cultural Expressions: Draft Articles* (2017). WIPO/GRTKF/IC/34/6. Geneva, Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore, WIPO. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_34/wipo_grtkf_ic_34_6.pdf (A letöltés ideje: 2018. 01. 02.)

- az érintett őslakos népnek vagy helyi közösségnek megkülönböztető erejű szociális és/vagy kulturális identitást ad;
- nemzedékről nemzedékre öröklődik, akár egymás után folyamatosan, akár nagyobb időbeli különbségekkel;
- a részes államok által meghatározott ideje, de legalább 50 éve használatban van,
- kreatív szellemi tevékenység eredménye;
- alkalmas arra, hogy változzon és fejlődjön.

Az egyes paraméterek érezhetően nagyon rugalmasak, illetve tág kategóriák, amit a kulturális kifejeződések heterogenitása tesz indokolttá.

A tervezet a haszonmegosztás elvéből kiindulva nem jogosultakról, hanem a védelem kedvezményezettjeiről rendelkezik. Ezek azok az őslakos népek és helyi közösségek (vagy a nemzeti jog által meghatározott csoportok), amelyek kulturális örökségében a védendő kifejezések léteznek. Megjegyzendő, hogy a tervezet e részében egyszerűsítés tapasztalható a korábbi verziókhoz képest, amelyek opcionálisan az őslakosok felett őrködő államokat és/vagy nemzeteket is bevonta a kedvezményezett körbe. Emiatt a tervezet korábbi szövege a nemzet és állam szót sokszor következtetlenül felváltva, szinonimaként vagy éppen alternatívaként szerepeltette, ami a két kifejezés közötti jelentésbeli különbségre nincsen tekintettel. Az állam kifejezés használata szerencsésebb, hiszen az egy jogilag is értelmezhető kifejezés, kezdve azzal, hogy a nemzetközi szerződéseknek államok (illetve nemzetközi szervezetek) a tagjai, az állam rendelkezik földrajzi kiterjedéssel, azaz államterülettel, lakossággal, és ezek felett az állam rendelkezik a szuverenitással. Ehhez képest a nemzet kifejezés sokkal homályosabb, és mivel az őslakos népek miatt a nép kifejezés használata mindenképpen szükséges (és a nemzetközi jogi jogalanyiség szempontjából is használandó), a nép, nemzet és állam szó egyidejű használata komoly terminológiai feszültséget okozna. Szerencsére a tervezet főszövegéből ez a párhuzamosság eltűnt, ugyanakkor a preambulumban a nyomai még megtalálhatók.

A tervezet talán legjelentősebb eleme az 5. cikk, amely a védelem tartalmát szabályozza. Mivel minden szellemi tulajdoni forma „erejét” az adja, hogy az intellektuális kincsek felett milyen jogi hatalmat biztosít a jogosultak számára, ez jelen esetben is kulcskérdés, és a sok alternatív szövegváltozat azt tükrözi, hogy a védelem tartalmát illetően nem beszélhetünk kikristályosodott koncepcióról.

Az egyik változat egy olyan generálklauzula alkalmazását javasolja, miszerint a részes tagállamok minden, a belső joguk által biztosított észszerű és arányos eszközt felhasználhatnak annak érdekében, hogy a tradicionális kulturális kifejeződések kedvezményezettjeinek gazdasági és erkölcsi érdekeit megvédjék. Ez azonban nem terjed ki azokra a kulturális kifejeződésekre, amelyek széles körben elterjedté váltak, és hosszú ideje használatban vannak az érintett közösségen kívül is, ezek ugyanis már a közkincs részét képezik. Szintén kivételt képezne a védelem alól a más szellemi tulajdon-jogi oltalom alatt álló kifejeződés. E rendelkezés kifejezetten lerontaná a párhuzamos oltalom elvét, így e kivétel alkalmazását mellőzendőnek tartom.

A legrészletesebb szövegváltozat a hagyományos tudás védelméről szóló tervezettel szinte azonos módon – néhány eltérő tartalmi elemmel – építi fel a védelem körét, és ugyanúgy lépcsőzetes rendszert vezet be aszerint, hogy a védett tradicionális kulturális kifejeződés csak

az érintett közösségben ismert-e,⁶⁴⁶ vagy megismerhető-e azon kívül is, de még a közösség képes kontrollálni a hozzáférhetőséget, vagy pedig széles körben elterjedté, közkinccsé vált.

Az első csoportba tartozó szakrális, titkos vagy szűk körben őrzött tradicionális kulturális kifejeződések vonatkozásában a kedvezményezetteknek kizárólagos és kollektív joga van a hagyományos kulturális kifejeződések fenntartására, ellenőrzésére és fejlesztésére (*rendelkezési jog*), a jogosulatlan nyilvánosságra hozataltól, rögzítéstől és engedély nélkül történő felhasználástól való eltántorításra (*eltántorítás joga*), előzetesen megtagadni vagy hozzájárulni a hagyományos kulturális kifejeződéshez való hozzáféréshez és felhasználáshoz (*engedélyezési jog*). A kedvezményezettek emellett jogosultak lennének arra is, hogy fellépjenek minden olyan magatartással szemben, amelynek során megtevesztő módon használják fel a védett tradicionális kulturális kifejeződést olyan árukkal vagy szolgáltatásokkal kapcsolatban, amelyek a kedvezményezett általi jóváhagyást sejtetik (*megtevesztés elleni fellépés joga*). Kvázi személyhez fűződő jogként (szerzői jogi analógiára) a kedvezményezettek megakadályozhatják vagy megtilthatják az érintett kifejeződések olyan felhasználását, amelyek azokat eltorzítják, megváltoztatják, és ez a kedvezményezettekre nézve sértő, lealacsonyító vagy kulturálisan káros (*integritásvédelem*). Biztosítani kell továbbá a közösségek számára, hogy sajátjukként tüntethessék fel a hagyományos kulturális kifejeződést (*névjog*). Emellett a kedvezményezettek követelhetik a hagyományos kulturális kifejeződések oly módon történő felhasználását, hogy az tisztelettel legyen saját kulturális normáikra és szokásaikra csakúgy, mint az elidegeníthetetlen, oszthatatlan és el nem évülő morális jogokra (*kulturális tisztelet joga*). Végül pedig legfontosabb vagyoni jogként megjelenik a tradicionális kulturális kifejeződések felhasználásából származó hasznokból történő, kölcsönös megállapodáson alapuló tisztességes és méltányos részesedés joga (*méltányos részesedés joga*).

Arra a hagyományos kulturális kifejeződésre nézve, amely ugyan nyilvánosan elérhető, de nem széles körben ismert, szakrális vagy titkos, és még a közösség rendelkezik felette, a méltányos részesedés joga, a kulturális tisztelet joga, a megtevesztő felhasználással szembeni fellépés joga és a névjog illeti meg a kedvezményezetteket. A névjog kapcsán megjegyzendő, hogy a tervezet itt lehetővé teszi a kedvezményezettek számára, hogy megnevezésük fel nem tüntetése mellett döntsének, illetve nem érvényesül a névjog abban az esetben, ha a védett kulturális kifejeződés nem köthető kifejezetten valamely őslakos néphez vagy helyi közösséghez.

A nyilvánosan elérhető, széles körben ismert vagy közkinccsbe került hagyományos kulturális kifejeződések esetében a tervezet a névjog, a kulturális tisztelet jogának és a megtevesztő magatartással szembeni fellépés jogának biztosítását kívánja meg a tagállamoktól. Ahol pedig lehetőség van rá, a tervezet előírja az e célra létrehozott pénzügyi alapok számára történő felhasználói díjfizetést (*pénzügyi támogatáshoz való jog*). A pénzügyi támogatáshoz fűződő jog kapcsán az merül fel kérdésként, hogy a hasznokból való méltányos részesedés joga és az engedélyezési jog hiányában milyen felhasználói díjfizetésről lehet szó, és hogy azt a pénzügyi alapok mire kötelesek fordítani. A tervezet erre nem tér ki, de vélhetően

⁶⁴⁶ Itt a tervezet 2 kifejezést használ: az egyik a titkos, a másik pedig a szűk körben, a közösségen belül nyilvánosságra hozott. A korábban kifejtettek szerint úgy gondolom, hogy a titkos jelző a kulturális kifejeződések körében nem értelmezhető, mert a magas fokú titkosság esetén a kultúra közösségi jellegevész el. A titkosságot csak az egész közösség szintjén vagy azon belül valamely egyedi, önálló kulturális jegyekkel rendelkező csoportja kapcsán tartom elfogadhatónak.

valamilyen nemzeti kulturális alapok létrehozását célozza a tradicionális kultúrák pénzügyi támogatása érdekében.

A tervezet 7. cikke határozza meg a védelem alóli kivételeket és korlátozásokat. Ezt a legrészletesebb szövegváltozat általános és speciális szabályok alkalmazásával teszi meg, így elsőként a TRIPS-ből adaptált háromlépcsős tesztet veszi alapul. E szerint a korlátozások és kivételek olyan kivételes esetekben létesíthetők, amelyek nem sérelmesek a tradicionális kulturális kifejeződések rendes felhasználására, nem csorbítják észszerűtlenül a kedvezményezettek jogos érdekeit (eddig a háromlépcsős teszt általános formulája), valamint a felhasználás nem sértő vagy lealacsonyító a kedvezményezettekre, összhangban áll a tisztesség követelményével, és megnevezik a kedvezményezetteket.

Azokban az esetekben, ahol a szakrális vagy titkos hagyományos kulturális kifejeződésekben a kivételek és korlátozások helyrehozhatatlan károkat okoznának, a tagállamok kizárják/kizárhatják ilyen kivételek és korlátozások elfogadását. Az általános szabályok tekintetében a tervezet lényegében (apróbb fogalmazásbeli különbségekkel) megismétli a hagyományos tudás védelmére született tervezet rendelkezéseit. A speciális szabályok tekintetében is sok hasonlóság figyelhető meg, ugyanakkor néhány különbség tapasztalható. Így itt is megtalálható az oktatási, kutatási kivétel (ide nem értve a profitorientált kutatásokat), a könyvtári, muzeális és kulturális intézmények számára biztosított archiválási kivétel, valamint a szabad inspirálódás útján létrehozott művekre vonatkozó kivétel. Nem szerepelnek viszont az állami veszélyhelyzet vagy a sürgős beavatkozást igénylő körülmények mint a védelem alól kivételek. A hagyományos tudás kapcsán kifejtettem ezekkel kapcsolatos ellenvetéseimet, így szerencsésnek tartom, hogy legalább a hagyományos kulturális kifejeződésekre vonatkozó tervezetben nem kaptak helyet. A fenti korlátozások és kivételek azonban nem alkalmazhatók a titkos vagy csak szűk körben nyilvánosságra hozott szakrális hagyományos kulturális kifejeződések esetében.

A kulturális kifejeződések felhasználásával született szellemi tulajdon-jogokról akként rendelkezik a tervezet, hogy a titkos tradicionális kulturális kifejeződések kivételével a kedvezményezettek előzetes és tájékozott hozzájárulása esetén nem akadályozható meg a védelem/oltalom létrejötte a hagyományos kulturális kifejeződésekre vonatkozó védelem alapján. A szövegezés alapján a titkos kifejeződések csak az érintett közösség hozhatja elsőként nyilvánosságra, és engedély alapján harmadik személyek sem tehetik ezt meg úgy, hogy azzal saját maguk javára szereznének szellemi tulajdon-jogokat.

A védelmi idő kapcsán három, különböző megközelítésű alternatívát tartalmaz a tervezet. Mindegyikben közös, hogy számszerűsített időbeli korlátozást nem fogalmaznak meg. Az első opció anyagi jogi oldalról szabályozza a védelmet, és mindaddig biztosítja a tradicionális kulturális kifejeződések jogi oltalmát, amíg azok kielégítik a védelem feltételeit. A második opció az érintett közösséget veszi alapul, és mindaddig biztosítja a védelmet, amíg a kedvezményezettek ennek hasznait élvezni kívánják. A harmadik opció pedig közgazdasági indíttatású, és e szerint addig állna fenn a védelem, ameddig azt a gazdasági szempontok indokolják. A három változat közül egyértelműen az elsőt tartom alkalmazandónak, mivel konkrét időhatár nélkül az a legészszerűbb, ha a védelmet a védelem feltételeinek fennállásáig biztosítják. A második változat megkövetelne valamiféle közösségi döntéshozatalt, ellenkező esetben ugyanis nehezen lenne mérhető, hogy gyakorolni kívánják-e jogaikat, vagy sem. Azonban nem biztos, hogy célszerű lenne egy több 100 vagy 1000 éves tradicionális kulturális kifejeződés védelmét megszüntetni azért, mert az éppen aktuális nemzedék

nem kívánja élvezni a jogrendszer által biztosított védelmet. Ha ehhez kötnénk a védelmi idő végét, azzal indokolatlanul csorbítanánk a jövő nemzedékeinek érdekeit, ami a fenn tartható fejlődés keretrendszerében nem elfogadható megoldás. A gazdasági megközelítést pedig azért tartom teljességgel elvetendőnek, mert a tradicionális kulturális kifejeződések védelmének elsődleges célja a kulturális diverzitás megőrzése, és bizonyos kifejeződések nem is rendelkeznek kereskedelmi értékkel. Meglátásom szerint ez a verzió nem fér össze a védelem jellegével. A szellemi tulajdon-jog egész rendszerétől idegen, és egyébként rendkívül szubjektív megoldás lenne, arról nem is beszélve, hogy a gazdasági szempontok sohasem statikusak, hanem változók, így nem lehet a védelmi idő végpontjának tekinteni.

A tervezet nem tört lándzsát amellett, hogy a szerzői jog mintájára *ex lege* védelmet kell-e garantálni, vagy az iparjogvédelem mintájára hatósági eljáráshoz kötött oltalomról lenne szó. Bármelyiket megengedhetőnek tartja. Azt viszont kiemeli, hogy a titkos tradicionális kulturális kifejeződések védelmét formalitásoktól függetlenül célszerű biztosítani.

A jogérvényesítés a szellemi tulajdon-jog egyik legkritikusabb pontja, azonban a jogérvényesítési eszközök tekintetében meglehetősen általános rendelkezések találhatók a tervezetben, amelyek lényegében csak azt rögzítik, hogy a polgári, büntető és közigazgatási szankciók mellett az alternatív vitarendezést is biztosítani kell. A 10. cikk 4. pontját azonban érdemes kiemelni, mivel e szerint biztosítani kell azon szellemi tulajdon-jogok utólagos érvénytelenítését, amelyeket a jogosult félrevezető vagy tisztességtelen módon szerzett meg a tradicionális kulturális kifejeződések kedvezményezettjeinek előzetes és tájékozott hozzájárulása nélkül. A szankciók azonban nem alkalmazandók azokkal a jóhiszemű jogosultakkal szemben, aki nem tudtak és nem is kellett tudniuk arról, hogy a szellemi tulajdon-joguk tradicionális kulturális kifejeződést sért. Ehhez két megjegyzést érdemes fűzni. Az egyik, hogy ez kissé relativizálja a tradicionális kulturális kifejeződések védelmét, ami bizonyítási nehézségeket is okozhat. A másik, hogy a hatékony védelemhez biztosítani kellene a tradicionális kulturális kifejeződések megismerésének lehetőségét, amihez hozzáférhető és kiterjedt adatbázisra lenne szükség. Az pedig vagy úgy jöhet létre, hogy hatósági eljáráshoz, vagy legalább bejelentéshez kellene kötni a tradicionális kulturális kifejeződések védelmét, vagy pedig az *ex lege* védelem mellett lehetővé válna az önkéntes alapú nyilvántartás. Akárhogyan is, megfelelő adatbázis nélkül sem az elbírálók, sem más szellemi tulajdon-jogi jogosultak nem lehetnek abban a helyzetben, hogy felismerjék az engedély nélkül felhasznált tradicionális kulturális kifejeződések. E nélkül nehezen lesz feloldható a kollízió a hagyományos kulturális kifejeződések és más szellemi tulajdon-jogok között.

Figyelemmel arra, hogy a tradicionális kulturális kifejeződések hosszú és szerves kulturális fejlődés eredményeit képezik, az átmeneti rendelkezések körében a tervezet minden olyan, a hatályba lépésekor létező kifejeződés számára védelmet kíván biztosítani, amely megfelel a tervezetben foglalt feltételeknek. A 11. cikk 3. pontja érdekes szabályt tartalmaz, ugyanis lehetővé teszi a kedvezményezettek számára, hogy helyreállítsák azokat a tradicionális kulturális kifejeződések, amelyek irányítása kikerült a hatókörükből. Ezzel gyakorlatilag visszavehetők a közkinsbe került kulturális kifejeződések. Ilyen esetekben azonban a harmadik személyek által korábban szerzett jogok helyzetét rendezni kell. Erre a tervezet két opciót kínál. Vagy érintetlenül hagyásukat, vagy bizonyos határidőn belül a hagyományos kulturális kifejeződésekre vonatkozó szabályokkal való összhangba hozatalukat javasolja. A jogbiztonság és a szerzett jogok védelme érdekében az előbbit tartom elfogadhatónak.

A tervezet utolsó cikkei a nemzeti elbánás elvét, a más egyezményekkel való összhangot, valamint az együttműködés és intézményfejlesztés különböző aspektusait tartalmazzák. Ezek közül a határon átnyúló tradicionális kulturális kifejeződések védelme érdemel figyelmet, hiszen ezekben az esetekben szükségszerű az érintett államok és az őslakos közösségek együttműködése.

A három IGC-tervezet közül ebben található a legtöbb alternatíva, ami jól jelzi a tárgyalópartnerek eltérő érdekállásait. A tervezet erénye, hogy jelen formájában jóval tágabbra nyitja a védendő hagyományos kulturális kifejeződések körét, mint a folklór védelméről szóló 1985-ös UNESCO–WIPO Modellegyezmény. Ezzel védetté válhatnak azok a kozmogóniai, vallási és spirituális kulturális jegyek is, amelyeknek egyébként nagy jelentősége van az őslakos népek körében, és kultúrájuk szerves részét képezik. A tervezet alkalmas lehet arra, hogy megőrizze a kulturális diverzitást, ehhez viszont az alternatív szövegváltozatok közül a fentiekben kifejtettek szerint az erős védelmet biztosító fordulatok elfogadásra lesz szükség.

4. Az új oltalmi formák összevetése

Az előző fejezetekben bemutatott, születőben lévő oltalmi formák 2014-ben és 2016-ban készült, majd módosított egyezménytervezetei a 2019-ig meghosszabbított mandátummal rendelkező, WIPO-n belül működő IGC-bizottság egyes munkacsoportjainak vitaanyagát képezik. A három tervezet még rendkívül sok bizonytalanságot, alternatív szövegváltozatot és homályos megfogalmazást hordoz magában, ezeket a korábbiakban részletesen ismerttettem. Az alábbi táblázatban összefoglalva, csupán a lényeget kiemelve mutatom be a tervezetek jelenlegi szövegváltozata szerinti koncepcionális kérdéseket.

4. táblázat

A WIPO-egyezménytervezetek koncepcionális kérdései

	Genetikai erőforrások	Tradicionális tudás	Tradicionális kulturális kifejeződések
Cél	Megakadályozni a genetikai erőforrások és a hozzájuk kapcsolódó hagyományos tudás jogosulatlan kisajátítását.	A tradicionális tudás engedély nélküli, félrevezető, tisztességtelen vagy méltánytalan hasznosításának megakadályozása, a tradicionális tudás hasznosításának ellenőrzése, haszonmegosztás, innováció támogatása, hagyományos tudást jogosulatlanul tartalmazó szellemi tulajdon-jogok visszaszorítása.	A hagyományos kulturális kifejeződések sértő felhasználása elleni védelem, a felhasználások ellenőrzése, haszonmegosztás működtetése, a kreativitás előmozdítása, a hagyományos kulturális kifejeződések jogosulatlanul tartalmazó szellemi tulajdon-jogok visszaszorítása.

	Genetikai erőforrások	Tradicionális tudás	Tradicionális kulturális kifejeződések
Oltalom alanya	Az őslakos népek és a helyi közösségek (de kifejezetten nem rögzíti).	A hagyományos tudást hasznosító őslakos népek és helyi közösségek.	Azok az őslakos népek és helyi közösségek, amelyek kulturális örökségében a védett kifejeződések léteznek.
Oltalom tárgya	Növényi, állati, mikrobiológiai vagy más anyag, amely az örökítőanyag funkcionális egységeit hordozza.	Legalább 50 éve használt, kollektív jellegű, a kulturális és szociális identitáshoz kapcsolódó, bármely formában létező, dinamikusán fejlődő hagyományos tudás.	Legalább 50 éve használt, kollektív jellegű, a kulturális és szociális identitáshoz kapcsolódó, bármely formában létező, nemzedékről nemzedékre öröklődő, dinamikusán fejlődő, kreatív szellemi tevékenység eredményeként létrejött művészeti, irodalmi, kreatív vagy más spirituális kifejeződések.
Oltalom tartalma	A genetikai erőforrásokat tartalmazó iparjogvédelmi bejelentésekben fel kell tártani az erőforrás származási helyét és a haszonmegosztáshoz szükséges hozzájárulás körülményeit.	A szűk körben őrzött tudás kapcsán: 1. rendelkezési jog, 2. engedélyezési jog, 3. névjog, 4. méltányos részesedés joga, 5. kulturális tisztelet joga vagy integritásvédelem. A nem széles körben, de nyilvánosan elérhető tudás kapcsán: 1. méltányos részesedés joga, 2. kulturális tisztelet joga vagy integritásvédelem 3. névjog. A széles körben ismert és hozzáférhető tudás kapcsán: 1. integritásvédelem.	A szűk körben őrzött kifejeződések kapcsán: 1. rendelkezési jog, 2. eltántorítás joga, 3. engedélyezési jog, 4. megtévesztés elleni fellépés joga, 5. integritásvédelem, 6. névjog, 7. méltányos részesedés joga, 8. kulturális tisztelet joga. A nem széles körben, de nyilvánosan elérhető kifejeződések kapcsán: 1. méltányos részesedés joga, 2. kulturális tisztelet joga, 3. megtévesztés elleni fellépés joga 4. névjog. A széles körben ismert és hozzáférhető kifejeződések kapcsán: 1. névjog, 2. kulturális tisztelet joga, 3. megtévesztés elleni fellépés joga, 4. pénzügyi támogatáshoz való jog (opcionális).

	Genetikai erőforrások	Tradicionális tudás	Tradicionális kulturális kifejeződések
Oltalmi idő	A tervezet nem rendelkezik róla, de a védelem jellegéből adódóan korlátlan ideig fennáll.	Korlátlanul fennáll mindaddig, amíg a hagyományos tudás megfelel az oltalom feltételeinek.	Korlátlanul fennáll mindaddig, 1. amíg megfelel az oltalom feltételeinek, vagy 2. ameddig a közösség a hasznait élvezi, vagy 3. ameddig gazdasági szempontok indokolják.
Oltalom korlátai	Nincs feltárási kötelezettség az emberi genetikai erőforrások, a származékok, a mezőgazdasági alapanyagok, a közkincsbe került hagyományos tudáshoz kötődő erőforrások, az állami szuverenitás alatt nem álló területről származó erőforrások és a Biológiai Sokféleség Egyezmény hatálybalépését megelőzően megszerzett erőforrások tekintetében.	A háromlépcsős tesztnek megfelelően oktatási, archiválási, kulturális örökségvédelmi célból, közérdekből, nemzeti veszélyhelyzet vagy más sürgőséget igénylő körülmény miatt korlátozható az oltalom, így nem szükséges engedély a hasznosításhoz. Szintén nem kell engedély a hagyományos tudás által inspirált eredeti mű létrehozásához sem.	A háromlépcsős tesztnek megfelelően oktatási, kutatói, archiválási, kulturális örökségvédelmi célból történő felhasználáshoz és a szabad inspiráció útján létrejövő eredeti művekhez nem kell engedély.
Jogérvényesítési eszközök	A sérelmes oltalom megadása előtt: 1. az eljárás nem folyik a feltárási teljesítéséig, 2. visszavontnak tekintik a bejelentést, 3. elutasítják a bejelentést. Az oltalom megadását követően: 1. a jogsértés tényének közzététele, 2. vagyoni reparáció, 3. az oltalom megsemmisítése.	Csak főbb elvek jelennek meg: polgári, büntető és közigazgatási eljárások, vagyoni kompenzáció, háttárvédelmi intézkedések, alternatív vitarendezési eljárások.	Csak főbb elvek jelennek meg: polgári, büntető és közigazgatási eljárások, határvédelmi intézkedések, alternatív vitarendezési eljárások. Külön kiemeli a kifejeződések jogosulatlanul felhasználó szellemi tulajdon-jogok utólagos érvénytelenítésének lehetőségét.

Forrás: a szerző szerkesztése

Az oltalmak tartalma: A fenti összefoglaló táblázatból is jól látható, hogy a hagyományos kulturális kifejeződésekre és a hagyományos tudásra vonatkozó egyezménytervezetek nagymértékben hasonlítanak, lényegében egymással párhuzamos módon szabályozzák védett jogi tárgyukat. Ehhez képest a genetikai erőforrások védelmét célzó tervezet egészen más megközelítést követ, mivel az úgynevezett negatív irányú védelmet testesíti meg. Azaz nem az a célja, hogy kizárólagos jogok biztosításával létrehozson egy jól körülbástyázott jogi pozíciót, hanem hogy megakadályozza olyan szellemi tulajdon-jogok megszületését, amelyek jogosulatlanul használnak fel genetikai erőforrásokat. Így a hangsúly nem a genetikai erőforrások védelmére rendelt jogosítványok összefogására helyeződik, hanem minden más oltalmi forma számára állít fel oltalomszerzési korlátokat. Ehhez képest a másik

két egyezménytervezet kifejezetten a klasszikus oltalmak mintájára építené ki a védelmet, persze meglehetősen sajátos tartalommal. Mindhárom terület közös pontja a haszonmegosztási rendszer, azaz a felhasználásból származó hasznok méltányos megosztásának rendszere. Lényegében ez testesíti meg az oltalmak vagyoni oldalát, amely révén az érintett őslakos népek és helyi közösségek további fejlődését kívánják biztosítani. Ez persze jelentős veszélyt is magában rejt, ugyanis a növekvő vagyonnak köszönhetően a technikai és infrastrukturális fejlődés elszakíthatja ezeket a közösségeket attól a természeti környezettől, amelyben a védeni kívánt értékek megszülettek.

Közösségi jogalanyiség: Ahhoz, hogy ez a három új oltalmi forma megszülethessen, több vonatkozásban új szemléletmód meghonosítására lenne szükség. Ezek sikeréhez kulcskérdés a közösségi jogalanyiség és a kollektív jogosultság elismerése. A genetikai erőforrások, a hagyományos tudás és a hagyományos kulturális kifejeződés alanyai is az őslakos népek, illetve a helyi közösségek. A szellemi tulajdon-jog hagyományos formái jellemzően individualista szemléletűek, amely alól egyedül a földrajzi árujelzők képeznek kivételt. Éppen ezért rendkívül fontos mintaadó oltalmi formának tartom ezeket, mert alapjául szolgálhatnak az új, kollektivisták szemléletű oltalmaknak. Az individualista oltalmak az egyéni cselekvési szabadság biztosítására hivatottak, amelyek kétségtelenül fontosak, de a fenntartható fejlődés égisze alatt meg kell teremteni ennek ellenpólusaként – részben azt korlátozandó, részben pedig új értékeket védendő – a kollektív szellemi tulajdon-jogokat is. A földrajzi árujelzőkhöz képest azonban itt egy lépéssel tovább kell haladni. Az árujelzők körében a kollektívizmus arra utal, hogy a jogosultak köre rugalmasan változhat, mert az adott földrajzi területen minden – a minőségi követelményeknek eleget tevő – termelő az oltalom jogosultjává válik. Ők a jogaikat egyénileg, saját nevükben gyakorolhatják, és pusztán amiatt beszélünk kollektív jogosultságról, hogy az adott földrajzi területen mindenki jogosult lesz. Ezért ez egyfajta átmenetet képez az individuális és a közösségi jogosultság között. Az új oltalmi formák esetében viszont már kifejezetten az őslakos népek és helyi közösségek önálló jogalanyként, saját jogaik alapjának az oltalmak alanyaivá.

Ez a kollektivisták megközelítés a haszonmegosztás rendszeréből fakad, mivel abban a védett jogi tárgy felhasználásához az érintett őslakos nép vagy helyi közösség előzetes és tájékozott hozzájárulására van szükség, és ugyanezek a közösségek válnak jogosulttá a hasznokból származó méltányos részesedésre is. A hagyományos oltalmakhoz képest az is kollektivisták hangsúlybeli változást jelent, hogy a haszonmegosztás miatt a tervezetek a javak felett rendelkező közösségeket nem jogosultaknak, hanem kedvezményezetteknek nevezik.

Az őslakos népek nemzetközi jogi jogalanyisága mára elismert a népek önrendelkezési joga miatt, amelyet a Nemzetközi Bíróság néhány ügyben (Namíbia-ügy, Nyugat-Szahara-ügy, Kelet-Timor-ügy) elismert.⁶⁴⁷ Ezenfelül a népek jogalanyiségét több nemzetközi jogi dokumentum is elismerte az önrendelkezési jog biztosításával, például az 1966-os emberi jogi egyezségokmányok. Kifejezetten az őslakos népek jogairól szól a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 169. számú szerződése, amely számos jogosultság alanyává teszi az őslakos népeket és törzseket.⁶⁴⁸ Emellett egyre több állam biztosítja az őslakos népek számára

⁶⁴⁷ SHAW, Malcolm M. (2008): *Nemzetközi jog*. Budapest, CompLex. 220–221.

⁶⁴⁸ *CI 169-Convention concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries* (1989). Geneva, International Labour Organization.

az önrendelkezéshez való jogot, az ősi földhöz való jogot és a kultúra megőrzéséhez való jogot. Ez a jogalanyiség a fenti egyezménytervezetekkel pedig kiterjedhet az új típusú oltalmakra is.

Az persze felvet bizonyos értelmezési nehézségeket, hogy vajon kik is azok az őslakos népek és a helyi közösségek. Erre nincs egyértelmű válasz, a nemzetközi jog még nem adott olyan univerzális definíciót, amely minden őslakos népre alkalmazható lenne. Ugyanis annyira változatos társadalmi konstrukciók léteznek, hogy eddig minden definíciós kísérlet hiányos maradt, egy mindent lefedő általános fogalom pedig olyan parttalan lenne, hogy a definíció valójában tartalmatlanná válna. Az őslakos népek a többségi társadalomhoz képest jellemzően marginalizálódott helyzetben vannak, és olyan sérülékeny társadalmi csoportot alkotnak, amelyek jogai védelemre érdemesek.⁶⁴⁹ Amíg nincs egységesen elfogadott jelentése az őslakos népeknek⁶⁵⁰ – ha lesz egyáltalán –, addig csak a nemzeti jogokon múlik, hogy kit tekintenek annak. Ez magában hordozza a fragmentáltság és a partikularizmus veszélyét, amely a védelem egységességét gyengítheti.

Aktív állami szerepvállalás és adatbázis-védelem: A védelem kialakításában és az őslakos népek jogainak biztosításában az államnak aktív és tevőleges magatartást kell tanúsítania, ugyanis azokban az esetekben, ahol az érintett őslakos népek nincsenek abban a helyzetben, hogy jogaikat érvényesíteni tudják, az államnak a hozzájárulás megadására irányuló tárgyalásoktól kezdve egészen a haszonmegosztási megállapodásokig közvetítői szerepet kell betöltenie, amely szerepkörében védenie kell az őslakos népek és a helyi közösségek szellemi javait.

Szintén az állam aktív szerepvállalásához kötődő kérdés, hogy a védelem direkt formáinak megteremtése mellett egyéb módon is segítse annak kialakítását és fenntartását. Ebben a szellemi tulajdon-jog eszköztárán belül az adatbázis-előállítók védelme nyújthat segítséget. Az új típusú oltalmak esetén ugyanis kardinális kérdés a védett javak felleltározása, rendszerezése, megőrzése és a hozzáférés bizonyos szintjének biztosítása. Az ehhez szükséges fejlett adatbázisok létrehozásához technikai infrastruktúrára, pénzre, időre és emberi munkára van szükség, amelyek megtérülése nagymértékben ösztönzi és gyorsítja az ilyen adatbázisok létrejöttét. A megfelelő adatbázisok tulajdonképpen az új oltalmak előfeltételét jelentik, ezért komoly hangsúlyt kell arra fektetni, hogy az adatbázis előállítói befektetett munkájuk és energiájuk ellentételezéseként megfelelő jogi védelmet élvezhessenek. Ebben mintaadó lehet az Európai Unióban létrejött sui generis adatbázis-védelem.

Az adatbázis-védelemnek két módja képzelhető el. Vagy az általános szerzői jogi védelem keretében részesül jogi oltalomban az adatbázis, ha tartalmi elemeinek kiválasztása vagy elrendezése folytán a gyűjtemény szellemi alkotásnak minősül. Ezt fejezi ki a Szerzői Jogi Szerződés 5. cikke. Ez a védelem azonban nem terjed ki az egyes tartalmi elemekre, és nem érinti az azokon fennálló szerzői jogi védelmet. Ez a fajta megközelítés azonban nem kedvez azoknak az adatbázisoknak, amelyekben nincs egyedi kiválasztási vagy szelekciós szempont, hanem éppen hogy a teljességre törekvés jegyében igyekeznek összegyűjteni minden adatot. Egy ilyen adatbázis előállítása is pénz- és időigényes, éppen ezért az Európai

⁶⁴⁹ MARINKÁS György (2016): *Az őslakos népek védelmének aktuális jogi kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, PhD-értékezés. 37.

⁶⁵⁰ Ennek eldöntése egyébként sem a szellemi tulajdon-jogi tárgyú egyezmények feladata, hiszen annál jóval komplexebb és tágabb kört érintő kérdésről van szó.

Unió az adatbázisok jogi védelméről szóló 96/9/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv útján kötelezte a tagállamokat, hogy 1998. január 1-jéig ültessék át az ilyen adatbázisok védelmére vonatkozó rendelkezéseket (emellett az irányelv a klasszikus szerzői jogi védelem alkalmazását is kötelezővé teszi).⁶⁵¹ Az irányelv 7. cikke alapján e sui generis védelem tárgya olyan adatbázis, amely tartalmának megszerzése, ellenőrzése, illetve előállítása minőségileg vagy mennyiségileg jelentős ráfordítással járt. Az ilyen adatbázisok egészének vagy jelentős részének kimásolása⁶⁵² vagy újrahazsnosítása⁶⁵³ az előállító engedélyéhez kötött, azaz ténylegesen ebből a két vagyoni jogból áll a védelem. A védelmi idő az adatbázis elkészítését, vagy ha nyilvánosságra hozták, akkor a nyilvánosságra hozatalt követő év első napjától számított 15 évig tart, azonban az adatbázis minőségileg vagy mennyiségileg jelentős megváltoztatásával (ideértve az egymást követő bővítések, elhagyások, módosítások halmozódásából eredő változásokat) lehetőség van a védelmi idő „görgetésére”, mert az így létrejövő adatbázis tekintetében önálló védelmi idő keletkezik. Így az adatbázis folyamatos fejlesztésével valójában bármennyig kitolható a védelmi idő.

A genetikai erőforrásokat, hagyományos tudást és hagyományos kulturális kifejeződéseket tartalmazó adatbázisok létrehozásában tehát jelentős ösztönző erő jelentene ez a fajta adatbázis-védelem. Amennyiben ezekhez sajátos belső elrendezés, osztályozás vagy csoportosítás is kapcsolódik, úgy ráadásul a hagyományos szerzői jogi védelem keretében is megóvhatók az adatbázisok. Ahogy lejjebb részletesen is kifejtem, e 3 új oltalmi forma a territorialitáshoz sajátosan viszonyul, és a hatékony védelemhez azon túl is kell lépni. Ez viszont a rájuk vonatkozó adatbázisok kapcsán is elmondható, ugyanis azok védelmét is biztosítani kell ott, ahol a benne foglalt javakat védik. Az EU irányelvének elfogadását követően nem sokkal fogadták el az 1996-os WIPO-szerződéseket, ahol a diplomáciai küldöttségek kezdetben nagyon fellelkesültek az adatbázis-védelem nemzetközi összehangolása érdekében, de ez a lelkesedés hamar alább is hagyott. A WIPO szerzői jogi bizottságában még néhány évig felmerült vitatémaként, készültek is tanulmányok e tárgykörben (főleg a fejlődő országokban történő bevezetésükkel kapcsolatban), de 2002 óta nincs napirenden egy adatbázis-védelemre irányuló egyezmény elkészítése, és a közeljövőben sem várható változás e téren. Többen úgy vélték, hogy még nem érkezett el az idő ahhoz, hogy erről nemzetközi egyezmény születhessen.⁶⁵⁴ A megfelelő oktatási és kutatási korlátozások rendszerének kiépítésével azonban egy önálló adatbázis-védelem hasznos segítőtárs lehet a genetikai források, a hagyományos tudás és a folklór védelmében.

A territorialitás áttörése: Végül pedig a territorialitásról érdemes néhány szót ejteni. A tervezetek ezt a klasszikus oltalmakra jellemző kritériumot részben áttörik, ami az oltalom alanyainak és tárgyának sajátosságából fakad. Ugyanis az őslakos népek és helyi közösségek élőhelye földrajzi értelemben nem szükségszerűen illeszkedik az államhatárokhoz, és ennek megfelelően az általuk birtokolt genetikai erőforrások, hagyományos tudás és hagyományos

⁶⁵¹ COOK 2010, 91.

⁶⁵² Az adatbázis tartalma egészének vagy egy jelentős részének más hordozóra bármilyen eszközzel, illetve bármilyen formában történő végleges vagy ideiglenes átvitele [7. cikk (2) bekezdés a) pont].

⁶⁵³ Az adatbázis tartalma egészének vagy egy jelentős részének a nyilvánosság számára történő hozzáférhetővé tétele bármilyen módon a mű példányainak terjesztése, bérbeadás, online közvetítés vagy egyéb módon történő közvetítése útján [7. cikk (2) bekezdés b) pont].

⁶⁵⁴ VON LEWINSKI 2008, 549–551.

kulturális kifejeződések sem feltétlenül kapcsolódnak kizárólagosan egyetlen államhoz. Ezekre az esetekre a tervezetek külön is előírják az államok közötti, határon átnyúló együttműködést, amely mindenképpen megköveteli a tagállami jogszabályok bizonyos fokú uniformizálását. Mivel az individualista oltalmak alapvetően egyéni érdekeket és a tulajdonosi magánhatalom kiteljesítését szolgálják, a territorialitás követelménye indokolható azzal, hogy az oltalom csak azokban az országokban álljon fenn, ahol azt a jogosult kívánja. Így a megfelelő eljárási megoldásokkal lehetősége van arra, hogy a bejelentő egy vagy több országban oltalmat szerezhessen piaci elképzeléseinek megfelelően. A három új oltalom koncepciója azonban egészen más megközelítést követ, nem az egyéni cselekvési autonómiát testesítik meg, hanem a fenntartható fejlődés által motivált össztársadalmi érdekeket és a diverzitás fenntartását jelképezik. Ez viszont territoriális alapon nem képzelhető el, mert a védett jogi tárgyak védelme is globális érdek. Nem elég pusztán a származási országban oltalmat biztosítani, hanem e javakat más országokban is óvni kell a jogosulatlan felhasználásoktól, és meg kell akadályozni az azokat sértő szellemi tulajdon-jogok létrejöttét. Hiába védené valamely afrikai állam az ott élő őslakos népek által használt tradicionális kulturális kifejeződések, ha azokat Európában minden korlátozás nélkül bárki oltalom alá helyezhetné. Szükséges tehát e szellemi javak világszerte történő kölcsönös elismerése és védelme. Ahhoz, hogy ez létrejöhessen, a tervezeteknek a szellemi tulajdon-jog nemzetközi rendszerében lényegében a TRIPS-szel azonos pozíciót kellene kivívniuk maguknak, hasonló számú tagállammal és kötelező erővel. Ennek politikai realitása elég csekély, ebben az érdekpolarizált környezetben a tervezetek aligha lennének képesek akkora sikert elérni, mint a TRIPS. A fejlett országok jelentős része – saját érdekeiket védve – valószínűleg távol maradna az egyezményektől. A megoldást talán az jelenthetné, ha ezek az egyezmények valamilyen átfogóbb egyezmény részét képeznék, ahogyan a TRIPS-et is a WTO-egyezmény mellékleteként fogadták el.

Az univerzális megállapodásokig vezető út első lépését a regionális eredmények jelenthetik, ugyanis ezen a szinten viszonylag könnyebb az érdekeket összehangolni és kompromisszumra jutni, valamint a jogalkotás is gördülékenyebb lehet. Ennek ékes példája a Szellemi Tulajdon Afrikai Regionális Szervezete (African Regional Intellectual Property Office, a továbbiakban: ARIPO) keretében 2010-ben elfogadott Swakopmund Jegyzőkönyv a tradicionális tudás és a folklór védelméről. A Jegyzőkönyv a szükséges 6 ratifikációt követően 2015 májusában hatályba is lépett, úgyhogy mindenképpen olyan regionális sikernek tekinthető, amely példaértékű lehet a WIPO számára is.

V. Következtetések

A könyv zárásaként a kutatás fő megállapításait az alábbiakban lehet tézisszerűen összefoglalni:

A fenntartható fejlődéssel kapcsolatos megállapítások:

1. A fenntartható fejlődés – és azon belül is a környezetvédelem – előképei sokkal régebbre visszavezethetők a nemzetközi jogi kialakulásánál, hiszen már az ókori társadalmakban is megjelent – főként vallásos alapokon – a növények és az állatok tisztelete és védelme vagy a vízpazarlás tilalma. Különösen a buddhista tanok voltak haladó szemléletűek, mivel az embert nem a Föld és az élővilág urának tekintették, hanem az őrének. Ennélfogva pedig az ember elsődleges kötelessége a megőrzés és a védelem, nem pedig a felhasználás és a kizsákmányolás.
2. A fenntartható fejlődés kialakulásában a 17–18. századi erdészettudomány jelentette a következő nagy lépést, és maga a fenntarthatóság mint szakkifejezés is ebben az időszakban született meg. Többek között Evelyn, Colbert és Carlowitz járult hozzá ahhoz, hogy kialakuljon a hosszú távon is előretekintő, felelős gondolkodásmód, ami a fenntartható fejlődés immanens eleme. Legfontosabb üzenetük, hogy a rövid távú, haszonelvű és profithajhász szemlélet fenntarthatatlan. Ez a korszakokon átívelő gondolat manapság sokkal aktuálisabb, mint eddig bármikor a történelem folyamán.
3. A fenntartható fejlődés hárompilléres modelljének gyökerei már a 17–18. században körvonalazódtak, ugyanis az említett szerzők az erdők pusztulásával a gazdasági leépülést és a negatív társadalmi hatásokat is kapcsolatba hozták.
4. A fenntartható fejlődés tartalmi értelemben nehezen megragadható. A fejlődés ugyanis sokféle jelentésréteget hordoz magában, sokszor olyanokat, amelyek akár egymással is konkurálhatnak, így nem mindegy, hogy fenntartható fejlődés alatt mit is értünk. Ennek érdekében a fejlődés rendszerelméleti, evolúciós, technikai, gazdasági, demokratikus és jogi aspektusainak összevetésével kerestem a választ arra, hogy az egyes tudományterületek miben látják a fejlődés lényegét, és melyikre lehet alapozni a fenntartható fejlődést. Erről az 1960-as évektől kezdődően egyre több koncepció látott napvilágot, amelyek az akkori (és azóta is tartó) fenntarthatatlan fejlődés különböző dimenziót vizsgálták (Carson, Hardin, Meadows, Schumacher, Jackson).
5. A fenntartható fejlődés fogalmát 1987-ben a Környezet és Fejlődés Világbizottság (ismert nevén a Brundtland-bizottság) az azóta híressé vált *Közös jövőnk* című jelentésében így határozta meg: „olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen generáció szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generáció esélyeit arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket”. A mainstream fenntarthatófejlődés-koncepció ma is e definícióra épül, amelyen a későbbi világkonferenciák sem változtattak.

6. A fenntartható fejlődés fenti értelmezése komoly problémákat vet fel, ha a környezeti, gazdasági és társadalmi pillért nem önmagukban vizsgáljuk, hanem egymásra gyakorolt kölcsönhatásaikban. A legélesebb kritika a gazdasági pillérrel szemben fogalmazható meg. A fenntartható fejlődést a gazdasági növekedéssel azonosító vagy legalábbis a növekedést középpontba helyező nézetek (például az EU 2020 stratégia kifejezetten a gazdasági növekedést favorizálja) meglátásom szerint hibásak. A növekedéspárti fejlődéspolitika egy olyan fenntarthatóan növekedő gazdaság elérését tűzi ki céljául, amely alkalmas a környezet és a társadalom helyzetének javítására is. Ez azonban paradoxon, és egy ilyen fenntarthatófejlődés-modell strukturálisan hibás.
7. A pillanatnyi jólét az utókor lehetőségeit szűkíti. A gazdasági növekedésre alapozott fejlődés nem teszi lehetővé, hogy az emberiség olyan pályára álljon, amely a Föld ökológiai határai között húzódik, és pusztán a növekedés nem teszi jobbá az emberek életét sem. Rengeteg tanulmány és jelentés bizonyítja, hogy a jelenlegi fogyasztási és termelési szint is messze túlmutat a Föld biológiai kapacitásain. A fenntartható fejlődés egyetlen elfogadható módja a környezeti keretek tiszteletben tartása. Az biztosítja az ember létezésének biológiai alapjait, így élhető környezet nélkül sem fenntarthatóságról, sem emberiségről nem beszélhetünk. A 2015-ben elfogadott Fenntartható Fejlődési Célok a Millenniumi Fejlesztési Célokhoz képest jelentős hangsúlybeli eltolódást mutatnak, és az egyes pillérek immár azonos súllyal szerepelnek benne (elsősorban a környezetvédelmi célkitűzések nagyobb térnyerésének köszönhetően).
8. A gazdaság – csakúgy, mint a jog – nem lehet öncélú és önmagáért létező jelenség. Nincs önértéke annak, hogy egy gazdaság kicsi vagy nagy, sokat termel és fogyaszt, vagy pedig keveset. Egyedül az számít, hogy ez milyen hatást gyakorol az emberi életminőségre. A Stiglitz-jelentés, a nemnövekedés elmélete, a jóléti közgazdaságtan és a számos alternatív közgazdasági mutatót bevezető nézetek rávilágítanak arra, hogy a gazdasági növekedés és a GDP valójában semmit sem árul el az emberek életminőségéről, sőt, a makroökonómiai növekedés elrejtheti az egyéni szintű szegényedést és nyomort. Ebből következően a gazdaságnak alárendelt szerepet kell betöltenie.
9. Ahhoz, hogy a környezetvédelemben számottevő változás történhessen, mindennek előtt társadalmi szintű szemléletváltásra, és társadalmi önkorlátozásra van szükség. Ehhez viszont a szegénységet fel kell számolni, a betegségeket vissza kell szorítani és az oktatást fejleszteni szükséges, különben nem remélhető a környezeti szempontokat előtérbe helyező gondolkodás általánossá válása.
10. Meglátásom szerint a fenntartható fejlődés ideális eszményképe az egyes pillérek közötti dinamikus kölcsönhatások spirális, előremutató mozgásával írható le. Ehelyett azonban a tapasztalat azt mutatja, hogy a fenntartható fejlődés pillérei jelenleg divergálnak, nem egy irányba haladnak, hanem egyre távolabb kerülnek egymástól.

A fenntartható fejlődés és a szellemi tulajdon-jogok általános összefüggéseihez kapcsolódó megállapítások:

1. A tulajdonjogot és a szellemi tulajdon-jogot mint alapvető gazdaságösztönző eszközt egymással párhuzamba állítva elmondható, hogy nemzeti, regionális és nemzetközi

szinten sokszor egymással ellentétes érdekek egyidejű figyelembevételével kell meghatározni a fékek és ellensúlyok rendszerét, hogy a tulajdonjog és amellett, vagy azon belül, a szellemi tulajdon-jog alkalmas legyen arra, hogy ösztönözze és védje az emberi kreativitást, a tudást és alkotókészséget, ugyanakkor pedig ne merevítse be ezeket a vagyoni viszonyokat, és ne fékezze a haladást. Ellenkező esetben ugyanis csak a kártékony növekedéspárti fejlődés eszközévé degradálódnak.

2. A szellemi tulajdon-jogokat egyre gyakrabban hozzák szoros kapcsolatba az emberi jogokkal, és ebben a kontextusban a fejlődés Amartya Sen általi, a szabadságjogok kiteljesedését jelentő interpretációjával áll összefüggésben.⁶⁵⁵ A szellemi tulajdon-jogok és az emberi jogok kapcsolatára két fő nézőpontot ismer a szakirodalom. Az egyik nézet szerint a szellemi tulajdon-jogok és emberi jogok közös gyökeréről szolgáló gazdasági és társadalmi változások ellenére a két terület egyre jobban elkülönült egymástól, és mára gyakorlatilag folyamatos konfliktushelyzetben állnak. Az ezzel ellentétes álláspont szerint a két jogterület kiegészíti egymást, mivel a végcéljuk megegyezik. E szerint az emberi jogok rendszerébe integrálódik a szellemi tulajdon-jogok rendszere is, tulajdonképpen annak részét képezi.
3. Ideális esetben a két jogterület kooperációját kellene tapasztalnunk, ahogy együttesen segítik a fenntartható fejlődés elérését. Ehelyett éppen az ellenkezőjét, a versengést láthatjuk közöttük. Ahhoz, hogy a szellemi tulajdon-jogok és az emberi jogok egymással ne konkuráló, hanem egymást kiegészítő szerepbe kerüljenek, komoly paradigmaváltásra van szükség, amely a fenntartható fejlődésre tekintettel történő, a jogosultak, a felhasználók és a társadalom érdekei közötti egyensúlyteremtést jelenti.
4. A szellemi tulajdon-jogok két legfontosabb nemzetközi szervezete, a WIPO és a WTO jelentőségénél és szerepénél fogva alkalmas fóruma annak, hogy a szellemi tulajdon-jogokat és a fenntartható fejlődést közös nevezőre hozza. A WIPO-t létrehozó nemzetközi szerződés ugyan explicite nem utal a fejlődéssel összefüggő feladataira, de a WIPO tevékenységét tág kontextusban értelmezve egészen más képet kapunk. A WIPO létrehozását nagymértékben segítette, hogy a fejlődő országok számára a legnagyobb lehetőséget a technológiatranszfer erősítése jelentette, a fejlett országok pedig hatalmas előnyt láttak egy olyan szerv létrehozásában, amelynek egyedüli célja a szellemi tulajdon-jogok koncepciójának világszintű terjesztése és a vonatkozó nemzeti jogalkotás fejlesztése.
5. A WIPO megalakulásának kezdetétől kiemelt figyelmet fordított a fejlődő országok érdekeire és arra, hogy a fejlett országok komoly felelősséggel viseljenek a globális fejlődésért. Ez összhangban áll a WIPO ENSZ-szakosított szervei jogállásával, és megfelel a WIPO és az ENSZ között 1974-ben született megállapodásnak, amely alapján a WIPO fő célja, hogy „támogassa a kreatív szellemi tevékenységet, és hogy a fejlődő országokban elősegítse az ipari tulajdonnal összefüggő technológiatranszfert a gazdasági, szociális és kulturális fejlődés felgyorsítása érdekében”. ENSZ-szakosított szervként pedig az ENSZ fenntartható fejlődési céljait is köteles figyelembe venni, és tevékenységével szolgálni.

⁶⁵⁵ SEN 2003, 10–22.

6. A WTO megjelenésével és a TRIPS hatályba lépésével a szellemi tulajdon-jogok nemzetközi rendszere jelentősen átalakult, és a szellemi tulajdon-jogok politikai és jogi erőviszonyai átrendeződtek. A TRIPS 66. cikk 2. pontja szoros kapcsolatot teremt a szellemi tulajdon-jogok és a technológiatranszfer között, amely fontossága számos érveléssel alátámasztható. A szellemi tulajdon-jogok egyaránt lehetnek ösztönzői és akadályai is a technológiatranszfernek, ezért kiemelt jelentőségű a technológiatranszfert támogató jogi szabályozás, hogy a megfelelő ellensúlyok kialakításával a fejlett és fejlődő országok érdekei is érvényesülhessenek.
7. A szellemi tulajdon-jogok és a technológiatranszfer viszonya 2 ellentétes nézőpont alapján is megítélhető. Az erős szellemi tulajdon-jogi rendszert támogatók szerint a magas szintű jogi védetség elősegíti a technológia átadását a feltárás és a nyilvánosságra hozatal követelményén keresztül. Ezzel szemben a gyengébb jogi védelmet preferálók álláspontja szerint a szellemi tulajdon-jogok hátráltatják a nemzetközi technológiatranszfert, mivel a kvázi monopolhelyzetet biztosító oltalmak lehetővé teszik a jogosultak számára, hogy az árakat magasan tartsák, és hogy megakadályozzák a fejlődő országok gazdasági szereplőit a technológiákhoz való hozzáférésben.
8. A 2000-es évek óta egyre jobban elterjedtté váltak az úgynevezett TRIPS-Plusz megállapodások, amelyek olyan két- vagy többoldalú szabadkereskedelmi megállapodások, amelyek a TRIPS-hez képest szigorúbb szellemi tulajdon-jogi szabályokat tartalmaznak. Ez pedig ahhoz vezethet, hogy az egyre erősödő jogi monopólium hatására a hosszú távú innovációs folyamatok lelassulhatnak, a technológiatranszfer visszaszorulhat, ami a TRIPS céljaival is ellentétes.
9. A szellemi tulajdon-jog világában, és a WIPO tevékenységében mérföldkövet jelentett a 2007-es esztendő, amikor elfogadták a Development Agendát, amelyet sommásan úgy írhatunk le, mint a fenntartható fejlődést szolgáló szellemi tulajdon-jogi cselekvési tervet. A Development Agenda 6 klaszterben összesen 45 ajánlást fogalmaz meg, amelyek között a nemzetközi közösséget alapjaiban érintő elveket is találhatunk, így végrehajtásuk a fenntartható fejlődésre tekintettel globális érdek.
10. A Development Agenda nem tökéletes, mivel számos átfedés figyelhető meg az ajánlások között, nem is követik egymást mindenütt logikus sorrendben, a klaszterekbe történő besorolás sem minden esetben következetes, és az egyes ajánlások absztrakciós szintjei között is meglehetősen nagy a különbség, azaz ebben az értelemben sem homogén. Ugyanakkor a szellemi tulajdon-jog világában kétségtelenül az eddigi legfontosabb dokumentumok egyike, mivel a szellemi tulajdon-jog rendszerét alapjaiban újíthatja meg.

A szellemi tulajdon-jogok klasszikus formái és a fenntartható fejlődés kapcsolatára vonatkozó megállapítások:

1. Mindegyik oltalmi forma kapcsán fontos kérdés a közkincs terjedelme, mivel az oltalom tárgya és az oltalmon kívül rekedt alkotások vagy intellektuális vívmányok alapvetően határozzák meg az oltalmi formák fenntartható fejlődéshez való viszonyát. Nem mindegy, hogy az egyéni magánhatalom határai hol húzódnak, és mekkora terület marad a társadalom tagjai által szabadon felhasználható eszmei javaknak. A Development Agenda 16. és 20. ajánlásai kifejezetten előírják a közkincs

alaposabb tanulmányozását, pozitív hatásainak vizsgálatát, valamint a közkincs megerősítését és kiszélesítését célzó jogalkotást sürgetik.

2. Az egyensúlyteremtés további eszköze az oltalmakat érő korlátozások és kivételek köre, amelyek közül több is szoros interakcióban áll a fenntartható fejlődés egyes pilléreivel. Ezek meghatározására nemzetközi szinten tág teret kell engedni, mivel a fejlődő országok gazdasága, társadalmi, környezeti viszonyai sem azonosak, így érdekeik is más és más megoldásokat kívánnak. Ennélfogva minden államnak a saját igényeire szabva kell kialakítania a szellemi tulajdon-védelmi rendszerét.
3. A szerzői jog elsősorban az emberi tudás terjesztésén keresztül képes hozzájárulni a fenntarthatósági célkitűzésekhez. A tudáshoz való hozzáférés alapjaiban határozza meg az ember szellemi produktivitását és kreativitását, hiszen a korábban létrejött tudásra építve, azt továbbfejlesztve lehet gyorsan és hatékonyan újat alkotni. Ezért a fenntartható fejlődés szempontjából kulcskérdés, hogy a szerzői jog szabályai milyen lehetőségeket biztosítanak az oktatásban és a tudományos kutatásban az információkhoz való hozzáféréshez.
4. Az oktatási és kutatási célú szerzői jogi korlátozások és kivételek fejlődésében fontos állomás volt a BUE 1971. évi párizsi felülvizsgálatakor elfogadott függelék, amelynek célja, hogy a fejlődő országok számára a gazdasági, társadalmi és kulturális szükségleteikre tekintettel olyan rugalmasságokat biztosítson, amelyekkel a szerzői jogi jogosultak kizárólagos jogi uralma korlátozható. Elismerve az oktatás és kutatás szerepét a fejlődés előmozdításában, a függelék az oktatási és kutatási kényszerengedélyezés rendszerével kívánta kitágítani az engedélyhez nem kötött felhasználási esetköröket. A függelék rugalmasságai két vagyoni jog tekintetében biztosítanak a fejlődő országok számára engedményeket. Egy meglehetősen komplex feltételrendszer mellett lehetővé teszi a művek szerzői engedély nélkül történő lefordítását és többszörözését, kifejezetten az oktatás és kutatás előmozdítása érdekében. Annak ellenére, hogy a függelék helyes célokat szolgál, nem vált a fejlődő országok bevett eszközévé. A túlzott bürokratikus jellege miatt a kényszerengedélyezés rendszere diszfunkcionális, és csak alig-alig működik.
5. A szabadalmi jog a fenntartható fejlődés mindhárom pillérében jelentős szerepet tölt be, hiszen rendkívül értékes versenyesszövevényként képes hozzájárulni a gazdasági fejlődéshez, a gyógyszeripar vagy az élelmiszeripar vonatkozásában segít(het) megvalósítani létfontosságú társadalmi célkitűzéseket, és a zöld innováció, azaz a környezetkímélő és energiahatékony technológiák révén előmozdítja a környezetvédelmi törekvéseket is. Emellett pedig a feltárási követelmény révén a legmodernebb tudáshoz való hozzáférést is biztosítják a szabadalmi iratok.
6. Az elmúlt évtizedekben a szabadalomintenzív ágazatok egyik legmeghatározóbb területévé vált a biotechnológia, amely komoly kérdések elé állította a jogalkotókat a szabadalmazható találmány és a közkincs határainak meghúzása kapcsán, nem beszélve az etikai problémákról. Az USA-ban a közelmúltban lezárult Myriad-ügy rámutatott arra, hogy a biotechnológiai találmányok szabadalmazhatósága körüli vita még mindig nem jutott nyugvópontra. Ítéletében a Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy csak az a mesterségesen előállított DNS-szegmens állhat oltalom alatt, amelyik jelentős mértékben eltér a természetben megtalálható DNS-ek jellemzőitől, azaz az élő természet nem sajátítható ki korlátlanul.

7. A fenntartható fejlődés eszméjében kulcsfontosságú a közegészségügy helyzete, a Development Agenda azonban sajnálatos módon mégsem tartalmaz e tárgykörben ajánlást. Ennek ellenére a WHO, a WIPO és a WTO is kiemelten foglalkozik a szellemi tulajdon-jogok és a közegészségügy kapcsolatával. Jól jelzi a fejlődő országok helyzetét, hogy a közegészségügyi érdekek folyamatosan megkívánják azon TRIPS-ben rejlő rugalmasságok alkalmazását, amelyekkel elkerülhető a TRIPS-ből fakadó kötelezettségek teljes körű használata. Az átmeneti időszakok meghosszabbításának komplex rendszerével jelen állás szerint 2033. január 1. napjáig a fejlődő országoknak lehetőségük van olyan szabadalmi rendszer fenntartására (a TRIPS standardjainak be nem tartásával), amely közegészségügyi érdekeiket kielégíti, és biztosítja a gyógyszerekhez való hozzáférést.
8. A TRIPS-től való eltérés lehetősége miatt bizonyos országokban a bilaterális egyezményeken nyugvó szigorú TRIPS-Plusz-szabályok érvényesülnek, míg másokban csak a TRIPS általános zsinórmértékének megfelelő szabályozás van hatályban, és sok fejlődő országban egyfajta „TRIPS-Minusz”-rendszer figyelhető meg az átmeneti időszak alatt.
9. A szabadalmi jog fontos kérdése a szabadalmazott találmányok kutatási célú felhasználásának megengedhetősége. A szabadalmi információkhoz való hozzáférést mint általános társadalmi érdeket a feltárási követelmény biztosítja, amely révén mindenki számára megismerhetővé válik a technika állása. Az oltalom alatt álló találmányok kutatási célú megvalósítása kutatási kivételeket igényelne a szabadalmi oltalommal szemben, azonban számos ország meglehetősen szűk körben él ezzel a lehetőséggel. A kutatási kivételek bevezetésében úttörő volt az amerikai Bolar-ügy, amely alapján a gyógyszer-engedélyezési eljárásokhoz szükséges bio-ekvivalencia-kutatások megengedhetővé váltak.
10. A szabadalmi jog körében egyre többet vizsgált kérdés a „zöldszabadalmakkal” szembeni kedvező bánásmód. Az ehhez kapcsolódó jogi kérdések inkább igazgatási jellegűek, mintsem anyagi jogiak, hiszen az ide tartozó találmányok a technika spektrumát szinte teljes egészében lefedhetik. Ugyanakkor ezek kereshetősége érdekében a szabadalmi osztályozási rendszerekben is olyan struktúrát szükséges kialakítani, amelyek alkalmasak a zöldtechnológiák csoportosítására. Erre már több megoldás is született, így a szabadalmak nemzetközi osztályozási rendszeréhez elkészült az úgynevezett IPC-zöldjegyzék, valamint az Európai Szabadalmi Hivatal és az USPTO által bevezetett együttműködési szabadalmi osztályozás is új szekciót szentel ezeknek az új technológiáknak. A zöldszabadalmak támogatásának másik aspektusa a szabadalmi eljárások gyorsítása, amely érdekében 2009 óta több országban is születtek olyan megoldások, amellyel jelentősen lerövidíthetővé válnak a zöldszabadalmak megadására irányuló eljárások.
11. A védjegytulajdonos a szerzői joghoz és a szabadalomhoz képest viszonylag csekélyebb mértékben kapcsolódik a fenntartható fejlődéshez. Elsősorban gazdaságélénkítő és versenyfokozó szerepe miatt fontos, és ezzel áttételesen szolgálhatja a fenntartható fejlődés többi pilléréit. A zöldszabadalmak kiegészítéseként különösen hasznos lehet a „zöld tanúsító védjegyek” alkalmazása, amellyel megjelölhetők azok a termékek, amelyek környezetbarát anyagokból készülnek.

12. A védjegyjogi közkincs kapcsán az egyik fontos kérdés, hogy a védjegyoltalom tárgyát miként határozzuk meg. Az Európai Unióban ez különösen aktuális kérdés, ugyanis az új védjegyrányelv szakít a grafikai ábrázolhatóság követelményével (ezzel a liberálisabb TRIPS-vedjegyfogalom felé mozdulva), így némileg tágabb teret nyit az oltalomszerzés előtt. A védjegyjogi közkincs másik aspektusa pedig az oltalomból kizárt megjelölések kérdése, amelyek kapcsán – a fenntartható fejlődés tükrében – a kulturális örökség kisajátítása megakadályozásának van jelentősége. Nem elfogadható ugyanis, hogy több évszázados vagy évezredes kulturális szimbólumok kerüljenek magánhatalom alá, ezzel csökkentve a társadalom kulturális önrendelkezését.
13. A földrajzi árujelzők fontos eszközök a fenntartható fejlődésben, a helyi értékek, a kultúra és az életmód megőrzésében, amit jól illusztrált az eredetmegjelölések nemzetközi lajstromozásáról szóló Lisszaboni Egyezmény 2015. évi genfi felülvizsgálata. A földrajzi árujelzők rendszere a fejlődő országok részéről komoly érdeklődésre tart számot, és a genfi felülvizsgálat során született konszenzusos megállapodás is csak a fejlődő és fejlett országok érdekeinek kiegyensúlyozott figyelembevétele mellett valósulhatott meg. A földrajzi árujelzők jogi szabályozása emellett abból a szempontból is érdekes, hogy sok tekintetben eltér az egyéb szellemi tulajdon-jogi formáktól, és struktúráját tekintve kiindulópontjául szolgálhat azoknak az új oltalmaknak, amelyek a fenntartható fejlődés előmozdítása érdekében vannak kialakulóban.

A szellemi tulajdon-védelem új irányaira vonatkozó megállapítások:

1. A fenntartható fejlődés egyik legfontosabb eleme a diverzitás. Ez a könyv elején ismertetett rendszerelméleti megközelítésből fakad, hiszen a diverz rendszer képes a leginkább alkalmazkodni a környezeti változásokhoz. Ebből a szempontból a diverzitás a túlélés biztosítója. Éppen ezért a rendszer összetettségét, sokszínűségét védeni kell. A diverzitás egyik végpontja a biológiai diverzitás, míg a másik végpontja a kulturális diverzitás. A biológiai diverzitás védelme a genetikai erőforrások védelmével függ össze, a kulturális diverzitás védelme pedig a hagyományos kulturális kifejeződések védelmével, és a kettő között helyezkedik el, részben azokat összekapcsolva, részben azoktól elkülönülten a hagyományos tudás védelme.
2. A genetikai erőforrások, a hagyományos tudás és a tradicionális kulturális kifejeződések oltalmazhatóságának kérdései olyan új irányokat jelölnek a szellemi tulajdon-jogon belül, amelyek deklarált célja a fenntartható fejlődés egyes aspektusainak előmozdítása. Ezek olyan új, nemzetközi szinten éppen születőben lévő jogintézmények, amelyek még nem részei a szellemi tulajdon-jogok univerzális rendszerének, és csak a nemzetközi jogalkotáson múlik, hogy azzá válnak-e egyáltalán. Ebben a WIPO kíván úttörő szerepet betölteni, de a folyamat vége valószínűleg még messze van. E három terület megfelelő jogi védelmére a klasszikus szellemi tulajdon-jogi formák csak részben alkalmasak, így a hatékony oltalom sui generis megoldásokat kíván.
3. A hagyományos kulturális kifejeződésekre és a hagyományos tudásra vonatkozó WIPO-egyezménytervezetek nagymértékben hasonlítanak, lényegében egymással párhuzamos módon, a klasszikus oltalmak mintájára szabályozzák a védett jogi

tárgyukat. Ehhez képest a genetikai erőforrások védelmét célzó tervezet egészen más megközelítést követ, mivel az úgynevezett negatív védelmet testesíti meg. Azaz a genetikai erőforrások védelmére rendelt jogosítványok biztosítása helyett az egyéb oltalmi formák számára állít fel oltalomszerzési korlátokat.

4. Az új típusú oltalmak jogosultjai az őslakos népek és helyi közösségek. Ez a szellemitulajdon-jogok jelenlegi, individualista rendszerétől idegen megoldás, és megkívánja a közösségi jogalanyiség széles körű elismerését.
5. Mindhárom új oltalmi forma közös pontja a felhasználásból származó hasznok méltányos megosztásának rendszere. Ez testesíti meg az oltalmak vagyoni oldalát, amely révén az érintett őslakos népek és helyi közösségek további fejlődését kívánják biztosítani. Ez ugyanakkor jelentős veszélyt is magában rejt, ugyanis a technikai és infrastrukturális fejlődés elszakíthatja ezeket a közösségeket attól a természeti környezettől, amelyben a védeni kívánt értékek megszülettek.
6. A hatékony védelem kiépítéséhez szükség van jól kereshető adatbázisokra, ezek hiányában ugyanis aligha akadályozható meg, hogy e javak engedély nélküli felhasználásával valaki a saját javára szerezzen szellemitulajdon-jogokat. Az adatbázisok létrejöttére ösztönzőleg hathat a megfelelő adatbázis-védelem, amely a klasszikus szerzői jogi eszközökkel, valamint az EU mintájára sui generis oltalommal is megvalósítható. Sajnálatos módon az adatbázis-védelem nemzetközi összehangolása nincs a WIPO napirendjén.
7. A tervezetek a klasszikus oltalmakra jellemző territorialitás elvét két okból is át-törörik, amelyek az oltalom alanyainak és tárgyának sajátosságából, valamint az új oltalmak mögött meghúzódó filozófiából fakadnak. Egyrészt amiatt, hogy az őslakos népek és helyi közösségek élőhelye földrajzi értelemben nem szükségszerűen illeszkedik az államhatárokhoz, és ennek megfelelően az általuk birtokolt genetikai erőforrások, hagyományos tudás és hagyományos kulturális kifejeződések sem feltétlenül kapcsolódnak kizárólagosan egyetlen államhoz, a megfelelő védelem csak határokon átvívelő kooperációval és összehangolt jogi szabályozással valósítható meg. Másrészt pedig amiatt, hogy a fenntartható fejlődés kérdése globális jelenség, mivel az új oltalmak a diverzitás fenntartását helyezik előtérbe az individuális vagyoni jogi pozíciók biztosítása helyett, így e jogi tárgyak védelme is megkívánja a globális szabályozást.

Végző megállapítások:

1. A könyv egészen jól kirajzolható módon végighúzódik az érdekpolarizáltság jelensége. Beszélhetünk bipoláris rendszerről, ahol a fejlett és a fejlődő országok érdekei ütköznek, vagy tripoláris rendszerről, ahol megjelennek azon átmeneti gazdaságok érdekei, amelyek se nem fejlettek, se nem fejlődők. Ez pedig még tovább bontható a nyugati és keleti világ egyes érdekszférái alapján. Az érdekek sokszínűsége megjelenik a fenntartható fejlődés egészében is, és szűkebben szemlélve a szellemitulajdon-jogok alrendszerében.
2. Ez a polarizáltság szemmel látható módon (elég csak a TRPIS-, TRIPS-Plus- és TRIPS-Minus-rezsimre gondolni) kezdi szétfeszíteni a szellemitulajdon-jogok hagyományos keretrendszerét, és a fenntartható fejlődés eszméjének térhódítása

miatt egyre inkább szűkké válnak a jelenlegi jogi konstrukciók. Ez pedig szükségképpen változásokat indukál a jog valamennyi szintjén.

3. A szellemi tulajdon-jogok táguló határvonalait jól jelzik az új oltalmi formák létrehozására irányuló törekvések. Ugyan még nem beszélhetünk arról, hogy ezek szellemi tulajdon-jogi formákká váltak volna, de egyértelműen utalnak arra, hogy a fenntartható fejlődés sajátos jogi megoldásokat kíván. Civiljogi szempontból az egy komoly kihívást jelent, hogy az új oltalmi formák miként illeszthetők be a szellemi tulajdon-jogok jelenlegi dogmatikai rendszerébe. Megjegyzendő, hogy ez a rendszer jelenleg sem egységes, hiszen a római–germán eredetű és az angolszász jogi gondolkodás sok tekintetben más, de kétségtelenül mindkét fejlett jogrendszer számára komoly kihívásokat jelentene az új oltalmi formák adaptálása. A korábbiakban ismertetett sajátosságok (közösségi jogaanyiség, territorialitás lazulása, haszonmegosztási rendszer működtetése) sok tekintetben rendszeridegen elemeket jelentenének, ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a szellemi tulajdon-jog mindig is az egyik legadaptívabb és leginkább fejlődésre képes jogterület volt.
4. A szellemi tulajdon-jogok és a fenntartható fejlődés viszonyrendszerében végső konklúzióként elmondható, hogy a fenntartható fejlődés előmozdításához a szellemi tulajdon-jogokra is szükség van. Olyan ösztönző erejű jogi eszközökről van ugyanis szó, amelyek nélkülözhetetlenek a fejlődéshez. A könyv egésze is azt tükrözi, hogy a vizsgált jogintézmények hatást gyakorolnak a fenntartható fejlődés egyes pilléreire. Éppen ezért a közkincsre vonatkozó nihilista elméleteket – amelyek szerint a szellemi tulajdon-jogok általános felszámolása jelentené a fenntarthatóság zálogát – nem tartom elfogadhatónak. Ugyanakkor a szellemi tulajdon-jogok egyfajta általános visszaszorítását szükségesnek látom. A szellemi tulajdon-jogok mint a fenntartható fejlődés szolgálatába állított eszközök önmagukban se nem jók, se nem rosszak, minden csak attól függ, miként használjuk őket. A vizsgált előnyös jogintézmények megerősítésével és az akadályozó tényezők lebontásával, valamint az új oltalmak megszületésével a szellemi tulajdon-jogok hatékony és a fenntartható fejlődést előmozdító jogi eszközökké válhatnak. Az ezzel ellentétes nemzetközi és nemzeti jogalkotási törekvések pedig pusztán gazdasági eszközökké, a magánhatalom egyik jogi manifesztumává degradálják a szellemi tulajdon-jogokat. A felvázolt jogintézmények egy komplex rendszer apró építőkövei, amelyek fontos szerepet játszanak a sokat említett egyensúly megteremtésében.
5. A jogrendszer, benne a szellemi tulajdon-jogok alrendszerével, alkalmas eszköz arra, hogy segítse az emberiséget a fenntartható fejlődési pályára állításban. De önmagában korántsem elég. Fontos eszköz és keret ugyan, de egymagában nem képes a célkitűzések megvalósítását biztosítani. Komoly társadalmi változásokra, új szemléletmódra, új emberi értékekre van szükség, amely nem pusztán, sőt nem elsősorban jogi kérdés, de mindenképpen fontos, hogy a jog ezekben partner legyen. A jövőt azonban nem ismerjük, így nem állítható bizonyosan, hogy mindezek a törekvések eredményesek lesznek. Az eddigi tapasztalatok alapján a peszsimizmus nem ok nélküli.

Vákát oldal

Epilógus

Segélykiáltásoktól visszhangzik a világ New Yorktól Tokióig. Tudjuk, hogy baj van, régóta tudjuk, s többé-kevésbé azt is tudjuk, hogy mik az okai. Mégsem sikerült eleget tenni ellene, és egy olyan csónakban evezünk, amely visszafordíthatatlanul halad a hangos robajjal alá-
zúduló vízesés felé. Mindnyájan felelősek vagyunk, s talán éppen ez a baj. Amikor egyszerre sokan felelősek, a felelősség elporlad, és mindenki a másakra mutogat, vagy a másiktól várja a cselekvést. Talán az emberi lélekben rejlő sajátosság az oka, hogy ebben a birtoklásra és kizárólagosságra törekvő világban úgy érezzük, hogy ami a mindenkié, az valójában senkié. Ami csakis a miénk, ahhoz körömszakadtáig ragaszkodunk, de ami mindenkié, azzal vajmi keveset foglalkozunk. Így aztán hiába felelős az „emberiség” a bolygónkért, társadalmunkért vagy közös jövőnkért, mintha az egyes „ember” nem tartozna ezekért felelősséggel.

Tisztelet illeti azokat a tudósokat, aktivistákat és átlagpolgárokat, akik a maguk eszközeivel és módszereivel igyekeznek ezen változtatni. Ez a mű is – egy jogász kutató számára rendelkezésre álló szerény eszközökkel – a változásokhoz kíván hozzájárulni. Azért írunk róla, azért beszélünk róla, mert elkerülhetetlenül közeledünk a válaszút felé. Nehogy későn vegyük észre, hogy már el is hagytuk azt! Valószínűleg e könyv sem fog számottevő társadalmi hatást kiváltani, de alkalmas lehet arra, hogy a szellemi tulajdon-jog keresztmetszetén keresztül bemutatva pillanatfelvételt nyújtson a civilizációs válaszút előtti időszakról, egy „értékrendszerváltás” kezdeteiről, amely közös jövőnk fenntarthatósága felé mutat.

Vákát oldal

Felhasznált irodalom

- ACHARYA, Upendra D. (2007): Is Development a Lost Paradise – Trade, Environment, and Development: A Triadic Dream of International Law. *Alberta Law Review*, Vol. 45, No. 2. 401–420.
- ALAM, Shawkat – KARIM, Md. Saiful (2011): Linkages of Development and Environment: In Search of an Integrated Approach through Sustainable Development. *Georgetown International Environmental Law Review*, Vol. 23, No. 3. 345–364.
- ANTAL László (2004): *Fenntartható-e a fenntartható növekedés?* Budapest, Közgazdasági Szemle Alapítvány.
- ANURADHA, R. V. (é. n.): *Sharing with the Kanis. A Case Study from Kerala, India*. 3. Elérhető: www.cbd.int/financial/bensharing/india-kanis.pdf (A letöltés ideje: 2015. 11. 01.)
- Are IPR a Barrier to the Transfer of Climate Change Technology?* (2009). Copenhagen, Copenhagen Economics – The IPR Company, 35. Elérhető: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2009/february/tradoc_142371.pdf (A letöltés ideje: 2015. 03. 21.)
- ASSADOURIAN, Erik (2012): A nemnövekedéshez vezető út a túlfejlett országokban. In VARGA Éva szerk.: *A világ helyzete 2012. Fenntartható jólét*. Budapest, Föld Napja Alapítvány. 46–65.
- ATAPATTU, Sumudu (2001): Sustainable Development, Myth or Reality?: A Survey of Sustainable Development Under International Law and Sri Lankan Law. *The Georgetown International Environmental Law Review*, Vol. 14, No. 2. 265–300.
- BAJI GÁL Árpád (2015): *Zöld szabadalmak gyorsított megadása program a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalánál*. Budapest, Felsőfokú iparjogvédelmi tanfolyam, szakdolgozat.
- BÁNDI Gyula (2013a): *A fenntarthatóság értelmezésének egyes jogi szempontjai*. MTA-doktori értekezés. Elérhető: http://real-d.mtak.hu/651/7/dc_618_12_doktori_mu.pdf (A letöltés ideje: 2014. 08. 15.)
- BÁNDI Gyula (2013b): *A fenntarthatóság értelmezésének egyes jogi szempontjai – Tézisek*. Elérhető: http://real-d.mtak.hu/651/1/dc_618_12_tezisek.pdf (A letöltés ideje: 2014. 08. 15.)
- BÁNDI Gyula (2014): *Válasz az opponensi véleményekre*. Elérhető: <http://real-d.mtak.hu/651/11/V%C3%A1lasz.pdf> (A letöltés ideje: 2014. 08. 15.)
- BÁNDI Gyula (2004): *Környezetjog*. Budapest, Osiris.
- BARBOSA, Denis Borges – CHON, Margaret – VON HASE, Andrés Moncayo (2007): Slouching Towards Development in International Intellectual Property. *Michigan State Law Review*, No. 1. 71–142.
- BARRETT, Christopher B. – GRIZZLE, Ray (1999): A Holistic Approach to Sustainability Based on Pluralistic Stewardship. *Environmental Ethics*, Vol. 21, No. 1. 23–42.
- BARROW, C. J. (2006): *Environmental Management for Sustainable Development*. London–New York, Routledge. Elérhető: <http://marno.lecture.ub.ac.id/files/2012/06/PENGELOLAAN-LINGKUNGAN-UNTUK-PEMBANGUNAN.pdf> (A letöltés ideje: 2014. 08. 15.)
- BASHEER, Shamnad (2016): *IP and Social Justice: A 3-D Framework?* Előadás az *International Conference on Intellectual Property and Development* című konferencián, 2016. április 7-én. Geneva, WIPO.

- BENDZSEL Miklós (2015): „Villamdelejes forgony”. *A Jedlik-terv vívmányai és hatósugara*. Előadás a Magyar Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Egyesület *Múlt – jelen – jövő a szellemi tulajdon világában* című konferenciáján. 2015. november 25. Visegrád. Elérhető: http://mie.org.hu/eloadasok_2015/oszi_konf_2015/MIE_konferencia_Visegrad_2015_11_19%20vegleges.pdf (A letöltés ideje: 2015. 12. 29.)
- BHAGIRATHY, Aparna (2007): Intellectual Property Rights: Options Assessment. In SENGUPTA, Nirmal ed.: *Economic Studies of Indigenous and Traditional Knowledge*. New Delhi, Academic Foundation. 175–202.
- BLAHÓ András (2003): *Térjünk a tárgyra! Tárgyalástan*. Budapest, Aula.
- BLAIR, Roger D. – COTTER, Thomas F. (2005): *Intellectual Property. Economic and Legal Dimensions of Rights and Remedies*. Cambridge, Cambridge University Press.
- BOBROVSKY Jenő (2008): *Az enyém, a tied és a miénk a szellemi tulajdonban. Áttekintés a közkincs és a szellemi magántulajdon egyes összefüggéseiről az Internet tükrében*. Budapest. Elérhető: <http://mie.org.hu/> (A letöltés ideje: 2015. 03. 06.)
- BOBROVSKY Jenő (2004): A szellemi tulajdon néhány dilemmájáról a körte és a sajt között. In KIRÁLY Miklós – GYERTYÁNFY Péter szerk.: *Liber Amicorum. Studia Gy. Boytha dedicata. Ünnepi dolgozatok Boytha György tiszteletére*. Budapest, ELTE ÁJK. 33–45.
- BOBROVSKY Jenő (1995): *Iparjogvédelem és csúcstechnika*. Budapest, Országos Találmányi Hivatal.
- BOER, Ben (1995): Institutionalising Ecologically Sustainable Development: The Roles of National, State, and Local Governments in Translating Grand Strategy into Action. *Williamette Law Review*, Vol. 31, No. 2. 307–358.
- BOGSCH Árpád (1992): *Brief History of the First 25 Years of the World Intellectual Property Organization*. Geneva, World Intellectual Property Organization. Elérhető: ftp://ftp.wipo.int/pub/library/ebooks/wipopublications/wipo_pub_882%28e%29.pdf (A letöltés ideje: 2015. 03. 17.)
- BOGSCH Árpád (2004): *Szellem és jog. Önéletrajz*. Budapest, Magyar Szabadalmi Hivatal.
- Bonn Guidelines on Access to Genetic Resources and Fair and Equitable Sharing of the Benefits Arising out of their Utilization* (2002). Montreal, Secretariat of the Convention on Biological Diversity. Elérhető: www.cbd.int/doc/publications/cbd-bonn-gdls-en.pdf (A letöltés ideje: 2016. 01. 05.)
- BOSSELMANN, Klaus (2008): *The Principle of Sustainability: Transforming Law and Governance*. Hampshire–Burlington, Ashgate.
- BOSSELMANN, Klaus (2002): Rio+10: Any Closer to Sustainable Development? *New Zealand Journal of Environmental Law*, Vol. 6. 297–318.
- BOULDING, Kenneth (1966): *The Economics of the Coming Spaceship Earth*. Elérhető: www.ub.edu/prometheus21/articulos/obsprometheus/BOULDING.pdf (A letöltés ideje: 2016. 06. 01.)
- BOUTROS-GHALI, Boutros (2002): *The Interaction Between Democracy and Development*. Paris, UNESCO.
- BRACHA, Oren (2008): Commentary Baker v. Selden (1879). In BENTLY L. – KRETSCHMER M. eds.: *Primary Sources on Copyright (1450–1900)*. Elérhető: http://copy.law.cam.ac.uk/cam/tools/request/showRecord?id=commentary_us_1879b (A letöltés ideje: 2015. 08. 22.)
- BROWN, Lester R. (1981): *Building a Sustainable Society*. New York, Norton.
- CARROLL, Ellie (2010): Twenty-five Years in the Making: Why Sustainable Development Has Eluded the U.N., and How Community-driven Development Offers the Solution. *Houston Journal of International Law*, Vol. 32, No. 2. 545–585.
- CARSON, Rachel (1962): *Silent Spring*. Greenwich, Fawcett Publications. Elérhető: https://ia600704.us.archive.org/10/items/fp_Silent_Spring-Rachel_Carson-1962/Silent_Spring-Rachel_Carson-1962.pdf (A letöltés ideje: 2014. 09. 22.)

- CHAUDHURI, Shubha (2009): Revisiting the Concept of Community from an Intangible Cultural Heritage Perspective. In KONO Toshiyuki ed.: *Intangible Cultural Heritage and Intellectual Property. Communities, Cultural Diversity and Sustainable Development*. Antwerpen–Oxford–Portland, Intersentia. 189–202.
- CHIAROLLA, Claudio (2011): *Intellectual Property, Agriculture and Global Food Security. The Privatization of Crop Diversity*. Cheltenham–Northampton, Edward Elgar Publishing.
- CHON, Margaret (2011): Copyright and Capability for Education: An Approach ‘from below’. In WONG, Tzen – DUTFIELD, Graham eds.: *Intellectual Property and Human Development. Current Trends and Future Scenarios*. Cambridge, Cambridge University Press. 218–249.
- CHRISTIE, Andrew F. (2016): *Designing a Dynamic IP System*. Előadás az *International Conference on Intellectual Property and Development* című konferencián, 2016. április 8. Geneva, WIPO.
- COOK, Trevor (2010): *EU Intellectual Property Law*. Oxford, Oxford University Press.
- CORDONIER SEGGER, Marie-Claire (2009): The Role of International Forums in the Advancement of Sustainable Development. *Sustainable Development Law and Policy*, Vol. 10, No. 1. 4–18.
- CORDONIER SEGGER, Marie-Claire (2010): Sustainability, Global Justice, and the Law: Contributions of the Hon. Justice Charles Doherty Gonthier. *McGill Law Journal*, Vol. 55, No. 2. 337–356.
- CORREA, Carlos M. (2010): Access to Knowledge: The Case of Indigenous and Traditional Knowledge. In KRIKORIAN, Gaëlle – KAPCZYNSKI, Amy eds.: *Access to Knowledge in the Age of Intellectual Property*. New York, Zone Books. 237–252.
- CREWS, Kenneth D. (2015): *Study on Copyright Limitations and Exceptions for Libraries and Archives: Updated and Revised*. SCCR/30/3. 2015. június 10. Standing Committee on Copyright and Related Rights, WIPO. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/copyright/en/sccr_30/sccr_30_3.pdf (A letöltés ideje: 2016. 05. 29.)
- CSÉCSY György (2001): *Védjegyjog és piacgazdaság*. Miskolc, Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért.
- CURCHOD, François (2015): *The Revision of the Lisbon System*. Előadás, *Worldwide Symposium on Geographical Indications*, Budapest, 2015. október 20–22. WIPO–SZTNH.
- CURCI, Jonathan (2010): *The Protection of Biodiversity and Traditional Knowledge in International Law of Intellectual Property*. Cambridge, Cambridge University Press.
- DARWIN, Charles (2003): *A fajok eredete. Természetes kiválasztás útján, avagy a létért való küzdelemben előnyhöz jutott fajták fennmaradása*. Budapest, Typotex.
- DAVIES, Rob (2016): *Keynote Address*. Bevezető előadás az *International Conference on Intellectual Property and Development* című konferencián, 2016. április 7. Geneva, WIPO.
- DE BEER, Jeremy (2009): Defining WIPO’s Development Agenda. In DE BEER, Jeremy ed.: *Implementing WIPO’s Development Agenda*. Ottawa, Centre for International Governance Innovation–International Development Research Centre. 1–23.
- DECHEZLEPRÊTRE, Antoine (2013): *Fast-tracking Green Patent Applications. An Empirical Analysis*. Geneva, International Centre for Trade and Sustainable Development. Elérhető: www.ictsd.org/downloads/2013/02/fast-tracking-green-patent-applications-an-empirical-analysis.pdf (A letöltés ideje: 2015. 12. 29.)
- Delivery of WIPO Technical Assistance* (2014). Geneva, World Intellectual Property Organization. Elérhető: www.wipo.int/export/sites/www/cooperation/en/pdf/ta_manual.pdf (A letöltés ideje: 2016. 03. 13.)
- DE TULLIO, Elio (2015): *From Lisbon to Geneva: The Outcome of the Lisbon System Revision*. Előadás, *Worldwide Symposium on Geographical Indications*, 2015. október 20–22. Budapest, WIPO–SZTNH.

- DERCLAYE, Estelle (2008): Intellectual Property Rights and Human Rights: Coinciding and Cooperating. In TORREMANS, Paul L. C. ed.: *Intellectual Property and Human Rights. Enhanced Edition of Copyright and Human Rights*. Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International. 133–160.
- DERNBACH, John C. (2004): Citizen Suits and Sustainability. *Widener Law Review*, Vol. 10, No. 2. 503–526.
- DEVÈZE, Michel (1962): *Une admirable réforme administrative. La grande réformation des forêts royales sous Colbert 1661–1680; une admirable réforme administrative*. Nancy, École Nationale des Eaux et Forêts. Elérhető: http://documents.irevues.inist.fr/bitstream/handle/2042/33607/AEF_1962_19_2_169.pdf?sequence=1 (A letöltés ideje: 2014. 08. 11.)
- DG AGRI working document on international protection of EU Geographical Indications: objectives, outcome and challenges. (2012). Ref. Ares(2012)669394. Advisory Group International Aspect of Agriculture. Elérhető: http://ec.europa.eu/agriculture/consultations/advisory-groups/international/2012-06-25/agri-working-doc_en.pdf (A letöltés ideje: 2016. 05. 31.)
- DOMOKOS Klarissza (2013): Gének szabadalmazhatósága. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 118. évf. 5. sz. 25–26. Elérhető: www.sztnh.gov.hu/kiadv/ipsz/201305-pdf/02.pdf (A letöltés ideje: 2015. 11. 15.)
- DRAHOS Péter (1995): Global Property Rights in Information: The story of TRIPS at the GATT. *Prometheus*, Vol. 13, No. 1. 6–19.
- DUDÁS Anikó (2010): Az interdiszciplinaritás vonzásában: a társadalom-tudományi könyvtárak tudományterületi határainak alakzatai. WITT, Steven W. – RUDASILL, Lynne M. eds.: *Social Science Libraries: Interdisciplinary Collections, Services, Networks*. Berlin–New York, De Gruyter Saur. 138–144. Elérhető: <http://ki.oszk.hu/kf/2013/04/az-interdiszciplinaritas-vonzasaban-a-tarsadalom-tudomanyi-konyvtarak-tudomanyteruleti-hatarainak-alakzatai/> (A letöltés ideje: 2016. 03. 02.)
- DUNCAN, Matthews (2011): *Intellectual Property, Human Rights and Development. The Role of NGOs and Social Movements*. Cheltenham–Northampton, Edward Elgar.
- DUPLOOY, Peet (2013): *Technology Diffusion Through Intellectual Property Rights: Innovating to Combat Climate Change*. Johannesburg, South African Institute of International Affairs. Elérhető: http://dspace.africaportal.org/jspui/bitstream/123456789/33982/1/saia_sop_144_du_plooy_20130509.pdf?1 (A letöltés ideje: 2015. 03. 22.)
- DUSSOLIER, Séverine (2010): *Scoping Study on Copyright and Related Rights and the Public Domain*. Geneva, World Intellectual Property Organization. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/mdocs/en/cdip_4/cdip_4_3_rev_study_inf_1.pdf (A letöltés ideje: 2015. 08. 21.)
- DUTFIELD, Graham (2004): *Intellectual Property, Biogenetic Resources and Traditional Knowledge*. London–Sterling, Earthscan.
- EASTERLIN, Richard A. (1995): Will raising the incomes of all increase the happiness of all? *Journal of Economic Behavior and Organization*, Vol. 27, No. 1. 35–47. Elérhető: <http://ipidumn.pbworks.com/f/EasterlinIncomesandHappiness.pdf> (A letöltés ideje: 2014. 10. 12.)
- EICHNER, Thomas – PETHIG, Rüdiger (2004): Efficient Nonanthropocentric Nature Protection. *CESifo Working Paper*, No. 1262. Elérhető: <http://ssrn.com/abstract=597782> (A letöltés ideje: 2014. 10. 05.)
- EVELYN, John (1706): *Sylva, or A Discourse of Forest-trees, and the Propagation of Timber in His Majesty's Dominions. I*. London, Arthur Doubleday & Company Ltd. Elérhető: www.gutenberg.org/ebooks/20778 (A letöltés ideje: 2014. 08. 08.)
- FALUDI Gábor (2016): *Az üzleti titok irányelv*. Elérhető: http://mie.org.hu/eloadasok_2016/tavaszi_konf/Uzleti_titok_iranyelv-160506%20fin%20160501.pdf (A letöltés ideje: 2016. 06. 05.)

- FALUDI Gábor (2007): A szerzői művek részleges közkinsbe adása. In KISFALUDI András szerk.: *Liber Amicorum: Ünnepi előadások és tanulmányok Harmathy Attila tiszteletére*. Budapest, ELTE ÁJK. 185–200.
- FAO and 17 Sustainable Development Goals (2015). Róma, FAO. 3–4. Elérhető: www.fao.org/3/a-i4997e.pdf (A letöltés ideje: 2016. 01. 03.)
- FARKAS Szabolcs (2003): A biotechnológiai ipar fejlődését befolyásoló körülmények áttekintése. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 108. évf. 1. sz. Elérhető: www.sztnh.gov.hu/kiadv/ipsz/200302/03-farkas-szabolcs.html (A letöltés ideje: 2012. 12. 10.)
- Felelősségünk a teremtett világért. *A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a teremtett világ védelméről* (2008). Elérhető: <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=209#T29> (A letöltés ideje: 2014. 10. 05.)
- FICSOR Mihály (2016): *Copyright, Culture and Development*. Előadás az *International Conference on Intellectual Property and Development* című konferencián, 2016. április 7. Geneva, WIPO.
- FICSOR Mihály (2002): Magyarország csatlakozása az Európai Szabadalmi Egyezményhez. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 107. évf. 4. sz. Elérhető: www.sztnh.gov.hu/hu/kiadv/ipsz/200208/magyarorszag.htm (A letöltés ideje: 2015. 05. 24.)
- FICSOR Mihály (2002): *The Law of Copyright and the Internet. The 1996 WIPO Treaties, their Interpretation and Implementation*. Oxford, Oxford University Press.
- FISCHER, Timo – HENKEL, Joachim (2012): Patent trolls on markets for technology – An empirical analysis of NPEs' patent acquisitions. *Research Policy*, Vol. 41, No. 9. 1519–1533. Elérhető: www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0048733312001394 (A letöltés ideje: 2016. 03. 28.)
- FOSTER, Sharon (2008): The Conflict between the Human Right to Education and Copyright. In TORREMAN, Paul L. C. ed.: *Intellectual Property and Human Rights. Enhanced Edition of Copyright and Human Rights*. Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International. 287–306.
- FRIEDMAN, Benjamin Morton (2010): *Jólét és erkölcsösség*. Budapest, Napvilág.
- FROMM, Erich (2008): *To have or to be?* London–New York, Continuum.
- GARAI László (2009): A specifikusan emberi alapszükséglet. *Magyar Tudomány*, 170. évf. 9. sz. 1127–1138. Elérhető: www.matud.iif.hu/2009/09sze/16.htm (A letöltés ideje: 2014. 09. 17.)
- GELLÉRTHEGYI István (2011): A környezetvédelem nemzetközi szabályozásának fejlődése. *Pro Publico Bono Online*, 1. évf. 1–24.
- Geographical indications and TRIPs: 10 Years Later... A roadmap for EU GI holders to get protection in other WTO Members* (2007). O'Connor and Company. Elérhető: http://trade.ec.europa.eu/doc-lib/docs/2007/june/tradoc_135088.pdf (A letöltés ideje: 2016. 05. 31.)
- GERVAIS, Daniel (2015): *The Socio-Economic Impact of Geographical Indications*. Előadás, *Worldwide Symposium on Geographical Indications*, Budapest, 2015. október 20–22. WIPO–SZTNH.
- GERVAIS, Daniel (1998): *The TRIPs Agreement. Drafting History and Analysis*. London, Sweet & Maxwell.
- GERVAIS, Daniel J. (2008): Intellectual Property and Human Rights: Learning to Live Together. In TORREMAN, Paul L. C. ed.: *Intellectual Property and Human Rights. Enhanced Edition of Copyright and Human Rights*. Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International. 3–24.
- GINSBURG, Jane (2006): 'Une Chose Publique'? The Author's Domain and the Public Domain in Early British, French and US Copyright Law. *Columbia Public Law Research Paper*, No. 06-120. 2. Elérhető: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=928648 (A letöltés ideje: 2015. 08. 21.)
- GITHAE, Jack K. (2009): Potential of TK for Conventional Therapy – Prospects and Limits. In KAMAU, Evanson C. – WINTER, Gerd eds.: *Genetic Resources, Traditional Knowledge and the Law, Solutions for Access and Benefit Sharing*. London–Sterling, Earthscan. 77–100.

- GOLD, Richard – JOLY, Yann (2010): *The Patent System and Research Freedom: A Comparative Study*. Geneva, WIPO. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/scp/en/scp_15/scp_15_3-annex6.pdf (A letöltés ideje: 2015. 12. 13.)
- GORE, Al (2006): *Kellemetlen igazság*. Budapest, Göncöl.
- GÖRBE Angéla – NEMCSICSNÉ ZSÓKA Ágnes (1998): A jólét mérése, avagy merre halad Magyarország. *Kovács*, 2. évf. 1. sz. Elérhető: http://epa.oszk.hu/00700/00721/00002/gpi_hun.html (A letöltés ideje: 2014. 10. 09.)
- GÖRÖG Márta (2012): *A know-how jogi védelmének alapvető kérdései*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- GRAD-GYENGE Anikó (2014): Szabad felhasználások a látáskárosultak művekhez való jobb hozzáférése érdekében. In POGÁCSÁS Anett szerk.: *Quaerendo et Creando*. Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából. Budapest, Szent István Társulat. 219–242.
- GREENSPAN, Alan (2008): *A zűrzavar kora. Kalandozások az új világban*. Budapest, HVG.
- GREIBER, Thomas et al. (2012): *An Explanatory Guide to the Nagoya Protocol on Access and Benefit-sharing*. Gland, International Union for Conservation of Nature and Natural Resources. Elérhető: https://cmsdata.iucn.org/downloads/an_explanatory_guide_to_the_nagoya_protocol.pdf (A letöltés ideje: 2016. 01. 04.)
- GROBER, Ulrich (2007): *Deep roots – A conceptual history of 'sustainable development' (Nachhaltigkeit)*. Berlin, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung. Elérhető: <http://bibliothek.wzb.eu/pdf/2007/p07-002.pdf> (A letöltés ideje: 2014. 08. 08.)
- GROSHEIDE, Willem (2010): General Introduction. In GROSHEIDE, Willem ed.: *Intellectual Property and Human Rights. A Paradox*. Cheltenham–Northampton, Edward Elgar. 3–36.
- GRUIZ Katalin (é. n.): *Géntechnika jegyzet. 2. rész. 1. Elérhető: http://oktatas.ch.bme.hu/oktatas/konyvek/mezgaz/biotechnologia/el%F5ad%E1s/gentechnika2jo.doc* (A letöltés ideje: 2015. 11. 15.)
- Guide to the Copyright and Related Rights Treaties Administered by WIPO and Glossary of Copyright and Related Rights Terms* (2003). Geneva, WIPO.
- Guide to the Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works (Paris Act, 1971)* (1978). Geneva, WIPO, 60. Elérhető: www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/copyright/615/wipo_pub_615.pdf (A letöltés ideje: 2015. 10. 11.)
- GUPTA, Vinod K. (2009): India's TKDL. Definition and Classification of Intangible Cultural Heritage and Traditional Knowledge in the Context of Inventory Making. In KONO Toshiyuki ed.: *Intangible Cultural Heritage and Intellectual Property. Communities, Cultural Diversity and Sustainable Development*. Antwerpen–Oxford–Portland, Intersentia. 101–111.
- GYENGE Anikó (2010): *Szerzői jogi korlátozások és a szerzői jog emberi jogi háttere*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- GYENGE Anikó (2009): „Érted haragszom, nem ellened” – néhány gondolat a védelmi idő meghosszabbításához. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 114. évf. 1. sz. 5–22.
- GYERTYÁNFY Péter (2001): Meddig terjedjen még a szerzői jog? *Jogtudományi Közlöny*, 56. évf. 9. sz. 337–348.
- GYERTYÁNFY Péter szerk. (2014): *Nagykommentár a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvényhez*. Budapest, CompLex.
- GYULAI Iván (2009): Fenntartani a fenntarthatatlant. In KÓRÓDI Mária szerk.: *Az erőszak kultúrája. Fenntartható-e a fejlődés?* Budapest, Pallas. 135–159.
- HALBERT, Debora J. (2007): The World Intellectual Property Organization: Past, Present and Future. *Journal of Copyright Society of the USA*, Vol. 54, No. 2–3. 253–284.

- Handbook on the Least Developed Country Category: Inclusion, Graduation and Special Support Measures* (2008). New York, United Nations Committee for Development Policy and United Nations Department of Economic and Social Affairs. Elérhető: www.un.org/en/development/desa/policy/cdp/cdp_publications/2008cdphandbook.pdf (A letöltés ideje: 2014. 09. 28.)
- HARDIN, Garrett (1968): Tragedy of the Commons. *Science*, Vol. 162, No. 3859. 1243–1248.
- HARLEM BRUNDTLAND, Gro (2008): Taking Stock of Sustainable Development at 20: What We Have Accomplished and What Comes Next? *Pacific McGeorge Global Business & Development Law Journal*, Vol. 21, No. 2. 155–157.
- Harnessing trade for sustainable development and a green economy* (2011). Geneva, World Trade Organization. Elérhető: www.wto.org/english/res_e/publications_e/brochure_rio_20_e.pdf (A letöltés ideje: 2015. 03. 19.)
- HAUGEN, Hans Morten – MULLER, Manuel Ruiz – NARASIMHAN, Savita Mullapudi (2011): Food Security and Intellectual Property Rights: Finding the Linkages. In WONG, Tzen – DUTFIELD, Graham eds.: *Intellectual Property and Human Development. Current Trends and Future Scenarios*. Cambridge, Cambridge University Press. 103–138.
- HAZUCHA, Branislav – KONO Toshiyuki (2009): Conceptualization of Community as a Holder of Intangible Cultural Heritage. In KONO Toshiyuki ed.: *Intangible Cultural Heritage and Intellectual Property. Communities, Cultural Diversity and Sustainable Development*. Antwerpen–Oxford–Portland, Intersentia. 145–158.
- HILL, K. G. Anthony (2001): Sustainable Development – An Ethical Construct in Search of a Multilateral Expression. *Bridges Between Trade and Sustainable Development*, Vol. 5, No. 8. Elérhető: www.ictsd.org/downloads/bridges/bridges5-8.pdf (A letöltés ideje: 2015. 01. 21.)
- HORVÁTHY Balázs (2015): A TTIP és a fenntartható fejlődés. *Jtíblog*, 2015. 11. 30. (A Jogtudományi Intézet blogoldala, MTA Társadalomtudományi Központ Jogtudományi Intézet.) Elérhető: <http://jog.tk.mta.hu/blog/2015/11/a-ttip-es-a-fenntarthato-fejlodes> (A letöltés ideje: 2016. 03. 28.)
- HUGHES, Justin (1988): The Philosophy of Intellectual Property. *Georgetown Law Journal*, Vol. 77, No. 2. 287–367.
- HUGHES, Justin (2006): Copyright and Incomplete Historiographies: of Piracy, Propertization, and Thomas Jefferson. *Southern California Law Review*, Vol. 79, No. 5. 993–1084.
- Human Development Report 2014. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience* (2014). New York, United Nations Development Programme. Elérhető: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf> (A letöltés ideje: 2014. 10. 09.)
- Human Development Report 1998* (1998). New York, Oxford University Press. Elérhető: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/259/hdr_1998_en_complete_nostats.pdf (A letöltés ideje: 2014. 10. 10.)
- IDRIS, Kamil (2003): *Intellectual Property. A Power Tool for Economic Growth, Overview*. Geneva, World Intellectual Property Organization. Elérhető: www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/intproperty/888/wipo_pub_888_1.pdf (A letöltés ideje: 2015. 03. 09.)
- IGLESIAS, Stephen – SALDIVAR, Lara (1996): A Background to the BECC and its Impact on Mexico's Right to Development. *NAFTA: Law and Business Review of the Americas*, Vol. 2, No. 2. 32–39.
- Intellectual Property and the U.S. Economy: Industries in Focus* (2012). Washington, U.S. Department of Commerce. v–vi. Elérhető: www.uspto.gov/news/publications/IP_Report_March_2012.pdf (A letöltés ideje: 2014. 09. 29.)

- Intellectual Property Needs and Expectations of Traditional Knowledge Holders. WIPO Report on Fact-finding Missions on Intellectual Property and Traditional Knowledge (1998–1999)* (2001). Geneva, WIPO. 23. Elérhető: www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/tk/768/wipo_pub_768.pdf (A letöltés ideje: 2015. 10. 23.)
- Intellectual Property Rights Intensive Industries: Contribution to Economic Performance and Employment in the European Union. Industry-level Analysis Report* (2013). München–Alicante, European Patent Office – Office for Harmonization in the Internal Market. Elérhető: http://ec.europa.eu/internal_market/intellectual-property/docs/joint-report-epo-ohim-final-version_en.pdf (A letöltés ideje: 2014. 09. 29.)
- JACKSON, Tim (2009): *Prosperity without Growth. Economics for a Finite Planet*. London, Sterling. Elérhető: www.ipu.org/splz-e/unga13/prosperity.pdf (A letöltés ideje: 2014. 10. 10.)
- JAKAB Éva (2012): *Szerzők, kiadók, kalózok. A szellemi alkotások védelmének kialakulása Európában*. Budapest, Akadémiai.
- JANKE, Terri (2009): Indigenous Intangible Cultural Heritage and Ownership of Copyright. In KONO Toshiyuki ed.: *Intangible Cultural Heritage and Intellectual Property. Communities, Cultural Diversity and Sustainable Development*. Antwerpen–Oxford–Portland, Intersentia. 159–188.
- JOYCE, Craig – PATRY, William – LEAFFER, Marshall – JÁSZI Péter (1994): *Copyright Law*. New York, Matthew Bender.
- JUNEAU, Todd L. – MACALPINE, Jill K. (2000): Protecting Patents From The Beginning: The Importance of Information Disclosure Statements During Patent Prosecution. *Journal of the Patent and Trademark Office Society*, Vol. 82, No. 8. 577–595. Elérhető: www.ipo.org/wp-content/uploads/2013/04/JuneauonIDSandCandor.pdf (A letöltés ideje: 2016. 05. 30.)
- KARDOS Gábor (1998): A nemzetközi emberi jog diszkrét bája. Ötvenéves az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. *Fundamentum*, 2. évf. 4. sz. 5–9.
- KECSKÉS Gábor (2012): *A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban*. Győr, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. Doktori értekezés.
- KEITSCH, Martina Maria (2011): Etyka w ekologii przemysłowej. Ethics in Industrial Ecology. *Problemy Ekorozwoju – Problems of Sustainable Development*, Vol. 6, No. 2. 19–31.
- KEREKES Sándor (2009): A boldogság esete a piacgazdasággal. In KÓRÓDI Mária: *Az erőszak kultúrája. Fenntartható-e a fejlődés?* Budapest, Pallas. 121–134.
- KEREKES Sándor (2006): A fenntarthatóság közgazdasági értelmezése. In BULLA Miklós – TAMÁS Pál szerk.: *Fenntartható fejlődés Magyarországon. Jövőképek és forgatókönyvek*. Budapest, Új Mandátum. 196–212. Elérhető: http://szociologia.tk.mta.hu/uploads/files/archive/5_fenntarthato_fejlodes.pdf (A letöltés ideje: 2014. 08. 15.)
- KEREKES Sándor (2007): *A környezetgazdaságtan alapjai*. Budapest, Aula.
- KEREKES Sándor – SZLÁVIK János (2001): *A környezeti menedzsment közgazdasági eszközei*. Budapest, KJK–KERSZÖV.
- KESERŰ Barna Arnold (2014): Review on the Role of Green Technologies in Hungarian Policies Concerning Sustainability. In KÁLMÁN János ed.: *Legal Studies on the Contemporary Hungarian Legal System*. Győr, Batthyány Lajos Szakkollégium – Universitas Győr Nonprofit Kft.
- KILÉNYI Géza (2014): *Dr. Kilényi Géza, az MTA doktora értékelése Dr. Bándi Gyula disszertációjáról*. Elérhető: <http://real-d.mtak.hu/651/8/Kil%C3%A9nyi%20G%C3%A9za.pdf> (A letöltés ideje: 2014. 08. 15.)
- KITCH, Edmund W. (2010): Elementary and Persistent Errors in the Economic Analysis of Intellectual Property. *Vanderbilt Law Review*, Vol. 53, No. 6. 1729–1741.

- KNOWLES, Sherry M. (2016): *Global Cooperation for IP and Development: The Role of WIPO and Other Key Actors*. Előadás az *International Conference on Intellectual Property and Development* című konferencián, 2016. április 8. Geneva, WIPO.
- KNUTSEN, Carl Henrik (2010): Investigating the Lee thesis: how bad is democracy for Asian economies? *European Political Science Review*, Vol. 2, No. 3. 451–473. Elérhető: www.sv.uio.no/isp/forskning/publikasjoner/artikler/chknudsen2-2010.pdf (A letöltés ideje: 2014. 08. 23.)
- KÓRÓDI Mária (2009): A fenntartható fejlődés és a politika. In KÓRÓDI Mária szerk.: *Az erőszak kultúrája. Fenntartható-e a fejlődés?* Budapest, Pallas. 183–197.
- KOHR, Martin (2002): *Intellectual Property, Biodiversity and Sustainable Development. Resolving the Difficult Issues*. London–New York, Zed Books Ltd.
- KONO Toshiyuki (2009): Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage. In KONO Toshiyuki ed.: *Intangible Cultural Heritage and Intellectual Property. Communities, Cultural Diversity and Sustainable Development*. Antwerpen–Oxford–Portland, Intersentia. 3–42.
- KORTEN, David C. (2009): *Gyilkos vagy humánus gazdaság?* Budapest, Kairosz.
- KORTEN, David C. (1996): *Tökés társaságok világhuralma*. Budapest, Magyar Kapu Alapítvány.
- KOVÁCS Krisztina (2002): Biodiverzitás, genetikai források, hagyományos tudás és szellemi tulajdon. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 107. évf. 5. sz. Elérhető: www.sztnh.gov.hu/hu/kiadv/ipsz/200210/biodiverzitas.html (A letöltés ideje: 2015. 10. 23.)
- KROZER, Alice (2015): *The inequality we want. How much is too much?* Helsinki, United Nations University World Institute for Development Economic Research. 1. Elérhető: www.wider.unu.edu/publications/working-papers/2015/en_GB/wp2015-015/ (A letöltés ideje: 2015. 03. 30.)
- KUANPOTH, Jakkrit (2007): TRIPS-Plus Rules under Free Trade Agreements. In HEATH, Christopher – SANDERS, Anselm Kamperman eds.: *Intellectual Property and Free Trade Agreements*. Oxford, Hart Publishing. 27–48.
- LATOUCHE, Serge (2010): Degrowth. *Journal of Cleaner Production*, Vol. 18, No. 6. 519–522.
- LAWAL-SOLARIN, Otunba Yinka (2005): *Copyright and Education – A Publisher's Perspective from a Developing World*. Előadás az *Information meeting on Education and Copyright in the Digital Age* című konferencián, 2005. november 21. Geneva, WIPO. Elérhető: www.wipo.int. (A letöltés ideje: 2015. 08. 11.)
- LAWN, Philip A. (2003): A Theoretical Foundation to Support the Index of Sustainable Economic Welfare (ISEW), Genuine Progress Indicator (GPI), and Other Related Indexes. *Ecological Economics*, Vol. 44, No. 1. 105–118. Elérhető: www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0921800902002586 (A letöltés ideje: 2014. 10. 09.)
- LÁNG István (2003): *A fenntartható fejlődés Johannesburg után*. Budapest, Agroinform Kiadóház.
- LÁNG István (2009): Félreértett üzenet. In KÓRÓDI Mária szerk.: *Az erőszak kultúrája. Fenntartható-e a fejlődés?* Pallas, Budapest. 30–58.
- LÁNYI András (2009): A köznevelők tragédiája. In KÓRÓDI Mária szerk.: *Az erőszak kultúrája. Fenntartható-e a fejlődés?* Budapest, Pallas. 198–224.
- LÁSZLÓ Áron (2013): *Az AIPPI 2012-es szülői kongresszus szakmai munkájának eredményei és a hozzá vezető út magyar szemszögből*. Előadás a Magyar Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Egyesület konferenciáján, 2013. május 31. Pécs. Elérhető: http://mie.org.hu/eloadasok_2013_konf/tavasz/LaszloAron.pdf (A letöltés ideje: 2015. 11. 01.)
- LÁSZLÓ Ervin (1998): *Harmadik évezred. Veszélyek és esélyek. A Budapest Klub első jelentése*. Budapest, Új Paradigma.
- LÁSZLÓ Ervin (2006): *Káoszpont*. Budapest, Kossuth.

- LEMLEY, Mark A. (2004): *Ex Ante Versus Ex Post Justifications for Intellectual Property*. Berkley, University of California–Berkley.
- LENKOVICS Barnabás (2008): Szerzői és jogi netovább. In FALUDI Gábor szerk.: *Liber Amicorum, Studia P. Gyertyánfy dedicata*. Budapest, ELTE ÁJK. 275–279.
- LENKOVICS Barnabás (2009): *A fenntartható tulajdoni alapokról*. Budapest, Civil Akadémia Alapítvány.
- LENKOVICS Barnabás (2014): *Magyar polgári jog. Dologi jog*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó.
- LERNER, Jack (2008): Intellectual Property and Development at WHO and WIPO. *American Journal of Law & Medicine*, Vol. 34, No. 2. 257–278.
- LIDGARD, Hans Henrik – ATIĆ, Jeffrey – NGUYEN, Tu Thanh eds. (2012): *Sustainable Technology Transfer. A Guide to Global Aid & Trade Development*. Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International.
- Living Planet Report 2014. Species and Spaces, People and Places* (2014). Gland, WWF International.
- LORENZ, Edward (1972): *Predictability; Does the Flap of a Butterfly's wings in Brazil Set Off a Tornado in Texas?* (Előadás az American Association for the Advancement of Science 139. találkozásán, 1972. december 29. Cambridge, Massachusetts.) 1. Elérhető: http://eaps4.mit.edu/research/Lorenz/Butterfly_1972.pdf (A letöltés ideje: 2015. 02. 08.)
- LORENZ, Konrad (2001): *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. Budapest, Cartaphilus.
- MACGILLIVRAY, Evan James (1902): *A Treatise Upon the Law of Copyright*. London, John Murray Publishing. Elérhető: <https://ia700400.us.archive.org/9/items/treatiseuponlawo00macguoft/treatiseuponlawo00macguoft.pdf> (A letöltés ideje: 2015. 09. 28.)
- MACHLUP, Fritz – PENROSE, Edith (1950): The Patent Controversy in the Nineteenth Century. *The Journal of Economic History*, Vol. 10, No. 1. 1–29.
- MACLEOD, Henry Dunning (1858): *The Elements of Political Economy*. London, Longman, Brown, Green, Longmans and Roberts. Elérhető: <https://ia802607.us.archive.org/5/items/elementspolitic00macgoog/elementspolitic00macgoog.pdf> (A letöltés ideje: 2015. 05. 17.)
- MANIETES, Michael (2010): A fenntarthatatlan viselkedés felszámolása. In VARGA Éva szerk.: *A világ helyzete 2010. A kultúra átalakítása. Fogyasztástól a fenntarthatóságig*. Budapest, Föld Napja Alapítvány. 159–168.
- Manual of Patent Examining Procedure* (2015). Alexandria, United States Patent and Trademark Office. 2165.01. Elérhető: www.uspto.gov/web/offices/pac/mpep/s2165.html (A letöltés ideje: 2016. 05. 30.)
- MARINKÁS György (2016): *Az őslakos népek védelmének aktuális jogi kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, PhD-értekezés.
- MARONG, Alhaji B. M. (2003): From Rio to Johannesburg: Reflections on the Role of International Legal Norms in Sustainable Development. *Georgetown International Environmental Law Review*, Vol. 16, No. 1. 21–76.
- MARX, Karl (1977): *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. Budapest, Kossuth. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/04500/04532/04532.pdf> (A letöltés ideje: 2014. 09. 17.)
- MASKUS, Keith E. (2012): *Private Rights and Public Problems. The Global Economics of Intellectual Property in the 21st Century*. Washington, Peterson Institute for International Economics.
- MASKUS, Keith E. (2016): *Intellectual Property Rights and Social Development: Issues and Evidence*. Előadás az *International Conference on Intellectual Property and Development* című konferencián, 2016. április 7. Geneva, WIPO.
- MASLOW, Abraham H. (1943): A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, Vol. 50, No. 4. 370–396. Elérhető: <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm> (A letöltés ideje: 2014. 10. 10.)

- MATTAR, Helio (2012): A fenntarthatóbb fogyasztás közpolitikái. In VARGA Éva szerk.: *A világ helyzete 2012. Fenntartható jólét*. Budapest, Föld Napja Alapítvány. 187–196.
- MAY, Christopher (2007): World Intellectual Property Organization and the Development Agenda. *Global Governance*, Vol. 13, No. 2. 161–170.
- MCCULLOCH, J. R. (1835): *A Dictionary, Practical, Theoretical, and Historical of Commerce and Commercial Navigation*. London, Longman, Rees, Orme, Brown, Green and Longman. Elérhető: <https://ia902606.us.archive.org/26/items/dictionarypracti00mccu/dictionarypracti00mccu.pdf> (A letöltés ideje: 2015. 05. 17.)
- MEADOWS, Donella H. et al. (1973): *A növekedés határai*. Budapest, Kossuth.
- Media Backgrounder: Earth Overshoot Day* (2014). Oakland, Global Footprint Network. Elérhető: www.footprintnetwork.org/images/article_uploads/EarthOvershootDay_2014_Media_Backgrounder.pdf (A letöltés ideje: 2014. 09. 20.)
- MOLNÁR István (2008): *Szellemi tulajdon menedzsment és technológia-transzfer*. Kecskemét, InnovAID Innovációs és Gazdasági Tanácsadó Kft.
- MUÑOZ TELLEZ, Viviana – MUSUNGU, Sisule F. (2010): A2K at WIPO: The Development Agenda and the Debate on the Proposed Broadcasting Treaty. In KRIKORIAN, Gaëlle – KAPCZYNSKI, Amy eds.: *Access to Knowledge in the Age of Intellectual Property*. New York, Zone Books. 175–196.
- MUSUNGU, Sisule F. (2005): *Rethinking innovation, development and intellectual property in the UN: WIPO and beyond*. Ottawa, Quaker International Affairs Programme. Elérhető: <http://quno.org/sites/default/files/resources/Rethinking%20BIP%2B-%2BWIPO%2Band%2BBeyond.pdf> (A letöltés ideje: 2015. 03. 17.)
- MUSUNGU, Sisule F. – DUTFIELD, Graham (2003): *Multilateral agreements and a TRIPS-plus world: The World Intellectual Property Organisation (WIPO)*. Geneva–Ottawa, Quaker United Nations Office – Quaker International Affairs Programme. Elérhető: www.geneva.quno.info/pdf/WIPO%28A4%29final0304.pdf (A letöltés ideje: 2015. 03. 17.)
- MUSUNGU, Sisule F. – OH, Cecilia (2005): *The Use of Flexibilities in TRIPS by Developing Countries: Can They Promote Access to Medicines?* Geneva, Commission on Intellectual Property Rights, Innovation and Public Health.
- NABHAN, Victor (2009): *Study on Limitations and Exceptions for Copyright for Educational Purposes in the Arab Countries*. SCCR/19/6. 2009. október 7. Geneva, Standing Committee on Copyright and Related Rights, WIPO. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/copyright/en/sccr_19/sccr_19_6.pdf (A letöltés ideje: 2015. 11. 08.)
- NÁRAY-SZABÓ Gábor (2006): *Fenntartható a fejlődés?* Budapest, Akadémiai.
- NETANEL, Neil Weinstock (2008): The WIPO Development Agenda and its Development Policy Context. In NETANEL, Neil Weinstock ed.: *The Development Agenda: Global Intellectual Property and Developing Countries*. Oxford, Oxford University Press. 1–29.
- NGUYEN, Tu Thanh (2010): *Competition Law, Technology Transfer and the TRIPS Agreement. Implications for Developing Countries*. Cheltenham–Northampton, Edward Elgar.
- NORMANDER, Bo (2012): Küzdelem a hatodik tömeges kihalás ellen. In VARGA Éva szerk.: *A világ helyzete 2012. Fenntartható jólét*. Budapest, Föld Napja Alapítvány. 226–234.
- OLASZ Katalin (1996): Mikroorganizmusok oltalma a biotechnológiai találmányokban. *Iparjogvédelmi Szemle, a Szabadalmi Közlöny és Védjegyértesítő melléklete*, 1996. október. 27. 23–32.
- PALÁGYI Tivadar (2015): A kísérleti felhasználás mint kivétel a bitorlás alól néhány fontosabb országban. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 120. évf. 5. sz. 49–60. Elérhető: www.sztnh.gov.hu/sites/default/files/files/kiadv/szkv/szemle-2015-05/03-palagyi.pdf (A letöltés ideje: 2015. 12. 13.)

- Patenting by Organizations (Utility Patents) 2014* (2015). Alexandria, U.S. Patent and Trademark Office. Elérhető: www.uspto.gov/web/offices/ac/ido/oeip/taf/topo_14.pdf (A letöltés ideje: 2016. 03. 13.)
- PETZNÉ STIFTER Mária (1994): A biotechnológiai tárgyú találmányok megvalósíthatóságáról. *Iparjogvédelmi Szemle, a Szabadalmi Közlöny és Védjegyértésítő melléklete*, 1994. augusztus 16–18.
- PETZNÉ STIFTER Mária (1992): A biotechnológiai tárgyú találmányok szabadalmazhatóságának kérdései Magyarországon és az Amerikai Egyesült Államokban. *Iparjogvédelmi Szemle, a Szabadalmi Közlöny és Védjegyértésítő melléklete*, 1992. augusztus 49–58.
- Promoting Access to Medical Technologies and Innovation. Intersections between public health, intellectual property and trade* (2012). Geneva, WHO–WIPO–WTO.
- Public Health, Innovation and Intellectual Property Rights. Report of the Commission on Intellectual Property Rights, Innovation and Public Health* (2006). Geneva, WHO. Elérhető: www.who.int/intellectualproperty/documents/thereport/ENPublicHealthReport.pdf?ua=1 (A letöltés ideje: 2015. 11. 22.)
- RADA Péter (2009): Az államépítés folyamatának modellezése: fokozatos vagy szakaszos folyamat? *Külügyi Szemle*, 8. évf. 1. sz. 41–71.
- RENNER, Michael (2012): Legyen mindenki számára zöld a gazdaság. In VARGA Éva szerk.: *A világ helyzete 2012. Fenntartható jólét*. Budapest, Föld Napja Alapítvány. 23–45.
- Report on the Official Insignia of Native American Tribes* (1999). Alexandria, Patent and Trademark Office. 9. Elérhető: www.uspto.gov/sites/default/files/web/offices/com/sol/notices/insgstdy.pdf (A letöltés ideje: 2016. 02. 11.)
- RICKETSON, Sam – GINSBURG, Jane C. (2006): *International Copyright and Neighbouring Rights. The Berne Convention and Beyond*. Oxford, Oxford University Press.
- RODRIGUES JR., Edson Beas (2012): *The General Exception Clauses of the TRIPS Agreement*. Cambridge, Cambridge University Press.
- ROMER, Paul M. (1994): The Origins of Endogenous Growth. *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 8, No. 1. 3–22.
- SACHS, Jonah – FINKELPEARL, Susan (2010): Szappantól a fenntarthatóságig: társadalmi marketing. In VARGA Éva szerk.: *A világ helyzete 2010. A kultúra átalakítása. Fogyasztástól a fenntarthatóságig*. Budapest, Föld Napja Alapítvány. 197–204.
- SAGAN, Carl (1986): *The Dragons of Eden. Speculations on the Evolution of Human Intelligence*. New York, Ballantine Books. Elérhető: http://books.google.hu/books?id=BQxZsou-RdWC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (A letöltés ideje: 2014. 09. 29.)
- SALOMON, Margot E. (2008): Legal Cosmopolitanism and the Normative Contribution of the Right to Development. *LSE Law, Society and Economy Working Papers*, No. 16. London School of Economics and Political Science. 1–14.
- SAMPATH, Padmashree Gehl – ROFFE, Pedro (2012): *Unpacking the International Technology Transfer Debate: Fifty Years and Beyond*. Geneva, International Centre for Trade and Sustainable Development. Elérhető: www.ictsd.org/downloads/2012/07/unpacking-the-international-technology-transfer-debate-fifty-years-and-beyond.pdf (A letöltés ideje: 2015. 03. 22.)
- SAMUELSON, Pamela (2006): Challenges in Mapping the Public Domain. In GUIBAULT, Lucie – HUGENHOLTZ, P. Bernt eds.: *The Future of the Public Domain. Identifying the Commons in Information Law*. Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International. 7–26. Elérhető: <https://books.google.hu/books?id=u0E7-GiCfwgIC&printsec=frontcover&hl=hu&v=onepage&q&f=false> (A letöltés ideje: 2015. 08. 22.)
- SAMUELSON, Paul A. – NORDHAUS, William D. (2012): *Közgazdaságtan*. Budapest, Akadémiai.

- SANDERS, Anselm Kamperman (2007): The Development Agenda for Intellectual Property. In HEATH, Christopher – SANDERS, Anselm Kamperman eds.: *Intellectual Property and Free Trade Agreements*. Oxford, Hart Publishing. 3–26.
- SARGENT, Arthur John (1899): *The Economic Policy of Colbert*. New York–Bombay, Longmans, Green and Co. 105. Elérhető: <https://archive.org/stream/economicpolicyof00sargrich#page/104/mode/2up> (A letöltés ideje: 2014. 08. 11.)
- SCHNEIDER, François – KALLIS, Giorgos – MARTINEZ-ALIER, Joan (2010): Crisis or Opportunity? Economic Degrowth for Social Equity and Ecological Sustainability. Introduction to this Special Issue. *Journal of Cleaner Production*, Vol. 18, No. 6. 511–518.
- SCHOLTZ, Werner (2005): The Anthropocentric Approach to Sustainable Development in the National Environmental Management Act and the Constitution of South Africa. *Journal of South African Law*, No. 1. 69–85.
- SCHUMACHER, Ernst F. (1991): *A kicsi szép*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- SCHUMPETER, Joseph (1980): *A gazdasági fejlődés elmélete*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- SEAFORD, Charles (2010): *Well-being: Human Well-being and Priorities for Economic Policy-makers*. London, New Economics Foundation. Elérhető: http://b3cdn.net/nefoundation/10ca56de94701c7fc4_qfm6bhi4r.pdf (A letöltés ideje: 2014. 10. 12.)
- SEN, Amartya (2003): *A fejlődés mint szabadság*. Budapest, Európa.
- SERÁK István (2007): Átkelők a dolog-fogalom határain – a jogirodalom szemszögéből. *Iustum, Aequum, Salutare*, 3. évf. 4. sz. 215–233.
- SERMET, Laurent (1998): *The European Convention on Human Rights and Property Rights*. Strasbourg, Council of Europe Publishing. Elérhető: www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-11%281998%29.pdf (A letöltés ideje: 2016. 05. 28.)
- SHAPIRO, Robert J. – PHAM, Nam D. (2007): *Economic Effects of Intellectual Property-Intensive Manufacturing in the United States*. Elérhető: www.sonecon.com/docs/studies/0807_thevalueofip.pdf (A letöltés ideje: 2016. 05. 28.)
- SHASHIKANT, Sangeeta (2010): The Doha Declaration on TRIPS and Public Health: An Impetus for Access to Medicines. In KRIKORIAN, Gaëlle – KAPCZYNSKI, Amy eds.: *Access to Knowledge in the Age of Intellectual Property*. New York, Zone Books.
- SHAW, Malcolm M. (2008): *Nemzetközi jog*. Budapest, CompLex.
- SILVA, Alberto J. Cerda (2012): Beyond the Unrealistic Solution for Development Provided by the Appendix of the Berne Convention on Copyright. *PIJIP Research Paper*, No. 08. 8. Elérhető: <http://digitalcommons.wcl.american.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1032&context=research> (A letöltés ideje: 2015. 10. 11.)
- SIMAI Mihály (2001): *Zöldebb lesz-e a világ? A fenntartható fejlődés szerkezeti problémái a XXI. század elején*. Budapest, Akadémiai.
- SMITH, Henry E. (2007): Intellectual Property as Property: Delineating Entitlements in Information. *Yale Law Journal*, Vol. 116, No. 8. 1742–1822.
- SOMOGYI Zoltán (2013): Egy háromszáz éves könyv margójára. *Erdészeti Lapok*, 148. évf. 5. sz. 134–137. Elérhető: http://erdeszetilapok.oszk.hu/01781/pdf/EPA01192_erdeszeti_lapok_2013_05_134-137.pdf (A letöltés ideje: 2016. 03. 13.)
- STAMATOUDI, Irini (2016): *Copyright and the Public Domain: Contradictory or Complementary Notions?* Előadás az *International Conference on Intellectual Property and Development* című konferencián, 2016. április 7. Geneva, WIPO.
- STERLING, J. A. L. (2003): *World Copyright Law*. London, Sweet & Maxwell.

- STIGLITZ, Joseph E. – SEN, Amartya – FITOUSSI, Jean-Paul (2009): *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Elérhető: www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf (A letöltés ideje: 2014. 10. 13.)
- STOLL, Peter-Tobias (2009): Access to GRs and Benefit Sharing – Underlying Concepts and the Idea of Justice. In KAMAU, Evanson C. – WINTER, Gerd eds.: *Genetic Resources, Traditional Knowledge and the Law*. London–Sterling, Earthscan. 3–18.
- Study on the Overall Functioning of the European Trade Mark System* (2011). Munich, Max Planck Institute for Intellectual Property and Competition Law. Elérhető: http://ec.europa.eu/internal_market/indprop/docs/tm/20110308_allensbach-study_en.pdf (A letöltés ideje: 2016. 01. 05.)
- STÖCKERT Gábor (2008): A tudás nem demokratikus. (Interjú Kampis Györggyel.) *Index*, 2008. 07. 01. Elérhető: <http://index.hu/tudomany/kamp080701/> (A letöltés ideje: 2014. 08. 20.)
- SZALAI Péter (2015): *A megkülönböztető képesség jelentése a védjegyjogban*. Győr, Universitas Győr Nonprofit Kft.
- SZARKA Ernő (1992): A biotechnológiai szabadalmakkal kapcsolatos követelmények Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 37. köt. 10. sz. 1262–1268.
- SZIGETI Péter – TAKÁCS Péter (2004): *A jogállamiság jogelmélete*. Budapest, Napvilág.
- SZLÁVIK János (2005): *Fenntartható környezet- és erőforrás-gazdálkodás*. Budapest, KJK-KERSZÖV.
- SZLÁVIK János (2013): *Fenntartható gazdálkodás*. Budapest, CompLex.
- SZULMANNÉ BINET Mariann (2005): A hagyományos tudás és oltalma – hadüzenet a biokálózokodásnak. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 110. évf. 5. sz. Elérhető: www.sztnh.gov.hu/hu/kiadv/ipsz/200510/01-szulman.html (A letöltés ideje: 2015. 10. 23.)
- SZULMANNÉ BINET Mariann (2008): Versenyfutás az idővel: lajstromok és adatbázisok szerepe a hagyományos tudás megőrzésében és oltalmában. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 113. évf. 6. sz. 5–25. Elérhető: www.sztnh.gov.hu/sites/default/files/kiadv/ipsz/200812-pdf/01-szulmanne.pdf (A letöltés ideje: 2015. 10. 23.)
- TAHYNÉ KOVÁCS Ágnes (2013): *A genetikailag módosított szervezetekre vonatkozó szabályozásról egyes környezetjogi alapelvek, különösen a fenntartható fejlődés tükrében*. PhD-értekezés. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Elérhető: https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/file/KovacsA_dolgozatv%281%29.pdf (A letöltés ideje: 2016. 05. 29.)
- TAMÁS Pál (2006): Fenntartható Magyarország. Vázlatok egy zöld társadalompolitikáról. In BULLA Miklós – TAMÁS Pál szerk.: *Fenntartható fejlődés Magyarországon. Jövőképek és forgatókönyvek*. Budapest, Új Mandátum. 12–108. Elérhető: http://szociologia.tk.mta.hu/uploads/files/archive/5_fenntarthato_fejlodes.pdf (A letöltés ideje: 2014. 08. 15.)
- TATTAY Levente (1999): A biotechnológiai találmányok jogi oltalma az Európai Közösségben. *Külgazdaság (Jogi Melléklet)*, 43. évf. 10. sz.
- TEILHARD DE CHARDIN, Pierre (1968): *Az emberi jelenség*. Elérhető: www.tat-tokod.hu/tcd/books/Az_emberi_jelenseg.pdf (A letöltés ideje: 2014. 08. 18.)
- THALER, Richard H. – SUNSTEIN, CASS R. (2011): *Nudge. Jobb döntések egészségről, pénzről és boldogságról a pénzügyi válság után*. Budapest, Manager Könyvkiadó.
- The Least Developed Countries Report 2015. Transforming Rural Economies* (2015). New York, United Nations Conference on Trade and Development. Elérhető: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ldc2015_en.pdf (A letöltés ideje: 2016. 03. 27.)
- The Millennium Development Goals Report 2015* (2015). New York, United Nations. Elérhető: www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20%28July%201%29.pdf (A letöltés ideje: 2016. 02. 28.)

- TLADI, Dire (2004): International Monetary Fund Conditionality, Debt and Poverty: Toward a Strong ‘Anthropocentric’ Model of Sustainability. *South African Mercantile Law Journal*, Vol. 16, No. 1. 31–49.
- TORREMAN, Paul L. C. (2008): Copyright (and Other Intellectual Property Rights) as Human Rights. In TORREMAN, Paul L. C. ed.: *Intellectual Property and Human Rights. Enhanced Edition of Copyright and Human Rights*. Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International. 195–216.
- Transfer of Technology* (2001). New York–Geneva, United Nations Conference on Trade and Development. 15–16. Elérhető: <http://unctad.org/en/Docs/psiteitd28.en.pdf> (A letöltés ideje: 2015. 03. 22.)
- TURCSÁNY József (2006): Génbitorlók. A genesis joga. *Profiterol*, 6. sz. 40–43.
- UNESCO Education Strategy 2014–2021* (2014). Paris, UNESCO. Elérhető: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002312/231288e.pdf> (A letöltés ideje: 2015. 08. 11.)
- URBÁN László (1995): Közcélú szabályozás hatáselemzése (*Public policy* elemzés). *Közgazdasági Szemle*, 42. évf. 3. sz. 270–278. Elérhető: <http://epa.oszk.hu/00000/00017/00003/0304.html> (A letöltés ideje: 2015. 03. 29.)
- VEHKAMÄKI, Seppo (2005): The Concept of Sustainability in Modern Times. In JALKANEN, Anneli – NYGREN, Pekka eds.: *Sustainable Use of Renewable Natural Resources: From Principles to Practices*. Helsinki, University of Helsinki, Department of Forest Ecology. 2–3. Elérhető: www.helsinki.fi/metsatieteet/tutkimus/sunare/22_Vehkamaki.pdf (A letöltés ideje: 2014. 08. 13.)
- VERES Zoltán – BUZÁS Norbert (2005): Bilaterális kockázatok menedzselése a technológia transzferben. In BUZÁS Norbert szerk.: *Tudásmenedzsment és tudásalapú gazdaságfejlesztés*. Szeged, JATEPress. 193–215. Elérhető: www.eco.u-szeged.hu/kutatas-tudomany/tudomanyos-kozlemenyek/tudasmenedzsment-es-tudasalapu-gazdasagfejlesztes (A letöltés ideje: 2015. 03. 21.)
- VERSCHUUREN, Jonathan (2006): Sustainable Development and the Nature of Environmental Legal Principles. *Potchefstroom Electronic Law Journal*, Vol. 9, No. 1. 209–261.
- VIDA Gábor (2009): Véges Föld és végtelen vágyak. In KÓRÓDI Mária szerk.: *Az erőszak kultúrája. Fenntartható-e a fejlődés?* Budapest, Pallas. 59–85.
- VIDA Gábor (2003): *Helyünk a bioszférában*. Budapest, Typotex.
- VISSER, Coenraad (2010): *Patent Exceptions and Limitations in the Health Context*. Geneva, WIPO. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/scp/en/scp_15/scp_15_3-annex5.pdf (A letöltés ideje: 2015. 12. 13.)
- VON LEWINSKI, Silke (2008): *International Copyright Law and Policy*. Oxford, Oxford University Press.
- VÖRÖS Imre (2004): *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga I*. Budapest, Krim Bt.
- WILDERER, Peter A. – SCHROEDER, Edward D. – KOPP, Horst eds. (2005): *Global Sustainability. The Impact of Local Cultures. A New Perspective for Science and Engineering, Economics and Politics*. Weinheim, Wiley-VCH Verlag GmbH & Co. KGaA.
- WIPO IP Facts and Figures* (2015). Geneva, World Intellectual Property Organization. Elérhető: www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_943_2015.pdf (A letöltés ideje: 2015. 03. 27.)
- WIPO Technical Study on Patent Disclosure Requirements Related to Genetic Resources and Traditional Knowledge* (2004). Geneva, WIPO. 65. Elérhető: www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/tk/786/wipo_pub_786.pdf (A letöltés ideje: 2016. 01. 07.)
- WONG, Tzen (2011): Intellectual Property through the Lens of Human Development. In WONG, Tzen – DUTFIELD, Graham eds.: *Intellectual Property and Human Development. Current Trends and Future Scenarios*. Cambridge, Cambridge University Press. 1–59.
- WONG, Tzen – FERNANDINI, Claudia (2011): Traditional Cultural Expressions: Preservation and Innovation. In WONG, Tzen – DUTFIELD, Graham eds.: *Intellectual Property and Human Development. Current Trends and Future Scenarios*. Cambridge, Cambridge University Press. 175–217.

- World Economic Outlook. Uneven Growth. Short- and Long-Term Factors* (2015). Washington, D.C., International Monetary Fund. 147. Elérhető: www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/pdf/text.pdf (A letöltés ideje: 2016. 03. 27.)
- World Intellectual Property Indicators* (2015). Geneva, World Intellectual Property Organization. 24. Elérhető: www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_941_2015.pdf (A letöltés ideje: 2015. 03. 27.)
- World Population Prospects. The 2015 Revision. Key Findings and Advance Tables* (2015). New York, United Nations Department of Economic and Social Affairs. Elérhető: http://esa.un.org/unpd/wpp/Publications/Files/Key_Findings_WPP_2015.pdf (A letöltés ideje: 2016. 03. 27.)
- World Population Prospects. The 2012 Revision* (2013). New York, United Nations Department of Economic and Social Affairs. 1. Elérhető: http://esa.un.org/unpd/wpp/Documentation/pdf/WPP2012_HIGHLIGHTS.pdf (A letöltés ideje: 2014. 09. 21.)
- World Urbanization Prospects. The 2014 Revision* (2014). New York, United Nations Department of Economic and Social Affairs. 1. Elérhető: <http://esa.un.org/unpd/wup/Highlights/WUP2014-Highlights.pdf> (A letöltés ideje: 2014. 09. 21.)
- XALABARDER, Raquel (2009): *Study on Copyright Limitations and Exceptions for Educational Activities in North America, Europe, Caucasus, Central Asia and Israel*. SCCR/19/8. 2009. november 5. Elfogadva a WIPO Szerzői és Szomszédos Jogi Állandó Bizottsága 19. ülészakán. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/copyright/en/sccr_19/sccr_19_8.pdf (A letöltés ideje: 2015. 08. 12.)
- YEATS, Siobhán (1996): Esetjog a biotechnológia területén az Európai Szabadalmi Hivatalban. *Iparjogvédelmi Szemle, a Szabadalmi Közlöny és Védjegyértékesítő melléklete*, 1996. augusztus. 1–7.
- YU, Geoffrey (2007): The Structure and Process of Negotiations at the World Intellectual Property Organization. *Chicago-Kent Law Review*, Vol. 82, No. 3. 1451. Elérhető: <http://scholarship.kentlaw.iit.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3625&context=cklawreview> (A letöltés ideje: 2015. 03. 29.) 1445–1453. Elérhető: <http://scholarship.kentlaw.iit.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3625&context=cklawreview> (A letöltés ideje: 2015. 03. 29.)

Felhasznált jogforrások

Nemzetközi szerződések

- Az Európai Unióról szóló szerződés az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata és az Európai Unió Alapjogi Chartája. Az Európai Unió Tanácsa, 6655/7/08 REV 7., 2012. november 12.
- A Biológiai Sokféleség Egyezményhez kapcsolódó, a genetikai erőforrásokhoz való hozzáférésről, valamint a hasznosításukból származó hasznok igazságos és méltányos megosztásáról szóló Nagoyai Jegyzőkönyv. Nagoya, 2010. október 29. Kihirdette a 2014. évi VIII. törvény.
- Szingapúri Védjegyjogi Szerződés. Szingapúr, 2006. március 27.
- A kulturális kifejezések sokszínűségének védelméről és előmozdításáról szóló UNESCO-egyezmény. Párizs, 2005. október 20. Kihirdette a 2008. évi VI. törvény.
- A szellemi kulturális örökség megőrzéséről szóló UNESCO-egyezmény. Párizs, 2003. október 17. Kihirdette a 2006. évi XXXVIII. törvény.
- Az élelmezési és mezőgazdasági célú növényi génforrásokról szóló egyezmény. Róma, 2001. november 3. Kihirdette a 358/2004. (XII.26.) Korm. rendelet.
- Az Európai Szabadalmi Egyezmény 2000-ben felülvizsgált szövege. Kihirdette a 2007. évi CXXX. törvény.
- A Biológiai Sokféleség Egyezmény Cartagena Jegyzőkönyve a Biológiai Biztonságról. Nairobi, 2000. május 24. Kihirdette a 2004. évi CIX. törvény.
- WIPO Szerzői Jogi Szerződés. Genf, 1996. december 20. Kihirdette a 2004. évi XLIX. törvény.
- A WIPO Előadásokról és a Hangfelvételekről szóló Szerződése. Genf, 1996. december 20. Kihirdette a 2004. évi XLIX. törvény.
- Agreement Between the World Intellectual Property Organization and the World Trade Organization. Geneva, 1995. december 22.
- Védjegyjogi Szerződés. Genf, 1994. október 27. Kihirdette az 1999. évi LXXXII. törvény.
- Megállapodás a Szellemi Tulajdonjogok Kereskedelmi Vonatkozásairól. Marrakesh, 1994. április 15. Kihirdette az 1998. évi IX. törvény.
- Biológiai Sokféleség Egyezmény. Rio de Janeiro, 1992. június 13. Kihirdette az 1995. évi LXXXI. törvény.
- A Gyermek Jogairól szóló Egyezmény. New York, 1989. november 20. Kihirdette az 1991. évi LXIV. törvény.
- C169 – Convention Concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries. Geneva, 1989. június 27. International Labour Organization.
- A mikroorganizmusok szabadalmi eljárás céljából történő letétbe helyezése nemzetközi elismeréséről szóló Budapesti Szerződés. Budapest, 1977. április 28. Kihirdette az 1981. évi I. törvényerejű rendelet.
- Agreement between the United Nations and the World Intellectual Property Organization. 1974. december 17.

- A Szellemi Tulajdon Világszervezetének létesítésére kelt egyezmény. Stockholm, 1967. július 14. Kihirdette az 1970. évi 18. törvényerejű rendelet.
- A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya. 1966. december 16. Kihirdette az 1976. évi 9. törvényerejű rendelet.
- A szerződések jogáról szóló, Bécsben, 1969. május 23-án kelt nemzetközi szerződés. Kihirdette az 1987. évi 12. törvényerejű rendelet.
- Az új növényfajták oltalmára létesült, többször felülvizsgált nemzetközi egyezmény. Genf, 1961. december 2. Kihirdette a 2002. évi LI. törvény.
- Az előadóművészek, a hangfelvétel-előállítók és a műsorsugárzó szervezetek védelméről szóló egyezmény. Róma, 1961. október 26. Kihirdette az 1998. évi XLIV. törvény.
- Az eredetmegjelölések nemzetközi lajstromozásáról szóló, többször felülvizsgált Lisszaboni Egyezmény. 1958. október 31. Kihirdette az 1982. évi I. törvényerejű rendelet.
- Első kiegészítő jegyzőkönyv az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezményhez. Párizs, 1952. március 20. Kihirdette az 1993. évi XXXI. törvény.
- Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről. Róma, 1950. november 4. Kihirdette az 1993. évi XXXI. törvény.
- Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. Párizs, 1948. december 10.
- Az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetének Alkotmánya. London, 1945. november 16. Kihirdette a 2009. évi XXXII. törvény.
- Az irodalmi és művészeti művek védelméről szóló, többször felülvizsgált berni egyezmény. Bern, 1886. szeptember 9. Kihirdette az 1975. évi 4. törvényerejű rendelet.
- Az ipari tulajdon oltalmára létesült, többször felülvizsgált Párizsi Uniós Egyezmény. Párizs, 1883. március 20. Kihirdette az 1970. évi 18. törvényerejű rendelet.

Nemzetközi szervezetekhez köthető dokumentumok

ENSZ

- Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development* (2015): A/RES/70/1 számú ENSZ-közügylési határozat, 2015. szeptember 25. Elérhető: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (A letöltés ideje: 2016. 02. 28.)
- The Future we Want* (2012): A/RES/66/288 számú ENSZ-közügylési határozat, 2012. július 27. Elérhető: www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=%20A/RES/66/288 (A letöltés ideje: 2015. 01. 12.)
- United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples* (2007): A/RES/61/95. ENSZ-közügylési határozat, 2007. szeptember 13. Elérhető: www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf (A letöltés ideje: 2016. 01. 24.)
- Report of the World Summit on Sustainable Development. Johannesburg, South Africa, 26 August – 4 September 2002* (2002): A/CONF.199/20, New York, United Nations. 1–5. Elérhető: www.unmillenniumproject.org/documents/131302_wssd_report_reissued.pdf (A letöltés ideje: 2015. 01. 12.)
- United Nations Millennium Declaration* (2000): A/RES/55/2 számú ENSZ-közügylési határozat, 2000. szeptember 18. Elérhető: www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm (A letöltés ideje: 2016. 03. 15.)

- Vienna Declaration and Programme of Action* (1993): A/CONF.157/23, 1993. június 25. Elérhető: www.un-documents.net/ac157-23.htm (A letöltés ideje: 2014. 09. 06.)
- Agenda 21* (1992): Rio de Janeiro, United Nations. Elérhető: <http://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> (A letöltés ideje: 2015. 01. 11.)
- Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future* (é. n.): 41. Elérhető: www.un-documents.net/our-common-future.pdf (A letöltés ideje: 2014. 09. 14.)
- Declaration on the Right to Development* (1986): A/RES/41/128 számú ENSZ-közgyűlési-határozat, 1986. december 4. Elérhető: www.un.org/documents/ga/res/41/a41r128.htm (A letöltés ideje: 2014. 08. 23.)
- Declaration on the Establishment of a New International Economic Order* (1974): A/RES-/S-6/3201. 1974. május 1. Elérhető: www.un-documents.net/s6r3201.htm (A letöltés ideje: 2014. 09. 08.)
- Declaration on the Use of Scientific and Technological Progress in the Interests of Peace and for the Benefit of Mankind* (1975): A/RES/30/3384 számú ENSZ-közgyűlési határozat, 1975. november 10. Elérhető: www.un-documents.net/a30r3384.htm (A letöltés ideje: 2016. 03. 15.)
- Identification of the Least Developed among the Developing Countries* (1971): A/RES/2768 (XXVI) számú ENSZ-közgyűlési határozat, 1971. november 18. 4. pont. Elérhető: www.un.org/en/development/desa/policy/cdp/ldc2/gares2768xxvi.pdf (A letöltés ideje: 2014. 09. 28.)

WIPO

- General Report adopted by the Assemblies* (2007): A/43/16. Geneva, Assemblies of the Member States of WIPO, Forty-Third Series of Meetings. September 24 to October 3, 2007. 136. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/govbody/en/a_43/a_43_16-main1.pdf (A letöltés ideje: 2015. 03. 28.)
- Working Document for the Provisional Committee on Proposals Related to a WIPO Development Agenda (PCDA). Document prepared by the Chair of the General Assembly* (2007): PCDA/3/2. Geneva, Provisional Committee on Proposals Related to a WIPO Development Agenda, Third Session. February 19 to 23, 2007. Elérhető: http://www.wipo.int/edocs/mdocs/mdocs/en/pceda_3/pceda_3_2.pdf (A letöltés ideje: 2015. 03. 28.)
- Report adopted by the Meeting* (2006): PCDA/1/6. Provisional Committee on Proposals Related to a WIPO Development Agenda (PCDA). Geneva, First Session. February 20 to 24, 2006. Annex 1. 111–120. Elérhető: http://www.wipo.int/edocs/mdocs/mdocs/en/pceda_1/pceda_1_6.pdf (A letöltés ideje: 2015. 03. 28.)
- Records of the Intellectual Property Conference of Stockholm. June 11 to July 14, 1967. II* (1971): Geneva, World Intellectual Property Organization. 1088–1089. Elérhető: <ftp://ftp.wipo.int/pub/library/ebooks/Internationalconferences-recordsproceedings/StockholmConferenceRecords1967/StockholmConferenceRecords1971Volume2.pdf> (A letöltés ideje: 2015. 03. 17.)
- Records of the Second International Conference for the Protection of Literary and Artistic Works. Convened in Berne September 7 to 18, 1885* (é. n.): 132. Elérhető: <http://global.oup.com/book-sites/content/9780198259466/15550023> (A letöltés ideje: 2016. 06. 04.)
- Draft WIPO Treaty on Exceptions and Limitations for the Persons with Disabilities, Educational and Research Institutions, Libraries and Archives* (2011): SCCR/22/12. Geneva, Standing Committee on Copyright and Related Rights, WIPO. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/copyright/en/sccr_22/sccr_22_12.pdf (A letöltés ideje: 2015. 11. 08.)

- Exceptions and Limitations to Patent Rights: Experimental Use and/or Scientific Research* (2013): SCP/20/4. Geneva, Standing Committee on the Law of Patents, WIPO. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/patent_policy/en/scp_20/scp_20_4.pdf (A letöltés ideje: 2015. 12. 13.)
- Exclusions from Patentable Subject Matter and Exceptions and Limitations to the Rights* (2009): SCP/13/3. Geneva, Standing Committee on the Law of Patents, WIPO. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/scp/en/scp_13/scp_13_3.pdf (A letöltés ideje: 2015. 12. 13.)
- Second Revision of the Consolidated Document Relating to Intellectual Property and Genetic Resources* (2017): WIPO/GRTKF/IC/34/4. Geneva, Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_34/wipo_grtkf_ic_34_4.pdf, (A letöltés ideje: 2016. 06. 01.)
- The Protection of Traditional Cultural Expressions: Draft Articles* (2014): WIPO/GRTKF/IC/28/6. Geneva, Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore, WIPO. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_28/wipo_grtkf_ic_28_6.pdf (A letöltés ideje: 2016. 01. 13.)
- The Protection of Traditional Knowledge: Draft Articles* (2016): WIPO/GRTKF/IC/34/5. Geneva, Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_34/wipo_grtkf_ic_34_5.pdf (A letöltés ideje: 2018. 01. 02.)
- The Protection of Traditional Knowledge: Revised Objectives and Principles* (2011): WIPO/GRTKF/IC/18/5. Geneva, Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_18/wipo_grtkf_ic_18_5.pdf (A letöltés ideje: 2015. 11. 01.)
- List and Brief Technical Explanation of Various Forms in which Traditional Knowledge May Be Found* (2010): WIPO/GRTKF/IC/17/INF/9. Geneva, Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/sct/en/wipo_grtkf_ic_17/wipo_grtkf_ic_17_inf_9.pdf (A letöltés ideje: 2015. 10. 23.)
- Note on the Meanings of the Term “Public Domain” in the Intellectual Property System with Special Reference to the Protection of Traditional Knowledge and Traditional Cultural Expressions/Expressions of Folklore* (2010): WIPO/GRTKF/IC/17/INF/8. Geneva, Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore. Annex 4. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_17/wipo_grtkf_ic_17_inf_8.pdf (A letöltés ideje: 2015. 10. 25.)
- Recognition of Traditional Knowledge within the Patent System* (2008): WIPO/GRTKF/IC/13/7. Geneva, Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_13/wipo_grtkf_ic_13_7.doc (A letöltés ideje: 2015. 10. 25.)
- The Protection of Traditional Cultural Expressions: Draft Articles* (2014): WIPO/GRTKF/IC/28/6. Geneva, Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore, WIPO. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_13/wipo_grtkf_ic_13_5_b_rev.pdf (A letöltés ideje: 2015. 10. 25.)
- The Protection of Traditional Cultural Expressions: Draft Gap Analysis* (2008): WIPO/GRTKF/IC/13/4(b) Rev. Geneva, Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore. 17. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_13/wipo_grtkf_ic_13_4_b_rev.pdf (A letöltés ideje: 2016. 01. 13.)

- Consolidated Analysis of the Legal Protection of Traditional Cultural Expressions* (2003): WIPO/GRTKF/IC/5/3. Geneva, Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore, WIPO.
- Grounds for Refusal of all Types of Marks* (2010): WIPO/STrad/INF/5. Geneva, Standing Committee on the Law of Trademarks, Industrial Designs and Geographical Indications, WIPO. Elérhető: www.wipo.int/export/sites/www/sct/en/meetings/pdf/wipo_strad_inf_5.pdf (A letöltés ideje: 2016. 06. 01.)
- Report adopted by the General Assembly* (2005): WO/GA/32/13. Geneva, Thirty-Second (17th Ordinary) Session. September 26 to October 5, 2005. 146. bekezdés. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/govbody/en/wo_ga_32/wo_ga_32_13.pdf#para146 (A letöltés ideje: 2015. 03. 28.)
- Proposal by Argentina and Brazil for the Establishment of a Development Agenda for WIPO* (2004): WO/GA/31/11. Geneva, WIPO General Assembly, Thirty-First (15th Extraordinary) Session. September 27 to October 5, 2004. Elérhető: www.wipo.int/edocs/mdocs/govbody/en/wo_ga_31/wo_ga_31_11.pdf (A letöltés ideje: 2015. 03. 28.)

WIPO–UNESCO

- Model Provisions for National Laws on the Protection of Expressions of Folklore against Illicit Exploitation and on the Prejudicial Actions* (1985): Paris–Geneva, UNESCO–WIPO.
- Tunis Model Law on Copyright for Developing Countries* (1976): Geneva–Paris, WIPO–UNESCO. 10. Elérhető: http://portal.unesco.org/culture/en/files/31318/11866635053tunis_model_law_en-web.pdf/tunis_model_law_en-web.pdf (A letöltés ideje: 2015. 11. 08.)

WTO

- Nairobi Ministerial Declaration* (2015): WT/MIN(15)/DEC, 2015. december 19. Elérhető: www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/mc10_e/mindecision_e.htm (A letöltés ideje: 2016. 05. 31.)
- Doha Ministerial Declaration* (2001): WT/MIN(01)/DEC/1., 2001. november 14. Elérhető: www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindecl_e.htm (A letöltés ideje: 2013. 06. 09.)
- Extension of the Transition Period under Article 66.1 of the TRIPS Agreement for Least Developed Country Members for Certain Obligations with Respect to Pharmaceutical Products* (2015): IP/C/73. A TRIPS Tanács határozata, 2015. november 6.
- Extension of the Transition Period under Article 66.1 for Least Developed Country Members* (2013): IP/C/64. A TRIPS Tanács határozata, 2013. június 11. Elérhető: www.wto.org/english/news_e/news13_e/trip_11jun13_e.htm#decision, (A letöltés ideje: 2015. 11. 22.)
- Extension of the Transition Period under Article 66.1 for Least-Developed Country Members* (2005): IP/C/40. A TRIPS Tanács határozata, 2005. november 29. Elérhető: www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/ta_docs_e/7_1_ipc40_e.pdf, (A letöltés ideje: 2015. 11. 22.)
- Extension of the Transition Period under Article 66.1 of the TRIPS Agreement for Least-Developed Country Members for Certain Obligations with Respect to Pharmaceutical Products* (2002): IP/C/25. A TRIPS Tanács határozata, 2002. június 27. Elérhető: www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/art66_1_e.htm (A letöltés ideje: 2015. 11. 22.)

Declaration on the TRIPS agreement and public health (2001): WT/MIN01/DEC/2. 2001. november 20. Elérhető: www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindecl_trips_e.htm (A letöltés ideje: 2015. 11. 22.)

Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága

CESCR General Comment No. 13: The Right to Education (Art. 13) (1999): E/C. 12/1999/10. 1999. december 8. Elfogadva a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságának ülésén. Elérhető: www.refworld.org/docid/4538838c22.html (A letöltés ideje: 2015. 08. 11.)

General Comment No. 17 (2005): The right of everyone to benefit from the protection of the moral and material interests resulting from any scientific, literary or artistic production of which he or she is the author (article 15, paragraph 1 (c), of the Covenant) (2005): E/C. 12/GC/17. 2005. november 7–25. Geneva. Elfogadva a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága ülésén. Elérhető: www.refworld.org/docid/441543594.html (A letöltés ideje: 2015. 08. 11.)

UNCTAD

Draft International Code of Conduct on the Transfer of Technology (1985): Geneva, UNCTAD.

Európai Unió

Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2015/2436 irányelve (2015. december 16.) a védjegyekre vonatkozó tagállami jogszabályok közelítéséről.

Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2015/2424 rendelete (2015. december 16.) a közösségi védjegyről szóló 207/2009/EK tanácsi rendelet és a közösségi védjegyről szóló 40/94/EK tanácsi rendelet végrehajtásáról szóló 2868/95/EK bizottsági rendelet módosításáról, valamint a Belső Piaci Harmonizációs Hivatalnak (védjegyek és formatervezési minták) fizetendő díjakról szóló 2869/95/EK bizottsági rendelet hatályon kívül helyezéséről.

Az Európai Parlament és a Tanács 469/2009/EK (2009. május 6.) rendelete a gyógyszerek kiegészítő oltalmi tanúsítványáról.

A Tanács 207/2009/EK (2009. február 26.) rendelete a közösségi védjegyről.

Az Európai Parlament és a Tanács 816/2006/EK (2006. május 17.) rendelete a közegészségügyi problémákkal küzdő országokba történő kivitelre szánt gyógyszeripari termékek előállításával kapcsolatos szabadalmak kényszerengedélyezéséről.

Az Európai Parlament és a Tanács 2004/48/EK (2004. április 29.) irányelve a szellemitulajdon-jogok érvényesítéséről.

Az Európai Parlament és a Tanács 1610/96/EK (1996. július 23.) rendelete a növényvédő szerek kiegészítő oltalmi tanúsítványának bevezetéséről.

A Bizottság 1768/95/EK rendelete (1995. július 24.) a közösségi növényfajta-oltalomról szóló 2100/94/EK tanácsi rendelet 14. cikkének (3) bekezdésében biztosított mezőgazdasági mentesség érvényesítésének végrehajtási szabályairól.

A Tanács 2100/94/EK (1994. július 27.) rendelete a közösségi növényfajta-oltalmi jogokról.

- A védjegyekre vonatkozó tagállami jogszabályok közelítéséről szóló európai parlamenti és tanácsi 2008/95/EK (2008. október 22.) irányelv.
- Az emberi felhasználásra szánt gyógyszerek közösségi kódexéről szóló 2001/83/EK irányelvet módosító 2004/27/EK irányelv.
- Az Európai Parlament által 1998. július 6-án elfogadott, a Biotechnológiai találmányok oltalmáról szóló 98/44/EK irányelv.
- A Bizottság közleménye, Európa 2020. Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája (2010): COM(2010) 2020. Brüsszel, 2010. 03. 03.
- A Bizottság közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek. A GDP-n innen és túl. A haladás mérése változó világunkban (2009): 2–4. COM(2009) 433. Brüsszel, 2009. 08. 20.
- A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. A fenntartható fejlődés elvének általános érvényesítése az uniós szakpolitikákban: az Európai Unió fenntartható fejlődési stratégiájának 2009. évi felülvizsgálata (2009): 2–3. COM(2009) 0400. Brüsszel, 2009. 07. 24.
- Az Európai Bizottság IP/14/623. számú országspecifikus ajánlásai a növekedés előmozdításáról.

FAO

Világ Élelmezésbiztonságáról szóló Római Nyilatkozat. Róma, 1996. november 17.

Nemzeti jogforrások

- A tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról szóló 2014. évi LXXVI. törvény.
- Az egyes iparjogvédelmi törvények módosításáról szóló 2009. évi XXVII. törvény általános indokolása.
- A szellemi tulajdon védelmére irányuló nemzeti stratégia elfogadásáról és a végrehajtásával összefüggő feladatokról szóló 1666/2013. (IX.23.) Kormányhatározat.
- A Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégiáról szóló 18/2003. (III.28.) OGY határozat.
- XIV. Lajos 1669. augusztus 13-ai ordonnance-a az erdőkről (*Ordonnance du 13 août 1669 sur le fait des Eaux et Forêts*)
- Gesetz über Urheberrecht und verwandte Schutzrechte (UrhG).
- The Constitution of the United States of America.
- S.505. An Act to amend the provisions of title 17, United States Code, with respect to the duration of copyright, and for other purposes (Sonny Bono Copyright Term Extension Act).
- 15 U.S. Code Chapter 22 – Trademarks.
- Copyright, Designs and Patents Act 1988.

Bíróági döntések

- Magyarország v. Szlovákia, Gabčíkovo–Nagymaros-ügy, Cristopher Weeremantrynak a Nemzetközi Bíróság 1997. szeptember 25-ei ítéletéhez fűzött különvéleménye. 95. Elérhető: www.icj-cij.org/docket/files/92/7383.pdf (A letöltés ideje: 2014. 08. 07.)

- Annheuser-Busch Inc. v. Portugal, 73049/01. számú ügyben az Emberi Jogok Európai Bírósága Nagytanácsa által 2007. január 11-én hozott ítélet. Elérhető: www.echr.coe.int/Documents/Reports_Recueil_2007-I.pdf (A letöltés ideje: 2015. 08. 07.)
- Melnychuk v. Ukraine, 28743/03. számú ügyben az Emberi Jogok Európai Bírósága tanácsa által 2005. július 5-én hozott határozat. Reports of Judgments and Decisions (2005). Elérhető: www.echr.coe.int/Documents/Reports_Recueil_2005-IX.pdf (A letöltés ideje: 2015. 08. 07.)
- SMITH KLINE and FRENCH LABORATORIES LTD. v. the Netherlands, 12633/87. számú ügyben az Emberi Jogok Európai Bizottsága által 1990. október 4-én hozott határozat.
- Az Európai Bíróság C-273/00. számú, Ralf Sieckmann kontra Deutsches Patent- und Markenamt ügyben 2002. december 12-én hozott ítélete.
- Az Európai Bíróság C-299/99. számú, Koninklijke Philips Electronics NV kontra Remington Consumer Products Ltd. ügyben 2002. június 18-án hozott ítélete.
- Az Európai Bíróság C-10/89. számú, SA CNL-SUCAL NV v. HAG GF AG ügyben 1990. október 17-én hozott ítélete.
- Association for Molecular Pathology v. Myriad Genetics Inc. 569 U.S. (2013) (é. n.): U.S. Supreme Court. Elérhető: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/year/2013.html> (A letöltés ideje: 2015. 11. 15.)
- John M.j. Madey v. Duke University, Defendant-appellee, 307 F.3d 1351 (Fed. Cir. 2002), U.S. Court of Appeals for the Federal Circuit (2002): 2002. október 3. Elérhető: <http://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F3/307/1351/521835/> (A letöltés ideje: 2015. 12. 13.)
- United States of America, Appellee v. Microsoft Corporation, 253 F.3d 34 (2001): U.S. Court of Appeals for the District of Columbia District. Elérhető: <http://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F3/253/34/576095/> (A letöltés ideje: 2015. 03. 06.)
- United States of America v. Microsoft Corporation, 87 F. Supp 2d 30 (2000): District of Columbia, U. S. District Court. Elérhető: <http://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp2/87/30/2307082/> (A letöltés ideje: 2015. 03. 06.)
- Feist Publications, Inc. v. Rural Telephone Service Company, Inc., 499 U.S. 340 (1991) (é. n.): U.S. Supreme Court. Elérhető: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/499/340/case.html> (A letöltés ideje: 2015. 08. 23.)
- Roche Products Inc. v. Bolar Pharmaceutical Co. Inc., 733 F.2d 858 (Fed. Cir. 1984) (é. n.): U.S. Court of Appeals for the Federal Circuit. Elérhető: <http://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F2/733/858/459501/> (A letöltés ideje: 2015. 12. 13.)
- Baker v. Selden, 101 U.S. 99 (1879) (é. n.): U.S. Supreme Court. Elérhető: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/101/99/case.html> (A letöltés ideje: 2015. 08. 22.)

Felhasznált internetes források

- Advice on Flexibilities under the TRIPS Agreement*. Elérhető: www.wipo.int/ip-development/en/legislative_assistance/advice_trips.html (A letöltés ideje: 2015. 03. 17.)
- A rekombináns DNS technika megjelenése*. Elérhető: <http://elte.prompt.hu/sites/default/files/tananyagok/Gentechnologia/ch01s03.html> (A letöltés ideje: 2016. 06. 25.)
- Arpad Bogsch (1919–2004). *WIPO Magazine*, Vol. 7, No. 6. 27. Elérhető: www.wipo.int/export/sites/www/wipo_magazine/en/pdf/2004/wipo_pub_121_2004_11-12.pdf (A letöltés ideje: 2015. 03. 16.)
- Cost of Knowledge* (é. n.). Elérhető: <https://gowers.files.wordpress.com/2012/02/elsevierstatementfinal.pdf> (A letöltés ideje: 2016. 05. 29.)
- Developing a National Strategy on Intellectual Property and Traditional Knowledge, Traditional Cultural Expressions and Genetic Resources* (é. n.) Geneva, WIPO. 4. Elérhető: www.wipo.int/export/sites/www/tk/en/resources/pdf/tk_brief3.pdf (A letöltés ideje: 2016. 01. 07.)
- Early years: emerging environment debate in GATT/WTO* (é. n.). Forrás: www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/hist1_e.htm (A letöltés ideje: 2013. 12. 28.)
- Earth Overshoot Day 2017 is August 2, the earliest date since ecological overshoot began is the early 1970s* (2017): Oakland, Global Footprint Network. Elérhető: www.overshootday.org/newsroom/press-release-english/ (A letöltés ideje: 2016. 03. 27.)
- Ecological footprint* (é. n.). Elérhető: www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/page/footprint_basics_overview/ (A letöltés ideje: 2014. 09. 20.)
- Fenntartható fejlődési célok* (é. n.). Forrás: www.unis.unvienna.org/unis/hu/topics/2013/post-15-development-agenda.html (A letöltés ideje: 2016. 02. 28.)
- Global Citizenship a Growing Sentiment among Citizens of Emerging Economies: Global Poll* (2016). Elérhető: www.globescan.com/images/images/pressreleases/BBC2016-Identity/BBC_GlobeScan_Identity_Season_Press_Release_April%2026.pdf (A letöltés ideje: 2016. 05. 25.)
- HANKISS Elemér (é. n.): *A planetáris tudatról*. Elérhető: www.clubofbudapest.org/clubofbudapest/index.php/hu/about-us/kueldetesuenk/90-hankiss-elemer-a-planetaris-tudatrol (A letöltés ideje: 2015. 02. 01.)
- Human Capacity Building* (é. n.). Elérhető: www.wipo.int/cooperation/en/capacity_building/ (A letöltés ideje: 2015. 03. 17.)
- www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/page/video_overshoot_explained/ (A letöltés ideje: 2014. 09. 20.)
- International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture* (é. n.). Forrás: www.planttreaty.org/node/3072 (A letöltés ideje: 2016. 01. 04.)
- Inter-sessional Intergovernmental Meeting on a Development Agenda for WIPO. First Session, April 11–13, 2005* (é. n.). Elérhető: www.wipo.int/ip-development/en/agenda/iim/iim_session1.html (A letöltés ideje: 2015. 03. 28.)
- Inter-sessional Intergovernmental Meeting on a Development Agenda for WIPO. Second Session, June 20–22, 2005* (é. n.). Elérhető: www.wipo.int/ip-development/en/agenda/iim/iim_session2.html (A letöltés ideje: 2015. 03. 28.)
- Limitations and Exceptions* (é. n.). www.wipo.int/copyright/en/limitations/ (A letöltés ideje: 2016. 05. 29.)

- MENDELSON, Tom (2014): Amazon village evacuated as armed tribesman steal livestock and supplies. *Independent*, 2014. december 24. Elérhető: www.independent.co.uk/news/world/americas/amazon-village-evacuated-as-200-armed-tribesmen-steal-livestock-and-supplies-9944396.html (A letöltés ideje: 2015. 10. 23.)
- SCHLACKMAN, Steve (2014): How Mickey Mouse Keeps Changing Copyright Law. *Art Law Journal*, 2014. február 15. Elérhető: <http://artlawjournal.com/mickey-mouse-keeps-changing-copyright-law/> (A letöltés ideje: 2015. 09. 06.)
- SHAMIM, Adam (2011): Singapore Miracle Dimming as Income Gap Widens Squeeze by Rich. *Bloomberg*, 2011. 08. 10. Elérhető: www.bloomberg.com/news/articles/2011-08-10/singapore-miracle-dimming-as-income-gap-widens-squeeze-by-rich (A letöltés ideje: 2015. 02. 12.)
- Sustainable development* (é. n.). Forrás: www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/sust_dev_e.htm (A letöltés ideje: 2013. 06. 12.)
- Technical Assistance* (é. n.). Elérhető: www.wipo.int/global_ip/en/activities/technicalassistance/ (A letöltés ideje: 2015. 03. 17.)
- The world factbook* (é. n.). Forrás: www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/xx.html (A letöltés ideje: 2016. 03. 27.)
- Using Traditional Knowledge to Revive the Body and a Community* (2010). Elérhető: www.wipo.int/ipadvantage/en/details.jsp?id=2599 (A letöltés ideje: 2015. 11. 01.)
- WIPO Treaties – General Information. Major Events 1883 to 2002. Elérhető: www.wipo.int/treaties/en/general/#birpi (A letöltés ideje: 2015. 03. 16.)
- www.un.org/en/development/desa/policy/cdp/ldc/ldc_list.pdf (A letöltés ideje: 2014. 09. 28.)
- www.wipo.int/ipstats/en/statistics/patents/ (A letöltés ideje: 2016. 03. 29.)

Egyéb források

- 1Móz. Gen. 1. 26–28.
Máté 13. 12.

Rövidítések jegyzéke

ABS	access and benefit-sharing
ANDA	abbreviated new drug application
Bioirányelv	a biotechnológiai találmányok oltalmáról szóló 98/44/EK irányelv
BIRPI	Szellemi tulajdon-jogok Egyesített Nemzetközi Irodája
BUE	az irodalmi és művészeti művek védelméről szóló berni egyezmény
CDIP	Committee on Development and Intellectual Property
CDP	Committee for Development Policy
CPC	Cooperative Patent Classification System
ECOSOC	Economic and Social Council
EFTA	European Free Trade Association
EMIT	Group on Environmental Measures and International Trade
EPC	European Patent Convention
EVI	Economic Vulnerability Index
FAO	Food and Agriculture Organization of the United Nations
FDA	Food and Drug Administration
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade
GPI	Genuine Progress Indicator
HAI	Human Assets Index
HDI	Human Development Index
IGC	Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore
IGO	inter-governmental organization
IMF	International Monetary Fund
INFOSOC	Európai Parlament és a Tanács 2001/29/EC (2001. V. 22.) számú irányelve az információ társadalommal kapcsolatos szerzői és szomszédos jogokról
IPC	International Patent Classification
ISEW	Index of Sustainable Economic Welfare
ITPGRFA	International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture
LDC	least developed countries
MDG	Millennium Development Goals
NIEO	Declaration on the Establishment of a New International Economic Order
p. m. a.	post mortem auctoris
PCDA	Provisional Committee on Proposals Related to WIPO Development Agenda
PUE	az ipari tulajdon oltalmára létesült Párizsi Unió Egyezmény
SEASz	speciálisan emberi alapszükséglet elmélete
SNBI	Sustainable Net Benefit Index
SPC	Supplementary Protection Certificate
SPLT	Substantive Patent Law Treaty
SZJSZT	Szerzői Jogi Szakértői Testület

Szjt.	a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény
Szt.	a találmányok szabadalmi oltalmáról szóló 1995. évi XXXIII. törvény
TRIPS	Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights
TTIP	Transatlantic Trade and Investment Partnership
UNCED	United Nations Conference on Environment and Development
UNCTAD	United Nations Conference on Trade and Development
UNCSD	United Nations Conference on Sustainable Development
UNEP	United Nations Environment Programme
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNIDO	United Nations Industrial Development Organization
UPOV	Union internationale pour la protection des obtentions végétales
Védjegyirányelv	védjegyekre vonatkozó tagállami jogszabályok közelítéséről szóló európai parlamenti és tanácsi 2008/95/EK (2008. október 22.) irányelv
Vt.	1997. évi XI. törvény a védjegyek és földrajzi árujelzők oltalmáról
WCED	World Commission on Environment & Development
WCT	WIPO Copyright Treaty
WHO	World Health Organization
WIPO	World Intellectual Property Organization
WPPT	WIPO Performances and Phonograms Treaty
WSSD	World Summit on Sustainable Development
WTO	World Trade Organization

Vákát oldal

Ludovika Egyetemi Kiadó Nonprofit Kft.
Székhely: 1089 Budapest, Orczy út 1.
Kapcsolat: info@ludovika.hu

A kiadásért felel: Koltányi Gergely ügyvezető igazgató
Felelős szerkesztő: Pordány Katalin
Olvasószerkesztő: György László
Korrektor: Simann Karola
Tördelőszerkesztő: Fehér Angéla
Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

DOI: https://doi.org/10.36250/00550_00

ISBN 978-615-6020-48-2 (nyomtatott)
ISBN 978-615-6020-49-9 (elektronikus)

A nemzeti és nemzetközi politikai közbeszédben egyre újabb területek jelennek meg a fenntartható fejlődés zászlaja alatt, ezzel együtt pedig a fenntarthatóság a hétköznapi életünkben is egyre több helyen jelen van, és a figyelem középpontjába kerül. A fenntartható fejlődés ugyanakkor a tudományban is jelentős fokmérővé vált, és minden tudományterület igyekszik saját magát is a fenntarthatóság jegyében újradefiniálni, és a fenntartható fejlődést szolgálni.

Jelen írást is az újradefiniálás igénye ihlette. A jognak is reflektálnia kell a környezetünkben tapasztalható tudományos és társadalmi változásokra, amelyek folyamatosan kihívások elé állítják a jogtudomány művelőit. A reflexió még a jog rendszerén belül is számos eszközzel támogatható, amelyek közül e könyv a szellemi tulajdon-jogok világát mutatja be a fenntartható fejlődés szemüvegén keresztül.

A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” című projekt keretében jelent meg.

SZÉCHENYI

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE